Ümraniye Belediyesi

İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ

UKİD
ULUSLARARASI KALKINMA VE İŞBİRLİĞİ DERNEĞİ

ULUSLARARASI BALKAN SEMPOZYUMU

Tam Metin Bildiri Kitabı

Ümraniye Belediyesi

İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ

UKİD ULUSLARARASI KALKINMA VE İŞBİRLİĞİ DERNEĞİ

Uluslararası Balkan Sempozyumu

Tam Metin Bildiri Kitabı

Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları - 73
Uluslararası Balkan Sempozyumu Tam Metin Bildiri Kitabı
ISBN 978-605-70017-7-1

Proje Sahibi
Ümraniye Belediye Başkanlığı Adına
İsmet YILDIRIM
Ümraniye Belediye Başkanı

Proje Yönetimi
Mesut ÖZDEMİR / Başkan Yardımcısı
Ahmet Şenol ALKILIÇ / Kültür İşleri Müdürü

Editör
Doç. Dr. Uğur Yasin Asal

Yardımcı Editörler
Arş. Gör. Dilara Şensivas
Arş. Gör. Halit Ahmet Kahraman

Kültür İşleri Müdürlüğü
Atatürk Mah. Fatih Sultan Mehmet Cad. No: 63
Ümraniye / İSTANBUL Tel: 0(216) 443 56 00 / Dahili: 1184
www. umraniye. bel. tr
twitter. com/umraniyebeltr facebook. com/umraniyebeltr

Tasarım
PROJESANAT
www.projesanat.com.tr

Baskı
Sistem Matbaacılık
Sertifika No: 49687

copyright © 2022, Ümraniye Belediyesi
Kitabın tüm yayın hakları, Ümraniye Belediyesi'ne aittir.
Yazılı izin alınmadan hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

1. Baskı Aralık 2022 / İstanbul

Uluslararası Balkan Sempozyumu

Sempozyum Bilim Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Elçin Aykaç Alp - İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Oya Dağlar Macar - İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Musa Taşdelen - Sakarya Üniversitesi, Sakarya
Doç. Dr. Betül Gür - İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Uğur Yasin Asal - İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Ayfer Genç Yılmaz - İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul
Dr. Öğr. Üyesi Başak Özoral - İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul
Dr. Öğr. Üyesi Kamala Valiyeva - İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul
Öğr. Gör. Okan Gülbak - İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul
Arş. Gör. Dilara Şensivas - İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul
Arş. Gör. Halit Ahmet Kahraman - İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul

Sempozyum Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Elçin Aykaç Alp - İstanbul Ticaret Üniversitesi Rektör Yardımcısı, İstanbul
Mesut Özdemir - Ümraniye Belediye Başkan Yardımcısı, İstanbul
Şefik Kantar - UKİD Genel Müdürü, İstanbul
Prof. Dr. Musa Taşdelen - UKİD İstişare Kurulu Başkanı
Doç. Dr. Uğur Yasin Asal - İstanbul Ticaret Üniversitesi Öğretim Üyesi, İstanbul
Hamit Kardaş - İstanbul Ticaret Üniversitesi Basın Danışmanı, İstanbul

Sempozyum Sekretaryası

Akademik:
Öğr. Gör. Okan Gülbak
Arş. Gör. Dilara Şensivas
Arş. Gör. Halit Ahmet Kahraman

İdari:
Mehmet Çağrı Kızıltaş
Merkezler Uzman

Sempozyum Bilim ve Danışma Kurulu

1. **Prof. Dr. Yücel Oğurlu** - İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul
2. **Prof. Dr. Mustafa Said Yazıcıoğlu** - İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul
3. **Prof. Dr. Elçin Aykaç Alp** - İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul
4. **Prof. Dr. Oya Dağlar Macar** - İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul
5. **Prof. Dr. Mim Kemal Öke** - İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul
6. **Prof. Dr. Musa Taşdelen** - Sakarya Üniversitesi, Sakarya
7. **Prof. Dr. Nurcan Özgür Baklacıoğlu** - İstanbul Üniversitesi, İstanbul
8. **Prof. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu** - Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul
9. **Prof. Dr. Neriman Hacısalihoğlu** - İstanbul Üniversitesi, İstanbul
10. **Prof. Dr. Stavros Anestidis** - Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Atina
11. **Prof. Dr. Elżbieta Szyszlak** - University of Wroclaw, Wroclaw
12. **Prof. Dr. Aydın Babuna** - Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul
13. **Prof. Dr. Evangelia Balta** - National Hellenic Research Foundation, Atina
14. **Prof. Dr. Tülay Alim Baran** - Yeditepe Üniversitesi, İstanbul
15. **Prof. Dr. Nedim İpek** - Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun
16. **Prof. Dr. Murat Ali Yülek** - OSTİM Teknik Üniversitesi, Ankara
17. **Prof. Dr. Seyhun Doğan** - İstanbul Üniversitesi, İstanbul
18. **Doç. Dr. Tomasz Szyszlak** - University of Wroclaw, Wroclaw
19. **Doç. Dr. Betül Gür** - İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul
20. **Doç. Dr. Uğur Yasin Asal** - İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul
21. **Doç. Dr. Ayfer Genç Yılmaz** - İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul
22. **Dr. Öğr. Üyesi Başak Özoral** - İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul
23. **Dr. Öğr. Üyesi Kamala Valiyeva** - İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul
24. **Öğr. Gör. Okan Gülbak** - İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul
25. **Arş. Gör. Dilara Şensivas** - İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul
26. **Arş. Gör. Halit Ahmet Kahraman** - İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul

Uluslararası Balkan Sempozyumu

Türk Milleti tarih boyunca ilişki kurduğu tüm topluluklara maddi ve manevi kazanımlar sağlamıştır. Adı; adalet, güven ve istikrar ile özdeşleşen Türk Milleti'nin bu kadim hasletleri, İslamiyet ile birleşerek tüm dünyayı saran kutlu bir dava niteliği kazanmıştır.

Özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde sınırlarını farklı medeniyetleri de kapsayacak şekilde büyüterek, birçok etnik köken ve inanışa ev sahipliği yapmıştır. Bu süre zarfı, tarih kitaplarında eşi ve benzeri bulunamayacak şekilde barış ve hoşgörü iklimine sahne olmuştur. Balkanlar coğrafyası bu sahnenin en güzel perdelerinin bizzat şahididir.

'Fetih, önce gönüllerde başlar' şiarıyla hareket eden ecdadımız, özellikle de Osmanlı devrinde, Balkan bölgesine özel ihtimam göstermiştir. Gönül erleriyle açtığı kapılardan hoşgörü ve güzel ahlak ile girmiş, topraktan önce insan kazanmıştır.

Balkan coğrafyası, Osmanlı Devleti'nin ilk döneminden itibaren her daim devletin göz bebeği olmuştur. Şehirleşme anlamında; köprüler, hanlar, çeşmeler ve camiler gibi sayısız eser bu dönemde hayata geçirilmiştir. Bugün Balkanlara gittiğinizde karşılaşacağınız ilk iz ecdadımızın tarihe kazıdığı hizmetler olacaktır.

Balkan bölgesinin önemi, kendi tarihimizle sınırlandırılamayacak kadar geniştir. Avrupa'nın Doğu'ya açılan kapısı niteliğindeki bu coğrafya, tarih boyunca birbirinden farklı ırklara, krallıklara, boylara ve imparatorluklara sahne olmuştur.

Tüm bunlara rağmen, bölge ve bölge halkıyla olan ilişkisini gönül birlikteliği seviyesinde sürdürebilen tek millet Türk Milleti'dir.

Tarihi süreçte isimler ve haritalar değişse de gönüllerde kurulan bağlar hiçbir zaman eskimez. Bugün Balkan coğrafyasında, Osmanlı'dan koparak farklı isimlerle farklı devletler kurulmuş olsa da Erzurum'dan, Sivas'tan, İzmir'den, Mardin'den; Saraybosna'ya, Varna'ya, Sofya'ya uzanan gönül köprüleri Mostar kadar sağlamdır.

Modern dünyada, devletlerin kendi içlerinde dahi tam bir birlik ve beraberlik ortamı tesis edemeyişleri göz önüne alındığında, sınırları aşan bu tarihi bağın kıymeti daha iyi anlaşılacaktır.

Ata mirası kabul ettiğimiz bu manevi köprü, bugün de aynı ulvi gaye uğruna korunmaktadır. Türkiye, farklı kurum ve kuruluşlar vesilesiyle bölgeye, sürekli bir şekilde yatırım ve destek sağlamaktadır. Tarihin omuzlarımıza yüklediği sorumluluğun bir gereği olarak, sivil toplumumuz da Balkan coğrafyasına karşı büyük bir hassasiyet duymaktadır.

Aynı hassasiyetin Uluslararası Balkan Sempozyumu vesilesiyle akademiye de aktarılmış olmasından büyük memnuniyet duyuyorum. Balkanları daha iyi tanımak ve anlamak amacıyla tecrübelerini paylaşarak bu eserin ortaya çıkmasında emeği olan tüm akademisyenlerimize teşekkür ediyorum.

Ortaya çıkan bu kıymetli eserin, birbirinden önemli araştırmalara kaynaklık edeceğine olan inancımla tüm akademi dünyası için hayırlı olmasını diliyorum.

İsmet Yıldırım
Ümraniye Belediye Başkanı

Uluslararası Balkan Sempozyumu

T.C. Ümraniye Belediyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi ile Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Derneği – UKİD tarafından düzenlenen **'Uluslararası Balkan Sempozyumu'** bir çok sorunun cevabının açıkça alındığı başarılı bir etkinlik olmuştur. Etkinlik sebebiyle her üç paydaş kuruma ve emeği geçenlere teşekkür ediyoruz.
Şunu açıklıkla belirtmek gerekir ki programın en doyurucu yönlerinden birisi Akademik Program olmuştur. Bu sebeple Akademik Program'ın gerçekleşmesinde üstün bir gayret ve başarı sergileyen İstanbul Ticaret Üniversitesi'ni, Sempozyum Bilim Düzenleme Kurulu'nu, programın hazırlanmasında görev alan üniversite mensuplarını ve elinizdeki kitabın hazırlanmasında emeği geçenleri öncelikle tebrik ediyoruz.
'Barış İçinde Birlikte - Geleceğe' mottosu ile düzenlenen sempozyuma akademisyenlerimizin ilgisinin yüksek olması sadece sempozyumun başarısı açısından değil, tarihi, kültürel, ekonomik bağlarımızın bir hayli fazla olduğu Balkanlar'a gösterilen yakın alaka açısından da önemlidir.
17-20 Aralık 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilen sempozyumda, Balkanlar'ın tarihin her döneminde dünyanın kilit coğrafyalarından biri olduğu vurgulanmış, stratejik konumu yanında üzerinde iç içe yaşayan değişik milletlerin varlığı ve birbirleriyle sıkça mahiyeti değişen münasebetlerinin bölgenin ehemmiyetini daha da arttırdığına dikkat çekilmiştir. Bu çerçevede, Türklerin tarihin eski devirlerinden bu yana bölgeye ilgisi, etkisi ve günümüze gelinceye kadar yaşanan çatışma ve rekabet alanları üzerinde durulmuştur.
Konular ele alınırken sadece tarihi, kültürel, dini ve hukuki mirasla sınırlı kalınmamasına gayret gösterilmiş ve bilhassa geleceğe verilecek mesajlar ön plana çıkarılmıştır. Dünyada dış politika dendiğinde akla gelen en hareketli alanlardan birisi hüviyetindeki bölgenin diplomasideki konumu değerlendirilirken, barış ve güvenlik arayışları çerçevesinde değişik toplulukların bir arada barış içerisinde yaşayabilmelerinin yolları hakkındaki düşünce ve teklifler ön plana çıkarılmıştır. Barış ve güvenlik konuları çokça yapıldığı gibi sığ ve yol gösterici olmaktan uzak sloganvari ve romantik şekillerde değil, devletler ve topluluklar perspektifinden birlikte yaşama iradesine katkı sağlayacak mahiyette ele alınmıştır. Türkiye'nin dış politika anlayışı ışığında bölgenin barış, huzur ve güvenliğe kavuşması, üzerinde hassasiyetle durulan konuların başında gelmiştir.
Ticaretin artık bir diplomasi aracına dönüştüğü günümüzde, Balkanlar'daki ekonomik durum ve ilişkiler ciddiyetle ve azami ilmilik esasları içerisinde ele alınmış; bunlar yapılırken işin kültürel boyutu ihmal edilmemiş ve bölgenin kültürel kod-

ları çıkarılmaya çalışılmıştır. Günümüz dünyasının en hassas konularından olan göç meselesi Balkanlar coğrafyası perspektifinde değerlendirilmiş, konunun günümüze yansımaları enine boyuna tahlil edilmiştir.

Sempozyumun açılış oturumunu yöneten Prof. Dr. Musa Taşdelen ile katılımcılar Dr. Hüseyin Kansu, Davut Nuriler, Süleyman Gündüz ve Osman Atalay'a da bu vesile teşekkür ediyoruz.

İsimlerini burada saymadığımız, ancak kitapta sundukları konu başlıkları ve isimleri verilen tüm akademisyenlere, oturum başkanlarına ve organizasyonda rol alan herkese ayrı ayrı teşekkür eder, sempozyumun benzer etkinliklere ilham vermesini temenni ederiz.

Av. Zeki Çalışkan
UKİD Yönetim Kurulu Başkanı

Uluslararası Balkan Sempozyumu

Türkiye, tarihi bağları, toplam nüfus içinde hatırı sayılır bir yer tutan Balkan kökenli vatandaşları, Balkanlar'daki Türk nüfus ve Trakya'da Balkanlarda yer alan toprakları nedeniyle Balkan coğrafyasının bir parçasıdır ve büyük önem atfetmektedir. Gerçekten de Türkiye, Balkanlar'da 550 yıl hüküm süren Osmanlı Devleti'nin mirası içinde yer alan bölgeyle bu tarihi ve kültürel bağlarını halen diri bir şekilde yaşamaktadır. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla Balkanlar'dan Türkiye'ye yoğun bir göç yaşanmış böylece çok sayıda Balkan göçmeni Türkiye'ye yerleşmiştir.

Türkiye'nin kurulması ile de Balkanlar'daki devletlerle ilişkiler devam etmiştir. Buradaki birçok ülkede, Türkiye'de akrabaları bulunan yoğun Müslüman ve Türk nüfus yaşamaktadır. Bu sebeple, burada olabilecek her türlü değişim, Türkiye'yi de bir şekilde etkileme potansiyeline sahiptir.

Balkan Coğrafyası ile bir kader birliği söz konusu olmasına ve Türkiye ile bu ülkeler arasında yoğun ilişkiler bulunmasına rağmen bu durumun akademiye de kültür ve sanat faaliyetlerine de yansıması yeterli ölçüde olmamıştır. Türkiye'deki üniversitelerde Balkanlar'a dair bölümlerin ve lisansüstü programların kurulması yakın döneme rastlar. Aynı şekilde Balkanlara ait edebi metinlerin tercüme edilmesi ve Türkiye'den edebi eserlerin Balkan dillerine çevrilmesinin tarihi de çok eski değildir. Geçtiğimiz 40 yıl içinde Bulgaristan'da ve Batı Trakya'daki Türklere yönelik asimilasyon politikası çok sayıda göçe sebep olmuş, bu göçler ve en son 1990'lı yılların başındaki Bosna Hersek savaşı Türkiye ile bu coğrafya arasında yakınlaşmayı artırmıştır.

İstanbul Ticaret Üniversitesi olarak Balkanlarda yüzyıllardır dost ve kardeş halkların yaşadığının bilincindeyiz. Bu gerçekten hareketle Ümraniye Belediyesi'nin destekleri ve Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Derneği (UKİD) işbirliği ile "Barış İçinde Birlikte – Geleceğe" temalı Uluslararası Balkan Sempozyumu'nu gerçekleştiriyoruz. Sempozyumun ilk gününde bölgeyi yakından tanıyan STK temsilcileri ve akademisyenlerin katılımıyla çalıştaylar yapılacak, ikinci ve üçüncü günde ise Balkanlara ilişkin çalışmalarda bulunan akademisyenler bölgeyi farklı perspektiflerden ele alan akademik bildiriler sunacaklardır. Bu bildiriler, sempozyum kitabı haline getirilerek bölgeye ilgi duyan ve bu konuda çalışmak isteyenlerin istifadesine sunulacaktır.

Bu vesileyle sempozyumu birlikte gerçekleştirdiğimiz Ümraniye Belediyesi'nin başta Belediye Başkanı İsmet Yıldırım olmak üzere katkı sunan her kademeden yöneticilerine, UKİD Başkanı Şefik Kantar ve dernek yönetimine, İstanbul Ticaret

Üniversitesi'nden akademisyen arkadaşlarım ve idari personelime, bildiri sunarak katkı veren akademisyen ve araştırmacılara teşekkür ederim.

Sempozyumun Balkanlar'da barışa ve huzura vesile olmasını ve bu konuda yapılacak yeni çalışmalara öncülük etmesini temenni ediyorum.

Prof. Dr. Yücel Oğurlu
İstanbul Ticaret Üniversitesi Rektörü

İçindekiler

OSMANLI HÂKİMİYETİNDE BALKANLARDA "EYÂLET-İ MÜMTÂZE" UYGULAMASI ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME
Ayhan CEYLAN ____ **15**

UNDERSTANDING TURKEY'S GEOPOLITICAL ORIENTATION TOWARDS BALKANS – IDENTITY CONSOLIDATION OR SECURITY SEEKING
Okan GÜLBAK ____ **27**

WHY INITIAL SUCCESS OF BOSNIA'S PEACE-BUILDING PROCESS HAS BEEN REVERSED AT LATER STAGES - ANALYSIS OF EXTERNAL REALITIES
Emir HADŽIKADUNIĆ ____ **37**

TÜRKİYE VE BALKANLARIN AVRUPA BİRLİĞİ İLE İLİŞKİLERİ ÜZERİNDEN KARŞILAŞTIRILMALI ANALİZ
Fuat BOZYEL, Nergiz BAŞEĞMEZ BOLAMAN ____ **53**

BALKAN ÜLKELERİ İLE AKDEDİLEN SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ DIŞ TİCARETE ETKİSİ
Selahattin Armağan VURDU ____ **65**

KUŞAK YOL İNİSİYATİFİ VE BALKANLARIN ULUSLARARASI TİCARETİNE ETKİSİ
Tuğçenur EKİNCİ FURTANA, İsmet Kahraman ARSLAN ____ **83**

İSTANBUL'DA AKTİF BALKAN SERMAYELİ ŞİRKETLERİN ANALİZİ
Tezer PALACIOĞLU, İsmet Kahraman ARSLAN ____ **99**

TÜRKİYE'NİN SPOR DİPLOMASİSİ VE BALKAN OYUNLARI
Fehim KURULOĞLU ____ **123**

TÜRKİYE'DE RUM AZINLIK CEMAATİNİN SİYASİ TEMSİLİ BAĞLAMINDA TOPLULUĞUN TALEP REPERTUARININ KALUDİ LASKARİ PORTRESİ ÜZERİNDEN KÜLTÜREL ANALİZİ (1946-1950)
Yusuf GOCUK ____ **141**

"ERASMUS+" AND THE BALKAN YOUTH: INCREASING TOLERANCE THROUGH NON-FORMAL EDUCATION
Tsvetelina TSVETKOVA ____ **153**

OTTOMAN BALKANS THROUGH THE LENS OF THE BRITISH PUNCH MAGAZINE
F.Begüm YILDIZELİ _____ **167**

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BALKANLARDAN ANADOLU'YA YAPILAN POMAK GÖÇLERİ
Dilara AVCI _____ **179**

HOMETOWN ASSOCIATIONS OR TRANSNATIONAL MIGRANT ORGANIZATIONS? BALKAN AND RUMELI TURKS' CULTURE AND SOLIDARITY ASSOCIATIONS IN TURKEY
Sinem ARSLAN _____ **193**

KOSOVALI ARNAVUTLARIN "BÜYÜK ARNAVUT" DÜŞÜNCESİ VE TARİHSEL KÖKLERİ
Hilal Aydın MİRAGHAZADE_____ **207**

AKILLI GÜÇ PERSPEKTİFİNDE TÜRKİYE VE RUSYA'NIN BALKANLAR POLİTİKASININ İNCELENMESİ
Erdem EREN_____ **223**

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN NORMATİF GÜCÜ: AB ADAYI TÜRKİYE VE AB POTANSİYEL ADAYI BOSNA-HERSEK ÜZERİNDEKİ ROLÜ
Denizhan Ege ŞAKRAK _____ **243**

RUSYA'YA AÇILAN KAPI: BALKANLAR
Cem TEPEBAŞI, İsmet Kahraman ARSLAN _____ **259**

TÜRKİYE'NİN KOMŞU VE ÇEVRE ÜLKELERLE DIŞ TİCARET STRATEJİSİ ÇERÇEVESİNDE SIRBİSTAN İLE DIŞ TİCARET PERFORMANSI
Ayşe İpek SARIKABADAYI, İsmet Kahraman ARSLAN_____ **271**

ONTOLOJİK GÜVENLİK BAĞLAMINDA YUNANİSTAN'IN DOĞU AKDENİZ POLİTİKASININ ANALİZİ
Dilara ŞENSİVAS, Uğur Yasin ASAL _____ **281**

2010-2021 YILLARINDA AB VE NATO'NUN BATI BALKANLARDA GÜVENLİK TOPLULUĞU OLUŞUMUNA ETKİSİ
Nesibe Gül KILIÇ, Halit Ahmet KAHRAMAN _____ **297**

BALKANLAR'DA GÜVENLİK VE İŞBİRLİĞİ EKSENİNDE NATO VE TÜRKİYE YAKLAŞIMLARI
Tolunay TARI _____ **313**

WHO IS READY FOR PEACE-BUILDING?
Dajana BOGDANOVİĆ, Majda Behrem STOJANOV _____ 321

SAVAŞ SONRASI BOSNA HERSEK'TE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM: SİVİL TOPLUMUN ROLÜ
Oya DAĞLAR MACAR, Duygu TEMEL_____ 333

BALKANLAR'DA NEGATİF BARIŞ VE YENİ BARIŞIN İNŞASI
Gürkan DEMİR _____ 347

OSMANLI HÂKİMİYETİNDE BALKANLARDA "EYÂLET-İ MÜMTÂZE" UYGULAMASI ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Ayhan CEYLAN[01]

Özet

Osmanlı Devleti'nin Balkan Coğrafyasındaki hâkimiyeti yaklaşık beş buçuk asra ulaşmaktadır. Bu uzun zaman süresince Osmanlı Devleti'nin Balkan ülkeleri üzerindeki idâresi yeknesak bir nitelik göstermemektedir. Birbirinden farklı toplum ve devletleri bünyesine katarak gittikçe büyüyen Osmanlı idârî teşkilatı, merkezî bir otoritenin ve mahallî şartlara uyum sağlayacak bir taşra sisteminin oluşturulmasını gerektirmiştir. Merkez, taşra ve devletlerarası şartlar ve siyasî gelişmeler Balkan ülkelerini de içine alan Osmanlı Coğrafyasında farklı idâre tarzlarını ortaya çıkarmıştır. Osmanlı taşra teşkilatında genel idârî düzen ve istisnâi idârî düzen olmak üzere iki farklı idâre şekli uygulanmıştır. İstisnâi idârî düzenin bir türü olarak görülen eyâlet-i mümtâze (ayrıcalıklı eyâlet) tatbikatı hem Klasik Dönem hem de Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı-Balkanları'nda görülmüştür. Bununla birlikte genel olarak Tanzimat sonrasında ve devletlerarası ilişkilerin/gelişmelerin sonucu ortaya çıkan eyâlet-i mümtâze statüsü, ilgili vilâyete iç işlerinde, hukukî, idârî ve mâlî düzenleme yapabilme yetkisi sağlamaktadır. Uluslararası antlaşmalar, özel kanunlar veya imtiyâz fermanlarıyla belirlenen eyâlet-i mümtâze statüsü, belirlenen şartlara bağlı olarak zaman içinde ve eyâletten eyâlete değişmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İdaresi, Balkanlarda Osmanlı İdaresi, Balkan Ülkeleri, Eyâlet-i Mümtâze, Eyâlet-i Muhtâre

01 Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi Hukuk Fakültesi, aceylan@ticaret.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-5680-4399.

A General Evaluation on the Practice of "Eyâlet-i Mümtâze" in the Balkans under Ottoman Domination

Abstract

The dominance of the Ottoman Empire in the Balkan geography reaches about five and a half centuries. During this long time, the administration of the Ottoman Empire over the Balkan countries does not show a uniform character. The Ottoman administrative organization, which grew gradually by incorporating different societies and states, required the creation of a central authority and a provincial system that would adapt to local conditions. The central, provincial and interstate conditions and political developments have revealed different styles of administration in the Ottoman Geography, which includes the Balkan countries. Two different forms of administration were applied in the Ottoman provincial organization, namely the general administrative order and the exceptional administrative order. Seen as a type of exceptional administrative order, eyâlet-i mumtâze (privileged province) exercise was seen in the Ottoman-Balkans both in the Classical Period and the Tanzimat Period. In addition to this, the status of eyâlet-i-mumtaze, which emerged after the Tanzimat in general and as a result of interstate relations/developments, provides the relevant province with the authority to make legal, administrative and financial arrangements in its internal affairs. The status of eyâlet-i mumtâze, which is determined by international treaties, special laws or concession edicts, has changed over time and from state to state, depending on the specified conditions.

Keywords: Ottoman Administration, Ottoman Administration in the Balkans, Balkan Countries, Eyâlet-i Mümtâze, Eyâlet-i Muhtâre

1.Giriş

Osmanlı Devleti tarihin uzun süreli ve geniş alana hükümran olmuş imparatorluklarından birisidir. Üç kıtaya uzanan ve altı asrı aşan imparatorluk süresince, Anadolu, Balkanlar, Ortadoğu, Kuzey Afrika ve kısmen Kafkasya'yı kapsayan geniş topraklarda siyasî, idârî, ekonomik, dinî ve kültürel gelenekleri ve yapıları kendisinden ve birbirlerinden farklı toplum ve bölgeleri hâkimiyeti altına almıştır. Toplum ve devletleri bünyesine katarak gittikçe büyüyen Osmanlı idârî teşkilatı, merkezî bir otoritenin ve mahallî şartlara uyum sağlayacak bir taşra sisteminin oluşturulmasını gerektirmiştir. Merkezî otorite ve taşradaki yerel şartlar arasında denge kurulması gerekliliği ve devletlerarası ilişkilerin ortaya çıkardığı siyasî

şartlar Balkan ülkelerini de içine alan Osmanlı Coğrafyasında farklı idâre tarzlarını ortaya çıkarmıştır. Devlet-i Aliyye'nin beş buçuk asra yaklaşan Balkanlar'daki hükümranlığı boyunca bölgeyi idare tarzı değişiklikler göstermiş, aynı dönemde bölgede farklı idârî rejimler uygulanmış, idârî birimlerin nitelikleri zamanla değişmiştir.

Bu tebliğde önce Osmanlı Devleti'nin uygulamış olduğı farklı idârî rejimler belirtilecek, özellikle taşra yönetim biçimi üzerinde durulacak, eyâlet-i mümtâze kavramı açıklandıktan sonra Balkan ülkelerinde Klasik Dönem ile Tanzimat Döneminde bu statüyle yönetilen vilâyetlere yer verilerek ortaya çıkardığı idârî-hukukî sonuçlar üzerinde genel bir değerlendirme yapılacaktır.

2.Genel Olarak Osmanlı İdarî Yapısı

Osmanlı Devleti, idârî bakımdan merkez ve taşra teşkilatı olarak iki temel yapıdan ibaret bir görünüm arzeder. Osmanlı Klasik Döneminde merkez teşkilatının başında padişah bulunmaktadır. İslam yönetim anlayışının etkisiyle, merkezî yönetim veya siyasal iktidâr (velâyet-i âmme) 1517 yılından sonra aynı zamanda halife unvanını taşıyan padişah tarafından temsil edilmektedir. Merkezî teşkilatı oluşturan; Divan-ı Hümayun, veziriazam ve ordu gibi organ veya kişiler padişaha vekâleten yetkilerini kullanırken onun yardımcısı konumundadırlar. Taşra idâresi, idârî, siyasî veya mâlî kriterler esas alınarak (Göyünç,2000:430-441;Halaçoğlu,1998:83-100; Kılıç,2000:442-459);

-Taşra genel idârî düzeni ve istisnâi idârî düzen,

-Genel eyâlet sistemi ve mümtâz eyâletler,

-Sâlyâneli eyâletler ve hâs eyâletler olarak farklı ikili şekillerde sınıflandırılmıştır.

Bu çalışmada, taşra idârî yapılanmasında siyasî-idârî şartların etkili olduğu; taşra genel idârî düzeni ve istisnâi idârî düzen ayrımı temel alınacaktır. Bu yaklaşım çerçevesinde Osmanlı Devleti egemenlik sahasında genel olarak merkez ve taşra teşkilatından, taşra teşkilatı da Klasik Dönem ve Tanzimat Döneminde; genel idârî düzen ve istisnâî düzenden oluşmaktadır. Taşranın genel idârî düzeniyle; istisnâî yapı dışında kalan, statüsü hukukî düzenlemelerle belirlenmiş, Osmanlı taşrasında hâkim olan esas idârî sistem kastedilmektedir. Bu sistem, nispeten birbirinden farklı olmakla birlikte, gerek Klasik Dönem gerekse Tanzimat Döneminde taşrada uygulanan asıl düzeni temsil eder. İstisnâî idâre Klasik Dönemde; mümtâz eyâletler, hükümet ve yurtluk-ocaklık sancaklar ve Hicaz Bölgesi'nde uygulanmıştır. Tanzimat Döneminde ise istisnâî yönetim; mümtâz eyâletler, imtiyâzlı Cebel-i Lübnan Sancağı, "elviye-i müstakille" denilen bazı müstakil sancaklar ile İstanbul ve çevresinde geçerli olmuştur (Ceylan,2014:26-33).

3. Osmanlı Taşrasında Genel İdarî Düzen
3.1. Klasik Dönemde Genel İdarî Düzen

Osmanlı Klasik Dönem mülkî taksimatı, esas olarak büyükten küçüğe doğru; eyâlet, sancak, kaza, nahiye ve köy şeklinde sıralanan idârî birimlerden oluşmaktadır. İdarî yapının çoğunluğunu, kaza ve sancaklar meydana getirmektedir (Baykara,1988:22-42). Statüsünü merkezî sistemle olan ilişkilerin belirlediği Klasik Dönemdeki genel taşra idâresi; ülke yönetimine ilişkin genel karar alma, yürütme ve yargı yetkilerinin esas olarak merkezî yönetim tarafından belirlendiği, mülkî birimlerin yöneticilerinin ve adlî temsilci kadının merkez tarafından atandığı yönetim şeklini ifade eder. Osmanlı Devleti'nin merkez dışındaki yönetimini belirlemede, arazi rejimi ve bununla bağlantılı ekonomik ve askerî düzen hedefi etkili olabilmekteydi (Yayla,1982:7). Genel idârî düzen, genel olarak; merkeze yakın, merkezî denetim ve kontrolün sağlanabildiği ve tımar sisteminin yürürlükte olduğu Anadolu ve Balkanlar'da geçerli olan yapıydı.

3.2.Tanzimat Döneminde Genel İdarî Düzen

II. Mahmud ve Tanzimat Fermanı sonrası dönemde devlet hukukî, siyasî, sosyal ve ekonomik açıdan yeniden şekillendirilmiştir. Sıkı bir merkezî idâre oluşturmaya yönelik olarak; vilâyetlerin merkezle bağları güçlendirilmeye, eyâlet valilerinin nüfuzları ve yetkileri sınırlandırılmaya ve Tanzimat-ı Hayriye esasları uygulamada hâkim kılınmaya çalışılmıştır. Bu süreçte sıkı bir merkezî yönetim usulünün olumsuz yansımaları görülerek meclislerin yetkileri arttırılmış, beklenen elde edilemeyince valilerin yetkileri iade edilmiştir. Hıristiyan tebaanın mülkî idâreye katılımını sağlamak yönündeki baskıların da etkisiyle 1864 Vilâyet Nizamnâmesi yayınlanmış ve yeni bir idârî teşkilatlanmaya gidilmiştir. Daha sonra neşredilen 1871 Vilâyet Nizamnâmesi ile ilk Nizamnâmedeki sınırlamalar nispeten kaldırılmaya çalışılmıştır. Klasik Dönemde genel taşra idârî sistemi içinde farklı bir statüye tâbi olan ve sayısı da azalmış olan yurtluk-ocaklık ve hükümet sancağı uygulaması merkezî yönetim anlayışıyla uyuşmadığından Tanzimat'ın ilanından kısa bir süre sonra sonlandırılmıştır. 1876 Kanun-i Esâsîsi ile vilâyet idâresinde merkeziyet esası korunarak "tevsi-i mezûniyet" (yetki genişliği) usulü kabul edilmiştir (Onar, 1952:551-552;Ortaylı,2012:500-502;Toraman,2010:164). Genel olarak bu dönemde idârî taksimât; vilâyet, sancak/livâ, kaza, nahiye ve köyden oluşmuştur. Nahiye'ye müdür, kazaya önce müdür daha sonra kaymakam, livâya önce kaymakam daha sonra mutasarrıf, vilâyete ise vâli yöneticilik yapmıştır (Akyıldız,2007:508-509). II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında kabul edilen 1913 tarihli İdare-i Umûmiye-i Vilâyât Kanun-ı Muvakkati ile İttihat ve Terakki hükümeti taşra yönetiminde merkeziyetçi esasları muhafaza etmiştir (Ortaylı,2012:519,525).

4.Osmanlı Taşrasında İstisnâi İdarî Düzen Türü Olarak Eyâlet-i Mümtâze ve Balkanlar'da Uygulanması

4.1."Eyâlet-i Mümtâze" Kavramı ve Statüsü

Eyâlet-i mümtâze; Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı, Klasik Dönem veya Tanzimat Döneminde kanunnâmeler veya nizamnâmeler ile öngörülen taşra genel idârî düzeninden farklı, statüsü, antlaşma, imtiyâz fermanları veya özel nizamnâmeler ile belirlenen yerler hakkında kullanılan bir tabirdir. Bu tarz birimler için; "eyâlât-ı mümtâze" ve "eyâlât-ı muhtâre" yanında "vilâyât-ı mümtâze" ve "vilâyât-ı muhtâre" ifadeleri de kullanılmaktadır (Pakalın,1993:577; Sertoğlu,1986: 106). 1876 Anayasası'nda da bu statü korunmuştur. 1876 Kanun-i Esâsîsinin 1. maddesine göre; "Osmanlı Devleti memâlik ve kıtaatı hazırayı ve eyâlât-ı mümtâzeyi muhtevî"dir. Anayasanın 7. maddesine göre, padişahın hakları arasında; "eyâlât-ı mümtâzenin şerâiti imtiyâzelerine tevfiken icrâ-yı tevcihâtı" da yer almıştır. Aynı konum 1909 Anayasa değişikliğinde sürdürülmüştür.

Osmanlı Klasik Döneminde görülmekle birlikte eyâlet-i mümtâze, Tanzimat sonrası kullanımı yerleşen bir kavramdır. Ancak, kavramın Tanzimat sonrasında yerleşmesi imtiyâzlı eyâletlerin Tanzimat'tan sonra ortaya çıktığı anlamına gelmemelidir. Osmanlı Devleti'nde çeşitli nedenlerle tevcih edilen bu statüyü vermeyi gerektiren olay ve şartların Tanzimat sonrasında artması ve Bâbıâlî'deki Eyâlet-i mümtâze Kalemi'nin Tanzimattan sonra kurulmuş olması kavram ve uygulamayı Tanzimat sonrasıyla irtibatlandırmada etkili olmalıdır.

Eyâlet-i mümtâze statüsü kazanan vilâyetler için tam bir liste vermek kolay gözükmemektedir. Zira kaynaklarda eyâlet-i mümtâze isimlerinde farklılıklara rastlanabilmektedir (Ceylan,2014:21 dn.43) Bu konuda, gerek Klasik gerekse Tanzimat Dönemleri için kesin bir liste verebilmek için bu mahiyette görülebilecek vilâyetlerin tek tek incelenmesinde zaruret bulunmaktadır.

4.2.Klasik Dönemde İmtiyâzlı Eyâletler

4.2.1.Genel Olarak Klasik Dönemde Eyâlet-i Mümtâze

Osmanlı Klasik Döneminde imtiyâzlı yönetim, bazı eyâletler ile idârî taksimatta eyâletlere denk gelen ve bölgesel olarak; voyvodalık, hanlık veya meliklik olarak isimlendirilen yerlerde kendini göstermektedir (Kılılç,2000:446-449). Siyasî, coğrafî, etnik, dinî ve sosyal koşullar bu idârî birimlerin normal eyâletlerden ayrı ve nispeten kendi içlerinde de farklılık gösteren ayrıcalıklı bir statüye kavuşturulmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle, merkeze uzaklıkları veya merkezî denetim ve kontrolün dışına çıkmaları, yahut siyasî şartları klasik dönemde hukuken ya da fiilen bu birimleri farklı bir yönetime tâbi kılmada etkili olmuştur.

Balkanlar'da uygulanan voyvodalık benzeri imtiyâzlı yönetim Batı Kafkasya Meliklikleri'nde uygulanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Garp Ocakları olarak isimlendirilen Tunus, Cezayir ve Trablusgarp eyâletleri XVII. yüzyılda ortaya çıkan iç ve dış şartlar ve bölgenin merkezden uzaklığı gibi sebeplerle bir süre sonra fiilen imtiyâzlı bir statü elde etmiştir. Kırım Hanlığı'nın da imtiyâzlı bir vilâyet olduğu görülmektedir (İnalcık,2014:15-16;Ortaylı,2012:257-260).

4.2.2. Klasik Dönemde Balkanlarda Eyâlet-i Mümtâze

Önceleri bir dağ, zamanla bir yarımada ve bölge adı olan Balkan/lar'ın coğrafî, siyasî, tarihî veya kültürel temel alışlara bağlı olarak kapsamı farklılık göstermiştir. Bölgenin kuzey sınırları coğrafyacılar arasında tartışma konusu olmuş, buna göre de kapladığı alan değişebilmiştir (Todorova,2009:22-37;Karpat,1992:25).

Erdel, Dubrovnik, Eflak ve Boğdan Osmanlı Devleti'ne bağlı gayrımüslim halkın yaşadığı imtiyâz tanınan Balkan eyâletlerindendir. Dubrovnik, kendi asilzâdeler sınıfının kontrolü altında olan bir cumhuriyetti. Diğer üç prenslik, metropolit, yerel asiller ve halkın farklı kesimleri tarafından seçilen, sultan tarafından onaylanan bey veya voyvodalarca yönetildi. Balkanlardaki bu eyâletler, kendi âdet ve kanunlarına göre yönetilip, iç işlerinde serbesttiler. Eflak ve Boğdan voyvodaları bir dönem Fener'deki Rum asilzâdelerden atandı. Bu eyâletler yabancı güçlerle ilişkiler kurmakta ve antlaşmalar yapabilmekteydiler. "Haraçgüzar" olarak nitelendirilen bu eyâletler, Osmanlı Devleti'ne bağlılığın göstergesi olarak haraç ödemekte ve Osmanlı Devleti'nin komşu ülkelerle gerçekleştirdiği savaşlara katılmaktaydılar. Bağlılık ve yükümlülüklerini yerine getirmelerine mukabil yabancı saldırıya uğradıklarında himaye görürler, halkları da Müslüman toprağındaki zimmî tebaayla aynı haklara sahip bulunurdu. Bu eyâletlerin kendi aralarındaki meselelerde Osmanlı Devleti'nin müdahil olduğu da görülürdü. Erdel 1699, Dubrovnik 1815'de Osmanlı hâkimiyetinden çıkmış, Eflak ve Boğdan Beylikleri 1866'dan sonra Romanya Prensliği şeklinde imtiyâzlı konumlarını sürdürmüşlerdir (Jelavich,2009:108-124;Ahmed Şuayb,1325:191-195; İbrahim Hakkı,1312:130; Ortaylı,2012:255-257;Emecen,1997:90-91).

Rumlar'ın oluşturduğu adalar olan Ege Denizi'ndeki Nakşa Dükalığı ile Adriyatik Denizi ve Akdeniz'in kesiştiği bölgede yer alan Cezayir-i Seb'a-i Müctemia Cumhuru'na sağlanan imtiyâz şartları da Balkanlar'dakilere benzer niteliktedir. Barbaros'un Korfu Seferi dönüşü Osmanlı himayesine giren Nakşa Dükalığı 1565 tarihli bir hükümle haraç vermek şartıyla ölen dükün oğluna verilmişti. Bölgeye yerleştirilen az sayıdaki Osmanlı tebaası ile meydana gelebilecek davalar, vekilleri aracılığıyla İstanbul'da, kendi aralarındaki uyuşmazlıklar ise mahallinde görülecekti. Sancak beyleri, kadılar, kaptanlar veya gemi reisleri gibi Osmanlı idârecileri

adalara çıkıp para ödemeksizin herhangi bir talepte bulunamayacak, dükalığın iç işlerine karışamayacaktı (Emecen,2006:332-333;Emecen,1997:90-91).

Cezayir-i Seb'a-i Müctemia Cumhuru (Birleşik Yedi Ada Cumhuriyeti), Osmanlı-Rus ittifakının anlaşmasıyla 1800 yılında kuruldu. Korfu, Kefalonya, Zanta, Ayamavra, Çuka, İtaki ve Pakso adalarından oluşan Cumhuriyet, Dubrovnik Cumhuriyeti'nin hukuk ve imtiyâzlarına sahip olarak, iç işlerinde serbest, dış işlerinde Osmanlı Devleti'ne bağlı olacaktı. Rusya'nın kefaleti altında bulunacak olan ada yönetimi, Osmanlı Devleti'ne vergi verecekti. Halkın ileri gelenlerinden oluşan bir senato tarafından idâre edilen Cumhuriyet, 1807 yılında Fransa himayesine girinceye kadar, Osmanlı, Rus, İngiliz ve ada yetkililerinden oluşan bir heyet tarafından hazırlanan anayasaya göre yönetildi (Zinkeisen,2001:62-64;Örenç,2013:384-387).

1826'da Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan Akkerman Antlaşması ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda imzalanan Edirne Antlaşması ile Sırplara tanınan özerklik güçlü şekilde teyit edilmişti. Nihayet 17 Ekim 1830 ve 1833'de verilen imtiyâz fermânlarıyla Sırplar iç işlerinde serbest bir eyâlet-i mümtâze olarak ilan edilmiştir (Ceylan,2019:9).

Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilen Sisam Adası, 1832 yılında "Sisam Emâreti" adıyla imtiyâzlı hale gelmiştir. Statüsü, baskıyla karşı karşıya kalan Osmanlı hükümeti tarafından Fransa, İngiltere ve Rusya delegelerine verilen bir notada yer alan şartlar çerçevesinde belirlenmiştir. Bir Ortodoks vali ve ona yardımcı olan bir meclis tarafından yönetilen Emâret, iç işlerinde serbest, dış ilişkilerinde ise Osmanlı Devleti'ne bağlıydı. 1850 yılından itibaren az sayıda Osmanlı muhafızının yerleştirildiği ada, Balkan Savaşları'yla birlikte 1913 yılında Yunanistan'la birleşmiştir (İbrahim Hakkı,1312:97;Balta,2009:274-276).

Zaman zaman merkeze bağlandığı görülmekle birlikte Karadağ'ın içişlerinde serbest, Garp Ocakları gibi fiilen imtiyâzlı bir yönetime sahip olduğu görülmektedir (Özcan,2012:4-10).

4.3.Tanzimat Döneminde İmtiyâzlı Eyâletler

4.3.1.Genel Olarak Tanzimat Döneminde İmtiyâzlı Eyâletler

Balkanlar'daki eyâletler yanında, Mısır Hidivliği, Cebel-i Lübnan Sancağı, Kıbrıs, Tunus Vilâyeti, Kaşgar Hanlığı, Trablusgarp ve Bingazi Tanzimat sonrası dönemde imtiyâz statüsü elde etmiştir. 1911 yılındaki Yemen'in dağlık kesiminin statüsü de bir anlamda imtiyâz kapsamında değerlendirilebilir. Tanzimat döneminde görülen mümtâz konumdaki vilâyetlerin çoğu Tanzimat sonrası dönemde bu statüyü elde etmiş, bir kısmı daha önceki imtiyâzlarını genişletmiş, bir kısmı da fiilî olan statülerini hukukî bir niteliğe dönüştürmüştür. Bunlar içerisinde Cebel-i Lübnan sancak statüsündedir (İbrahim Hakkı,1312:88-120; Ekinci,2008:43-56).

4.3.2.Tanzimat Döneminde Balkanlar'da İmtiyâzlı Eyâletler

Karadağ, Eflak ve Boğdan Beylikleri ve bunların birleşmesiyle 1866 yılından sonraki adıyla Romanya Prensliği, Sırbistan, Girit Vilâyeti, Bulgaristan Emâreti, Şark-ı Rumeli Vilâyeti ve 1890 yılı ve sonrası Bosna-Hersek'in devlet salnâmelerinde mümtâz eyâlet şeklinde yer aldığı görülmektedir (Ceylan,2014:27-28 d.n.57).

1830 yılında eyâlet-i mümtâze statüsü elde eden Sırp Emâreti'nin başknezleri/prensleri tanınan imtiyâz kapsamında padişah tarafından tayin olunmaktadır. Ancak atanacak başknez doğrudan padişah tarafından atanmayıp, Sırp milletini temsil eden; Sırp Meclisi, devlet ricâli, âyan ve eşrâf ile halk tarafından seçilip bu seçim Babıâli'ye arzedilir ve padişah tarafından bir berâtla bu tayin gerçekleştirilirdi.1858 yılıyla birlikte bağımsızlık yönünde hızlanan bir sürece girilmiş, kurulan ordunun da gücüyle 1867'de kalelerdeki garnizonlardan Osmanlı askerlerinin ayrılmasıyla fiilî bağımsızlık kazanılmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması'yla Sırbistan hukuken bağımsızlığını kazanmıştır (Ceylan,2019:9-12.

Girit 1868 tarihli Fermân-ı Âlî ile imtiyâzlı bir vilâyet haline gelmiştir. Girit'in idârî yapısı ve imtiyâz şartları yayınlanan fermanlarla zamanla değişmiştir. 1868 Fermanıyla; vilâyetin idâresi padişah tarafından atanacak bir vali tarafından yürütülecek, valiye biri Müslüman diğeri Hıristiyan iki müşavir atanacak, vilâyete bağlı livaların mutasarrıflarının yarısı Müslüman yarısı Hıristiyanlardan oluşacaktı. 1878'deki Fermanla; valinin atanma süresi beş yıl olacak, vilâyet meclisinin 49'u Hıristiyanlardan ve 31'i Müslümanlardan meydana gelecekti. 1887 tarihli Fermanla vilâyet lehine mâlî ayrıcalıklar tanındı. 1889 yılındaki Ferman-ı Âlî ile, valinin Müslüman ise Hıristiyan, Hıristiyan ise Müslüman müşavirinin olması, valinin görev süresinin belirli bir yılla sınırlanmaması ve meclis üye sayısının da 35'i Hıristiyan, 22'si Müslüman olmak üzere 57 üyeden oluşması öngörüldü (İbrahim Hakkı,1312:103-115).

Bulgaristan Emâreti/Beyliği, Berlin Antlaşması'nda yer alan hükümler kapsamında oluşturulmuştur. Bulgaristan Osmanlı egemenliği altında olmak üzere imtiyâzlı bir şekilde yönetilecekti. İmtiyâz şartlarına yer veren ahidnâmeye göre; Osmanlı Devletine yıllık vergi verilecek, Hıristiyanlardan oluşan bir yönetime ve millî bir askerî güce sahip olunacaktı. Prens, Bulgaristan ahalisi tarafından serbestçe seçilecek ve sözleşmeci devletlerin onayıyla Bâbıâlî tarafından atanacaktı (İbrahim Hakkı,1312:85-88).

1878 Berlin Muahedesi, Balkanlar'ın kuzeyinde bazı muhtâriyet şartlarıyla Osmanlı hâkimiyetinde Şark-ı Rumeli Vilâyeti adıyla bir vilâyet kurulmasını öngörmüştü. Belirtilen şartlar kapsamında vilâyet; devletlerin onayladığı ve Osmanlı Devleti tarafından beş seneliğine atanan Hıristiyan bir vali tarafından yönetilecek, valinin gerektiğinde Osmanlı askerini davet hakkı olacak, Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerle yaptığı ve yapacağı anlaşmalar vilâyette de yürürlük bulacaktı. 1879 yılında padişah iradesiyle nizamnâme-i dâhilîsi ilan edilen vilâyette, Türkçe,

Bulgarca ve Rumca resmi diller olacak, vilâyet nizamâtına aykırı olmayan Osmanlı kanunları geçerliliğini sürdürecek ve senelik vergi verilecekti. Şark-ı Rumeli Vilâyeti, Bulgaristan Emâreti ile Bâbıâlî arasında yapılan anlaşma gereği Bulgaristan Prensi uhdesine tevcih olunmuştur (Aydın,1992:17-18,43-45). Berlin Muahedesi ile Sırbistan yanında Tanzimat Döneminde imtiyâzlı eyâlet konumlarını sürdüren Eflak-Boğdan/Romanya ve Karadağ'ın (Karal,1995:313-314) bağımsızlıkları kabul edilmiştir (Türkgeldi,1987:76-81).

5.Balkanlarda Mümtâz Eyâlet Statüsünün Değerlendirilmesi

Mümtâz eyâletler, genel olarak değerlendirildiğinde daha çok devletlerarası ilişkilerin ortaya çıkardığı siyasî-idârî bir statü görünümündedir. Böyle bir statü, genel olarak, devletin daha güçlü olduğu Klasik Dönemde -zorunlu da kalınsa- Osmanlı Devleti'nin iradî bir tercihinin sonucu iken, Tanzimat sonrasında ise gelişen devletlerarası ilişkilerin zorladığı hatta dayattığı mecbur kalınan bir seçeneği yansıtır niteliktedir. Daha çok, ayaklanmalar ve ulusal hareketler sonucu toprak kaybının yaşandığı Tanzimat sonrası dönemde verilen bu statü; bir yönüyle, bağımsızlık öncesi tanınan otonom bir statü, mecbur kalınan ve devlete bağlılığın ancak bu konumla bir müddet daha sürdürülebileceği bir ara çözüm formülü olarak görülmüştür(Yayla,1982:102-107; Ekinci,2008: 44). Özellikle Tanzimat sonrası dönemdeki mümtâz/muhtâr eyâlet uygulaması, Şark Meselesinin bir yansıması olarak Müslüman-Türk nüfusu Balkanlardan çıkarmak amacıyla devreye sokulan; "reform aşaması, muhtâriyet aşaması ve bağımsızlık aşaması" şeklindeki üçlü planın bir yürürlüğü olarak da yorumlanabilir.

Mümtâz eyâletleri tek bir tip, kendi içinde eşyapılı birimlerden oluşan bir bütün olarak görmemek gerekir. Fiziki boyutları değişik olduğu gibi, hukukî nitelikleri de aynı olmamış, mevcut imtiyâz statüsi zamanla değişebilmiştir. Klasik Dönemdeki ilgili düzenlemeler ve Tanzimat sonrasında Kanun-i Esâsî'de vurgulandığı gibi, hukukî statüleri "şerâit-i imtiyâziyelerine tevfîken" birbirinden farklı olmuştur. Eyâlet-i mümtâze statüsü Kanun-i Esâsî'de yer verilen "vilâyetlerin tevsi-i mezuniyeti" ilkesiyle telif edilebilecek bir statü değildir. En az ayrıcalıklı vilâyet dahi bu statüden çok daha fazlasına sahiptir (Yayla,1982:107). Eyâletlere tanınan imtiyâzlar birbirlerinden farklı olsa da imtiyâz statüsü, genel olarak;

- Eyâletin yönetiminin veraset usulüyle hanedan ailesine verilmesi. Yerel seçim ve tercihe dayansa da her halükârda yöneticinin padişah tarafından atanması,
- Devlete maktu bir ödeme yapılması, sikkede padişahın adının yer alması, sefer zamanında asker verilmesi ya da askerî yardım yapılması, hutbe okunuyor ise halife sıfatıyla Osmanlı padişahlarının isminin zikredilmesi,
- Eyâletin konumuna göre değişmekle birlikte; hukukî, mülkî, mâlî alanları kapsayabilecek şekilde iç işlerinde serbestçe düzenleme yapılabilmesi,

- Osmanlı Devleti'nin sözleşme siyasetine ve hükümranlık haklarına halel getirmemek şartıyla yabancılarla sözleşme aktedilmesi yetkilerini ihtiva etmektedir (Sertoğlu, 1986:106).

Mümtâz eyâlet statüsünün getirdiği genel özellikler Balkanlardaki mümtâz eyâletlerde de yansıma bulmuştur. Gerek hanedân içinden veya seçimle yerelden tercih edilsin gerekse devletlerarası iradenin katılımıyla merkezden belirlensin bu eyaletlerdeki yöneticilerin atanması ve görevden alınması padişah tarafından yapılmaktadır. Düzenli bir şekilde olamasa da devlet merkezine maktu bir ödemenin yapılması ve gerektiğinde askerî yardımın sağlanması Balkan mümtâz eyâletlerinde görülen özelliklerdendir. Bu vilâyetler kendilerine tanınan imtiyâz şartlarına göre değişebilmekle birlikte hukukî, idarî ve mâlî konularda iç işlerinde serbest bırakılmışlardır. Bu kapsamda, hukukî düzenlemeler yapabilme imtiyâzıyla Osmanlı coğrafyasındaki anayasa hareketlerinin ilk örneklerini ortaya koymuşlardır. Bu özelliğin 1876 Anayasasına takaddüm etme yönüne de dikkat çekmek gerekir. 1800-1807 yılları arasındaki idaresinde Cezayir-i Seba'nın Osmanlı coğrafyasında ilk Anayasayı ortaya koyduğunu, anayasa müzakerelerinin İstanbul'da yapıldığını görmekteyiz. 1835, 1838 ve 1869'da Sırbistan Emareti'nde anayasalar kabul edilmiştir. Bunlardan 1838 Anayasasının, müzâkereleri İstanbul'da yapılmış, muhtevâsında Osmanlı padişahına önemli yetkiler tanınmış, padişah tarafından bir fermanla ilan edilmiştir. Bu nedenlerle 1838 Anayasası literatürde "Türk Anayasası (Turski Ustav)" olarak isimlendirilmiştir. 1866 Romanya Anayasası, 1879 Bulgaristan Emareti Anayasası, özellikle padişaha tanıdığı geniş yetkilerle 1879 Şarkî Rumeli Anayasası Osmanlı hâkimiyeti esnasında ilan edilmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin dış siyasetine ve hükümranlık haklarına halel getirmemek şartıyla Balkanlar'daki imtiyazlı eyâletler başka devletlerle ilişki kurabilmiş, sözleşme yapabilmiş ve konsolosluk açılmasına izin verebilmiştir.

Balkanlarda yer alan mümtâz eyâletler, Şark Meselesi'nin de yansıdığı Rusya'nın Panslavizm siyaseti ve milliyetçilik hareketleri sonrası bağımsızlıklarını ilan etmiş, pek çok kez bu durum fiilen gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti özellikle Tanzimat sonrası dönemde statüleri çoğunlukla uluslararası antlaşmalarla belirlenen bu eyâletlerdeki fiilî bağımsızlık durumunu antlaşmalara aykırı görmüş, hukuken bu bölgelerin kendilerine bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Nitekim fiilen işgal veya ilhak edilen vilâyetlerin, 1900'lü yıllardaki devlet salnamelerinde eyâlet-i mümtâze şeklinde hukuken Osmanlı vilâyeti olarak yer almasına özen gösterilmiştir.

Kaynakça

AHMED ŞUAYB (1325), Hukuk-ı İdare, İstanbul.

AKYILDIZ, A. (2007)."Osmanlılar-Siyasî ve İdarî Teşkilât Modern Dönem-", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 33, İstanbul.

AYDIN, M. (1992).Şarkî Rumeli Vilâyeti, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.

BALTA, E. (2009). "Sisam", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 37, İstanbul.

CEYLAN, A. (2014). Osmanlı Taşra İdarî Tarzı Olarak Eyâlet-i Mümtâze ve Mısır Uygulaması, İstanbul: Kitabevi.

CEYLAN, A. (2019). "Sırbistan'ın İdare-i Dâhiliyesine Dâir Kanunnâme: 1838 Türk Anayasası (Turski Ustav)", Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Sy. 28.

EKİNCİ, E. B. (2008)."Osmanlı İdaresinde Adem-i Merkeziyet ve İmtiyazlı Eyaletler", Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Sy. 6.

EMECEN, F. (1997). "Haraçgüzâr", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 16, İstanbul.

EMECEN, F. (2006). "Nakşa", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 32, İstanbul.

GÖYÜNÇ, N. (2000). "Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı (Tanzimata Kadar)", Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı, Yıl 6, Sy. 31, Ocak-Şubat.

HALAÇOĞLU, Y. (1998). XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve İdârî Yapı, 4. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

JELAVICH, B. (2009). Balkan Tarihi I, 18. ve 19. Yüzyıllar, 2. Baskı, Ter. İ. Durdu, H. Koç, G. Koç, İstanbul: Küre Yayınları.

İBRAHİM HAKKI (1312). Hukuk-ı İdare, cild-i evvel, 2. tab, İstanbul.

İNALCIK, H. (2014). Devlet-i Aliyye, C.II, İstanbul:Türkiye İş Bankası Yayınları.

KARAL, E. Z. (1995). Osmanlı Tarihi, VIII. Cilt, 4. Baskı, Ankara.

KARPAT, K.H. (1992), "Balkanlar-Coğrafî Konum ve Fizikî Coğrafya-", C.V., Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

KILIÇ, O. (2000). "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması", Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı, Yıl 6, Sy. 31, Ocak-Şubat.

ONAR, S. S. (1952). İdare Hukukunun Umumî Esasları, İstanbul:Marifet Basımevi.

ORTAYLI, İ.(2012). Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 4. Baskı, Ankara:Cedit Neşriyat.

ÖRENÇ, A. F. (2013). "Yedi Ada Cumhuriyeti", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 43, İstanbul.

ÖZCAN, U. (2012).Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.

PAKALIN, M. Z. (1993). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. I, İstanbul:MEB.

SERTOĞLU, M. (1986). Osmanlı Tarih Lugatı, 2. Baskı, İstanbul:Enderun Kitabevi.

TODOROVA, M. (2009). Imagining the Balkans, New York: Oxford University Press.

TORAMAN, Ömer. (2010). Tanzimat'ın Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklarda Uygulanması (1839-1864), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Elazığ.

TUNCER, B. (1988). Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

TÜRKGELDİ A.F. (1987). Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye, C.II, 2. Baskı, Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

YAYLA, Y. (1982). Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri Tevsi-i Mezuniyet ve Tefrik-i Vezaif, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayını.

ZİNKEİSEN, J.W. (2001). Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, C.VII, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

UNDERSTANDING TURKEY'S GEOPOLITICAL ORIENTATION TOWARDS BALKANS – IDENTITY CONSOLIDATION OR SECURITY SEEKING

Okan GÜLBAK[01]

Abstract

Structurally located within the same geographic region, Turkey has been inevitably under direct or indirect influence of changing conjunctures in the Balkans. The Balkans is in the Turkish political actors' political agendas for various reasons, but the identity- and security-related ones appear on the top of the list. In this regard, the identity-security nexus has not only embodied identity consolidation of Turkey's traditional foreign policy's through westernism, but also affected Turkey's geopolitical orientation towards the Balkans during the Justice and Development Party (JDP) period, so called neo-ottomanism. Additionally, security seeking requirements in changing conjunctures, made the nexus prominent. Drawing on this perspective, the present study aims to understand the main dynamics behind Turkey's geopolitical orientation towards the Balkans with a special focus on the geostrategic importance attached to the Balkans in the period between the establishment of the republic and the JDP period. In line with this aim, the study provides an overview of above-mentioned critical conjunctures and their reflections on Turkish politics.

Keywords: Geopolitics, security, identity, Turkish Foreign Policy, Balkans

Introduction

This paper argues that Turkey's geopolitical orientation towards Balkans has been shaped by conjunctural factors. To understand how and why conjunctures have more influenced Turkey's geopolitics than the structural factors, it begins with an overview of what geopolitics is starting from the historical background and continues with the modern geopolitical conceptualization. Then, it focuses on the use of geopolitics in Turkey with a specific focus on questioning whether the use of

01 Lecturer, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID ID 0000-0002-7220-5545, e-mail: ogulbak@ticaret.edu.tr.

Balkans in Turkey's geopolitical understanding is direct or indirect, and whether it is characterized as identity based or security seeking.

Historical Background and Conceptual Framework

This part aims to give details on the use of geopolitics in Turkey from a historical perspective to make it easier to understand what geopolitics has meant in Turkey. To this end, it first reviews the historical roots the concept of geopolitics, modern geopolitical imagination and then moves onto practitioners and scholars of geopolitics in Turkey to understand what the term is conceived in Turkey and how it has been implemented in policy formulation.

Historical Roots of Geopolitics

All concepts of global politics have time-spatial dimension like identity, power, and security. Similarly, the concept of geopolitics has no exception given that it has its own histories and geographies (Tuathail, Dalby, & Routledge, 1998). Interconnected and interdependent globalized world order of our age, together with the increase in communication and interaction between different geographies of the world, dates to 15th and 16th century.

Geopolitics in pre-modern period was aimed at forming stability and establishing international order which had lost "its cosmic center" in Western Europe, analogies had been established with ancient Greek and Rome, religious rituals had been promoted by the Western state elites and particular dynastic identities had been represented as classical motifs (Agnew, 1998). Thus, British-led growth of world capitalism was thought as not only geopolitical policy that served for British national interests, but also it was implemented by other western elites for serving international interests of each Western states. Therefore, the initial form of geopolitics based on cultural and civilizational sense, France and Prussia followed the steps of Britain although they had different characteristics of cultural divisions.

Under this shadow, when it comes to geopolitics, it is not possible to argue an area independent of history (Agnew, 1998) and of representation (Dodds, 2005). Each state had implemented geopolitics on behalf of their own history and representation for their foreign policy vision in international arena. In other words, it is not possible to argue that there is an objective sense of geopolitics that every unit in international politics infers the same meaning. On the contrary, the use of geopolitics has inter-subjectivity sense. Following that, the concept of geopolitics has to do with the promotion of power politics in reference to the concept of territoriality (Lacoste, 2007). For that reason, the use of geopolitics has mostly been related

with the great powers of international politics. Despite of the fact that there are some historical roots for describing the geopolitics, it was in the late 19th century that the concept gained its traditional usage.

Modern Geopolitical Imagination

Geopolitics, as an encompassing concept that defines international politics of great powers has been introduced in the late 19th century (Agnew, 1998). As many scholars note, Swedish political scientist Rudolf Kjellén was the first one using the concept. However, the use of geopolitics mushroomed in the first half of the 20th century. In this light, in 1904, Halford Mackinder claimed that the new century would be "the Geographical Pivot of the History" (Mackinder, 2004).

The modern geopolitical imagination has eliminated historical conception of the cultural-civilizational tendency; it rather centered the structure of geography for each great power foreign policy implementation. In other words, the modern geopolitics "naturalizes" geography and implemented it as a living organism (Agnew, 1998). That is why the scholars of modern geopolitical imagination conceptualized geography that is something to enlarge and grow like a human body.

The first key intellectuals of modern geopolitics can be listed as Alfred Mahan, Friedrich Ratzel, Halford Mackinder, Karl Haushofer and Nicholas Spykman. Their geopolitical imagination can be summed up as "dominance of great power politics". Accordingly, the scope of modern geopolitical imagination encompassed the following goals: enlargement of territory, spatial penetration of political power and empowerment of military capacities in terms of each great powers' geographical structure. So, "dominant lexicons" were seapower, *lebensraum,* landpower, heartland and rimland (Tuathail, Dalby, & Routledge, 1998). Each of them aimed at global dominance; therefore, each can be seen as geopolitical imagination of great power to motivate the force of their foreign policies. However, the imaginations have not matched with the realities all time, the 20th century gave another birth on geopolitical imagination.

As the growth of globalization was followed by changing ideas, techniques and technologies, the end of the Second World War with nuclear weapons required the consideration of global politics more on technology and military capacities of states. On the other hand, the rivalry in global politics was stacked into two superpowers which was the idea declared by officials, then distributed globally. United States' diplomat on Soviet Union George Kennan wrote in his famous article that Soviet Russia "as totally alien space" who could not be compromised at any issue (Kennan, 1947) started a new phase of global politics that was mostly about enmity relationship between the two camps. That is the world in 1950s and 1960s, which had lived its golden stage of increase in military capabilities of

power superpowers. The dramatic shift of changing technologies paved the way for the change of ideas; accordingly, geopolitical imagination become no longer civilizational or naturalized, it become ideologized (Agnew, 1998).

From the historical roots to the modern era, geopolitics has mostly been directly related with the foreign policy strategy that could make each great power more secure in the anarchic international arena. Consequently, it may not be wrong to claim that geopolitics has inherently been related with the notion of security throughout its conceptual history.

The Geopolitics in Turkey from Practitioners to Scholars

As mentioned earlier, the use of geopolitics by state elites started in pre-modern period and, as an academic inquiry, it started in the late 19th century and early 20th century. Although, Turkish Foreign Policy Vision, Peace at Home, Peace in the World, could be interpreted as an indirect interpretation of geopolitics; the first direct use of geopolitics was started by the practitioners of the Turkish military officials, then it was followed by the scholars of political science and political geography.

First, the military elites used the concept of geopolitics by following the writings of key intellectuals of modern geopolitical imagination (Bilgin, 2007). Interestingly, the direct use of the concept in Turkey was encountered during the 1940s and 1950s at a time when the modern geopolitical imagination started to lose its validity and popularity. Accordingly, the geopolitics was formerly viewed as a "science of politics of geography"; moreover, geopolitics was conceived as a military science for the prevention of wars and enhancement of peace in a military brochure for education of Turkish military schools' students in 1940s (İlhan, 1985). Following that, the geopolitics was used as "not only a science but also related with the national interest of Turkey" in military terms' dictionary in 1950s (Yeşiltaş, 2015). As could be understood from the military practitioners, geopolitics was thought to be an area of study that should have been taken into consideration by military elites. In this light, it may not be wrong to argue that geopolitics was seen as area of exceptionalism that gave an exceptional position for the military elites in Turkish Politics conjuncture (Yeşiltaş, 2013).

Secondly, geopolitics was viewed as an academic inquiry in Turkish academia for which Suat Bilge was the leading figure. According to Bilge, political geography and geopolitics are similar but different area of studies; therefore, what makes geopolitics different is formulating long-run foreign policy strategy (Bilge, 1958). In addition to that, he proposed that, rather than conjunctural factors in domestic and regional contexts, foreign policy should consider geopolitics based on the long-term national interest of states. According to writings of Bilge, there is no

reflection of exceptionalism for using geopolitics whether it should have military or civilian elites' sphere of influence: the important thing is that prioritizing structural factors should be at the top of the geopolitical agenda.

Consequently, the use of geopolitics in Turkey was not as old as the superpowers of the international politics. Thus, being late for the interpretation brought Turkey its own interpretation. On the one hand, academics considered geopolitics from the key intellectuals' view, including being more sensitiveness, thinking in the long run by giving importance to national interest. On the other hand, military intellectuals approached geopolitics as a science of geography for enhancement of peace, reflecting that the geopolitics is not something that could be given to the hands of civilian elites, politicians.

The use of Balkans in Turkey's Geopolitical Understanding

This part aims to summarize Turkey's Geopolitical Understanding in 20th century with reference to identity-security nexus. Following the presentation of general conception of Turkey's geopolitics, it questions whether there is an orientation of Balkans within it.

Turkey's Geopolitical Understanding: Exceptionalism

Turkey, as a middle power along the 20th century, did not have big geopolitical strategies in comparison to great powers of the international arena. As mentioned earlier, Turkey used geopolitics directly and indirectly for the implementation of foreign policies based on preservation of national security and consolidation of national identity. However, geographical position of Turkey, from the Balkans to the Caucasia and from Black Sea to the Middle East region, was interpreted as "exceptionalism" that highlighted Turkey's distinctive geographical character in the name of geostrategic important country (Yeşiltaş, 2013). According to exceptionalism of Turkish geopolitics, it was an indispensable necessity to have strong Turkish Army. Following that, a retired general İlhan summarized the intertwined relation of Turkey's geopolitics and Turkish military in popular statement that only strong states can survive in Turkey's geography (Bilgin, 2007).

Turkey's geopolitical exceptionalism was used by Turkish military officials and Turkish politicians' discourses and practices for "bordering and othering" (Yeşiltaş, 2013). While the bordering policy was spatially highlighting the defensive character of Turkish neighboring geography, the ignorance of conflictual areas of Soviet's and Russian's hinterlands (Balkans, Caucasia, and conflictual competition of great powers in the Middle East region) also aimed at Turkish othering policy

by neglecting the Ottoman past and consolidating Western identity. In other words, geopolitics was not only used for national security of Turkey, but it was also used for national identity of Turkey. Until the end of the 20th century, the main value behind the Turkish geopolitical understanding used to be neglection of Ottoman legacy and preservation of Western identity.

Conceiving geopolitics for national security may not be considered as interesting. Like each great powers' attitude, as a middle power, Turkey's geography is thought as one leading the determinant of Turkish Foreign Policy (Aydın, 1999). Different from the great powers' offensive tendency, middle powers like Turkey considered geopolitics in defensive, cautious and skeptical character. Likewise, Turkish diplomats were known for being cautious and skeptical in diplomatic relations with colleagues because Turkey's geostrategic position might be presented as advantage or disadvantage in any negotiation process of any issue. Turkey's geostrategic position were not conceived as between the terms of "greatness and vulnerable" in foreign policy context; it represented as a source of being pre-cautious in domestical context (Haugom, 2019). In this regard, Turkey's geopolitics also contributed to Turkish national security for Turkish society. National security courses were offered in Turkish high schools as a part of high school curriculums, the Turkish youth was educated in terms of Turkey's geopolitical exceptionalism as the following:

The Turkish Republic, because of its geopolitical position, has had to face [political] schemes devised by external powers. The Turkish youth needs to be prepared to deal with such schemes (*Lise Milli Güvenlik Bilgisi*, 2004 [1998]: 7) & (Bilgin, 2007)

As can be inferred from the extract above, Turkey's geopolitical exceptionalism was not only embodied with Turkish security in state level, but also it was implemented at Turkish society level. Furthermore, exceptionalism was also thought as the preservation of Turkish national identity. Using geopolitical position through the expression "To be surrounded by the enemies as external powers" amplified the conventional wisdom, "There is no friend of Turk other than a Turk", which aimed at consolidation of Turkish nationhood and strengthening of "we" feeling (Bilgin, 2003). As a result, the geopolitical understanding of exceptionalism served the bordering character with national security and othering character with national identity at the same time.

The Use of Balkans in Turkey's Geopolitics

Throughout the 20th century, the Balkans were disregarded from Turkey's geopolitics like the other neighboring regions for national security and national identity reasons. Besides, the geopolitical imaginations of the "bridge country" and "center country" concepts were coined to strengthen Turkey's bridge role between the

cultures of Asia and Europe; the Balkans did find its place in Turkey's geopolitical agenda (Yeşiltaş, 2015). For instance, the geopolitical imagination of *Anadolu Jeopolitiği* (Anatolian Geopolitics) invented by Ucuzsatar highlighted the strategical position of Turkey that was reflected as center of East and West civilizations (Ucuzsatar, 1986). Interestingly, the Balkans were skipped for the consideration of Western civilization, even though the Balkans has been the structural key region to reach the imagined Western civilization and identity.

The end of the Cold War was also resulted in the end of the ideological geopolitics of 20th century. Therefore, this systemic change of the dissolution of the Soviet Union and communist bloc paved the way for the reconsideration of Turkey's geopolitics in relation to the Balkans. Change in the international context resulted in the change in the regional conjecture, because the dissolution of Yugoslavia led to Balkan region into crisis. War in Bosnia and Srebrenica massacre not only raised the interest of Turkish politics, but also it raised the awareness of Turkish society. Sharing with common historical-civilizational past and Muslim identity necessitated the reconsideration of Turkish geopolitics in relation to Balkans. Moreover, the Balkans started to be securitized in Turkish Foreign Policy for the sake national security in the Balkan region and securitized in Turkish domestic politics for the sake of reconsideration of Turkish national identity (Yıldız & Öztürk, 2015).

Securitization of Balkans in Turkey's geopolitics led Bosnia and Herzegovina, Albania, Macedonia, and Kosovo to be at the top of security agenda of Turkish state elites, and establishment of social, economic, and military relations with the region was thought as a historical necessity. In this regard, Turkish state elites started to place Balkans at the top of their geopolitical agenda not only as a necessity of geographical structure, but also for the enhancement of Turkish national identity. Prime Minister Ecevit proposed

Dear friends, Turkey is the only country that Macedonia, Bosnia-Herzegovina, Kosovo; and Albania's can trust… There are duties and responsibilities that geography and history impose on us (Yıldız & Öztürk, 2015)

As it can be clearly understood, the Balkans started to take its place in Turkey's geopolitical understanding due to the conjunctural changes. However, it is important to note that the change in the conjuncture started to question of Turkey's exceptionalism that exclude structural and historical necessities of Turkish identity.

Turkey's Geopolitical Orientation During The 21st Century

The influence of changing conjunctures in Turkey's geopolitical orientation has started new phase during the 21st century. Changing regional conjuncture in the Balkans was followed by changing of domestical conjuncture in Turkey. JDP (Jus-

tice and Development Party) came to power in the beginning the century and Turkey's geopolitical orientation found its base with reconsideration of Turkish national identity and Turkish national security.

To begin with, the elites of JDP approached geopolitics like Ecevit's view on Balkans, which was geography and history imposition on Turkey. Thus, the Turkey's geopolitical orientation found its base with re-interpretation of geography and history of Turkey with the studies of Professor Ahmet Davutoglu. Although, those interpretations came from several academic studies that came to the public knowledge mainly through the "Strategic Depth Doctrine". For Davutoglu's geopolitical understanding, Turkey had to be 'the main subject of regional politics' whose main objective to be a regional power that should have been a pro-active state in foreign policy that could be a model state to the neighboring regions in the Balkans as well as the Middle East (Gülbak, 2018).

Secondly, the means of strategic depth were deployed by soft power instruments in the Balkans. Mediator role of Turkey on conflictual issues such as the one between Macedonia and Greece and the cultural diplomacy activities with Muslim communities in the region were conceived by many as positive on Balkans' people side. On the other hand, Turkey's geopolitical orientation towards Balkans was also interpreted by neo-Ottomanism as negative, with a claim that it just gives the importance to Muslim communities and excluding the others by Western state elites (Paçaoğlu, 2020).

Consequently, the geopolitical orientation of Turkey towards Balkans gained popularity in first decade of 21st century, the tune of critics increased in the second decade of the century. The West criticized Turkey's close engagement with neighboring countries for exceeding its mediator role and blamed Turkey for interfering domestic politics of each state. That is why strategic depth doctrine turned into "precious loneliness" in international politics, which transformed Turkey into a lonely country in the international arena (Atmaca & Torun, 2021),

Conclusion

This paper argued that there are different characteristics that influence Turkey's geopolitical orientation toward Balkans. Although, the Balkans has not been directly considered as a leading structural figure of Turkey's geopolitics, the conjunctural changes in Turkey's neighboring geography and in Turkish domestic context required the reinterpretation of Turkey's historical and geographical structure. Following that, this paper also indicated that Turkey's geostrategic position has a distinctive character, and it was defined as an exception in international politics. More interestingly, as an exceptional area of Turkish politics, geopolitics is also

important tool to understand who is in control of the power of Turkish politics and Turkey's geopolitical understanding, whether it is military or civilian elites.

References

Agnew, J. (1998). *Geopolitics Re-visioning world politics.* London nad New York: Routledge.

Atmaca, A. Ö., & Torun, Z. (2021). Geopolitical Visions in Turkish Foreign Policy. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies, 24*(1), 114-137.

Aydın, M. (1999). Determinants of Turkish foreign policy: historical framework and traditional inputs. *Middle Eastern Studies, 35*(4), 152-186.

Aydın, M. (2000). Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctures during the Cold War. *Middle Eastern Studies, 36*(1), 103-139.

Aydın, M. (2003). Securitization of history and geography: Understanding of security in Turkey. *Southeast European and Black Sea Studies, 3*(2), 163-184.

Batı, G. F. (2021). Balkan Jeopolitiği ve İkinci Dünya Savaşında Balkanlar. *Ulusam Türkiye Politik Çalışmalar Dergisi, 1*(1), 49-57.

Bila, F. (2011, 11 6). *Bir Millet Altı Devlet*. Retrieved Nisan 2022, from www.milliyet.com: https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/bir-millet-alti-devlet-1447285

Bilge, A. S. (1958). Jeopolitik. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 13*(3), 150-174.

Bilgin, P. (2003). Individual and Societal Dimensions of Security. *International Studies Review*(5), 203-222.

Bilgin, P. (2004). A Return to 'Civilisational Geopolitics' in the Mediterranean? Changing Geopolitical Images of the European Union and Turkey in the Post-Cold War Era. *Geopolitics, 9*(2), 269–291.

Bilgin, P. (2005). Turkey's changing security discourses: The challenge of globalisation. *European Journal of Political Research*(44), 175–201.

Bilgin, P. (2007). "Only Strong States Can Survive in Turkey's Geography" : The uses of "geopolitical truths" in Turkey. *Political Geography*(26), 740-756.

Bilgin, P. (2007). Making Turkey's Transformation Possible: Claiming 'Security- speak'—not Desecuritization! *Southeast European and Black Sea Studies, 7*(4), 555-571.

Bilgin, P. (2015). Türkiye'deki Jeopolitik Dogma. In M. Yeşiltaş, S. Durgun, & P. Bilgin, *Türkiye Dünyanın Neresinde? : Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar* (pp. 37-62). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Dodds, K. (2005). *Global Geopolitics: A Critical Intoruction.* Essex: Pearson Education Limited.

Gülbak, Okan. "Understanding Turkey's Syria Policy During The Ak Party Era: From Desecuritization To Securitization", Unpublished Master Thesis. Marmara University, 2018.

Haugom, L. (2019). Turkish foreign policy under Erdogan: A change in international orientation? *Comparative Strategy, 38*(3), 206-223.

İlhan, S. (1985). Jeopolitik ve Tarihle İlişkileri. *Belleten, 49*(195), 607-624.

Karaosmanoğlu, A. L. (2000). The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey. *Journal of International Affairs Editorial Board, 54*(1), 199-216.

Kennan, G. F. (1947). The Sources of Soviet Conduct. *Foreign Affairs, 4*(25), 566-582.

Lacoste, Y. (2007). *Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi.* İstanbul: NTV Press.

Larrabee, S. F. (2010). Turkey's New Geopolitics. *Survival, 52*(2), 157-180.

Lise Milli Güvenlik Bilgisi [National security knowledge for high school students] (2004) (7th ed.). Istanbul: Devlet Kitapları

Mackinder, H. (2004). The Geographical Pivot of the History (1904). *Geographical Journal, 170*(4), 298-321.

Özcan, G. (2015). Türkiye Siyasetinde Jeopolitik Söylem. In M. Yeşiltaş, S. Durgun, & P. Bilgin, *Türkiye Dünyanın Neresinde?: Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar* (pp. 119-154). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Paçaoğlu, E. H. (2020). Balkanlar'da Türkiye ve Avrupa Birliği'nin Yumuşak Gücü. *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, 3*(6), 35-69.

Tuathail, G. Ó., Dalby, S., & Routledge, P. (1998). *The Geopolitics Reader.* London and New York: Routledge.

Ucuzsatar, N. U. (1986). Askeri coğrafya. Harp Akademileri Basımevi

Yıldız, A. M., & Öztürk, S. (2015). Türkiye'de Balkanların Güvenlikleştirilmesi (1992-1995). *7. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi*, (pp. 258-269). Kaposvar.

Yılmaz, E., & Bilgin, P. (2005-2006). Constructing Turkey's "Western" Identity during the Cold War: Discourses of the Intellectuals of Statecraft. *61*(1), 39-59.

Yeşiltaş, M. (2013). The Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy. *Turkish Studies, 14*(4), 661-687.

Yeşiltaş, M. (2015). "Coğrafya Kaçınılmazdır:" Militarizm, istisnacılık ve Türkiye'de Ordu Merkezli Jeopolitik Zihniyetin İnşası. In S. D. Murat Yeşiltaş, *Türkiye Dünyanın Neresinde: Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar* (pp. 63-93). İstanbul : Koç Üniversitesi.

WHY INITIAL SUCCESS OF BOSNIA'S PEACE-BUILDING PROCESS HAS BEEN REVERSED AT LATER STAGES - ANALYSIS OF EXTERNAL REALITIES

Emir HADŽIKADUNIĆ[01]

Abstract

Post-Dayton peace process in Bosnia - Herzegovina has been passing through different phases. Early phase (1996 to 2008) reflected various positive efforts in support of legal, political, and institutional transformation of the post-conflict state. At later phase, recovery of B&H became less successful. Since 2008, many have lamented that the country was failing, or is at serious risk of failing. The question is: why two phases produced different outcomes in B&H? This article looks at the external geopolitical realities as independent variable to answer this question holding other internal causes, such as interethnic and religious diversity, political rivalries and nationalism, largely consistent. It observes in particular a shifting role played by NATO/EU, representing liberal, institutional and rules-based order in Europe with direct influence on policies and reforms in B&H from one side, and the role of Russia, representing a rival geopolitical pole with opposing stimulus. It is significant to evaluate how these systems-level factors and determinants outline key pressures on B&H, as well as predict the likely course of B&H in the future.

Keywords: Bosnia and Herzegovina; Peacebuilding; Euro-Atlantic pillars; Russia

Bosna-Hersek'in Barış İnşa Süreci- Tersine Dönen/Çevrilen İlk Başarı

Bosna-Hersek'te Dayton sonrası barış süreci farklı aşamalardan geçmektedir. Erken aşama (1996'dan 2008'e), çatışma sonrası devletin yasal, siyasi ve kurumsal dönüşümünü destekleyen çeşitli olumlu çabaları yansıtıyordu. Daha sonraki aşamada, B&H'nin toparlanması daha az başarılı oldu. 2008'den bu yana pek çok kişi ülkenin başarısız olduğundan ya da ciddi bir şekilde başarısız olma riskiyle karşı karşıya olduğundan yakınmaktadır. Bu noktada önemli olan soru şudur: neden iki aşama B&H'de farklı sonuçlar üretti? Bu makale, etnik ve dini çeşitlilik, siyasi rekabetler

01 Dr. Emir Hadžikadunić, Distinguished Fellow Universiti Teknologi MARA, Adjunct Lecturer University Sarajevo School of Science and Technology, Visiting Fellow Istanbul Commerce University, Former Bosnian Ambasador to Irana and Malaysia, **0000-0003-0050-1342, emirhh@yahoo.com,** emir.hadzikadunic@ssst.edu.ba, ehadzikadunic@ticaret.edu.tr

ve milliyetçilik gibi devam eden diğer içsel nedenleri göz önünde bulundurarak bu soruyu cevaplamak için dış jeopolitik gerçekliği bağımsız değişken olarak ele almaktadır. Makale özellikle, bir taraftan B&H'deki politikalar ve reformlar üzerinde doğrudan etkisi olan, Avrupa'da liberal, kurumsal ve kurallara dayalı düzeni temsil eden NATO/AB'nin oynadığı değişen rolü ve karşıt teşviklerle rakip bir jeopolitik kutbu temsil eden Rusya'nın rolünü gözlemler. Bu sistem düzeyindeki faktörlerin ve belirleyicilerin B&H üzerindeki temel baskıları nasıl çerçevelediğinin yanı sıra gelecekte B&H'nin olası seyrini tahmin etmek için önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Bosna Hersek; barış inşası; Avrupa Atlantik Sacayakları; Rusya

Introduction

The General Framework Agreement for Peace in Bosnia - Herzegovina (B&H) was initialed in Dayton on 21 November and signed in Paris on 14 December 1995. Dayton Peace Agreement (DPA), and the constitution it included, stopped the conflict that lasted for more than 3 years and created the state of B&H in its present form, composed of two political entities: the Federation of Bosnia and Herzegovina (FB&H) and the Republika Srpska (RS). In the initial post-Dayton phase from 1995 to 2007/08, peace in B&H did not mean a mere absence of war. It also reflected what Eva Bertram (1995) describes as various efforts in support of political, institutional, and social transformation necessary to bring about lasting harmony. Thus, reforms in Bosnia's key sectors in that particular phase resulted in new state institutions in areas of judiciary, intelligence, security, or defense that guaranteed more stability, and rule of law. However, recovery of B&H was less successful at later stages, especially after 2008. Since that year, many intellectuals, scholars, policy experts have lamented that the country was failing, or is at serious risk of failing. At the same time, secessionist parties from the Bosnian Serb-majority entity have doubled down on their efforts to reverse key institutional reforms and tear apart state's postwar constitutional order.

Therefore, it is necessary to question why two phases produced different outcomes in B&H? What was behind the agreement's initial success and what led to it losing its efficacy? Finally, what struggles lie ahead for Bosnia and the region at large if the current trajectory is not reversed? To answer these questions, the article combines geopolitical realities outside the national borders of B&H as an independent variable on one side, and empirical evidence on the progress, or lack of it, within B&H on the other. First, the article puts forward in chronological order the strength of external factors, namely Euro-Atlantic pillars with direct influence on policies and reforms in B&H. Second, it explores the role of Russia representing a rival geopolitical pole with opposing stimulus. For example, what happens with peace process when Russia, as a rival geopolitical pole, attempts to project its power within B&H at the cost of the Euro-Atlantic alliance. It is significant to evaluate how these

systems-level factors and determinants outline key pressures on B&H, as well as predict the likely course of B&H in the future.

This article also offers two interrelated propositions. First, a successful phase of the post-war recovery in B&H overlapped with the unquestioned authority of European and Euro-Atlantic communities, and their historic expansions toward central and eastern Europe from the 1990s to 2004. The article argues here that liberal, institutional, and rules-based order was instrumental for political stability and gradual progress in B&H. Second, as rules-based order within European and Euro-Atlantic communities gradually eroded, the peace process in B&H correspondingly reversed. Many also recognized the in-depth impacts of Russia's U-turn in European geopolitics and its illiberal tendencies that steadily stalled progress in B&H. In other words, the article demonstrates here what happens in B&H when Euro Atlantic order is fading? Or worse, what occurs when Russia, as a rival geopolitical pole, attempts to project its power within B&H at the cost of the Euro-Atlantic alliance.

The Strength of Euro-Atlantic Pillars and Peacebuilding in B&H

Throughout the initial post-Dayton phase, the NATO and EU have offered system-wide benefits and patiently put in place new structures and policies so the country can move forward in the peace process. First, two strong UN-mandated and NATO-led missions in B&H - Implementation Force (IFOR) and Stabilization Force (SFOR) - have not only deterred threats to peace and security in B&H from late 1995 to 2004, but they have also allowed refugee return, trained and restructured new Armed forces in B&H and helped civil authorities and other international agencies toward a common goal. For example, key indicators of the success of the IFOR mission were the first postwar national elections and the safe return of over 230,000 displaced persons and refugees (Crouch, 1997). According to Crouch, "tangible results such as these are beginning to allow the people of Bosnia to recover from 42 months of war". By the end of the SFOR mission in 2004, a single Ministry of Defense, single chain of command, and unified armed forces were established out of three opposing armed forces that fiercely fought each other in the early 1990s. Bosnian state authorities also adopted common foreign policy aspirations to join the EU and NATO. In the absence of any major incidents, the number of IFOR and SFOR missions dropped from 60,000 from late 1995 to 7,000 in 2004 (Wilkinson, 2005). This was a clear indication of a steady success of the military implementation of the peace process which includes disarmament, necessary reduction of local forces, their professional training, and so on.

Second, the EU offered a membership perspective to the countries of Southeast Europe, including B&H, as added value to these military missions. That perspective was highlighted through the Stability Pact for Southeast Europe, launched in June 1999,

and the Stabilization and Association Process (SAP), also launched in June 1999 and then strengthened at the Thessaloniki EU Summit in June 2003. The EU roadmap highlighted generally the process of change that included adaptation to various EU standards largely in areas of democracy, rule of law, and internal economic market. The SAP in particular has brought relevant conditionality for each country to strengthen their democratic and economic institutions. The dominant logic underpinning EU conditionality was "a bargaining strategy of reinforcement by reward, under which the EU provides external incentives for a target government to comply with its conditions" (Schimmelfennig and Sedelmeierm, 2004, 670). Through EU leverage, reforms in Bosnia's key sectors that were underway in the judiciary in 2002-2004, an economy in 2003-2005, border security in 2000-2002, intelligence in 2002, public broadcasting in 2005, to name a few, resulted in the formation of new state institutions that increased stability and strengthen rule of law, transparency, and a free market. B&H has also strengthened weak state government from 3 ministries only in 1996 to the more functional cabinet of 10 ministries in 2003.

Third, it was not a coincidence that a golden phase of the post-war recovery in B&H overlapped with the historic EU and NATO expansions toward Central and Eastern Europe from the late 1990s to 2004. Furthermore, Russia was on board as well as a constructive partner. Throughout this period Russia was an active member of NATO's partnership for peace. In 1997, NATO leaders and President Boris Yeltsin signed the NATO-Russia Founding Act, expressing according to the NATO fact sheet (2020) their determination to "build together a lasting and inclusive peace in the Euro-Atlantic area on the principles of democracy and cooperative security." In 2002, NATO-Russia Council was also established "to serve as a forum for consultation on current security issues and to direct practical cooperation in a wide range of areas." Major external factors that favored peace process in B&H are listed in the Table 1 below:

Table 1: External factors that help B&H stabilize during the initial post-Dayton phase

1. NATO-led IFOR (60 000 force) and NATO-led SFOR (30 000 force) from 1995 to 2004
2. NATO-led intervention in Kosovo in 1999
3. Stability Pact for Southeast Europe from 1999 to 2008
4. The EU Stabilization and Association Process inaugurated in 1999
5. The EU Thessaloniki summit and EU membership perspective in 2003
The EU conditionality on democracy, human rights, internal market
The EU enlargement enthusiasm from 1997 to 2004
Major NATO expansion beyond Iron Curtain
Russia integrated into NATO's Partnership for peace
NATO-Russia Council established in 2002 to serve as a forum on current security issues
Russia did not pose any challenge to the Euro-Atlantic order in Europe

Source: author's compilation

Such external realities helped motivate local Bosnian constituencies to accept the conditions for peace set out in the accord. Reconciliatory attempts by parties whose members committed war crimes were also more regular. For example, Dragan Cavic, then president of the Bosnian Serb-majority entity, made a public apology for the Srebrenica massacre in 2004, calling it "the black page in Serbian history" (VOA, 2004). Milorad Dodik, a current Serb member of the B&H's tripartite presidency, also admitted genocide in Srebrenica and criticized indicted war criminals, such as Radovan Karadzic or Ratko Mladic in this initial post Dayton phase, which is quite different from his current rhetoric. By 2004, about half of Bosnia's 500,000 destroyed homes were also rebuilt and some 200,000 disputed properties were effectively given back to people who had been forced to flee the war (Wilkinson, 2005), a stunning achievement for Rhodri C. Williams (2008) in light of the lawless conditions that prevailed when the process began. Domestic institutions have also overtaken election supervision from the OSCE as the Bosnian Parliament adopted the Election law in 2004.

All achievements in B&H were so remarkable that different commentators, including the author of this analysis (2005), celebrated successful Bosnia's passage from the phase of Dayton to the phase of Brussels. Institutes like Brookings also

regarded lessons from Bosnia to emulate and apply in other war-torn countries such as Iraq (Williams, 2008). Major post-conflict reforms that were achieved in B&H while external factors were still favorable are listed in the Table 2 below:

Table 2: Major results achieved in the initial post-Dayton phase

Judiciary reform in B&H. State court, prosecution formed
Independent state judiciary commission established
6. Defense reform, single Ministry of defense, single chain of command, single armed forces of B&H formed
7. Freedom of movement, refugee return, common car plates, and common civil documents (CIPS system)
8. Common foreign policy goals across entity lines agreed (NATO integration in particular)
9. Disputed properties solved at a rate of more than 99%
10. Common indirect taxation adopted
Border security reform, State border service created
Intelligence reform, State intelligence service formed
Council of Ministers of B&H strengthened from 3 to 10 state ministries
Public broadcasting reform, State public broadcasting established
The reconciliation process fostered
Public apologies for war crimes from political representatives from the Bosnian entity Republic of Srpska

Source: author's compilation

Most of these post-conflict achievements could have not been possible had Euro-Atlantic pillars been more inactive. In this respect, the Euro-Atlantic liberal order has been a net positive when it comes to the stability and security of the post-conflict state - if measured by the progress on where B&H started in 1995 not its distance from the liberal Western world.

Nevertheless, in the last 10-15 years the international peacebuilding efforts were gradually reversed, and prospects for renewed instability started to emerge in the region. One of the main architects of the Dayton Accords, Richard Holbrooke, and the fourth High Representative for B&H, Paddy Ashdown, wrote a joint oped (2008) warning that Bosnia was "sleepwalking" into another crisis. They also desperately appealed to Brussels and Washington to take immediate and concerted action to reverse the course of the country. Patrice C. McMahon and Jon Western (2009) argued that the country stands on the brink of collapse. For Roberto Belloni (2009), the process of implementation of the Dayton Peace Agreement in B&H has come to a halt. "Particularly since 2006, nationalist rhetoric has increased, political, economic, and social reforms have stalled, and some analysts warn that the country might be sliding towards collapse." Ever since that time, many more academics, diplomats, and policy experts have analyzed actual and specific threats that occasionally evolved in a fragile state that dangerously floats on a thin line between peace and new conflict. The question is what has triggered this turning point and how more divergent goals between three constituent groups in B&H have arisen?

The Weakness of Euro-Atlantic Pillars and Stalemate in Bosna and Herzegovina

Indeed, for a dozen years, B&H has been in a peaceful deadlock. The causes for slower reintegration since 2007/08 can be analyzed domestically. However, the nature of numerous and interrelated attributes within the state could not possibly trigger this particular stalemate in B&H for one obvious reason. Domestic factors within B&H, such as interethnic grievances, religious differences, internal political divisions, poverty, or corruption have been largely uninterrupted throughout both phases.

Apart from the causes that can be found internally in any state, there are also external triggers of ethnic conflict (Brown, 1996). When such geopolitical dynamics converged with troubling internal realities, this created a new context of instability with underlying causes that make any country prone to uncertainty. According to Jalali and Lipset (1992), if a combination of causes occurs, then even a violent conflict may erupt. In the case of B&H, it was largely the nature of the external environment outside the national borders that has shifted and became more unfavorable in the post-2005 period. Instead of being rapid, these changes were slower but constantly adding up.

First, the European Union passed through a constitutional crisis that undermined its credibility as a transformation power. The rejection of the treaty establishing a European constitution by French and Dutch voters in 2005 has thrown the EU

into a deep crisis. New enlargement enthusiasm has also vaned and states in the EU-led SAP process, including B&H, were largely left on their own. So far, only Croatia has managed to reach full membership status from the group of seven Western Balkan states.

Second, NATO-led peacekeeping mission SFOR was replaced by a much weaker EU-led mission Altea in 2004. Today, the remaining 600 EU peacekeepers in B&H are in no position to guarantee Bosnia's stability or fulfill the mandate of the Dayton accords. In the meantime, the U.S. has shifted its focus from B&H to Kosovo at the regional level. Kosovo also received the largest share of U.S. foreign assistance to the Balkans, and the two countries cooperate on numerous security issues (Garding, 2021). The U.S. is also the largest contributor of troops to the NATO-led Kosovo Force.

At the international level, the U.S. faced serious security challenges in other troubled areas, such as Iraq and Afghanistan. Its liberal hegemony, as structural realists coined the term, has failed miserably not only in these two countries (Mearsheimer 2018; Walt 2018). The foreign policy of the U.S. also pivoted to Asia from 2011 to prevent rising China from becoming its peer competitor. With Russia's U-turn in European geopolitics, Kremlin became more interested in replacing an existing liberal order, primarily the one extended beyond the Iron Curtain, with favorable and less democratic European regimes that fit Russia's image. Russia also became more interested in replacing the hierarchic order in Europe with some unknown and certainly more anarchic multipolar structure. So far, all attempts from the Kremlin to impose its own illiberal and structural order in Europe, largely constrained by its limits of hard and soft power, have only made young democracies and vulnerable countries scattered around the European periphery more divided and, eventually, more anarchic.

In August 2008, Russia's military intervention in Georgia restored the Kremlin's geopolitical relevance in the European neighborhood. Georgia was divided between Russian-backed self-proclaimed republics of South Ossetia and Abkhazia on one hand and the rest of Georgia on the other. This small triumph encouraged Russia to act again by lopping off Crimea from neighboring Ukraine in 2014. Ukraine was forcefully divided along similar geostrategic and domestic lines between Kyiv's Euro-Atlantic aspirations and secessionist tendencies by a pro-Russian minority in the east. In recent years, Russia has also become visible in the Balkans that is deep inside NATO eastern borders. As reported by media, Russia "fanned the flames" of internal crisis in Montenegro in 2015-16, and Northern Macedonia in 2017-18 to thwart NATO's expansion (Bechev, 2019); Russia donated and supplied weapons to Serbia and conducted a joint military exercise in 2019 and 2021; Kremlin also built partnerships and alliances with local power holders in Bosnian entity Republic of Srpska and openly destabilized the country's long-established vision for security through Euro-Atlantic integration by opposing the

Peace Implementation Council (PIC) in B&H and its steering board's communiqués. Major external factors that help B&H move forward in the peace process are listed in the Table 3 below:

Table 3: External factors that help B&H destabilize during the second post-Dayton phase

NATO-led IFOR and SFOR completed their missions from 1995 to 2004, replaced by much weaker EUFOR mission in 2004
The EU passed through a constitutional crisis. French and Dutch voters rejected the treaty establishing a European constitution in 2005
Constitutional crisis generated the EU enlargement fatigue, the EU agenda for SAP states weakened
The U.S. was preoccupied with other troubled areas in Iraq and Afghanistan
The U.S. pivot to Asia to prevent China rise
NATO becomes obsolete for the U.S. President D. Trump. His statement welcomed in RS and Serbia
Russia's U-turn in European geopolitics as an encouragement for RS
Russia's military missions in Georgia and Ukraine as an encouragement for RS
Russia's collusion with local proxies in the Balkan region
Russia's collusion with local proxies in B&H
Russian and Serbian Slavic shield military exercise in Serbia and Russia in 2019 and 2021

Source: author's compilation

In this regard, the second proposition that secessionist parties in B&H would have obstructed institutional and rules-based post-war recovery had euphoria from Euro-Atlantic integration not existed, is historically verifiable. It went largely unnoticed that Bosnian Serb leader Milorad Dodik has held at least ten official consultations with Vladimir Putin in the last several years, most of which were in his capacity of provincial leader from RS. In his second consecutive meeting with the Russian president during critical events in Ukraine in 2014, he shared his unequivocal sympathy for Moscow in a press statement quoted by Kremlin

(2014). "Naturally, there is no question that we support Russia. We may be a small and modest community, but our voice is loud."

As Dodik's confidence grew with the success of Russia's subversion, so too increased his demands to reverse key institutional reforms undertaken after the signing of the Dayton accords in areas of defense, intelligence, or any other institutional reform conducted in the early 2000s. Thus, he threatened to withdraw RS soldiers out of the country's unified military, vowed to demolish mutually agreed and legally binding dynamics for achieving collective security within NATO, called the UN-mandated EU peacekeeping mission in the country, Operation Althea, unnecessary - all of which present significant security dilemmas for the country and the Balkans. RS also ignored the EU and held an unconstitutional referendum on September 25, 2016, thereby violating a final and binding decision of the B&H Constitutional Court. According to the Office of High Representative in B&H (2016), "this referendum follows the long-standing policy of the RS of opting out of the judicial system of B&H..."

The crisis in B&H has continued in 2020 when Milorad Dodik called the Constitutional Court of B&H, composed of nine judges - two Bosnian Serbs, two Bosnian Croats, two Bosniaks and three international - an occupation court. Addressing RS legislature five days later, he provokingly declared: "goodbye B&H, welcome RSexit" (Al Jazeera Balkans, 2020). It has finally culminated in late 2021 and early 2022 when Serb delegates from Bosnia's Serb-dominated entity withdraw from all B&H state institutions. Lawmakers loyal to Dodik also advanced their secession bid and voted in the RS parliament 49-3 on starting a procedure to withdraw from Bosnia's central government functions, such as common defence, judiciary, intelligence, to name a few. They have also decided that within six months, the government of Republika Srpska must recreate its own legislation governing such institutions. To show they mean business, RS paraded paramilitary forces on January 9, 2022 - nationalist celebration declared illegal by the Constitutional Court of B&H. Among them were the Night Wolves, a group of Russian nationalists, and black uniform pro Kremlin bikers. On February 10, Deputies from the RS National Assembly have also adopted the draft version of a law to create a separate judicial system from the rest of the state.

These secessionist tendencies, coupled with Russia's destabilization efforts, have made the complex multinational state of B&H impossible to govern efficiently. Major disruptive trends and outcomes in B&H during this phase are listed in the table 4 below:

Table 4: Major disruptive outcomes in B&H during this phase

RS renewed agreement with Serbia on a 'special parallel relationship" in 2006; They signed the agreement on parliamentary cooperation in 2008 which increased bypassing of Sarajevo in favor of Banja Luka
RS Assembly adopted in 2010 a new constitutional law on holding referenda
RS National Assembly formally withdraw its support for Euro-Atlantic integrations for B&H
RS political leadership voiced their ambition to reverse key institutional reforms in B&H undertaken after the signing of the Dayton accords in areas of judiciary, defense, intelligence…
RS honored convicted war criminals such as Radovan Karadzic
RS organized an unconstitutional referendum in 2016
RS mocks and ignores B&H Constitutional court decisions
RS declared to hold a successive referendum on its political status
Institutional reforms at the B&H level stalled
Serb delegates from Bosnia's Serb-dominated entity withdraw from all B&H state institutions in 2021
RS National Assembly have also adopted the draft version of a law to create a separate judicial system from the rest of the state

Source: author's compilation

An even more detrimental structural change for Bosnia - Herzegovina would be the international actors leaving the country altogether. This would encourage local forces to move on with their secessionist agenda, generating serious security concerns, making B&H more divided, nationalistic, and prone to new conflicts in the future. Such a path would probably lead to new skirmishes and security dilemmas in the Balkans which at worst is all too reminiscent of the 1900s when unintended consequences of nationalist fervor led to the murder of millions. It is also widely accepted that should a referendum take place in B&H, the country will

violently collapse (*inter alia*, Chivvis, 2010; Toal and Maksić, 2011; Lyon, 2015; Zuvela, 2015).

Conclusion

It appears from this analysis that strong American leadership in Europe and effective EU agenda in the Balkans are major factors of stability in B&H. In other words, their withdrawal could constitute a rapid change that could trigger a conflict breaking out. Should they leave B&H altogether, which is less probable, other extra-regional actors will be invited to fill the vacuum, in which case power relations would inevitably become subject to reconfiguration and different visions for both B&H and southeastern Europe would have to emerge (Hadžikadunić, 2020).

First, Serbia, which relies on Russian weaponry, shares a long border with B&H, and strong nationalist sentiments with the secessionist movement, is probably the first contender to be caught in the Bosnian fire. Its anticipated behaviour is judged here on two major tendencies. Serbian national defence strategy, officially promoted in late 2019, transcends national boundaries in its content, marking a shift from a defensive sovereignty to a more offensive approach. More importantly, Serbia's intentions declared in official documents are increasingly compatible with growing military capabilities. For example, Serbia has accelerated military spending at a faster rate for several years now for no rational reason except regional supremacy. According to *Global Fire Power*, its current defence budget is almost twice that of B&H, Albania, Northern Macedonia, Montenegro and Kosovo combined. Second, Serbia's reliance on the Russian and Chinese military has also been reinforced. In 2019, it received donations of fighter jets, tanks, and armoured vehicles from Russia. In 2020, it bought CH92-A drones and FK-3 surface-to-air missiles from China, and then purchased, at Putin's suggestion, the Pantsir S-1 air defence system (Hadžikadunić, 2020). It is essential to grasp why Serbia is arming itself from non-Western sources so fast. From a realist perspective, its behaviour could become only assertive, and more so if Russia swiftly take over Ukraine.

Turkey is probably the second regional contender to be caught in the Bosnian fire for geopolitical reasons. First, official Ankara projects a soft power throughout the Balkans, particularly in B&H, relying on historical, cultural, and human ties. According to official data in Bosnia, it has the highest figures of export/import with B&H, the largest FDI, and the largest number of tourist arrivals among other Muslim states. As reported by Turkish ambassador in Sarajevo, Turkey has allocated €1 billion Euros into various investments and projects in B&H since 1995, including tens of millions of euros for the modernization of the Bosnian defence forces. Second, Turkey actively participated in all three peacebuilding missions in B&H, from IFOR (1995-97), over SFOR (1997-2004) to EUFOR (2004-present time). Today, it is among 20 contributing countries of EUFOR, providing deterrence and contributing to a safe and secure en-

vironment. However, in case of conflict, Ankara also represents an important geopolitical substitute, should the EUFOR abandon its commitments to safeguarding peace and security in B&H (Hadžikadunić, 2020) or should Russia veto EUFOR's mandate in UN Security Council in November 2022. Hence, Turkey won't shy away from using its extraordinary military readiness in the region that former Turkish Prime Minister Ahmet Davutoglu had labelled as a strategic depth.

This, however, risks dragging Russia - a staunch Serbian ally - into the fray as well. Moscow has openly backed Dodik, even as he has brandished his secessionist ambitions. Putin's prospects in Serbia and Bosnian entity Republic of Srpska are of highest geopolitical value, having loyal proxies ready to do the Moscow's bidding, not in the European neighborhood, as Ukraine is, but deep within external EU borders. Yet it also seems plausible for Turkey and Russia, largely perceived as brother states by two confronting parties in the Bosnian theatre, to test their mediating capacity modelled after the Astana format, launched after the Russian and Turkish interventions in Syria. This scenario is more feasible as Russia does not project power in the Balkans for the sake of challenging Turkish stakes in the first place. Its prime interest is in replacing the existing US-led hierarchic, institutional, and rules-based order, primarily the one extended beyond the Iron Curtain, with illiberal European regimes that fit Russia's image and fall within Kremlin's sphere of influence (Hadžikadunić, 2020).

The EU would also face a major dilemma between a strong multilateral reaction to protect a collective peace-building legacy and unilateral moves by individual member states to pursue their national interests. Speaking about the priorities of the French presidency of the EU, which begun on January 1st 2022, President of France Emmanuel Macron assessed that the Western Balkans is more than Europe's neighbourhood, because it is "in the heart of Europe". "That region is going through new tensions today. History is coming back. Sometimes tragedy is coming back." Macron also insisted on the "very special responsibility" towards these countries in terms of fighting external interference. What Macron fears is other extra-regional actors filling the vacuum, in which case power relations inevitably become subject to reconfiguration.

It is therefore expected from the EU to prevent further escalation in B&H by using available soft and hard power tools. The EU's first viable option would be to impose tougher sanctions on local political actors that damage the EU's peacebuilding legacy in its underbelly. Its second option would be to increase EUFOR's symbolic military mission (given its mandate is not vetoed by Russia in the UN Security Council), that can't defend itself against any growing uncertainty with existing 600 troops. Should EU impose sanctions and EUFOR contributing states continue to act decisively within NATO's interoperability mechanisms, the Bosnian crisis would probably not escalate (Hadžikadunić, 2020).

However, the EU is not a state, but comprised of member states with diverse national interests, including important differences over the situation in B&H, best visib-

le during the EU foreign minister debates on Bosnia's turmoil recently. While some founding member states urged sanctions against Milorad Dodik in early 2022, such as Germany, Netherland or Belgium, few newer ones oppose them, such as Hungary, Slovenia, or Croatia. In reality, some European right-wing governments have already allied themselves with Russian proxy Milorad Dodik. Hungary's Prime Minister Viktor Orban, for example, offered 100 million Euros in financial aid to the Bosnian Serb - dominated entity a few months ago. Orban also opposed placing EU sanctions on Bosnian Serb leader, signalling an early warning that the EU, as a whole, may be unable to secure a peaceful B&H.

This resonates with the poor historical record of the EU in conflict management in ex-Yugoslavia (Hadžikadunić, 2020). One can also assume a possibility that EUFOR troops could be evacuated from Bosnia altogether, much in a same way Dutch battalion (under UNPROFOR) was pulled out from Srebrenica in July 1995, in a midst of Srebrenica genocide, mocking the UN resolutions on safe heavens and literally allowing Serb extremists - today's convicted war criminals - to proceed unabashedly with genocide. Should there be a prospect for this failure to be repeated, the third consequential choice for the EU would be to pass the buck on to Washington, or from a weak EUFOR mission to more powerful NATO. In that case a small-nation turmoil and the squabbles of Balkan nations could transform into a great-power rivalry.

Hence, a powerful trigger a new Bosnian meltdown would induce could once again elevate various security dilemmas to such proportions that the US would face a choice between (1) a realist logic, which is to turn European security, including Bosnian skirmishes, to Europeans, which is preferred option by Russia and Putin, or (2) a more liberal and interventionist approach, which is to prevent Russia's unchecked incursion within NATO's eastern border. There is still time for the second option for the US to deflate entire RS rebellion and put it back in the political arena. Former Bosnian Presidency member Haris Silajdzic suggested on CNN in November 2021 a small NATO brigade in Brcko, state governed autonomous territory, place of hardest battles in the 90's, and few battalions on B&H - Serbian border. If the US passes the buck back to the EU, the West needs to fasten its seatbelts and brace for impact because bullet in Bosnia-Herzegovina in 2022 has capacity to trigger a regrettable history again.

Bibliography

Barlovac, B. (2012). Dodik: Republika Srpska Will Be Independent. *Balkan Insight*, *5*, 2012. http://www.balkaninsight.com/en/article/dodik-republika-srpska-will-be-independent

Bechev, D. (2019, December 20). Russia's strategic interests and tools of influence in the Western Balkans. Atlantic Council. https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/russia-strategic-interests-and-tools-of-influence-in-the-western-balkans/

Belloni, R. (2009). Bosnia: Dayton is Dead! Long Live Dayton!. *Nationalism and Ethnic Politics*, *15*(3-4), 355-375. DOI: 10.1080/13537110903372367

Bertram, E. (1995). Reinventing governments: The promise and perils of United Nations peacebuilding. *Journal of conflict resolution*, *39*(3), 387-41

Brown, M. E. (1996). The causes and regional dimensions of internal conflict. *CSIA STUDIES IN INTERNATIONAL SECURITY*, 571-602.

Call, C. T., & Cook, S. E. (2003). On democratization and peacebuilding. *Global Governance*, 9 (2): 233-246. https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/glogo9&div=25&id=&page=

Chivvis, C. S. (2010). Back to the Brink in Bosnia?. *Survival*, *52*(1), 97-110.

Crouch, William W. (1997, January 8) IFOR becomes SFOR. *SFOR Informer Online.* https://www.nato.int/sfor/historic-moments/ifor-to-sfor/ifor-sfor.htm; See also: "SWOR Mission". https://www.nato.int/sfor/organisation/mission.htm

Dragan Čavić Srebrenicu nazvao crnom stranicom srpske istorije. (2004, June 23.), *Voice of America*. https://ba.voanews.com/a/a-29-a-2004-06-23-11-1-85912467/670259.html

Garding, S. E. (2021). Kosovo: Background and U.S. Policy: Congressional research hearing. https://fas.org/sgp/crs/row/R46175.pdf

Goodbye B&H, welcome RSexit. (2020, February 17). Al Jazeera Balkans. https://www.youtube.com/watch?v=Hi9aiMd9ivM

Hadžikadunić, E. (2005). *Od Dejtona do Brisela*. Asocijacija Alumni Centar za interdsciplinarne postdiplomske studije (ACIPS). https://www.academia.edu/40565058/Od_Dejtona_do_Brisela

Hadžikadunić, E. (2020). 25 Years On, The Dayton Peace Agreement Is a Ticking Time Bomb. *Fair Observer*. https://www.fairobserver.com/region/europe/emir-hadikadunic-dayton-peace-accords-25-anniversary-bosnia-herzegovina-serb-separatism-russia-us-eu-geopolitics-news-24166/

Hadžikadunić, E. (2020). No Credible Alternative to the US Grand Strategy in Europe. *Fair Observer*. https://www.fairobserver.com/region/europe/emir-hadzikadunic-us-liberal-hegemony-europe-grand-strategy-nato-eu-russia-balkans-news-13311/

Hinshaw, D. (2016). Former U.S. Ally in Bosnia Turns His Back, *The Wall Street Journal*. https://www.wsj.com/articles/former-u-s-ally-in-bosnia-turns-his-back-1477992604 See also: Albright Pledges $5 Million in Aid to Bosnian Serbs. *The Washington Post.* https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1998/02/21/albright-pledges-5-million-in-aid-to-bosnian-serbs/f69fdc27-bc96-4d53-8bea-7af27b54568a/

Holbrooke, R., & Ashdown, P. (2008, October 27) Sleepwalking in the Balkans. *Project Syndicate.* https://www.project-syndicate.org/commentary/sleepwalking-in-the-balkans

Jalali, R., & Lipset, S. M. (1992). Racial and ethnic conflicts: A global perspective. In *New Tribalisms* (pp. 317-343). Palgrave Macmillan, London.

Kartsonaki, A. (2016). Twenty years after Dayton: Bosnia-Herzegovina (still) stable and explosive. *Civil Wars*, *18*(4), 488-516. https://doi.org/10.1080/13698249.2017.1297052

Lyon, J. (2015). Is war about to break out in the Balkans?. *Foreign Policy*, *26*. http://foreignpolicy.com/2015/10/26/war-break-out-balkans-bosnia-republika-srpska-dayton/

McMahon P. C., & Western J. (2009, September/October). The death of Dayton. *Foreign Affairs*. https://www.foreignaffairs.com/articles/bosnia-herzegovina/2009-08-17/death-dayton

Mearsheimer, J. J. (2018). *Great Delusion*. Yale University Press.

Meeting with President of the Republika Srpska entity of Bosnia and Herzegovina Milorad Dodik. (2014, September 18). Official Kremlin press release. http://en.kremlin.ru/events/president/news/46637

NATO-Russia Relations: The Background. (2020), NATO factsheets. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/4/pdf/2003-NATO-Russia_en.pdf, See also: Relations with Russia. (2021) NATO. https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50090.htm

OHR Special Report on a Referendum in Republika Srpska against Bosnia and Herzegovina State Constitutional Court Decisions. (2010, October 21). Office of the High Representative in Bosnia and Herzegovina. http://www.ohr.int/special-report-on-a-referendum-in-republika-srpska-against-bosnia-and-herzegovina-state-constitutional-court-decisions/

Peace Implementation Council communiques. (2021). Office of the High Representative in Bosnia and Herzegovina. http://www.ohr.int/cat/peace-implementation-council/

Schimmelfennig, F., & Sedelmeier, U. (2004). Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe. *Journal of European public policy*, *11*(4), 661-679.

Toal, G. (2013). "Republika Srpska will have a referendum": the rhetorical politics of Milorad Dodik. *Nationalities Papers*, *41*(1), 166-204.

Toal, G., & Maksić, A. (2011). Is Bosnia-Herzegovina Unsustainable? Implications for the Balkans and European Union. *Eurasian Geography and Economics*, *52*(2), 279-293.

Walt, S. M. (2018). *The Hell of Good Intentions: America's Foreign Policy Elite and the Decline of US Primacy*. Farrar, Straus and Giroux.

Wilkinson, R. (2005). The miracle of Dayton, 10 years later. *Refugees*, Volume 3 (140) https://www.unhcr.org/433bded34.pdf

Williams, R. C. (2008, January 8), Applying the Lessons of Bosnia in Iraq: Whatever the Solution, Property Rights Should be Secured. Brookings. https://www.brookings.edu/research/applying-the-lessons-of-bosnia-in-iraq-whatever-the-solution-property-rights-should-be-secured/

Zuvela, M. (2015, April 25). Biggest Serb party in Bosnia threatens 2018 secession. Reuters. http://www.reuters.com/article/us-bosnia-serbs-secession-idUSKBN0NG0NB20150425

TÜRKİYE VE BALKANLARIN AVRUPA BİRLİĞİ İLE İLİŞKİLERİ ÜZERİNDEN KARŞILAŞTIRILMALI ANALİZ

Fuat BOZYEL[01]
Nergiz BAŞEĞMEZ BOLAMAN[02]

Özet

Avrupa Birliği'nin (AB) temellerinin atıldığı Fransa, İtalya, Almanya, Lüksemburg, Belçika ve Hollanda'nın katılımıyla kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kuruluşundan bu yana başlayan genişleme ve büyüme ivmesi ile zaman içerisinde 27 ülkenin dâhil olduğu küresel bir güç konumuna gelmiştir. Kendine özgü konsepti ve kurumlarıyla dünya üzerinde örneğine rastlanmayan uluslarüstü yapılanmaya doğru ilerleyen AB, 21. yüzyılın siyasal ve ekonomik gücü konumuna ulaşmıştır. AB, kazandığı ekonomik ve siyasal genişleme stratejisini Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını elde eden Balkan ülkelerini AB'ye üye yapmak olarak belirlemiştir. AB'nin bu stratejisi kapsamındaki uygulamaları Türkiye gibi uzun yıllardır adaylık başvurusunu yapmış olan ancak henüz üye olamamış ülkeler açısından çifte standart oluşturduğu gerekçesi ile eleştirilmektedir. Bu çalışma ise Türkiye ve Balkan ülkelerinin AB ile ilişkilerini karşılaştırmalı bir şekilde ele almayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Türkiye, Balkanlar.

Abstract

The European Coal and Steel Community (ECCT), which was established with the participation of France, Italy, Germany, Luxembourg, Belgium and the Netherlands, where the foundations of the European Union (EU) were laid, has become a global power in time with the expansion and growth momentum that has started since its establishment. With its unique concept and institutions, the EU is advancing towards a supranational structure, which has no example in the world, and has become the political and economic power of the 21st century. The EU determined its economic and political expansion strategy as making the Balkan

01 Dr. Öğr. Görevlisi, Bitlis Eren Üniversitesi, Güroymak Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, ORCID: 0000-0002-1178-8935, fuat.bozyel@gmail.com.

02 [**]Dr., ORCID: 0000-0002-5623-3407, nergisbasegmez@hotmail.com.

countries, which gained their independence with the disintegration of Yugoslavia, members of the EU. The practices of the EU within the scope of this strategy are criticized on the grounds that it creates a double standard for countries such as Turkey that have applied for candidacy for many years but have not yet become a member. This study aims to deal with the relations of Turkey and the Balkan countries with the EU in a comparative way.

Keywords: European Union, Turkey, Balkans.

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda her alanda büyük bir yıkımla karşı karşıya kalan Avrupa, karşılaştığı bu durumdan kurtulabilmek amacıyla farklı çıkış yolları aramıştır. Bu arayışların sonucunda Avrupa ülkelerinin ortak değerler ve çıkarlar etrafında yeniden bir araya gelmesi ve Avrupa'da barış ortamının yeniden tesis edilmesi ve özellikle bölgede refah düzeyini artıracak biçimde kuvvetli ekonomik bir iş birliğinin başlatılması düşüncesi daha gür bir sesle dile getirilmiştir. Söz konusu ekonomik bütünleşme hareketleri zaman içerisinde daha önemli bir yapıya dönüşmüştür. Bu bütünleşme hareketi ekonomik kalkınma ve dayanışmayı hedeflemesinin yanı sıra bir sosyal ve siyasal dayanışma projesinin ürünüdür. Üye ülkeler her alanda birbirleri ile dayanışma içerisinde olmakta insan haklarının korunması başta olmak üzere siyasal, sosyal ve kültürel iş birliği ile daha ileri seviyeye ulaşma çabası göstermektedir.

Genişleme ve derinleşme dinamikleri sonucunda Avrupa ülkelerinin hareketli bir hedefi olarak sürekli dönüşüm geçiren bu Topluluk yeni üyeler ile bir taraftan güç kazanmış diğer taraftan da istikrarlı ve elverişli ortam içerisinde üye ülkelerin daha hızlı gelişmesine imkân sağlamıştır. Kurulmasından bu yana yönünü sürekli Batı'ya ve Avrupa'ya çeviren, ağırlıklı olarak tercihlerini Batı menşeli örgütlere girebilmek için kullanan Türkiye Cumhuriyeti de üyelik başvurusunda bulunmuştur.

AB'nin Türkiye ile dalgalı bir zeminde seyreden ilişkisinin yanısıra, Balkan devletleriyle olan ilişkiler de oldukça karmaşıktır. Bu çalışmada, AB üyesi olmayan Balkan devletlerinin AB ile ilişkileri özellikle Yugoslavya krizinden itibaren ele alınmaktadır. 1990'lı yıllarda etnik çatışmalar ve siyasi bölünmelere sahne olan Balkan coğrafyasında AB barışı ve istikrarı sağlamak adına birkaç girişimde bulunmuştur. Ancak, AB'nin bölge ülkeleriyle etkileşimi özellikle Kosova krizinin hemen sonrasında başlayan İstikrar ve Ortaklık Süreci'yle (1999) somutlaşmaktadır. Bu süreçten günümüze kadar gelinen noktada AB her bir Balkan devletiyle farklı mesafe katetmiştir. Bunda, bölge ülkeleri arasındaki siyasi, ekonomik, hukuki ve diğer alanlardaki farklılıkların payı söz konusudur.

Bu çalışmada AB ile Türkiye arasındaki ilişkilerin başlangıcı, ilerleme süreci ve son dönemde yaşanan gelişmeler incelenmektedir. Ayrıca, Türkiye ve AB arasındaki ilişkilerde gelinen nokta ve AB'nin katkılarının Türkiye'nin geleceğine ilişkin etkileri ortaya konulmaktadır. Bununla beraber, Balkanlar ve AB arasındaki ilişkiler tarihsel süreciyle ele alınmaktadır. Birliğin bölgede barış inşasına sunduğu katkılar ve bölge ülkeleriyle ilişkilerde gelinen nokta üzerinde durulmaktadır.

Türkiye ve AB Arası İlişkilere Tarihsel Bir Bakış

İkinci Dünya savaşı sonrasında Fransa, İtalya, Batı Almanya, Lüksemburg, Hollanda ve Belçika'nın aralarında bulunduğu altı ülke 1951 yılında Paris Anlaşması'yla AKÇT'yi kurmuştur. 1952'de Avrupa Savunma Topluluğu adı altında savunma ve dış politika alanında entegrasyon girişimleri ve 1953'te Avrupa Siyasi İşbirliği girişimleri başarısız olunca, ekonomik bütünleşme olmadan siyasi entegrasyonun sağlanamayacağı görüşü hakim olmuştur. [03] Yine aynı ülkeler 1957 yılında imzaladıkları Roma Antlaşması ile Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) kurmuştur. Bu kuruluşlar Avrupa Birliğinin kurulmasına yönelik ilk adımlardır. Yönünü batıya çevirmiş Türkiye Cumhuriyeti de Adnan Menderes ve Fatin Rüştü Zorlu aracılığıyla 3 Temmuz 1959 tarihinde AET'ye üyelik başvurusunda bulunmuştur. [04]

AB-Türkiye arasındaki ilişkiler uzun bir geçmişe dayanmaktadır. 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ile başlayan bu süreç 1970'li yıllarda üyeliğin geçiş döneminin düzenlendiği Katma Protokol ile devam etmiş, 1996'da Gümrük Birliği'nin oluşturulmasıyla taraflar arasındaki ilişki üst seviyeye ulaşmıştır. Bu uzun süreçte Türkiye, AB ile ilişkilerinin temel perspektifini tam üyelik olarak oluşturmuştur. Nitekim Türkiye'nin ilişkilerde sağladığı ilerlemenin temel itici gücü bu hedef olmuştur. 1999 yılında düzenlenen Helsinki Zirvesi sonucunda Türkiye'nin AB'ye adaylık statüsü tescil edilmiştir.[05] Bu süreçte AB, Türkiye'nin sahip olduğu ucuz iş gücü potansiyelinden faydalanmayı ve Türkiye'nin Avrupa ile ekonomik bütünleşmesini öngörse de Türkiye'nin AB'ye tam üyelik şansını bulduğundan söz etmek mümkün değildir. Nitekim Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra hem dünya üzerindeki güç dengesinde hem de AB'nin Türkiye'ye bakışında ciddi bir değişiklik yaşanmış ve AB hem Türkiye'ye hem de Akdeniz bölgesinde bulunan diğer ülkelere karşı yeni bir politika geliştirmiştir. AB, Türkiye ile kurduğu ilişkileri eşitlik temeli üzerinden değil bir astlık-üstlük ilişkisinde tekrar biçimlendirmeyi istemiştir. Bunun yanında

03 Ağca, Fehmi. "Batı Balkanların geleceğinde Avrupa Birliği ve Türkiye'nin rolü." Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, (2010), 5(1), 45-65.

04 Uysal, Ceren. "Türkiye–Avrupa Birliği ilişkilerinin tarihsel süreci ve son gelişmeler." ***Akdeniz İİBF Dergisi*** 1.1 (2001): 141.

05 Devlet Planlama Teşkilatı. "***Türkiye'nin üyeliğinin AB'ye muhtemel etkileri***." Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara Kasım, 2004, s. 2

AB, Türkiye'nin de aralarında olduğu Akdeniz bölgesi ülkelerini AB'yi sorunlu bölgeden uzaklaştıracak bir tampon bölge olarak düşünmüş ve bu bölgeyi gerektiğinde kullanabileceği ucuz iş gücü potansiyeli, geniş bir pazar, arzuladığı şekilde değerlendirebileceği doğal kaynaklar sağlayan bir alan olarak görmüştür. Ayrıca bu tampon bölgeyi AB vatandaşlarının turizm ihtiyacını güvenli ve ucuz bir şekilde karşılayacağı turizm bölgesi olarak değerlendirmiştir. Bu yeni politikada AB, Türkiye'yi arka bahçesi olarak değerlendirmiştir.[06] Bu durum Türkiye ve AB arasındaki ilişkileri daha çekişmeli ve karmaşık hale sokmuştur. Nitekim kuruluşunda altı üyesi olan AB bugün 27 üyesi bulunan bir yapıya dönüşmüştür. Türkiye ise 63 yıl önce resmen ortaklık başvurusunda bulunduğu AB'ye hâlâ tam üye olamamıştır. Bu süreçte yaşanan önemli gelişmeleri kronolojik olarak şu şekilde ifade etmek mümkündür:[07]

1959	
31 Temmuz	Türkiye, AET'ye ortaklık için başvurusunda bulunmuştur
1963	
12 Eylül	AET-Türkiye arasındaki ortaklık ilişkisini yaratan Ankara Anlaşması imzalanmıştır.
1964	
1 Aralık	Ankara Anlaşması'nın maddeleri yürürlüğe girmiştir.
1970	
23 Kasım	Gümrük Birliği ile ilgili kuralların yer aldığı Katma Protokol imzalanmıştır.
1990	
6 Haziran	Avrupa Komisyonu her alanda Türkiye ile iş birliğinin başlaması ve hızlandırılması konularını içeren iş birliği paketini hazırlamış ve Avrupa Konseyi'nin oluruna sunmuştur.
1997	
12-13 Aralık	Lüksemburg'da düzenlenen toplantıda Türkiye'nin adı aday ülkeler içinde sayılmamış fakat üyeliğe ehil olduğu belirtilmiştir. Bu karar ile birlikte Türkiye, AB ile siyasal diyalogu durdurma kararı almıştır.
1999	
10-11 Aralık	Helsinki'de yapılan toplantıda Türkiye'ye adaylık statüsü tanınmıştır.

06 Koç, Yıldırım. "**Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri**." Ankara: Türk-İş Eğitim Yayınları, 2001, s. 3.

07 Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı, (2022). **Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Önemli Tarihler** (1959 - 2019), https://www.ab.gov.tr/siteimages/kronoloji-trkce-17.07.2019.pdf, (Erişim Tarihi: 08.03.2022).

2000	
4 Temmuz	AB Genel Sekreterliği kurulmuştur.
8 Kasım	Avrupa Komisyonu Türkiye'nin Katılım Ortaklık Belgesi'ni yayınlamıştır.
2001	
8 Mart	AB Bakanlar Konseyi Türkiye'nin Katılım Ortaklığı Belgesi'ni kabul etmiştir.
2005	
3 Haziran	Ali Babacan baş müzakereci olarak Türkiye ile Avrupa Birliği arasında yapılacak müzakereleri sürdürme görevini yerine getirmekle görevlendirilmiştir.
3 Ekim	Türkiye ile AB arasında tam üyelik müzakereleri başlamıştır.

Bu tarihten sonra Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler dalgalı bir seyir izlemiştir. Çalışmanın sonraki başlığında Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerde gelinen nokta ana hatları ile açıklanmaktadır.

Türkiye ve AB Arasındaki İlişkilerde Gelinen Nokta

3 Ekim 2005 tarihinde Türkiye ile AB arasında tam üyelik müzakerelerinin başlaması ile birlikte müzakereler sürecinde yaşanan gelişmeler neticesinde Türkiye bazı reformlar gerçekleştirmiştir. Bu doğrultuda 2010 yılında anayasa değişikliği, 2012 yılında üçüncü yargı reformu, 2013 yılında dördüncü yargı paketi, yine 2013 yılında demokratikleşme paketi, 2014 yılında beşinci yargı reformu ve yine 2014 yılında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ihlâllerinin önlenmesine ilişkin eylem planı adı altında birçok siyasi ve medeni hakkın kapsamı genişletilmiş ayrıca idari ve yasal bazı düzenlemeler yapılmıştır.[08] Ancak gelinen noktada Orta Doğu'da yaşanan güvensizlik ve çalışma atmosferi ile birlikte hem AB ülkelerinde hem de Türkiye'de gerçekleşen terör saldırıları, Suriye iç savaşı ile birlikte yaşanan sığınmacı krizi, Gezi Parkı eylemleri, Türkiye'nin DAEŞ'e destek verdiğine yönelik iddialar, AB ile Türkiye arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiş ve Türkiye'nin AB'ye bakışının değişmesine neden olmuştur.[09] Bu durum Türkiye ve AB arasındaki ilişkilerin durağanlaşmasına yol açmış ve bu durağanlaşma ile birlikte yeni bir fasıl açılmamıştır. AB ile müzakerelerde halihazırda, biri geçici olarak kapatılan katılım müza-

08 Tepeli, Ersin ve Ahmet Aydın. "Avrupa Birliği ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Gelişme Trendi." ***Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*** 5.1 (2015):

09 Baykal, Sanem ve. Arat, Tuğrul. "AB'yle İlişkiler". B. Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası Cilt III** (2001-2012). İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 399.

keresi olmak üzere açık 16 fasıl bulunmaktadır. Bazı üye devletlerin siyasi engelleri ve Kıbrıs sorunu, müzakere sürecini ipotek altına alan sorunlar olmuştur. Nitekim 2006-2010 döneminde 13 fasıl müzakereye açılırken, 2010-2013 döneminde sadece 1 fasıl müzakereye açılabilmiştir, çünkü açılmayan fasılların çoğu üye devletlerin siyasi engelleri tarafından bloke edilmiştir.[10] Nitekim 19 Mayıs 2021 tarihinde Avrupa Parlementosu tarafından Türkiye'de hukukun üstünlüğü, temel haklar, insan hakları ve demokrasi konusunda yaşanan sorunlar gerekçe gösterilerek ülkede kötüye gidişin devam ettiği ifade edilmiş ve Türkiye ile yürütülen müzakerelerin askıya alınmasını içeren Türkiye İlerleme Raporu kabul edilmiştir.

Türkiye'nin Geleceğine İlişkin AB'nin Katkıları

Küresel dinamiklerin hızla değişmesi ve Türkiye ile AB arasındaki çıkarlar AB ve Türkiye bütünleşmesini taraflar açısından gittikçe daha önemli ve vazgeçilmez hale getirmektedir. AB-Türkiye ilişkileri kazan kazan yaklaşımına dayalı şekilde güçlü ve sürdürülebilir bir ilişkidir. AB ve Türkiye dış politika, ekonomi, ticari ilişkiler, enerji arzı, sınır yönetimi, güvenlik, güç politikası ve istihdam gibi birçok alanda ortak kazanımlara sahiptir. Öyle ki son 12 yılda Türkiye'de demokratikleşme, hukuk devleti, sivilleşme, insan hakları, güvenlik ve özgürlük alanında yapılan reformların en temel araçlarından birisi Türkiye'nin AB hedefidir.[11] Bunun yanında AB tarafından yapılan mali yardımlar da aday ülkeler ile AB ülkeleri arasındaki ekonomik gelişmişlik farkını azaltmayı amaçlamaktadır. AB, katılım öncesinde aday ülkelere ve potansiyel aday olacak ülkelere mali teşvikler vermekte böylece bu ülkelerin AB'ye katılım sürecine arka çıkmaktadır. AB, Ankara Anlaşması'nın yürürlüğe girdiği 1964 yılından bu yana Türk ekonomisinin gelişimine katkıda bulunmak ve Türkiye'nin ortaklık ilişkisi nedeniyle sorumluluklarını yerine getirmesini desteklemek amacıyla Türkiye'ye mali yardımlar yapmaktadır. Söz konusu yardımlar Türkiye'de sosyal ve ekonomik gelişmeyi güçlendirmekte, Türk halkının yaşam seviyesinin yükseltilmesine önemli ölçüde faydası olmaktadır.[12] Diğer taraftan 1 Ocak 1996'da Gümrük Birliği'nin onaylanması ile birlikte Türk ekonomisi yapısal bir dönüşüm geçirmiş bu durum Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımların artmasına, mal çeşitliliğinin çoğalmasına ve Türk ekonomisinin sağlam yapıya kavuşmasına katkıda bulunmuştur. Bütün bu faktörler AB'nin Türkiye'nin geleceğine ilişkin katkılarını ortaya koyması açısından oldukça önemlidir.

10 https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html, (Erişim Tarihi: 08.03.2022).

11 Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı, **20 soruda Avrupa birliği hedefi ve günlük yaşantımıza etkileri,** Ankara: Avrupa Birliği Bakanlığı Yayınları, 2014, ss.4-6

12 Efe, Haydar. "Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye Yönelik Mali Yardımlarının Türkiye Açısından Önemi." Balkan Sosyal Bilimler Dergisi ICOMEP 2017 Özel Sayısı (2017): 222-241.

Balkanlar ve AB Arası İlişkilere Tarihsel Bir Bakış

1990'ların ilk yarısında, Balkan coğrafyası bağımsızlık mücadeleleriyle, etnik krizlerle ve iç savaşlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bosna-Hersek, Kosova ve Makedonya'daki krizler, Sırplar ve Hırvatlar arasındaki iç savaş, Sırplar ve Bosnalı Müslümanlar arasındaki çatışma ve diğer gelişmeler bölgeyi istikrarsızlaştırmış ve uluslararası aktörlerin etkisinin sorgulanmasına sebep olmuştur. Bu dönem, Avrupa Topluluğu'nun (AT) AB'ye geçiş sürecini ve Avrupa'da ortak bir savunma ve güvenlik kimliği inşa etme çabasını da yansıtmaktadır.

Yugoslavya'nın dağılması (1991), AB'nin Soğuk Savaş sonrası karşılaştığı ilk ciddi kriz olarak değerlendirilebilir. Ağır ve diğerlerine göre, Soğuk Savaş sonrası Balkanlar AB'nin kriz kontrolünü ve dönüştürücü gücünü ortaya koyması açısından önemli bir bölge olmuştur. Bu bağlamda, bölgeyle ilgili ilk girişim Aralık 1995'te başlayan Royaumont Süreci olarak da bilinen "Güneydoğu Avrupa'da İstikrar ve İyi Komşuluk İlişkileri Süreci" olmuştur.[13] AB ülkeleri, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Rusya'nın yanı sıra Hırvatistan, Slovenya, Makedonya, Bosna-Hersek, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti, Macaristan, Bulgaristan ve Romanya sürece dahil olmuştur. Bu girişimle birlikte, bölgenin istikrara kavuşturulması amaçlansa da Balkan devletlerinin sorunlarını karşılayabilmesi açısından yeterli olmadığı görülmüştür.

Komisyon, 1996'da Batı Balkan ülkelerine yönelik bir rapor hazırlayarak "Güneydoğu Avrupa Ülkelerine Bölgesel Yaklaşım" adında yeni bir politika üzerine durmuştur. Bölgesel yaklaşım, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Karadağ, Makedonya ve Sırbistan ile ikili ilişkilerin geliştirilmesi yönünde atılan bir adımdır. Bu yaklaşımda, Balkan ülkelerinin yerine getirmesi gereken siyasi ve ekonomik koşulların yanı sıra ticaret, mali yardım ve ekonomik işbirliğinin , Dosınırları da belirlenmiştir. Her ülke için demokratik ilkeler, insan hakları, hukukun üstünlüğü, azınlık haklarına saygı ve piyasa ekonomisi reformları başlıkları incelenmiştir. Bu bağlamda, bazı alanlarda ilerleme kaydedilirken bazı ülkelerin demokratik reformlar, insan ve azınlık haklarına saygı, ekonomik reformlar ve bölgesel işbirliği üzerine eksiklikleri vurgulanmıştır. Özellikle Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti (Sırbistan ve Karadağ) için mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin yerlerine geri dönmeleri konusunda iyileştirmeler yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile işbirliği ve Kosova ihtilafına çözüm de AB'nin üzerinde durduğu başlıca konular olmuştur.[14]

1999'da başlatılan İstikrar ve Ortaklık Süreci ile birlikte, Batı Balkan ülkelerine yönelik genişleme mekanizması oluşturulması hedeflenmiştir. Güneydoğu Avrupa İstikrar Paktı'nda, Batı Balkan ülkeleri bölgeyi istikrara kavuşturmak ve bir serbest ticaret alanı oluşturmak amacıyla AB ile ilerici bir ortaklığa katılmıştır. İlerleme

13 Bülent Sarper Ağır, Murat Necip Arman, Ekrem Yaşar Akçay, "The Peace-Building Efforts of the European Union in the Western Balkans: The Cases of Macedonia and Kosovo", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. 21, S. 2, 2019, s. 520.

14 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51998DC0618&from=EN, (Erişim Tarihi: 01.03.2022).

değerlendirmesi ülkelerin kendi değerlerine dayanmasına rağmen, ortak siyasi ve ekonomik hedefler de Güneydoğu Avrupa İstikrar Paktı'nda ortaya konmuştur. Bu pakt, AB'nin bölgeye yönelik politikasının değiştiğini ve Balkanlar üzerinden ilk stratejik adımın atıldığını göstermesi açısından önemlidir. İstikrar ve Ortaklık Paktı sözleşmeye dayalı ilişkiler (ikili İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları), ticari ilişkiler (özerk ticaret önlemleri), mali yardım (Katılım Öncesi Mali Yardım- IPA) ve bölgesel işbirliğinden oluşmaktadır.[15] AB, İstikrar ve Ortaklık Süreci yoluyla bölgede istikrarı sağlamanın sorumluluğunu üstlendiğini ortaya koymuştur.[16]

AB ve üye devletler, 2000 yılında gerçekleşen Feira Zirvesi ve 2003 yılında gerçekleşen Selanik Zirvesi'nden beri, Batı Balkanların Avrupa perspektifini açık biçimde desteklediğini vurgulamaktadır.[17] Feira Zirvesi'nin (2000) "Batı Balkanlar" başlığındaki kararına göre: "Avrupa Konseyi, amacının, bölge ülkelerinin İstikrar ve Ortaklık süreci, siyasi diyalog, ticaretin serbestleştirilmesi ve Adalet ve İçişleri alanlarında işbirliği yoluyla Avrupa'nın siyasi ve ekonomik ana akımına mümkün olan en eksiksiz entegrasyonu olmaya devam ettiğini teyit eder. İlgili tüm ülkeler AB üyeliği için potansiyel adaylardır. Birlik, teknik ve ekonomik yardım yoluyla İstikrar ve Ortaklık sürecini destekleyecektir" ifadelerine yer verilmektedir.[18]

2003 yılında gerçekleşen Selanik Zirvesi'nde, Avrupa Konseyi bölge ülkelerinin reform süreçlerini ve Avrupa entegrasyonuna dahil olma çabalarını desteklemek amacıyla yeni araçlar sunarak İstikrar ve Ortaklık Süreci'ni güçlendirme kararı almıştır.[19] Selanik Gündemi ile birlikte kabul edilecek deklarasyonda, Batı Balkan ülkelerinin reform çabalarını yönlendirmek için sağlam bir temel oluşturması gerektiği belirtilmiştir.[20] Selanik Zirvesi, Balkanlar'a doğru genişlemede bir niyet bildirgesi olduğundan dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Bu tarihten itibaren, AB ve Balkanlar arasındaki ilişkiler daha farklı bir yöne doğru evrilmiştir.

Balkan coğrafyası içinde yer alan devletler kendi aralarında içişleri, politik yapı ve ekonomi açısından büyük farklılıklar göstermektedir. Bölgedeki bu çeşitlilik her devletin AB sürecinin farklı işlediğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, 1 Ocak 2007'de Bulgaristan ve Romanya beşinci genişlemenin ikinci dalgası içinde ve Hırvatistan da 1 Temmuz 2013'te altıncı genişleme içinde AB'ye üye olan Balkan devletleridir. AB mevzuatını ulusal hukukuna aktarma veya entegre etme sürecinde olan aday Balkan devletleri Sırbistan, Arnavutluk, Kuzey Makedonya ve Karadağ'dır. Henüz AB üyeliği şartlarını yerine getiremeyen potansiyel aday devletler ise Bosna-Hersek ve Kosova'dır.

---

15 https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/enlargement-policy/glossary/stabilisation-and-association-process_en, (Erişim Tarihi: 01.03.2022).

16 Ağır, Arman, Akçay, a.g.m., ss. 518-519.

17 file:///C:/Users/GoGo/Downloads/COM(2020)57_0.pdf, (Erişim Tarihi: 01.03.2022).

18 https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00200-r1.en0.htm, (Erişim Tarihi: 01.03.2022).

19 Ağır, Arman, Akçay, a.g.m., ss. 518-519.

20 https://www.consilium.europa.eu/media/20847/76279.pdf, (Erişim Tarihi: 15.02.2022).

Balkanlarda Barışın İnşası İçin AB'nin Katkıları

Soğuk Savaş sonrası, Balkan coğrafyasında birçok savaş meydana gelmiş ve bölge AB için sorunlu bir alan olarak görülmüştür. AB Bosna Savaşı'nı, Kosova Savaşı'nı ya da Balkanlar'daki diğer krizleri tek başına durduramamıştır. Ancak, bölgede barışın inşası, adaletin oluşturulması ve istikrarın sağlanması gibi temel konular savaş sonrası dönemde AB'nin gündeminde yer almıştır. AB, 1990'lı yıllarda Balkan coğrafyasındaki krizleri çözmek için Lizbon Konferansı, Londra Konferansı, Vance Owen Planı ve Owen-Stoltenberg Planı gibi birtakım girişimlere öncülük etmiştir. Ancak, tüm bu girişimler sonuçsuz kalmış ve ABD'nin bölgede etkisi artmıştır. Bu etki, özellikle Bosna Savaşı (1992-1995) sonrası Dayton Barış Anlaşması'nın devreye sokulmasında ve Kosova krizinin sonlandırılması amacıyla NATO'nun Belgrad operasyonu (1999) sırasında açık bir biçimde görülmektedir.

AB'nin Balkan coğrafyasında barış inşa etmek için üstlendiği sorumluluk kendi bölgesindeki güvenliği için oldukça önemliydi. Etnik gruplar arasında barışın sağlanması ve istikrarın sürdürülmesi bölgesel çatışmaların ve Avrupa devletlerine kaçışların da önüne geçilmesi anlamını taşımaktaydı. Bu yüzden, AB özellikle 2000'li yıllardan itibaren Balkan coğrafyasıyla daha yakından ilgilenmiş ve ABD'den bölgesel inisiyatifi devralmıştır.

AB'nin Balkanlarda barışın inşasına yönelik sağladığı katkıları birkaç spesifik örnek üzerinden değerlendirmek mümkündür. Prespa Anlaşması ve bu anlaşmanın Avrupa yolunda Kuzey Makedonya'ya sağladığı katkı bu bağlamda değerlendirilebilir. Kuzey Makedonya ve Yunanistan arasında 27 yıl süren (1991-2018 yılları arasında) isim anlaşmazlığı AB'nin devreye girmesiyle sona ermiştir. Eski adıyla "Makedonya" olan Balkan devleti, Yunanistan'ın vetolarından dolayı müzakere sürecinde ilerleyememiştir. AB'nin arabulucu rolü üstlenmesiyle 2018 yılında Prespa Anlaşması imzalanmış ve devletin anayasal ismi "Kuzey Makedonya" olarak değiştirilmiştir. Bu anlaşma, AB'nin bölgesel barışın inşasına bulunduğu katkı açısından önem arz etmektedir.

AB'nin Balkanlar'da en önemli barışçıl politikalarından bir tanesi de Sırbistan ve Kosova arasındaki ilişkileri normalleştirmeye yönelik attığı adımdır. Slobodan Miloseviç'in "Büyük Sırbistan" idealine bağlı olarak Kosova topraklarının ilhak edilmesi, Sırbistan ve uluslararası toplumu karşı karşıya getirmiştir. AB, sorunun çözülmesi için kendi adına tarihi bir diyalog olarak gördüğü Belgrad-Priştine Diyaloğu'nu (2013) gerçekleştirmiştir. Bu girişimde, bölgede kalıcı istikrarın olmasının iki devlet arasındaki normalleşmeye bağlı olduğunu vurgulanmaktadır. Avrupa Komisyonu, Sırbistan ve Kosova'nın AB yolunda ilerleyebilmesi için bu normalleştirme anlaşmasının yasal bağlayıcılığına ihtiyaç duyduğunu vurgulamaktadır.[21]

21 https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf, (Erişim Tarihi: 01.02.2022).

Balkanların AB İle İlişkilerinde Gelinen Nokta

Genel olarak bakıldığında, Balkan coğrafyasındaki halklar kendilerini Avrupalı görmekte ve Avrupalı değerlere uyum sağladıklarına inanmaktadır. Bu yaklaşım, Balkan coğrafyasında Avrupalı kimliğin inşa edilebileceğine yönelik inanca da katkı sağlamaktadır. Ancak, bölgenin etnik, tarihi ve siyasi yapısı gereği bölgesel bütünleşmenin önüne geçen bir takım etmenler söz konusudur. AB de Avrupalılık kimliğinin içselleşmesinin önünde engel teşkil eden olaylar ve olgular üzerinde önemli bir aktör olma görevini üstlenmiştir. AB'nin Batı Balkanlar ile ilişkilerinde temel amaç, bölgede üyeliğin bütün gereksinimlerini karşılamaktır. Bu, temel demokratik, ekonomik ve hukukun üstünlüğüne ilişkin reformları ve temel Avrupa değerleriyle uyumlu olmayı içermektedir. Hukukun üstünlüğüne yönelik yeni yaklaşım ve Komisyon'un 2018 Batı Balkan Stratejileri kapsamındaki gelişmeler gibi başarılı reformlara rağmen, devletlerin yapısal zayıflıklarıyla başa çıkmak için sürecin daha iyi donatılması gerektiği kararına varılmıştır.[22]

Avrupa Parlamentosu Başkanı David Sassoli, 6 Mayıs 2020 tarihli AB-Batı Balkanlar Zirvesi'nde Parlamento ve Balkan ülkelerinin demokratik kurumları arasındaki işbirliğini hızlandırmak istediğini vurgulamıştır. Avrupa Parlamentosu, "öncelikli bölge" olarak seçtiği Batı Balkanlar'da demokrasiyi güçlendirmeye özellikle kararlı olduğunu ifade etmiştir.[23] Bununla bağlantılı olarak, Balkanların geleceğinin AB içinde olduğunu varsaymak akla yatkın gelmektedir. Bölge, coğrafi konumu ve çok kültürlü yapısı gereği hem bölgesel hem de AB siyasetinde oldukça önemli bir yere sahiptir. AB üyelerinden bazıları Balkan genişlemesine karşı çıksa da, genişlemeye yönelik reformlar genel anlamda devreye sokulmaktadır. Yani, Batı Balkanların AB ile ilişkisi ve üyelik süreci hızlı biçimde sürdürülmese de etkisini korumaktadır. AB ve Balkanlar arasındaki ilişkilerde genişleme süreçlerine bakıldığında, gerek AB'nin kendi iç sorunları gerekse bölge ülkelerinin AB müktesebatına uyumda yaşadığı sıkıntılar genişleme takviminin geniş bir zamana yayıldığını ortaya koymaktadır.

Genel olarak, Balkan ülkelerindeki hükümetler AB ile ilişkilerde uyumlu olma, demokratikleşmek ve entegrasyona yönelik diğer şartları sağlamak için öne sürülen reformları uygulamak için istekli görünmektedir. AB'nin Balkan ülkelerinde barışın inşasına ve istikrarın sağlanmasına yönelik attığı adımlar zaman içinde değişikliklere uğramıştır. Ancak, bölgede çok kültürlü, çok etnikli, çok dinli yönetim yapısı oluşturma politikası da her zaman etkisini korumuştur. Balkan devletleri arasındaki bu çoklu yapı ve devletler arasındaki siyasi, kültürel ve ekonomik farklılıklar her devletin AB sürecini de birbirinden farklı kılmıştır. Gelinen son noktada, katılım müzakereleri Karadağ ile 2012'de ve Sırbistan ile 2014'te başlamıştır. Karadağ ile müzakere sürecinde 33 fasıl açılmış ve 3 fasıl kapatılmıştır. Sırbistan ile

22 file:///C:/Users/GoGo/Downloads/COM(2020)57_0.pdf, (Erişim Tarihi: 01.03.2022).

23 https://www.europarl.europa.eu/globaldemocracysupport/en/parliaments/south-eastern-europe, (Erişim Tarihi: 01.02.2022).

müzakerelerde ise 14 fasıl açılmış, 2 fasıl geçici olarak kapanmıştır. 2020'de, Arnavutluk ve Kuzey Makedonya ile katılım müzakerelerine başlama kararı alınmıştır.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1952'de Avrupa Savunma Topluluğu adı altında savunma ve dış politika alanında entegrasyon girişimleri ve 1953'te Avrupa Siyasi İşbirliği girişimleri başarısız olunca, ekonomik bütünleşme olmadan siyasi entegrasyonun sağlanamayacağı görüşü hakim olmuştur. 1951 yılında kurulan AKÇT'yi 1957 yılında Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu ve Avrupa Ekonomik Topluluğu izlemiştir. Daha sonra Fransa, İtalya, Almanya, Lüksemburg, Belçika ve Hollanda'nın olduğu 6 kurucu ülke ile başlayan ekonomik entegrasyon süreci, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile hızlanmıştır. öylece AB elde ettiği ekonomik ve siyasal genişleme stratejisini Arnavutluk, Bosna-Hersek, Karadağ, Sırbistan, Kosova ve Kuzey Makedonya üzerinden revize etmiştir. AB'nin bu genişleme stratejisi devam eden siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel reel güç olma olgusunun bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. AB'ye girmek için ülkelerin yerine getirmesi gereken kriterler Balkan ülkelerine uygulandığında hem AB'ye katılacak Balkan halkına hem de bölgeye kazanım sağlayacaktır.

1959 yılı Temmuz ayında temelleri atılan ve 2005 yılı Ekim ayında başlayan üyelik müzakereleri ile farklı bir boyuta ulaşan AB-Türkiye ilişkileri sınırlı dönemlerde hızlı ilerleme kaydetmiş ancak farklı sosyal, siyasal ve politik nedenlerle zaman zaman duraksamıştır. 1999 yılında adaylığın resmiyet kazanmasıyla birlikte AB'nin yayınladığı ilerleme raporları doğrultusunda Türkiye demokratikleşme, hukuk devleti, sivilleşme, insan hakları, güvenlik ve özgürlük alanında büyük bir değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Fakat AB ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gelecek perspektifini tehdit eden ve taraflar açısından ilerlemeyi tereddüde düşüren gelişmeler Türkiye ile yürütülen müzakerelerin sekteye uğramasına neden olmuştur. Unutulmamalıdır ki AB'ye üyelik sürecinde üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmesi gerekli olan tek taraf Türkiye değildir. AB'nin de Türkiye'ye yönelik tutum ve kararlarında daha ciddi ve samimi olması, adımlarını da bu yönde atması gerekmektedir.

Kaynakça

Ağca, F. (2010). Batı Balkanların Geleceğinde Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Rolü. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, *5*(1), 45-65.

Ağır, B.S., Arman, M. N., Akçay, E. Y. (2019). The Peace-Building Efforts of the European Union in the Western Balkans: The Cases of Macedonia and Kosovo. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(2), 517-531.

Baykal, S. & T. Arat. (2017). "AB'yle İlişkiler". B. Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası Cilt III** (2001-2012). İstanbul: İletişim Yayınları.

Devlet Planlama Teşkilatı (2004). Türkiye'nin üyeliğinin AB'ye muhtemel etkileri. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.

Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı, (2022). Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Önemli Tarihler (1959 - 2019), https://www.ab.gov.tr/siteimages/kronoloji-trkce-17.07.2019.pdf, (Erişim Tarihi: 08.03.2022).

Efe, H. (2017). Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye Yönelik Mali Yardımlarının Türkiye Açısından Önemi. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, (ICOMEP 2017 Özel Sayısı), 222-241.

file:///C:/Users/GoGo/Downloads/COM(2020)57_0.pdf, (Erişim Tarihi: 01.03.2022).

https://www.consilium.europa.eu/media/20847/76279.pdf, (Erişim Tarihi: 15.02.2022).

https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00200-r1.en0.htm, (Erişim Tarihi: 01.03.2022).

https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51998DC0618&from=EN, (Erişim Tarihi: 01.03.2022).

https://www.europarl.europa.eu/globaldemocracysupport/en/parliaments/south-eastern-europe, (Erişim Tarihi: 01.02.2022).

https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf, (Erişim Tarihi: 01.02.2022).

https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/enlargement-policy/glossary/stabilisation-and-association-process_en, (Erişim Tarihi: 01.03.2022).

https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html, (Erişim Tarihi: 08.03.2022).

Koç, Y. (2001). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri. *Ankara: Türk-İş Eğitim Yayınları*.

Tepeli, E., & Aydın, A. (2015). Avrupa Birliği ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Gelişme Trendi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *5*(1), 29-44.

Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı, (2014). *20 soruda Avrupa birliği hedefi ve günlük yaşantımıza etkileri,* Ankara: Avrupa Birliği Bakanlığı Yayınları.

Uysal, C. (2001). Türkiye–Avrupa Birliği ilişkilerinin tarihsel süreci ve son gelişmeler. *Akdeniz İİBF Dergisi*, *1*(1), 140-153

BALKAN ÜLKELERİ İLE AKDEDİLEN SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ DIŞ TİCARETE ETKİSİ

Selahattin Armağan VURDU[01]

Özet

Gümrük vergilerini kademeli olarak kaldırmak ve ekonomik iş birliğini artırmak amacıyla imzalanan Serbest Ticaret Anlaşmalarının (STA) ticaret üzerinde farklı etkileri olabilmektedir. Balkan ülkelerinden Makedonya, Bosna Hersek, Arnavutluk, Karadağ, Sırbistan, Bulgaristan, Hırvatistan, Slovenya ve Romanya ile akdedilen STA'ların yürürlükte bulunduğu tarihler temel alınarak Türkiye ile ikili ticaretleri yön ve hacim açısından değerlendirilmiştir. İncelenen STA'ların Türkiye'nin dış ticaretine etkilerinin heterojen olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma kapsamında incelenen tüm STA'lar iki ülke arasındaki ticaret hacmini ve Türkiye'nin ihracatını artırmıştır. Türkiye'nin en yüksek dış ticaret fazlası verdiği ülkeler sırasıyla Sırbistan, Arnavutluk, Makedonya ve Bosna Hersek'tir. Dalgalanmalara rağmen Bosna Hersek, Karadağ ve Makedonya'ya ihracat ve dış ticaret fazlası artmış, ithalat artsa da belli seviyede tutulmuş ve Türkiye'nin ticaretine olumlu yansımıştır. Hırvatistan'a ihracat ve ithalat volatilite göstererek artmış, STA boyunca ticaret fazlasına da açığına da neden olmuş, en sonunda 45 milyon dolar dış ticaret fazlası gerçekleşmiştir. Bulgaristan ile iki yönlü ticaret de artış yaşamış, süregelen ticaret açığı STA'nın yürürlükte kaldığı son yıl 95 milyon dolara gerilemiştir. Romanya'ya ithalat ihracattan fazla gerçekleşmiş, dış ticarete olumsuz yansımıştır. STA'nın sadece 4 yıl yürürlükte kaldığı Slovenya ile dış ticaret dengesinde dalgalanmalar gerçekleşmiş, son yıl 15 milyon dolar açık verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Serbest ticaret anlaşmaları, Balkan ülkeleri, uluslararası ticaret, ithalat, ihracat

Abstract

Free Trade Agreements (FTA) which are signed to gradually remove customs duties and increase economic cooperation may have different effects on trade. Bilateral trade between Turkey and Balkan countries Macedonia, Bosnia and Her-

01 Öğr. Gör. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, İstanbul/Türkiye, E-Posta: armagan.vurdu@immib.org.tr, ORCID: 0000-0002-5836-876X

zegovina, Albania, Montenegro, Serbia, Bulgaria, Croatia, Slovenia and Romania has been evaluated regarding effective dates of the FTAs. It has been concluded that the effects of the FTAs examined on Turkey's foreign trade are heterogeneous. All FTAs examined within the scope of the study increased the trade volume and Turkey's exports. The countries with the highest foreign trade surplus of Turkey are Serbia, Albania, Macedonia and Bosnia and Herzegovina, respectively. Despite the fluctuations, exports and foreign trade surpluses to Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Macedonia increased, and although imports increased, they were kept at a certain level and reflected positively on Turkey's trade. Exports and imports to Croatia increased by showing volatility, causing both trade surplus and deficit during the FTA, and finally a foreign trade surplus of 45 million dollars was realized. Two-way trade with Bulgaria has also increased, and the ongoing trade deficit has decreased to 95 million dollars in the last year when the FTA was in effect. Imports to Romania exceeded exports, negatively affecting foreign trade. There were fluctuations in the foreign trade balance with Slovenia, where the FTA was in effect for only 4 years, and a deficit of 15 million dollars has occured.

Keywords: Free trade agreements, Balkans, international trade, import, export.

Giriş

Ticareti serbestleştirme amacı güden Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) uluslararası çok taraflı ticaret kurallarını koyma hususunda ihtiyaçlara yanıt vermekte zorlanması ve DTÖ kapsamındaki ticaret müzakerelerinin uzun süre netice vermemesi ülkeleri ikili ve bölgesel ticaret anlaşmaları akdetmeye yönlendirmiştir. Bu çerçevede tercihli ticaretin sunduğu fırsatlardan istifade etme gayesiyle hareket eden birçok ülke gibi Türkiye de Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) akdetmektedir. Türkiye ilk STA'sını İsviçre, Lihtenştayn, Norveç ve İzlanda'nın içinde yer aldığı EFTA ile 1991'de imzalamıştır.

Dünya geneli ülkelerin STA'lara yönelişinin yanı sıra Avrupa Birliği (AB) ile Gümrük Birliği'ni (GB) kuran ve 1996'da yürürlüğe giren Ortaklık Konseyi Kararı çerçevesinde Türkiye'nin AB'nin tercihli ticaret anlaşmaları ve tek taraflı ticari tavizlerin tanındığı otonom rejimlerini üstlenmeyi taahhüt etmesinin de Türkiye'nin imzaladığı STA'larda etkili olduğu söylenebilir (Aydın, 2004). Zira AB'nin tercihli ticaret politikasına göre AB'nin anlaşma imzalamış olduğu üçüncü ülkeler ile Türkiye'nin de STA imzalaması gerekmektedir (Doğan ve Uzun, 2014: 331). Türkiye söz konusu STA'ların içeriklerini kendi sanayi ve ticaret politikası önceliklerine göre belirleyip karşılıklı yarar temeline dayalı olarak dış ticareti geliştirmek için STA akdetmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021).

Türkiye'nin imzalamış olduğu toplam STA sayısı 38 olup AB'ye katılan ülkeler ile akdedilen STA'ların feshedilmesi sebebiyle günümüzde 22 STA yürürlükte bu-

lunmaktadır. Yeni STA'lar için girişimler başlatılmış olup 16 ülke/ülke grubu ile de STA müzakereleri devam etmektedir. Bu çalışma kapsamında Balkan ülkeleri ile imzalanmış olan STA'ların ithalat, ihracat rakamları, dış ticaret paylarındaki değişimleri ve ticaret dengeleri çerçevesinde dış ticarete etkileri değerlendirilecektir. Çalışma kapsamında Balkan ülkeleri ile hâlihazırda yürürlükte olan STA'ların yanı sıra geçmişte imzalanıp feshedilmiş STA'lar da incelenecektir. Yürürlükte bulunanlar arasında Makedonya, Bosna Hersek, Arnavutluk, Karadağ, Sırbistan ele alınacak olup Kosova ile imzalanan STA'nın etkisi zaman açısından henüz gözlemlenemez olduğu için kapsam dışı bırakılacaktır. AB'ye girişleri sebebiyle STA'ları feshedilen Bulgaristan, Hırvatistan, Slovenya ve Romanya da anlaşmaların yürürlükte bulunduğu tarihler temel alınarak irdelenecektir. Bu doğrultuda ikinci bölümde literatür, üçüncü bölümde veri ve yöntem, dördüncü bölümde bulgular ve beşinci bölümde sonuç ele alınacaktır.

1.Literatür

Ticaret ve refahı artırmak için yapılan, imzalayıcıları tarafından aralarında gümrük vergilerinin kaldırılmasına yönelik taahhüt verilen STA'lar çok taraflı serbestleşmeye ulaşılamadığı durumlarda ikinci en iyi girişim olarak görülmekte lakin STA'ların çeşitli sebeplerle olumlu ve olumsuz etkileri olabilmektedir (Plummer vd., 2010:7). STA'ların dış ticarete etkisi ise farklı yöntemlerle, sektör ve bölgelere göre olmak üzere farklı açılardan incelenmektedir. Dış ticaret rakamlarını değerlendirme yoluyla STA etki analizi yapılabildiği gibi Hollandalı iktisatçı Tinbergen'in Newton'un evrensel çekim yasasını uluslararası ticarete uyarlamasıyla gelişmesine öncü olduğu çekim modeli yoluyla da farklı değişkenlerin eklenmesiyle de STA'ların etki analizi yapılabilmektedir. 70'lerin sonuna kadar daha çok ampirik çalışmalarda kullanılan çekim modeli, 80'lerden günümüze değin yapılan çalışmalarla hemen hemen tüm ticaret teorileri ile uyumlu olduğunu ve bu teorilere dayanarak açıklanabildiğini göstermiştir (De Benedictis ve Taglioni, 2011:64). Bu bölümde Türkiye'nin STA'larının etkisini inceleyen çalışmaların sonuçları kullandıkları yöntemler de belirtilerek kısaca ele alınacaktır.

Tatlıcı ve Kızıltan 1994-2007 yılları arasına ait 14 yıllık panel veri kullanarak Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH), nüfus, başkentlerin birbirine uzaklığı, GB ve ortak sınır değişkenleri ile çekim modelini Türkiye ihracatı üzerine uygulamıştır. Tatlıcı ve Kızıltan Türkiye ihracatında mesafenin ve GSYİH'nin etkisi olduğu; ithalatçı ülkenin nüfusu, GB anlaşmasının olup olmadığı ya da ortak sınır varlığının Türkiye'nin ihracatı üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna erişmiştir (Tatlıcı ve Kızıltan, 2011).

Türkcan ve Pişkin ihracat paylarını ayrıştırma yoluyla ticareti yaygın ve yoğun olmak üzere ikiye ayırmışlar, Gümrük Birliği ve STA'ların yaygın ve yoğun tica-

ret üzerindeki etkisini çekim modeliyle incelemişlerdir. Bu kapsamda Türkiye'nin 1996-2011 dönemi ara ve nihai mal ihracatı söz konusu model ile değerlendirilmiştir. Çalışmada GB ve STA'ların ticarette istatistiksel anlamlı etkiye sahip olduğu ve GB'nin etkisinin ise STA'dan daha fazla olduğu sonucuna varılmıştır (Türkcan ve Pişkin, 2014).

Doğan ve Uzun STA'ların Türkiye'nin dış ticaretine etkilerini analiz ettikleri çalışmalarında dış ticaret verilerini değerlendirmiştir. Çalışmada 2000-2012 Türkiye'nin STA imzaladığı ülkelere ihracat ve ithalat artış oranının genel artış oranının üzerinde olduğu ve Türkiye'nin STA'lardan temel beklentisi olan ticaret hacmini artırma hedefini gerçekleştirdiği sonucuna erişilmiştir. Söz konusu ülkelere yapılan ihracat ve ithalat artış oranlarının ise Türkiye'nin toplam ihracat ve ithalat artış oranlarına yakın olduğu tespit edilmiştir (Doğan ve Uzun, 2014:325).

Mavuş Kütük 1992-2013 yılları arasında Türkiye'nin 126 ülke veya ülke grupları ile gerçekleşen dış ticaret akışını panel veri kullanarak çekim modeli ile incelemiştir. Çekim modeli denkleminde genellikle kullanılan değişkenlerin yanı sıra bölgesel ticaret anlaşmaları ve sabit etkiler değişkenlerini eklemiştir. GB'nin Türkiye'nin ihracatını etkilemediği lakin ithalatını artıran bir etmen olduğu sonucuna erişilmiştir. Çalışmada STA'ların Türkiye'nin ihracat ve ithalatına tesiri olmadığı tespit edilmiştir (Mavuş Kütük, 2015).

Kaplan Türkiye'nin 2004-2014 yılları arası meyve ve sebze ihracatını, ihracat yaptığı 63 ülkeye ait panel veriyi çekim modeli ile incelemiştir. Türkiye'nin sebze ve meyve ihracatının, ihracat yaptığı ülkelerin ekonomik büyüklükleri ve kişi başına düşen gelirleri ile pozitif, ülkelerin birbirlerine olan uzaklığı ile ise negatif ilişkili olduğu sonucuna erişilmiştir. Çalışmada sınır komşusu ülke olma durumu kukla değişken olarak kullanılmış olup meyve ve sebze ihracatını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. AB üyesi olma, 2008 küresel finansal krizi, 2010 Arap Baharı siyasi krizlerinin ise meyve ve sebze ihracatını negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir (Kaplan, 2016:77).

Frede ve Yetkiner çalışmalarında panel veri ve çekim modelini kullanarak Türkiye'nin ihracat ve ithalat akışlarını bölgesel kümeler ve ikili ticaret maliyetleri açısından analiz etmişlerdir. AB GB'nin Türkiye'nin ihracatında negatif, ithalatında pozitif etkisi olduğu sonucuna erişmişlerdir (Frede ve Yetkiner, 2017:633).

İncenacar ve Koç Konu 1990 ile 2017 arasını dört döneme ayırıp STA etkilerini Türkiye'nin ihracat ve ithalat rakamları üzerinden değerlendirmiştir. STA akdedilen ülkelerle gerçekleştirilen ticarette 1999 ve 2009 yılları hariç olmak üzere sürekli artış gerçekleştiği, söz konusu ülkelerle yapılan ticaretin artış hızının ise çoğunlukla toplam ticaretteki artış üzerinde kaldığı tespit edilmiştir. AB ile STA imzalayan ancak Türkiye ile STA'sı henüz bulunmayan ülkelerin serbest dolaşıma soktukları malların haksız rekabet yarattığını belirtip çözüm önerileri sunmuşlardır (İncenacar ve Koç Konu, 2018:1070-1071).

Kavacık ise çalışmasında Türkiye'nin AB üyesi olmayan Balkan ülkelerle yaptığı STA'ların etkisini TÜİK'ten temin edilen ihracat ve ithalat rakamları ile analiz etmiştir. Bu kapsamda 1996-2019 yılları arası Türkiye'nin Makedonya, Bosna Hersek, Arnavutluk, Karadağ ve Sırbistan'a gerçekleştirdiği ihracatının yıllara göre değiştiği, genel toplam olarak ise artış gösterdiği sonucuna erişmiştir (Kavacık, 2021:229).

Demiroğlu ve Aykac Alp, ticaret anlaşmalarının heterojen etkilerini Türkiye üzerinden değerlendirdikleri makalelerinde 1988-2016 yılları arası 90 ülkenin yığın (aggregate) ticaret akışları verisini kullanılmıştır. Çalışmaları STA'ların makro seviyede Türkiye'nin ihracat ve ithalatında istatistiksel anlamda pozitif etkiye sahip olduğunu, mikro seviyede ise ciddi ölçüde varyasyon ve heterojenlik bulunduğunu göstermektedir. Anlaşmaların etkilerinin birbirinden farklı olabildiği gibi aynı anlaşmanın dahi ticaret yönünde farklı etki yarabileceği sonucuna erişmişlerdir (Demiroğlu ve Aykac Alp, 2021:21).

2.Veri ve Yöntem

Uluslararası ticaretin analizinde ex-ante modeli ile ticaret politikası değişikliğinin gelecekteki ekonomik değişkenler üzerindeki etkisi tahmin edilirken, ex-post modeli ise halihazırda uygulanmış veya uygulanmakta olan STA'nın geçmişteki neticelerinin analizi yapılmaktadır (Plummer vd., 2010, s.2). Bu çalışmada STA'ların ticaret akışlarındaki etkisinin ex-post analizi yapılacaktır.

Yürürlükte bulunan STA'lar arasında Balkan ülkelerinden Makedonya (01.09.2000), Bosna Hersek (01.07.2003), Arnavutluk (01.05.2008), Karadağ (01.03.2010) ve Sırbistan'ın (01.09.2010) dış ticareti analiz edilecektir. Gerek STA'nın yürürlüğe girme tarihinin yakın oluşu gerekse de yürürlüğe girmesinden kısa süre sonra tüm dünya ticaretini olumsuz etkileyen Covid-19 pandemisinin ticaretin olası normal seyrini gözlemlenemez kılmasından ötürü Kosova (01.09.2019) ile ticari ilişkiler çalışma kapsamı dışında bırakılacaktır. AB'ye girmeleri sebebiyle STA'ları feshedilen Bulgaristan (01.01.1999-31.12.2006), Hırvatistan (01.07.2003-01.07.2013), Slovenya (01.06.2000-01.05.2004) ve Romanya (01.02.1998-31.12.2006) ise STA'nın yürürlükte bulunduğu tarihler temel alınarak değerlendirilecektir. Söz konusu ülkelerle GB kapsamında yapılan ticaret kapsam dışı bırakılacaktır.

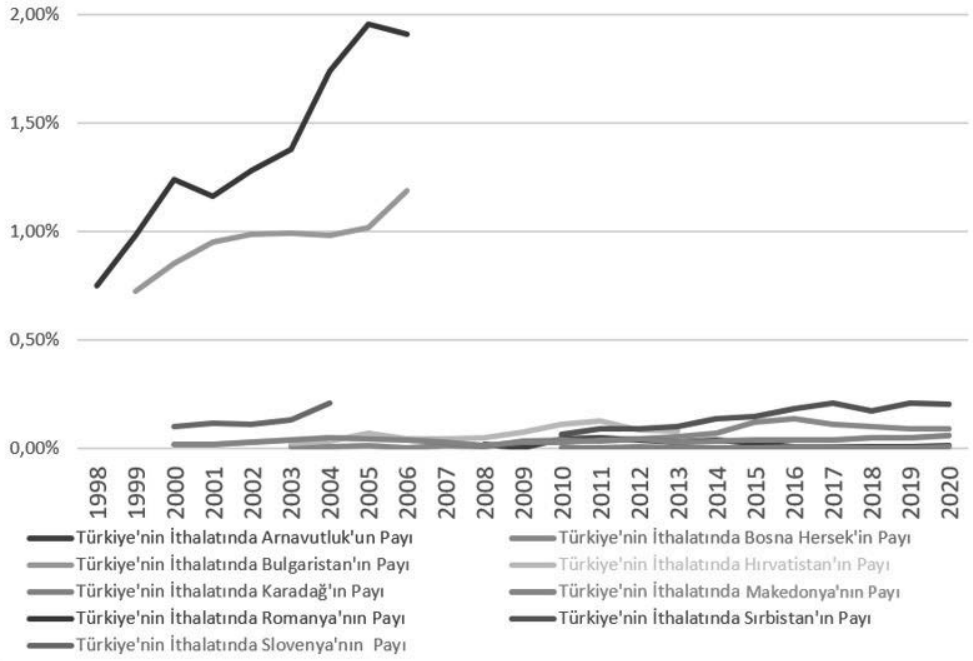
STA'ların ticarete etkisini daha net analiz edebilmek adına ilgili ülke ile olan ticaret akışının önceki seyri de önem taşımaktadır. Bu minvalde dış ticaret rakamları 1990'lardan başlayarak ticaret akışı incelenmeye çalışılsa da gerek 1990'lardaki savaş ortamı gerekse ülkelerin politik kimliklerinin dönüşümü gibi faktörler kimi ülkelerde dış ticaretin durması ve/veya verinin temin edilememesine sebep olmaktadır.

STA etkilerinin incelendiği farklı çalışmalarda Sırbistan ve Karadağ ülkelerine ait veriler çeşitli şekilde analize dâhil edilmiştir. 2006'da Karadağ'da yapılan bağımsızlık referandumu neticesinde Sırbistan-Karadağ'dan ayrılması ve devletin Sırbistan ve Karadağ olarak resmen ikiye bölünmesi sebebiyle 2006'dan önceki ticaret verileri tek devlet olarak ortaya çıkmaktadır. Çekim modeli ile STA etkilerini inceleyen Demiroğlu çalışmasında Sırbistan ve Karadağ'ı tek ülke olarak ele almış, 2006'dan önceki Sırbistan-Karadağ verilerini çalışmasında kullanmıştır (Demiroğlu, 2019:107). Kavacık ise Sırbistan ve Karadağ ülkelerini çalışmasına ayrı ülkeler olarak dahil etmiş; Karadağ'ın 2006 öncesi rakamlarını sıfır olarak almış, STA'sını 2006 yılını baz alarak değerlendirmiştir (Kavacık, 2021:241). Bu çalışmada da Sırbistan ve Karadağ nüfusları ve ekonomik büyüklükleri bakımından aradaki fark göz ardı edilemeyecek seviyede olduğu için ayrı ayrı ele alınacaktır. Zira Dünya Bankası verilerine göre Karadağ'ın 2020 yılı nüfusu yaklaşık 621 bin, Sırbistan'ın 6 milyon 908 bin; Karadağ'ın GSYİH'si yaklaşık 4.8 milyar dolar Sırbistan'ın 53.3 milyar dolar seviyelerindedir.

Türkiye'nin ihracat ve ithalatına dair veri TÜİK üzerinden en son 2013 yılına kadar alınabilmektedir. Ülkelerin yayınladıkları dış ticaret verisini derleyen Trademap kanalıyla ise son 20 yıla ilişkin veri çekilebilmektedir. Bu çalışma kapsamında kullanılacak veriler daha uzun zaman dilimi için veri çekilebilen Comtrade'den ülke bazında ve dolar cinsinden çekilmiştir. Comtrade'den çekilen rakamlar Trademap ile karşılaştırıldığında kimi yıllar için farklılık gösterebilmektedir. Tüm rakamların Comtrade'den çekilmesi iç tutarlılığı da sağlamıştır. Comtrade'de dış ticaret rakamları ihracat ve ithalatı beyan eden ülkeye göre değişebilmektedir. Bu çalışmada kullanılan verilerin çekiminde raporlayıcı taraf Türkiye olarak seçilmiştir.

Bilindiği üzere STA'ların birçoğunda Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu (GTİP) kodları ile kapsam dışı bırakılan kalemler mevcuttur. STA'ya göre değişmekle birlikte genel olarak Balkan ülkeleriyle imzalanan STA'lar sanayi ürünleri için vergilerin anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla ya da kademeli olarak sıfırlanmasını; kimi tarımsal ürünler için ise tarife kotaları uygulanmasını öngörmüştür. Bu çalışmada STA'ların etkisi incelenirken kapsam dışı bırakılan, kademeli olarak vergisi düşürülen ve kota uygulanan kalemler GTİP bazında ayrılmamış olup ilgili ülkelerin toplam ihracat ve ithalat hacimleri dikkate alınmıştır.

3.Bulgular

Şekil 1 STA akdedilen Balkan Ülkelerinin STA'nın Yürürlükte Bulunduğu Dönem İçinde Türkiye'nin İthalatındaki Payları

Yaklaşık 2.8 milyon nüfusa ve 14.9 milyar dolarlık ekonomiye sahip Arnavutluk'un dünya ile ve Türkiye ile ticaretinde net ithalatçıdır. Zira Arnavutluk'un 2020 yılında tüm dünyaya ihracatı 2.5 milyar dolarken; tüm dünyadan toplam ithalatı 5.6 milyar dolardır. Keza Arnavutluk'un Türkiye'ye toplam ihracatı 28 milyon dolarken, Türkiye'den toplam ithalatı da 536 milyon dolar civarındadır.

Arnavutluk ile imzalanan STA iki ülke arasındaki toplam ticaret hacmini artırmıştır. Zira toplam ticaret hacmi 2007'de 318 milyon dolar; STA'nın yürürlüğe girdiği yıl olan 2008'de 342 milyon dolar, 2020'de ise 509 milyon dolara erişmiştir. Toplam hacim içerisinde Türkiye'nin gerçekleştirdiği ithalat ve ihracat oranı yıllara göre değişiklik gösterse de Türkiye'nin Arnavutluk'a ihracatı ithalatından daima yukarıda kalmıştır. STA yürürlüğe girmeden evvel 2007 yılında Türkiye'nin Arnavutluk'a ihracatı 295 milyon dolar seviyesindeyken 2008'de bu rakam 306 milyon dolara çıkmıştır. Yıllara göre dalgalanmalar gerçekleşse de 2020 yılında pandemiye rağmen ihracat 475 milyon dolar düzeyine yükselmiştir. Türkiye'nin toplam ihracatında Arnavutluk'un payı artmaktadır. Zira Arnavutluk'un payı 2008'de %0.23 iken 2020'de %0.28'e erişmiştir.

Türkiye'nin Arnavutluk'tan ithalat rakamları yıllara göre değişmiştir. Ancak 2008'de 37 milyon dolar civarında olan ithalatın 2020'de 34 milyon dolar civarın-

da tutulabilmiş olması müspet netice olarak değerlendirilebilir. Keza Türkiye'nin toplam ithalatındaki payı 2008'de %0.02 iken 2020'de de %0.02 olarak kalmıştır. STA'nın Türkiye ticaretine olumlu etkisi ticaret dengesi rakamlarında da gözlemlenmektedir. Zira Arnavutluk'a ihracat artırılırken, ithalat düşük seviyelerde tutulabilmiştir. Bu sayede Türkiye'nin Arnavutluk ile ticaretinde 269 milyon dolar ticaret fazlası bulunurken bu rakam 12 yılda %64 artırılarak 2020 yılında yaklaşık 442 milyon dolara yükseltilmiştir.

Türkiye'nin Arnavutluk ile ticaret dengesinde verilen fazla kimi yıllarda azalış sergilemiştir. Bunlar arasında en dikkat çekici olan 2010'da ticaret fazlasının keskin düşüşü ve bu düşüşün 2015'e kadar etkisinin sürmesidir. 2009'da 268 milyon dolar olan ticaret fazlası 2010'da keskin şekilde 154 milyon dolara gerilemiştir. Söz konusu gerilemede Türkiye'nin Arnavutluk'a ihracatının 2010 yılında 2009'a göre yaklaşık 32 milyon dolar düşüş yaşaması ve Arnavutluk'tan ithalatın yaklaşık 5 milyon dolardan 87 milyon dolara artması etkili olmuştur. Özellikle de 72. fasıl ile demir ve çelik ithalatının artışı faktörlerden biri olarak telaffuz edilebilir. 2009'da Arnavutluk'tan ithalatta demir ve çeliğin payı %5 iken bu pay 2010'da %88'e, 2011'de ise %89'a kadar çıkmıştır. Değer olarak ise 2009'da yaklaşık 300 bin dolar olan demir çelik ithalatı 2010'da 76 milyon dolara, 2011'de ise 112 milyon dolara yükselmiştir. 2015'e kadar ise Arnavutluk'tan ithalatta demir çeliğin oranı %61'in altına düşmemiştir. 2020 yılına gelindiğinde Arnavutluk'tan en çok ithal edilen kalemler arasında 76. fasıl alüminyum ve alüminyumdan eşya ve 74. fasıl bakır ve bakırdan eşya bulunmaktadır. Bu ikisi toplam ithalatın yaklaşık üçte birini oluşturmaktadır. Bunun karşısında 2020 yılında 52 milyon dolar değer ve %11'lik pay ile demir çelik Arnavutluk'a en çok ihracat gerçekleştirilen kalemdir.

Yaklaşık 3.3 milyon nüfus ve 20 milyar dolar büyüklüğünde bir ekonomiye sahip Bosna Hersek ile akdedilen STA 2003'te yürürlüğe girmiştir. Bundan evvel 2002'de iki ülkenin dış ticaret hacmi yaklaşık 49 milyon dolarken bu 2003'te 72 milyon dolar 2020'de ise 650 milyon dolar seviyesine erişmiştir. İki ülkenin toplam ticaret hacmi içerisinde Türkiye'nin Bosna Hersek'e ihracatı ithalatına göre her zaman daha yüksek kalmış olsa da bu pay son yıllarda azalmaya başlamıştır. STA öncesi dönem ile kıyaslandığında STA'nın iki ülke arasında dış ticaret hacmini genişlettiği ifade edilebilir. Türkiye'nin Bosna Hersek'e ihracatı 2002'de 43 milyon dolarken, STA'nın yürürlüğe girmesiyle 2003'te 63 milyon dolara, 2019'da zirve olan 453 milyon dolara yükselmiştir. 2020'de ise pandemiye rağmen 447 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. STA sadece iki ülke arasındaki ticaret hacmini artırmamış, Türkiye'nin toplam ihracatında söz konusu ülkenin payını da artırmıştır. Bu minvalde STA yürürlüğe girdikten sonra Türkiye'nin ihracatında Bosna Hersek'in payı %0.13'ten %0.26'ya yükselmiştir.

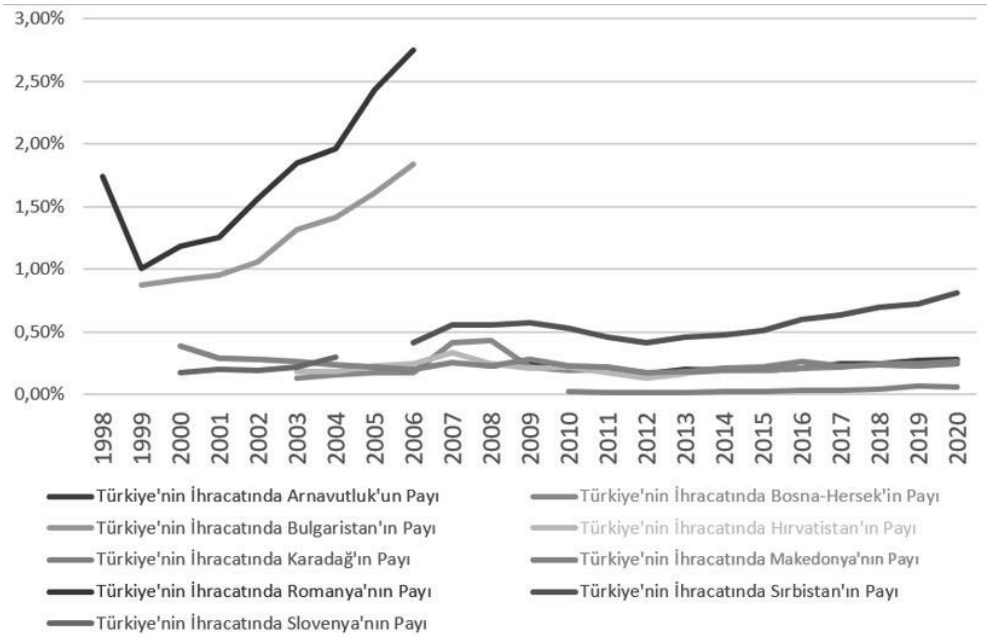
Türkiye Bosna Hersek ile ticarette her zaman dış ticaret fazlası vermiştir. Son yıllarda dış ticaret fazlasında düzenli bir artış trendi gözlemlense de genel çerçevede STA dönemi değerlendirildiği zaman volatilite göze çarpmaktadır. 2007 ve 2008

Türkiye'nin Bosna Hersek ile ticaretinde verilen fazlanın keskin yükseliş yaşadığı yıllar olarak dikkat çekmektedir. Bosna Hersek'e ticaret fazlası 2006'da 151 milyon dolar iken, 2007'de bu 424 milyon dolar, 2008'de 548 milyon dolara yükselmiştir. Bosna Hersek ile dış ticaret fazlası bu yıllarda en tepe noktasına erişmiştir. Türkiye'nin Bosna-Hersek'e ihracatının 2006'da 142 milyon dolardan 2007'de 445 milyon dolara; 2008'de ise 572 milyon dolar gibi rekor seviyelere çıkması bunda etkili olmuştur. 2007'de bir önceki yıla göre yaklaşık 303 milyon dolar artan ihracatın büyük kısmını ise 27. fasıl mineral yakıtlar ve yağlar kalemi oluşturmaktadır. Zira 27. fasıl mineral yakıtlar ve yağlar ihracatı 2006'da yaklaşık 2 milyon dolar iken 2007'de 206 milyon dolar ve 2008'de 255 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Mezkûr faslın Bosna Hersek'e ihracattaki payı ise 2006'da %1'e, 2007 ve 2008'de sırasıyla %46 ve %45'e tekabül etmiştir. 2009'da 27. fasıl mineral yakıtlar ve yağlar ihracatının %1'lik pay seviyesine dönmesiyle ihracat da eski seviyesine gerilemiştir. Akdedilen STA yürürlüğe girmeden evvel 2002'de yaklaşık 37 milyon dolar olan ticaret fazlası yıllara göre değişkenlik gösterse de 2020'de 244 milyon dolara erişmiştir.

1990'lı yılların başından Bulgaristan ile akdedilen STA'nın yürürlüğe girme tarihine kadar olan süreçte iki ülkenin toplam dış ticaret hacminde volatilite görülmektedir. Bulgaristan'ın AB'ye girmesiyle feshedilen STA'nın yürürlükte olduğu dönem incelendiğinde ise Türkiye ile dış ticaret hacminin görece düzenli şekilde yükseldiği gözlemlenmektedir. Türkiye'nin Bulgaristan ile dış ticaret hacmi STA'nın yürürlüğe girdiği yıl olan 1999'da 529 milyon dolar; yürürlükte kaldığı son yıl 2006'da ise 3.2 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Anlaşmanın yürürlükte kaldığı dönem boyunca Türkiye'nin Bulgaristan'a ihracatı iki ülke arasındaki toplam ticaret hacminin yarısından fazlasına ulaşamamıştır. Yıllara göre kimi değişiklikler olsa da genel olarak Türkiye'nin ihracatı da ithalatı da artan trend sergilemiştir. Türkiye'nin Bulgaristan'a ihracatı 1999'da 234 milyon dolar iken 2006'da 1.6 milyar dolara erişmiştir. 2006'da demir ve çelik, beyaz eşya, makinalar, motorlu taşıtlar en çok gönderilen ihraç ürünleri arasındadır. Bulgaristan'ın Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı da STA dönemi boyunca gitgide artmıştır. 1999'da Türkiye'nin ihracatındaki payı %0.88 iken 2006'da %1.83'e yükselmiştir.

1999'da Türkiye'nin Bulgaristan'dan ithalatı 296 milyon dolar; 2006'da ise yaklaşık 1.7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu dönem boyunca ithalatı oldukça artan rafine edilmemiş bakır 330 milyon dolar ile 2006'da ithalatta ilk sırada yer almıştır. Türkiye'nin toplam ithalatındaki payı 1999'da %0.73'ten 2006'da %1.19'a yükselmiştir. Yürürlükte kaldığı dönem boyunca Bulgaristan'ın Türkiye'nin ithalatındaki payı %64 artmışken, ihracatındaki payı %109 artmıştır. Dolayısıyla Bulgaristan'ın hem ihracattaki payının ithalatındakine göre yüksek olması hem de STA boyunca ihracattaki payını daha hızlı artırması olumlu husustur. Diğer yandan denge açısından, Türkiye'nin daha önceden de Bulgaristan ile ticaretinde süregelen bir açık olduğu ve bunun STA dönemi boyunca öncesine göre miktar olarak

azalmış olsa dahi devam ettiği menfi husus olarak gözlemlenmektedir. 1999'da 62 milyon dolar seviyesinde olan açık; 2006'da 95 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2006 ticaret dengesine ürün bazında bakıldığında ise 87. fasıldan çoğunluğu motorlu araçlar olmak üzere 115 milyon dolar fazla, 84. fasıldan çoğunluğu beyaz eşya olmak üzere 94 milyon dolar fazla verildiği göze çarpmaktadır. Toplam ticaret dengesi açısından STA'dan önce ve STA'nın yürürlükte olduğu dönem değerlendirildiğinde en az açık verilen yılın ise 11 milyon dolar ile 2005 yılı olduğu görülmektedir.

Şekil 2 STA akdedilen Balkan Ülkelerinin STA'nın Yürürlükte Bulunduğu Dönem İçinde Türkiye'nin İhracatındaki Payları

AB'ye girmesiyle STA'sı feshedilen Balkan ülkelerinden bir diğeri Hırvatistan'dır. Mezkûr ülke ile akdedilen STA 2003 ile 2013 yılları arasında yürürlükte kalmış olup bu dönemde iki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi STA öncesi döneme göre keskin biçimde genişlemiştir. STA yürürlüğe girmeden evvel 2002'de iki ülke arasındaki toplam dış ticaret hacmi 52 milyon dolar gerçekleşmiştir. STA'nın yürürlükte olduğu ilk yıl olan 2003'te hacim 102 milyon dolara, yürürlükte kaldığı son yıl olan 2013'te ise 482 milyon dolara erişmiştir. 2013'te erişilen rakam, STA öncesi 2002'deki noktanın 8 katından daha fazladır. Söz konusu yıllar içerisinde toplam dış ticaret hacminin büyük kısmını genel olarak Türkiye'nin Hırvatistan'a gerçekleştiği ihracat oluşturmuştur. 2002 yılında Türkiye'nin Hırvatistan'a ihracatı 43 milyon dolarken, STA ile birlikte 2003 yılında 86 milyon dolara ve 2013 yılında da 264 milyon dolara yükselmiştir. Hırvatistan'a ihracatın Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı yıllara göre değişim göstermiş olsa da STA süresi boyunca, STA

öncesine göre her zaman yukarıda seyretmiştir. 1990'ların başından STA'nın feshine kadar geçen sürede Hırvatistan'a en yüksek ihracat 2007 yılında 356 milyon dolar ile gerçekleşmiştir. Motorlu kara taşıtları ve demir-çelik ihracının yükselmesi söz konusu artışta önemli etmenler arasındadır. 2007 aynı zamanda Türkiye ihracatı içinde Hırvatistan'ın payının %0.33 ile tepe noktasına eriştiği yıldır. 2007 yılında 278 milyon dolar ile en yüksek ticaret fazlası verilmiştir. STA öncesinde de sonrasında da bu noktaya erişilememiştir.

Türkiye'nin Hırvatistan'dan ithalatı STA öncesine nazaran hızlı şekilde artmıştır. STA'dan önce 2002'de ithalat 9 milyon dolarken, STA'nın yürürlüğe girdiği yıl olan 2003'te 17 milyon dolara, 2013'te ise 218 milyon dolara yükselmiştir. İthalatın artış hızının ihracattan bu denli yüksek olması iki ülkenin toplam ticaret hacminde Türkiye'nin ihracat payını zamanla düşürmüştür. Aynı zamanda Türkiye'nin toplam ithalatında Hırvatistan'ın payı 2003'te %0.02'den 2013'te %0.8'e yükselmiştir. Hırvatistan ile ticaret dengesinde ise 2003'te 69 milyon dolar dış ticaret fazla oluşmuş, dönem içinde dış ticaret açığı verme noktasına dahi düşmeyi de kapsayan dalgalanmalar yaşanmış ve 2013'te dış ticaret fazlası 45 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Hırvatistan ile dış ticarette 2011'de yaşanan 69 milyon dolarlık ticaret açığı daha öncesinde ve sonrasında görülmemiş bir rakamdır. Özellikle 2011'de ithalatın bir önceki yıla göre yaklaşık 100 milyon dolar artarak 311 milyon dolar seviyesine çıkması, bu ticaret açığın oluşmasının sebepleri arasındadır. Ürün grubu açısından bir önceki yıla göre yaklaşık 83 milyon dolar artarak 152 milyon dolar ithalatı yapılan demir ve çelik ve bir önceki yıla göre 44 milyon dolar artarak 75 milyon dolar ithalatı yapılan gübre bu yükselişte etkili olmuştur.

Yaklaşık 621 bin nüfus ve 4.8 milyar dolar civarında ekonomik büyüklüğe sahip Karadağ ile akdedilen STA 2010'da yürürlüğe girmiştir. Türkiye ile Karadağ'ın toplam dış ticaret hacmi 2010'da yaklaşık 33 milyon dolar seviyesindeyken; 2019'da 144 milyon dolar ile tepe noktasına erişmiş, 2020'de pandemi sebebiyle hafif gerileyerek 121 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Karadağ ile toplam ticaret hacminin büyük kısmını Türkiye'nin ihracatı oluşturmaktadır. Türkiye'nin Karadağ'a ihracatı 2010'da yaklaşık 27 milyon dolar iken, düzenli şekilde artarak 2019'da 132 milyon dolar ile zirveye çıkmış, 2020'de de 103 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Karadağ'a en çok ihraç edilen ürünler arasında ağaç ve ahşap eşya, mobilya ve parçaları bulunmaktadır.

Türkiye'nin Karadağ'dan ithalatı da yıllara göre değişim göstermekle birlikte artmaktadır. 2010'da 6 milyon dolar civarında olan ithalat 2020'de 18 milyon dolara yükselmiştir. İhracatta zirve yapılan 2019'da ithalatın da 13 milyon dolar seviyesinde tutulabilmesi Türkiye Karadağ dış ticaret dengesi açısından 119 milyon dolar ile en yüksek ticaret fazlası verilen yıl olmasına katkı sunmuştur. Pandemide azalan ticari aktivitelerin etkisiyle dış ticaret fazlası 2020'de 85 milyon dolara gerilemiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, Karadağ ile akdedilen STA'nın Türkiye'nin lehine ticaret neticeleri doğurduğu söylenebilir.

Yaklaşık 2.1 milyon nüfus ve 12.3 milyar dolarlık ekonomiye sahip Makedonya ile akdedilen STA 1 Eylül 2000'de yürürlüğe girmiştir. STA yürürlüğe girmeden evvel 1999'da toplam dış ticaret hacmi 101 milyon dolar seviyesindeyken, STA ile birlikte 2000'de 118 milyon dolara, 2020'de ise 547 milyon dolara erişmiştir. Söz konusu ticaret hacminin büyük kısmını Türkiye'nin ihracatı oluşturmaktadır. Türkiye'nin Makedonya'ya ihracatı yirmi yılda hafif dalgalanmalar olsa da 107 milyon dolardan 416 milyon dolara yükselmiştir. Makedonya'nın Türkiye'nin toplam ihracatı içerisindeki payı 2000'de %0.39'ken 2020 yılında %0.25'e inmiştir. Sebebi ise Türkiye'nin toplam ihracatının daha hızlı artmasıdır. Ancak STA öncesi dönem ile kıyaslandığında STA Makedonya'ya ihracat artışına ivme kazandırmıştır.

Türkiye, STA'nın yürürlüğe girdiği yıl 2000'de Makedonya'dan 10 milyon dolar, 2020'de ise 131 milyon dolar ithalat yapmıştır. Makedonya'dan ithalat artış hızı, Makedonya'ya ihracat artış hızının oldukça üzerindedir. Makedonya'nın Türkiye'nin toplam ithalatındaki payı 2000'de %0.02 iken 2020'de %0.06'ya yükselmiştir. 2020'de en çok ithal edilen ürün %36 pay ve 47 milyon dolar ile demir ve çeliktir. İhracatın sürekli artış yaşadığı, ithalatın ise belli bir seviyede tutulabildiği Makedonya ile dış ticaret dengesi yıllara göre dalgalanma olsa da Türkiye'nin lehine gelişmiştir. STA öncesi verilen dış ticaret fazlası STA döneminde yükselen trend göstermiştir. 2000'de 97 milyon dolar olan dış ticaret fazlası 2020'de 285 milyon dolara çıkmıştır. En yüksek fazla 2016'da 315 milyon dolar olarak verilmiştir.

Romanya ile akdedilen STA 1998-2006 yıllarında yürürlükte kalmıştır. STA yürürlüğe girmeden evvel 1997'de iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi yaklaşık 753 milyon dolar olup 1998'de 812 milyon dolara; 2006'da ise 5 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye'nin Romanya'ya ihracatı, söz konusu yıllar arasında artan toplam ticaret hacminin, 1998 yılı hariç, yarısından azını oluşturmuştur. Buna rağmen Türkiye'nin Romanya'ya ihracatı STA öncesine kıyasla hızla artış yaşamıştır. 1998'de 468 milyon dolar olan ihracat 2006'da yaklaşık 2.3 milyar dolara erişmiştir. Türkiye'nin ihracatında Romanya'nın payı STA'nın yürürlüğe girdiği yıl olan 1998'de %1.74'e, STA'nın yürürlükte olduğu son yıl 2006'da ise %2.75'e yükselmiştir.

Romanya'dan ithalat 1998 yılı hariç STA'nın yürürlükte bulunduğu tüm yıllarda ihracattan fazla gerçekleşmiş olup STA öncesine nazaran genel olarak hızlı bir artış sergilemiştir. 1998'de 344 milyon dolar olan ithalat 2006'ya gelindiğinde 2.7 milyar dolara erişmiştir. Diğer yandan Türkiye'nin ithalatında Romanya'nı payı ise STA'nın yürürlüğe girdiği yıl olan 1998'de %0.75 iken; 2006'da %1.91'e yükselmiştir. Romanya ile akdedilen STA iki ülke arasındaki ticaret hacmini artırsa da Türkiye'nin açığını da artırmış olması sebebiyle olumsuz etkilediği söylenebilir. Özellikle 2004'te 464 milyon dolara ve 2005'te rekor düzeye 500 milyon dolara erişen ticaret açığı dikkat çekmektedir. 2004'te ithalatın bir önceki yıla göre 744 milyon dolar artarak 1.7 milyar dolara; 2005'te ithalatın bir önceki yıla göre 586 milyon dolar artarak 2.3 milyar dolara yükselmesi dış ticaret açığını artıran etmenlerden olup bilhassa demir ve çelik, mineral yakıt ve yağ ithalatının artışı önemli rol oynamıştır.

Yaklaşık 6.9 milyon nüfusu ve 53.3 milyar dolarlık ekonomisi olan Sırbistan ile imzalanan STA iki ülke arasındaki toplam ticaret hacmini genişletmiştir. STA yürürlüğe girmeden evvel 2009'da 651 milyon dolar olan hacim, 2010'da 723 milyon dolara, 2020 de ise 1.8 milyar dolara erişmiştir. Söz konusu ticaret hacminin büyük kısmını Türkiye'nin ihracatını oluşturmaktadır. En çok ihraç edilen ürünler arasında beyaz eşya, makinalar, motorlu taşıtlar, plastik ve mamulleri bulunmaktadır. Sırbistan'a ihracat STA imzalandıktan sonra artan trend izlemiştir. İhracat 2009'da 585 milyon dolar iken, STA'nın yürürlüğe girdiği 2010 yılında 600 milyon dolara; 2020 yılında ise pandemiye rağmen yaklaşık 1.4 milyar dolara erişmiştir. Sırbistan'ın Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı ise 2010'da %0.53'ten 2020'de %0.81'e yükselmiştir.

Türkiye'nin Sırbistan'dan ithalat artışı, Sırbistan'a ihracat artışından daha hızlıdır. STA yürürlüğe girmeden evvel 2009 yılında Türkiye'nin Sırbistan'dan ithalatı 66 milyon dolarken, STA'nın yürürlüğe girmesiyle 123 milyon dolara, 2020 yılında ise pandemiye rağmen 446 milyon dolara erişmiştir. 2010 yılında Türkiye'nin toplam ithalatındaki payı da bu süreçte %0.07'dan %0.20'ye yükselmiştir. Genel olarak bakılınca ihracatın ithalattan yüksek olması ve ithalatın belli seviyelerde tutulabilmesi dış ticaret fazlasını artırmıştır. Türkiye'nin Sırbistan ile 2010 yılında 477 milyon dolar olan dış ticaret fazlası on yılda %96 artarak 2020 yılında rekor bir rakama, 936 milyon dolara yükselmiştir.

Balkan ülkeleri arasında akdedilen STA'nın en kısa süre yürürlükte kaldığı ülke Slovenya olmuştur. Bu kısa dönemde iki ülke arasındaki ticaret hacmi STA öncesine göre yüksek ivmeyle artmış, 2004'te 392 milyon dolara çıkmıştır. STA yürürlüğe girmeden önce 1999'da Türkiye'nin Slovenya'ya ihracatı 39 milyon dolar iken, 2000 yılında STA'nın yürürlüğe girmesiyle 47 milyon dolara, 2004'te ise 189 milyon dolara yükselmiştir. Slovenya'nın Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı da artmış, dört yılda %0.17'den %0.30'a yükselmiştir. Türkiye'nin Slovenya'dan ithalatına bakılacak olursa; 1999'da 48 milyon olan ithalat STA'nın yürürlükte bulunduğu ilk yılda 55 milyon dolara, son yıl olan 2004'te 203 milyon dolara erişmiştir. Türkiye'nin toplam ithalatındaki payı da bu dört yılda %0.10'dan %0.21'e yükselmiştir. Slovenya ile ticarette 2000'de 8 milyon dolar ticaret açığı ve sonraki üç yıl ise ticaret fazlası verilmiştir. 2004'te ise STA'nın ilk yılındaki ticaret açığını da aşarak 15 milyon dolar açık verilmiştir.

Sonuç

Balkan ülkelerinden Makedonya, Bosna Hersek, Arnavutluk, Karadağ, Sırbistan, Bulgaristan, Hırvatistan, Slovenya ve Romanya ile akdedilen STA'ların yürürlükte bulunduğu tarihler temel alınarak Türkiye ile ikili ticaretleri yön ve hacim açısından değerlendirilmiştir. AB'ye girişleri sebebiyle STA'ları feshedilen Balkan ülke-

leriyle GB kapsamında devam eden ikili ticaret bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. İncelenen STA'ların Türkiye'nin dış ticaretine etkilerinin heterojen olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma kapsamında incelenen tüm STA'lar iki ülke arasındaki ticaret hacmini ve Türkiye'nin değer bazında ihracatını artırmıştır. Yıllara göre artış yaşansa da STA'nın yürürlüğe girdiği yıla göre Türkiye'nin ithalatının azaldığı tek ülke Arnavutluk'tur. Zira Arnavutluk'tan 2008'de 38 milyon dolar; 2020'de 34 milyon dolar ithalat gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin en yüksek dış ticaret fazlası verdiği ülke 936 milyon dolar ile Sırbistan olmuştur. Onu Arnavutluk, Makedonya ve Bosna Hersek takip etmiştir.

Bosna Hersek ile 2007-2008'de yüksek ihracat artışı, 2014-2018 arası ithalat artışı sebebiyle ticaret fazlasında keskin değişimler yaşanmış, ancak negatife düşülmemiştir. Son yıllarda da ihracat ve ticaret fazlasının görece düzenli şekilde artmasından ötürü STA'nın Türkiye'nin dış ticaretine olumlu etkisi olduğu ifade edilebilir. STA'nın yürürlükte olduğu süre boyunca Bulgaristan ile iki yönlü ticaret görece istikrarlı şekilde artış yaşamıştır. STA'dan önce süregelen ticaret açığı azalmaya başlamış, STA yürürlüğe girmeden bir önceki yıl 233 milyon dolar olan açık STA'nın yürürlüğe girmesiyle 154 milyon dolara, STA'nın feshinden önceki son yıl, 2006'da ise 95 milyon dolara gerilemiştir. STA'nın yürürlükte kaldığı dönemde Hırvatistan'a ihracat da ithalat da artmış ancak bu artışın mezkûr dönem içinde çok değişkenlik göstermesi ticaret fazlasını rekor seviyelere taşıdığı gibi dış ticaret açığına da sebep olmuştur. Karadağ ile akdedilen STA ihracatı artırmış, ithalatın ise görece düşük seviyelerde tutulmasını sağlamıştır. Verilen dış ticaret fazlasında da yükselen bir trend gözlemlenmektedir. Makedonya'ya ile akdedilen STA'nın ihracata etkisi olumlu olduğu söylenebilir. Zira yıllara göre dalgalanma olsa dahi dış ticaret fazlasında yürürlüğe girdiği 2000 yılından itibaren artış yaşanmış, ithalat ise görece düşük seviyelerde kalmıştır. Akdedilen STA'nın yürürlükte kaldığı 1998-2006 yılları arasında Romanya ile dış ticaret hacmi artmış ancak ithalatın ihracattan fazla gerçekleşmesinden ötürü ticaret dengesinde açık oluşmuştur. Bu sebeple Türkiye'nin ticaretine etkisinin olumsuz olduğu ifade edilebilir. Sırbistan'a ihracat artmış, ithalat ise belli bir seviyede tutulabilmiş, dış ticaret fazlası özellikle son yıllarda daha da artmıştır. STA'nın sadece 4 yıl yürürlükte kaldığı Slovenya ile dış ticaret dengesinde dalgalanmalar olmuş, son yıl 15 milyon dolar açık verilmiştir.

Kaynakça

Aydın, A. K. (2004). Serbest Ticaret Anlaşmalarının Yeri ve Türkiye'nin Dış Ticaretinin Geliştirilmesindeki Önemi. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 7. Erişim adresi: https://www.mfa.gov.tr/serbest-ticaret-anlasmalarinin-yeri-ve-turkiye_nin-dis-ticaretinin-gelistirilmesindeki-onemi.tr.mfa

Benedictis, L. D. ve Taglioni D. (2011). The Gravity Model in International Trade. Luca De Benedictis and Luca Salvatici (Yay. haz.). *The Trade Impact of European Union Preferencial Policies* içinde (1-40). Springer. Erişim adresi: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2384045

Demiroğlu, Ö. (2019). *Serbest Ticaret Anlaşmalarının Dış Ticarete Etkisi: Türkiye için Karşılaştırmalı Bir Analiz*. [Doktora Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi]. İstanbul Ticaret Üniversitesi Akademik Arşiv Sistemi. Erişim adresi: http://acikerisim.ticaret.edu.tr/xmlui/handle/11467/3276

Demiroglu, O. ve Aykac Alp, E. (2021). Ex-post assessment of heterogenous effects of trade agreements: the case of Turkey. *Journal of Business, Economics and Finance (JBEF*), V.10(1), p.12-23. Doi: https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2021.1380

Doğan, A. ve Uzun, A. (2014). Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 15(1), 325-344. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/48534

Frede, J. Ve Yetkiner, H. (2017). The regional trade dynamics of Turkey: a panel data gravity model. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 26:6, 633-648, DOI: 10.1080/09638199.2017.1279205

Gürlesel, C. F. ve Alkin, K. (2010). *Avrupa Birliği'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları'na Türkiye'nin de Dahil Edilmesi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

İncenacar T. ve Koç Konu, A. (2018). Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerinde Serbest Ticaret

Anlaşmalarının Etkileri. *IV. International Caucasus-Central Asia foreign trade and logistics*

congress proceeding book, *UKODLK*, September, 7-8, Didim/AYDIN, 1060-1072.

Kavacık, M. (2021). Serbest Ticaret Anlaşmalarının (STA) Türkiye ile AB Üyesi Olmayan Balkan Ülkeleri Arasındaki Dış Ticarete Yansıması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 68, 222-243. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/en/pub/dpusbe/issue/62096/837145

Kaplan, F. (2016). Türkiye'nin Meyve ve Sebze İhracatı: Bir Çekim Modeli Uygulaması. *Journal of Yasar University.* 11(42), 77-83. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/179610

Mavuş Kütük, M. (2015). *Do Regional Trade Agreements Actually Increase Turkey's Foreign Trade*. [Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi]. Erişim adresi: https://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12618902/index.pdf

Plummer, M. G., Cheong, D. ve Hamanaka, S. (2010). Methodology for Impact Assessment of Free Trade Agreements. Filipinler: Asian Development Bank.

Tatlıcı, Ö. ve Kızıltan, A. (2011). Çekim Modeli: Türkiye'nin İhracatı Üzerine Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25, 287-299. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/30446

The World Bank. (2021). World Bank Open Data. Erişim adresi: https://data.worldbank.org/

T.C. Ticaret Bakanlığı. (Mart 2021). Serbest Ticaret Anlaşmalarına İlişkin Genel Bilgi. Erişim adresi: https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/genel

Türkcan, K. ve Pişkin, E. (2014). Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin İhracat Dinamiğine Etkisi: Yaygın ve Yoğun Ticaret, Discussion Paper, No. 2014/10, *Turkish Economic Association*, Ankara. Erişim adresi: https://www.econstor.eu/handle/10419/130123

United Nations. (2021). UN Comtrade Database. Erişim adresi: https://comtrade.un.org/data/

Ek

Türkiye'nin İhracatı, İthalatı ve Ticaret Dengesi (Milyon USD)

Hırvatistan ile Dış Ticaret Dengesi	Hırvatistan'dan İthalat	Hırvatistan'a İhracat	Bulgaristan ile Dış Ticaret Dengesi	Bulgaristan'dan İthalat	Bulgaristan'a İhracat	Bosna Hersek ile Dış Ticaret Dengesi	Bosna Hersek'ten İthalat	Bosna-Hersek'e İhracat	Arnavutluk ile Dış Ticaret Dengesi	Arnavutluk'tan İthalat	Arnavutluk'a İhracat	
			-22	32	10				4	1	6	1990
			-64	140	76				21	1	21	1991
2	2	4	-152	225	72	0	2	3	20	1	21	1992
-2	16	14	-157	243	86	2	1	2	36	2	38	1993
7	11	18	-62	195	134	1	0	1	58	2	59	1994
16	9	25	-219	402	183	8	0	8	56	1	57	1995
-1	29	27	-205	358	153	20	2	22	44	9	54	1996
28	9	36	-233	409	176	31	1	32	38	3	41	1997
13	15	28	-154	367	213	33	5	38	42	3	44	1998
22	8	30	-62	296	234	24	16	40	64	1	66	1999
-2	25	23	-212	464	252	19	7	27	58	3	61	2000
13	17	30	-94	394	299	23	5	28	70	4	73	2001
33	9	43	-128	507	378	37	6	43	75	4	79	2002
69	17	86	-68	689	622	55	8	63	110	5	114	2003
83	35	118	-65	959	894	88	11	100	145	16	161	2004
82	86	168	-11	1.190	1.179	113	15	128	175	16	191	2005
153	61	214	-95	1.663	1.568	141	9	151	202	13	214	2006
278	77	356	109	1.952	2.060	424	21	445	271	24	295	2007
223	106	329	312	1.840	2.152	548	25	572	269	37	306	2008
107	107	215	269	1.117	1.386	175	52	227	268	5	273	2009
38	211	249	-205	1.703	1.497	152	72	224	154	87	241	2010
-69	311	242	-852	2.475	1.623	179	90	269	145	126	271	2011
-9	210	201	-1.069	2.754	1.685	140	112	252	157	99	256	2012
45	218	264	-675	2.811	2.136	137	141	279	238	84	322	2013
156	144	300	-807	2.925	2.117	140	186	326	228	100	328	2014
115	143	257	-585	2.348	1.763	37	259	296	240	54	294	2015
136	146	282	325	2.163	2.488	39	278	318	293	19	312	2016
97	223	319	128	2.791	2.920	89	268	356	378	25	403	2017
202	213	415	271	2.546	2.817	192	239	431	406	24	430	2018
218	224	442	283	2.385	2.668	260	194	453	465	22	487	2019
149	241	391	511	2.124	2.635	244	203	447	442	34	475	2020

Türkiye'nin İhracatı, İthalatı ve Ticaret Dengesi (Milyon USD)

Slovenya ile Dış Ticaret Dengesi	Slovenya'dan İthalat	Slovenya'ya İhracat	Sırbistan ile Dış Ticaret Dengesi	Sırbistan'dan İthalat	Sırbistan'a İhracat	Romanya ile Dış Ticaret Dengesi	Romanya'dan İthalat	Romanya'ya İhracat	Makedonya ile Dış Ticaret Dengesi	Makedonya'dan İthalat	Makedonya'ya İhracat	Karadağ ile Dış Ticaret Dengesi	Karadağ'dan İthalat	Karadağ'a İhracat	
						-119	202	83							1990
						-93	199	105							1991
-2	5	3				-83	256	173							1992
-16	46	30				-149	301	152	14	20	34				1993
-12	32	20				-54	229	175	42	19	60				1994
-3	35	33				-66	368	302	26	50	76				1995
8	16	25				-125	437	313	43	31	74				1996
4	30	34				-35	394	359	47	30	77				1997
-4	43	39				123	344	468	55	13	68				1998
-9	48	39				-133	401	268	86	8	94				1999
-8	55	47				-346	671	325	97	10	107				2000
14	49	63				-89	481	392	81	9	90				2001
12	57	69				-96	657	560	86	15	101				2002
10	93	103				-83	956	873	95	27	123				2003
-15	203	189				-464	1.700	1.235	97	52	149				2004
115	218	332				-500	2.286	1.785	110	52	162				2005
216	202	418	304	51	355	-319	2.669	2.350	117	56	173	7	1	8	2006
254	232	487	522	74	596	531	3.113	3.644	216	56	272	20	0	20	2007
405	244	649	671	67	738	440	3.548	3.987	266	30	296	47	1	48	2008
345	250	595	518	66	585	-56	2.258	2.202	244	40	283	21	6	26	2009
65	291	357	477	123	600	-850	3.449	2.599	210	52	263	21	6	27	2010
269	349	617	397	223	620	-923	3.801	2.879	207	92	299	12	15	27	2011
236	312	548	421	215	636	-741	3.236	2.495	171	103	274	11	18	29	2012
370	326	697	476	269	745	-933	3.717	2.784	218	85	303	21	12	33	2013
434	322	757	457	343	800	-399	3.541	3.142	272	83	355	29	7	36	2014
468	355	823	451	317	768	207	2.718	2.925	255	83	338	32	8	40	2015
635	308	944	516	375	891	413	2.389	2.802	315	81	396	29	23	53	2016
779	398	1.177	541	502	1.043	719	2.596	3.315	279	101	380	37	24	61	2017
1.144	364	1.507	826	403	1.229	1.416	2.721	4.137	294	119	413	66	14	80	2018
1.471	372	1.843	855	446	1.302	1.302	2.771	4.073	301	108	409	119	13	132	2019
1.252	390	1.642	936	446	1.382	1.126	2.769	3.896	285	131	416	85	18	103	2020

KUŞAK YOL İNİSİYATİFİ VE BALKANLARIN ULUSLARARASI TİCARETİNE ETKİSİ

Tuğçenur EKİNCİ FURTANA[01]
İsmet Kahraman ARSLAN[02]

Özet

Kuşak Yol İnisiyatifi, bu zamana denk oluşturulan en kapsamlı ve büyük uluslararası ticaret projesidir. Günümüzde dünyayı ticaret yollarına hâkim olan güçler yönetmektedir. Çin de kalkınmasının ardındaki sır olan uluslararası ticaretini korumak ve hedef pazarlarını garanti altına almak üzere geliştirdiği bu proje ile önümüzdeki yüzyılı şekillendirme niyetindedir. Bu doğrultuda karayollarına, köprülere, demiryollarına yatırım yaparak lojistik mesafeleri kısaltmakta, limanları kiralayarak depolama ve mal bekletme alanlarını genişletmekte ve ticaret vasıtasıyla her geçen gün diğer ülkelerin Çin'e olan bağımlılığını artırmaktadır. Türkiye, Çin'in geliştirdiği bu çok kapsamlı projenin coğrafi olarak tam merkezinde yer almakta, kara yolu ve orta kuşak demiryolu hattının ise ana gövdesini oluşturmakta, ana hedef pazar Avrupa'ya mal taşınmasında deniz yoluna en büyük alternatifi oluşturmaktadır. Türkiye'den Avrupa'ya açılan kapı ise Balkanlar ile başlamaktadır. Büyük güçlerin rekabet alanı olan balkanlar ilişkilerini geliştiren Çin'in, stratejisini politik üstünlük yerine ekonomik iş birliği örgütleri çerçevesine oturtarak kendini güvenceye alma çabasındadır. Bunun bir örneği de 16+1 oluşumudur. Araştırmada AB üyesi olan ve olmayan Balkan ülkeleri ayrı ayrı ele alınacak ve bu ülkeler üzerinde Çin'in geliştirdiği uluslararası ticaret stratejisi incelenecektir. Bu çalışmada Çin'in Kuşak Yol İnisiyatifi'nin balkanların uluslararası ticaretine etkisi SWOT analizi yapılarak analiz edilecektir. İlaveten Balkanlar ve Türkiye'nin karşılıklı ticaretine katkısı da incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kuşak Yol İnisiyatifi, Uluslararası Ticaret, Balkanlar, Ticaret Stratejileri.

01 Dr. Öğr. Üyesi Sabahattin Zaim Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, ORCID: 0000-0002-8495-9432 tugcenur.furtana@izu.edu.tr

02 Prof. Dr. İstanbul Ticaret Üniversitesi İşletme Fakültesi, ORCID ID: 0000-0002-0130-6509 karslan@ticaret.edu.tr

Abstract

The Belt and Road Initiative is the largest and most comprehensive international trade project created. Today, the powers that dominate the trade routes rule the world. With this project, China also intends to shape the next century, which it has developed to protect its international trade, which is the secret behind its development and guaranteeing its target markets. In this direction, it shortens logistics distances by investing in highways, bridges and railways, expands

storage and goods holding areas by renting ports, and increases the dependence of other countries on China day by day through trade. Turkey is geographically located at the very centre of this very comprehensive project developed by China, forms the main body of the highway and middle belt railway line, and constitutes the most significant alternative to the sea route in transporting goods to Europe, the primary target market. The door opening from Turkey to Europe started with the Balkans. China, which has developed the Balkans relations, the competition area of the great powers, is trying to secure itself by placing its strategy within the framework of economic cooperation organizations instead of political supremacy. An example of this is the 16+1 formation. The Balkan countries, which are EU members and non-EU countries, will be discussed separately in the research. The international trade strategy developed by China in these countries will be examined. In this study, the effect of China's Belt and Road Initiative on the international trade of the Balkans will be analyzed by making a SWOT analysis. In addition, the contribution to the mutual trade of the Balkans and Turkey will be examined.

Keywords: Belt and Road Initiative, International Trade, Balkans, Trade Strategies

Giriş

Kuşak Yol İnisiyatifi (KYİ – BRI) Çin Hükümeti tarafından tarihi İpek Yolu güzergahı boyunca ülkelerin ekonomik entegrasyonunu hızlandırmayı ve altyapı geliştirmeyi amaçlayan kıtalararası uzun vadeli bir politika ve yatırım programı şeklinde tanımlanmaktadır. Düşüncesi daha eskiye dayansa da Girişim 2013 yılında Çin Devlet Başkanı Xi Jinping tarafından resmi şekilde açıklandı ve 2016 yılına kadar OBOR- One Belt One Road- Bir Kuşak Bir Yol olarak biliniyordu. Kuşak ve Yol Girişimi'nin resmi taslağı 28 Mart 2015'te Halk Cumhuriyeti Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu (NDRC), Dışişleri Bakanlığı (MOFA) ve Ticaret Bakanlığı (MOFCOM) tarafından Çin (ÇHC), Devlet Konseyi'nin izniyle yayınlandı. Çin (ÇHC), Devlet Konseyi'nin izniyle.

Resmî açıklamaya göre BRI, "Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının ve bunların komşu denizlerinin bağlanabilirliğini teşvik etmeyi, Kuşak ve Yol üzerindeki ülkeler arasında ortaklıklar kurup güçlendirmeyi, çok boyutlu, çok katmanlı ve bileşik bağlantı kurmayı hedeflemekte ve çeşitli ağlar kurarak ve bu ülkelerde çeşitlendi-

rilmiş, bağımsız, dengeli ve sürdürülebilir kalkınma gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır." Ancak bu açıklamanın projeyi pazarlama tekniği olduğu söylenebilir. Projenin esas amacı ise, Çin'in ABD tarafından tehdit edilen ve uluslararası ticaretini riske eden çıkarlarını güvence altına almaktır.

Bilindiği üzere dünya ticaret sisteminde deniz ticaretinin hakimi uluslararası ticaretin de hakimidir. Tarihsel süreç içinde bu hakimiyet kimi zaman Hollanda'nın, İspanya'nın, Portekiz'in, uzun bir dönem ise İngiltere'nin olmuştur. Birinci dünya savaşı ile birlikte Avrupa'nın güç kaybı sebebiyle ABD pek çok alanda olduğu gibi, deniz ticaretini de kontrolü altına almıştır ve bu durum halen devam etmektedir.

Çin, geçtiğimiz 50 yılda ABD, yatırımı büyük ölçüde çekmiş ve Çin'in de bu durumu kolaylaştırıcı düzenlemeleri, serbest ticaret bölgeleri ve ucuz iş gücü ile yatırımı çekmesi ile sonuçlanmıştır. Çin devletinin sosyalizmin kurallarını liberal ekonomi kuralları ile harmanlaması sonucu bugün karşımıza çıkan Çin mucizesi gerçekleşmiştir. Esasen ABD bir dönem ekonomisini yatırımlarının karşılığında üreten Çin işçisinin sırtına yaslamıştı da diyebiliriz. Yatırım yapan

firmalar Çin işçisine ürettirdiği ürünleri dünyanın dört bir tarafına satıyor ve kârını da ABD'ye taşıyordu. ABD için oldukça kârlı olan bu sistem Çin dünya üzerinde süper güç kavramını yumuşak güç unsuruna taşıyarak ve uluslararası ticareti kullanarak lider konumuna yükseldiğini fark ettiği andan itibaren değişmeye başladığı görülmektedir.

Çin içinde bulunduğu durumun çok daha önceleri farkındaydı ve Kuşak yol projesi de bu farkındalığın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İşte projenin ana amacı Çin'in uluslararası ticaretini yapabileceği yolları çeşitlendirerek garanti altına almaktır. Tabi ki bunun yanı sıra enerji kaynaklarına daha kolay ulaşmak ve çeşitlendirmektir.

Kuşak Yol İnisiyatifinin güzergahlarına bakıldığında, demiryolları, karayolları ve deniz rotalarını içine alan, hatta kutup ipek yolu ile ABD hariç tüm dünyayı kapsayan bir proje olduğu söylenebilir. Rotalar üzerinde demiryollarını finanse eden, yollar, köprülerin yapımını destekleyen, kredi verip limanlar inşa ettirip sonrasında 50 – 100 yıllık kiralama anlaşmaları ile işletmelerini almak suretiyle borcunu tahsil eden bir düzeni de beraberinde getirmiştir. Projenin içindeki bir çok ülke bu durumu çok geç fark etmiştir, fark etse de artık önlem almak için çok geç durumdadır.

Balkanlar

Avrupa kıtasının doğu ve güneydoğusundaki 666.700 Km^2'lik bir alanı kaplayan 12 ülkenin bulunduğu topraklara verilen isimdir Balkanlar. Çok kültürlü, farklı dinlere ve bir çok etnik kimliğe ait toplumlardan oluşan bir coğrafyadır. Balkan

Yarımadası üç tarafı denizlerle çevrili olması ve Avrupa'nın güneyiyle arasında doğal sınırlar bulunmaması nedeniyle, Asya ve Avrupa arasında sürekli bir köprü olmuştur. Balkanları elinde tutan bir güç; doğuya, batıya veya kuzeye doğru kolayca ilerleme olanağını bulabilir (Ateş, 1986).

Burada dikkate dilmesi gereken husus ise Balkan Ülkelerinin tamamı, Yunanistan ve Türkiye Trakyası hariç hepsinin Varşova Paktı üyesi olarak eski SSCB'ye bağlı ülkelerdir. Balkan Ülkeleri;

Arnavutluk,

Bosna-Hersek,

Bulgaristan (AB ülkesi),

Hırvatistan (AB ülkesi),

Karadağ,

Kosova (sınırlı tanınmakta),

Kuzey Makedonya,

Romanya (AB ülkesi),

Sırbistan,

Slovenya (AB ülkesi),

Türkiye (Trakya Bölgesi),

Yunanistan (AB ülkesi),

Şekil 1: Balkanlar Bölgesi

Balkanlardaki Etkin Güçler:

Türkiye dini, etnik, tarihi ve köklü bağları nedeniyle, Rusya Federasyonu Slavlarla ırkdaş ve dinen Ortodoksluk bağları nedeniyle bölgede en eski ilişkiler oluşturmuş iki ülkedir. Son dönemde ise Çin KYİ ile bölgede bağlantılarını güçlendirmiştir. Çin, Balkanlar bölgesine ekonomik gücü sayesinde yatırım yapan büyük bir güç olarak gelmiştir. Bölge ülkelerine AB bünyesinde olsun olmasın, Çin tarafından şimdiye kadar hiç görmedikleri bollukta kredi imkânı sunulmuştur. Balkanlarda Mao düşüncesine halen yakın olan Arnavutluk'la aralarında özel ideolojik bir yakınlık kurulmuştur. AB ülkelerinin içine alınmayan ama uzaklaşmasına da izin verilmeyen

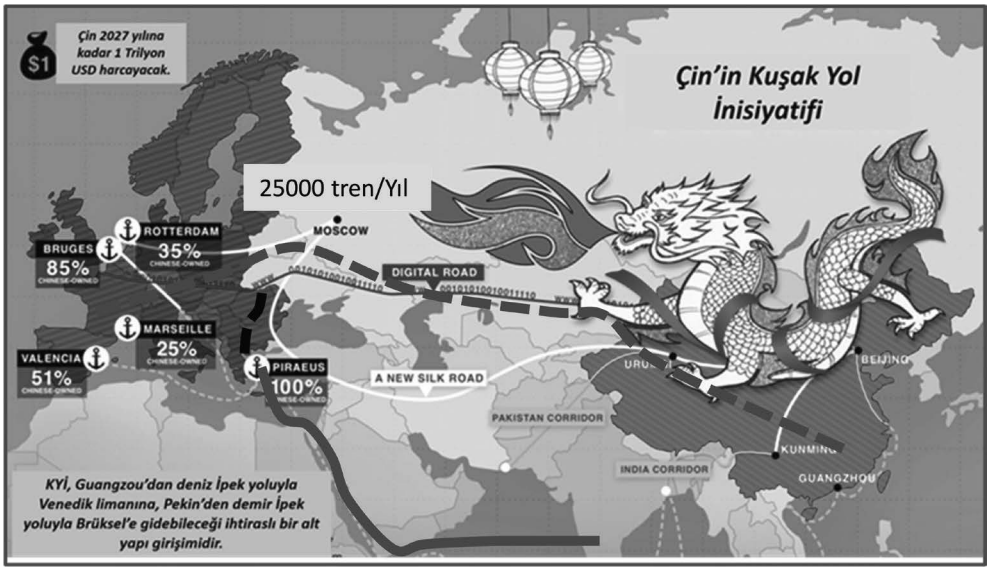
bu ekonomik gücü düşük seviyede olan ülkelere Çin'in yatırımları can kurtarıcı olmuştur. Bölgedeki diğer büyük güçlerden ABD, askeri gücüyle bölgeye yerleşmiş ve etkinliğini sürdürmektedir. ABD, Çin'den farklı olarak, Yunanistan'ın neredeyse tamamında askeri üsler inşa ederek tarihte görülmemiş büyüklükte bir askeri yığınak yaparak, Türkiye'nin hemen sınırına yakın Dedeağaç başta olmak üzere konumlanmıştır. ABD'nin de hedef ülkeleri Balkan devletleri üzerinden kuzeye doğru giderek güçlendirilmiş bir askeri üstünlükle varlık göstermektedir. AB ise ekonomik gücü ve refah seviyesiyle Balkan ülkelerinin ana hedeflerinden biri konumundadır.

Çin, KYİ ve Balkanlar

Çin tarihi deniz ipek yoluyla ve baharat yoluyla geçmişteki ticari bağların tekrar geliştirilmesi için dünyanın refah seviyesi en yüksek kıtası olan Avrupa'ya erişim projeleri geliştirmiştir. Rusya Federasyonu üzerinden Almanya'ya veya Orta Koridor denilen hattan Kazakistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden Londra'ya kadar demiryoluyla erişmektedir. Türkiye'den sonra demiryolu Balkanlar bölgesine AB içine girmiş olmaktadır. Bu güzergahtan özellikle RF üzerinden giden demiryoluyla yılda 2500-3000 trenle vagonlar dolusu Çin malları 14-15 günde Almanya'ya erişmektedir. Aynı şekilde ters tarafa da çalışan trenlerle AB ürünleri Çin'e ihraç edilmektedir.

KYİ, 2013 yılında ilk kez ifade edilmiş ve 2049 yılında Çin'in kuruluşunun 100'üncü yılında tamamlanması planlanmaktadır. 2027'ye kadar 1 trilyon dolar harcanması planlanmaktadır. Çin'in Pekin ile Londra'yı demiryoluyla birleştirme vizyonu, Türkiye'nin de içinde olduğu Orta Koridor üzerinden gerçekleşmiştir. KYİ ekonomik nedenlerle ön plana çıksa da dünya siyasetinin ve ekonomisinin merkezini Doğu'ya çekecek potansiyeli de içerisinde barındırmaktadır. KYİ günümüzde 142 ülkeyi kapsayan altyapı yatırımlarıyla, boru hatlarıyla, yeşil enerjiye yönelik projelerle, internet hatlarıyla, karayolları, demiryolları ve çok büyük limanları da içeren deniz ulaşım ağlarıyla dünya ticaretine hakim olmayı planlamaktadır (Murat, Ö. & Ekinci Furtana, T, 2021).

Çin'in Balkanlar bölgesine girişini kolaylaştıran ana unsur; Kuşak Yol İnisiyatifi'yle bölgeye denizden ve karadan demiryoluyla erişim imkanlarını geliştirmiş olmasıdır. Çin, AB'nin Balkanlardaki bu ülkelerle ilgili uzun bir süre kararsız kalmasını fırsat olarak görmüştür. AB kararsız bu tutumu sürdürürken, yoğun bir göç dalgasıyla boğuşmak zorunda kalmıştır. Bu sorunlarla baş etmeye çalışan AB'nin iyice uzaklaştığı Balkan ülkeleri, 2020 başında COVID 19 Pandemisi ile tutunacak bir yardım eli arar duruma girmiştir. Çin sahip olduğu ekonomik gücüyle bölgeye yoğun yatırımlar yaparak nüfuzun arttırdığı gibi, Pandemide sağlık ekipmanlarından ilaçlara, maskelerden aşılara kadar birçok alanda aktif girişimlerde bulunmuştur (Pandemide Balkanlar ve AB, 2021).

Şekil 2: KYİ- Çin'den AB'ye demiryolları ve limanları.
Kaynak: (Benson, 2019)

Çin'in "herkesle refah paylaşımı ve çok taraflılık" ilkesini öne sürerek yaptığı işbirliği, yatırım ve borç verme anlaşmalarında birincil amaç: Çin merkezli arz zincirini yaymak ve güçlendirmektir. İkincil amaç ise, kendi ticari çıkarları için lobi yapmanın yanında, uluslararası planda Çin'e siyasal konularda ve özelde Uygurlar olmak üzere insan hakları ihlalleriyle ilgili yönetilen eleştirileri susturmak, Çin'in dış politikasına aykırı girişimleri engellemek ve Tayvan'ı uluslararası alandan izole etmektir.

17+1 Girişimi

Avrupa kıtasındaki diğer ülkelere göre ekonomik olarak daha az gelişmiş Orta ve Doğu Avrupa üye ülkeleriyle Çin iyi ilişkiler geliştirmiştir.

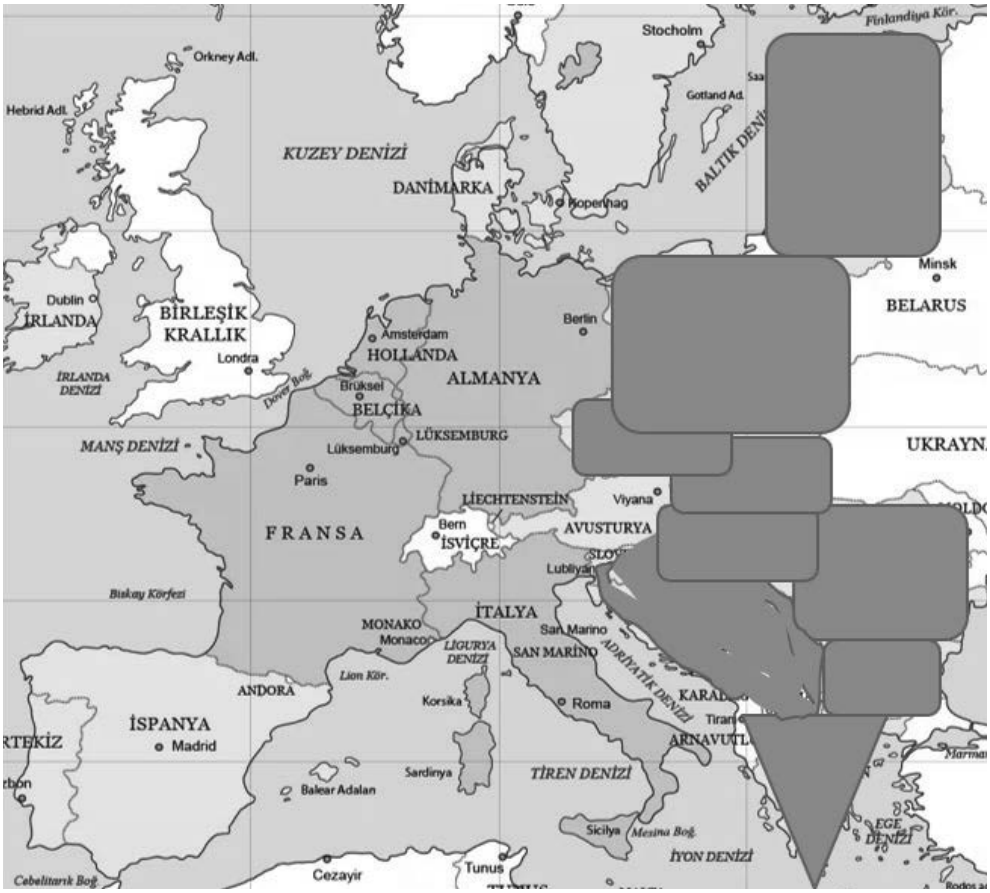
17 + 1 Girişimi (+1: Çin anlamında); Orta ve Doğu Avrupa bölgesinin kalkınması için yatırımlar ve ticaret ile 17 + 1 üye ülkeleri arasındaki işbirliğini genişletmek amacıyla 2012 yılında Budapeşte'de kurulan Çin liderliğinde bir formattır. 17 + 1 girişimi, üye ülkelerdeki köprüler, otoyollar, demiryolu hatları ve limanların modernizasyonu gibi altyapı projelerine odaklanmaktadır.

Girişim on iki AB üye devletini ve beş Balkan ülkesini içermektedir:

AB Ülkeleri: Bulgaristan, Romanya, Slovenya, Hırvatistan, Yunanistan, Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Litvanya, Letonya, Estonya ve Slovakya.

Balkan Ülkeleri: Arnavutluk, Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek, Kuzey Makedonya,

Bu ülkelerden sadece Yunanistan Doğu Bloku ülkesi değildi. Bu 17 ülkenin üstü kapandığında AB ile Belarus- Rusya- Ukrayna arasında Şekil 3'te görüldüğü gibi, bir hat oluştuğu görülmektedir. Hepsinin ortak özelliği ise Batı Avrupa ülkelerine göre gelir seviyesi düşük ülkelerdir.

Şekil 3: 17+1 Ülkelerinin görünümü (mavi renkli).

Çin ve Bölgedeki Yatırımlar

Karadağ- Sırbistan karayolu: Karadağ'da Bar limanını Sırbistan'a bağlayan ve kullanım yoğunluğu açısından verimli olmayacağı belli olan otoyol inşaatı projesini, bu nedenle ve Karadağ'ın borç yükünü çok fazla arttıracağı için Dünya Bankası

ve Avrupa Yatırım Bankası mali olarak desteklemeyince, Çin Eximbank'ı devreye girmişti. Çin mali kuruluşu alacağına karşılık güvence olarak Karadağ'da binlerce hektar arazinin mülkiyetini rehin aldı. İnşaat da Çinli bir firmaya, China Road and Bridge Corporation'a verildi. Çin'in Karadağ'a açtığı 1,3 milyar dolar kredi, bu ülkenin dış borcunun GSYİH'sına oranını bir anda %60'tan %80'e yükseltti. Karadağ'ın Çinli kuruluşlara olan borcu, GSYİH'sının %18'ine denk geliyor. Karadağ Avrupa Birliği'nden, pandemi nedeniyle ilk taksitini ödeyemeyeceği gerekçesiyle Çin'e olan borcundan kendisini kurtarma çağrısı yaptı. Otoyolun son kırk kilometresinin inşaatı da durmuş durumda. "Hiçbir yere gitmeyen yol" adını alan proje olarak da adlandırılmaktadır.

Şekil 4: Karadağ'da otoyol inşaatı.

Karadağ gibi 620.000 nüfuslu küçük bir ülkede, dış borç yükü 2014'te 2,5 milyar dolar iken 2020'ye kadar 6 yılda iki katını geçmiştir.

Kişi Başına Düşen Borç Miktarı

2010 yılında 3,009 dolar, nüfus: 620.078

2019 yılında 7,023 dolar, nüfus: 622.810

2020 yılında 8,267 dolar, nüfus: 621.718

Sırbistan: Çin'in yakın ilişki kurduğu bölge ülkelerinden Sırbistan öne çıkmaktadır. Bölgenin en büyük ekonomilerinden biri olan Sırbistan'da Çin, ülkedeki altyapının modernize edilmesi, Huawei'nin de katılımıyla ülkede 5G ağının kurulması ve enerji alanında ve enerji alanında termik santral yatırımları öne çıkmaktadır.

Bu bağlamda Sırbistan'da gerçekleştirilen projelerin değeri 2 milyarı Euro'yu aşmaktadır. Belgrad'da Mihaylo Pupin Köprüsü bunlardan biridir. Ancak uygulanan en önemli proje, Belgrad-Budapeşte tren güzergâhının (350 Km.) 22 Kasım 2021'den törenle başlatılan yenileme projesidir.

Şekil 5: Sırbistan tren yolu inşaatı.

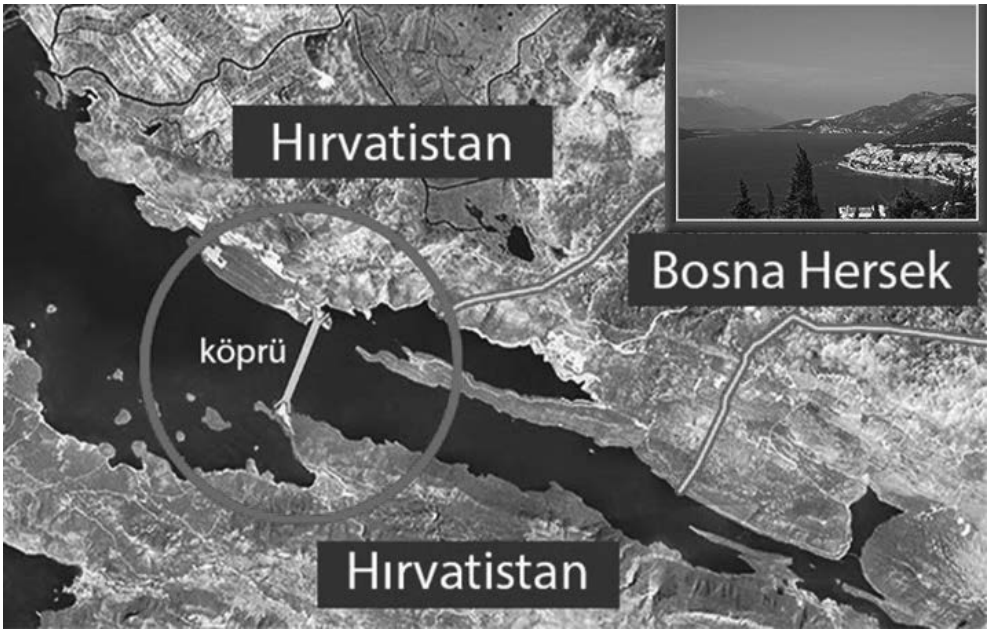
Çin'in kullanım haklarını aldığı Pire Limanıyla Budapeşte arasında yapmayı planladığı demiryolu projesi; deniz yoluyla gelen malların Macaristan'a ve oradan Avrupa'nın diğer bölgelerine aktarmayı planlanmaktadır. Atina, BM'de Çin lehine oy kullandı, AB Zirvesi'nde Çin'e karşı oylamayı veto etti.

Şekil 6: Pire- Budapeşte demir yolu projesi.

Genel olarak bakıldığında AB, Çin'in AB'ye yönelik bir "Böl ve Yönet" politikası uyguluyor olabileceğinden korktuğu için, Çin'in Orta ve Doğu Avrupa bölgesindeki yatırımlarına karşı olumlu bir tutum sergilemediği görülmektedir. Çin'in yoğun yatırım yaptığı Yunanistan ve Macaristan gibi bazı Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri üzerindeki artan etkisi düşünüldüğünde, böyle bir korku temelsiz değildir. Kanıt olarak ise, her iki ülke de son birkaç yıldır Çin ile ilgili olumsuz AB kararlarını bloke etmektedir, bu da AB için diğer üye devletlerin Çin ile iyi ilişkilerinden dolayı benzer bir politika takip edebilecekleri korkusuna neden olmaktadır (Brinză, 2019)

Çin bölgedeki siyasi konulara girmeden, ülkelere kredi kullandırma yoluna girmiştir. **Pelijesac Köprüsü** bölgedeki iki ülkeyi karşı karşıya getirmiş olsa da inşaat hızla devam etmektedir.

Şekil 7: Pelijesac Köprüsü

Çin'in 17+1 Girişiminde yatırım hamlesinin esas merkezi **Macaristan**. Çin'in bu ülkedeki yatırım hacmi beş milyar dolar civarındadır. Huawei, Avrupa pazarına girme stratejisinde üs olarak Macaristan'ı kullanıyor.

Çin'in bir başka önemli yatırımı, Ukrayna sınırına yakın inşaatı süren Avrupa'nın en büyük yük treni terminalidir. Rusya ve Ukrayna üzerinden Çin'den gelecek yük trenlerinin yüklerini boşaltması ve Avrupa'ya buradan dağıtılması öngörülüyor (21nci Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 2021).

Borç Tuzağı

Çin'le 2014'ten sonra imzalanmış olan anlaşmaların hepsi son derece kapsamlı gizlilik koşulları içermektedir. 2014 öncesinde gizlilik koşuluna Çin'le yapılan kredi anlaşmalarında çok istisnai olarak rastlanmaktaydı.

2017'de Sri Lanka'nın vadesi gelen borcunu ödeyemediği için yepyeni bir derin deniz limanı olan Hambantota Limanı'nın kullanım ve tasarruf hakkının %70'ini 99 yıllığına Çin'e devretmek zorunda kalması Çin'e karşı tedbirli olunması gerektiğini ortaya koydu.

Çin, COVID 19 Pandemisi nedeniyle, borcunu ödemekte zorluk çeken Karadağ'dan alacaklarını ileri bir tarihe almıştır. Bunun arkasındaki asıl nedenin Borç Tuzağının bölge ülkelerini ürkütmesinden çekinmektir (Kul, 2021).

Ulusların Düşüşü

Daron Acemoğlu ve Robinson'a göre; Çin'deki büyüme, yakın dönemde yeniliğe ve teknolojiye verilen öneme rağmen **YARATICI YIKIMA** değil, mevcut teknolojilerin hayata geçirilmesine ve hızlı yatırıma dayanıyor. Ayrıca Çin'de mülkiyet hakları da tam anlamıyla güvence altında değil. Kişinin kendi emeğini istediği biçimde satma hakkı bile gerektiği gibi korunmaktan uzaktır. Çin'in şu anki büyümesi ile Sovyetler Birliği'nin 1950'ler ve 60'lardaki büyümesi arasındaki pek çok benzerliği hatırlatıyor. Yaratıcı yıkıma dayanmayan bu gelişim, belli bir yerde durmak zorundadır. Çin'deki otoriter sömürücü kurumlara dayalı büyüme, her ne kadar bir süre daha devam edecek gibi görünse de hakiki kapsayıcı ekonomik kurumların ve yaratıcı yıkımın desteklediği sürdürülebilir bir büyümeye dönüşmeyecektir.

Otoriter büyümenin, demokrasiye ya da kapsayıcı kurumlara götüreceği söylenemez. Çin ve Rusya gibi otoriter rejimler muhtemelen sömürücü büyümenin sınırlarına ulaşacak bir büyüme yaşanabilir. Otoriter büyüme uzun vadede ne arzu edilebilir ne de sürdürülebilir bir büyümedir.

Çin'de nüfus hızla yaşlanıyor ve 2050'ye kadar nüfusun iki yüz milyon azalacağı tahmin ediliyor. Almış oldukları çocuk sayısını artırma politikalarına rağmen, bu durum büyümeyi yavaşlatacaktır. Çin'in hızlı büyüme ivmesinin gayrimenkul sektörü tarafındaki önemli oyuncusu EVERGRANDE finansman akışı kesilmeye başlayınca zora girdi. Biriken borçları 300 milyar dolara ulaştı. Şu anda şirket borç krizinin ortasında yer alırken, inşası devam eden konut ve ticari birim sayısı da 1,4 milyon civarında. Bu durum krizin sosyal alanda etki yaratmasına da yol açıyor. Yaklaşık 10 milyon kişi şirketin işlerini tamamlamasını bekliyor (Acemoğlu & Robinson, 2016).

Global Gateway- Küresel Geçit

AB KYİ'ye karşı, 2027 yılına kadar 300 milyar avro büyüklükteki Global Gateway/ Küresel Geçit (KG) adındaki projesini Avrupa Komisyonu Başkanı Von Der Leyen tarafından 01 Aralık 2021'de duyurmuştur. Amaç dijitalleşmeye, enerjiye, ulaştırma sektöründeki akıllı- çevreci bağlantılar kurulmasına, sağlık ve eğitim konularına yatırım yapılarak AB'nin menfaatlerinin geliştirilmesine; demokratik değerlere, yüksek standartlara, iyi yönetişim ve şeffaflığı ön planda tutan, karşılıklı eşitliğe dayalı bir politika izleneceği ifade edilmiştir.

Yeşil, çevreci politikalar özel işletmeler vasıtasıyla projeleri üstleneceklerdir. Projenin içeriğinde doğrudan Batı Balkanlar ismi telaffuz edilerek, bu bölgede ekonomik ve yatırım projelerinin planlandığı belirtilmektedir. Bütün bu planların Paris Çevre Anlaşmasıyla, BM'nin 2030 Ajandasıyla ve Sürdürülebilir Gelişim Hedefleriyle uyumlu olacağı ifade edilmektedir.

Tabii yan bir katkı olarak; Çin'den gelen yatırımları gören bölge ülkelerini tekrar kazanmak olduğu da değerlendirilmektedir (Global Gateway, 2021).

Balkanlar ve Çin KYİ SWOT Analizi

Balkanlar bir çok etnik yapıya ev sahipliği yapması nedeniyle, ekonomik olarak geri kalmışlığın acısını yaşamaktadırlar. Endüstriyel olarak gelişmemiş olması ve turistik olarak hala dokunulmamış doğasıyla cazibe merkezi sayılabilir. AB tarafından beklemeye alınan Balkan ülkeleri, yatırım için gelen Çin'in cazip tekliflerine sarılmak zorunda kalmışlardır. Buna AB üyesi Yunanistan da dahildir. Küreselleşmenin getirdiği fırsatları suiistimale varacak derecede kendi menfaatlerine kullanan Çin, pandemi sonrası bölgeden kısmen uzaklaşmış olsa da Balkanlar bölgesine önemli ölçüde yatırımlar gerçekleştirmiştir.

AB, bölge ülkelerini ihmal etmenin bir bedeli olduğunu özellikle Çin'in yatırımlarıyla ve Rusya Federasyonu'nun etkinlik geliştirme çalışmalarıyla öğrenmiştir. AB'nin projesi olan Global Gateway için ayırılan 300 milyar avro, KYİ için planlanmış olan 1 trilyon dolarlık yatırım miktarına kıyasla düşüktür.

Tablo 1: Balkanlar ve Çin KYİ SWOT Analizi.

Sonuç

Balkanlar Avrupa kıtasının geçiş güzergahında, bir çok dini ve etnik kültürü içeren bir mozaiktir. Çoğunun 2030 yılından önce AB üyeliklerinin tamamlanması beklenmektedir. Bölge ülkelerinde eğitim seviyesi yüksek, ancak know-how ve sermaye eksikliği nedeniyle gelişmeleri çok yavaştır. İşçilik ücretleri AB ülkelerine göre düşüktür. Yapılan yatırımlar, birer güvenli liman özelliğinde olup halen cazibesini korumaktadır. İşsizlik yüksek ve ekonomik gelir seviyesi düşük olduğu için ucuz ürünlere talep yüksektir. Sadece, Bosna- Hersek içindeki farklı etnik ve dini grupların varlığı, karmaşıklığı, zaman zaman hassasiyet yaşanmasına sebep olmaktadır. Arnavutluk'ta da benzer bir etnik karışıklığı, komşu ülkelerdeki Arnavutların varlığı ve güvenlik endişeleri nedeniyle yaşadığı görülmektedir.

Bölge dışındaki ülkelere kıyasla ülkemizin 500 yıldan fazla bölgede beraber yaşamaktan gelen ortak bir tarihi ve önemi bulunmaktadır. Türkiye olarak; bölgedeki dini, tarihi, kültürel ve bir çok ortak değerlere sahip olduğumuz Balkan ülkelerine yatırımlara devam etmelidir. Ülkemizin mallarına yönelik olumlu kalite algısı, sinema ve TV dizilerinin getirdiği olumlu etki sürdürülmelidir. Hem KYİ hem de Gümrük Birliği içinde bulunmanın getirdiği avantajları, sürdürülebilir ticari kazanca çevirecek çalışmalara devam etmenin faydalı olacağı değerlendirilmektedir.,

Kaynakça

(2021, December 01). Global Gateway: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_6433 adresinden alındı

21nci Yüzyıl Türkiye Enstitüsü. (2021, Haziran 02). https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/asya-pasifik-arastirmalari-merkezi/cin-in-balkanlar-da-ne-i-si-var adresinden alındı

Acemoğlu, D., & Robinson, J. (2016). R. J. Acemoğlu D. içinde, *Ulusların Düşüşü* (s. 122). İstanbul: Doğan Kitap.

Ateş, T. (1986). Geçmişte ve Günümüzde Balkanlar. *https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/834/9148*, Cilt 44, Sayı 1-4.

Benson, E. (2019). Bertelsmann Foundation: https://www.bfna.org/politics-society/chinas-belt-and-road-initiative-14gfwj2z13/ adresinden alındı

Brinză, A. (2019). The "17 + 1" Mechanism- Caught Between China and the United States. A. Brinză. içinde Shanghai: World Century Publishing Corporation and Shanghai Institutes for International Studies China Quarterly of International Strategic Studies, Vol. 5, No. 2, 213–231 .

Kul, Ö. (2021). Ö. Kul, & T. Ekinci Furtana (Dü.) içinde, *Kuşak-Yol İnisiyatifi, Türkiye'nin Uluslararası Ticaretine Etkisi* (s. 98). İstanbul: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Murat, Ö., & Ekinci Furtana, T. (2021). ÇİN'İN LİDERLİĞİNDE ULUSLARARASI TİCARET ANLAŞMALARI ÇAĞI; RCEP VE CAI. *SOSYAL BİLİMLERDE GÜNCEL ARAŞTIRMALAR-2* (s. 115). içinde İstanbul: Legal Yayıncılık.

Pandemide Balkanlar ve AB. (2021, 03 16). aa.com.tr: https://www.aa.com.tr/tr/analiz/batinin-salgindaki-yonetim-zafiyeti-balkanlarda-cine-nufuz-alani-aciyor/2177636 adresinden alındı

İSTANBUL'DA AKTİF BALKAN SERMAYELİ ŞİRKETLERİN ANALİZİ

Tezer PALACIOĞLU[01]
İsmet Kahraman ARSLAN[02]

Özet

Günümüzde 15 milyonu aşkın nüfusu ile Avrupa'nın en büyük şehri hüviyetindeki İstanbul Türkiye ekonomisinin; ¼'ünden fazla milli hasılasını üreten, dış ticaretinin yarıdan fazlasını gerçekleştiren (TUİK), vergi gelirlerinin %60-84'ünü tahsil eden (TC Hazine Maliye Bak.), pandemi öncesi 2019'da 14,9 milyon turist ağırlayan (İstanbul Turizm İl Müdürlüğü), kalbi durumundadır. Avrupa'da nüfus olarak 20 ülkeden daha büyük pazarı yanında (worldmeters), gerek Türkiye'nin 84 milyonluk pazarı, gerekse 3-4 saatlik ulaşım noktasındaki 50'i aşkın çevre ülkeleri için bir "terminal" olma özelliği yerli ve yabancı yatırımcılar açısından cazibesini artırmaktadır. Bu durum Balkan ülkeleri kaynaklı girişimciler için de geçerlidir. Osmanlının Balkanlarda 1354-1913 arası çeşitli coğrafya ve tarihlerde süren varlığı (Sancaktar, 2011) ile bu ülkelerin tarih boyunca aşina olduğu İstanbul, özellikle Doğu Blokunun yıkıldığı 1990 sonrasından başlayarak, Balkan girişimciler için de her geçen gün daha fazla yatırım yapılan bir şehir olmuştur. Bu çalışma, 11 Ağustos 2021 itibariyle İstanbul Ticaret Odası kayıtlarında yer alan 39.391 yabancı sermayeli, halen aktif olarak faaliyet gösteren şirket kayıtlarından hareketle, İstanbul'daki Balkan sermayeli girişimleri değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Yabancı Yatırımlar, Balkan Yatırımları, Balkan Şirketleri,

01 Dr. Müşavir, İstanbul Ticaret Odası, tezer.palacioglu@ito.org.tr, ORCID: 0000-0002-0388-1750
02 Prof.Dr. Öğretim Görevlisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, karslan@ticaret.edu.tr, ORCID :0000-0002-0130-6509

Analysıs Of Active Balkan Capital Companies in Istanbul

Abstract

İstanbul, as the heart of Turkish economy with a population of more than 15 million, the largest city in Europe, produces more than ¼ of the national product, realizes more than half of foreign trade, collects 60-84% of all tax revenues, and 14.9 million incoming tourists in 2019 before the pandemic. In addition to its own market larger than 20 countries in terms of population in Europe, its position as a "terminal" for Turkey's market of 84 million and for more than 50 neighboring countries at a 3-4 hours flight distance, are the factors increasing İstanbul's attractiveness for domestic and foreign investors.

This also applies to entrepreneurs originating from Balkan countries. With the Ottoman presence in the Balkans between 1354 and 1913 in various geographies and dates (Sancaktar Caner, 2011), Istanbul, which these countries have been familiar with throughout history, has become a city where ever increasing investments are made by Balkan entrepreneurs, especially after 1990 the collapse of Eastern Bloc in 1990.

This study aims to evaluate the Balkan capital ventures in Istanbul, based on 39,391 foreign-owned companies still active in the Istanbul Chamber of Commerce records as of August 11, 2021.

Keywords: İstanbul, Foreign Investments, Balkan Investments, Balkan Companies,

Giriş

Teknik tanım bir kenara bırakılacak olursa, **uluslararasılaşma özetle yabancı pazarlarda faaliyet gösterme** olarak anlaşılabilir. Dünya ekonomi tarihi, uluslararasılaşmayı başararak, gelirini ve refahını artıran firmaların ülke kalkınmasında da önemli rol oynadığı örneklerle doludur. Özellikle Doğu Bloku'nun yıkıldığı 1990 sonrasında, daha önce birbirleri ile ticari, sosyo ekonomik ilişkileri çok sınırlı olan ülkeler ve toplumlar arasında iletişim ile birlikte mal ve insan hareketinin artması sonucu küreselleşme ve liberalizm akımı, uluslararasılaşmayı hızla geliştiren bir unsur olmuştur. Bu dönemin en belirgin özelliklerinden birisi özel mülkiyet ve ticareti yeni öğrenen girişimciler ile kapalı pazarları keşfetmek isteyen girişimcilerin, kendileri için pazar imkanı gördükleri yeni coğrafyalarda yapılanma çabalarındaki artıştır.

Kendi dışa açılımına 24 Ocak 1980 kararları ile Doğu Blokundan yaklaşık 10 sene önce başlayan Türkiye, coğrafi stratejik konumu, yeni pazarların bir bölümü ile tarihi, kültürel, din ve dil bağları yanında, yalnız Avrupa için değil, Dünya çapında da hatırı sayılır büyüklükte iç pazarıyla, uluslararasılaşmak isteyen pek çok yabancı girişimci için çekim noktası olmuştur. Bu çekimin merkezi de hiç kuşkusuz tarih boyunca önemini koruyan İstanbul'dur.

Kaldı ki, Arap Baharı ile 2011'den bu yana yaşanan gelişmelerle içinde bulunduğumuz coğrafyanın, **Doğu'dan Batıya bir çekim ve geçiş noktası** olması, insan hareketleri ile birlikte yatırım hareketlerinde de büyük değişiklikler ortaya çıkarmıştır. İstanbul'da yabancı sermayeli şirketlerde, başta Ortadoğu ülkeleri olmak üzere artan ilgi belirgindir. Öyle ki, Türkiye ekonomisinin her anlamda lokomotifi olan **İstanbul'un, Türkiye'de kurulu 74.020 adet toplam yabancı sermayeli şirketler içerisindeki payı %53,1 ile çok yüksek boyuttadır**. (TC Sanayi ve Teknoloji Bak, 2021)

Türkiye çapında Yabancı Sermayeli şirket verilerini yalnızca il ve sektör itibariyle kamuoyu ile paylaşan TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına bağlı Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü dışında, konuyu, sermaye ve yıllar itibariyle gelişim boyutlarıyla da izlemeye imkan veren İstanbul Ticaret Odası kayıtları, uluslararasılaşmanın boyutları hakkında çok değerli veriler ortaya koymaktadır. İstanbul'da Balkan sermayeli şirketler özelinde yabancı sermayeli şirketlere ilişkin verilerle birlikte mevcut durumun ortaya çıkarılması, hem Devlet, hem de yerli yabancı özel sektör düzeyinde yapılacak değerlendirmelere ışık tutacaktır.

1.İstanbul'da Yabancı Sermayeli Girişimlerde Genel Durum

1.1. İstanbul'da Yabancı Sermayeli Şirket Kuruluşlarının Tarihi Gelişimi

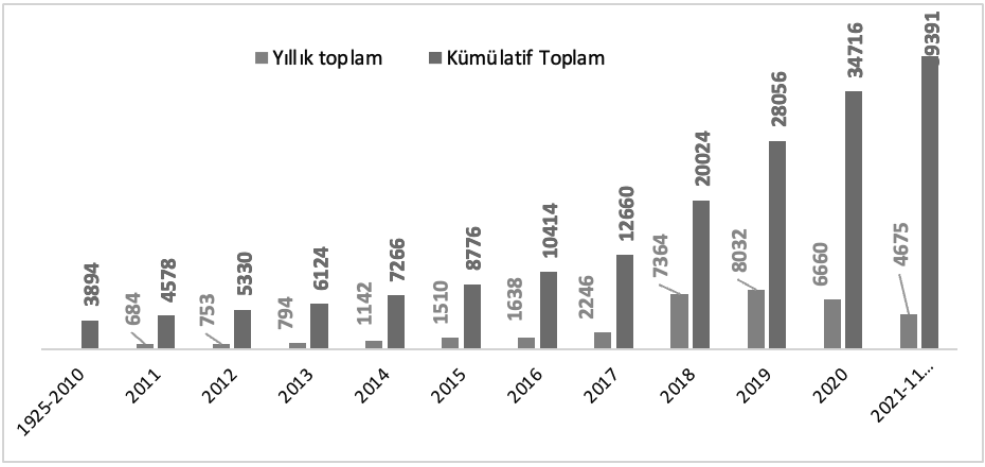
İstanbul'da, 11 Ağustos 2021 tarihi itibariyle İstanbul Ticaret Odası'na (İTO) kayıtlı "aktif" tüm şirketlerin sayısı **443.884 adettir**. Bu şirketlerin **404.493'ü yalnızca Türk ortaklı** iken **39.391 adedi ise yabancı ortaklıdır.** Bir başka ifade ile İstanbul'da aktif şirketlerin **%91,1'i yerli, %8,9'u ise yabancı sermayelidir**. Bu noktada çalışmada yer alan şirketlerin aktif, yani aidatını düzenli ödeyen, vefat, ticareti terk veya borcundan dolayı pasif duruma alınmamış, kaydı devam eden şirketler olduğu önemle belirtilmelidir. İstanbul'da kurulan yabancı sermayeli şirketler Türkiye ekonomisinin gelişim süreci ile paralel bir görüntü arz etmektedir.

1980'e kadar olan dönemde kurulan ve halen aktif olan yabancı sermayeli şirketlerin ortaklık yapısına bakıldığında[03] birkaç istisna dışında bugünün Avrupa Birliği (AB) üyesi ülke uyruklular ile ABD (9 şirket), Birleşik Krallık, Japonya ve İsviçre şirketleri göze çarpmaktadır. 12 Eylül 1980 darbesinin getirdiği güvensizlik ortamı ile geçen kısa dönemle birlikte Türkiye'nin karma ekonomiden serbest

03 Ortaklık yapıları son duruma ilişkindir. Kuruluştan bugüne farklı ortaklık yapılarının olabileceği unutulmamalıdır.

piyasa ekonomiye geçiş çabalarının yoğunlaştığı **1981-90 dönemi,** çabaların karşılığını kurulup halen aktif olan 268 yabancı sermayeli şirket (bir önceki dönemin yaklaşık 4 katı) ile vermiş gözükmektedir.

Dışa açılıma ilişkin adımlar atıldıkça şirket kuruluşları da hızlanmıştır. 1980'lerin ilk yarısında yıllık yabancı sermaye girişi 15 adet civarında iken, 1987-90 arası ortalama 41'e ulaşmıştır. Şirketlerin faaliyet alanına bakıldığında, reklamcılık, iletişim altyapısı, demir çelik ve ürünleri, kozmetik, yapı ve temizlik kimyasalları, sağlık ile 1985'de kurulan Borsa İstanbul'un tetiklediği menkul ve gayri menkul kıymet ile finans yatırımlarının önem kazandığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde de Avrupa ve gelişmiş batı ülkeleri yatırımları hem sayı, hem de sermaye açısından ezici üstünlüğe sahiptir.

Şekil 1: İTO'ya Kayıtlı Yabancı Sermayeli Şirketler
(Başlangıçtan 11 Ağustos 2021'e)
Kaynak: İTO kayıtlarından hesaplanmıştır.

Doğu Blokunun yıkılarak soğuk savaşın sona erdiği, Dünyada ve Türkiye'de liberal rüzgarların estiği 1991-2000 dönemi önceki 10 yıllık dönemlere göre sayısal olarak olmasa bile oransal olarak önemli artışlara şahitlik etmiştir. Türkiye'nin dağılan Sovyetler Birliği'ne yakın olması, bağımsızlığını kazanan ülkeler arasında Türkiye'nin tarihi yakınlığı bulunan Türki Cumhuriyetlerin varlığı, bu bölgeye girmeye çalışan batılı şirketler için üs olarak tercihlerde değerlendirilmesine neden olmuştur.

1990'lar ve 2000'lerin başında yaşanan krizlerin ve siyasi çalkantıların ardından Kasım 2002 seçimleri ile güçlü bir siyasi yapının oluşması ve IMF ile önceden varılan anlaşmaya sadık kalınarak uygulanan acı reçeteyle sağlanan ekonomik başarı, yabancı sermaye girişlerinin artarak sürmesini sağlamıştır. Yatırımcıların çok önem verdiği ekonomik ve siyasi istikrar ile birlikte Türkiye için her zaman sorun

olan enflasyon ve kur riskinin bu dönemde ortadan kaldırılması, finans sisteminin, sıkı regülasyonlara tabi tutulması önemli kazanımlar olup Türkiye 2008'de yaşanılan Küresel Finans Krizi dışında Dünyanın en hızlı büyüyen ekonomileri arasına girmiştir.

Yine 1954'den itibaren yaklaşık 50 yıl yürürlükte kalan 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununun, 17.06.2003 tarihli Resmi Gazetede yayımı ile yürürlüğe giren 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile değiştirilmesinin (Resmi Gazete) yatırımlarda çok olumlu etkisi olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Son olarak kuşkusuz girişimleri en çok etkileyen gelişmelerden birisi de 2011 sonrası Ortadoğu'da başlayan "Arap Baharı"dır. Tunus'da başlayıp, Mısır ve özellikle Suriye'ye yayılan iç kargaşa ve istikrarsızlık ortamı yalnız belirtilen ülkelerde rejimlerin çalkalanması ve değişiklikleri ile kalmamış, Suriye'de yaşanan iç savaştan kaçan 6 milyona yakın insanın 3,71 milyonunun Türkiye'ye sığınmasına neden olmuştur. Bu sığınmacılardan 532 bini aşkın kısmının İstanbul'da kayıt altına alınmış olması girişimci profiline de yansımıştır (Göç İdaresi, 2021).

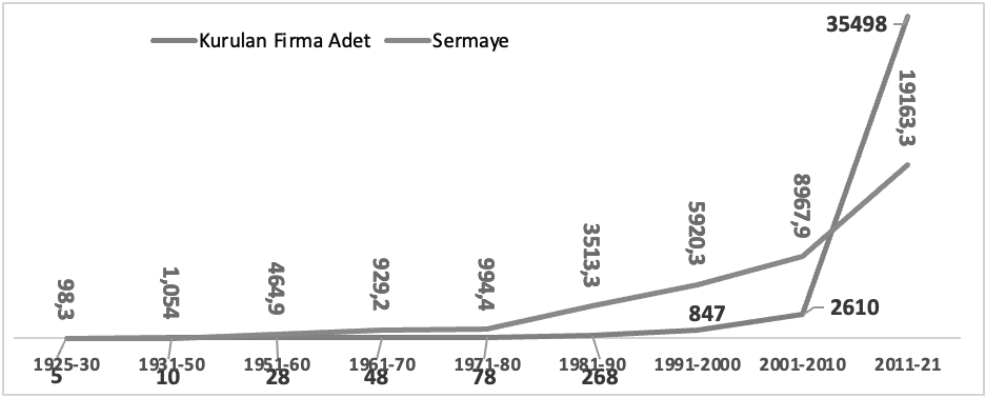
Neticede**,** 2610 adet ile, kendisinden önce Cumhuriyet döneminde gelen yabancı sermayeli şirket sayısının 2 katından fazlasının geldiği bir dönem olan 2001-10 döneminin ardından**,** 2011 sonrası dönem nitelikte olmasa bile, nicelikte tam anlamı ile bir patlamanın yaşandığı yepyeni bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Bu döneme varıncaya kadar yani 1923-2010 arası İstanbul'da kurulup halen aktif olan toplam 4578 yabancı sermayeli şirket bulunurken, yıllık bazda 1000 yabancı şirket kuruluş barajı 2014'te, 2000 barajı 2017'de kırılmıştır.

2018 tek bir yılda 1925-2011 arası 87 yılda kurulan Şirket toplamının nicelik bazında 1,6 mislinin kurulduğu, (7364 şirket) bir önceki yıla göre de %227 artış gösteren olağanüstü bir yıldır. 2020'de yıllık şirket sayısında 6.660 seviyesine gerileme olsa da bu yıl Nisan ayından itibaren pandemi nedeniyle eve kapanmaların yaşandığı yıl olduğunu unutmamak gerekir. **Balkan ülkeleri uyruklu girişimciler de benzer bir seyir izlemiştir. 2010'a kadar 11 Balkan ülkesi sermayeli İstanbul'da kurulan şirket sayısı 204 iken, izleyen 10 yıl ve 9 aylık dönemde bunun 3,7 katı (756 adet) şirket kurularak büyük bir gelişme kaydedilmiştir.**

2010 sonrası İstanbul'da yabancı sermayeli Şirket kuruluşlarındaki değişim nicelik açısından kendisinden önceki dönemlerden net bir şekilde ayrılırken, nitelik açısından aynı ayrımdan bahsetmek çok mümkün değildir. Nitelik açısından ifadesi ile kast edilen daha önce de belirtildiği üzere ticari sır olarak görülen ciro, istihdam, dış ticaret, vergi gibi verilerin dışında İTO tarafından kaydı tutulan en önemli verilerden olan İTO'ya tescilli sermayedir. Bu açıdan bakıldığında sermaye verisi de gelişimi teyit etmektedir; **Başlangıcından 2010 yılına kadar İTO'ya tescil edilen tüm sermaye tutarı 21,9 milyar $ iken son 10 yılda tescil edilen tutar 19,2 milyar $ ile buna yakındır**. Ancak birbirine yakın bu iki sermaye tutarını 1925[04]-2010 arası 3.894 Şirket sağlamış iken, son 10 yıllık dönemde bunu

04 İTO'ya kayıtlı olup halen aktif olan ilk yabancı sermayeli şirket bu tarihte kurulmuş gözükmektedir.

35.497 Şirket sağlamıştır. **Bir başka ifade ile son dönemde 9 Şirket geçmişteki 1 Şirket kadar sermaye getirmiştir.**

Şekil 2: Dönemler İtibariyle Yabancı Sermayeli Şirket Kuruluş Değişimi (Adet/Milyon $)
Kaynak: İTO kayıtlarından hesaplanmıştır.

1.2. Kayıtlı Sermaye Açısından İstanbul'da Yabancı Sermayeli Şirketlerin Gelişimi

Şirketlerle ilgili kuruluş tarihleri, sayıları, faaliyet gösterdikleri ilçeler ve faaliyet konuları dışında, aleni olan İTO kayıtlarından ulaşılabilen bilgiler arasında durum tespiti yapılmasına olanak veren çok fazla veri yoktur. Şirketlerin cirosu, ne kadar istihdam sağladığı, ne kadar ihracat yaptığı, karı, zararı gibi nitelik açısından gösterge olabilecek veriler ticari sır olarak değerlendirilmekte olduğundan ve İTO kayıtlarında da bulunmadığından bir ölçüde kıyaslama imkanı veren tek gösterge tescilli sermaye olarak kalmaktadır. Tescilli sermaye Odalara kayıt aşamasında şirketlerin kanunla belirlenmiş[05] limitlerden az olmamak kaydıyla tescil ettirmekle yükümlü oldukları sermaye tutarıdır. Buna karşın;

- Limited şirketlerde ödenmesi için 24 ay süre tanınmış olması, anonim şirketlerde ise kuruluş aşamasında yalnızca ¼'ünün ödenmesinin yeterli olması yanında,
- Beyana dayalı bir bilgi oluşu,
- Daha sonra ödenip ödenmediği veya artırılıp artırılmadığının tescil zorunluğu bulunmaması,
- Şirketlerin sermayelerinde tescil güncelleme yapmamaları halinde, tescil edildiği tarihteki döviz kuru ile günümüzdeki değeri arasında fark bulunması,

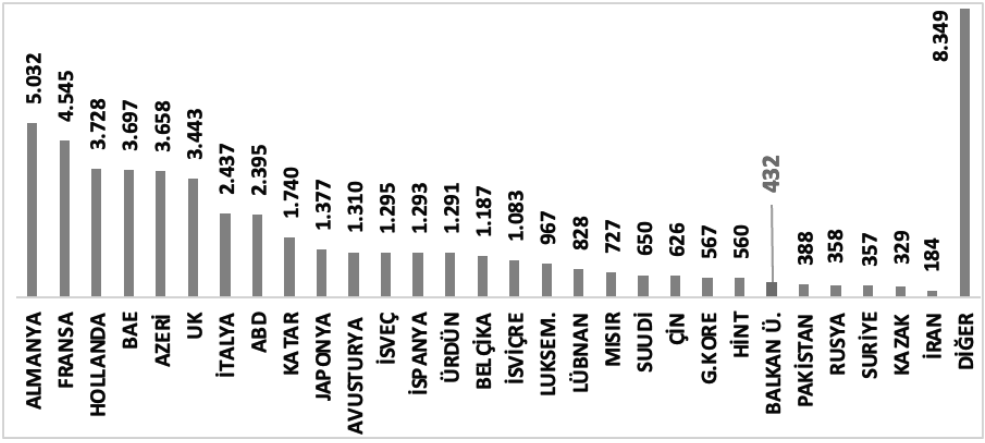
gibi[06] nedenlerle fiili durumu tam anlamıyla ortaya koyan bir gösterge olduğu söylenemez

05 Anonim Şirketlerde 50.000 TL, Limited Şirketlerde 10.000 TL sermaye alt limiti zorunludur, kollektif ve şahıs şirketlerinde alt limit zorunluluğu yoktur.

06 Örneğin Şirketin öz kaynağı 2021 itibariyle 850.000 TL (100.000 $) olsa dahi 30 sene önce kurulduğunda tescil ettirdiği 1000 TL sermayede güncelleme yapmadıysa, kayıtlarda ilk anki sermaye görülmektedir. Benzer şekilde sermayesi fiiliyatta

Öte yandan, yine de bir fikir vermesi açısından eldeki tek veri olarak yararlı olacağı düşüncesi ile "tescilli sermaye toplamları bugün için ABD $ kuru 8,5 TL alınarak" incelenmiştir. Buna göre **İstanbul'da kayıtlı 39.391 yabancı sermayeli şirketin tescilli sermayeleri toplamı 41 milyar 107 milyon $'dır.**

Tescilli sermaye sıralamasında AB ile birlikte gelişmiş batı ülkelerinin büyük üstünlüğü göze çarpmaktadır. Aşağıda şekilde yer alan en yüksek sermayeye sahip **8 AB ülkesinin payı %61'i, bu ülkelerle beraber ABD ve Japonya dahil edildiğinde ise 10 gelişmiş ülkenin payı toplamın %70'ini bulmaktadır**. Burada altı çizilmesi gereken husus ise **özellikle büyük yatırımların çok ortaklı yapısı gereği, aynı şirket sermayesi birkaç ülke kaydı arasında mükerrer gözüktüğü için, ülke bazlı sermaye toplam sermayeden fazla** çıkmaktadır.

Şekil: 3 Ülkeler İtibariye İstanbul'da Tescilli Yabancı Sermaye (Milyon $, 11.08.2021)
Kaynak: İTO kayıtlarından derlenmiştir

Yapılan hesaplamalarda bu şekilde birden fazla ülke kayıtlarında da gözüken mükerrer şirket sayısı 3.081 adet, mükerrer sermaye ise 13,3 milyar $'dır. Ancak bu rakamlar ülke bazlı olup, bu durumda normalde **41,1 milyar $ olan tescilli sermaye, ülke bazlı rakamlarda 54,4 milyar $'a, 39.391 olan şirket sayısı da 42.472'e çıkmaktadır.** AB üyesi **Almanya tescilli sermaye bazında tüm yatırımlardan aldığı %9,2 payla ilk sırada yer alırken, onu yine AB üyeleri olan Fransa %8,4, Hollanda %6,9 pay** ile izlemektedir. 4.ve 5. sıraları alan Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Azerbaycan'ın hemen hemen Hollanda ile aynı oranda payları bulunmaktadır. İlk 5 ülkenin toplam yabancı sermaye içinde payı %38'e ulaşmaktadır. İkinci 5 de yine, 2 AB üyesi yanında ABD, Japonya gibi 2 gelişmiş ülke ile Türkiye ile ekonomik, ticari, siyasi yakınlığı bilinen Katar'dan oluşmaktadır. İkinci 5'in %21 payı ile birlikte, **İstanbul'da tescilli sermaye açısından yabancı yatırımlarda ilk 10 ülkenin payı %59'u bulmaktadır.** Bir başka açıdan söylemek gerekirse **Kanada**

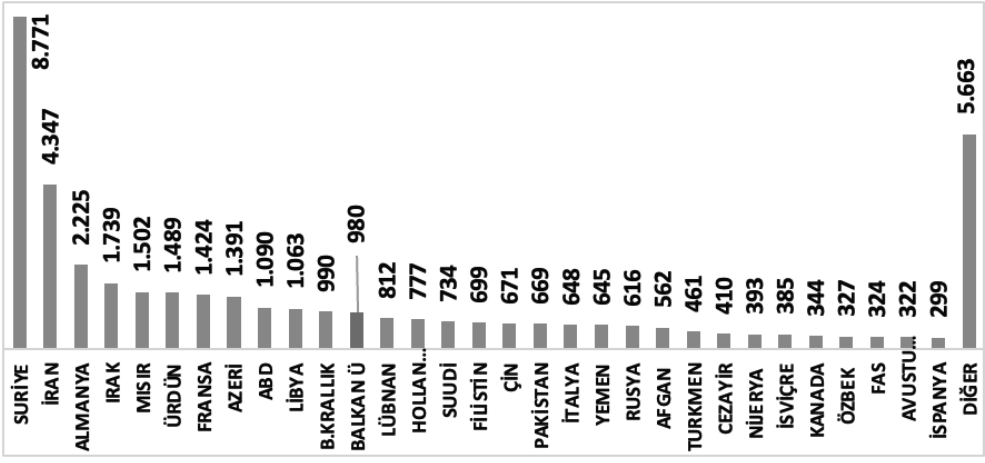
olmadığı halde çok daha yüksek (aksi de mümkündür) bildirilmiş olabilir.

hariç G7 ülkelerinin tamamı ile Türkiye'nin özel ilişkileri bulunan Azerbaycan ve Katar ilk 10'da yer almaktadır. Sermaye açısından Avusturya, İsveç, İspanya, Belçika, İsviçre, Lüksemburg gibi AB ve Avrupa ülkelerinin önemli üstünlüğü dikkat çekmektedir. Bununla beraber, Ürdün, Lübnan, Mısır, Suudi Arabistan'ın da büyük yatırımcılar arasında bulunduğu görülmektedir. **11 Balkan ülkesinin payı toplam 432 milyon $ dolayındadır.**

1.3. Şirket Sayısı Açısından İstanbul'da Yabancı Sermayeli Şirketlerin Gelişimi

Şirket sayısı açısından bakıldığında ise bambaşka bir durum söz konusudur. 8.771 şirket ile en yakın rakibi olan İranlı şirketleri yaklaşık 2 katına ulaşan Suriyeli şirketlerin büyük farkla önde olduğu görülmektedir. Sermaye payı açısından %0,8 gibi son derece düşük bir orana sahip olan Suriye girişimleri sayı olarak (%20,7) her 5 girişimden 1'ini oluşturmaktadır. **Toplam Suriyeli şirket sayısı 2011'e kadar 52 iken 2021 yılı 11 Ağustos itibariye yaklaşık 10 senede 8.772'e tırmanmıştır. Bu sayının yarıdan fazlası (%52,5'i) 2018 ve 2019 yıllarına aittir.** 2020'deki düşüşü pandemi koşulları ile birlikte değerlendirmek gerekir. Kurulan şirket sayısındaki azalmanın zorunlu eve kapanma ve ekonomik hayatın yavaşlanmasının doğal sonucu olduğunu kabul etmek gerekir.

Benzer bir durum sayısal açıdan 2.sırayı alan İran yatırımları için söz konusudur. Sermaye payında %0,4 ile çok gerilerde kalan İranlı girişimler de her 10 girişimden 1'i oranındadır. Diğer bir ifade ile toplam sermayenin %1,2'sini oluşturan Suriye ve İran girişimleri sayısal olarak neredeyse her 3 şirketten 1'ini oluşturarak sermayelerinin 30 kat üstünde sayısal üstünlüğü tutmaktadır.

Şekil 4: İstanbul'da Kayıtlı Yabancı Sermayeli Şirketler (Adet-11.08.2021)
Kaynak: İTO kayıtlarından derlenmiştir

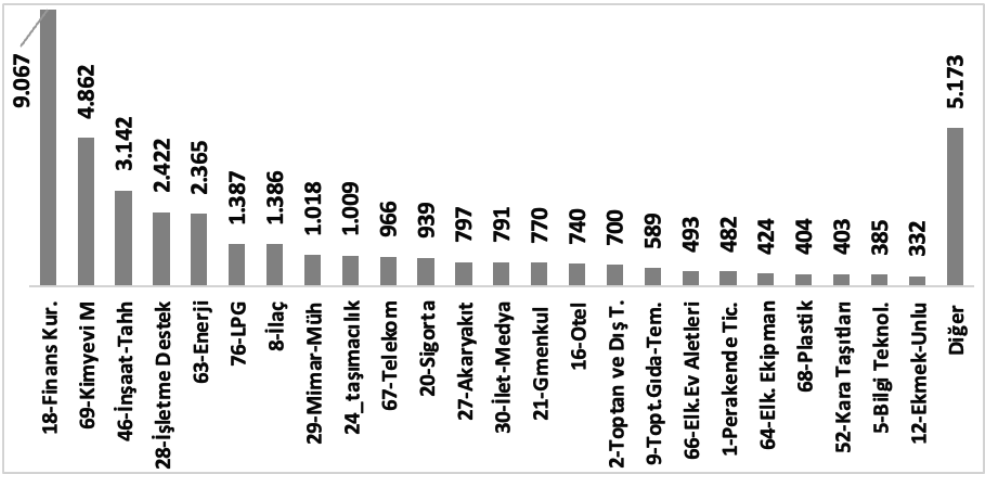
Sayısal olarak ilk 5'te yer alan şirketlerin 4'ü Ortadoğulu ülkelere aittir. Savaştan kaçarak ülkemizde geçici sığınmacı statüsü ile bulunan Suriyeliler ve ABD'nin ambargosu altında zor yıllar yaşayan İran yanında, Libya, Filistin, Yemen, Afganistan, Pakistan, Nijerya gibi ekonomik ve siyasi açıdan çalkantılı, iç karışıkların yaşandığı ülke vatandaşları ile Özbekistan, Türkmenistan gibi Türki Cumhuriyetler vatandaşlarının kurduğu şirket sayısının çokluğu açıkça görülmektedir. Son 10 yıllık dönemde geçmiş 85 yıla kıyasla, bu tür ülke uyruklu girişimci şirketlerde artış; **Filistin için 115, Yemen için 71, Pakistan için 55, Mısır için 50, Nijerya için 35, Ürdün için 30, Afganistan için 29, Cezayir için 25, Irak için 22, İran için 21, Lübnan için 17 kat gibi devasa** boyuttadır.

II. Dünya Savaşının sonuyla birlikte yüzünü batıya çeviren ve 1996'da bugünkü adıyla Avrupa Birliği (AB) ile Gümrük Birliği'ne giren Türkiye'de, 2010'a kadar görülen AB ve ABD, Kanada gibi OECD ülkelerinin ağırlığı git gide azalmaktadır. Hatta Fransız uyruklu şirketler için yeni dönemde kurulan şirket sayısı geçmiş dönemin de altında –yarısı- kalmıştır. **Sermayenin neredeyse %10'unu oluşturan Alman girişimleri ise sayısal olarak yalnızca %5,2'ye** ulaşmaktadır. AB ve G7 ülkelerinin sermayedeki ağırlıkları sayısalda yerini Ortadoğu şirketlerine bırakmıştır.

Balkan ülkeleri tek tek olmasa bile toplam 980 şirket ile ülkeler grubu olarak değerlendirildiğinde İstanbul şirket girişimlerinde bir büyüklüğe sahip olabilmektedir.

1.4. Sektörler İtibariyle İstanbul'da Yabancı Sermayeli Şirketlerin Gelişimi

Yabancı sermayeli şirketlerin hangi sektörlere yatırım yaptıklarına bakıldığında, sermaye büyüklüğü ve şirket sayıları farklı özellikler göstermektedir. **Sermaye büyüklüğü açısından büyük sermaye gerektiren finans kuruluşları doğal olarak ilk sıradadır ve sayıca az olmalarına karşın toplam sermayenin 1/5'inden fazlasını (%22,1) tek başına karşılamaktadır.** Özellikle **kimyevi maddeler sektörüne olan yatırımlar toplam sermayenin %11,8'i büyüklüğe ulaşarak 2. sırayı** almış durumdadır. **İnşaat taahhüt, işletme destek ve enerji sektörlerinin her biri %8-6 dolayında yatırımlarla ilk 5 içerisinde** yer alan diğer sektörlerdir. LPG, ilaç, mimarlık mühendislik, taşımacılık, telekom ve sigortacılık sektörlerine olan yatırımlar 1,4 milyar $ -940 milyon $ arası sermayeden pay alarak izlemektedir.

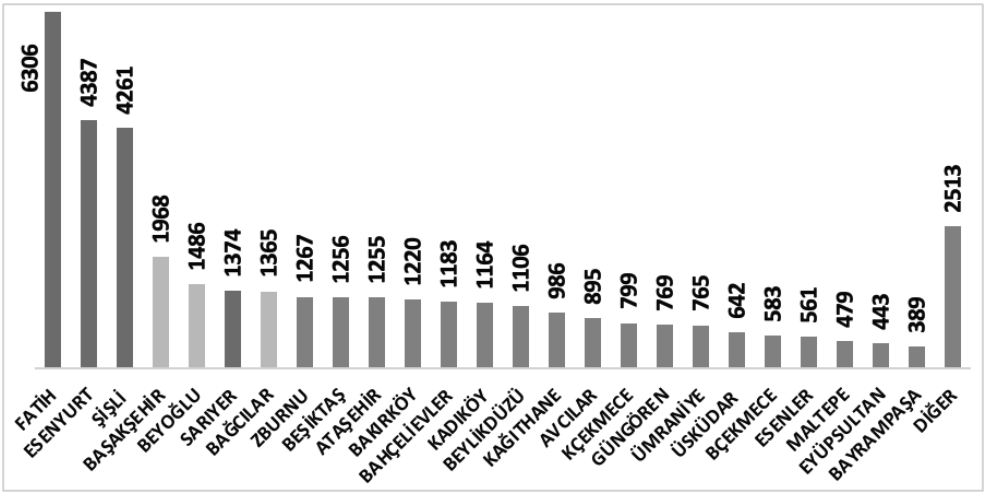

Şekil 5: İstanbul'da Yabancı Sermayeli Şirketler Sektör/ Sermaye
(Milyon $/11.08.2021)
Kaynak: İTO kayıtlarından derlenmiştir

Her 6 şirketten birinin faaliyet gösterdiği toptan ve dış ticaret sektörü, İstanbul'da yabancı sermayenin en çok tercih ettiği sektördür. **Gayrimenkul hizmetleri (ağırlıkla emlak müşavirliği) ve işletme destek hizmetleri de %6,3'er pay** ile izlemektedir. **Konfeksiyon ve restoran sektörleri ilk 5'de yer alan** diğer sektörlerdir. Bilgi teknolojileri, yolcu taşıma, konut inşaatı, perakende ticaret, toptan gıda ve temizlik, iletişim ve medya sektörleri de her biri 1.500-1.200 arası şirket ile önde gelmektedir.

1.5. İlçe Yerleşimleri İtibariyle İstanbul'da Yabancı Sermayeli Şirketlerin Gelişimi

Sayısal olarak pastadan en büyük payı alan **Suriye uyruklu girişimciler tarafından kurulan şirketlerin yarıdan fazlası (%51,9) Fatih, Esenyurt ve Başakşehir'de yer almaktadır. Zeytinburnu ve Şişli de dahil edildiğinde ilk 5 semtin payı %63'ün üzerindedir. Fatih tek başına her 4 Suriye sermayeli şirketten 1'ine (%26,3) ev sahipliği yapmaktadır.** Avcılar, Bağcılar, Beylikdüzü, Güngören Esenler ve Bahçelievler, 200-300 arası Suriyeli sermayeli şirkete ev sahipliği yapmaktadır.

Şekil 6: İlçeler İtibariyle İstanbul'da Yabancı Sermayeli Şirketler
(Sayı-11.08.2021)
Kaynak: İTO kayıtlarından hesaplanmıştır.

Anadolu yakasında 271 şirket ile toplamın yalnızca %3,1'ine ulaşan sınırlı şirket mevcudiyeti söz konusudur. Anadolu yakasında bulunan toplam Suriyeli şirket sayısı tek başına Fatih'deki yerleşimin 1/9'u (%11,7) seviyesindedir. Ümraniye (79), Kadıköy (36),), Üsküdar (32), Pendik (31), Ataşehir (24) ile Anadolu yakasında öne çıkan ilçelerdir. Diğer tarafta **Şişli, Sarıyer, Beşiktaş, Beyoğlu OECD üyesi gelişmiş ülke sermayeli şirketlerin sayı olarak en fazla yoğunlaştığı yerler** olarak ortaya çıkmaktadır. Ortadoğu ülkeleri sermayeli şirketlerin tersine Anadolu yakasının Ataşehir, Kadıköy, Ümraniye gibi büyük ilçeleri ile yine bu yakanın çok daha farklı ilçeleri OECD sermayeli şirketlere ev sahibidir.

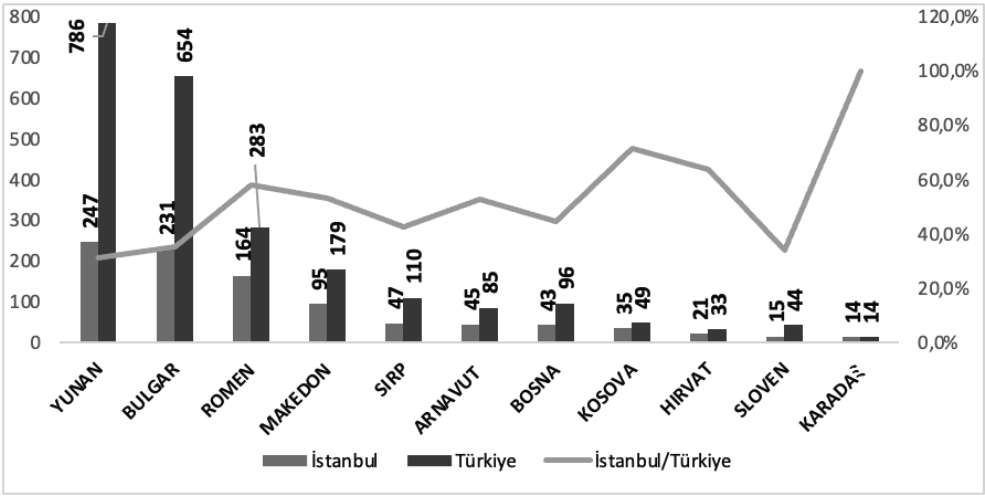
2.İstanbul'da Balkan Sermayeli Şirketler

2.1. Şirket Sayısı Açısından İstanbul'da Balkan Sermayeli Şirketlerin Gelişimi

Türkiye'de Balkan sermayeli şirket sayısı toplamı 2333 olup toplam yabancı sermayeli şirketler (74.020 adet) içindeki payı %3,2'dir. (Sanayi ve Teknoloji Bak. 2021) Buna mukabil **İstanbul'da 980 olan Balkan sermayeli şirket sayış, 39.391 adet olan toplam içerisinde %2,5 oranına karşılık gelmektedir. İstanbul'daki Balkan Sermayeli şirketlerin Türkiye'de kurulu toplam Balkan sermayeli şirketlere oranı ise %41,1'dir.**

Karadağ sermayeli şirketlerin tamamının, Kosova sermayeli şirketlerin %71,4'ünün, Hırvatistan sermayeli şirketlerin %63,6'sının, Romanya sermayeli şirketlerin %58'inin İstanbul'da kurulu olması, söz konusu ülkeler için İstanbul'un

önemine işaret etmektedir. Yine K. Makedonya ve Arnavutluk sermayeli şirketlerin de yaklaşık %53'er bölümü İstanbul merkezlidir.

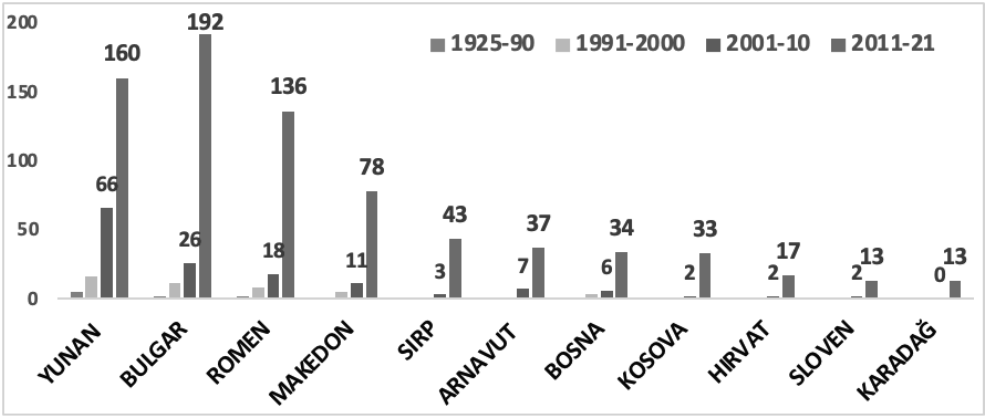
Şekil 7: Sayısal Olarak Balkan Sermayeli Şirketler (Adet ve İstanbul/Türkiye %)
Kaynak: İstanbul için İTO, Türkiye için TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı kayıtlarından derlenmiştir

Sayısal açıdan, en fazla faal durumda olan Balkan şirketi 247 adet ile Yunan girişimcilere aittir. Bulgar girişimciler 231, Romen girişimciler ise 164 firma ile izlemektedir. K.Makedonyalı girişimcilerin kurduğu şirket sayısı 100 sınırına yakın (95) iken Sırp, (47) Arnavut (45) ve Boşnak (43) uyruklu girişimciler takip etmektedir. Kosova (35) ve Hırvatistan (21) girişimlerinin dışında Slovenya ve Karadağ girişimleri (15-14) oldukça düşük durumdadır. 1998-2003 ve 2005 yıllarında Yugoslavya dağıldıktan daha sonra kurulmakla beraber, kayıt esnasında uyruk kodunu Yugoslavya olarak işaretlediğinden olsa gerek, 3 Yugoslav girişimi de kayıtlarda göze çarpmaktadır. **İlk 3'de yer alan ülkelerin tamamının Avrupa Birliği (AB) üyesi oldukları, ülkemizle Yunanistan ve Bulgaristan'ın hem kara hem deniz, Romanya'nın ise deniz komşusu** oldukları görülmektedir. Türkiye hariç Balkan ülkeleri olarak bilinen 11 ülke[07] (TC Dışişleri Bakanlığı, 2021) içerisinde yer alan diğer AB üyesi ülkeler olan Hırvatistan ve Slovenya'nın payı ise çok daha gerilerdedir. Bu durum belirtilen ülkelerin Türkiye'ye nispeten daha uzak oluşu ve ekonomilerinin daha çok Almanya-Avusturya-İtalya üzerine kurgulanmış olmasıyla açıklanabilir.

07 Arnavutluk, Bosna Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Karadağ, Kosova, K.Makedonya, Romanya, Sırbistan, Slovenya, Yunanistan

2.2. İstanbul'da Balkan Sermayeli Şirket Kuruluşlarının Tarihi Gelişimi

Balkan sermayeli şirketlerle ilgili değerlendirme yapılırken, bu ülkelerin Yunanistan hariç ve kendine özgü bağımsız ve bağlantısız bir politika izleyen Yugoslavya'dan sonra kurulmaları dolayısıyla tamamının 1989 sonrası dağılmaya başlayan "komünist" ekonomik, siyasi ve sosyal düzenden geldikleri gözden kaçırılmamalıdır. Ekonomik gerçeklerden uzak bir şekilde, Komunist sistemin diğer öğeleri ile işbölümüne dayalı, hantal, eski ve aşırı enerji tüketen teknolojiye sahip devlet şirketleri ile kurgulanan ve yürütülen ekonomik faaliyetler ve özel girişimciliği bilmeyen bir toplum yapısı ortak özellikleridir.

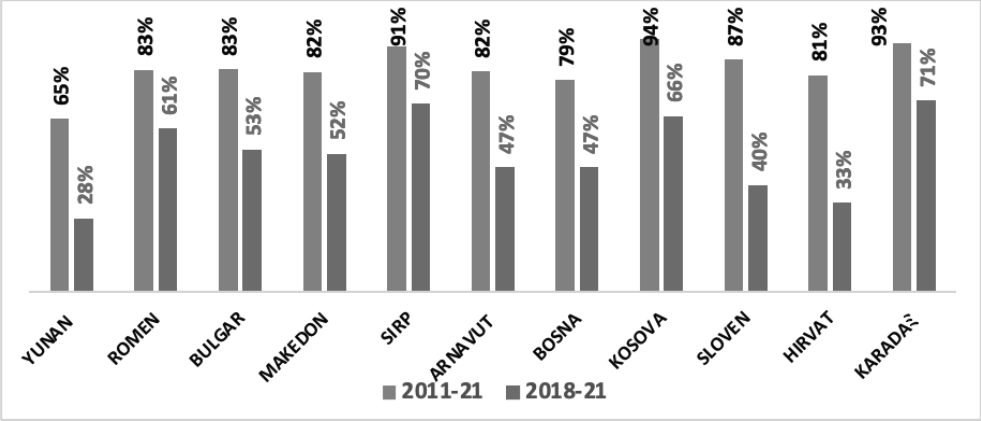

Şekil 8 : Kuruluş Dönemleri İtibariyle Balkan Sermayeli Şirketlerin Dağılımı (Sayı-Adet)
Kaynak: İTO kayıtlarından derlenmiştir

Yugoslavya'nın çimentosu Tito'nun 1980'de ölümü ve ardından 1985'de Gorbaçov'un başlattığı açıklık ve yeniden yapılandırma (Glasnost ve Perestroika) politikaları sonucu, çoğu ülkede 1989'da başlayan halk hareketleri ile 1990 sonrasında kanlı-kansız gelen bağımsızlıkların ardından devletin ve halkın özel girişimciliğe geçişi, alışması kolay olmamıştır. Bunun da ötesinde, Bosna Hersek'de yaşanan savaşın açtığı yaralar, Karadağ'ın 2006'da, Kosova'nın 2008'de bağımsızlığa giden süreçte yaşadığı gelişmeler hep, tüm bölgede istikrarsızlığı artıran ve dolayısıyla ekonomik faaliyetleri, güvenlik ve belirsizlik kaygılarıyla ikinci plana iterek sınırlayan etki yapmıştır.

Bu durum, İstanbul'daki Balkan girişimlerinde açık bir şekilde izlenebilmektedir. Bağımsızlık sonrası il 10 yılda çok az olan Balkan girişimciliği ancak 2000 sonrası 10 yılda küçük de olsa ilk işaretlerini verebilmiş, 2011 sonrası ikinci 10 yılda ise artışa geçmiştir. Öyle ki; Türkiye ile ilişkileri AB ve NATO ortaklığı dolayısıyla daha derin olan Yunanistan için bile, İstanbul'da kurulu ve halen faaliyette bulunan Yunan şirketlerinin 2/3'ü, 2011 sonrasında kurulmuş durumdadır. Yunanistan hariç tutularak

bakıldığında 10 Balkan ülkesinin kurdukları tüm şirketlerin sayı bazında ortalama %86'sını 2011 sonrası kurdukları anlaşılmaktadır.

Şekil 9 : Balkan Sermayeli Şirketlerinin Kuruluş Dönemleri İtibariyle Toplama Oranı
Kaynak: İTO kayıtlarından derlenmiştir

Kuruluş trendi daha önce belirtildiği gibi özellikle 2018 sonrası ivme kazanmıştır. Bu yıl baz alınarak yapılan hesaplamalar Yunan şirketleri hariç Balkan ülkelerinin şirketlerinin %53,9'unun 2018 sonrası kurulduğunu ortaya koymaktadır. Yunanistan da listeye dahil edildiği takdirde yine de, 11 ülkenin şirketlerinin 2018 sonrası kurulanlarının sayısı toplamın %49'unu bulmaktadır.

Tablo 1: Yıllar ve Ülkeler İtibariyle İstanbul'da Balkan Sermayeli Şirketler (Adet)

	1925 - 1990	1991 - 2000	2001 - 2010	1925 - 2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Yunanistan	5	16	66	87	12	7	18	15	16	16	8	20	27	11	10
Romanya	2	8	18	28	4	2	2	7	2	5	14	21	31	25	23
Bulgaristan	2	11	26	39	7	10	11	10	12	10	9	24	36	42	21
K.Makedonya	1	5	11	17	6	4	2	3	2	7	5	10	11	14	14
Sırbistan	1	0	3	4	0	2	1	1	3	1	2	8	5	12	8
Arnavutluk	0	1	7	8	1	2	2	0	2	4	5	4	4	9	4
Bosna Hersek	0	3	6	9	4	1	1	1	4	0	3	4	4	6	6
Kosova	0	0	2	2	2	1	1	2	3	0	1	7	7	3	6
Slovenya	0	0	2	2	1	1	2	3	0	0	0	3	1	1	1
Hırvatistan	1	1	2	4	2	2	0	0	4	1	1	0	3	2	2
Karadağ	0	1	0	1	1	0	0	0	0	0	2	2	3	2	3
Yugoslavya	0	1	2	3											
KÜMÜLATİF	**12**	**47**	**145**	**204**	**40**	**32**	**40**	**42**	**48**	**44**	**50**	**103**	**132**	**127**	**98**

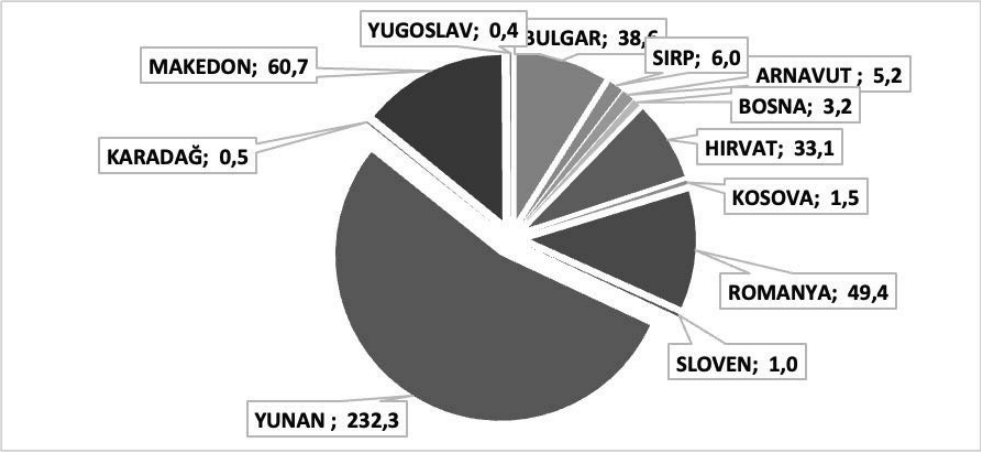
Kaynak: İTO kayıtlarından derlenmiştir

2006'da bağımsız olan Karadağ ve 2008'de bağımsız olan Kosova için 2018 sonrası kurulan şirketlerin toplama oranının %71 ve %66 ile daha da yüksek olması anlaşılabilir bir durum iken Romanya için de bu oranın %61'e ulaşması ilginç bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Balkan ülkelerinden girişimcilerin İstanbul'da kurdukları şirketlerin toplam sermayesi yaklaşık **432 milyon $ olup,** 41,1 milyar $'a ulaşan toplam yabancı sermayeli şirketler içerisinde **%1,1** bir oranı ifade etmektedir. **Yunanistan bu tutarın %53,8'ini tek** başına karşılamaktadır. Yunanistan'ın sermaye büyüklüğü kendisinden sonra gelen K.Makedonya'nın 3,8, Romanya'nın 4,7 ve Bulgaristan'ın 6 katı büyüklüğündedir.

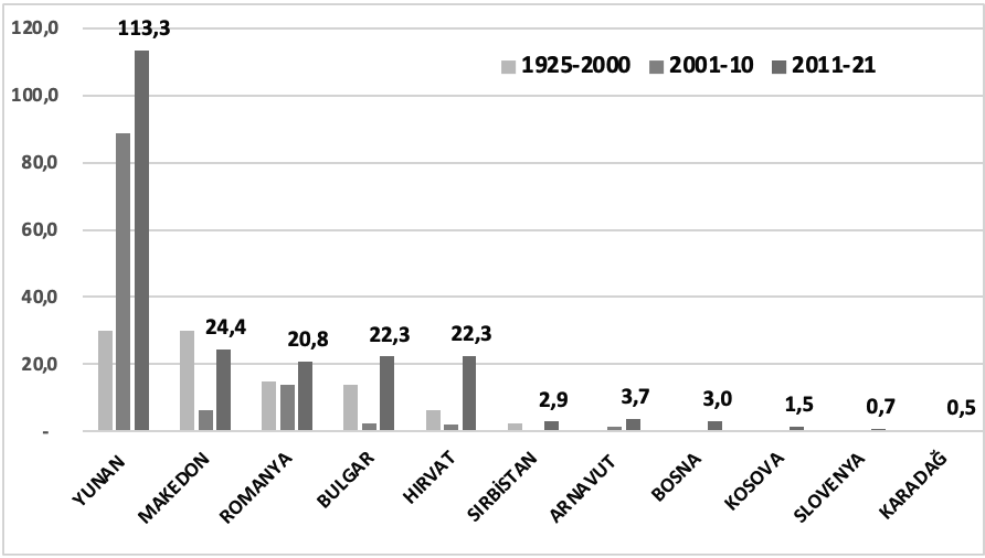
2.3. Kayıtlı Sermaye Açısından İstanbul'da Balkan Sermayeli Şirketlerin Gelişimi

Balkan sermayeli şirketlerin toplama oranı sayısal olarak %2,5 iken, sermaye olarak %1,1 olması şirket başı birim sermayenin ortalamanın altında kaldığının göstergesidir.

Şekil 10 : İstanbul'da Balkan Sermayeli Şirketler
(Sermaye İtibariyle- Milyon $)
Kaynak: İTO kayıtlarından derlenmiştir

Birim başına şirket sermayesinde Hırvatistan uyruklu girişimcilerin kurduğu 21 şirket 1,6 milyon $ ile en üst sırada yer alırken, bu ülke girişimcilerini Yunan girişimciler şirket başı 940 bin $, K.Makedon girişimciler 639 bin $, Romen girişimciler 301 bin $, Bulgar girişimciler 167 bin $, Sırp girişimciler 127 bin $ ve Arnavut girişimciler 114 bin $ ile izlemektedir. Kalan 5 Balkan ülkesi girişimcilerinin birim başı şirket sermayeleri 100 bin $'ın altındadır. Balkan ülkeleri içerisinde en yüksek kişi başı gelir rakamlarına sahip olan Slovenya girişimlerinin Karadağ ve Kosova gibi daha çok yeni bağımsızlığını kazanmış, küçük nüfuslu ülkelerin hemen üzerinde 63 bin $ gibi ortalama bir değer ile gerilerde yer alması dikkat çekmektedir.

Şekil 11 : İstanbul'da Balkan Sermayeli Şirketler
(Dönemler İtibariyle- Milyon $)
Kaynak: İTO kayıtlarından derlenmiştir

Dönemler itibariyle **sermayenin önemli bölümü tıpkı şirket sayısında olduğu gibi 2011 sonrası gerçekleştirilmiştir**. Kosova sermayesinin tamamı, Bosna sermayesinin %92'si, Karadağ sermayesinin %89'u, Hırvat, Sloven ve Arnavut sermayesinin %73-71'i ve Bulgar sermayesinin de %58'i bu dönemdedir. Yunan ve Sırp sermayesi (%49) ile Romen (%42) sermayesinde son dönem, daha düşük oranla da olsa diğer dönemlerin üzerinde yer almakla birlikte, Makedon sermayesinde son dönem (%40) ile 2000 öncesi dönemin gerisindedir. Bunda en büyük sermayeli 2 Makedon yatırımının 1977 ve 1993'de yapılmış olmasının rolü bulunmaktadır.

Tablo 2: İstanbul'da En Büyük Yabancı Yatırımcılar (Tescilli Sermaye Açısından, İlk 15)

Sermayede İlk 5 Yunan Yatırımı		**Sermayede İlk 5 K. Makedon Yatırımı**	
Adnan Polat Enerji Yatırımı	2011	Türmak İnşaat	1993
Polat Holding	2013	Cevahir Gayrimenkul Yatırım Turizm	1977
Media Markt Turkey	2007	Sera Yapı Endüstrisi	2016
Adoçim Çimento Beton	2005	Epiroc Makina	2017
Intersport Atletik Mağazacılık	2011	Cevahirler Madencilik ve Konut	2011
Sermayede İlk 5 Romen Yatırımı		**Sermayede İlk 5 Bulgar Yatırımı**	
Xerox Büro Araçları	1989	Smart Güneş Enerjisi Teknolojileri	2014
Iron Mountaın Arşivleme Hizmetleri	2006	Coca-Cola Meşrubat Pazarlama	1996
Angora Halı	2018	Smart Holding	2012
Çobantur Turizm Ticaret ve Nakliyat	1982	Armada Bilgisayar Sistemleri	1993
Hedef Araç Kiralama ve Servis	2003	Doğan Yayınları Yayıncılık	1996
Sermayede İlk 5 Hırvat Yatırımı		**Sermayede İlk 5 Sırp Yatırımı**	
Cmc İletişim Ve Çağrı Merkezi	2015	Barbaros Eren Zhen Dizayn	2019
Electrolux Dayanıklı Tüketim	1993	Orasıa Emlak Otomotiv Zirai	2020
Türk Maadin Şirketi	1945	Tam Trade Dış Ticaret	2020
Tüv Austrıa Turk Belgelendirme	2009	Auroom Kuyumculuk	2017
Sultan Antrepo ve Dış Ticaret	2007	Diamonds Değerli Mücevherat	2020
Sermayede İlk 5 Arnavut Yatırımı		**Sermayede İlk 5 Boşnak Yatırımı**	
Meyra Mühendislik Proje	2012	Prevent Turkey Otomotiv Sanayi	2013
Av-Nur Uluslararası Taşımacılık	2002	Streetwear Dış Ticaret	2020

Nanny Gıda Sanayi	2016	Tri Krune İnsan Kaynakları Eğitim	2020
Lori Denizcilik Taşımacılık	2006	May Menajerlik Proje Danışmanlık	2020
Terra Kimyevi Maddeler	2015	Afra Dış Ticaret Ve Uluslararası	1998
Sermayede İlk 5 Kosova Yatırımı		**Sermayede İlk 5 Sloven Yatırımı**	
Ahas Holdıng	2018	Nektar Natura İstanbul Meyve Suları	2013
Sinch Turkey Telekomünikasyon	2013	Gen-I İstanbul Elektrik Enerjisi	2012
Eurobank Kos	2018	On İki Levha Yayıncılık	2007
Het Bau İç ve Dış Ticaret	2021	Senem Dursun Mali Müşavirlik	2010
Alara Diamond Mücevherat	2021	Tkk Yapı Kimyasalları	2021
Sermayede İlk 5 Karadağ Yatırımı			
Merlinka Bilişim ve Ticaret	2019		
As Global Yatırım Holding	2019		
Ecg Boxıng And Project	2021		
Ceysur Uluslararası Nakliyat	1995		
Dallant İçecek ve Gıda Ürünleri	2018		

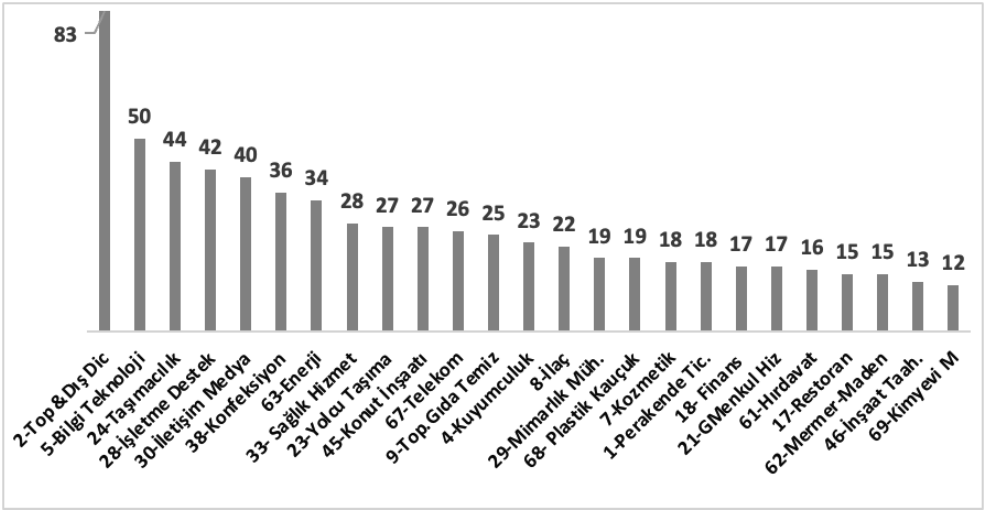
Kaynak: İTO kayıtlarından derlenmiştir

2.4. Sektörler İtibariyle İstanbul'da Balkan Sermayeli Şirketlerin Gelişimi

Tıpkı İstanbul'da faaliyet gösteren tüm yabancı sermayeli şirketlerde olduğu gibi "Toptan ve Dış Ticaret Meslek Grubu," 83 şirket ile Balkan sermayeli şirketlerin en çok tercih ettiği alandır. Ancak şirketlerin daha dengeli bir dağılımı söz konusu olup, tüm yabancı sermayeli şirketler için %15,7 (6.117 şirket) olan oran Balkan sermayeli şirketler için yalnızca %8,8 seviyesindedir. Tüm yabancı sermayeli şirketlerde %3,8 pay ile 6. sırada tercih edilen "Bilgi Teknolojileri" Meslek Grubunun Balkan sermayeli şirketlerde %5,3 ile 2. sıraya tırmanmış olması ilginç bir veridir. Benzer şekilde tüm yabancı sermayeli şirketlerde %2,4 ile 13. sırada oldukça gerilerde yer

alan "Taşımacılık" Meslek Grubu, Balkan sermayeli şirketlerde %4,7 ile 3. sırada öncelikli tercih edilen sektörler arasındadır. "İşletme Destek Hizmetleri" Meslek Grubu her iki şirket türü için de 4. sırada yer bulmaktadır.

İlk grup şirketler içerisinde 11.sırada gerilerde kalan "İletişim Medya" Meslek Grubu, Balkan sermayeli şirketlerde ilk 5'in içerisinde yer alan son sektördür. Yine, ilk grupta 6. sırada üstlerde yer alan "Restoran ve Yiyecek Hizmetleri" Meslek Grubunun, Balkan sermayeli şirketlerde 21. sırada çok gerilerde kaldığını belirtmek gerekir.

Şekil 12: İstanbul'da Balkan Sermayeli Şirketler (Sektörler İtibariyle- Adet)
Kaynak: İTO kayıtlarından derlenmiştir

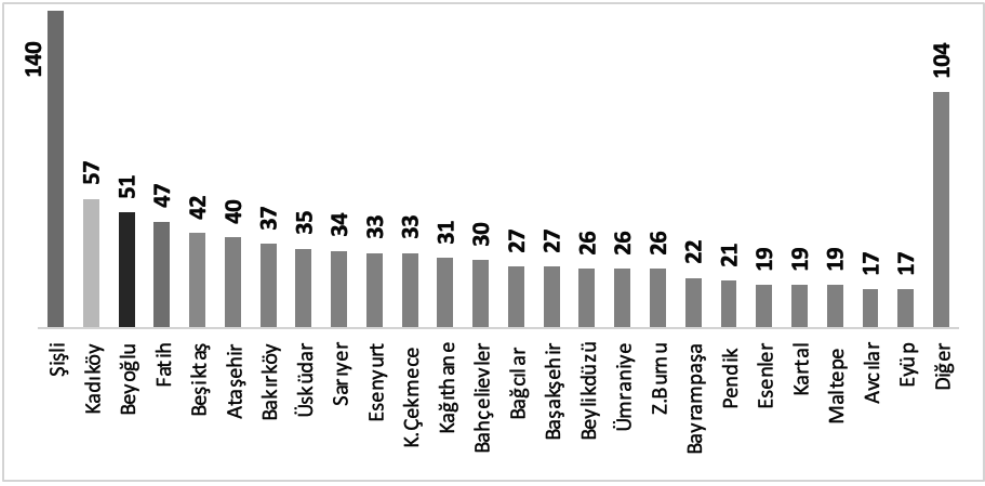
İTO'nun meslek grupları tasnifinde yer alan 81 meslek tanımı içerisinde 3 tanesinde (cam ve cam ürünleri, gümrük müşavirliği ve teknik ve dekoratif aydınlatma) hiç Balkan sermayeli şirket bulunmamaktadır.

2.5. İlçe Yerleşimleri İtibariyle İstanbul'da Balkan Sermayeli Şirketlerin Gelişimi

Balkan sermayeli şirketlerin en fazla yoğunlaştığı ilçeler genel olarak, OECD ülke sermayeli şirketlerin bulunduğu yerlerle benzerlik göstermektedir. Yaklaşık olarak her 7 Balkan sermayeli şirketten 1'ine ev sahipliği yapan Şişli ilk sırada yer alırken, ilk 5'de yer alan diğer ilçeler yaklaşık %5 civarında birbirine yakın paylarla sıralanmaktadır.

Toplam 6.306 yabancı, 2.309 adet Suriye sermayeli şirketin faaliyet göstermesi nedeniyle her iki alanda da İstanbul'da ilk sırada yer alan Fatih, 47 adet Balkan

sermayeli şirkete ev sahipliği yaparak ilk 5'in içerisinde yer almaktadır. İlk 5'de 4, ilk 10'da 7 ilçe Avrupa yakasında yer almakla beraber, Suriye başta, Ortadoğu sermayeli şirketlerde rastlanıldığı şekliyle belirli ilçelerde aşırı yoğunlaşmadan bahsetmek mümkün değildir. Bilakis, dengeli bir dağılım söz konusudur. Çatalca, Çekmeköy, Sultanbeyli, Sancaktepe, Silivri ve Sultangazi 6 ve altında Balkan sermayeli şirkete ev sahipliği yaparken, Adalar ve Şile'de hiçbir şirketin bulunmadığını belirtmek gerekir.

Şekil 13 : İstanbul'da Balkan Sermayeli Şirketler
(İlçeler İtibariyle- Adet)
Kaynak: İTO kayıtlarından derlenmiştir

Sonuç

İstanbul'da, 11 Ağustos 2021 tarihi itibariyle aktif olarak faaliyet gösteren 39.391 yabancı ortaklı şirket, İstanbul'da kurulu tüm şirketlerin %8,9'unu oluşturduğu gibi, **Türkiye'de kurulu 74.020 adet toplam yabancı sermayeli şirket içerisindeki payı da %53,1 ile çok yüksek boyuttadır**. Türkiye'nin dışa kapalı ve korumacı bir politika takip ettiği 1980'lere kadar, dahil olduğu NATO paktına üye batılı ülkelerin yatırımları ile şekillenen yabancı sermayeli şirket kuruluşları, 1980'de dışa açılma çabaları ile çeşitlenmeye ve hareketlenmeye başlamış, 1990'larda Berlin Duvarının yıkılması ile tüm Dünyada baş gösteren liberalleşme akımları ile birlikte hemen yanı başımızdaki coğrafyada oluşan iş fırsatları, gelişmiş batılı ülkelerin üs olarak kullanmak üzere İstanbul'u da radarlarına almalarına neden olmuştur. Özal'lı yıllarda başlayan reform hareketleri ve pek çok yeniliğin getirilmesiyle yeni yeni sektörlerin ortaya çıkması, 2000'li yılların ortalarından itibaren makro ekonomik, hukuki ve demokratik haklar alanında sağlanan ilerleme ve

uluslararası toplum ile gelişen işbirliği yabancı yatırımcıların da iştahını kabartmıştır.

Ancak **2011 Arap Baharı**, **İstanbul'daki yabancı yatırım trendinde köklü değişikliklere neden olmuştur.** Suriyeliler başta olmak üzere, İran, Irak, Ürdün, Lübnan, Mısır gibi Ortadoğu ülkelerinden girişimcilerin, 2015'den itibaren hızla giderek artan ölçüde ve 2018 ve 2019'da zirve yapacak şekilde şirketleşmesine neden olmuştur. Türkiye'de Balkan sermayeli şirketlere bakılacak olursa diğer yabancı şirketlerde olduğu gibi benzer bir gelişim söz konusu olsa da, Türkiye'de toplam 2333 olan sayının toplam yabancı şirketler içindeki payı henüz %3,2'dir. Buna mukabil İstanbul'da Balkan sermayeli şirketlerin sayısı 980 olup, 39.391 adet olan toplam içerisinde %2,5 oranına karşılık gelmektedir. İstanbul'daki Balkan Sermayeli şirketlerin Türkiye'de kurulu toplam Balkan sermayeli şirketlere oranı ise %41,1'dir.

Karadağ sermayeli şirketlerin tamamının, Kosova sermayeli şirketlerin %71,4'ünün, Hırvatistan sermayeli şirketlerin %63,6'sının, Romanya sermayeli şirketlerin %58'inin İstanbul'da kurulu olması, söz konusu ülkeler için İstanbul'un önemine işaret etmektedir. Yine K. Makedonya ve Arnavutluk sermayeli şirketlerin de yaklaşık %53'er bölümü İstanbul merkezlidir.

Oransal olmasa da sayı olarak ilk 3'de yer alan tamamı Avrupa Birliği üyesi olan Yunanistan ve Bulgaristan'ın hem kara hem deniz, Romanya'nın ise deniz komşusu oldukları görülmektedir. Bu ortak özellik dışında, Balkan sermayeli şirketlerle ilgili değerlendirme yapılırken, bu ülkelerin Yunanistan hariç, tamamının kendine özgü bağımsız ve bağlantısız bir politika izleyen Yugoslavya'nın dağılmasının ve sonrasında 1990'larda Doğu Blokunun çöküşünün ardından kuruldukları, dolayısıyla günümüzde artık yeri kalmamış komunist ekonomik, siyasi ve sosyal düzenin ardılı oldukları gözden kaçırılmamalıdır.

Tabi ki, 40-50 yıllık düzenlerin değişmesi, kanlı-kansız gelen bağımsızlıkların ardından devletin ve halkın özel girişimciliğe geçişi, alışması kolay olmamış, Avrupa'nın göbeğinde soykırım boyutunda yaşanan savaşlar, Karadağ ve Kosova'nın daha 15 yılı bulmayan yeni bağımsızlığı, tüm bölgede istikrarsızlığı artıran ve dolayısıyla ekonomik faaliyetleri, güvenlik ve belirsizlik kaygılarıyla ikinci plana iterek sınırlayan etki yapmıştır. Bu durum, İstanbul'daki Balkan girişimlerinde 2011 sonrasına sarkan yükselişle açık bir şekilde izlenebilmektedir. Yunanistan hariç tutularak bakıldığında 10 Balkan ülkesinin kurdukları tüm şirketlerin sayı bazında ortalama %86'sını 2011 sonrası kurdukları anlaşılmaktadır. Bir anlamda "yarışa" oldukça geç başlanmasının doğal sonucu kurulan şirketlerin toplam sermayesi yaklaşık 432 milyon $ olup, 41,1 milyar $'a ulaşan toplam yabancı sermayeli şirketler içerisinde %1,1 bir oranı ifade etmektedir. Yunanistan bu tutarın yarıdan fazlasını tek başına karşılamaktadır.

Balkan ülkelerinin 19,3 milyon nüfuslu Romanya ve 10,7 milyon nüfuslu Yunanistan dışında (Dünya Bankası, 2021) tamamının 10 milyon nüfus barajının altında, hatta Sırbistan ve Bulgaristan da dışarıda bırakıldığında 5 milyon barajının altında olmaları, ekonomik büyüklüklerini ve bu da sonuçta girişim potansiyelini belirlemektedir. Balkan sermayeli şirketlerle ilgili söylenebilecek bir diğer genelleme de, şirketlerin sektörel ve ilçe yerleşimleri dağılımının dengeli oluşudur.

Sonuç olarak, Balkan ülkelerinin İstanbul girişimlerini etkileyen en önemli etken ülkelerin nüfus ve ekonomik boyutları ile serbest ticaret düzenine geçiş tarihleri ve entegrasyon düzeyleridir. Ülkelerin küçük boyutlu olmaları, coğrafi olarak merkez ülkelerle yakınlıklarına bağlı olarak etki altında kalma derecelerini belirlemektedir. Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan'ın Türkiye ile komşuluktan kaynaklanan coğrafi yakınlıklarının, İstanbul'daki girişimlere olumlu etkisi ve buna mukabil Slovenya, Hırvatistan örneklerinde bu ülkelerin nispeten coğrafi uzaklıkları ile daha yakın oldukları farklı merkez ülkeler ile entegrasyonlarının İstanbul'daki girişimlere olumsuz etkisi bu çerçevede değerlendirilebilir.

Kaynakça

İTO Üye Sicil Kayıtları

www.ito.org.tr

TC Sanayi ve Teknoloji Bak. 2021

https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/14a09761d390/diger/b81094

Sancaktar Caner, Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyeti ve Siyasal Mirası, Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 2011, s.29

Resmi Gazete,

https://mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4875.pdf

Göç İdaresi, 2021,

https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638

TC Dışişleri Bakanlığı, 2021

https://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?a4652a89-e587-4528-907b-84ed8f33b97c

Dünya Bankası, 2021

https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=RO

TÜRKİYE'NİN SPOR DİPLOMASİSİ VE BALKAN OYUNLARI

Fehim KURULOĞLU[01]

Özet

İlki 1929 yılında Yunanistan'da düzenlenen Balkan Oyunları bölgesel bir spor organizasyonu olmasının yanı sıra bölgenin barış ve güvenliğinin sağlanmasında araç olarak kullanılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalanan barış anlaşmalarına karşı gitgide artan revizyonist söylemlerin tehdit alanı içinde kalan Balkan ülkeleri dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı güvenliklerini sağlamak amacıyla çeşitli ittifaklar kurdular. 1929 ekonomik buhranının olumsuz etkilerinin derinden hissedildiği bölgede ekonomik sorunlara ek olarak Almanya ve İtalya'nın söylem ve eylemleri Balkan ülkelerini bir araya gelmeye zorlayan faktörlerdendi. Kurulan ittifak ağlarını kuvvetlendirmenin ve toplumları birbirine yaklaştırmanın en uygun yollarından biri de kitleleri peşinden sürükleyen sporun araç olarak kullanılması oldu.

Devletlerarası ilişkilerin barışçıl yollardan sürdürülmesi için kullanılan yöntemlerden biri olan spor diplomasisinin uygulanmasına en müsait ortamlardan biri Balkan Oyunları oldu. Uluslararası spor organizasyonları kültürel diplomasinin bir alt dalı olan spor diplomasisinin yürütülmesindeki en temel zemindir. Balkan devletlerinin 1930'lu yıllardaki ikili ilişkileri ve ittifakları üzerine birçok araştırma olmasına rağmen bu ilişkiler spor diplomasisi açısından pek az incelemeye konu oldu. Kissoudi'nin bölgedeki uluslararası ilişkileri spor-siyaset ilişkisi bağlamında değerlendirdiği "Sport, Politics and International Relations in the Balkans: The Balkan Games 1933 to 1935" başlıklı çalışması konuya ilişkin genel bir çerçevenin çizildiği tek araştırmadır. Bu çalışmada Balkan Oyunlarına Türkiye'nin spor diplomasisi perspektifinden yaklaşımı Türk arşiv belgeleri, süreli yayınlar ve resmi yayınlar üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Balkan Oyunları, Balkan Konferansları, Spor Diplomasisi, Türkiye.

01 Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. e-posta: fehim.kuruloglu@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7024-5423.

Abstract

The Balkan Games, organized in Greece in 1929 for the first time, was a regional sports organization besides being a tool for peace settlement and security in the peninsula. Balkan countries aligned with each other against threats coming from revisionist countries which were not satisfied with the peace agreements signed after the WWI. Sports were the best way to have strong relations and close ties between Balkan countries. The great depression, activities and expressions of Italy and Germany forced Balkan countries to work together.

Sports diplomacy is one the methods used to maintain international relations in a peaceful way. Sport diplomacy which are a sub-branch of cultural diplomacy are the main basis to conduct international sports organizations. Although there is plenty research about international relations and alliances of the Balkan states in the 1930s, these relations have been the subject of very little research in terms of sports diplomacy. Kissoudi's work, titled "Sport, Politics and International Relations in the Balkans: The Balkan Games 1933 to 1935", which evaluates the international relations in the region in the context of sports-politics, is the only research on the subject. This paper aims to explain Turkey's approach to the Balkan Games from the perspective of sports diplomacy through Turkish archival documents, periodicals, and official publications.

Key Words: Balkan Games, Balkan Conferences, Sports Diplomacy, Türkiye.

Giriş

Uluslararası spor organizasyonları milyonlarca sporseverin benzer heyecanları tattığı, kendi dallarında en saygın sporcuların bir araya geldiği ve kitle iletişim araçları aracılığıyla bütün dünyanın takip ettiği etkinliklerdir. Spor faaliyetleri genellikle dostluk, barış, kardeşlik ve profesyonellik temalarıyla sunulsa da milyonlarca insanın dikkatlerinin üzerinde toplandığı bu mecranın siyasetten, diplomasiden ve dış politikadan tamamen ayrı kalması beklenemez. Bu bağlamda uluslararası spor organizasyonları uluslararası sorunlara zaman zaman çözüm bulma mekânı olabildiği gibi bazen de mevcut düşmanlıkların ve sorunların daha da tırmandırıldığı bir mecradır. Yakın dönemde yaşadığımız 2022 Kış Olimpiyat Oyunlarına yönelik boykot çağrıları ve Ukrayna Krizi bunun güzel örneklerindendir. Çin'in Doğu Türkistan'da Uygurlara yaptığı soykırımı protesto eden sporcular ve ülkeler bu oyunlara katılmazken, Çinli yetkililerin en çok vurgu yaptıkları nokta sporun siyasete karıştırılmaması oldu. (https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59557686) Benzer şekilde Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonucunda Rus takımlarının ve sporcuların uluslararası spor müsabakalarına katılımının kısıtlanması, Rusya'nın ev sahipliğinde düzenlenecek organizasyonların iptali gibi yaptırımlar uygulandığı görülmektedir.

Türkiye tarihine bakıldığında sporun diplomasinin ve uluslararası barışın bir aracı olarak kullanılmaya çalışıldığının örneklerine erken cumhuriyet döneminden itibaren rastlamak mümkündür. Sovyet takımlarıyla kurulan temaslar, Türk-Yunan dostluğunun pekiştirilmesinde sporun bir köprü olarak kullanılması, Olimpiyat Oyunlarının(Özdemir, 2013; As, 2016) yeni Türkiye'nin tanıtımı için bir mecra olarak görülmesi spor diplomasisi kapsamında değerlendirilmektedir. Öte yandan bu alandaki literatür günden güne gelişim göstermektedir. Krawietz'in (2014:336-346) Türk modernleşmesini beden terbiyesi, geleneksel sporlar ve ulus devlet kurma ekseninde inceleyen çalışması, Şenyuva ve Tunç'un (2015:567-579) 1920'ler ve 1930'lar Türkiye'sinin dış politikasıyla futbol maçları arasındaki ilişkiyi aydınlatması ve Irak'ın (2013:158-173) tek partili dönemin son yılları ile Demokrat Parti dönemini kapsayan spor diplomasisi araştırması konuyla ilgili önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Jean-Francois Polo (2015:1-28) da 2000'li yıllardan bu yana Türkiye'nin uluslararası spor organizasyonlarına ev sahipliği yapma çabalarını spor diplomasisi açısından değerlendirmiştir. Öte yandan Balkanlarla ilgili Türkçe literatür incelendiğinde yapılan çalışmaların genellikle Balkan Savaşlarına odaklandığı görülmektedir. Buna ek olarak Balkan Paktı/Antantı, Türkiye'nin iki savaş arası dönem Balkan politikaları ile ilgili çalışmalarda ise Balkan oyunlarına neredeyse hiç değinilmediği göze çarpmaktadır. Bu çalışma tarihçilerin ve uluslararası ilişkiler uzmanlarının değerlendirmelerinde geri planda tuttukları Balkan Oyunlarına odaklanarak, Türkiye'nin oyunlara katılım süreci, beklentileri ve elde ettiği sonuçlar ile bunun Türk basınına yansımaları üzerinden bir spor diplomasisi değerlendirmesi yapılacaktır.

Spor Diplomasisi

Kamu diplomasisi en yalın haliyle devlet ve devlet dışı örgütler tarafından "bir devletin düşüncelerini, hedeflerini, ideallerini, güncel politikalarını, menfaatlerini, kurumlarını ve kültürünü yabancı ülkelerin kamuoyuna anlatma amacıyla uygulanan politika" olarak tanımlanmaktadır.(Özbey, Doğan ve Çolakoğlu, 2021:107) Bu diplomasi türünün barındırdığı alt dallardan biri kültürel diplomasisidir ve bu çalışmanın konusu olan spor diplomasisi de uzmanlar tarafından bu kapsamda değerlendirilmektedir. Scott-Smith kültürel diplomasinin amaçlarını şu şekilde sıralar: Diğer uluslarla diyalog geliştirmek ve güven inşa etmek, kültürel ve siyasal tanımayı sağlamak, ekonomik çıkar sağlamak; ulusal kültürün imajını ve saygınlığını arttırmak, önyargıları ortadan kaldırmak, ulusal kültürle ilgili olumsuz görüşlerle mücadele etmek, ileride başka alanlarda gerçekleştirilebilecek ortaklıklar için zemin hazırlamak; belirli söylem, inanç veya ideolojilere dayalı bir dünya görüşü ortaya koymak. (Yağmurlu, 2019:1370.)

Spor diplomasisinde en temel yaklaşım spor organizasyonlarının ve sporcuların mensubu oldukları devletin dış politika hedefleriyle uyumlu hareket etmesi, propaganda, tanıtım, güç gösterisinde bulunma ya da diplomatik temaslara zemin

hazırlamasıdır. (Murray, 2012, 581.) Bu noktada uluslararası spor organizasyonlarını yöneten uluslararası örgütlerin üstlendikleri görevler ve takındıkları tutumlar bu örgütlere hâkim siyasi iradeden ayrı düşünülemez. Tüm bu yönlerine ek olarak spor diplomasisi barışa katkı sunma potansiyeli, birleştirici gücü ve ülke tanıtımına etkisiyle ciddi bir propaganda aracı olarak kullanılmaktadır.(Yağmurlu, 2019:1374)

İlki 1929 yılında Yunanistan'da düzenlenen Balkan Oyunlarının yukarıda zikredilen spor diplomasisinin temel amaçları doğrultusunda Türkiye tarafından da kullanıldığı görülmektedir. Bu çerçevede Balkan İttifakına giden yolda Balkan Oyunlarının gelişim tarihi üzerinde durulduktan sonra Türk kamuoyunun bu oyunlara yaklaşımı resmi belgeler ve süreli yayınlarda çıkan haber ve incelemeler üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

1929 Balkaniyat Oyunları

Malum olunduğu üzere Birinci Dünya Savaşı sonunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti'nin yıkılması Balkanlarda yepyeni bir siyasi coğrafya yaratmıştı. Yapılan barış anlaşmaları sonucunda Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk ve Trakya'daki topraklarıyla Türkiye Balkan yarımadasını aralarında paylaşmışlardı.(Sarınay, 1987:233) Türkiye'nin Atatürk dönemi Balkanlar politikası iki dönemde incelenebilir. Birincisi 1923'ten 1929'a kadar olan ikili ilişkilerin güven temelinde tesis edilmesi ve ikincisi de 1929'dan 1938'e kadar olan bölgesel işbirliği ağlarının örülmesidir. İlk dönemde Arnavutluk, Yugoslavya ve Bulgaristan ile imzalanan dostluk anlaşmaları bu politikanın bir sonucu iken, Yunanistan'la Lozan'dan arta kalan meselelerin halledilmesi ve 1929 buhranının sonuçları ikinci dönemde işbirliğinin önündeki engelleri birer birer kaldırmıştı.(Barlas, 2000:277) Bölgesel işbirliği şartlarının oluşmasına Avrupa'da esen revizyonist rüzgarların katkısını da eklemek gerek. (Sarıkoyuncu-Değerli, 2008:118). Balkan Birliği fikrinin 1920'lerin sonunda gitgide yaygınlaşması ve taraftar bulmasında bölge ülkelerinin birbirleriyle imzalamış oldukları dostluk ve uzlaşma anlaşmaları da etkendir. Yukarıda belirtilen Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle imzaladığı anlaşmalara ek olarak 1926 İtalya-Arnavutluk, 1926 İtalya-Romanya, 1928 İtalya-Yunanistan, 1928 Yunanistan-Romanya, 1929 Yunanistan-Yugoslavya, 1929 Türkiye-Romanya ve 1930'da imzalanan Türkiye-Yunanistan anlaşmaları adeta Balkan Antantına giden yolun birer yapı taşı niteliğindedir.

Balkan devletleri arasındaki yakınlaşma ve kaynaşma spor açısından meyvelerini büyük buhranın baş gösterdiği sene verdi. 6-10 Ekim 1929 tarihleri arasında Atina'da düzenlenen Evrensel Barış Kongresinde Yunanistan eski Başbakanı M. Papanastasiou'nun teklifi üzerine 1930 yılında Balkan devletleri arasında bir konferans toplanmasına karar verilerek Balkan Konferanslarının temeli atılmış oldu.

(Gönlübol-Sar, 1997:100) Kongre öncesinde düzenlenen Balkaniyat Oyunları ise bundan sonraki Balkan Konferansları geleneğinin başlattı ve her konferans öncesinde, sırasında ya da sonrasında bu bölgesel spor organizasyonu icra edilmeye başlandı. Bu yarışmalar Balkan Oyunları, Balkaniyat, Pan-Balkanik Atletizm Müsabakaları ve Balkan Olimpiyatları adları altında bazen tek bir merkezde bazen de eş zamanlı olarak farklı yerlerde düzenlendi.

Balkan Oyunları fikri ilk olarak 1921 yılında Yunan Amatör Atletizm Birliği (Hellenic Amateur Athletic Association) tarafından Balkan ülkeleri arasında barışı, güveni ve dostluğu tesis etmek ve sporcuların gelişimini sağlayabilmek adına ortaya atılmıştı.(Kissoudi,2008:1771) Bu fikir daha sonra 1924 ve 1928 Olimpiyat oyunlarının sonuçlarına bağlı olarak daha da gelişti ve 1929'da resmi olarak ilk oyunlar düzenlendi. Olimpiyat oyunları esnasında Balkan ülkelerini temsil eden sporcuların Avrupalı ve Amerikalı sporculara nazaran başarısız olması Yunanistan delegasyonu başkanı Rinopoulos'a Balkan Oyunlarının düzenlenmesi hayalini gerçekleştirmek için somut bir gerekçe oluşturmuştu. Rinopoulos Türk, Bulgar, Yugoslav ve Romen temsilcilerine verdiği bir akşam yemeğinde konuyu ortaya atsa da finansal meseleler ve temsilcilerin hükümetlerinin onayını almadan bir adım atmak istememeleri kesin bir kararın çıkmasına engel oldu. Ancak nihayetinde alınan karar gereği en azından 1929 yılında Atina'da Balkaniyat adı verilen bir organizasyonun yapılmasına karar verildi. (Kissoudi,2008, 1774)

Sporun bir boş zaman aktivitesi olarak her geçen gün Avrupa'da yaygınlaşması ve bundan da öte gitgide profesyonelleşmesi büyük spor organizasyonlarına yüklenen mananın değişip dönüşmesine yol açmıştı. Ülkelerin prestij kazanmak, uluslararası camiada kabul görmek ve propaganda amaçlı kullanmak istedikleri spor organizasyonları bu kez de Balkanlarda kalıcı barış ve istikrar ortamının tesis edilmesi için yeni bir role bürünmüştü. Balkan birliğini sağlayacak siyasi adımları tamamlayacak nitelikteki bu yaklaşımın halklar arası kaynaşmayı da arttırması beklenmekteydi. Bu amaç ve hedefler doğrultusunda Birinci Balkan Oyunları 22-28 Eylül 1929 tarihleri arasında Atina'da yapıldı. 4 ülkenin katıldığı oyunlara Yunanistan 32, Bulgaristan 13, Romanya 19 ve Yugoslavya 24 atletle katıldı. Atina gazeteleri Türkiye atletizm heyetinin davet edilmesine karşılık cevap vermediğini yazmasına rağmen(Milliyet, 27 Eylül 1929) Türk tarafına herhangi bir davetin yapılmadığı anlaşılmaktadır. Balkan Oyunlarıyla ilgili bu zamana kadar yapılan en detaylı araştırmanın sahibi Kissoudi'ya göre bunun nedeni organizasyonu düzenleyen Yunan Amatör Atletizm Birliği'nin Türkiye'yi bir Balkan devleti olarak görmemesidir. Organizasyonun açılış töreninde konuşan Rinopoulos'un "*Balkanların Türk boyunduruğundan kurtulmasının ardından ilk kez Balkan halklarının barış ve iyi niyet içinde*" bir araya geldiğini vurgulaması organizatörlerin Türkiye'yi neden dışarıda tuttuklarını açıklar mahiyettedir. (Kissoudi, 2008: 1778-80) Bunda o tarihte Türkiye ile Yunanistan arasındaki ihtilaflı meselelerin henüz sonuçlandırılmamış olmasının da elbette etkisi vardı.

Birinci Balkan oyunları arifesindeki siyasi duruma bakılacak olursa Avrupa'nın gündeminde silahlanma yarışı, Almanya'nın yaşadığı istikrarsızlık ve 1929 buhranının etkilerinin gitgide hissedilmesi görülür. 1929 yılında Türk basınında yer alan Yunanistan menşeli haberler genellikle saldırgan tavırlı, spekülatif niteliktedir. Yunan basınında çıkan Türklerin silahlandıkları, Ege adalarını geri almak için İzmit tersanelerinde gemi yapımının hızlandığı gibi haberler bir yıl sonraki Türk-Yunan dostluk anlaşmasının hangi şartlar altında yapıldığının mühim bir göstergesidir.(Cumhuriyet, 29 Eylül 1929) Propaganda amaçlı bu haberlerin hangi kaynaklardan kamuoyuna yayıldığı araştırılması gereken konulardan biridir. Türkiye-Yunanistan ilişkileri açısından bakıldığında ise iki ülke arasındaki müzakerelerin henüz tamamlanmadığı ve konunun sürekli gündemde kalarak basına yansıdığı görülür. Türk tarafı tansiyonu düşürmek için silahlanma yerine kaynaklarını halkın refahının artması için harcayacağını beyan ederken, Venizelos da içerde muhalefetin Türkiye karşıtı tutumlarına karşılık Türkiye'den her hangi bir saldırı beklemediğini belirtmesinin altı çizilmelidir.

1930 Birinci Balkan Konferansı ve Balkan Oyunları

Balkan devletleri arasında kalıcı barış tesis etmek ve ilerde kurulması planlanan birliğin temellerini atmak üzere Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Türkiye, Yugoslavya'nın katıldığı ilk Balkan Konferansı 5 Ekim 1930'da Yunanistan'ın ev sahipliğinde Atina'da toplandı.(Cumhuriyet, 2 Teşrinievvel 1930) Konferansın sonunda Balkan devletleri arasında her yıl Dışişleri Bakanları seviyesinde bir toplantı yapılması, Balkan Paktı hazırlanarak, pakt içerisinde yer alacak ülkeler arasında savaşın yasaklanması, uyuşmazlıkların barış yoluyla çözülmesi ve bir saldırı halinde karşılıklı yardımda bulunulması ve daimi bir teşkilat kurularak Balkan milletleri arasında ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda yakınlaşmayı sağlayacak Balkan Birliği'nin kurulması kararı alındı. (Gönlübol-Sar, 1997:100) Bu noktada Balkan Oyunları konferansın sosyal ve kültürel alandaki işbirliğinin önemli bir bileşeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle sporun birleştirici gücü Balkan milletlerini birbirine yakınlaştıracak ve ısındıracak bir işlev kazanmış olacaktı. Bu çerçevede konferansa paralel olarak 5-12 Ekim 1930 tarihleri arasında Balkan Oyunlarının ilki düzenlendi.

1929'daki oyunlara davet edilmediği için katılamayan Türkiye, Yunanistan'la olan ilişkilerin düzelmesi sonucunda artık bu oyunların değişmez bir parçası oldu. Ancak oyunlara katılmak hiç umulmadığı kadar büyük bir sorunu da peşi sıra getirdi ve ülkenin gündemine oturdu. Hükümet Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakına verdiği talimatta Atina'da düzenlenecek Balkan Oyunlarına katılmak üzere bir milli takım kurulmasını istemişti. Cemiyetin spor kulüpleri ve sporculara danışmadan ve herhangi bir hazırlık yapılmasına fırsat bırakmadan alelacele bir organizasyona katılması spor camiasından büyük tepki topladı. Cumhuriyet gazetesi bu plansızlık ve emri vakiden dolayı hedef tahtasına spor yönetimini koyarak *"Bu seyahatin*

gayesi kuruldu kurulalı bedava seyahatler yapmakla meşhur olan ve her seyahat bittikten sonra köşesine çekilip spor işlerinden el ve ayağını çekenlerin seyahat heves ve iptilasını teminden ibarettir" eleştirisini getirirken, Galatasaray Spor Kulübü yaptığı açıklamada sporcularının bu seyahate katılmasına izin vermeyeceğini duyurdu. Meseleye antrenmansız ve hazırlıksız gidecek takımın alması muhtemel yenilgilerin milli gururun zedeleyeceği penceresinden yaklaşılmaktaydı:

"Spor müsabakalarına siyasi mahiyet atfetmek doğru değildir; fakat bütün bütün Türkiye efkâr-ı umumiyesi bizim atletlerimizin Atina'da mağlup olmasına şiddetle muarızdır. Nitekim Yunanlılar da böyledir. Yunanlılar Bükreş'teki mağlubiyetten sonra futbol takımlarının Türkiye'de mağlup olması ihtimali karşısında evvelce rica ettikleri bir maçtan muahharen vazgeçtiler. Demek ki Yunan efkârı umumiyesi de kendi futbolcularının İstanbul mağlubiyetine tahammül edemiyor… Kimseyi dinlemeyip götürülen atletlerimizin Atina'da muvaffak olmalarını can ve gönülden temenni ederiz. Fakat çocuklarımız Atina'da Yunan halkının önünde mağlup olurlarsa durup dururken bu mağlubiyete ve Türkiye'nin Yunan âlemindeki yüksek nüfuz ve haysiyetinin kırılmasına sebebiyet verenler, bütün Türklüğün lanetiyle karşılaşacaktır."(Cumhuriyet, 2 Teşrinievvel 1930)

Ankara'daki Hâkimiyet-i Milliye ise durumun tam anlamıyla anarşi olduğunu ve bunun nedeninin hükümetin elini spor işlerinden çekmesi olduğunun altını çizerek Cumhuriyet'in aksine spor yönetimi yerine bu konularla ilgili hükümet birimlerini eleştirmiştir. Tüm tartışmalara ve eleştirilere rağmen Türk kafilesi Atina'ya ulaştı ve Atina Stadyumunda yapılan müsabakalara katıldı. Oyunların açılışını Yunanistan Başbakanı Venizelos yaparken, bütün yabancı heyet azaları, Atina'da bulunan bakanlar, büyükelçiler, yerel yönetici ve askerler açılış töreninde hazır bulundular. (Cumhuriyet, 7 Teşrinievvel 1930) Açılış töreniyle ilgili Burhaneddin Felek'in gazetesine gönderdiği haberde Türk kafilesi geçerken Başbakan Venizelos'un ayağa kalkıp defalarca alkışladığını belirtmesi Cumhuriyet gazetesi tarafından alaycı bir dille eleştirilmekteydi. Cumhuriyet, Felek'in geçit törenini abartılı ifadelerle aktarmasının nedeni olarak "siyasi bir maksatla yapılan bu seyahatin spor cephesindeki muvaffakiyetsizlikleri örtmek için arkadaşımız da siyaset yapmağa çalışıyor" ifadesini kullanmıştır.(Cumhuriyet, 10 Teşrinievvel 1930)

1930 Balkan Oyunları vesilesiyle Türk basını sporun siyasetle ilişkisine daha yakından tanıklık etmiş oldu. Müsabakalar sonunda Yunanistan 91 puanla birinci, Yugoslavya 51 puanla ikinci Romanya 30 puanla üçüncü, Bulgaristan 23 puanla dördüncü ve Türkiye 15 puanla beşinci oldu.(Cumhuriyet, 13 Teşrinievvel 1930) Alınan sonuç beklenenden farklı değildi ve sert eleştirileri de beraberinde getirdi. Cumhuriyet'in spor sütununda oyunlara bu şekilde katılınması şu ifadelerle eleştiriliyordu:

"Sporla siyaset yan yana gitmez, götürmeğe kalkışınca işte böyle hezimetler neticelenir… Atletlerin Atina seyahati beklenilen şekilde hatta beklenilenden daha fena bir hezimetle neticelendi… Neden böyle oldu? Çünkü Atina seyahati bir spor

hareketi değil, siyasi bir teferrüçtü. Yunanlılarla dostluk tesis etmek isteyen Hariciye Vekâleti böyle bir temasın yapılmasını çok hoş buldu. Tabii Hariciye Vekâletinin noktai nazarından böyle bir temas yeni başlayan Türk-Yunan dostluğu namına pek muvafık bir hareketti. Hariciye Vekâletinin sporla alakası olmadığı için Vekâlet işin yalnız siyasi cephesini düşünmekte haklı olabilirdi. İşin spor cephesini spor rüesası düşünecekti. Onlar Hariciye Vekâletini tenvir edecekler, bu seyahatin mağlubiyet ve hezimetle neticelenmesi ihtimaline nazari dikkati celb edecekti… Atletlerimizin alacağı çok fena neticelerin Türkiye'nin Balkanlardaki yüksek prestijini düşüreceğini düşünmediler… Son zamanlarda beynelmilel spor müsabakaları eski "spor için spor" nazariyesiyle yapılmamaktadır. Artık yegâne gaye milletlerin adeli kudret, sürat ve çeviklik meydanında diğer milletlere faik ve galip olduklarını ispat etmek, galiplerin milli izzet-i nefislerini okşamaktır."(Cumhuriyet, 13 Teşrinievvel 1930)

1931 Balkaniyat Oyunları ve Balkan Oyunları

1931 yılında ikincisi toplanacak olan Balkan Konferansına bu sefer ev sahipliğini İstanbul yaparken(Akandere, 2003:249-298), Balkaniyat Turnuvası Bulgaristan'ın başkenti Sofya'da Balkan Oyunları da yine Atina'da düzenlendi. Balkan ülkeleri arasındaki birliği ve beraberliği güçlendirmeyi amaçlayan bu organizasyonlar zaman zaman geçmişten kalan pürüzlerle de karşı karşıya kalıyordu. Bunun bir örneği Sofya'da yaşandı. Makedonya, Trakya ve Dobruca Bulgar Cemiyetleri Romanya, Yugoslavya ve Türkiye'nin Bulgarlara karşı yürüttüğünü iddia ettikleri cebir, şiddet ve imha siyaseti nedeniyle bu ülke sporcuları ve yöneticilerini protesto etme girişiminde bulundular. (BCA, 30.10.240. 619.14-31.10.1931) Bilhassa Bulgaristan ve Romanya arasındaki ilişkilerin Dobruca bölgesinde yaşanan hadiseler sonucu gergin olması nedeniyle Romanya bu oyunlara katılamadı.(Milliyet, 29 Eylül 1931) General Lazanyof'un açılışını yaptığı oyunların açılış törenine Bulgar kraliyet ailesi de iştirak ederek Bulgaristan'ın bu oyunlara atfettiği önemi göstermiş oldular.(Cumhuriyet, 29 Eylül 1931)

Oyunlarda yüzme, futbol, bisiklet, eskrim, motosiklet, binicilik müsabakaları yapıldı. Bulgarlar bu müsabakaların hepsine katılırken, Türkler binicilik, eskrim, futbol müsabakalarına, Yunanlılar yüzme, bisiklet, eskrim, futbol müsabakalarına ve Yugoslavlar da futbol ve bisiklet müsabakalarına iştirak ettiler.(Milliyet, 9 Teşrinievvel 1931) Bir hafta süren Balkaniyat sonunda Yugoslavları yenen Bulgarlar şampiyon olurken (Milliyet, 5 Teşrinievvel 1931), Türkiye iştirak ettiği beş müsabakadan kılıçta bir şampiyonluk, futbolda birincilik, eskrim müsabakalarında üç ikincilik, binicilik umumi tasnifinde bir üçüncülük aldı.(Cumhuriyet, 6 Teşrinievvel 1931) Organizasyona katılanlar şerefine verilen resmi ziyafette komite reisleri, Dâhiliye, Harbiye, Maliye, Maarif, Türk, Yunan ve Yugoslav sefirleri ile nazırları, profesörler ve erkânı hükümet hazır bulunmuşlardır. Komite Reisi M. Çarpaşikof

ilk nutku irat ederek müsabakaların hakiki spor arkadaşlığı içinde geçtiğini, komşu memleketlerin birbirleriyle koklaşmak fırsatını bulduğunu, iştirak eden millet-lere minnettar olduğunu ve gelecek Balkaniyatın hangi ülkede yapılırsa Bulgarların katılacaklarını söyledikten sonra Türkiye ve Yunanistan cumhurbaşkanları ile Yugoslavya Kralı şerefine kadehlerini kaldırdılar. Yunan sefiri de o gece yaptığı konuşmada bu temasların ulusların bir araya gelmesi için vesile olduğunu, spor temasının aynı zamanda diplomasi olduğunu belirten bir konuşma yaptı.(Türk Spor, 2:12)

Sofya'daki oyunlara paralel olarak Atina'da devam eden atletizm müsabakaları bir önceki yılda olduğu gibi Yunanlı ve Yugoslav sporcular arasındaki rekabete sahne oldu. 4-11 Ekim 1931 tarihleri arasında düzenlenen oyunların bu yılki misafirleri arasında Türkiye Cumhuriyeti Başvekili İsmet İnönü de bulunmaktaydı. İsmet Paşa İtalya'ya gitmeden önce Yunanistan'a da uğrayarak hem oyunlara seyretmiş hem de Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin geldiği noktayı gözler önüne sermiştir. İsmet Paşa'nın Atina ziyareti esnasında Balkan oyunlarını izlemek üzere stada girmesi ve tribünlerin coşkulu karşılaması Yunan basınında geniş yer buldu. Muhalif gazetelerden Proia stadyumda yer alan 60 bin Yunanlının tezahürat ve alkışlarının bu ittifakı onaylar nitelikte olduğunu belirtmesi mühimdir.(Vakit, 6 Teşrinievvel 1931) Farklı dünya görüşlerinden binlerce insanı bir araya getiren spor organizasyonlarına siyasetçilerin katılması ve halkın verdiği tepki toplumsal onay açısından kayda değer bir veri olarak değerlendirilebilir.

1931 Oyunlarında da Türkiye'nin tıpkı bir önceki yılda olduğu gibi sorunlu bir turnuva süreci yaşadığı görüldü. Bir önceki sene hükümetin baskısıyla sporcuların oyunlara katılması eleştiri konusuyken bu sefer de oyunlar esnasında bir Türk sporcunun Yunanlı hakemlere yönelik tutumu diplomatik bir krize sebep olacaktı. Türk atletler atletizm müsabakalarında yabancı hakemlerin starter olarak görev yapması konusunda turnuva öncesinde Yunanlı yetkililerle anlaşıldığını ancak yarış günü gelince bu vaadin tutulmadığından şikâyetçi olmuşlardı. Bunun üzerine Türk atletizm takımının en hızlı sporcularından biri olan Semih'in (Türkdoğan) yarışlardan çekilmesi oyunlara gölge düşürdü. Başvekil'in "*centilmence*" oyunlara devam edilmesi çağrısına (Türk Spor, 2:6) dahi yanıt vermeyen Semih kafileden ve basından büyük tepki topladı. (Milliyet, 8 Teşrinievvel 1931)

Oyunların sonucu Türk sporcuları ve kamuoyu için yine hayal kırıklığıydı. Oyunlar sonunda ilk iki sıra değişmezken Yunanistan 34, Yugoslavya 26, Romen 16, Türkiye 7 Bulgaristan 7 puan kazandılar.(Milliyet, 5 Teşrinievvel 1931) Başarısız sonuçların yarattığı hayal kırıklığı gazete haberlerinden belli olurken, kafile ve Atletizm Federasyonu Başkanı Burhanettin Bey "Atina'da ümit ettiğimiz neticeleri alamadık. Bunun sebebi de kendilerine güvendiğimiz bazı arkadaşların vahi sebeplerle müsabakalara girmemiş olmalarıdır. Bu arkadaşlar müsabakalara girmiş olsalardı geçen seneki neticeden daha parlak bir derece alacağımız muhakkaktı"(Cumhuriyet, 15 Teşrinievvel 1931) diyerek başarısızlığın faturasını oyunlar-

dan çekilen Semih'e çıkarmıştı. Aka Gündüz ise Cumhuriyet'teki köşesinde "Milli bünye, milli varlık milli müdafaanın ana damarı ve ana çekirdeği olan spor işinde iş değişir; ve bu bizim milli ana işimizdir ve onu ana mesele yapmaktan çekinmeyiz… Pan-Balkanik stadyumunda solda sıfırlıkta Bulgarlarla berabere kaldık. Bereket versin 6 puan alan yoktu da 7 alabildik… Buna can mı dayanır be Konfederasyon biraderler! İnsaf ve merhamet kılın da siz söyleyin. Siperlerde kalan evlat sahiplerinde, geride yaşayan evlat sahiplerinde milli vatanı ve milli varlığı müdafaa vazifesini üzerlerine alan mesuliyet sahiplerinde şu kadarcık bir sual sorma hakkı yok mu"(Gündüz, 1931:3) diyerek bir bakıma tekrarlanan bu başarısızlığın bu tür organizasyonlara katılma amaçlarıyla çeliştiğini vurgulamaktaydı.

Türk basını başarısızlığın nedenlerinin araştırılarak sorumluların hesap vermesini radikal önerilerle dile getiriyordu: "Bundan sonra yapacağımız şeylerde hemen herkesin ittifak ettiği noktalar vardır: Facianın mesullerini tayin etmek, sporu disiplin altına almak, iş başına iş bilen adamları getirmek ve Türk bayrağını tam manasıyla temsile kabiliyetli laakal yüz atlet ve iki futbol takımı yetiştirinceye kadar hariçle teması kesmek."(Vakit, 10 Teşrinievvel 1931) Bu öneriler ve alınan kötü sonuçlar yarı-bağımsız bir şekilde idare edilen Türk spor yönetiminin 1930'ların ilk yarısında tamamen devletin kontrolüne girmesini kolaylaştırmıştır.

1932-1939 Arası Balkan Oyunları

İlk iki Balkan Oyunlarında alınan sportif neticeler sonraki oyunlarda da pek değişiklik göstermedi. Tablo 1 incelendiğinde Türkiye'nin en iyi derecesini 1932 ve 1939 oyunlarında üçüncü sırayı elde ederek almıştır. Balkan oyunlarına ve buradan alınan sonuçlara ilişkin Türkiye'nin tutumu incelenen dönem sonuna kadar pek bir değişiklik göstermedi. Yine aynı şekilde bu oyunlara yüklenen anlam ve kurulacak pakta katacağı değer de oyunların yapıldığı dönemlerde basına yansıyan haberlerden anlaşılmaktadır. 1933 yılındaki Dördüncü Balkan Oyunlarının başladığı günkü Akşam Gazetesinin "Maksat Balkan Emniyetidir" manşeti bunun en güzel örneklerindendir. (Akşam, 2 Ekim 1933)

1934 yılında Zagreb'de düzenlenen Beşinci Balkan Oyunlarının açılışında konuşan Yugoslavya Terbiye-yi Bedeniyye Nazırı Balkan Paktı ve Birliği fikrinin çıkış noktası olan "Balkan Balkanlılarındır" sloganının spor sahasında da karşılık bulması için çalıştıklarını dile getirmiştir. (Hâkimiyet-i Milliyet, 28 Ağustos 1934)

BALKAN OLİMPİYATLARI (1929-1939)

1929 Atina	1930 Atina	1931 Atina	1932 Atina	1933 Atina	1934 Zagreb	1935 İstanbul	1936 Atina	1937 Bükreş	1938 Belgrad	1939 Atina
Yunanistan	Yunanistan	Yunanistan	Yunanistan	Yunanistan	Yunanistan	Yunanistan	Yunanistan	Yunanistan	Yunanistan	Yunanistan
Yugoslavya	Yugoslavya	Yugoslavya	Yugoslavya	Yugoslavya	Yugoslavya	Yugoslavya	Yugoslavya	Romanya	Yugoslavya	Yugoslavya
Romanya	Romanya	Romanya	Türkiye	Romanya	Romanya	Romanya	Romanya	Yugoslavya	Romanya	Türkiye
Bulgaristan	Bulgaristan	Bulgaristan	Romanya	Türkiye	Türkiye	Türkiye	Türkiye	Türkiye	Türkiye	Romanya
-	Türkiye	Türkiye	Bulgaristan	Bulgaristan	Arnavutluk	Bulgaristan	Bulgaristan	Bulgaristan	Arnavutluk	-
-	-	-	Arnavutluk	Arnavutluk	Bulgaristan	-	-	Arnavutluk	-	-

Tablo 1: 1929-1939 Balkan Oyunları Genel Sıralamaları

1934 oyunları sonucun Yunanlılar 164 puanla birinci, Yugoslavlar 155 puanla ikinci, Romenler 61 puanla üçüncü, Bulgarlar 33 puanla dördüncü, Türkiye 32 puanla beşinci, Arnavutlar 7 puanla altıncı oldular.(Akşam, 3 Eylül 1934) 1934 oyunlarında alınan başarısız sonuçlar sonrası Türk basınındaki eleştirilerin biraz daha yapısal nedenlere odaklanmaya başladığı dikkatleri çeker. Örneğin Hâkimiyet-i Milliye'den Yaşar Nabi alınan sonuçların sürpriz olmadığını, başarılı olan ülkelerin yıllardır spora yapmış oldukları yatırımın meyvelerini aldıklarını belirtir. Makalesinde Sovyetler Birliği'nin spora verdiği önem, Yugoslavya ve Çekoslovakya'daki Sokol teşkilatı, Bulgaristan'daki Yunak örgütlenmesi ve Yunanistan için ata spor olan atletizm ile Türkiye'nin durumu karşılaştırıldığında aradaki farkın daha görünür olduğunun altını çizerek meselenin eğitim ve kültür meselesi olduğuna ilk defa temas eder. Buna rağmen Nabi makalesinde,: "Dünyanın en cesur, en cengaver ve en kahraman milleti arasından seçilmiş çocukların beynelmilel müsabakalarda daima en sona kaldıklarını görmek ne büyük bir ıstırap menbaadır. Türk'ün gücünü ve Türk'ün başarma kabiliyetini bütün dünyaya tanıtmak arzusu inkılapçı Türk gençliğinin kalbinde sönmez bir ateş halinde tutuşturulmalıdır" (Nabi, 1934:3)ulusal gururdaki zedelenme ve incinmenin tamiri için milliyetçi ifadelerden de geri kalmaz.

Genç, sağlıklı, gürbüz nesiller yetiştirmek isteyen yeni Türk devleti için Balkan oyunlarında elde edilecek sportif başarının rejimin ve ülkenin prestijini arttıracağı düşüncesi bu dönem oldukça yaygındır. Başvekil İsmet İnönü 1935 yılında İstanbul'da düzenlenecek Balkan Oyunları öncesi sporculara gönderdiği bir telgrafta hiç olmazsa bir birincilik kazanılması temennisinde bulunmuştu: "Gerek sizin ve gerekse genç atletlerimizin çalışmalarını takdir ve teşekkürle karşılamakla beraber en kısa bir zamanda hiç olmazsa Balkan birinciliğini elde etmek suretiyle Türk gençliğine yaraşan onurlu yeri almak için gereği gibi çalışmalarını değerli atletle-

rimizden beklediğimi sevgilerimle bildiririm." (BCA, 30.10.145.36.13-12.12.1935) İsmet Paşa basına verdiği demeçte bu tür bölgesel spor organizasyonlarının barışa ve birliğe hizmet ettiğini ve desteklenmesi gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir: "Bu bir yarış ve spor günü olduğu kadar bir dostluk ve bir anlaşma günü de oldu. Bir siyasa ve muvazene barışı şeklinde başlayan Balkan dostluğu bugün bu delikanlıların ellerinde Balkanlara ve hatta bütün dünyaya ışıklarını salan bir dostluk meşalesi gibi yükseliyor. Hakiki Balkan barışı işte bu şekilde delikanlılar ve yeni Balkan nesilleri arasında temellenecek, kuvvet kazanacaktır." (Top, 44:4) Türkiye'nin Balkan Oyunlarına atfettiği değeri ve spor siyaset ilişkisini ifade etmek için açılış töreninde konuşan Atletizm Federasyonu Başkanı Burhan Felek Balkan Oyunlarının Balkan Birliğinin temel taşı olduğunun altını çizdi.(Kurun, 22 Eylül 1935) Oyunların açılış törenine gönderdiği telgrafta Yunanistan Cumhurbaşkanı Aleksandros Zaimis de spor sahasında olan anlaşmanın Balkan hükümetlerinin birbirlerine her sahada yaklaşmalarına yardımcı olacağına olan inancını yineledi. (Akşam, 23 Eylül 1935)

Balkan Olimpiyatlarını takip etmek için İstanbul'a gelen Yunanlı gazeteci B. Fakis Sakalarin makalesinde Balkan oyunları için şu ifadeleri kullanıyordu: "Türkler, Yunanlılar, Bulgarlar, Yugoslavlar, Arnavutlar ve Romenler. Dünkü cephe siperlerinden ve ırki rekabet alanlarından ayrılarak ve geçmişteki kin ve düşmanlıklarını unutarak bugün kardeş gibi İstanbul'un barışsever stadında manevi ve bedeni mükâfat için yarışacaktır… Şimdi sulh güvercinleri Balkan yarımadasının dört tarafına uçmağa hazırlanıyorlar… Kardeş gibi yan yana dizilecek olan Balkan sporcuları milli hududların ve ırki rekabetlerin ve şovenist hitabelerin fevkinde arsı-ulusal kardeşliğin arsıulusal mükemmeliyetin mefkûreleri için and içeceklerdir." (Kurun, 21 Eylül 1935) 1929'dan 1935 yılına kadar geçen kısa sürede toplumların birbirlerine bakış açılarını bu hızda değiştirecek ve birlik beraberliklerine spor kadar katkı sağlayacak pek az alan olduğu pek çok gözlemci tarafından kabul edilmekteydi. İtalya'nın Habeşistan'ı işgali gölgesinde yapılan 6. Balkan Oyunlarına Arnavutluk, Yugoslavya, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Türkiye katıldı. Oyunlarda sonuçlar ve sıralama yine değişmedi ve Yunanistan birinciliği kazanırken Türkiye ev sahipliği yaptığı bu organizasyonda da dördüncü oldu.[02]

Sportif açıdan olmasa da spor diplomasisi açısından iki savaş arası dönemin en ilginç Balkan Oyunları 1936 yılında Atina'da düzenlenen oyunlardı. 27 Eylül-6 Ekim 1936 tarihlerinde düzenlenen 7. Balkan Oyunlarına yine Yunanlı sporcular damga vururken, oyunlar şerefine verilen ziyafette konuşan Yunan Maarif Nazırı nutkunda sporun Balkanlılar arasında uyandırdığı beraberlik hissini vurguladı. Yunanistan Komitesi, Balkan Oyunlarının teşkilatında gösterdikleri gayretlerden ötürü Romanya temsilcisi Baresku ile Türkiye temsilcisi Burhan Felek'e birer nişan verdi.(Kurun, 5 Birinciteşrin 1936)

02 https://athleticspodium.com/champs/balkan-champs/1935-balkan-games (Erişim Tarihi: 20.102021)

Bilindiği üzere bu yıl aynı zamanda olimpiyat yılıydı ve olimpiyat tarihinin gelmiş geçmiş en ses getiren organizasyonu Hitler Almanya'sı tarafından Berlin'de yapılmıştı. Olimpiyatların bir Nazi propagandasına dönüştüğü bu oyunlarda kullanılan yöntemlerin bir kısmının Atina'ya da sirayet etmesi oyunlara katılan gazeteci ve gözlemcileri şaşırtmıştı. Birinci geleceklere taç giydirme merasimi düzenlenmesi, barışın timsali olarak muhtelif Balkan memleketlerinden getirilecek güvercinlerin uçurulması bunların başlıcalarıydı. Alman Propaganda Bakanı Goebbels ve eşiyle birlikte 20'den fazla kişinin oyunları seyretmek üzere Atina'ya gelmesi dikkatleri bu oyunlar esnasında yürütülecek diplomatik temaslara çekti. Yunanistan'da meydana gelen rejim değişikliği, Başbakan Metaksas'ın korporatif bir sistemi Yunanistan'da kurmak istediği dedikoduları Goebbels'in ziyaretiyle birleşince Balkan Oyunlarının esas amacı perdelemek için kullanılmış olabileceği sorularını zihinlerde oluşturdu.(Akşam, 26 Eylül 1936) Alman Bakan ziyareti esnasında Yunan Propaganda ve Matbuat Bakanı, Atina ve Pire Valileri ile Yunanistan Başbakanı Metaksas'la da görüştü. Yine kulislerde bu ziyaretin Almanya'nın Avrupa'da komünizm karşıtı bir cephe kurmak için yapıldığı da belirtilmekteydi.(Akşam, 3 Ekim 1936)

1936 Oyunları Balkan Oyunlarının başlangıçtaki coşkuyla organize edildiği muhtemelen son oyun oldu. 4-6 Mayıs 1936 tarihlerinde toplanan Belgrad Konferansında Arnavutluk sınırlarının paktın güvencesi kapsamından çıkarılması Yunanistan ve Türkiye tarafından destek bulurken, Yugoslavya ve Romanya'nın itirazına yol açtı. Bu görüş ayrılığı Balkan Oyunlarına yüklenen anlamı ve nitelikleri de azaltır bir etki yarattı ve Yugoslavya bir sonraki oyunlara katılmayacağını belirtti. Bükreş'teki müsabakalara Yugoslavların katılmaması bu Balkan şampiyonasının diğer senelere nispeten sönük geçeceği anlamına geliyordu.(Akşam, 5 Eylül 1937) Ancak 1937'deki oyunlara Yugoslavya daha düşük profilde sporcularla katılarak tepkisini bir bakıma göstermiş oldu. Oyunlar sonunda alınan sonuçlar da bunu ispatlar niteliktedir. Yugoslavya oyunlar tarihinde ilk kez üçüncü sırada yer aldı.[03]

Balkan Paktı içinde yer almasa da Arnavutluk ve Bulgaristan Balkan Oyunlarının bir parçası olmaya 1939 yılına kadar devam ettiler. Bulgaristan 1938 ve 1939 oyunlarına maddi sebeplerden ötürü katılmadığını beyan etse de muhtemeldir ki revizyonist talepleri ve bölgede tırmanan gerilim nedeniyle oyunlardan uzak kaldı. Arnavutluk ise 10. Balkan Oyunlarına artık İtalyan işgali altında olduğu için katılamadı. Nihayetinde 1-8 Ekim 1939 tarihleri arasında Atina'da yapılan Balkan Olimpiyatlarına Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya katılım sağladı. Yunanistan'dan Ankara'ya gönderilen raporlar Türk-Yunan ilişkilerindeki iyileşmenin kendisini oyunlarda hissettirdiğine yönelikti. Oyunlar esnasında Türk kafilesinin gerek müsabakalarda gerekse de resmi törenlerde Yunanlı temsilciler tarafından özenle ağırlandığının altı çizilmekteydi. (BCA 30.10.145.38.8-8.11.1939) 10. Balkan Oyunlarının yapıldığı tarihlere paralel olarak oyunların geleceğinin tartışıldığı Balkan Atletizm Kongresi'nin 1941 oyunlarının Romanya'da yapılmasına karar

03 https://athleticspodium.com/champs/balkan-champs/1937-balkan-games (Erişim Tarihi: 20.10.2021)

verilen toplantısında Türkiye farklı bir öneriyle gelerek oyunların sınırlarını genişletmeyi, bu çerçevede birer Akdeniz ülkesi olan Suriye ve Mısır'ın da oyunlara davet edilmesini teklif ettiği görülmektedir.(Cumhuriyet, 6 Ekim 1939) İkinci Dünya Savaşının ayak seslerinin duyulduğu bir dönemde böyle bir teklifin gelmesinin diplomatik ya da siyasi bir nedeni olup olmadığına dair şimdilik elimizde yeterli veri bulunmamaktadır. Ancak oyunların sonraki yıllardaki organizasyonuna bakıldığında Komitenin bu kararı kabul etmediği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Balkanlarda kalıcı barış ve dostluğun temin edilmesinde önemli bir araç olan Balkan Oyunları başladığı 1929 yılından bugüne kadar istikrarlı bir biçimde düzenlenmeye devam etti. Oyunların tarihçesine bakıldığında İkinci Dünya Savaşına kadar geçen dönem Balkan Oyunlarının herhalde en popüler olduğu dönem olarak kabul edilebilir. Zira Balkaniyatla başlayan birlik serüveni daha sonra Balkan Konferanslarıyla devam etti ve nihayet 1934 yılında Balkan Paktı ile taçlandı. İki savaş arası dönemde Balkan halklarının kaynaşması için yalnız spor sahasında değil birçok alanda faaliyet gösterilmişti. Balkan Esnaf Birliği Kongresi, Balkan Matbuat Konferansları, Balkan Kadın Cemiyetleri(Vakit, 9 Teşrinievvel 1931), Balkan Festivali(Akşam, 24 Eylül 1935) bunlardan birkaçıdır. Pakt üyesi ülkelerin Balkanik adı altında ortak bir dergi çıkarması, gazetecilerin pakt içerisinde seyahatler düzenleyip ülke kamuoylarını bölge hakkında bilgilendirmesi, ortak ders kitapları hazırlanması, Balkan Antantı fikrini halka yayacak bir film senaryosunun hazırlanması öncelikli projelerdendi.(BCA, 30.1.227.530.17-18.04.1938)

Tüm bu girişimler yaklaşmakta olan savaşa karşı Balkanlarda birliğin ve barışın tesisi içindi. Sporun yeni yeni toplumun tüm katmanlarına nüfuz etmeye başladığı 30'lu yıllar spor-siyaset ilişkisinin de yepyeni bir boyut kazandığı bir dönem oldu. Bu noktada uluslararası spor organizasyonları milli gururun ve propagandanın yarıştığı bir mecra olarak karşımıza çıkar. Milli futbol karşılaşmaları ve Olimpiyat Oyunlarıyla uluslararası arenada görünürlüğü artan sporun Balkanlar için birleştirici bir güç olması Balkan Oyunlarının temel amaçları arasındaydı. Türkiye oyunlara dâhil olduğu 1930 yılından itibaren her sene oyunlara katılım göstererek bu konudaki niyetini ve duruşunu gösterme imkânı buldu. Balkan Oyunları Türk-Yunan yakınlaşmasına katkı sağlarken Balkan Paktı ile bölgesel güvenlik amaçlarına da erişilmesine önemli ölçüde destek olacaktı. Öte yandan Türkiye'nin Avrupalı mı Asyalı mı olduğu yönündeki tartışmalara Balkanlarda kendisine bir yer açarak mesaj verdiği de düşünülebilir. Zira Dünya Kupası elemelerinde Türkiye 1950'lere kadar Asya grupları içerisinde mücadele etmekteydi. Bu yönüyle Balkan Oyunlarına katılım yeni Türk devletinin Batılılaşma hedef ve amaçlarına da uygun bir gündem yaratmıştır.

Türk basınının Balkan Oyunlarına karşın tutumuna bakıldığında daha çok galibiyet ya da mağlubiyetler üzerinden milli gurur merkeze alınırken, devlet yöneticilerinin meseleye daha pragmatik yaklaştıkları görülmektedir. Öte yandan Balkan Oyunları Türk diplomat ve devlet adamlarının oyunların düzenlendiği ülkelerde organize edilen açılış törenleri, davet ve resepsiyonlarda mevkidaşlarıyla bir araya gelmesine olanak sağlayarak görüş alışverişinde bulunmalarına ve yer yer de istihbarat toplamalarına katkı vermiştir.

Balkan Oyunlarıyla ilgili en ilginç hususlardan bir tanesi de oyunların sırasında veya sonrasında Türk milli takımlarının ya da kulüp takımlarının paralel bir şekilde Sovyetler Birliği milli takımı ya da kulüp takımlarıyla karşı karşıya gelmesidir. Bilhassa 1932, 1934, 1936 ve 1937 oyunları ile Türk ve Rus takımları arasındaki müsabakaların takvimleri incelendiğinde pek de tesadüfi olmayan bir ilişki görülebilmektedir. Bu tutum Türkiye'nin bağımsız bir politika takip ederken bir yandan da müttefiki Sovyetler Birliği ile olan hassas ilişkisinin doğası gereği olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak Balkan oyunları Türk dış politikasında sporun bir araç olarak kullanılmasının en güzel örneklerinden birini vermektedir. Önümüzdeki yıllarda Dışişleri Bakanlığı arşivlerindeki tasnifler tamamlandıkça spor diplomasisine yönelik yeni bilgi ve belgelerin çıkmasıyla birlikte bu alandaki yazının genişlemesi de kaçınılmaz olacaktır.

Kaynakça

Arşiv

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Başkanlığı (BCA)

BCA 30.10.145.38.8-8.11.1939.

BCA, 30.1.227.530.17-18.04.1938.

Süreli Yayınlar

"Atina Mektubu: Atletizm Maçları", Milliyet, 27 Eylül 1929ç

"Atina Mektupları: Yedinci Balkan Oyunları Pazar Günü Başlıyor", Akşam, 26 Eylül 1936.

"Atina Mektupları: Yunan Hükümeti İşsiz Amele İçin Tedbir Alıyor", Akşam, 3 Ekim 1936.

"Atina'da Atletizm Müsabakaları", Milliyet, 5 Teşrinievvel 1931.

"Atina'daki Facianın Mesulleri Kimlerdir?", Vakit, 10 Teşrinievvel 1931.

"Atina'daki Hezimet", Cumhuriyet, 13 Teşrinievvel 1930.

"Atletlerimiz Geldi", Cumhuriyet, 15 Teşrinievvel 1931.

"Balkan Festivali Dün Gece Sona Erdi", Akşam, 24 Eylül 1935.

"Balkan Konferansı", Cumhuriyet, 2 Teşrinievvel 1930.

"Balkan Konferansı", Vakit, 9 Teşrinievvel 1931.

"Balkan Olimpiyadı Dün Bitti", Akşam, 3 Eylül 1934.

"Balkan Olimpiyadı", Akşam, 23 Eylül 1935.

"Balkan Olimpiyadında Kötü Netice Aldık", Hâkimiyet-i Milliyet, 28 Ağustos 1934.

"Balkan Oyunları Başladı", Kurun, 22 Eylül 1935.

"Balkan Oyunları", Cumhuriyet, 6 Ekim 1939.

"Balkan Oyunları", Kurun, 21 Eylül 1935.

"Balkan Oyunları", Kurun, 5 Birinciteşrin 1936.

"Balkaniyat Şampiyonu", Milliyet, 5 Teşrinievvel 1931.

"Balkaniyat ve Olimpiyat Müsabakaları Bitti", Cumhuriyet, 6 Teşrinievvel 1931.

"Bir Selam Meselesi", Cumhuriyet, 10 Teşrinievvel 1930.

"Bugün Balkan Oyunlarının İlk Partisi Yapılacak", Akşam, 5 Eylül 1937.

"Gidiyorlar", Cumhuriyet, 2 Teşrinievvel 1930.

"Midilli Nutku", Cumhuriyet, 29 Eylül 1929.

"Siyasi Teferrücün Sonu", Cumhuriyet, 13 Teşrinievvel 1930.

"Sofya Mektupları", 29 Eylül 1931.

"Sofya Müsabakaları Plançosu", Milliyet, 9 Teşrinievvel 1931.

"Sofya Müsabakaları", Milliyet, 8 Teşrinievvel 1931.

"Son Geceki Ziyafette", Türk Spor, S.2, yty.

"Yunan Sporcuları da Sofya'da", Milliyet, 29 Eylül 1931.

Akşam, 2 Ekim 1933.

Cumhuriyet, 7 Teşrinievvel 1930.

Top, S.44, yty.

Türk Spor, yty.

Vakit, 6 Teşrinievvel 1931.

Araştırma-İnceleme Eserler

AKANDERE, O.(2003), 20-26 Ekim 1931 Tarihlerinde Toplanan İkinci Balkan Konferansı ve Sonuçları, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14:249-298.

AS, E. (2016), İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye Cumhuriyetinin Katıldığı Olimpiyatlar (1924 Paris, 1928 Amsterdam, 1936 Berlin), CTAD, 12:156-204.

BARLAS, D.(2000), Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası içinde *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, AAM Yayınları, Ankara, 275-280.

SARIKOYUNCU-DEĞERLİ, E.(2008), Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Paktı, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9:115-134.

GÖNLÜBOL M. SAR C. (1997), *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, AAM Yayınları, Ankara.

GÜNDÜZ, A. (1931), "Yürek Acıları", Cumhuriyet, 8 Teşrinievvel 1931, s.3.

IRAK, D. (2013), From Battlefields to Football Fields: Turkish Sport Diplomacy in the Post Second World War Period, in *Turkey in Cold War*, ed.C. Örnek, Palgrave Macmillan.

KISSOUDI, P. (2008), Sport, Politics, and International Relations in the Balkans: The Balkan Games from 1929 to 1932, *The International Journal of The History of Sport*, Vol.25, No.13:1771-1813.

KRAWIETZ, B.(2014), Sport and Nationalism in the Republic of Turkey, *The International Journal of the History of Sport*, 31:336-346.

MURRAY, S. (2012), The Two Halves of Sports-Diplomacy, *Diplomacy and Statecraft*, 23:576-592

NABİ, Y.(1934), Türk Sporu İçin, *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Ağustos 1934, s.3.

ÖZBEY, Ö. DOĞAN, D. ÇOLAKOĞLU, T. (2021), Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Spor Diplomasisi, *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 12:105-115.

ÖZDEMİR, N.(2013), Türkiye Cumhuriyeti'nin Katıldığı İlk Uluslararası Organizasyon: 1924 Paris Olimpiyatları, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.51:717-744.

POLO, J.F. (2015), Turkish Sports Diplomacy in the Service of Renewed Power? The Uses and Limits of Turkey's Sport Power, *European Journal of Turkish Studies*, 21, 2015.

SARINAY, Y. (1987), İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Balkan Ülkeleri ile Münasebetleri (1919-1939), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2:1, 232-259

SCOTT-SMIT, G. (2016), Cultural Diplomacy, A. R. Holmes içinde *Global Diplomacy: Theories, Types, and Models* (ss. 176-189). NY: Routledge, New York.

ŞENYUVA, Ö.-TUNÇ, S. (2015), Turkey and the Europe of Football, *Sport in History*, 35:4, 567-579.

YAĞMURLU, A. (2019), Kamu Diplomasisi Bakışından Spor Diplomasisi, *GAUN JSS*, 18:4,1367-1380.

Çevrimiçi Kaynaklar

https://athleticspodium.com/champs/balkan-champs/1935-balkan-games (Erişim Tarihi: 20.10.2021)

https://athleticspodium.com/champs/balkan-champs/1937-balkan-games (Erişim Tarihi: 12.10.2021.

TÜRKİYE'DE RUM AZINLIK CEMAATİNİN SİYASİ TEMSİLİ BAĞLAMINDA TOPLULUĞUN TALEP REPERTUARININ KALUDİ LASKARİ PORTRESİ ÜZERİNDEN KÜLTÜREL ANALİZİ (1946-1950)

Yusuf GOCUK[01]

Özet

Bu çalışma Kaludi Laskari'nin Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki politik rolü bağlamında taşıyıcısı olduğu cemaat talep repertuarının kültürel analizi üzerinedir. 1894 doğumlu ve Çanakkale malulü Laskari 1926 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'ne katılmıştır. 1946 yılı Milletvekili Genel Seçimlerinde İstanbul'dan milletvekili adayı olmuş, ancak seçilememiştir. Rum azınlık cemaati temsilciği, Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi Hukuk Müşavirliği ve 1961 Kurucu Meclis üyeliği görevlerinde bulunmuştur. Lozan Antlaşması'nda hükme bağlanan azınlık haklarının sahada uygulanmasına ilişkin yaşanan anlaşmazlıklar, İkinci Dünya Savaşı sonrasında demokrasiye geçişi deneyimleyen Türkiye'nin siyasal iktidarı tarafından da ele alınan sorunlardır. Laskari, kendi cemaatinin talep repertuarını ilk elden siyasal iktidar sahibi CHP'ye raporlar aracılığıyla iletme gücüne sahip olmuştur. Takdimi yapılan talep repertuarını havi raporlar, CHP İstanbul Bölge Müfettişi Sadi Irmak tarafından tahkim edilerek CHP Genel Sekreterliğine, oradan yürütmenin başına ve ilgisine göre Adalet, Maliye ve Milli Eğitim Bakanlıklarına gerekli değerlendirmeler için yönlendirilmiştir. Irmak, İstanbul'daki Rum vatandaşların 1948 yılı ara seçimlerinde CHP'ye karşı dikkate şayan ilgi ve sempati gösterdiklerini ileri sürmüştür. Bu "zevatın" partiye daha da ısındırılmaları için ele alınmasını zorunlu gördüğü cemaat talep repertuarından mümkün olan hususların süratle yerine getirilmesinin partiye göz ardı edilmeyecek derecede güç katacağını ifade etmiştir. Konunun siyasal iktidar tarafından örgütsel rasyonel çıkarını çoğaltmak üzere ele alındığını, Rum azınlığa ait kimi meselelerdeki sınırlı çaba ve çözümlerden anlamak mümkün olmuştur. Daha somut ifadesi ile cemaatin seçmen potansiyeline talip olunarak oy devşirme arayışına gidilmiştir. Tek Parti döneminde yaşanan sıkıntıların Rum azınlık cemaatinin hafızasında kodlanması ve dışarıya vurumunun ilk örneği 1930 yılında gerçekleştirilen yerel seçimler olmuştur. Azınlıklar bu

01 Dr., Galatasaray Üniversitesi, Sağlık, Kültür ve Spor Daire Başkanlığı, 34349 İSTANBUL ORCID: 0000-0002-2502-9323 ygocuk@gsu.edu.tr.

seçimde yeni kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkasını desteklemiştir. Tek Parti döneminin ayrımcı azınlık politikası Çok Partili dönemin başında yaşanmamasına rağmen azınlık mensubu vatandaşlar 14 Mayıs 1950 Milletvekili Genel Seçimlerinde yüksek oranda Demokrat Parti için oy kullanmışlardır. Tek Parti döneminde yaşanan sıkıntılar, Rum azınlık cemaatinin toplumsal hafızasında kültürel kodlara dönüşmüştür. Bu kodlar uzun süre azınlık cemaatlerinin CHP'ye karşı tutum ve davranışlarının inşasında şekillendirme görevi görmüştür.

Anahtar Kelimeler: Rum Azınlık Cemaati, Siyasi Temsil, Talep Repertuarı, Cumhuriyet Halk Partisi

CULTURAL ANALYSİS OF THE DEMAND REPERTOİRE OF THE COMMUNİTY İN THE CONTEXT OF THE POLİTİCAL REPRESENTATİON OF THE GREEK MİNORİTY COMMUNİTY İN TURKEY THROUGH THE PORTRAİT OF KALUDİ LASKARİ (1946-1950)

Abstract

This study is on the cultural analysis of the community demand repertoire that Kaludi Laskari carries in the context of his political role in the Republican People's Party. Born in 1894 and disabled in Çanakkale, Laskari joined the Republican People's Party in 1926. He was a deputy candidate from Istanbul in the 1946 Parliamentary General Elections, but was not elected. He served as the representative of the Greek minority community, the Legal Counselor of the Fener Greek Orthodox Patriarchate and the 1961 Constituent Assembly member. Disputes regarding the implementation of minority rights in the field stipulated in the Treaty of Lausanne were also the problems addressed by the political power of Turkey which experienced the transition to democracy after the Second World War. Laskari had the power to convey the demand repertoire of his own community to the political power CHP through reports. The submitted reports containing the repertoire of requests were arbitrated by the CHP Istanbul Regional Inspector Sadi Irmak and forwarded to the CHP General Secretariat, and from there to the Ministry of Justice, Finance and National Education according to the head and interest of the executive. Irmak claimed that the Greek citizens of Istanbul showed remarkable interest and sympathy towards the CHP in the 1948 bye elections. He stated that the swift fulfillment of the possible issues from the community demand repertoire which he deemed necessary to deal with in order to further warm the party to

this "religion" will add strength to the party. It has been possible to understand from the limited efforts and solutions on some issues belonging to the Greek minority that the issue was handled by the political power in order to increase its organizational rational interests. In a more concrete expression, the search for votes was sought by appealing to the electoral potential of the community. The first example of coding and outward expression of the troubles experienced during the one party period in the memory of the Greek minority community was the local elections held in 1930. Minorities supported the newly established Free Republican Party in this election. Despite the fact that the discriminatory minority policy of the one party period was not experienced at the beginning of the multi-party period, citizens belonging to the minority voted for the Democrat Party at a high rate in the General Elections of 14 May 1950. The troubles experienced during the one party period turned into cultural codes in the collective memory of the Greek minority community. These codes have served to shape the attitudes and behaviors of minority communities towards the CHP for a long time.

Keywords: Greek Minority Community, Political Representation, Demand Repertoire, Republican People's Party

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923 senesinde çıktığı ulus-devlet modernleşme yolunda kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşamını yitirmesinden önce gerçekleştirilen onlarca devrime karşın çok partili siyasi hayata geçiş ve sağlıklı bir demokrasinin yerleşmesi mümkün olmamıştır. Bunun için İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1945-1950 yılları arasında yaşanacak bir geçiş döneminin tecrübe edilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Celal Bayar'ın öncülüğünde siyasi hayata dâhil olan Demokrat Parti (DP), uzun dönem tek aktör olarak varlığını devam ettiren CHP karşısında iktidara talip olarak politik kulvarda yerini almıştır.[02] Yeni dönem siyasi rekabetin muhalefetteki ortağı DP karşısında CHP'nin çok partili siyasi hayata geçiş döneminde üzerine eğildiği, duyarlılığını artırdığı bir kitle azınlık mensubu vatandaşların önemli bir kısmının yer aldığı Rum cemaatidir.

Araştırmanın önemini anlamak bakımından şu bilgilerin hatırlanmasında fayda bulunmaktadır. Türkiye'nin tapu belgesi olan Lozan Antlaşması'nın 37 ila 45'inci maddeleri arasında kurgulanan hükümler ile koruma altına alınması hedeflenen azınlık haklarının değerlendirilmesi 20. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla bir hayli değişikliğe uğramıştır. Başta Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi olmak üzere Türkiye'nin imza koyduğu uluslararası insan hakları bağıtları azınlık mensubu vatandaşların haklarını yeniden tanımlamaktadır. Geçmiş yıllardaki azınlık hakları

02 Çakmak, F. (2017). Çok partili siyasi hayata geçiş sürecinde CHP kurultay görüşmeleri ve müfettiş raporlarına göre parti teşkilatının karşılaştığı sorunlar (1945-1950). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* XVII/34 (2017-Bahar/Spring), 319-348.

felsefesi ile günümüz uluslararası insan hakları yaklaşımının farklılık arz ettiği malumdur. İleri demokrasinin öne çıkan değeri çoğulculuk, yalnız azınlık haklarını teminat altına almayı amaçlamamakta; çoğunluğun öznesi kültürel çeşitliliği muhafaza etmeyi de öne almaktadır. Türk siyasal ve toplumsal hayatında bugün dahi azınlıklar ile ilgili hususlar kristalize yapısını devam ettirmekte kırılgan özelliği ile Türk kamuoyunda hassasiyet oluşturabilmektedir. Araştırma konusu dönemin politik yaşamdaki uygulamalarının günümüze ışık tutması önemli görülmektedir. Araştırmanın problematiği üç temel soru üzerinde şekillenmiştir. İlki çok partili siyasi hayata geçiş döneminde Rum cemaati talep repertuarının CHP'ye taşınmasında Kaludi Laskari'nin rolü nedir sorusudur. İkincisi Rum cemaati talep repertuarı CHP'de karşılık bulmuş mudur şeklinde kurgulanmıştır. Ve son merak konusu olarak; Rum cemaati talep repertuarında yer alan ve sonrasında çözümlenen meseleler CHP'nin beklentilerine olumlu yanıt olarak dönmüş müdür sorusu belirlenmiştir. Çalışmada bu üç temel sorunsala cevap aramak araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle çok partili siyasi hayata geçiş döneminde Lozan sonrası üç azınlıktan biri olan Rum cemaati talep repertuarının dönem iktidarı CHP'ye iletilmesinde var olan dinamikler nelerdir, CHP bu talep repertuarına hangi saiklerle yaklaşmıştır ve seçim dönemlerinde Rum cemaatinin tercihi hangi oranda CHP olarak şekillenmiştir? Bu soruların cevaplarına ulaşıldığında maksat hâsıl olacaktır.

Kavramsal Çerçeve ve Talep Repertuarı

Araştırma konusunun kavramsal çerçevesinde literatürde yer alan üç hususun desteğine müracaat edilmiştir. Bunlardan ilki talep repertuarıdır: Günümüzde Fener Rum Ortodoks Patriği I. Bartholomeos tarafından sıklıkla dile getirilen dört temel talep şu maddelerden oluşmaktadır: Patrikhanenin ekümenikliğinin ve hukuki yapısının tanınması, patrik seçilmesine ilişkin sınırlamaların kaldırılması, Heybeliada Ruhban Okulunun yeniden faaliyete geçirilmesi ve vakıf mallarının iadesi meselesidir. Bu dört temel talep, Charles Tilly'in eylem repertuarı kullanımından esinlenerek "talep repertuarı" biçiminde kavramsallaştırılmıştır. Eğer "talep repertuarı"nın bir tanımı yapılmak istenilse "devlet-toplum ilişkisi çerçevesinde toplumsal varoluşun temellenmesinde iktidara muhatap kolektif istekler bütünüdür" demek yanlış olmayacaktır. Çalışma konusu çerçevesinde talep repertuarını, Kaludi Laskari politik aktörü marifetiyle iktidara iletilen istekler oluşturmaktadır. İşte bu taleplere karşılık CHP'nin "Ne verebiliriz? Ne alabiliriz?" anlayışında oy odaklı bir politika güderek örgütsel çıkarını öncelemesi bir rasyonel seçim analizine başvurma ihtiyacını doğurmaktadır. Rum cemaati talep repertuarında yer alan isteklerden kimilerine iktidar partisi CHP tarafından çözüm üretilmesine ve cemaatle sıcak ilişki içinde olunmasına rağmen seçimlerde CHP tarafından beklenilen desteğin Rum cemaati tarafından verilmemesinin anlamlandırılmasında

kültürel yaklaşım analizinin kılavuzluğuna gereksinim duyulmaktadır. Karşılaştırmalı politikaların alt başlıklarından kültürel yaklaşım analizi, aktörler tarafından benimsenen politikaların ve sergilenen tutumların, tarihsel kültürel kodların ve toplumsal yargıların izini taşıdığını öne sürmektedir. Rasyonel seçim yaklaşımı, karşılaştırmalı politikalarda 1980'li yıllardan beri ağırlığını koymaktadır. Ekonomi kökenli bu modelde faydanın maksimize edilmesi amaçlanmaktadır. Rasyonel seçim yaklaşımında aktörler kendi avantajlarını çoğaltmanın peşinde koşarlar, bu yaklaşımda analiz düzeyi birey aktöründe başlar alanı genişleyerek grup hareketlerini ve seçimleri anlamlandırmakta kullanılır.[03]

Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Azınlıkların Siyasi Temsili

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'de demokrasinin gelişimi çerçevesinde yeni bir dönem başlamıştır. 1945 ila 1950 senelerini kapsayan bu çok partili hayata geçiş sürecinde yeni siyasi partiler kurulurken, bir taraftan basın üzerindeki baskılar hafifletilmiş, diğer taraftan muhalefetin fikirleri kamuoyuna yansıtılır olmuştur. 1946 senesinde Celal Bayar tarafından kurulan Demokrat Partinin geniş kesimler nezdinde karşılık bulması, çok kısa zamanda politik örgütlenmesinin tamamlanması ve siyasi partinin yurt çapında yaygın toplumsal tabana ulaşması, CHP'de iktidarın kaybedilmesine yönelik kaygıları beraberinde getirmiştir.

Dönemin baş politik aktörü İsmet İnönü ile siyasi örgütü CHP'nin tam merkezinde bulundukları bu yeni durum karşısında ne tür tutum ve davranış sergileyecekleri, neler yapacakları büyük merak konusu olmuştur. Tek partili siyasal yaşamın sona ermesi ile birlikte CHP'li karar vericilerin, muhalefetin etkili çıkışı karşısında durulması ve partinin çok partili hayata uyum sağlamasına olanak oluşturulması bakımından partinin tüzük ve programlarında düzenlemeler yapılmıştır. Bununla yetinmeyen CHP parti kimliğini güçlendirmek ve geniş halk kitlelerine ulaşmak maksadıyla anlayışında bir takım iyileştirmeler ortaya koymuştur. Halkla doğrudan etkileşim halinde olan parti teşkilatlarının görüş, istek ve sorunlarına daha fazla eğilmiş, şifahi ve yazılı taleplerine duyarlılık göstermiştir. CHP, parti teşkilatlarında yıllardır biriken meselelerin yerinde tespit edilmesi ve belirlenen sorunlara ivedi çözüm üretilmesi amacıyla partinin yetkili organları arasında bulunan Müfettişlik kurumlarını aktif olarak işletmiştir.

Çok partili siyasi hayata geçişin ortaya koyduğu yeni fotoğrafta CHP, parti kurullarını ve müfettişliklerini çok daha etkin kullanmanın gerekliliğini görmüştür. Bahse konu dönemde araştırma konusu çerçevesinde farklı şahsiyetlerden, meslek gruplarından ve cemaat temsilcilerinden alınan malumat ve muhtıralarla hazırlanan raporlar öncelikle CHP İstanbul Bölge Müfettişliğine, oradan değerlendirmeye tabi

03 Gocuk, Y. (2020). Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin "Talep Repertuarı"nın İnşasında Bartholomeos Dönemi. (Yayınlanmamış doktora tezi). Beykent Üniversitesi/Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

tutularak İstanbul Bölge Müfettişi marifetiyle CHP Genel Sekreterliğine iletilmektedir. Genel Sekreterlik ise cemaat talep repertuarını doğrudan Başbakanlıktaki ilgili devlet bakanlığı ve başbakan yardımcılığına tezkerelerle bildirmektedir. Talep repertuarını oluşturan hususların niteliği ve ilişkisine göre Adalet Bakanlığı, Maliye Bakanlığı veya Millî Eğitim Bakanlığına gönderilmektedir.

Kaludi Laskari'nin Portresi ve Siyasi Kimliği

Kaludi Laskari, araştırma konusunun dönem aralığı olan 1946-1950 yılları arasında CHP İstanbul Bölge Müfettişleri Fazıl Şerafettin Bürge ve Sadi Irmak'ın hazırladığı raporlara dayanak malumat ve muhtıralara imza atmış bir portre olarak karşımıza çıkmaktadır. Laskari 1894 senesinde doğmuş, Çanakkale malulü olmuş ve avukatlık mesleğini icra etmiştir.[04] 1926 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'ne katılmıştır. Büyükada Rum Ortodoks Cemaati Başkanlığı, Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi Hukuk Müşavirliği ve 1961 yılı Kurucu Meclis üyeliği görevlerinde bulunmuştur.[05] Büyük Mahfilinin 25.11.1951 tarihli 4'üncü toplantısına katılan mahafil üyeleri devam cetvellerinden Laskari'nin İstanbul Vadisine bağlı Sevgi Mahfili Muhteremine kayıtlı mason olduğu anlaşılmaktadır.[06] Lozan Antlaşması'nda hükme bağlanan azınlık haklarının sahada uygulanmasına ilişkin yaşanan anlaşmazlıklar, İkinci Dünya Savaşı sonrasında demokrasiye geçişi deneyimleyen Türkiye'nin siyasal iktidarı tarafından da ele alınan sorunlardır. Laskari, kendi cemaatinin talep repertuarını ilk elden siyasal iktidar sahibi CHP'ye raporlar aracılığıyla doğrudan iletme gücüne sahip olmuştur.

1946 yılı Milletvekili Genel Seçimlerinde İstanbul'dan CHP listesinden, 20. sıradan milletvekili adayı olmuş,[07] toplamda 135.468 oy almış,[08] ancak seçilememiştir. İstanbul'da 5 milletvekili çıkaran CHP, Türkiye'de birinci parti olmuştur[09]. Laskari 5 Ağustos 1946 tarihli CHP Genel Sekreterliğine sunduğu seçim sonuçlarına ilişkin malumat yazısında özellikle parti teşkilatının toplumla iletişimi olmayan bihaber yönüne dikkat çekmiştir. Parti örgütlenmesinin yeni kuruluyormuşçasına yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Seçimin tek dereceli olması hasebiyle yaşanılan tecrübesizliğe işaret etmiştir. Gayrimüslimlerin oy oranları dağılımı ile ilgili olarak Yahudilerin, Ermenilerin ve Selaniklilerin CHP'ye yüzde yüz oy vermediği,

04 Esen, N. (2018). Kurucu Meclis çalışmalarında Çanakkale gazisi bir Rum: Kaludi Laskari. R. Doğanay, A. Çelik, F. Özçelik (Ed.), ***Rifat Özdemir'e Armağan*** içinde (624-638. ss.). İstanbul; Hiper Yayın.

05 Atabay, M. (2018). İki topçu birbirini unutmadılar: Çanakkale'de ve Kurucu Meclis'te birlikte. ***Aynalı Pazar.*** Erişim adresi http://www.canakkaleaynalipazar.com/yazarlar/dr-mithat-atabay/iki-topcu-birbirini-unutmadilar-canakkale-de-ve-kurucu-meclis-te-birlikte/281/

06 Mimar Sinan. (2004). Erişim adresi https://www.celillayiktez.com/wp-content/uploads/2020/12/Mimar-Sinan-dergisi-133.pdf

07 Halk Partisi dün aday listesini ilân etti. (1946, 19 Temmuz), ***Cumhuriyet Gazetesi.***

08 Kazanamıyan adayların aldıkları rey miktarı. (1946, 24 Temmuz), ***Cumhuriyet Gazetesi.***

09 Demokrat Parti 18, Halk Partisi ise 5 milletvekili çıkardılar. (1946, 24 Temmuz), ***Cumhuriyet Gazetesi.***

Rumların ise bazı yerlerde yüzde ellinin altında bazı yerlerde ise üstünde desteklediğini ileri sürmüştür.[10]

Laskari, Büyükada Cemaat Başkanı sıfatı ile 6 Haziran 1949 tarihinde CHP Başkan Vekili Hilmi Uran'a göndermiş olduğu telgrafta: "Vakıflar Kanunu'nun tadili suretiyle cemaatimize gösterilen teveccühten Büyükada cemaat CHP Partisine teşekkür ve saygılarını sunar"[11] kelimelerini sarf ederek memnuniyetini dile getirmiştir. Yine 14 Ekim1949 tarihinde aynı muhataba yazmış olduğu mektubunda bu defa uzun süredir onarımı yapılmayan bir okulun tadilatının yapılması hususundaki katkılarından dolayı teşekkürlerini sunmuştur.[12] Laskari'nin toplum ve politik yaşamında insani ilişkilerini sıcak, iletişim kanallarını güçlü tuttuğu açıklıkla müşahede edilmektedir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Rum Cemaati Talep Repertuarına Yaklaşımı

Çok partili siyasi hayata geçiş döneminde iktidar partisi ile DP'nin rekabeti, CHP'nin parti müfettişlikleri kanalıyla seçmen kitlesinin taleplerine doğrudan ulaşmasının yolunu açmıştır. Bahse konu dönemde Laskari ve diğer aktörler üzerinden Rum cemaati ile CHP arasında inşa edilen siyaset ilişkisi incelenmeye değerdir. Bunun için Rum cemaati dönem talep repertuarının merkezinde yer aldığı bir talep akış sürecinin varlığından söz edilebilir. Öncelikle Rum cemaati talep repertuarı; taşıyıcısı vasıtasıyla parti bölge müfettişliğine, oradan talep repertuarı ya direkt ya da rapora dönüştürülerek CHP Genel Sekreterliğine, buradan Başbakanlık Yazı İşleri kanalıyla sorumlu Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığına gönderilir. Bu makamdan talep repertuarının içeriğine göre ilgili bakanlığa dağıtımı gerçekleştirilir. Bürokratik incelemelerden sonra meselenin çözümü araştırılmakta, hukuki veya diğer engeller ortaya konulmakta, bütünüyle veya kısmi çözüm mümkünse gerçekleştirilmekte ve olumlu-olumsuz sonucundan aynı silsile ile zincir makamların bilgilendirilmesi tamamlanmaktadır. Çok partili siyasi hayata geçiş döneminde müşahhas örneklerden bir kaçı aşağıda kendine yer bulmuştur.

İlki 1946 seçimleri sonrasında başlayan talep akışı sürecidir. CHP İstanbul Bölge Müfettişi ve Kocaeli Milletvekili Fazıl Şerafettin Bürge 1947 yılı Ocak ayında İstanbul'da mukim Rum cemaatin talep repertuarına ilişkin edindiği malumat yazısını CHP Genel Sekreterliğine sunmuştur. Laskari'den almış olduğu tespitlerin Rum cemaatinin bütününün görüşünü yansıtması hasebiyle aynen koyulduğunu, ikinci

10 Görücü, Ç. (2017). CHP milletvekili adayı Kaludi Laskari'nin 1946 Genel Seçimleri Raporu. *Toplumsal Tarih,* 284 (8), 66-70.

11 Vakıflar Kanunu'nun tadilinden dolayı Büyükada Rum Cemaati'nin CHP Genel Sekreterliği'ne sundukları teşekkür telgrafı. (1949, 8 Haziran). Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA]. Yer: 490-1-0-0 / 608 - 110 - 2.

12 Büyükada Türk-Rum Cemaati'nin mekteplerinin tamir edildiği. (1949, 31 Ekim). Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA]. Yer: 490-1-0-0 / 608 - 110 - 3.

görüşlerin ise parti merkezinde Rumca tercümanı olarak görev yapan Behçet adlı çalışana ait olduğunu belirtmiştir. CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran, Laskari'nin değerlendirmelerini dikkate layık bulduğunu yazı üzerine 25 Ocak 1947 tarihli el yazısı ile not düşmüştür. 14 Ocak 1947 tarihli Behçet adlı görevlinin malumat yazısında Rum cemaatinin özellikle seçimlerde Demokrat Parti'ye karşı olan tutumlarına ilişkin menfi bir tablo çizdiği görülmektedir. Ancak bu değerlendirme doğru bir tespit olarak görülmemelidir. Çünkü seçim neticesi bu savın aksine bir durum ortaya koymuştur. Laskari'nin, 17 Ocak1947 tarihli malumat yazısında ise öncelikle Türkiye'de bulunan gayrimüslim cemaatlerin hukuksal durumlarını belirleyen mevzuat sıralanmıştır. Dokümanda en fazla yeri 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nun cemaatlere zaruri kıldığı tek mütevelli heyeti uygulamasınınım ne tür zararlara yol açtığını içeren cümleler yer almıştır. Öncesinde 12 üyeden oluşan Muhtelit Cismani Heyetinin Patrikhanede ayrı bir binada toplanarak Rumların kilise, mektep ve hayır müesseselerinin yönetimini ve kontrolünü yaptığının altı çizilmiştir. Rumların yerleşik olduğu mahallelerde her kilise çevre ahalisinin bir mahalle olarak kabul edildiği, bunların 2-3 senede bir serbest oyla 4-5 kişiden oluşan "Eforia" kilise ve mektep heyetinin seçildiği, bu heyetin o mahallenin kilise ve mektebini idare ettiği belirtilmiştir. Gelirlerini de kiliselerde gezdirilen tepsilere ahalice verilen paraların, satılan mum gelirlerinin ve zenginlerin teberrularının oluşturduğu bahsedilmiştir. Lozan Antlaşması'na kadar durumun bu şekilde ilerlediği, Cumhuriyet'le birlikte vilayetin ve polisin mütalaası ile seçilecek 3-4 kişi yerine 8-10 isim verildiği, uygun görülmeyenlerin silindiği, kalanların kilise ve mektep heyetlerini oluşturduğu, bu iki uygulamadan da şikâyet edilmediği vurgulanmıştır. Ancak 1931 senesinden sonra seçimlere müsaade edilmediği için başıboş ve kontrol edilmeyen, kimseye hesap vermeyen kişilerce yönetilmesi büyük suiistimalleri beraberinde getirdiğinden yakınılarak sistemin tadil edilmesi önerisinde bulunulmuştur. Yedikule Rum Balıklı Hastanesinde yapılan değişikliğin pozitif neticeleri de örnek olarak sunulmuştur. Papa Eftim ile ilgili olarak; Ankara Keskin'de bir köy papazı iken 1922 senesinde İstanbul'a gelip Tokatlıyan oteline misafir olduğu ve birden kendisini Türk Hristiyanlarının reisi ruhanisi ilan ettiği, o tarihlerde Patrikhanenin bundan çekindiği bahisle Papa Eftimle bir anlaşma yapılarak 500 lira maaşla Ankara'da Patrikhane vekili olarak tayin edildiği ve bu yolla İstanbul'dan uzaklaştırıldığı ifade edilmiştir. Bir dönem Patrikhaneyi işgal ettiği, hükûmet kanalıyla buradan çıkarıldığı, bunun üzerine Galata cemaatinin Panayia ve Hristos kiliselerini işgal ettiği aktarılmıştır. Laskari öneri olarak şu hususlara değinmiştir.

1-Devlet-parti önce verebileceklerini ve yapabileceklerini tartmalı, düşünmeli ve sonrasında vaat etmelidir.

2-Memleketin yüksek menfaatleri ve devletin amme hukukuna istinaden patrik seçiminde hükûmetin seçilecek şahsa mutlak veto hakkı olmalıdır.

3-Patrik yalnız İstanbul'daki değil dost memalik-i ecnebiyedeki metropolitlerden de seçilebilmelidir.

Laskari 17 Ocak 1947 tarihli raporun hitamında mesele birkaç şahsı alakadar etmekle beraber daima parti aleyhinde kullanıldığı için tetkiki icap eden bir konunun da İstanbul Barosunun tasfiyesinde siyasi sebeplerle barodan çıkarılmış birkaç Rum avukatın vaziyetlerine değinmiştir. Ancak bir ay sonra 21 Şubat 1947 tarihli CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran'a muhatap malumat notunda daha fazla yer kaplamış çözüm bulunması durumunda sonuçların yaklaşan muhtarlık seçimlerine olumlu yansıyacağını ileri sürmüştür.[13]

Laskari, 1948 yılında CHP Genel Sekreterliğine yazdığı yazıda: İstanbul'daki Rum vatandaşların son ara seçimlerinde CHP'ye karşı dikkate şayan bir ilgi ve sempati gösterdiklerini önceden zikrettiğini şimdi bu cemaatin partiye daha geniş ölçüde ısındırılması için alınması lazım gelen tedbirler hakkında yaptığı araştırmayı sunduğu, bunların mümkün olan en kısa zamanda süratle yerine getirilmesinin partiye küçümsenmeyecek oranda yeni bir kuvvet ekleyeceğini satırlarına yansıtmıştır. Cemaat talep repertuarını oluşturan hususları şu şekilde özetlemiştir.

1-2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nda yer alan kilise idare heyetlerinin seçim tarzının birçok şikâyeti gündeme getirdiği ve yolsuzluklara sebebiyet verdiği belirtilerek Rum Ortodoks kilise mütevellilerinin Rum cemaatince seçilmesini istediklerini, bunun da devlet bakımından bir mahsuru olmadığının altını çizmiştir.

2-Cemaate ait kilise, okul, hastane, yetimhane binalarına vergi tarh olunmakta ancak bunlar tahsil edilemediği, borçların seneden seneye artmasının büyük bir huzursuzluk oluşturduğu, Müslüman müesseseleri gibi vergiden muaf tutulmasının istendiği aktarılmıştır.

3-Rum mekteplerindeki devlet tarafından tayin edilen Türk öğretmenler ve yar direktörlerin maaşlarının cemaate yüklenildiği ancak Bakanlık bütçesinde büyük bir yekûn tutmayacağı belirtilmiştir.

4-Rum okullarında Rumca okutulan derslerin ne Bakanlıkça ne de cemaatçe kontrol edildiği, bunun kanuni bir müeyyideye bağlanmasının talep edildiğini söylemiştir.

5-Rum cemaatine ait emlâkların alım satımlarında Türk vatandaşları gibi muamele görmek istediklerini,

6-Galata'daki Panayia kilisesinin Papa Eftim'den alınarak cemaate verilmesini,

7-Rum vatandaşlarına memurluk hakkı tanınmasını ve son olarak

8-1924 senesinde siyasi sebeplerle barodan tasfiye edilen Rum avukatların mesleklerine iade edilmesi hususlarına değinilmiştir.

Laskari'nin Rum azınlıklarının isteklerini ihtiva eden malumat yazısı CHP Genel Sekreteri T. Fikret Sılay imzasıyla 27 Kasım 1948'de ve CHP İstanbul Bölge Müfettişi Sadi Irmak'ın raporu CHP Genel Sekreteri adına Erzurum milletvekili

13 İstanbul'daki Rumlarla ilişkilerin geliştirilmesini isteyen raporlar. (1947, 27 Ocak). Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA]. Yer: 490-1-0-0 / 608 - 108 - 8 - 1...23.

Cevat Dursunoğlu imzasıyla 6 Aralık 1948 tarihinde Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Ahmet Faik Barutçu'ya gönderilmiştir. Söz konusu yazıların dağıtımı ilgisi nedeniyle Maliye Bakanı Şevket Adalan, Adalet Bakanı Fuat Sirmen ve Millî Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'na 15 Aralık 1948 tarihinde Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Ahmet Faik Barutçu tarafından yapılmıştır.[14]

Laskari'nin 12 Ağustos 1949 tarihli CHP İstanbul Bölge Müfettişi Sadi Irmak'a muhatap malumat ve muhtıra yazısında, İstanbul Rumlarının gayrimenkul satış ve intikal işlemlerinde Türk Müslüman vatandaşları gibi eşit muamele göremediklerini, bu durumun Türk Rum vatandaşları arasında bir huzursuzluk yarattığı aktarılmıştır. Hatta verasete dair verilen mahkeme kararlarının direkt uygulanması yerine nüfus müdürlüklerinden kayıtların tekrar istenerek yeniden tahkikat yapıldığı hususu eklenmiştir. Vakıflar Kanunu'nda yapılan değişiklikle %5 kontrol hakkının kaldırılmasının bütün Türk Rum vatandaşlarını sevindirdiğini lakin bu defa hayır kurumlarından mukataa vergisi olarak büyük meblağların talep edildiğinin altı çizilmiştir. Son olarak Papa Eftim'in işgal ettiği iki kiliseden Hristos kilisesinin hükûmetin müdahalesi ile iade edildiği ancak Panayia kilisesindeki işgal durumunun devam ettiği hatırlatılmıştır. Papa Eftim hadisesinin tamamıyla silinebilmesi lazımdır diyerek polis vakaları oluşturması nedeniyle kamuoyunu rahatsız ettiğine vurgu yapmıştır.[15]

Avukat Sünbülkaya da 4 Ağustos 1949 tarihli benzer hususlara dikkat çektiği yazısında İstanbul'dan çıkmadığı, firarilikle alakası olmadığı halde bazı Rum vatandaşlara ait taşınmazların Hazine adına tescil edildiği, bunlardan bazılarının satıldığı ve dava konusu oluşturduğu hususları yer almıştır. Hazine memurlarının bu konudaki ısrarlı tutumlarının ya sabit fikirli olmalarından veyahut Hazineye fazla getiri temin eden memurların mazharı, taltifi ve terakkisinin oluşturduğu cazibeden kaynaklandığı ileri sürülmüştür.[16]

Aslında bu iki malumat yazısı büyük olasılıkla Sadi Irmak'ın 24 Haziran 1949 tarihli CHP Genel Sekreterliğine yazmış olduğu yazısı üzerine detaylandırılmıştır. Çünkü bu iki raporun hemen öncesinde *"İstanbul'da oturan Rum vatandaşlarının gayrimenkul alım ve satımlarında çıkarılan müşkülatın mahiyeti layıkıyla anlaşılamamıştır"* içerikli, 22 Temmuz 1949 tarihli ve Sadi Irmak'a muhatap CHP Genel Sekreterliği yazısı bulunmaktadır. Bu yazıya cevaben Sadi Irmak CHP Genel Sekreterliğine muhatap 19 Ağustos1949 sayılı yazısında: *"Rum vatandaşlarımız arasında Partimiz lehine hissedilir bir temayül başlamıştır. Bu temayülü desteklemek için bu vatandaşlarımızın gayrimenkul tasarruflarını da kolaylaştırmak icap edecektir. Bu hususta öteden beri partimize bağlı Avukat Laskari ve Avukat Sünbülkaya'dan aldı-*

14 Rum Ortodoks azınlıkların bazı isteklerini içeren İstanbul bölge müfettişi Doktor Sadi Irmak'ın raporu. (1948, 27 Aralık). Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA]. Yer: 30-10-0-0 / 109 - 733 - 2 - 1...18.

15 Rum Ortodoks azınlıklarının bazı isteklerinin Genel Sekreterliğe sunulduğu. (1950, 28 Mart). Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA]. Yer: 490-1-0-0 / 608 - 110 - 7 - 22...25.

16 Rum Ortodoks azınlıklarının bazı isteklerinin Genel Sekreterliğe sunulduğu. (1950, 28 Mart). Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA]. Yer: 490-1-0-0 / 608 - 110 - 7 - 19...21.

ğım iki muhtırayı takdim ediyorum. Bu nokta halledilirse Partimiz lehine olan temayülün kuvvet bulacağına eminim" şeklindeki ifadeleri yer bulmuştur. Kaludi Laskari ve Avukat Sünbülkaya'nın muhtıraları, Sadi Irmak'ın yazısı ile birlikte CHP Genel Sekreterliğinin 19 Eylül 1949 tarihli yazısı ile dönemin Devlet Bakanı ve Başbakanı Yardımcısı Nihat Erim'e ulaştırılmıştır.[17] Görüldüğü üzere Rum cemaati talep repertuarı, taşıyıcıları tarafından iktidarın en üst mertebesine direkt ulaştırılabilmekte, ancak sorumlu bürokratik kurum ve kuruluşlar tarafından ele alınmasına rağmen, meselelerin çözümünde kayda değer bir sonuca ulaşılamadığı görülmektedir.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu dönemi toplumsal yaşamın şekillenmesinde öne çıkan karakter kuşkusuz Millet Sistemi'dir. Bu mekanizmanın işleyişinde toplum "Millet-i Hâkime" ve "Millet-i Mahkûme" şeklinde sınıflanmış ve gayrimüslim kesime bir hayli geniş ve kontrollü bir özgürlük sahası bırakılmıştır. Çok milletli ve çok dinli Osmanlı İmparatorluğu tarih sahnesinden çekilmek zorunda kaldığında, oluşan boşluk ulus-devlet Türkiye Cumhuriyeti tarafından İslam dinî referans alınarak ikame edilmiştir. Lozan Antlaşması ile hakları güvenlik çemberine alınmaya çalışılan azınlıklar, yeni Cumhuriyetin erken döneminde ve hatta sonrasında kültürel hafızanın travmatik çağrışımları nedeniyle endişe ve güvensizliğin inşasında merkezde olmaktan kurtulamamıştır. Aynı durum bu defa azınlıkların belleğinde mücessem hale gelmiştir. Diğer bir anlatımla tek parti döneminde yaşanan kimi talihsiz olaylar azınlıkların hafızasında benzer kültürel kodları ve korkuları oluşturmuş, bu güvensizliğin yansıması geçiş dönemi siyasal yaşamında reaksiyoner biçimde tezahür etmiştir.

Çok partili siyasi hayata geçiş döneminde takdimi yapılan Rum cemaati talep repertuarını havi raporlar, CHP İstanbul Bölge Müfettişliği tarafından tahkim edilerek CHP Genel Sekreterliğine, oradan yürütmenin başına ve ilgisine göre Adalet, Maliye ve Milli Eğitim Bakanlıklarına gerekli değerlendirmeler için yönlendirilmiştir. Konunun siyasal iktidar tarafından örgütsel rasyonel çıkarını çoğaltmak üzere ele alındığını, partili yetkililerin söylemlerinden ve Rum azınlığa ait kimi meselelerdeki sınırlı çaba ve çözümlerden anlamak mümkün olmuştur. Daha somut ifadesi ile cemaatin seçmen potansiyeline talip olunarak oy devşirme arayışına gidilmiştir. Tek Parti döneminde yaşanan sıkıntıların dışarıya vurumunun ilk örneği 1930 yılında gerçekleştirilen yerel seçimler olmuştur. Azınlıklar bu seçimde yeni kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkasını desteklemiştir. Tek parti döneminin ayrımcı azınlık politikası çok partili dönemin başında yaşanmamasına rağmen azınlık mensubu vatandaşlar 14 Mayıs 1950 milletvekili genel seçimlerin-

17 Rum Ortodoks azınlıklarının bazı isteklerinin Genel Sekreterliğe sunulduğu. (1950, 28 Mart). Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA]. Yer: 490-1-0-0 / 608 - 110 - 7 - 14...18.

de yüksek oranda Demokrat Parti için oy kullanmışlardır. Tek parti döneminde yaşanan sıkıntılar, Rum azınlık cemaatinin toplumsal hafızasında kültürel kodlara dönüşmüştür. Bu kodlar uzun süre azınlık cemaatlerinin CHP'ye karşı tutum ve davranışlarının inşasında şekillendirme görevi görmüştür.

Kaynakça

Atabay, M. (2018). İki topçu birbirini unutmadılar: Çanakkale'de ve Kurucu Meclis'te birlikte. *Aynalı Pazar.* Erişim adresi http://www.canakkaleaynalipazar.com/yazarlar/dr-mithat-atabay/iki-topcu-birbirini-unutmadilar-canakkale-de-ve-kurucu-meclis-te-birlikte/281/

Çakmak, F. (2017). Çok partili siyasi hayata geçiş sürecinde CHP kurultay görüşmeleri ve müfettiş raporlarına göre parti teşkilatının karşılaştığı sorunlar (1945-1950). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* XVII/34 (2017-Bahar/Spring), 319-348.

Demokrat Parti 18, Halk Partisi ise 5 milletvekili çıkardılar. (1946, 24 Temmuz), *Cumhuriyet Gazetesi.*

Esen, N. (2018). Kurucu Meclis çalışmalarında Çanakkale gazisi bir Rum: Kaludi Laskari. R. Doğanay, A. Çelik, F. Özçelik (Ed.), *Rifat Özdemir'e Armağan* içinde (624-638. ss.). İstanbul: Hiper Yayın.

Gocuk, Y. (2020). *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin "Talep Repertuarı"nın İnşasında Bartholomeos Dönemi.* (Yayınlanmamış doktora tezi). Beykent Üniversitesi/Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Görücü, Ç. (2017). CHP milletvekili adayı Kaludi Laskari'nin 1946 Genel Seçimleri Raporu. *Toplumsal Tarih,* 284 (8), 66-70.

Halk Partisi dün aday listesini ilân etti. (1946, 19 Temmuz), *Cumhuriyet Gazetesi.*

Kazanamıyan adayların aldıkları rey miktarı. (1946, 24 Temmuz), *Cumhuriyet Gazetesi.*

Mimar Sinan. (2004). Erişim adresi https://www.celillayiktez.com/wp-content/uploads/2020/12/Mimar-Sinan-dergisi-133.pdf

Rum Ortodoks azınlıkların bazı isteklerini içeren İstanbul bölge müfettişi Doktor Sadi Irmak'ın raporu. (1948, 27 Aralık). Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA]. Yer: 30-10-0-0 / 109 - 733 - 2 - 1…18.

Rum Ortodoks azınlıklarının bazı isteklerinin Genel Sekreterliğe sunulduğu. (1950, 28 Mart). Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA]. Yer: 490-1-0-0 / 608 - 110 - 7 - 19…21.

Rum Ortodoks azınlıklarının bazı isteklerinin Genel Sekreterliğe sunulduğu. (1950, 28 Mart). Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA]. Yer: 490-1-0-0 / 608 - 110 - 7 - 22…25.

Vakıflar Kanunu'nun tadilinden dolayı Büyükada Rum Cemaati'nin CHP Genel Sekreterliği'ne sundukları teşekkür telgrafı. (1949, 8 Haziran). Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA]. Yer: 490-1-0-0 / 608 - 110 - 2.

Büyükada Türk-Rum Cemaati'nin mekteplerinin tamir edildiği. (1949, 31 Ekim). Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA]. Yer: 490-1-0-0 / 608 - 110 - 3.

İstanbul'daki Rumlarla ilişkilerin geliştirilmesini isteyen raporlar. (1947, 27 Ocak). Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA]. Yer: 490-1-0-0 / 608 - 108 - 8 - 1…23.

"ERASMUS+" AND THE BALKAN YOUTH: INCREASING TOLERANCE THROUGH NON-FORMAL EDUCATION

Tsvetelina TSVETKOVA[18]

Abstract

"Erasmus+" programme of the European Commission reveals the striving of the European Union to provide equal opportunities for high quality inclusive activities in the field of education, training, youth and sport. It promotes non-formal education and the use of its methods in activities. At the same time the programme has high impact on the positive change of young people`s attitudes especially regarding intercultural aspect and contributes for gaining the key intercultural competence, through offering opportunities for international mobility projects. They turned out to be a successful means to unite youth with diverse background in solving important issues as meanwhile increasing their tolerance and intercultural understanding. This is of a significant importance for the Balkan youth, which still bears the consequences of the historical processes and their political exploitation. The presented article is an attempt to reveal how "Erasmus+" programme and its predecessors have given the opportunity to the Balkan youth to gain crucial experience and knowledge for positive change and enhancing open-mindedness when approaching intercultural situations. Some important statistics and practical aspects related to non-formal education will be concerned.

Key words: Balkans, youth, "Erasmus+", non-formal education, tolerance

Özet

Avrupa Komisyonu'nun "Erasmus+" programı, Avrupa Birliği'nin eğitim, öğretim, gençlik ve spor alanında yüksek kaliteli kapsayan faaliyetleri için eşit fırsatlar sağlama çabasını ortaya koymaktadır. Non-formal eğitimi ve yöntemlerinin faaliyetlerde kullanılmasını desteklemektedir. Aynı zamanda program, gençlerin özellikle kültürlerarası açıdan olumlu tutumlarının değişmesi üzerinde yüksek etkiye sahiptir ve uluslararası hareketlilik projeleri için fırsatlar sunarak kültürlerarası temel yeterliğin kazanılmasına katkıda bulunur. Projeler farklı geçmişlere sahip

18 Dr., Bulgarian Youth Forum, OCRID ID 0000-0001-6290-9736, tsvetieharlin@gmail.com

olan gençleri önemli sorunları çözmede birleştirmenin ve bu arada hoşgörülerini ve kültürlerarası anlayışlarını artırmanın başarılı bir yolu olduğu ortaya çıktılar. Bu, tarihsel süreçlerin ve onların siyasi sömürünün sonuçlarını hâlâ taşıyan Balkan gençliği için büyük önem taşımaktadır. Sunulan makale, "Erasmus+" programının ve onun öncellerinin Balkan gençlerine kültürlerarası durumlara yaklaşırken olumlu değişim ve açık fikirliliği geliştirmek için nasıl bir fırsatı verdiğini ortaya koyma girişimdir. Non-formal eğitimle ilgili bazı önemli istatistikler ve pratik yönler söz konusu olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, gençlik, "Erasmus+", Non-formal eğitim, hoşgörülük

"Erasmus+" programme is one of the most successful programmes for education, training, youth and sport of the European Union (EU), based on the principles of providing equal opportunities for high quality inclusive education and training, strongly promoting non-formal methods of learning. Its primary goal is to equip young people with the "qualifications and skills needed for their meaningful participation in democratic society, intercultural understanding and successful transition in the labour market" (European Commission, 2022, p. 4). At the same time the programme has high contribution in "breaking borders" and stereotypes among young people through its opportunities for international mobility projects, which based on non-formal educational methods, manage to unite youth with diverse background for an idea or cause, and increase their tolerance and intercultural understanding. This refers especially to the Balkan youth, which still bears the consequences of the historical processes and their political exploitation. "Erasmus+" programme and its predecessors have given the opportunity to the Balkan youth not only to participate actively and equally in the European processes, related to the efforts for improving young people`s well-being, but to develop tools and approaches for getting to know each other better, overcoming prejudices and combating hate speech.

From "Youth for Europe" to "Erasmus+". Short Review of EU Programmes in Youth Field

The first programme that was supporting youth exchanges through non-formal and informal learning was "Youth for Europe" adopted in 1988 and entered into action in the period 1989-1999. Even though this first programme was focused on youth exchanges between the member states, one of the primary aims was the participants to gain understanding "at first hand, of the economic, social and cultural life of other Member States (including the situations and problems of young people) through direct contact with the local community in the host country" (Council of the European Union, 1988, p. 43). According to the "Youth for Euro-

pe" Programme. Action A - Guidelines for Operation", one of the aims of the exchange programs is related to the intercultural learning, which was "intended to overcome stereotypes and prejudices, to improve young peoples' awareness of their own culture and of other cultures, and their skills in communicating with their counterparts in different countries" (European Commission, 1990, p. 1). The budget for the whole programme period was €192.6 million and number of participants was 542 000.

In 2000 the European Parliament and the Council of the EU took a decision for establishing a new programme for the period 2000-2006 – the "Youth" Community action programme, which included volunteering and youth exchanges both within the Community and with third countries (European Parliament, Council of the European Union, 2000). By participating in these exchanges the young people would have an active contribution to the understanding of cultural diversity, European values and promote respect of human rights, combat racism, anti-Semitism and xenophobia. The budget allocated for the whole programme period was €715.7 million, which allowed 852, 000 people to participate in different projects within the framework of "Youth". In addition, a gradual increase of the budget for youth activities by the European Commission can be observed, especially with the next programme "Youth in Action", which was in power within the period 2007-2013 (European Parliament, Council of the European Union, 2006). The budget of the programme was €1.130,7 billion and the number of participants in projects under the different actions - 1.153 million people. Among the general objectives of the programme were "to develop solidarity and promote tolerance among young people, in particular in order to reinforce social cohesion in the EU" and "to foster mutual understanding between young people in different countries" (European Parliament, Council of the European Union, 2006, p. 32). In the context of these was the specific objective to develop intercultural dialogue between young Europeans and young people in the neighbouring countries and support the development of intercultural learning in the youth field. As the previous programmes more or less encouraged the non-formal learning, "Youth in Action" paid special attention to non-formal education, use of non-formal methods during the activities in the projects, and recognition of the skills of young people acquired through the programme based on non-formal learning, i.e. received outside educational institutions. In 2013 EU accepted the "Erasmus+". A "mega" programme for education, training, youth and sport, it united seven programmes bringing together the Lifelong Learning Programme (Erasmus, Leonardo da Vinci, Comenius and Grundtvig), the "Youth in Action" programme, five international cooperation programmes (Erasmus Mundus, Tempus, Alfa, Edulink, the programme for cooperation with industrialised countries). It supports the mobility and cooperation in the fields of higher education, vocational education and training, adult and school education (including early childhood education and care), youth and sport. "Erasmus+" had a budget of €14.7 billion for the 2014-

2020 period (European Parliamentary Research Service). The new programme period started in 2021 and will finish in 2027 as the budget was significantly increased to €26.2 billion and complemented by €2.2 billion from the EU external cooperation instrument. The motto of the first period "Changing lives, Opening minds" was followed by the new one - "Enriching lives, Opening minds", which is clearly related to the one of main focuses of the programme period 2021-2027, namely "inclusion and diversity". It means that "Erasmus+" aims to "increase the qualitative impact of its actions and to ensure equal opportunities" as it "will reach out to people of different ages and from diverse cultural, social and economic backgrounds" (European Parliamentary Research Service). This is to be done through the promotion of non-formal and informal learning mobility and active participation of young people, establishing cooperation between them, thus influencing positively the quality, inclusion, creativity and innovation in their projects.

The Balkans and Tolerance through Youth Projects: Factsheet and Key Competence

The Balkan countries, part of the "Erasmus+" programme are separated into two groups, based on their relations and separate agreements with the EU. Part of the Balkan countries are in the group of the so called "programme countries" – Bulgaria, Romania, Greece, Croatia, Republic of North Macedonia, Turkey, and Serbia since 2019. These countries have own national agencies, responsible for the implementation of the programme on national level and relying on delegated budget. Youth organisations (mainly non-governmental associations), being the main active formations in the field of youth, can apply with own projects proposals directly to the national agencies and be beneficiaries in case approved. The rest of the countries are in the so called "Western Balkans" group – Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo and Montenegro (and Serbia until 2019 – a.n.), don`t have national agency and the local youth formations cannot apply for project proposals. Still they can be partners and hosts of youth projects.

As we can see from the factsheets for the first programme period of the "Erasmus+" there were 6372 youth projects, including mobilities for young people and youth workers (i.e. youth exchanges and youth trainings, realised by the Balkan countries from the "Programme countries" group. The total number of participants was 192 855 young people not only from the applicant countries but from all over Europe. With regard to the "Western Balkans" group, 20 224 young people participants from the Western Balkans had the opportunity to participate in youth projects abroad – both youth exchanges and youth trainings. Meanwhile, 13 441 young people visited the Western Balkans countries. Thus, both groups – those coming to and those going outside the Balkans had the first-hand experience with the cultural specifics, mentality and main issues, which young people

face every day. The dialogue based on non-formal education contributed to the development of the most important competence to create atmosphere of tolerance and mutual understanding – the intercultural competence. It has great significance especially for the Balkans, where young people bear the consequences of war conflicts, ethnic cleansing, extreme nationalism, Cold War reminiscent in stereotypes and the image of "the other". Behind the statistics for the implemented mobilities, an important tendency is taking place, related with increasing the positive attitudes and providing sustainability for intercultural learning. Its contribution for peace-building and tolerance among the young people on the Balkans is a crucial one.

To understand better why intercultural learning is so important for the future generations and how it is a base for establishing tolerance in the interpersonal communication, some definitions for intercultural competence will be provided, based on scientifically research and on practical ones. According to the definition of Chen and Starosta (1996), which is a basic one in all further works on the topic, "intercultural communication competence can be conceived of as the ability to negotiate cultural meanings and to execute appropriately effective communication behaviours that recognize the interactants' multiple identities in a specific environment." (pp. 358-359). It comprises of three dimensions: intercultural awareness, intercultural sensitivity, and intercultural adroitness. Summarized, the intercultural awareness is to understand similarities and differences of others' cultures. Intercultural sensitivity refers to the emotional desire of a person to acknowledge, appreciate, and accept cultural differences. Intercultural adroitness refers to an individual's ability to reach communication goals while interacting with people from other cultures (Fritz et al., 2002, p. 167). Contribution to understanding of intercultural competence was provided by a research by SALTO-YOUTH. It is a network of seven Resource Centres in Belgium-Flanders, Estonia, Germany, Poland, France, Slovenia, and Austria, working on European priority areas within the youth field. "As part of the European Commission's Training Strategy, SALTO-YOUTH provides non-formal learning resources for youth workers and youth leaders and organises training and contact-making activities to support organisations and National Agencies (NAs) within the frame of the European Commission's Erasmus+ Youth programme, the European Solidarity Corps, and beyond."[19] The research report of SALTO-YOUTH about intercultural competence was based on the practical dimensions, related to implementation of youth projects under "Youth in Action" programme. The definition, "operational" and on the base of real examples, is the following: "Intercultural Competence developed and demonstrated within the framework of European youth work are qualities needed for a young person to live in contemporary and pluralistic Europe. It enables her/him to take an active role in confronting social injustice and discrimination and promote and protect human rights. ICC requires an unders-

19 SALTO-YOUTH official website: https://www.salto-youth.net/about/

tanding of culture as a dynamic multifaceted process. In addition, it requires an increased sense of solidarity in which individual fear of the other and insecurity are dealt with through critical thinking, empathy and tolerance of ambiguity." (Bortini & Motamed-Afshar, 2012, pp. 4-5). This key competence is to be gained when one lives in environment with different culture and languages and enables them to have respective and effective performance when communicating and in general interacting with people with diverse background. Interesting conclusion in this direction can be read in a research especially dedicated to Erasmus students and how this long-term exchange benefits them (Jacobone & Moro, 2015). Still, recent practice and research show that even short-term exchanges can achieve the acquirement of intercultural competence. According to the research of Stefan Brunner, regarding the impact of intercultural exchanges in general, shows that "the development of intercultural competence is often emphasised in short-term programmes, too, when referring to positive impacts. The impact research in this context has shown that this is justified and that even short encounters and exchange experiences are able to lastingly increase the intercultural competencies of young people." (Brunner, 2016, p. 35). The summarised scientific information provided in this research proves the benefits from the short-term youth exchanges in several aspects: 1. Positive influence on intercultural sensitivity, which leads to reducing the tendency of accepting own culture as superior to others and moving out from the ethnocentric approach towards them. Additionally, the ability to accept cultural differences and to adjust appropriately to them is improved. 2. Positive influence on the related to the intercultural competence perceptions such as a greater awareness of the significance of global interdependence, significantly higher intercultural awareness demonstrated in practicalities such as more patience with foreign people in their own country. Significant increase is observed in regard to the competencies that allowed young people to respond appropriately to the challenges of multicultural situations, showing remarkable increase of emotional stability. 3. Another benefit is related to the "identity-creating effect", which reveals that short-term exchange abroad of young people with diverse ethnic or national backgrounds strengthens the participants' own national identity (Brunner, 2016, p. 35).

Thus, we can conclude that behind the numbers of the factsheets for the Balkan projects and participants, there is a significant number of young people, whose intercultural competence was crucially improved. The short-term youth projects put the base for better understanding the cultural specific of the "other", awareness about cultural interrelations and sensitivity to concrete behaviours and altitudes. The key transformation for increasing tolerance has been started through pleasant activities and discussing topics of common interests, while having as a background process the overcoming of stereotypes and prejudices. In the following chapter we will see how it is done on practice.

Youth Exchanges Enhancing Tolerance – the Practical Aspect and Non-Formal Education

"Youth Exchanges are suitable to work on inclusion and diversity as the subject of the project, for example to support fight against stereotypes, foster understanding, tolerance and non-discrimination." (European Commission, 2022, p. 139). Written in the "Erasmus+" Programme Guide this statement can become reality for a very short time – within the framework of a youth exchange mobility period, which usually expands from minimum 5 to maximum of 10 days. Here the important factors are the preconditions and the non-formal education methods used for the activities, which accelerate the process of "enriching lives, opening minds" if we follow the motto of the current programme period. One youth project for youth exchange have to include minimum two organisations from two different countries as in the common cases they are between 5 to 10 organisations or non-formal groups of young people, which means one has young representatives from 5 to 10 countries from Europe or outside Europe. The number of participants can vary from 16 to 60 at age between 13 and 30 years, as for the group leaders there is no upper age limit though they have to be at least 18 years old. If one imagines a common case for mobility of 8 days, there are 7 international groups, i.e. 7 countries represented by 35 young people, for example. Both for the host group and for the guests the conditions of the environment are totally new (in case when it is the first youth exchange for all) and predispose development of intercultural competence, based on equal requirements and conditions. Thus, the youth no matter of their background have the same starting point to gain knowledge skills and experience, which will make them more aware of cultural specifics, what is the logic behind them, enhancing the process of understanding and appreciation of the "others" mentality and perspective. United by the same time span, the young participants have to achieve a common goal, to learn and create something together. This relates to the topic of the project and the results foreseen. If the topic is to fight stereotypes, the participants develop skills and gain knowledge on the topic, but meanwhile, the activities start to influence on the youth to overcome their own stereotypes (national, ethnic or religious) towards one another. In most of the cases even unconsciously and with ease the participants start to change positively their perspectives and attitudes and at the end of the mobility they have considerably increased their tolerance towards people with diverse background.

The common space they share for working and living, highly contributes to the positive change. Especially, if there are mixed groups sharing a room, one has the opportunity to co-exists and communicate within intercultural reality even in the private time outside the activities. This increases the sensibility and the benefits of the intercultural learning affecting the private space of the individual. Then the working space for the activities, which unites the accumulated positive

energy, motivation and enthusiasm to solve tasks together, to create materials together, contributes for making their own, integrated intercultural community. The processes and transformations taking place during youth exchanges can also be very well described with the help of the stages of the Developmental Model of Intercultural Sensitivity, described by Joe Greenholtz (2000). The "grounded theory" represents the unidirectional movement from the "ethnocentric" stages to "ethnorelative" stages, i.e. from the denial and defence from the reality of other cultures as well as minimizing their significance, to their acceptance, adaptation and integration of other in own experience the "worldviews of other cultures".

A serious contribution to this development in the case of the youth exchanges has to be related with the potential of the non-formal education. It "refers to planned, structured programmes and processes of personal and social education for young people designed to improve a range of skills and competences, outside the formal educational curriculum. Non-formal education is what happens in places such as youth organisations, sports clubs and drama and community groups where young people meet, for example, to undertake projects together, play games, discuss, go camping, or make music and drama." (Brander et al., 2012, 31). Or in other words, non-formal education is learning by doing, by personally experiencing the object of the knowledge through proactive participation in the learning process. The methods are learner-centred, based on their needs and developing/upgrading/acquiring important life skills and knowledge. Some of the most common methods during youth exchanges are workshops, simulation games, role games, Forum Theatre, discussions and reflections, etc. Implemented in mixed intercultural groups, they allow young people simultaneously to develop personal and professional competences in multifacetedness. Therefore it is clearly stated in the introductory part of the "Erasmus+" programme that "High quality, inclusive education and training, as well as informal and non-formal learning, ultimately equip young people and participants of all ages with the qualifications and skills needed for their meaningful participation in democratic society, intercultural understanding and successful transition in the labour market." (European Commission, 2022, p. 4). Part of the specific objectives is to promote non-formal learning mobilities among young people.

Non-formal education methods allow multiple and flexible approaches to present and educate even about the most sensitive topic in a non-confronting way, thus stimulating mutual understanding and tolerance between young people with diverse background. The methods managed to involve participants in the activities both in individual and group learning with a collective approach and help them develop their personal and interpersonal skills. Non-formal methods can be applied to different contexts and predispose a communication in an easy and friendly manner. They stimulate creativity and revealing of hidden potential that no more experience "hesitation" in manifesting itself in a stimulating and encouraging en-

vironment. In such a way young people become also more open and eager to gain as much as possible from the learning process, sometimes realising it in the reflection and evaluation stage of the youth mobility. Thanks to the methods of non-formal education young people with diverse background can finalise the adventure called youth exchange with joint contribution and results, that increases the feeling of togetherness in finding solution of youth issues and increase tolerance after enriching and opening own perception for the "other", who turned out to be not so different in their wishes, aims and hardships. Hundreds of materials, toolkits, guidelines, handbooks, published with open access as project results, spread the knowledge and methods, which help to their creators, to be transferred to other young people and thus guide them in a world where non-formal education can critically contribute to solve real life problems of young people.

Last but not least it's the importance of the youth workers, who have the greatest contribution to moderate and lead the process of acquisition of competences by the young people. They are crucial human resource for the existence of youth organisations and networks, which initiate and implement hundreds of projects, workshops and youth activities every year. Especially with regard to the Balkans, the cooperation of youth organisations is recognised as "a part of the process of peace-building, reconciliation in the region, and building democratic institutions." (Potočnik & Stanojević, 2019, p. 19). And more, due to the "skilled, committed, well-trained youth workers", a "strong tradition of youth work, emerging from a tradition of peace-building, reconciliation and the fight for democracy" can be observed on the Balkans (Potočnik & Stanojević, 2019, p. 21).

Results: Increasing the Tolerance

The achieved results in the sphere of tolerance as part of the intercultural competence are provided on the base of current and final evolution of the different EU youth programmes, based on the feedbacks of the participants, national and external evaluation reports, and specially conducted researches. According to the evaluation of "Youth" Programme, it "is considered to have been very successful in improving the sense of citizenship of the young participants, in particular in terms of attitude, communication and social skills." In this regard "90% of the participants in exchanges declare that they have become more tolerant." (European Commission, 2008, p. 6). The contribution to the development of intercultural dialogue is stressed as well as better understanding of foreign cultures (European Commission, 2008, p. 8).

One of the important contributions of "Youth in Action" (YiA) programme is the promotion of non-formal education and development of key competences (European Commission, 2011, p. 8). The increasing of tolerance, solidarity among young

people as well as fostering mutual understanding between them were among the main objectives. A study of SALTO-YOUTH carried out for the period 2011-2012 can reveal more information of the "Youth in Action" programme impact on for the South-East European (SEE) countries here represented by the Balkan countries Serbia, The Former Yugoslav Republic of Macedonia (The Republic of North Macedonia after 2019), Croatia, Montenegro, Bosnia and Herzegovina, Albania, Kosovo (according to UNSCR 1244/1999) (Škulj, 2012). The research examined the effects of the programme on the level of individual participants (young people and youth workers), organizations, which participated in YiA projects involving partners from the region, local communities, youth field and youth policy in SEE countries. 85% of the respondents from the SEE countries strongly agree that the YiE programme contributed to positive changes in young people who participated in YiA projects (Škulj, 2012, p. 17). Answering to the question "You indicated that YiA contributed to positive changes in young people who participated in projects. Which competences and attitudes have young project participants improved or developed through YiA projects?", more than 90% of respondents indicated it was the interest in other cultures) (Škulj, 2012, p. 18). It is also interesting to mention that among the most important training topics for trainers from SEE countries were non-formal learning (more than 80% of respondents) and intercultural learning (80% of the respondents) which put this topics on first and respectively second place (Škulj, 2012, p. 15). Based on the report about intercultural competence SALTO-YOUTH concludes that "international youth events within Youth in Action for their nature have the potential to develop and practice Intercultural Competence. This is mostly present as an integrated and integral aspect of the activities proposed and carried out together by trainers and participants" (Bortini & Motamed-Afshar, 2012, p. 16). Positive results in changing attitudes are shown also by participation in the so called inclusion projects, which had at least 2 inclusion topics: social inclusion, Roma, health, urban/rural development, inter-religious dialogue, anti-discrimination, disability, minorities, sexual identity. A research of SALTO-YOUTH on the topic for the period 2010-2013, including 15600 respondents as 1606 project participants (10,2%) participated in an "inclusion project" and 3994 (25,4%) in a "non-inclusion project", shows that such values as respect of other cultures, tolerance, solidarity, equality, self-fulfilment, etc. have become more important for young people after participating in the project (Geudens et al., 2014, p. 2).

The positive tendencies continued with the "Erasmus+" programme. The evaluations of the first programme period 2014-2020 shows that 93 % of the young people, who participated in youth projects improved cultural awareness and expression, and 84 % intercultural competences (European Commission, 2018, p. 249). The Intercultural awareness and expression was also among the main areas of effectiveness of the programme at individual level resulting in "one's confidence and ease in handling different examples of intercultural communication" (Euro-

pean Commission, 2018, p. 262). 99% of the beneficiaries agree or strongly agree with the statement: "I enjoy interacting with people from different cultures"; 94% - "It is a good thing for any society to be made up of people from different races, religions and cultures"; 96% - "Young people benefit from being in contact with their peers of other origins or beliefs" (European Commission, 2018, p. 292).

As the previous programmes, "Erasmus+" has a strong contribution to promotion of non-formal education and provided a tool for recognition and validation of knowledge and skills acquired through it. This is the Youthpass certificate, where the young people, participants in youth projects, can evaluate by themselves the benefits of their mobility experience in personal and professional aspects.

"Young People Are the Solution, Not the Problem!"

This was the motto of the Bulgarian Youth Delegate Programme of the UN Association in Bulgaria in 2015 (Bulgarian Ministry of Foreign Affairs, 2015). The presented overview of the youth programmes, and especially "Erasmus+", their positive impact on young people to develop intercultural competence and increase tolerance through the mechanism of youth exchanges and the learning approach of non-formal education, confirm the above mentioned statement. It is especially valid for the Balkan youth, growing up on the ruins of war and ethnical conflicts. The tolerance, the understanding of the cultural specifics of the "other" and the appropriate reaction to intercultural situations reveal one of the most crucial benefits for young people and respectively for their local communities and societies. Spending 7 days in intercultural and foreign environment, creating together a small community with high cohesion in order to find solution of universal issues, put the base for uniting the efforts of young people to make a positive change at home and in international aspect. The overcoming of stereotypes, prejudices and intensive intercultural learning strongly penetrate through the life-changing experience of young people, called "Erasmus+".

Bibliography

Bortini, P., Motamed-Afshar, B. (2012). Intercultural Competence. Research Report. Retrieved from https://www.salto-youth.net/downloads/4-17-2740/Intercultural%20Competence%20Research%20Report%20-%20final.pdf

Brander, P., De Witte, L., Ghanea, N., Gomes, R., Keen, E., Nikitina, A., & Pinkeviciute, J. (2012). Compass. Manual for human rights education with young people. Strasbourg: Council of Europe Publishing. Retrieved from https://www.coe.int/en/web/compass

Brunner, S. (2016). Impact Compendium on Youth Exchange. An Overview of Scientific Research Results on the Impact of Intercultural Exchanges. Retrieved from https://www.intermundo.ch/Wirkungskompendium-Englisch.pdf

Bulgarian Ministry of Foreign Affairs. (2015). Stani sledvaštijat bǎkgarski mladežki delegate v OON za 2015-2016! [Become the next Bulgarian Youth Delegate in UN for 2015-2016]. Retrieved from

https://www.mfa.bg/upload/22344/BGYD%20Contest%202015%202016%20APPLY%20BG.pdf.

Chen, G.-M. & Starosta, W. J. (1996). Intercultural Communication Competence: A Synthesis. Annals of the International Communication Association, 19 (1), 353-383, DOI: 10.1080/23808985.1996.11678935.

Council of the European Union. (1988). 88/348/EEC: Council Decision of 16 June 1988 adopting an action programme for the promotion of youth exchanges in the Community - "Youth for Europe" programme, Article 2. In Official Journal, L 158 , 25/06/1988, 42-46. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31988D0348

Erasmus+ Programme Country Factsheets. Retrieved November 29, 2021 from https://erasmus-plus.ec.europa.eu/resources-and-tools/statistics-and-factsheets/factsheets

European Commission. (1990). YFE/88/AC/3 "Youth for Europe" Programme. Action A - Guidelines for Operation", 1. Historical Archives of the European Union, YFEC.D-15, "Youth for Europe" Programme Documents from [1988] to [1990]. Retrieved from https://archives.eui.eu/en/fonds/197584?item=YFEC.D-15

European Commission. (2008). COMMISSION REPORT TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS. Final evaluation of the "Youth" Community action programme (2000-2006) and of the Community action programme to promote bodies active at European level in the field of youth (2004-2006). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM%3A2008%3A0398%3AFIN%3AEN%3APDF

European Commission. (2011). COMMISSION REPORT TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS Interim evaluation of the "Youth in Action" Programme. Retrieved from http://aei.pitt.edu/42311/1/COM_(2011)_220_final.pdf

European Commission. (2013). EU Youth programmes 1988-2013. Retrieved from http://www.injuve.es/sites/default/files/2013/19/noticias/25ansEUYouth.pdf

European Commission. (2018). Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture, Combined Evaluation of Erasmus+ and Predecessor Programmes: Final Report: Main Evaluation Report, Volume 1, Publications Office. Retrieved from https://data.europa.eu/doi/10.2766/945765

European Commission. (2021). EU-Western Balkan Cooperation through Erasmus+. Retrieved from https://ec.europa.eu/assets/eac/erasmus-plus/factsheets/regional/westernbalkans-regional-erasmusplus-2020.pdf

European Commission. (2022). Erasmus+ Guideline 2022. Version 2 (2022): 26-01-2022, 4.

European Parliament, Council of the European Union. (2000). Decision No 1031/2000/EC of the European Parliament and of the Council of 13 April 2000 establishing the 'Youth' Community action programme. In Official Journal L 117 , 18/05/2000 P. 0001 – 0010. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32000D1031

European Parliament, Council of the European Union. (2006). Decision No 1719/2006/EC of the European Parliament and of the Council of 15 November 2006 establishing the Youth in Action programme for the period 2007 to 2013. Official Journal of the European Union, L 327/30. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32006D1719

European Parliamentary Research Service. Erasmus+ 2014-2020 budget (€14.7 m); breakdown of the education and training budget by sector. Retrieved November 29, 2021, from https://epthinktank.eu/2019/09/05/erasmus-more-than-just-mobility-2/budget-per-sectors-01/

Fritz, W., Möllenberg, A., & Chen, G.-M. (2002). Measuring Intercultural Sensitivity in Different Cultural Contexts. Intercultural Communication Studies, 11 (2), . 165-176. Retrieved from https://web.uri.edu/iaics/files/12-Wolfgang-Fritz-Antje-Mollenberg.pdf

Greenholtz, J. (2000). Assessing Cross-cultural Competence in Transnational Education: The Intercultural Development Inventory. Higher Education in Europe, 25 (3), 411-416, DOI: 10.1080/713669273

Geudens, T., Hagleitner, W., Labadie, F., & Stevens, F. (2014). International Inclusion Projects Effectively Generate More Inclusiveness. Retrieved from https://www.salto-youth.net/downloads/4-17-3269/EffectsOfInclusionProjects.pdf

Jacobone, V., Moro, G. (2015). Evaluating the impact of the Erasmus programme: skills and European identity. Assessment & Evaluation in Higher Education, 40 (2), 309-328, DOI: 10.1080/02602938.2014.909005

Potočnik, D., Stanojević, D. (2019). Quality Development of Youth Work in South-East Europe. Analytical paper. EU-CoE Youth Partnership. Retrieved from https://pjp-eu.coe.int/documents/42128013/47262583/Quality+Development+of+Youth+Work+in+South-East+Europe.pdf/ee4db430-4ddc-635c-5983-2d0c0fa1ccad

Škulj, S. M. (ed.). (2012). Evaluation Study of the Cooperation with South East Europe within the Youth in Action Programme. Evaluation Study. Summary Report. Ljubljana: SALTO SEE RC. Retrieved from https://www.salto-youth.net/downloads/4-17-2769/YIA%20IMPACT%20IN%20SEE%20SUMMARY%20REPORT.pdf

OTTOMAN BALKANS THROUGH THE LENS OF THE BRITISH PUNCH MAGAZINE

F.Begüm YILDIZELİ[01]

Abstract

In the British Empire, whose wealth level increased with its expanding borders during the reign of Queen Victoria, the public's interest in science, art and politics increased, and the press revolution created the culture of following the agenda closely in the society. Especially the cartoons of the period displayed the political stance of both the parties and the government regarding foreign policies. *Punch*, or *the London Charivari*, which started its publication life in 1841, played an important role in the dissemination of philosophical and scientific studies and established a new balance between humor and intellectuality. The British interest of the Ottomans in the Balkan lands was not limited to the impressions of the travelers, but also had an impact on the decision-making processes of the public opinion on the future of the Christian minorities. For instance, the Crimean War became not only the diplomatic proof of the Anglo-Ottoman alliance, but also the meeting point of the relationship between the press and the public. During the Near East Question (1875-78) and the Ottoman-Russian War (1877-78), there was a significant increase in the number of cartoons in *Punch*, and Islamophobic and Turkophobic attitudes, which increased with the political rivalry of Gladstone and Disraeli and the rhetoric developed over the human rights of the Balkan societies, became evident. Since the beginning of the Armenian Question in 1878, Sultan Abdülhamid II was undoubtedly the most important element of this propaganda. Between 1908 and 1914, *Punch* magazine continued to be a satirical eye of the British during the Balkan Wars, expressing its support for the Balkan states, and as a result, their full independence from Ottoman rule was welcomed.

This study will determine which linguistic and visual metaphors provide motivation for the British public opinion, in addition to the interpretations of the events in the Balkans, through the cartoons published by Punch magazine from the Crimean War to the post-Balkan Wars. Along with this analysis, the changing factors of British policies towards the Ottoman Empire and public perceptions of the Balkan states will be evaluated.

Keywords: Punch magazine, Ottoman Balkans, British public opinion, Near Eastern Crisis of 1875-78, Balkan Wars

01 Dr. Öğr.Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-6312-8405 begum.yildizeli@bilecik.edu.tr

İngiliz Punch Dergisi Gözünden Osmanlı Balkanları

Özet

Kraliçe Viktorya döneminde genişleyen sınırlarıyla refah seviyesi artan İngiliz İmparatorluğu'nda halkın bilim, sanat ve politikaya olan ilgisi artmış, basın devrimiyse toplumda gündemi yakından takip etme kültürünü oluşturmuştu. Özellikle dönemin karikatürleri, gerek partilerin gerekse de iktidarın dış politikalara ilişkin siyasi duruşu sergilemekteydi. 1841 yılında yayın hayatına başlayan *Punch* ya da diğer adıyla *London Charivari*, felsefi ve bilimsel çalışmaların kitlelere yayılmasında önemli bir rol oynadığı gibi mizah ile entelektüele arasında yeni bir denge kurdu. Bu dönemde Osmanlı'nın Balkan topraklarına İngiliz ilgisi gezginlerin izlenimleriyle sınırlı kalmamış, Hristiyan azınlıkların geleceği konusunda da kamuoyunun iktidarlarda karar alma süreçlerinde etkisi olmuştur. Örneğin, Kırım Savaşı, sadece İngiliz-Osmanlı ittifakının diplomatik açıdan kanıtı değil, aynı zamanda basın ve halk arasındaki ilişkinin de buluşma noktası halini almıştır. Yakın Doğu Sorunu (1875-78) ve Osmanlı-Rus Savaşı (1877-78) süresinceyse Punch'ın karikatür sayısında belirgin bir artış olmuş, Gladstone ile Disraeli'nin politik rekabeti ve Balkan toplumlarının insan hakları üzerinden gelişen retorikle artan Islamafobik ve Turkofobik tutumlar belirginleşmiştir. 1878'de Ermeni Sorunu'nun başlamasıyla birlikte Sultan II. Abdülhamid şüphesiz ki bu propagandanın en önemli unsuru olmuştur. 1908 ve 1914 yılları arasındaysa *Punch* dergisi Balkan Savaşları süresince İngilizler'in hicivli bir gözü olmaya devam etmiş, Balkan devletlerine desteğini açıkça belirtmiş ve sonuç olarak Osmanlı yönetiminden tam bağımsızlıklarını olumlu karşılanmıştır.

Bu çalışma, Punch dergisinin Kırım Savaşı'ndan itibaren Balkan Savaşları ertesine kadar yayımlanan karikatürleri üzerinden Balkanlar'da yaşanan olayların yorumlarına ek olarak hangi dilsel ve görsel metaforların İngiliz kamuoyu için motivasyon sağladığını belirleyecektir. Bu analize ek olarak Osmanlı İmparatorluğu'na karşı değişen İngiliz politikaları ve Balkan devletlerine yönelik kamuoyu algılamaları değerlendirecektir.

Anahtar Kelimeler: Punch dergisi, Osmanlı Balkanları, İngiliz kamuoyu, Yakın Doğu Sorunu 1875-78, Balkan Savaşları

I. A General Political Outlook Of The British Empire, Her Attitude Towards The Balkans During The 19th And 20th Centuries And The Species Of The Punch Magazine

In the British Empire, whose wealth level increased with its expanding borders during the reign of Queen Victoria, the public's interest in science, art and politics

increased, and the press revolution created the culture of following the agenda closely in the society. Especially the cartoons of the period displayed the political stance of both the parties and the government regarding foreign policies.

Punch, or the London Charivari, which started its publication life in 1841, played an important role in establishing a new balance between humour and intellectuality. During the late 1800s, subsequent to Industrial and French Revolution, cartoons reflected not only the thoughts of middle-working-classes but also the important political events on the agenda. In the Western world, Punch played a significant role in the development of satire and pioneered the others. Conservatism and morality left their mark on the Queen Victoria era. Campbell-Moffat points out the influence of the Victorian public by the Twentieth-Century and states that *Punch* "largely shed its radicalism and become a 'national institution'" (2017, p.9).

19th century politics related to the Ottoman Empire is particularly based on the uprisings in the Balkan States, namely Eastern Question and the Great Game between Russia and Britain. Yet, there is another period which is extremely important for the future of the British policies towards the Ottoman Empire. This was the rivalry between Conservative Benjamin Disraeli and William Gladstone over the Eastern question. The Crimean War had proved to be vital in terms of showing how the press influenced public opinion, addressing the question of English protection of the Ottoman Empire and particularly Balkans. Palmerston encouraged the Protestant Victorian public to unite against Orthodox Russia during the Crimean war while awakening nationalist feelings amongst the citizenry. As the Russian bear was a threat to British imperialism and prestige in the international arena, anti-Russian sentiment was consolidated within British society from the 1830s onwards which eventually created a division in public opinion. It is obvious that the growth of the number of newspapers and journals in Britain in this period and the enthusiasm of their readers to events outside the continent influenced the interaction between public opinion and foreign policy. The years 1853-1856 alone saw the creation of 357 new newspapers and journals while the invention of the telegraph undeniably kept the Eastern Question alive throughout the Crimean War (Muddliman-Williams, 1920, pp.84-89). Together with the news 'revolution', every British citizen had the right to comment on foreign policy as well as on Parliamentary affairs via letters to the newspaper editors. This was true despite their social class and people got accustomed to receiving live news every day. *Punch* published 'The Russian Bear Hug!' titled cartoon for instance by showing that Russian Bear hugs Turkey but not in love meanings but due to the Russian Pan-Slavism. (*Punch*, 9 April 1856) The caricature titled 'The sick man of Europe' also refers to the weakness of the Ottoman Empire and the angel of death waiting for her while a consultation continuing between Europeans near the bedside (*Punch*, 17 September 1853).

The foundation of British policy towards the Ottoman Empire can be defined as a co-operation between two empires and British protection in order to secure Ottoman territorial integrity against the Russian threat. On the other hand, the nineteenth century was a scene of the transition from *ad hoc* principles of diplomacy to the Anglo-Ottoman alliance. While the Crimean War can be considered as the peak-period of friendly relations, Palmerston's tradition was pursued by Whig and Tory policymakers with respect to the Ottoman Empire. Along with the confidence and trust that Ottoman sultans put in British ambassadors, British diplomacy was free from the dynamics of Victorian party politics. It is also fair to state that there was no keen division between the Liberals and the Conservatives with regards to the formation of British foreign politics towards the Ottoman Empire.

II. Punch Magazine Through The Eastern Question And Abdülhamid II

As the height of the crisis in Bulgaria approached, Serb insurrections in Herzegovina and Bosnia in 1875 'had already aroused sympathetic interest in England within the general question of the position of Christians under Turkish rule' (Shannon, 1963, p. 36). Furthermore, it can be argued that these events inspired some Bulgarian groups to move towards the idea of freedom and an independent Bulgaria which can also be seen as a late repercussion of the French revolution amongst the Ottoman nations. For that reason the Bulgarian uprising can also be considered an extension of the Herzegovinian uprising which had begun in April 1876 and continued until the end of the year. While the Ottoman suppression of the Bulgarian insurrections proceeded, the debates in British Parliament were focused on the dethronement of the late Sultan Abdulaziz by his nephew Sultan Murad V in May 1876.[02] In the autumn of 1876, a large part of Victorian public opinion assessed Lord Beaconsfield as the man responsible behind the 'immoral' policies of Britain in the Balkans. Although Gladstone stated that 'it was not a question of religion' with the Bosnian uprisings, he strongly believed that the Turkish governance discriminated between Christian and Muslim subjects.[03] Additionally, criticism of the government's policies in various regions of the country, the general opinion and ideas of British society were in favour of being effective in the Eastern Question. This way of thinking was one of the reasons for the propaganda of the articles in a wide range of newspapers. While some of them published attacking emotions, '… beyond all recent precedent, is now moving the heart of the English people. Things have occurred during the last week, of which, being more in our vein, we should have been glad in ordinary times to state our opinion' ; they

02 HL Deb 30 May 1876 vol 229 c1416'Turkey-Reported Deposition of the Late Sultan-Question'

03 In a speech on 31 July 1876, 'The case of the Principalities is different because there are very few Mahomedans there, whereas there are many in Bosnia and Herzegovina.' HC Deb 31 July 1876 vol 231 cc126-225'Resolution'

attacked traditional party politics at the same time, 'The British nation as such, has indignantly, and with unanimity rarely witnessed, washed its hands of the selfish policy which had been ascribed to it on the continent. In doing so it has kept itself remarkably clear from party motives and self-interested motives' (*Illustrated London News*, 16 September 1876). One of the correspondents of the *Daily News* also noted the traditional rivalry with Russia for the Balkans, 'For a Christian can have a country, can know the feeling of patriotism; a Muhammedan cannot. He only knows Islam and his next door neighbour if a Christian, is a foreigner and an enemy. In my opinion the only way to prevent the people of the Balkan peninsula becoming Russian is to allow them to be Bulgarian; that is to give independence, or political autonomy at the very least' (*Daily News*, 5 December 1876).

Without doubt, there was a growing trend in the *Punch* cartoons in subsequent to the Bulgarian Agitation. In that respect, Seton Watson assesses *Punch* as a pioneer, by defining its status as 'hitting the nail on the head' particularly when portraying the rivalry of Disraeli in its 'publications and exclaiming' (Seton Watson, 1935, p. 79). As it was in 'Plenty of Work on Hand' cartoon, Gladstone is shown, axe in hand (a reference to his tree-felling hobby), in front of a tree labelled 'Turkish misrule'. Three other trees are labelled drink, 'lords', and 'Welsh Church'. Gladstone had become a liberator of the suppressed Ottoman nations) and he was on a rescue mission (*Punch,* 1876). With regards to the Bulgarian Agitation of 1876, in another cartoon, Gladstone was shown to be the head of the Cabinet while Disraeli was narghile smoking in traditional Turkish dress. A man was shouting with the *Daily News* in his hand (*Punch*, 1876).

The cartoons of political portions of the newspapers showed the papers' political stance on current foreign policies. Along with the interest of public opinion, there was a substantial increase in the number of caricatures during the Russo-Turkish war. In other words, public opinion was largely formed by party politics and foreign policy against the Ottoman Empire. Particularly, the extracts from *Punch* had a powerful effect. For instance, portraying the political situation before and during the 1877-8 Ottoman-Russian War, the cartoon entitled the 'Dogs of War' illustrates what happened between the triangle of Russia, Britain and the Ottomans. The Balkans is represented by dogs whose collars show their names, Romanians, Serbs, Bulgarians, and Montenegrins. The man trying to hold back the dogs dressed as a Russian while, peeping over a fence, Britain suggests that letting the dogs loose could be dangerous. The Ottoman Empire represented as a fat and vulnerable man, the sick man of Europe. (*Punch*, 17 June 1876) Therefore, the new Liberal policy towards the Ottoman Empire began to form within the idea that the British Empire should work with the other powers in order to maintain the harmony of the Concert of Europe.

When the research comes to Abdülhamid II, it is obvious that there is a strong dilemma, a huge difference between Ottoman and Western perceptions. The

reign of Abdülhamid II (1876-1909) is often regarded as an authoritarian era but also reformer and Panislamist for his empire. When Abdulhamid II came to the Ottoman throne on 7 September 1876, the uprisings in the Balkan provinces were at their peak. Gladstone had published his famous article entitled 'Bulgarian Horrors and the Question of the East' only two days prior to his coronation. It had been argued that this article was considered as a symbol of the Eastern Question and also attracted a great deal of attention very quickly within Great Britain. Although Abdülhamid II had to give priority to the new Ottoman Constitution proclaimed in December 1876, his response was a collection of photographs of wounded Mussulman women and children at Adrianople asking A. Henry Layard to convey on 23 August 1877 as victims of Russian and Bulgarian atrocities.[04] Abdülhamid had reasonable success in preserving the empire after 1878 but also several conspiracies took place against Abdülhamid II, particularly from the Committee of Union and Progress (CUP; İttihad ve Terakki Cemiyeti) and were commonly known as the Young Turks. *Punch* portrays Abdülhamid II in an uncomfortable position on the throne, (*Punch*, 23 July 1908) and shows again cross-legged on his divan, while Emperor Franz Joseph and Tsar Nicholas is asking on behalf of Eastern Christians faced by the straight-backed, manly Europeans, his self-indulgent pipe close at hand (*Punch*, 1903).

III. Punch Through The Balkan Wars

The Balkan Wars consisted of two conflicts that took place in the Balkan Peninsula in 1912 and 1913. Four Balkan states defeated the Ottoman Empire in the First Balkan War. The Tripoli War, which took place in 1911 and 1912, was fought between the Ottoman Empire and Italy. This war also took its place in the pages of history as the first war of Mustafa Kemal Atatürk. *Punch* sketches a giant Turkish man ready and decisive for future conflicts by saying "Well, this time at any rate, I should be able to get at 'em" (*Punch*, 9 October 1912) The political position of Montenegro following the Bucharest Peace Treaty in 1913 is also important for understanding the general outlook of the Balkans. The positions of the Allies, Great Britain and America concerning on Montenegro and the future of Balkans was merging in the future of the region. *Punch* sketches Montenegro as a child playing toys by himself and the Europeans were calling him for their future plans of the Balkans."The United Powers: Come outside, young Un, We've prepared a nice little demonstration for you, Montenegro: Oh, go away you silly Sailor-Men, can't you see I'm busy' (*Punch*, 9 April 1913) Punch's war pictures of 13 November 1913 tells the readers about the people of the Balkans of the period. Typical Scene at the source of the Danube (Belligerents), Peasansts dancing Kpyriproj in

04 The National Archives (TNA) Foreign Office (FO) 78/2583, Enclosure in Mr Layard's report No 987, 23 August 1877

the Bashi Bazaar Uskub, the ex-station master at Kirk Kilisse, Lule Burgas Boot Black and Staff of the Hotel Metropole at Larissa on the way to Salonika sketched through the through the eyes of the reporter. Even in the most peaceful times, the Balkans has been geography pregnant with tensions based on ethnicity, nationality and faith. With its strategic location and multinational structure, it has always been exposed to the interests and influence of the great states and it has easily turned into a powder keg. Thus, 'the Boling Point' cartoon literally predicts Balkan troubles for future generations.

Conclusion

In his extensive research on the place of the Balkans in British Liberal politics from the 1870's to 1920's, James Perkins refers to the diplomatic principles of humanitarianism, international diplomacy and the Concert of Europe by arguing that this analysis 'could also be levelled at the approach of British liberals to the Macedonian question and other Balkan issues before 1914' (Perkins, 2004, p. 232). In that respect Noel and Charles Buxton also represented the 'radical new liberalism' in the Balkan question of 1910s (Perkins, 2004, p. 105). On the other hand, Toynbee's pamphlet titled 'the Murderous Tyranny of the Turks' with a preface by Bryce demonstrated not only perceptions of 'the tyrant Turk' of the Armenian question of 1915 but was also a reminder of Gladstone's call against Turkish tyranny as 'the one voice for liberation against the Turk' in 1876 (Toynbee, 1915, p. 20) In that respect, Prime Minister David Lloyd George's presented a reference to Gladstone's sentiment for 'the Concert of Europe' which revealed his perceptions of British foreign policy against the Ottoman Empire (George, 1938, p.159).

It is hard to escape what the Punch Magazine left behind for the researchers and historians. From 1841 to 2002, the magazine cast a satirical eye on life in Britain so as the Ottoman Balkans and the Eastern Question. There is little doubt that the influences of cartoons were also essential in the formation of foreign policies together with public opinion since 1840s until the end of the First World War. Punch was also extraordinarily consistent and prophetic at times in its sarcastic caricatures and comments. Although not referring to the Liberal Opposition, it advocated the Liberals' line of criticism, which was remarkably effective for the Liberal position from Gladstone until Lloyd George.

Bıblıography

Buxton N. and Buxton H. (1914). *Travel and Politics in Armenia*, London: Smith, Elder & Co.

Buxton N. and Conwil-Evans T.P. (1922). *Oppressed Peoples and the League of Nations*, London: J.M. Dent and Sons.

Daily News, 5 December 1876

George, D. L. (1938) *The Truth About the Peace Treaties Vol. I,* London Victor: Gollancz Ltd.

Hansard Parliamentary Archives, House of Commons (HC) HC Deb 31 July 1876 vol 231 cc126-225'Resolution'

Hansard Parliamentary Archives, House of Lords (HL) Deb 30 May 1876 vol 229 c1416 'Turkey-Reported Deposition of the Late Sultan-Question'

Hoppen, K. T. (1998). *the Mid-Victorian Generation 1846-1886*, Oxford: Clarendon Press.

Illustrated London News, 16 September 1876

Meller J. P., *The Development of Modern Propaganda in Britain 1850-1902,* Durham theses, Durham University. Available at Durham E-Theses Online: http://etheses.dur.ac.uk/246/

Millman, R. (1979). *Britain and the Eastern Question 1875-1878,* Oxford: The Clarendon Press

Muddiman J. & Williams J. B. (eds.) (1920). *The Times Tercentenary Handlist of English & Welsh Newspapers, Magazines and Reviews, 1620-1920,* London: University of Michigan Library

Newman, Polson E. W. (1920). *Newspapers, Magazines and Reviews, 1620-1920*, London: Cassell and Company Limited.

Perkins, J. A. (2004). 'British liberalism and the Balkans, c. 1875- 1925', unpublished PhD thesis, Birkbeck, University of London.

Perkins, J. A. (2004). 'British liberalism and the Balkans, c. 1875- 1925', Unpublished PhD thesis, Birkbeck, University of London.

Punch caricature of years 1876-1877, Drawing, `Plenty of Work on Hand' (a caricature of Gladstone) by Sir Francis Carruthers Gould, available at http://collections.vam.ac.uk/item/O144529/drawing-plenty-of-work-on-hand/

Punch, 9 October 1912, 'In his element'

Punch, 17 September 1853, 'Turkey-'The sick man of Europe'

Punch, 9 April 1856, 'Turkey in Danger'

Punch, 17 June 1876, 'Dogs of War'

Punch, 1903, 'Ever ready to oblige'

Punch, 9 April 1913, 'Five Keels to None'

Punch, 1876, Plenty of Work on Hand

Punch, 23 July 1908, 'The throne perilous'

Shannon, R. (1963). *Gladstone and the Bulgarian Agitation 1876*, Great Britain: Robert Cunningham and Sons Ltd., Longbank Works, Alva.

Seton Watson, R. W. (1935). *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question: A Study in Diplomacy and Part Politics*, London: Macmillan

The National Archives (TNA) Foreign Office (FO) FO 78/2583 A. H. Layard to The Earl of Derby, photographs include 30 photographs depicting: sepiacoloured portrait photographs of wounded Musulman women and children at Adrianople victims of 'Russian and Bulgarian atrocities'. Enclosure in Mr Layard's report No 987, 23 August 1877.

Toynbee, A. (1917). *The Murderous Tyranny of the Turks with a preface by Viscount Bryce*, New York: Hodder&Stoughton

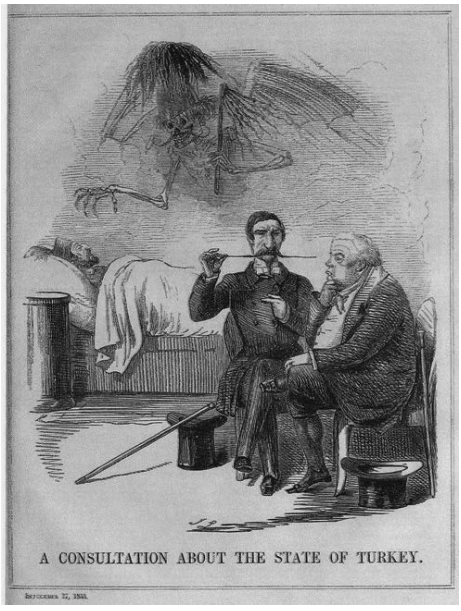
Appendix

(Selected cartoons)

1. Punch, The Giant - Great Britain and France-The Dwarf – Turkey, 5 August 1854

2. Punch, Turkey - "The sick man of Europe"-17 September 1853

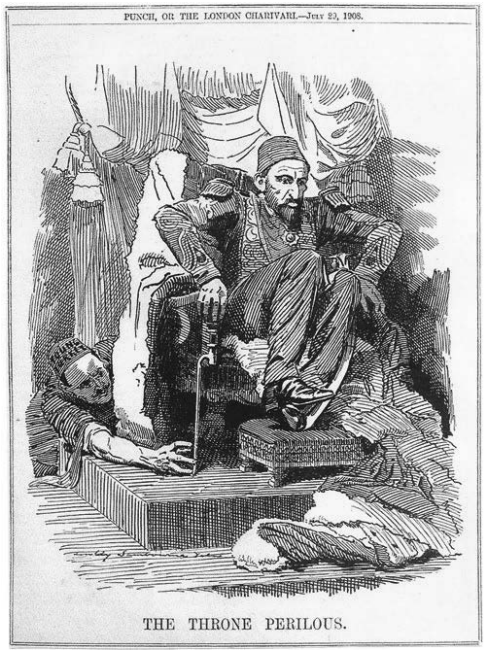
3. *Punch*, Dogs of War- 17 June 1876

4. *Punch*, The throne perilous, 23 July 1908

THE DOGS OF WAR.

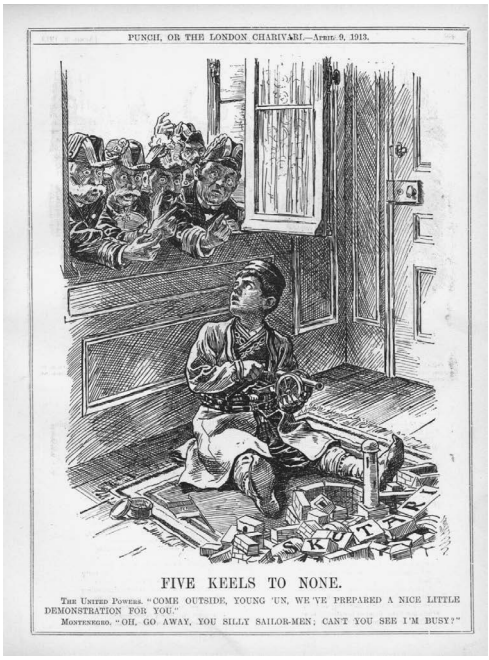
BULL A L. "TAKE CARE, MY MAN! IT MIGHT BE AWK'ARD IF YOU WAS TO LET 'EM LOOSE!"

THE THRONE PERILOUS.

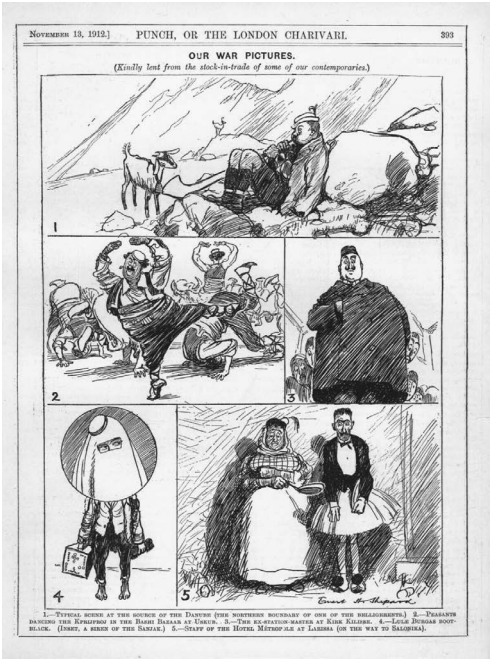
5.*Punch*, Five Keels to None-9 April 1913

6.*Punch,* Our Balkan War Pictures, 13 November 1913

PUNCH, OR THE LONDON CHARIVARI.—APRIL 9, 1913.

FIVE KEELS TO NONE.

THE UNITED POWERS. "COME OUTSIDE, YOUNG 'UN, WE 'VE PREPARED A NICE LITTLE DEMONSTRATION FOR YOU."
MONTENEGRO. "OH, GO AWAY, YOU SILLY SAILOR-MEN; CAN'T YOU SEE I'M BUSY?"

NOVEMBER 13, 1912.] PUNCH, OR THE LONDON CHARIVARI. 393

OUR WAR PICTURES.

(*Kindly lent from the stock-in-trade of some of our contemporaries.*)

1.—TYPICAL SCENE AT THE SOURCE OF THE DANUBE (THE NORTHERN BOUNDARY OF ONE OF THE BELLIGERENTS.) 2.—PEASANTS DANCING THE KPRIPPON IN THE BASHI BAZAAR AT USKUB. 3.—THE EX-STATION-MASTER AT KIRK KILISEH. 4.—LULE BURGAS BOOT-BLACK. (DIRT, A SERIES OF THE SANJAK.) 5.—STAFF OF THE HOTEL MITROPOLIE AT LARISSA (ON THE WAY TO SALONIKA).

7. *Punch*, The Boiling Point, 2 October 1917

THE BOILING POINT.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BALKANLARDAN ANADOLU'YA YAPILAN POMAK GÖÇLERİ

Dilara AVCI[01]

Özet

Pomaklar Bulgarcanın bir lehçesi ile konuşan bir halktır. Pomakların etnik menşei hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bu farklı görüşler hem Balkan devletleri hem de Türkiye tarafından üretilmektedir. Geliştirilen farklı düşüncelere rağmen Pomaklar hakkında belgelerden yola çıkarak emin olabileceğimiz durum ise Osmanlı'nın Balkanları fethi sürecinde Pomakların Hristiyanlıktan İslam'a ihtida olduklarıdır. Pomakların ihtida süreci XV. yüzyılda başlayıp XVIII. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Pomaklar XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Bulgarlardan gelen baskılar sonucunda Osmanlının Anadolu topraklarına göç etmek zorunda kalmışlardır. İlk göç dalgası 1877-1878 yılları arasında yaşanan Osmanlı-Rus Harbi sonucunda yaşanmıştır. İkinci büyük göç dalgası ise 1912-1913 yılları arasında yaşanan ve Balkanların çehresini tamamen değiştiren Balkan Savaşlarının sonucunda yaşanmıştır. Bu savaşlar sonucunda İstanbul, Trakya ve Batı Anadolu'ya Pomak göçleri yaşanmıştır. Bu iki göç dalgasının temel sebeplerinden birisi Bulgarların kendi ulus devletlerini kurma zamanında diğer etnik unsurlara karşı geliştirdikleri politikalarla ilgili olmuştur. Diğer önemli bir göç ise 1920li yıllarda görülmektedir. Dördüncü dalga 1950li yıllar ile 1980li yıllar arasında yaşanmıştır. Bu çalışmada yukarıda bahsedilen dört dalga ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Pomak, Göç, Balkan, Anadolu.

01 Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORDIC ID: 0000-0002-7570-6011, e-mail: dilara.avci@ahievran.edu.tr.

Pomak Migrations From The Balkans To Anatolia From The Past To The Present

Abstract

The Pomak language is a dialect of the Bulgarian language spoken by the Pomaks. There are different opinions about the ethnic origin of the Pomaks. These different opinions are produced by both the Balkan states and Turkey. Despite all these developed different thoughts, based on the documents about the Pomaks, we can be sure that the Pomaks were converted voluntarily from Christianity to Islam during the Ottoman conquest of the Balkans. Conversion process started in 15th century and continued to 18th century. Pomaks were forced to migrate by the Bulgarians to Anatolian lands of the Ottoman Empire since after the second half of the 19th century. First wave of the migration happened after 1877-1878 Russo-Turkish War. The second wave of the migration happened after the Balkan Wars that was happened between 1912-1913. As a result of the Balkan Wars, the face of the Balkans had completely changed. Pomaks migrated to Istanbul, Thrace and Western Anatolia. One of the main reasons for these two waves of migration was related to the policies developed by the Bulgarians against other ethnic elements at the time of establishing their own nation-state. The other significant wave of migration happened between the years of 1920s. The fourth wave happened between the 1950s and the 1980s. The four wave of migration mentioned above will be discussed in this paper.

Keywords: Pomak, Migration, Balkan, Anatolia.

Kimdir Bu Pomaklar?

Pomak kelime anlamı olarak Türk Dil Kurumu'nun güncel sözlüğünde "Rumeli'de Bulgarca konuşan bir Türk ve Müslüman topluluğu" anlamıyla yer almaktadır. (TDK, https://sozluk.gov.tr/) Sözlükte her ne kadar bir Türk ve Müslüman topluluğu olarak geçse de Pomakların Türk oldukları tartışmalı bir konudur. Resmî Türk tarih tezinde Pomakların Kuman-Kıpçak Türklerinden gelmiş oldukları ve Müslüman oldukları kabul edilirken bu düşünce Balkan devletlerinin resmî tarih tezlerinde farklılık göstermektedir. Bulgar tarih tezine göre Pomaklar, Balkanların Osmanlı "boyunduruğunda" oldukları zaman kılıç zoruyla Müslümanlaştırılmışlardır fakat Pomaklar aslen Bulgar kökenlidirler. Bu durumu pekiştirmek için ise Pomakların kullandıkları dil olan Pomakçayı referans göstermektedirler. Bulgarlara göre Pomakça, Bulgarcanın bir lehçesidir. Aynı şekilde Pomakçanın Bulgarcaya benzemediğini iddia eden isimlerin görüşlerine göre Pomakça aslında %30 Ukrayna Slavcası, %25 Kuman-Kıpçakça, %20 Oğuz Türkçesi, %15 Nogayca ve

%10 Arapça kelimelerden oluşmaktadır (Turan, 2000: 4). Yunan tezinde ise, Pomakların Büyük İskender'in torunları oldukları ve Bulgarlar tarafından önce zorla Slavlaştırıldıkları, Osmanlı yönetimi esnasında ise zorla Müslümanlaştırıldıkları kabul edilmektedir. Son dönemlerde yapılan çalışmalar ışığında Pomakların, Osmanlının Balkan fetihleriyle beraber XV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar gönüllü olarak ihtida ettikleri görülmektedir (Avcı, 2019: 9) .

Pomakların etnik menşeleri her ne kadar tartışmalı olsa da yaşadıkları coğrafya tarihsel süreçte çok fazla değişmemiştir. Günümüzde Türkiye, Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Arnavutluk ve Kosova sınırları içerisinde yaşamaktadırlar. (Koyuncu, 2013: 140-41) 2000li yıllar ile beraber genç Pomak nüfusu Balkanlardan daha çok kıta Avrupa'sına, Amerika'ya ve İskandinav ülkelerine göç etmişlerdir. Pomaklar bu ülkelerde kendi diasporalarını kurmaya başlamışlar ve organize olmak için büyük çaba göstermişlerdir (Zelengora, 2017: 181).

1876 yılının Nisan ayında Bulgarlar tarafından Osmanlı yönetimine karşı çıkarılan ayaklanmada, Pomaklar Bulgarların yanında olmamışlardır (Turan, 2000: 5). Literatüre Batak Hadisesi[02] olarak geçen olaydan da hatırlanacağı üzere Pomaklar, Bulgar çetecilerin karşısında Osmanlı ordularına destek vermişlerdir. Nisan ayaklanmasından sonra gerçekleşen 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'yle birlikte Pomaklar, Bulgarlara karşı mücadeleye devam etmişlerdir. Savaş ile birlikte Pomaklar Anadolu'ya göç etmek durumunda kalmışlardır. Böylelikle ilk Pomak göç dalgasını 93 Harbi[03] ile beraber görmek mümkündür. 93 Harbi sonrasında 1912-1913 yılları arasında bütün Balkanların sınırlarını değiştiren Balkan Savaşlarıyla beraber Pomaklar Anadolu'ya yeniden göç etmek durumunda kalmışlardır.

Osmanlı'nın Balkan Fetihleri ve Pomaklar

Osmanlı Devleti Balkanlarda XIV. yüzyılın ikinci yarısı itibarı ile genişlemeye başlamıştır. 1366-1376 yılları arasında Osmanlılar Balkanlarda, Makedonya ve Bulgaristan içlerine doğru genişlemeye başlamışlardır. Bu genişlemede sınır bölgelerine yerleşen uç beylerinin (Evrenuz Bey, Mihaloğlu, Hacı İlbeyi) etkisi büyüktür (İnalcık, 2005: 23). Önemli bir Pomak yerleşimi olan Nevrekop'un[04] Osmanlı yönetimine geçmesi fetihler aracılığıyla olmamıştır. Gazi Evrenuz'un Siroz ve Drama yakınlarındaki kaleleri ele geçirdiği zaman Osmanlı idaresi altına girmiş olduğu düşünülmektedir (Kiel, 2007: 54). Nevrekop ile ilgili bilgiler ilk olarak 1445 yılında oluşturulan deftere dayanmaktadır. (Paşa Livâsı İcmâl Defteri) Bu defter ışığında

02 Batak Hadisesi, Bulgarların bağımsızlık süreçlerinde sıkça başvurdukları bir olay haline gelmiştir. Her ne kadar Batak Hadisesinin içeriği tartışmalı olsa da Bulgar tarih yazımında Batak hadisesi Bulgarların Osmanlılar tarafından acımasızca katledikleri bir olay haline gelmiştir. Pomak Ahmed Ağa'nın önderliğinde Pomakların Bulgarlara karşı silahlanıp saldırmaları üzerine bir literatür geliştirmişlerdir.

03 93 Harbi (savaş Hicri Takvim' e göre 1293 yılında gerçekleştiği için literatüre 93 Harbi olarak da yansımıştır) olarak da geçen 1877-1878 Osmanlı- Rus Harbi, Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda aldığı ağır yenilgilerden birisidir.

04 Osmanlı idaresi altındaki ismi Nevrekop iken, Bulgaristan yönetimi altında Gotse Delchev olarak ismi değiştirilmiştir.

görülebileceği üzere bu tarihte gayri-Müslim nüfusun yoğunluğu bulunmaktadır (İnalcık vd., 2013: 77-78). Bu tarihten sonra bölgenin Müslümanlaşması başlamıştır. 1454-1455 tarihli defterde on iki hâne Müslüman nüfusun varlığı görülmektedir (Kiel, 2007: 54). Bölgenin Müslümanlaşması birden olmamış, Müslüman nüfusu yavaş yavaş artmıştır. Bazı bölgesel farklılıklara rağmen Müslümanlaşma doruk noktasını XVII. yüzyıl ve XVIII. yüzyılın ortalarında yaşamıştır (Koyuncu, 2020, 165). Bölgenin Müslümanlaşması literatürde oldukça tartışmalıdır. Balkan tarih yazımında Pomakların Müslümanlaştırılması zorunlu dönüşüm (forced conversion) olarak ele alınırken, son zamanlarda bu düşünce değişmeye başlamıştır.[05]

Pomakların Müslüman olmaları Bulgarların XIX. yüzyılda oldukça dikkatlerini çekmeye başlamıştır. Yukarıda da bahsedildiği üzere 1876 yılında çıkan Nisan Ayaklanması ve sonrasındaki Pomakların konumları Bulgarları rahatsız etmeye başlamış ve bu rahatsızlığı "Pomakların özlerine dönmeleri" gerekliliğini vurgulayarak dile getirmeye başlamışlardır. Bu öze dönme süreci ise özellikle Balkan Savaşları itibarıyla farklı bir boyuta evrilecektir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi ve İlk Göç

93 Harbi olarak da bilinen savaş Kafkas ve Tuna cephelerinde gerçekleşmiştir. Rusların savaş öncesinde yayınladıkları deklarasyonda bahsedildiği üzere savaşın temel sebebi Türk varlığını Balkanlardan silmek ve masum Hristiyanları ve Bulgarları korumaktır (Turan, 2006: 93). 1877-1878 Savaşı'nın gerçekte Bulgar Müslümanların katliamıyla başladığı 1876'daki meşhur "Bulgarlara uygulanan dehşet olayları" ile tetiklendiği söylenebilir (McCarthy, 2014: 61). "Bulgarlara uygulanan dehşet raporları" öncelikli olarak İngiltere'ye, daha sonra bütün Avrupa'ya yayılmıştır (McCarthy, 2014: 66). Bu raporlar kamuoyunun ilgisini cezbetmiş ve Osmanlıya karşı olan olumsuz tutumun kuvvetini arttırmıştır.

Savaş başlar başlamaz Balkanlarda yaşayan Türk ve Müslüman nüfusa karşı bir hareket başlamıştır. Bulgarların, Kazakların ve Rusların ortak saldırılarıyla beraber Türk ve Müslüman nüfus canlarını muhafaza edebilmek için zorunlu göç etmeye başlamışlardır. Bu göçmenler Varna, Edirne ve İstanbul gibi Osmanlının idaresinde bulunan topraklara sığınmışlardır (Turan, 2006: 95).

1912-1913 Balkan Savaşları ve Pomak Göçü

1877-1878 yılında yaşanan büyük Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra, Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda karşılaştığı sorunlar katlanarak artmaya devam etmiştir. Os-

05 Maria Todorova, Evgeni Radushev gibi isimlerin çalışmaları sayesinde "forced conversion" algısı değişmeye başlamış, "voluntarily conversion" da konuşulmaya başlanmıştır.

manlı Devleti'nin karşılaştığı bu sorunların başlangıcı olarak XIX. yüzyılın başlarını belirtmek yanlış olmaz. Milliyetçilik, XIX. yüzyılın başından itibaren bütün dünyayı etkisi altına almış, Osmanlı Devleti de etkilenenlerden birisi hâline gelmiştir. Özellikle Balkanlarda değişik milletlerden oluşan toplulukların edindikleri milliyetçilik temelli düşünceler aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne karşı isyan edip bağımsızlıklarını kazanmak bu toplulukların birinci hedefi hâline gelmiştir. Bulgarlardan önce Sırp ve Yunanlılar Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmiştir. Yunan isyanı Avrupa'dan Sırp isyanına göre daha fazla destek almış ve Yunanlılar isyandan sonra Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlıklarını elde ederek ulus devletlerini kurmuşlardır (Yolcu, 2020:13).

Bulgarların milliyetçi düşünceleri ilk olarak Rum kilisesine karşı olmuş, "ötekileri" Fener Patrikhanesinin egemenliğinden ayırıp bağımsız bir Bulgar kilisesi kurmak olmuştur. 11 Mart 1870 tarihinde Sultan Abdülaziz "Eksarhlık Fermanı"nı yayınlamıştır. Bu ferman ile beraber Bulgarlar Fener Patrikhanesi'nin idaresinden çıkmışlar ve bağımsız bir Bulgar kilisesi kurma hakkına sahip olmuşlardır (Güllü, 2018: 353-354). Fener Patrikhanesi'nin dinî yönetiminden çıkma fikri ise XIX. yüzyılda ortaya çıkmamış olup bu fikrin kökenleri Paisiy Hilendarski'nin XVIII. yüzyıldaki çalışmalarına kadar dayandırılabilir. Paisiy, Bulgarları Rumlaşma tehlikesine karşı uyarmış ve Bulgar diline ve tarihine sahip çıkılması noktasında Bulgarlara çok fazla sorumluluk düştüğünü belirtmiştir. (Koyuncu, 2006:201) Kilisenin bağımsızlığından sonra yönetim olarak diğer "ötekiden" ayrılmak için çalışmalar başlamış, 1908 yılında Bulgaristan Osmanlı Devleti'nin idaresinden çıkmıştır. Bulgaristan bağımsızlığı sonrasında 1912 tarihinde Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle Balkanlardaki durum daha karmaşık hâl almaya başlamıştır.

Bulgarlar ulus devlet inşa etme sürecinde azınlıkları Bulgarlaştırma eğilimi içerisine girmişler ve bu konuda çalışmaya başlamışlardır. Pomaklar 1830lu yıllardan itibaren Bulgar aydınının dikkatini çekmeye başlamışlardır. Milliyetçi Bulgarların Pomak nüfusu göz hapsine almasındaki sebep Pomakların kendileri ile aynı dili konuşmalarından ve geleneksel kültürlerinin yakınlığından kaynaklıydı. Bu benzerlikleri bozan tek durum Pomakların kendileri gibi Ortodoks Hristiyan olmayıp, Müslüman olmalarıdır (Koyuncu, 2013:148). Milliyetçi Bulgarlar Pomakların Osmanlı yönetimi zamanında kılıç zoruyla Müslümanlaştırıldıkları ve özlerine dönmeleri için tanassur edilmeleri gerekliliğini belirtmişlerdir. Bu doğrultuda Bulgar Ortodoks kilisesinin önderliğinde Pomakları Hristiyanlaştırma girişimleri başlatılmıştır. Bu çalışmalar için özel olarak heyetler kurulmuştur. Heyet üyeleri Rodoplar, Doğu Makedonya (Nevrekop, Drama, Serez) ve Batı Trakya'ya gönderilmişlerdir. İkinci Balkan Harbine kadar geçen sürede çok sayıda Pomak zorla Hristiyanlaştırılmıştır. Tanassur süreci Hristo Çernopeev'in çetesi tarafından 25 Kasım 1912 yılında Pirin Dağı'nda konumlanan Nevrekop'un köylerinde başlatılmıştır (Zelengora, 2017: 36). Hristiyanlığın gerekliliklerini yerine getirmeyen Pomaklardan ise caydırıcı olması sebebiyle para cezası kesilmiştir. Pazar ayinine

katılmak bir zorunluluk hâline getirilmiş, İslam dininin gerekliliklerini yerine getirmeleri ise bu kampanya kapsamında yasaklanmıştır. Pomakça isimler yasaklanarak, Pomaklara zorla Bulgar isimleri verilmiştir. Tanassur meselesinin yanı sıra Pomaklar muharebeler esnasında Bulgar orduları ve çetecilerinin verdiği zarardan kurtulabilmek amacıyla göç etmek zorunda kalmışlardır (Koyuncu, 2013: 167-68). Hem zorunlu Hristiyanlaştırma hem de muharebeler esnasında Pomaklara karşı yürütülen acımasız politikalar sebebiyle Pomaklar ikinci kez kitlesel olarak göç etmek zorunda kalmışlardır. Anadolu'ya doğru göç eden Pomak kitleleri Anadolu'da İstanbul, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale, Balıkesir ve Bursa'ya yerleştirilmişlerdir. Göç yolculuğu ise kolay olmamış, yolda hastalık, sefalet ve saldırılar sebebiyle çok sayıda Pomak hayatını kaybetmiştir. Balkan Harpleri sırasında özellikle tanassur ve baskının dayatıldığı yer olan Nevrekop kazasındaki öldürülen ve Osmanlı Devleti'nin Anadolu topraklarına göç edenlerin sayısı ise 7.000-8.000 civarındadır (Zelengora, 2017: 44).

Zorla Hristiyanlaştırma çalışmaları Vasil Radoslavov ve hükümetinin bu kararı durdurmasıyla, Pomak nüfusunun Anadolu'ya olan göçünü bir nebze durdurmuştur. I. Dünya Savaşı'na giden süreçte Osmanlı Devleti'nin ve Bulgaristan'ın yakınlaşması doğrultusunda tanassur çalışmalarına Radoslavov'un onayı dâhilinde ara verilmiştir. Pomaklara yeniden İslam'a dönme hakkı verilmesi tanassurun etkisini tamamıyla ortadan kaldırmamıştır. Tanassur çalışmalarının parçası olanlara herhangi bir cezai işlem uygulanmamıştır.

Bulgaristan'ın Pomaklara karşı yürüttükleri barışçıl politikaları Çiftçi Partisi'nin (1919- 1923) yönetimi sırasında da devam etmiştir. Partinin idari hayatının çok sürmemesine rağmen, Pomaklar da dâhil diğer azınlıklar da bu dönemde rahat bir nefes almışlardır (Zelengora, 2017: 49).

1920li Yıllarda Türkiye'ye Yapılan Pomak Göçleri

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi ve 1912-1913 Balkan Savaşları sonrasında diğer azınlıklar gibi Pomakların nüfusu da başta Bulgaristan'da olmak üzere diğer Balkan devletlerinin (Yunanistan gibi) topraklarında azalmıştır. Harplerin getirdiği kötü ve zor koşullar Pomakların zorunlu göçüne sebebiyet vermiştir.

Zorunlu göç dâhilinde Anadolu'ya gelen Pomakların Milli Mücadele'deki rolleri ise oldukça tartışmalıdır. Özellikle Pomakların Balıkesir ve Biga dolaylarında Milli Mücadele aleyhine davranışlar sergilemeleri dolayısıyla tek parti döneminde bu topluluğa karşı bir ön yargı geliştirilmiştir (Pınar, 2016: 810).

Lozan Barış Antlaşması ile beraber Türkiye Cumhuriyeti Devleti sınırları içerisinde Karasu nehrinin batısında yaşayan Müslümanlar bazı yerleşim birimlerine ve onların ayrıldıkları yerlere de Anadolu'da yaşayan Rumlar yerleştirilmişlerdir. Nehrin doğusunda bulunan yaklaşık yirmi köyde yaşayan Müslümanlar mübade-

leye tabi tutulmuşlardır. Bahsedilen bu Müslüman topluluklar arasında Pomaklar da bulunmaktadır. Ne kadar Pomak'ın mübadeleye tabi tutulduğu hakkında niceliksel bir veri bulunmamaktadır (Zelengora, 2017: 65).

Yunanistan haricinde Bulgaristan'da durumlar daha farklılaşmaya başlamıştır. Bulgaristan'da egemen olan Çiftçi Partisi'ne karşı kanlı bir darbe yapılmıştır. Askeri darbe sonrasında ülke içinde ortaya çıkan huzursuzlukla beraber diğer azınlıklar gibi Pomaklar da ülkeden göç etmeye başlamışlardır. O tarihe kadar Pomakları Türk olarak ele alan Bulgar yönetimi karar değiştirerek Pomak nüfusu Türklerden ayrı bir grup olarak değerlendirmeye başlamışlardır. Balkan Savaşları esnasında olduğu gibi Pomakların aslında köken olarak Bulgar oldukları, Osmanlı yönetimiyle beraber kimliklerinin zorla değiştirildiği algısı yaratılmaya çalışılarak onların Bulgar olarak nitelendirilmesi gerekliliğini vurgulamışlardır (Zafer, 2020, 19). Bu düşünceyi gerçekçi kılabilmek için Bulgar yetkililer Türkiye'ye göç etmek isteyen Pomakların isteğine engel olmaya başlamışlardır. Diğer iki toplu göçteki durumun aksine Pomaklar tek başlarına göç etmek durumunda kalmışlardır. 1930lu yıllarda devam eden Pomak göçleri Bulgar yetkilileri tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Bu noktada Pomaklara pasaport verilmesinde sorunlar çıkarılmış ve Pomakların diğer ülkelerin sınır noktalarına kaçışlarını engellemek için güvenlik takviyeleri yapılmıştır (Zafer, 2020: 23). Sınır noktalarına çok fazla güvenlik takviyesi yapılmasına rağmen Pomaklar hayatlarını riske atarak kaçmaya çalışmışlardır. Kaçışları önlemekle görevli Bulgar kolluk kuvvetleri kaçmaya çalışan Pomaklara silahlı olarak saldırmışlardır. Sınırdan firar etmeye çalışan Pomaklara saldırmak Bulgar hükümetinin aldığı kararlar kapsamında normalize edilmiştir (Zelengora, 2017: 72).

1930lı yılların sonunda Pomakların Bulgar hükümetinin bilgisi dâhilinde kurduğu Rodina (Vatan) topluluğu Pomakların Bulgarlaştırılma çabalarını daha ileri bir seviyeye getirmiştir. Cemiyete üye olan Pomaklar kendilerini Müslümanlaştırılmış Bulgarlar olarak görmüştürler (Neuburger, 2000: 182). Rodina'nın Pomaklar üzerindeki etkisi olumlu olmamış, Pomaklar cemiyetin düsturunu benimsememişlerdir. Cemiyetin politikası başarılı olmayınca tarih sahnesinden silinmiştir.

1950li Yıllardaki Pomak Göçleri

Bulgaristan'da yaşayan Pomaklar Bulgar yönetiminin idari anlayışına göre özgürlüklerini idame ettirebilmişlerdir. Bulgaristan'ın II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu Doğu Bloku ülkelerinden birisi hâline gelmesi azınlıklara karşı yürütülen politikaları daha sert bir duruma getirmiştir. 1950li yıllardan 1980li yıllara kadar geçen süre zarfında Pomaklar yönetim izni alamamalarından dolayı yasa dışı yollarla göç etmek zorunda kalmışlardır (Zafer, 2020: 26). Pomakların içinde bulundukları zor koşullar ise Türkiye Cumhuriyeti'nin bilgisi

dâhilindedir. Birçok Pomak, Türk elçiliklerine başvurmuş, durumlarını bildirmiş ve Türkiye'ye göç etmek için başvuru yapmışlardır. Bulgaristan'da bulunan Türk elçiliklerinden göçe dair olumsuz cevaplar alınınca Pomaklar geldikleri yerlere geri dönmek zorunda kalmışlar ve bu başvuruları Bulgar makamları tarafından öğrenilince iki katı şiddet ve baskı görmüştürler (BCA., Yer nr: 30,10,0,0 Fon Kodu: 243,646,7)[06]. Ayrıca yönetimi elinde bulunduran Bulgar hükümeti aleyhine oy verdikleri sebebiyle Pomaklara işkenceler etmiş, Pomakların canlarına ve mallarına karşı acımasız bir tutum sergilenmiştir. Türk hükümeti Türklere ve Pomaklara karşı yürütülen politikanın farkında olup, bu politikaların engellenmesinin aciliyetini iletmişlerdir (BCA.,Yer nr: 30,10,0,0 Fon Kodu: 243,646,13). Bulgar Komünist Partisi'nin İslam dinine karşı karalama kampanyaları, ateizm propagandaları ve Bulgaristan'da yaşayan Türklerin 1950li yılların başında Türkiye'ye yaptıkları büyük göç, Pomak nüfusu oldukça tedirgin etmiş ve ülkeden göç etmek için birbirinden farklı yolları denemek durumunda kalmışlardır (Zafer, 2020: 27-28).

Sonuç

Pomaklar 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin patlaması ile beraber Bulgar çetecileri ve ordusundan, Rus ve Kazak birliklerin baskılarından ve saldırılarından canlarını kurtarabilmek için Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da bulunan topraklarına göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu göç onları yüzyıllardan beri yaşadıkları topraklardan ayırmış ve kendilerine yeni topraklarda hayat kurmak durumunda kalmışlardır. Bu harbi takriben Balkan Savaşları'nda hem silahlı saldırılardan hem de Bulgarların bilinçli olarak yürüttükleri tanassur politikalarından kaçabilmek için Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. İstanbul, Edirne ve Tekirdağ gibi şehirler hariç Anadolu'da genellikle batıda olan şehirlere yerleştirilmişlerdir. Batı bölgesinde bulunan şehirler dışında istisna olarak ise Eskişehir ve Samsun örnekleri verilebilir. 1923 yılı ile beraber, mübadele gereğince Yunanistan sınırları içerisinde yaşayan Pomaklar, Türkiye sınırlarına göç etmişlerdir. 1920li yılların ortalarından itibaren Bulgarların Pomak göçlerine dair bakış açıları değişmiş ve göçler daha sıkı bir denetim altına alınmıştır. 93 Harbi ve Balkan Savaşları'ndaki zorunlu göç gibi olmamış, Pomak göçleri engellenmeye çalışılmıştır. Bu durum Pomakların Bulgar soyundan geldikleri ve Hristiyanlıktan kılıç zoruyla Müslümanlaştırıldıklarına dair geliştirilen düşünceden kaynaklanmaktadır. Pomak göçlerinin engellenmeye çalışılması ise sınırdan Pomak kaçışlarına sebebiyet vermiş ve çok sayıda Pomak'ın hayatını kaybetmesine sebebiyet vermiştir. Özellikle Bulgaristan'ın Sovyet Rusya etkisine girmesiyle beraber, ülkede bulunan etnik azınlıklara karşı negatif politikalar geliştirilmiştir. Geliştirilen politikalar her zaman

06 Bu konu ile ilgili arşiv belgesi Ek-1'de sunulmuştur.

Türkiye'nin bilgisi dâhilinde olmuş, Türkiye sınırlarına göç etmek isteyen Pomak nüfusu Türkiye tarafından engellenmeye çalışılmamıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BCA, Yer nr: 30-10-0-0 Fon Kodu: 243-646-7

BCA, Yer nr: 30-10-0-0 Fon Kodu: 243-646-13

İnternet Kaynakları

https://sozluk.gov.tr/

Eserler

Avcı, D. (2019), *The Pomaks: Conversion to Islam in the Western Rhodope Mountains in the 15th Century.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Güllü, E. R., (2018)," Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu ve Statüsü", *Gaziantep University Journal of Social Sciences,* 17 (1), s.350-361.

İnalcık, H., Radushev, E., Altuğ, U. (2013), *1445 Tarihli Paşa Livâsı İcmâl Defteri,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnalcık, H. (2005), Türkler ve Balkanlar, *BAL-TAM Türklük Belgesi 3*, s.20-44.

Kiel, M. "Nevrekop". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33: 54-55. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Koyuncu, A. (2013), Balkan Savaşları Sırasında Pomakların Zorla Tanassur Edilmesi (1912- 1913), *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi),*Sayı 33, s.139-196.

Koyuncu, A. (2006), "Bulgaristan'da Osmanlı Maddi Kültür Mirasının Tasfiyesi (1878-1908)", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, sayı:20, s.197-243.

Koyuncu, A. (2020), The Emergence of the Pomaks in the Ottoman Sources and Etymology of the Term Pomak, *Bulgarian Historical Review*, Issue No: 3-4, s.161-236.

McCarthy, J. (2014), *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının etnik kıyımı: 1821-1922*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Neuburger, M. (2000), Pomak Borderlands: Muslims on the Edge of the Nations, *Nationalities Papers*, Vol. 28, No. 1, s.181-198.

Pınar, M. (2016), Tek Parti Döneminde Pomaklar (1923- 1946), *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı XXV, s.803-835.

Turan, Ö. (2006), Bulgaristan'da Türklere ve Müslümanlara Yapılan Mezâlim*, Uluslararası Suçlar ve Tarih,* Sayı 1, s.89-101.

Turan, Ö. (2000), *Rodop Türklerinin 1878 Direnişi*, Balkan Türkleri Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu, Ankara: TTK Yayınları.

Yıldırım, B. (2019), *Bulgaristan ve Bulgaristan Türkleri (1878-1938)*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.

Yolcu, C. (2020), *İntibah- İbret- İntikam: Balkan Savaşı'nda Osmanlı Propaganda Kitapları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Zafer, Z. (2020), Türkiye- Bulgaristan İlişkileri Bağlamında 1989 Öncesi Pomak Göçleri, *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, 4(2), s.13-37.

Zelengora, G. (2017), *Türkiye'deki Pomaklar*, (Çeviri: Zeynep Zafer), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ek-1

Belge Özeti: Bulgar Hükümetinin, Pomakları Bulgarlaştırmaya Çalışarak Onları Göçe Zorladığı

T. C.
Dışişleri Bakanlığı
Birinci Daire U. Müdürlüğü

Şube 4.-

U. No. 5334/1
H. No. 2.1.3
Lef: 1

Ankara, ... 194
Hulâsa .....

Yüksek Başbakanlığa

Bulgaristan'daki Pomakların müşkil durumuna mütedair Filibe Konsolosluğumuzdan alınan 29 Mayıs 1946 tarihli ve 247/65 sayılı yazının bir örneğinin ilişik olarak sunulduğunu saygılarımla arzederim.

Dışişleri Bakanı
Hasan Saka

030 | 10 | | | 243 | 646 | 7

BAŞBAKANLIK EVRAKI
Tarih | Numara | Lef
18/946 | 7746 | 1

Filibe Konsolosluğundan alınan
29 Mayıs 1946 tarih ve 247/65 sayılı yazının
örneğidir.

Bulgaristan'da bugünkü Vatan Cebhesi idaresi erke geldikten sonra, bütün azlıklar için olduğu gibi, Pomaklara da hayat hakkı verileceği tantanalı suretlerle ilân edilmiş olmasına rağmen filiyatta bunların durumlarında salâha doğru her hangi bir değişiklik vukua gelmediğini ve bulgarların (Müslüman Bulgarlar) adını taktıkları bu biçareleri temsil için eskisi gibi faaliyette bulunmağa devam ettiklerini evvelce arzetmiştim.

Bulgarların maksadlarına erişmek için kullandıkları vasıtalar, yine eskisi gibi, ölüme kadar vardırılan dayak, aç bırakmak ve daha akla gelmiyen feci işkencelerdir. Bir taraftan bu şekilde bulgarların mezalimine maruz kalırken diğer taraftan da ümitle dolu gözlerini çevirdikleri Cumhuriyet Hükûmetinin kendilerine karşı yakın ve müessir alâkasının izlerini görememekten ümitsizliğe düşen bu biçareler çok acınacak bir durumdadırlar.

Son zamanlarda Yunanlıların Rodoplar mıntakasını ilhak için yaptıkları teşebbüsler bu biçarelerin durumunun bir kat daha elim bir şekle girmesine vesile olmuştur. Bulgarlar, bu vaziyette, Pomakların Bulgaristandan memnun olduklarını ve esasen bulgarlığın bir cüzü olduklarından büyük bulgar camiası içinde bu milletin bir parçası şeklinde yaşamak istediklerini cihan kamu oyuna isbat etmek maksadiyle mazbatalar tanzim ettirmeğe, mitingler toplattırmağa çalışıyorlar. Fakat bulgar mezaliminden bihakkın şikâyetci olan Pomaklar insiyakî bir tesanüt halinde bu istekleri yerine getirmekte kaçınmakta ve bu sahada, ideoloji gayretile, mesaî sarfeden komünist Pomakların gayretleri de boşa gitmektedir. Fakat Bulgarlar bu vaziyete boyun eğmemekte ve maksatlarına ermek için tazyiklerini her gür

./.

030 10 243646 7

bir az daha arttırmaktadırlar. Öyle ki bugün Pomaklara (toplama kampı) hayatı yaşattırılıyor demek hata olmaz.

Pomakların maruz kaldıkları muamelelerden ıttılaıma kadar gelebilenleri, madde, vaka ve isim zikri suretiyle Elçiliğe arzeylemekteyim. Fakat Elçiliğin bu hususta sarfeylemekte olduğunu tahmin ettiğim mesainin de müsmir bir neticesi görülememektedir.

Yurdları, aileleri mahvolmak tehdidi altında bulunan, zorla hiristiyan edilmeğe çalışılan bu zavallılar canlarını kurtarmak için anavatana göçmek üzere müracaatta bulunuyorlar. Fakat tarafımızdan göç müsaadesi verilemediği için ümitsiz ve perişan bir halde yine köylerine dönmek zorunda kalıyorlar ve bu sefer Konsolosluğa müracaatta bulunduklarını öğrenen mahallî makamlardan iki misli tazyik görüyorlar. Böyleleri arasında dayakla öldürülenlerin adedi birden çok fazladır.

Bu gidişle, bu ırkdaşlarımızın ya temamen, Bulgarların istediği gibi, bulgarlaşması veya mahvolması için aradan çok uzun zaman geçmesi gerekmiyecektir. Pomakların kurtarılmaları için yegâne çare bunları anavatana almaktır ve bu projenin tahakkukunu daha eyi zamanların gelmesine bırakarak, aralıkta siyasî teşebbüslerle durumlarının ıslahına çalışmak, gördüğüm misallerden edindiğim kanaate göre, abes ile iştigal demektir.

Cumhuriyet Hükûmetinin pomaklar hakkındaki siyasetinin ne olduğunu bilmiyorum. Ancak bu biçarelerin yurdumuz için faideli bir unsur olabilecekleri kanaati ve bunları anavatana getirmek fikri mevcut ise bu takdirde bu iş hakkında acele bir karar vermek zamanı geldiği hususunu ehemmiyetle yüksek Bakanlıklarına arzı borç bilirim.

Bu vesile ile de derin saygılarımı sunarım.

Filibe Konsolosu

030 10 243 646 7

3

BCA, Yer nr: 30-10-0-0 Fon Kodu: 243-646-7

HOMETOWN ASSOCIATIONS OR TRANSNATIONAL MIGRANT ORGANIZATIONS? BALKAN AND RUMELI TURKS' CULTURE AND SOLIDARITY ASSOCIATIONS IN TURKEY

Sinem ARSLAN [01]

Abstract

Migrant associations have assumed an important role in the identity formation of migrant communities and have facilitated strong cohesion within communities to create solidarity. Balkan and Rumeli Turks, a demographically powerful migrant community with transnational ties, have formed a large number of diverse types of migrant associations in Turkey. However, how these associations take on tasks related to the mobilization of Balkan and Rumeli Turks in light of the conflicts and politics centered on their community in home and host countries is not explored deeply in the academic literature. Moreover, the emergence of these associations in civil society as an intermediary between migrants and the state in order to ensure Balkan and Rumeli Turks have the rights to deal with transnational issues is still a gap in the literature. Therefore, this study evaluates the migration history, diversity, political participation, and transformation of the organizational behavior of the above-mentioned community in Turkey and questions how the Balkan and Rumeli Turk migrant associations were able to act as socio-political actors and ensure the political participation of migrants to protect communal identity. The findings are based on ethnographic fieldwork conducted between August 2020 to March 2021 with board members, the president of various boards, and the president of the confederations, federations, and associations in Istanbul, Bursa, Izmir, Ankara, Eskisehir, and Kırklareli. The methodology used consists of the anthropological methods of participant observation. Semi-structured and open-ended interviews were conducted with twenty-eight participants in face-to-face meetings in the above-mentioned cities of Turkey or through video conferences.

Keywords: migration-emigration, transnational migrant organizations, hometown associations, political mobilization of Balkan and Rumeli Turks, collective identity, diaspora politics

01 Ph.D student at Boğaziçi University in the Atatürk Institute for Modern Turkish History, e-mail: sinem.arslan9604@gmail.com.

Özet

Göçmen dernekleri göçmen topluluklarının kimlik oluşumunda önemli bir rol üstlenen ve bu göçmen grupları içerisinde dayanışma oluşturmak için güçlü bir uyumu sağlayan mekanizmalar olarak ele alınmaktadır. Ulus ötesi bağlara sahip, demografik olarak güçlü bir göçmen topluluğu olan Balkan ve Rumeli Türkleri, grup kimlikleri etrafında şekillenen farklı faaliyet alanlarına sahip çok sayıda sivil toplum örgütü kurmuştur. Ancak Balkan ve Rumeli Türklerinin hem göçü veren ülkelerde hem de göçü alan ülkelerde topluluklarını merkeze alan çekişmeler ve politikalar ışığında mobilize olmayı kendilerine görev edindikleri akademik literatürde yeterince ele alınmamıştır. Dahası derneklerin göçmenler ve devletler arasında Balkan ve Rumeli Türkleri hakkındaki uluslararası konularda aracı kurum olarak sivil toplumda nasıl ortaya çıktıkları literatürde hala boşluk oluşturmaktadır. Bu nedenle, bu çalışma, Türkiye'de Balkan ve Rumeli Türklerinin göç tarihini, çeşitliliğini, siyasal katılımını ve örgütsel davranışının dönüşümünü değerlendirmektedir. Ayrıca bahsi geçen bu göçmen derneklerinin toplulukları adına sosyo-politik aktörler olarak nasıl ortaya çıktıkları; temsil ettikleri göçmenlerin kimliklerini korumak için siyasal katılımı teşvik ettikleri ele alınacaktır. Bulgular, İstanbul, Bursa, İzmir, Ankara, Eskişehir ve Kırklareli'ndeki derneklerde, federasyonlarda ve konfederasyonda Ağustos 2020 ile Mart 2021 arasında gerçekleştirilen etnografik saha çalışmasına ve arşiv taramasına dayanmaktadır. Yirmi sekiz katılımcı ile yüz yüze veya video konferans yoluyla yarı yapılandırılmış ve açık uçlu görüşmeler yapılarak antropolojik katılımcı gözlemci metodu uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: göç, ulusötesi göçmen örgütleri, hemşeri dernekleri, Balkan ve Rumeli Türkleri, kolektif kimlik, diaspora siyaseti

Introduction:

Despite restricted mobilization due to the Covid-19 pandemic, approximately thirty-three executives of Balkan and Rumeli Turk associations from several cities in Turkey came together at a consultation meeting organized by the Confederation of Balkan and Rumeli Migrants (CBRM) on 10 September 2020 in Edirne[02]. The main theme of this urgent meeting was the forthcoming general elections in Bulgaria in April 2021. First of all, the confederation's president explained how "Bulgaristanlı"[03] Turks who have both Bulgarian and Turkish citizenship and have the

02 The Confederation of Balkan and Rumeli Migrants (CBRM) invited all the Balkan and Rumelia Turk associations and federations instead of specifically inviting only the Bulgaristanlı Turk associations and federations. However, some of the immigrants from other Balkan countries stated that they preferred not to attend the meeting held by the CBRM in Edirne because the general theme of the meeting was not related to them. Moreover, they complained that the confederation intensively focused on the Bulgarian elections and political participation of Turks and Muslims in Bulgaria.

03 In Turkish public space, Turks who came from Bulgaria use the term "Bulgaristanlı" Turks to describe themselves. Therefore, in this article, the term "Bulgaristanlı Turks" is chosen to refer to them. In the literature, phrases like Bulgarian Turks or Turks of Bulgaria are used to define this group. However, I specifically adapted the term "Bulgaristanlı Turk" to be

right to vote in Bulgarian elections would vote in Turkey in the restricted conditions of the Covid-19 pandemic. However, apart from discussions about how to manage the election process under extraordinary conditions caused by the pandemic, the most important subject discussed in this closed meeting was the decrement of the Turkish population in Bulgaria as a result of the intense migration of Turks to Western European countries after Bulgaria became a member of the European Union. The presidents of the associations and federations present were concerned about how the stakeholder position of Turkish and Muslim minorities in Bulgarian politics would be affected as a consequence of the population decrease.

Presidents of various federations and associations attending the meeting respectively took the floor and each of them invited others to act shoulder to shoulder to protect their ethno-cultural identities in both Turkey and Bulgaria, as well as in all Balkan countries. Their invitation to act in solidarity with each other was meant undoubtedly to trigger their community to vote for the political parties that promise to create policies that benefit the Turkish and Muslim minorities in their countries. In this meeting that I attended as a participant-observer after several requests made to association executives and also the Confederation president himself, I had the chance to interview several federation presidents and association executives who came from various cities of Turkey to attend this meeting. In their speeches and also in our semi-structured interviews, these leaders highlighted the importance of mobilization and promoting the ethno-cultural identities of Balkan Turks. Moreover, the importance of promoting the participation of immigrants in both the Turkish and the Bulgarian political arena is emphasized to preserve their cultural identity and survive as a community in both countries. The desire of association executives to be agents in Balkan politics and engage in discourse on identity protection leads me to question their position as non-governmental organizations in the framework of Turkish civil society and transnational politics.

Balkan and Rumeli Turk civil society organizations aim to have a significant influence on international and national politics, as well as in the local lives of immigrants. Their willingness to steer politics on behalf of their community derives from the purposes of their establishment and the political and social identity into which they were born. A common feature of the neighborhoods in which Balkan and Rumelian immigrants densely live in is having associations that aim to protect the culture of the community and increase solidarity within it. Balkan and Rumelia Turks, a demographically powerful migrant community with transnational ties, have been forming a large number of diverse types of associations in Turkey ever since the first decade of the 19th century (Baklacıoğlu, 2006). Engaging in cultural

sensitive to the perception of many of them that the term "Bulgarian Turk" as it's used in Turkey is an insult to their ethnic Turkish identity. They purposefully declare everywhere that they are not "Bulgarians", and that in actuality they only came from Bulgaria (Bulgaristanlı).

and political mobilization on the behalf of the community put these associations forward in Turkish socio-political life. On the other hand, the transnational ties of the community provide an opportunity for these associations to have socio-cultural and socio-political influences in the Balkans. It is obvious that civil society is a dynamic and relational platform where all kinds of political and economic power conflicts come into existence and that some of these associations have been participating in and influencing the political system in both Turkey and Balkan countries. Examining how the community describes itself and the main dynamics that inspire the community to mobilize will be approached to understand the structure of these community-based associations and their activities.

"Camia"[04] Balkan and Rumeli Turks in the Turkish Public Sphere

"If a river is enshrined in a heart of a Turk, it is the Danube. If a mountain is, it is the Balkans. It has been 43 years since I left the riverside of the Danube and foothills of the Balkans. However, I don't suppose that even long centuries can cause the heart to forget memories of these rivers and snow-capped mountains?[05]

As Yahya Kemal, the famous Balkan immigrant poet of Turkish literature, showed in the quote above, it has become a truism to argue that the massive migration from the Balkans to Turkey was a historically traumatic experience for migrants. Moreover, forced to leave their birthlands and make an effort to integrate into new places and create an imagined homeland, migrants are triggered to mobilize around formal and informal migration networks. Migrant networks also provide a basis for community formation in the place of settlement (İçduygu, 2014). Historically, Ahmet İçduygu and Deniz Sert divided the migration history of Balkan and Rumeli Turks to Turkey into four periods (İçduygu and Sert, 2015). First, during the late 19th century, the acceleration of independence movements associated with a multitude of wars and massacres in the Balkan territory of the Ottoman Empire led to the mobilization of the population while political borders were being shaped. The Russian-Ottoman War of 1877–1878 and the Balkan Wars of 1912-1913 especially forced the Muslim and Turkish population to immigrate from the Balkans to within the current borders of Turkey. The first generation of immigrants who migrated from the Balkans to Anatolia were labeled "muhacir" (one who is an immigrant)[06] and even today, people whose families migrated from

04 The association executives of the Balkan and Rumeli Turks prefer to describe themselves as a camia (community). The first Turkish source in which this word was used belongs to Ziya Gökalp (https://www.nisanyansozluk.com/kelime/camia).

05 Translated by the author from the Turkish original: *"...Bir Türk gönlünde nehir varsa Tuna'dır, dağ varsa Balkan'dır. Vakıa Tuna'nın kıyılarından ve Balkan'ın eteklerinden ayrılalı kırk üç sene oluyor. Lakin bilmem uzun asırlar bile o sularla o karlı tepeleri gönlümüzden silebilecek mi?..."* (Beyatlı, 1973, p. 146).

06 The direct lexical meaning of the term "muhacir" is migrant. This word of Arabic origin was commonly used to describe Turkish citizens who came to Turkey from the Balkans in continuous migration waves (Boyar, 2007, pp. 130).

the Balkans to Anatolia in the late 19th century refer to themselves as "muhacir". The consequences of the transition from empire to nation-state continued to be felt well into the 20th century.

The second wave of migration took place after the establishment of nation-states in Turkey and the Balkan Peninsula. In the 1930s, demographic homogenization practices existed in countries neighboring Turkey and the Balkans. The process of nationalization in the Balkans took place differently in each country, so the policies applied by these countries to the Turkish and Muslim minorities also differed. As a result of Turkey's signed agreements with Balkan countries, massive and mandatory or voluntary immigration waves have also taken place. Moreover, migration from the Balkans had special place in the migration and settlement history of the Turkish Republic because Muslim and Turkish immigrants from the Balkans were used as essential elements of the Turkish nation-state during the construction of the Turkish national identity. In addition to this, Kemal Kirişçi viewed migration waves from the Balkans to Turkey as a part of the nation-building process in the Turkish Republic. He identified a relationship between the decrease of the Turkish population in Anatolia as a result of wars and the new Turkish Republic's policies toward Muslim and Turkish migrations from former Ottoman territories (Kirişçi, 2008). Moreover, Erder [AE1] described Balkan immigrants as "Friends of the Settlement Laws of Turkey" (İskan Kanunu'nun Kadim Dostları) because they were influential in the redetermination of the Settlement Laws, which regulated migration to Turkey and the construction of the national identity of Turkey until the 1950s. In contrast, immigrants who came after the 1950s did not have such a preferential status in the eyes of the Turkish state (Erder, 2018).

However, from the Second World War to the end of the Cold War, which is defined as the third period, Turkey's migration policy began to discourage immigrants from migrating to Turkey. The reasons behind this tendency were related to the sufficient growth of Turkey's population and also a lack of land to accommodate immigrants and an inadequate budget that made it difficult to manage migration flows. Still, intensive Turkish and Muslim migration flows from especially the Eastern Bloc took place. During the Cold War, Turkey was a part of the Western Bloc, so Turkey's migration and asylum policies were shaped according to its political position in the international arena. Especially in the 1950s and onward, a huge amount of immigrants to Turkey came from the Soviet Bloc.In addition to this, the Turkish state also used anti-communist discourse to shift public opinion in Turkey toward being in favor of accepting migrants from communist countries in Europe like Yugoslavia, Bulgaria, and even countries of the Soviet Union (Parla, 2019; Erder, 2018; Baklacioglu, 2006; Danis & Parla, 2009).

The fourth and fifth generation of Balkan migrants who migrated to Anatolia in the period between the late 19th century and the foundation of the Turkish Republic were organized around the "Muhacir" Associations in Turkish civil society.

The migration waves in the fourth period occurred after the collapse of the Communist regimes. Apart from 20,000 Bosnians and 18,000 Kosovars who obtained temporary asylum in the 1990s because of persecutions in the region, the type and pattern of migration from the Balkans changed from "escape from communist persecution" to "seek a relatively prosperous life as illegal immigrants escaping the economic turmoil in Balkan countries" (İçduygu and Sert, 2015). Balkan and Rumeli Turks turned from *soydaş* (racial kin) to irregular labor migrants; they came to Turkey with tourist visas and illegally stayed and worked as domestic laborers, sex workers, construction workers, or sweatshop workers (İçduygu and Yükseker,2008; Parla, 2011).

From the 2000s onward, the Turkish government's migration policies regarding Balkan and Rumeli Muslims and Turks who preferred to migrate to Turkey due to the presence of their strong networks and existing relations there again changed to discuss these people in the Balkans with the discourse of Evlad-ı Fatihan. The aftermath of the several immigration waves of Turkish and Muslim groups from the Balkan Peninsula to within the current borders of the Turkish nation-state led to the creation of the ethnocultural group called "Balkan and Rumelia Turks." Several ethnocultural subgroups were shaped by the region of origin of the immigrants and as such exist under the umbrella term of "Balkan and Rumelia Turks."

Culture and Solidarity Associations of Balkan and Rumeli Turks in Turkey

The classic definition of a civil society organization in Turkey is a not-for-profit entity that is not associated with the state, but is rather voluntarily formed by people united around the same common purpose. Civil society organizations are formed with various concerns in mind such as civil rights, gender equality, children, other parity movements, pollution, environmental problems, and so on. Balkan and Rumeli Turks have formed different types of civil society organizations and waqfs with various purposes in Turkish civil society. A lot of associations, charity foundations, trade unions, and educational associations have been established in the name of the Balkan and Rumelia Turks. However, in this article, only the civil society organizations of Balkan and Rumeli Turks that center identity concerns and shape their activities around the protection of identity will be discussed.

"Culture and solidarity" associations and federations are based on the union of several associations; similarly, the Confederation of Balkan and Rumelia Turks was formed to bring together community-based organizations. However, community-based organizations can be classified as hometown associations, migrant associations, and also diaspora associations. Balkan and Rumeli Turk associations were established as migrant organizations in the early 20th century and then

turned into hometown associations until the early days of the 2010s.However, these associations differentiated from hometown associations in that they had extraterritorial *hemşeri* (fellow townsman) ties between community members. Day by day, the Balkan and Rumeli Turk communities turned into diasporic communities, some of which resided in Turkey, some of which stayed in Balkan countries, and some of which migrated to Western European countries to pursue better living conditions. Therefore, the activity of associations started to surpass the boundaries of "vatan" and "anavatan".[07] Balkan and Rumeli Turk associations have similar historical backgrounds with hometown associations in the Turkish Republic. However, the foreign policy of the governments of Balkan countries and also the world's political conjunctures are crucial components in the increase of the number of these associations in civil society (Baklacıoğlu, 2006). Therefore, the left- or right-wing governments in Turkey did not visibly change the components and the field of activities of the Balkan and Rumeli Turk associations.

Initially, during the ongoing nation-building process in the Balkan Peninsula from the end of the 19th century to the end of World War II, masses of people of Turkish and Muslim origin were exiled or migrated as a result of migration agreements between Turkey and Balkan countries. Associations were founded by former citizens of the Ottoman Empire living in the Balkan Peninsula with philanthropic purposes to sustain the needs of immigrants newly arrived to Turkey. The first known Balkan and Rumeli Turk association was the *Rumeli Muhacirin-i Islamiye Cemiyeti* (Community of Muslim Refugees), which was established to raise awareness about the massacres of Turks and Muslims living in the Balkans, to prevent the people of Anatolia from adopting an exclusionary attitude toward the migrants, and with philanthropic purposes to sustain the needs of Balkan migrants (Ağanoğlu, 2001).

During my preliminary fieldwork when I did archival research on associations, I found a poem titled "*Bulgar Mezalimi İntikam Levhası Kulağına Küpe Olsun Unutma*" [AE1] written by Tahirü'l Mevlevi who was a Sufi writer and poet living during the last decades of the Ottoman Empire. The poem was sold for a small amount in order to raise money to allow the *Rumeli* Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti[08] (Community of Muslim Refugees from Rumeli), the oldest association representing the first group of Balkan migrants known in history, to provide aid for immigrants.This association was established to deal with the problems of Balkan migrants during the last decades of the 19th century and especially during the

07 *Vatan* and *anavatan* have the same meanings as homeland in the English language. However, while Balkan and Rumeli Turks used the term *vatan* to refer to their birthplaces in Balkan countries that were former territories of the Ottoman Empire, they prefer to define Turkey as *anavatan*, the place that they were sent from in order to Turkify the Balkans in the 14th and 15th centuries.

08 Ağanoğlu could detect evidence of the existence of the association from the holiday telegram sent to the Sultan by the association executives and the petitions they sent to the Ministry of the Interior of the Ottoman Empire in his painstaking studies in the Ottoman archives.

Balkan Wars. The association published articles and representative pictures depicting the massacres and atrocities done toward Muslims and Turks during and after the Balkan Wars for the purpose of informing the public. The main purpose of these publications was to explain how people were persecuted in the Balkan lands due to their Turkish and Muslim identity. The most striking point about this association was its partaking in propagandistic activities using the same identity discourse of today's Balkan and Rumeli Turk associations.

Given that civil society was a state monopoly until 1940[09], the Balkan and Rumeli Turks were not at the forefront of Turkish civil society until the 1950s when the Cold War's political climate between Turkey and the Balkan countries created mass migration waves from the Balkans to Turkey. In addition to these constitutional developments in the 1950s, a huge amount of Muslims and Turks who had been living under communist regimes immigrated to Turkey because of the discriminatory policies of Eastern Bloc countries. Under the economic, social, and political conditions created by these migration waves, former immigrants started to organize with a nationalist consciousness to sustain humanitarian help and constitute a collaborative environment for newcomers. Seven different Balkan and Circassian migrant associations gathered under the same roof of the *Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu* (Federation of Turkish Immigrant and Refugee Associations) in 1954. Within this federation, the *Batı Trakya Göçmenleri Derneği* (Western Thrace Immigrants Association) comprising of Turkish immigrants from Bulgaria and the *Vardarlılar* (people from Vardar) Society Association] established by immigrants from Yugoslavia turned into the *Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği*, (Culture and Solidarity Associations of Rumeli Turks) which united with three different Balkan immigrant associations; these were early examples of Balkan and Rumeli Turk associations (Toumarkine, 2002).

The Federation acted in line with the ideologies of pan-Turkism and anti-communism in that the Turkish government took a stance against Greece and the Eastern Bloc countries where Turks and other Muslims lived as minorities (Toumarkine, 2002). Therefore, when the activities of the Federation are examined, it is seen that the needs of the immigrants that they claimed to be representing were not taken care of. In addition to that, federation members putting Adnan Menderes, who was the prime minister at the time, into the position of the honorary president of the Federation indicates that the Federation was a political instrument that maintained the Cold War diplomacy of the government at the time rather than a non-governmental organization working for the benefit of immigrants.[10] Moreover, the fact that the Federation acted in unison with the Turkish state was

09 In 1925, with the enactment of the *Takrir-i Sükûn* (Law on the maintenance of order) Law, associations that opposed the government were automatically dissolved until 1946 when the articles that put restrictions on associations in the 2nd article of the Turkish Constitution of 1924 were removed.

10 BCA,030.1/123.786.8,7 June 1955

not unique to the Democratic Party period given that it was funded by different Turkish governments since 1962. Much of the current literature on this issue fails to explain the structure of associations in the historical sense except for a few studies that have focused on the missions and structures of associations, but only in a general sense (Danış & Parla, 2009).

As a result of the 1980 coup d'etat, political parties and civil society organizations were closed on the grounds that they served different political purposes, which damaged the integrity of the Turkish state. In civil society in Turkey, only specific organizations that defend certain ideas and do not contradict the interests of the state have legitimacy in the eyes of the state. Associations established by Balkan immigrants, such as the *Vardarlılar* Solidarity Association, were not shut down and continued their activities with the support of the government.[11]Moreover, Balkan and Rumeli Turk associations' visibility in the Turkish public sphere also increased during the 1980s. The Turkish state supported these associations, which were instrumental in communicating with both the "Foreign Turks in the Balkans" and the Balkan and Rumeli migrants in Turkey, by granting the association the status of an "Association Working for the Public Good." In 1987, four of the five associations that received this status of an association working for public benefit were Balkan and Rumeli Turks associations.[12]

One of the most active associations that mainly represented the "Bulgaristanlı" Turks in Turkey, *Bal-Göç,* (the Culture and Solidarity Associations of Balkan Immigrants), was established in the period of time after the 1980 coup had neutralized civil society. Mümin Gençoğlu was the prominent president of *Bal-Göç*, which was established based on the suggestion of Mesut Yılmaz, the foreign minister of the period, to defend the rights of the Turks in Bulgaria, as explained by a federation of the Balkan Migrants' Associations.[13] The purpose of the association's establishment was to announce the persecution toward the Turkish minority in Bulgaria by organizing demonstrations that were called *Telin Mitingi* (cursing demonstration)] to declare the violence of the Bulgarian communist government to Turks in the country in 1985. Until the end of 1989, associations vocalized the pressure their fellow countrymen were exposed to in the Turkish public space and acted as a group putting pressure on the government to allow the migration of their "enslaved kin under communist pressure" to Turkey (Arslan, 2021). In this regard, associations made their missions related to philanthropy for migrants and national legal advocacy to protect Turkish and Muslim identities in the Balkans. Due to harsh assimilation campaigns during the massive forced migration of Turks from Bulgaria, these associations came forward in Turkish public space

11 For the historical self-narration of the association, see https://www.rumelidernegi.org/tarihce/.

12 BCA, 030.18.1.12/581.621.3, 11 August 1987

13 Bal-Göç News Bulletin no 1, 1987, p 2-4.

as representative of a large community that defines itself as a Balkan and Rumeli Turks.

There is no doubt that these associations have been acting in accordance with the policies of the existing governments since the declaration of the Turkish Republic, positioned under Turkish nationalist ideology (Danış & Parla, 2009). For instance, these associations organized various social events where migrants could come together, and they aspired to inform their fellow citizens about historical and cultural issues through seminars and documentary film festivals (Baklacıoğlu, 2006). These associations aimed to raise public awareness about the problems that Balkan migrants face in Turkey by publishing books, brochures, bulletins, and magazines, as well as drawing attention to the problems faced by Turkish minorities remaining in the Balkans. With the mass migration of Turks from Bulgaria in 1989, the first instance of immigrants contacting associations for assistance with their citizenship procedures took place. Moreover, associations have served as a mechanism that monitors whether the government is fulfilling its promises to incoming migrants (Danış & Parla, 2009). These associations, which act as intermediary institutions between the state and migrants who try to acquire Turkish citizenship, have also become a part of the election processes in the Balkans as of the end of the 1990s.

From the mid-1990s onward, governments in Turkey moved to improve the conditions of Turkish and Muslim minorities in Balkan countries instead of encouraging their migration to Turkey. However, instead of preventing migration, the regulations on migration and citizenship caused migrants to come to Turkey with tourist visas and live and work illegally and restricted the naturalization of these migrants (Parla, 2011). Moreover, the illegal status of these migrants led them to be instrumentalized for transnational political practices by Turkish governments through associations. For instance, they were seen as sources of voters in Balkan countries that could support the emergence of political parties that promised to protect Turkish and Muslim rights in parliaments in return for being granted temporary residence permits in Turkey (Kaşlı & Parla, 2009). Moreover, the efforts of these associations to mobilize immigrants in Turkey to vote according to their view in elections in Balkan countries became a tradition, and association executives emerged as partners in dialogue with political powers in both Turkey and Balkan countries since the late 1990s.[14] Therefore, in those days, the reasons behind associations being established to engage in various activities from organizing solidarity meetings to encouraging migrants to vote in the legislative elections in

14 In the 1990s, as in the previous decades, most migrants to Turkey came from Bulgaria. Therefore, the Turks of Bulgaria became a demographically powerful group in the community of Balkan and Rumeli Turks. The political involvement of associations on the issue of trans-border politics increased quickly, especially their involvement in Bulgarian politics. For this reason, Turkish migrants from Bulgaria generally came to the forefront in the associations and federations. In this paper, only activities of the above-mentioned associations and federations are taken into consideration.

Balkan countries under the name of culture and solidarity associations is a complicated issue (Kaşlı & Parla, 2009).

The Turkish government aims to provide contact, dialogue, and cooperation between ethnic minorities in the Balkans, referring to the Balkan countries as kin states due to the shared Ottoman past. Reciprocally, associations often want and seek a close relationship with the state to gain political influence in the community's name. However, sometimes formal and informal dialogue and cooperation between associations, political powers, and several political parties led to these associations being seen as a 'springboard' for some people to further their individual participation in political life, either locally or nationally. These associations represent themselves as the public face of the community of Balkan and Rumeli Turks. So, their discourses and activities are molded by an anxiety surrounding representation that is derived from having a migrant identity in Turkey and a minority identity in the Balkans, as well as a collective memory of historical trauma. In the general perception of association executives, discrimination towards them in both Turkey and Balkan countries triggered them to become stakeholders in the political arena through collective mobilization in the elections, which was referred to as solidarity by management of the associations (Arslan, 2021).

Moreover, they impute themselves as an agency that is capable of transforming the policies of governments and their community. Therefore, the majority of associations are focused on dealing with the past as a strategy to mobilize community members and keep them coherent. With this discourse, they aim to increase the political participation of migrants in elections. The political struggle for Turkish representation in Balkan countries has become a priority of these associations working in neighborhoods that are densely populated by migrants from Balkan countries. For instance, the associations used strategies to inspire the migrants to vote such as releasing publications and TV programs, providing free transportation from Turkey to Bulgaria, and setting up ballot boxes in Turkey for voters who could not go to Bulgaria, in order to increase participation in elections (Baklacıoğlu, 2006; Kaşlı & Parla, 2009; Arslan, 2021).

Conclusion:

Nearly hundreds of associations have been established since the early days of the Turkish Republic. However, the last days of the 1990s became a turning point in the increasing rate of the formation of associations of culture and solidarity of the Balkan and Rumelia Turks. Mainly, the literature on international relations takes interest in the associations of Balkan migrants in Turkey as an important institution that has the power to affect foreign policy and develop economic cooperation between various Balkan countries and Turkey. Moreover, scholars mainly analy-

zed them as tools of the Turkish government that help the government communicate with the Turkish communities in Balkan countries through their activities. On the other hand, these civil society organizations, whose members established them to advocate for the rights of Turks who become minorities when the Ottoman administration withdrew from the Balkans and to solve the economic, legal, and integration problems of immigrants who came to Turkey at different times, went beyond the initial aim of protecting the ethno-cultural identity of the community in both Turkey and Balkans over time.

However, besides protecting the culture of the community and enhancing solidarity among community members, the leaders of these associations created a communal identity in national and international public opinion without considering all the cultural differences within the community. Associations may play an active role in constructing and preserving cultural identities and the development of their traditions; in this case, associations contribute to group solidarity and take care of members' social and cultural needs. Historically, these associations prioritized the mobilization of Balkan Turks while taking into consideration the conflicts and politics related to their community in their home and host countries, leading them to emerge in civil society as an intermediary between the migrants and the state in order to advocate for the rights of Balkan Turks to deal with transnational issues. Besides the desire to support and develop their own culture, they also mobilized to create links to both political decision-makers and society in general.

After the 1990s, Balkan countries transformed into democratic countries with liberal economies and many became members of the European Union. In the meantime, Turkish and Muslim minorities began to be active in politics by establishing and participating in political parties. Associations incorporated local migrant networks by employing discourse on neighborliness and solidarity, and this solidarity enabled the community to become a political force. The ideological message of the associations is situated firmly within protecting the ethnocultural identities of the community. Associations participate in the electoral processes by encouraging dual citizens living in Turkey to vote for pro-Turkish and Muslim political parties. Several months ago, the most recent example of this situation was observed in the national election process in Bulgaria. The Turkish government was even accused of interfering in Bulgaria's national election process.

Bibliography

Primary Sources:

Bal-Göç Haber Bülteni No 1(June 1987)

BCA,030.1/123.786.8,7 June 1955

BCA, 030.18.1.12/581.621.3, 11 August 1987

Secondary Sources:

Ahmet İçduygu, S. E. (2014). *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923- 2023: Ulus Devlet Oluşumundan Ulus Ötesi Dönüşümlere.* İstanbul: MireKoç.

Ağanoğlu, H. Y. (2001). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi Göç.* İstanbul: Kum Saati.

Baklacıoğlu, N. Ö. (2006). Türkiye'nin Balkan Politikasında Rumeli ve Balkan Göçmen Dernekleri: Beklentiler, Roller ve Sorunlar. In S. C. Mazlum, & E. Doğan, *Sivil Toplum ve Dış Politika* (s. 77-117). Istanbul: Bağlam Press.

Beyatlı, Y. K. (1973). *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım.* Istanbul: Baha Publish House.

Danış, D., & Parla, A. (2009). Nafile soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri örneğinde göçmen, dernek ve devlet. *Toplum Bilim*, 131-158.

Erder, S. (2018). *Zorla Yerleştirmeden Yerinden Etmeye Türkiye'de Değişen İskân Politikaları.* İstanbul: İletişim.

Kaşlı, Z., & Parla, A. (2009). Broken Lines of Il/Legality and the Reproduction of State Sovereignty: The Impact of Visa Policies on Immigrants to Turkey from Bulgaria. *Alternatives 34*, s. 203-227.

Kirişçi, K. (2008). Migration and Turkey: the Dynamics of State, Society and Politics. R. Kasaba içinde, *The Cambridge History of Turkey 4* (s. 173-198). Cambridge: Cambridge University Press.

Parla, A. (2011). Labor migration, ethnic kinship, and the conundrum of citizenship in Turkey. *Citizenship Studies*, 457-470.

Parla, A. (2019). *Precarious Hope: Migration and the Limits of Belonging in Turkey.* California: Stanford University Press.

Sert, A. İ and Ahmet İçduygu (2015). The Changing Waves of Migration from the Balkans to Turkey: A Historical Account. In H. Vermeulen, M. Baldwin-Edwards, & R. van Boeschoten, *Migration in the Southern Balkans From Ottoman Territory to Globalized Nation States* (pp. 85-104). Springer Open.

Toumarkine, A. (2002). Kafkas ve Balkan Göçmen Dernekleri: Sivil Toplum ve Milliyetçilik. In S. Yeasimos, *Türkiye'de sivil Toplum ve Milliyetçilik* (s. 425-450). İstanbul: İletişim

KOSOVALI ARNAVUTLARIN "BÜYÜK ARNAVUT" DÜŞÜNCESİ VE TARİHSEL KÖKLERİ

Hilal Aydın MİRAGHAZADE[01]

Özet

Balkan ulusları 19. yüzyıldan itibaren Milliyetçilik düşüncesiyle Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlık mücadelesi içine girdiler. Bağımsız bir ulus-devlet kurma fikrinin arkasında eski şanlı günlere dönme arzusu yatıyordu. Yunanlılar için "Megali idea", Sırplar için "Naçartaniye", Bulgarlar için "Büyük Bulgar Krallığı" düşü milliyetçi düşüncenin tarihsel dayanağını oluşturuyordu. Arnavut milliyetçiliği Balkan milliyetçiliği içinde farklı incelenmesi gereken bir konudur. Daha laik bir çerçevede gelişmesi, Osmanlı'ya karşı diğer uluslardan farklı yaklaşımı, bağımsızlık düşüncesiyle ilgili tutumu ve diğer Balkan milliyetçiliklerine olan etkisi nedeniyle Arnavut milliyetçiliği farklı bir karakter taşımaktadır. Balkan coğrafyasına dağılmış halde yaşayan Arnavutlar içinde en büyük nüfusu oluşturan Kosova Arnavutlarının milliyetçiliğinde de "Birleşik Büyük Arnavutluk" düşü önemli bir destek görmektedir. Bu makalede bu düşüncenin dayandığı tarihsel kökler ve bunun Balkan Arnavutları üzerindeki yansımaları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Büyük Arnavutluk İdeası, Etnik Arnavutluk, Kosova, Arnavutluk, Milliyetçilik

The "Great Albanian" Idea and Historical Roots of Kosovar Albanians

Abstract

Since the 19th century, the Balkan nations entered into a struggle for independence against the Ottoman Empire with the idea of Nationalism. Behind the idea of establishing an independent nation-state lay the desire to return to the old glori-

01 *Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü. ORCID ID: 0000-0002-2612-8075 / E-posta: hilalaydin08@gmail.com

ous days. The dream of "Megali idea" for Greeks, "Nachartaniye" for Serbs, "Great Bulgarian Kingdom" for Bulgarians constituted the historical basis of nationalist thought. Albanian nationalism is a subject that needs to be analyzed differently within Balkan nationalism. Albanian nationalism has a different character due to its development in a more secular framework, its different approach to the Ottoman Empire from other nations, its attitude towards the idea of independence and its influence on other Balkan nationalisms. The dream of a "United Great Albania" also receives significant support in the nationalism of the Kosovo Albanians, who form the largest population among the Albanians dispersed in the Balkan geography. In this article, the historical roots of this thought and its reflections on the Balkan Albanians will be examined.

Keywords: Balkans, Greater Albania Idea, Ethnic Albania, Kosovo, Albania, Nationalism

Giriş

Bu çalışma ile Arnavutluk ve Kosova arasında şuan ve gelecekte oluşabilecek ilişkiler incelenmiş olup Balkanlar'da oldukça önemli bir yere sahip olan Kosova'nın çoğunluğunu oluşturan Arnavutların birlik mücadelesi üzerinden Büyük Arnavutluk projesinin nasıl ortaya çıktığı ve bu projenin temelini nelerin oluşturduğu incelenecektir. Avrupa'nın en sorunlu bölgelerinden biri olan Kosova'da, sınırların milliyetçilik ilkelerine bağlı kalmadan çizilmesi Arnavutların bölge üzerinde tarihi ve etnik açıdan hak iddia etmeleri sonucuna sebep olmuştur.

Coğrafi konumu ile beraber stratejik açıdan önemli bir yere sahip olan Balkanlar, pek çok farklı 2milletin hâkimiyet mücadelesi gösterdiği bir alan olmakla beraber yine pek çok farklı millete de ev sahipliği yapmıştır. 19. Yüzyılın başları itibari ile Avrupa'da hızla yayılmaya başlayan ve neredeyse tüm dünyaya hâkim olabilecek bir ideolojik fikir haline gelen Milliyetçilik akımı Balkanlar'da bir ulus yaratma ve kendi kültürünü devam ettirme isteği uyandırmış ve bölgedeki etnik milliyetçi hareketlerin temelini oluşturmuştur. Milliyetçilik akımından en çok ve en olumsuz yönde etkilenen çok uluslu devletler, barındırdığı ulusların özgürlük istekleri ile mücadele etmek durumunda kalmışlardır.

Birbirinden farklı kültürleri, inançları ve etnik yapıları içerisinde bulunduran Balkan topraklarında soğuk savaş sonrası ekonomik ve siyasi faktörler başta olmak üzere yaşanan gelişmeler sonrasında nüfus hareketlerinde artış olmuştur. Bölgeyi oluşturan ve aynı ulustan gelen insanlar farklı ülke sınırları içerisinde birlik mücadelesi vermeye başlamıştır. Bu süreçten en çok rahatsız olan ülkelerin başında Kosova ve Arnavutluk gelmiştir. Sovyetler Birliğinin dağılması ile beraber bölgede oluşturulan birlikler ve kurulan yeni devletler etnik grupları bölünmeye götürürken birliğin de parçalanmasına sebebiyet vermişti. Arnavut nüfusun çoğunluğu Arnavutluk dışında kalmış ve Kosova toprakları hâkimiyet mücadelesi

alanı haline dönüşmüştür. Bu durum, Kosova'nın büyük bir çoğunluğunu ve Balkan nüfusunda önemli bir yüzdeliğe sahip Arnavutlarda, kendi kaderlerini ve milli değerlerini oluşturmak için harekete geçmelerinde etkili olmuş ve etnik anlamda dağılmış olan Arnavutların birleşmesi fikrini oluşturarak Büyük Arnavutluk projesi hayalini doğurmuş ve geliştirmiştir.

Tarihi Süreçte Arnavutlar

Balkan topraklarının en eski kavimlerinden olan Arnavutların kökenlerine dair birçok bilgi bulunmaktadır. Etnik kökenlerine bakıldığında köklerinin İliryalılara dayandığı Arnavut tarihçilerin de kabul ettiği bir görüştür (Bozbora, 2006). Genel iddiaya göre; tarihe bakıldığında genellikle anavatanlarından uzak, farklı din ve mezhepler altında kalarak kabileler halinde birlikteliklerini devam ettiren Arnavut nüfusunun kökeni genel olarak İliryalılara dayandırılmaktadır. Kabileler halinde yaşayan İliryalıların, İşkodra'yı merkez alarak İllirya Devletini kurmaları Arnavutluk'un ilk adımı olarak bilinmektedir. M.Ö. 5. Yüzyılda geldikleri tahmin edilen İliryalılar, tarihçilere göre Yunanlılar ile beraber bu coğrafyanın en eski toplumunu oluşturmaktadırlar M.Ö. 627-600 Yüzyıllarında İlirya Devleti'ni kuran İliryalılar, Balkanlara yerleşerek bu bölgede uzun yıllar varlıklarını devam ettirmiş ve 12. Yüzyıl itibari ile Arnavutlar olarak anılmaya başlamışlardır (Hatipoğlu, 1999).

Kökeni çok eski tarihlere dayanan Arnavutların, birçok devlete ve ulusa ev sahipliği yapması ile bilinen Balkan coğrafyasında en eski toplumlardan biri olduğu söylenebilir. Nüfus olarak yoğun olmalarına rağmen tarih boyunca birbirlerinden farklı yerlerde yaşamlarını sürdüren ve aralarında siyasi bir birlik olamayan Arnavutlarda, Balkanlarda hızla ilerleyen milli bilinç sonrası bağımsızlık isteği arttırmıştır. Arnavut hareketinin doğasında ve gelişimindeki bir "ulus" olma isteği, hareketin amacı ve eylemlerindeki en belirgin özelliktir.

Büyük Arnavutluk projesinde mümkün olduğunca bütün Arnavutları bir araya toplayarak geniş bir nüfusu elde etmek egemenliklerindeki en önemli birleşendi. 19. Yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Arnavut Milliyetçiliği, her egemen devletin tek bir ulusu olması gerektiği anlayışından etkilenerek hayatta kalabilmek ve bir ulus olarak ayakta durabilmeleri adına Arnavutlarda siyasi örgütlenmeleri doğurmuştur. Ulus tanımında, ulusal birliğin öne çıkmasının yanı sıra ortak dil, din, kültür gibi özellikler aranıyor olsa da Arnavutlar tarih boyunca bölündükleri ve farklı egemenlikler altında bulundukları için kabilesel ve dini ayrımları aşmak çok daha zorken onların ulus tanımında rol oynayan en önemli kültürel faktör dil olmuştur. Arnavut milliyetçiliğinde dil, birleştirici bir unsur olarak görülmüştür.

Uzun bir süre (1517-1912) Osmanlı Devleti'nin idaresinde kalan ve bu süreçte dini açıdan çoğunluğu Müslüman olan Arnavutlar, Osmanlılar ile özdeşleşme-

leye başlamış olsalar dahi Fransız İhtilalinin önemli bir sonucu olarak ortaya çıkan milliyetçilik akımı ile beraber bağımsızlık için ayaklanmalara başlamışlardır. Naum Vekilharcı, Thimi Mitko ve Jeronim de Rada gibi Arnavut aydınlar, ulusal kimlik inşa etmek istedikleri bu dönemde Osmanlıcılık düşüncesine bağlı kalmayıp yeni bir kimliğin gelişmesi için çaba sarf etmişlerdir. 1833-1834 yıllarında İtalya'da bulunan Katolik Arnavut Jeronim de Rada, Arnavutların milli bilincini oluşturabilmek adına çalışmalar yapmıştır. İlk Arnavut gazetesini yayınlamasının yanı sıra, bu amacı doğrultusunda Arnavutlara dair tarih, edebiyat, sanat gibi alanlarda da çalışmaları olmuştur (Çelik, II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavut Sorunu: İttihatçılar ve Arnavutlar, 2004). Osmanlı Devleti'nde yönetimsel kargaşa ve ekonomik bunalımlar merkezi otoritenin zayıflamasına yol açarken Arnavutlar arasındaki yerel önderlerin bu bunalımı fırsata çevirmesi hareketе geçmelerine sebep olmuştur. Ayaklanmalar ve isyanlar 1831 yılında Osmanlı tarafından bastırılsa bile Arnavutların bağımsızlık düşünceleri varolmaya devam etmiştir.

Arnavutlar, Balkan coğrafyasındaki diğer milletler ile kıyaslandığında ortaya çıkan bu akımdan daha az etkilenmiş ve daha geç isyan etmiş olsa da, 19. Yüzyıl Balkan ulusları için milli kimliğin inşa sürecinde isyanların hızla artış ve gelişme gösterdiği bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Osmanlı Devleti bu dönemde ilan ettiği Tanzimat Fermanı ile beraber karşılaştığı çeşitli problemlerin yanında Arnavut sorunu ile de karşı karşıya gelmek durumunda kalmıştır. Arnavut hareketlerin şekillenmesi ve ayaklanmalara dönüşmesi Arnavut aydınların liderliğinde yapılan milli bilinci sağlama çalışmaları ile ortaya çıkmıştır. Tanzimat Fermanı ile beraber gidilen yeni düzenlemeler Arnavutları rahatsız etmiş ve bunun bir sonucu olarak yeni uygulamalara karşı ayaklanmalar baş göstermiştir. Ayaklanmalar daha çok kültürel hareketler olarak ortaya çıkmış ve daha çok bağımsız isyanlar olarak gerçekleşmiştir. Bilinen ilk Arnavut milliyetçiliği girişimi 1878 yılında Berlin Kongresi'nde kurulan Prizren Birliği ile ortaya çıkmıştır. Prizren Birliği, diğer milletlere göre doğuşu daha geç olan Arnavut Milliyetçiliğinin gelişiminde oldukça etkili olmuştur (Bozbora, Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi, 1997).

Osmanlı Devleti için Balkan topraklarındaki Arnavutlar özel bir yere sahipti. Vergi vermez ve askerlik yapmazlardı (Andonyan, 1975). 17. Yüzyıl itibariyle zayıflayan merkezi yönetim Arnavutlara ayrıcalıklar verilmesi sürecini beraberinde getirmişti. Osmanlı yönetiminde siyasi konum elde etmelerine neden olan bu süreç, Sultan Abdülhamid'in devrilmesiyle değişmiştir. Tanzimat Fermanı ile beraber Arnavutların kendilerinde bulunan ayrıcalıkları kaybetmesi, Arnavut aydınlarında kültürel hareketlerin gelişmesine yol açmış ve yine bu aydınlar sistemin değişmesine bir tepki olarak, Balkan ayaklanmalarının da yarattığı bir fırsat ile Arnavut kimliği çatısı altında kültürel anlamda bir birliktelik oluşturabilmek adı-

na çalışmalara başlamışlardır. Arnavutlar, Osmanlı Devleti içerisinde kalıp yok olmaktansa kendi kimlikleri ile var olmak istemişlerdir.

Müslüman, Bektaşi, Hıristiyan, Ortodoks ve Katolik gibi çeşitli inanışlara sahip olan Arnavutlarda, Arnavut milliyetçiliğinin daha çok Arnavut dili etrafında gelişmesinde bu farklı mezhep ve kültürlerin, farklı kimlikler altında şekillenmesi ve birlik sağlanmasının zor olacak olması etkili olmuştur. Arnavutlar arasında bulunan dini inanç farklılığı, Arnavut aydın önderlerini başka bir birleştirici unsur bulmaya mecbur etmiştir. Bunun üzerine Arnavutlar dil" üzerinden ilerleyerek kimliklerini inşa mücadelesine başlamışlardır. Dil etrafında oluşturulması hedeflenen ulusal kültürde dilin geliştirilmesine önem veren aydınlar tarafından çeşitli araştırmalar yapılmış, Arnavut alfabesi geliştirilmeye çalışılmış, edebiyat alanında çalışmalar yürütülerek Arnavut gazetesi çıkarılmıştır. Bu yayınlar, geniş kitlelere ulaştırılarak ortak bir paydada toplanılması amaçlanmıştır. Bunlarla beraber Arnavutça eğitim veren okulların açılması gerektiği de savunulmuştur. Dönemin getirdiği şartların bir sonucu olarak ortaya çıkan Prizren Birliği, Arnavut milliyetçiliği için siyasal nitelik taşıyan örgütsel bir birliktir ve siyasi anlamda bir güç teşkil etmesi açısından da önemli bir yere sahiptir (Şıvgın, 2003).

Arnavutların milliyetçi aydınları, bir ulus devlet kurabilmek adına siyasi eylemlerini oluşturmaya Arnavut Müslümanlar üzerindeki Osmanlı hâkimiyetini zayıflatmaya yönelik politikalar izleyerek başlamışlardır. Böylelikle Arnavut kabileleri arasında bir birlik kurulması öncelikli amaçları olmuştur. Diğer Balkan milliyetçiliklerine göre daha geç bir tarihte oraya çıkan Arnavut milliyetçiliğinin doğuşu Osmanlı-Rus Savaşı ile hızlanmış, 1878 yılında Berlin Kongresi sürecinde ortaya çıkan Prizren Birliği ile siyasal bir nitelik taşıyan örgüt haline dönüşmüştür. Çeşitli ayaklanmalar Osmanlı yönetimini zor durumda bırakırken Arnavut milliyetçiliğinin giderek güç kazanmasına sebep olmuştur. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından gelen; zorunlu askerlik, Arnavutların silahsızlandırılması, Arap harfleri ile Türkçenin zorunlu ders olarak okutulması gibi politikalar Arnavutları rahatsız etmiş ve İttihatçılar ile karşı karşıya getirmiştir (Çelik, 2004). İtalya ve Avusturya gibi Batılı Devletlerin de tahrik ve yardımıyla beraber bu süreci hızlandıran Arnavutlar daha meşrutiyetin ilk yılı dolmadan İpek'te isyan çıkarmıştır. İsyan bastırılmış olsa da Arnavutlar bu süreçte farklı ayaklanmalara devam etmişlerdir. İtalyanlar, Arnavutlara isyan süreçlerinde para yardımında bulunmuş, silah ve mühimmat nakliyeleri yaparak isyanlarına destek olmuşlardır.

Arnavutluk bağımsızlık hareketi, Tanzimat Fermanı ile başlamış ve I. Meşrutiyet ile hız ve güç kazanmıştır. Arnavutların kültürel faaliyetlerinin yanı sıra bu sürecin başarıya ulaşmasında Batılı devletlerin siyasi ve askeri açıdan destekleri de etkili olmuştur. Tüm bu ayaklanmalar, isyanlar ve destekler sonucunda Arnavutlar 1912 yılında bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Sınırları 1913 yılında Londra Konferansı ile belirlenen Arnavutluk'un bağımsızlık süreçlerinde Arnavutların çoğunlukla ya-

şadığı Kosova bölgesi Sırbistan'a bırakılırken Arnavutluk'un ilk hükümet başkanı İsmail Kemal Vlora olarak tarihe geçmiştir.

Prizren Birliği (Lidhja e Prizrenit) / Prizren Ligi

1878 Berlin Kongresi'nde kurulan ve milliyetçilik akımı ile beslenen birlik Arnavutlardan oluşan bir devlet kurma amacı taşımaktaydı. Arnavutluk'un tek bir vilayet altında toplanması ve bağımsız olarak siyasi anlamda statü kazanabilmeleri amaçlanan ve bu amaç uğrunda başlatılan hareketler Arnavut milli bilincini uyandırarak Arnavutları bağımsızlığa götürmüştür.

Siyasi tarihte kurulması önemli bir yer taşıyan Prizren Birliği'nin kuruluş sürecinde, Arnavut aydınların gittikleri yerlerde Arnavut gelenekleri ve dili üzerine yaptığı çalışmalar etkili bir rol oynarken yine bu çalışmalar ile Arnavutlar üzerinde milli bilincin uyandırılması hedeflenmiştir.[02*] Arnavutların ulusal kimliğinin öne çıkmaya başlamasıyla beraber Arnavutça eğitimler verilmiş ve kendi kültürel sorunlarına bir çözüm bulabilmeleri için kongreler düzenlenerek milliyetçiliğin etkisi Arnavut halk üzerinde arttırılmıştır. Arnavutlar, tarihi süreç içerisinde pek çok farklı bölgelere göç etmek durumunda kaldıkları için dini açıdan dağılmaları Arnavutların dinsel anlamda bir birlik kurmalarına engel olacaktı. Bu sebeple Arnavut aydınları, birleşimi sağlarken dinden çok dil ve kimliklerinden yararlanarak ilerlemişlerdi. Osmanlı yönetimi altındaki Müslüman Arnavutlar başlangıç sürecinde bu birliğe katılmaya çekimser yaklaşmış olsalar dahi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı'nın bu savaş sonucu yenilgi alması ile beraber, kendilerini tehdit altında ve güvensiz hissederek Prizren Birliği'ne yönelmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesi ve bölgedeki Rus hâkimiyeti Arnavutlar arasındaki dayanışmayı güçlendirmiştir.

Savaş sonunda ağır şartlardan oluşan Ayastefanos Antlaşması'nın diğer büyük güçleri endişelendirmesi üzerine Berlin'de yeni bir kongre toplanarak Rusların Balkanlar'daki tek güç haline gelmesi engellenecek yeni bir Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Berlin Antlaşması, Arnavutlar için yeni bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Bunun nedeni, Ayastefanos Antlaşması'na bağlı kalınması durumunda Arnavut topraklarında sınır düzenlemeleri yapılacak ve Arnavutların yaşadığı topraklar Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ'a bırakılacaktı. Arnavut topraklarının bu şekilde Balkan devletleri arasında paylaştırılması, Arnavutlar için kendi gelecekleri ve sınırlarını koruyabilmeleri adına bir yola girmeleri gerektirdiği düşüncesi uyandırmıştır. Arnavutların bu doğrultuda Ayastefanos Antlaşmasına verdikleri tepki, içinde bulundukları durumdan çıkış yolu olarak birlik olma yolunda

02 Sami Fraşeri, Ziya Priştina, Jani Vreto gibi öncüler tarafından 1878 yılında İstanbul'da Arnavut milletinin haklarının korunabilmesi adına bir merkezi komite oluşturulmuş ve bu merkezi komitede, Arnavut direnişini örgütleme planları yapılmıştır.

ilerlemeleri gerektiğinin göstergesi olmuştur. Bu olaylar üzerine, birçok bölgede Müslümanlardan oluşan birlikler kuran Arnavutlar bölgelerini koruyabilmek adına askeri açıdan da kendilerini geliştirmeye başlamışlardır. Arnavutların toplanmalarıyla ilgili Karadağ Prensi Nikola'nın Avrupa devletlerinin İşkodra'daki konsoloslarına bildirdiğine göre birliğin, Plava, Gusinye ve civarındaki bölge ahalisi tarafından kurulduğu Arnavutların yaşadıkları bölgeleri muhafaza için organize edildiği anlaşılmaktadır (Bicaj, 2003).

Berlin Antlaşması kendileri için bir fırsat olan Arnavutlar, bu fırsattan tamamen yararlanmak istiyorlardı. Osmanlı Devleti'nin savaştan yenilgi ile ayrılması, Arnavutları kendilerini savunmak için örgütlenmeye ve özerk bir yönetim düşüncelerini gerçekleştirmeye yöneltti. Topraklarının farklı Balkan ülkelerine pay edilmesine karşı çıkılması amaçlanarak kurulan birliğin, kuruluş amacından saparak Osmanlı Devleti içerisinde özerk statü elde etmek istemesi üzerine süreç farklı şekillenecekti. Arnavutların birlik hareketlerinin en önemli isimlerinden biri asıl adı Abdullah Hüsnü olan Abdül Fraşeri olmuştur. Abdül Fraşeri'ye göre Sırp ve Yunan işgallerine karşı konulabilmesi için Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında özerk bir Arnavutluk kurulmalıydı. Bu fikir Prizren Birliği'nin kurulmasında önemli bir yere sahiptir. Birlik kurulduktan sonra da cemiyetin faaliyetlerinde aktif olan Fraşeri, komiteler ile özerk bir yapıdan ziyade bağımsız bir Arnavutluk için çaba sarf etmiştir.

Arnavut liderler, Prizren Birliği'nin kurulması ile beraber milliyetçi hareketleri hızlandırmışlardı. Grubun düzenlediği toplantılarda Arnavutların yaşadığı topraklarda bir otorite kurabilmek için silahlanmanın gerektiği kararlaştırıldı. Her ne kadar tehditlere karşı koyabilmek için kurulduğu söylense de birlik, Tanzimat boyunca yerel ayaklanmalar göstermiş ve otoritenin somut bir siyasi varlığa dönüşmesi için mücadele etmişlerdir. Yaşadıkları bölgenin ne olursa olsun Sırp, Bulgar ve Karadağlılara bırakılmaması gerektiğini düşünen Arnavutların bu düşünce ile beraber silahlı direnişe geçmeleri Prizren Liginin 1881 yılında sonunu getirmiştir. Prizren Birliği, böylelikle bölge ve din ayrım etmeksizin Arnavutların hepsini temsil eden ilk Arnavut yönetimi olarak tarihte yerini almıştır.

Bağımsızlık Sonrası Arnavutluk ve Kosovalı Arnavutların Yugoslavya Devleti İçindeki Statüsü

19. Yüzyılda çalkalanan milliyetçilik duyguları ve yaşanan siyasi gelişmeler Osmanlı Devleti'nin çok çeşitli etnik yapısını olumsuz yönde etkilemiştir. Millet sistemi farklı unsurları bir arada tutabilme gücünü yitirmeye ve yerini farklı unsurların bir millet olabilme mücadelesine bırakmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin gücünü yitirmesi Arnavut Müslümanları endişeye sürükleyerek kendilerini yeni bir düzene sokmaya sevk etti. 19. yüzyılda, milliyetçilik akımının artması ile

başlayan idari düzenlemeler genellikle Müslüman Arnavutların lehine olacak şekilde onları koruyarak yapılmıştır. Osmanlı-Rus Savaşından sonra, 1878 yılında imzalanan Yeşilköy (Ayastefanos) Anlaşmasıyla beraber Kosova, vilayet statüsü kazanmıştır. Bununla beraber yine 1878 yılında gerçekleştirilen Berlin Konferansı'nda Kosova içerisinde yer alan Mitrovitsa ve Priştina toprakları, Yeşilköy Anlaşmasıyla beraber bağımsızlık kazanan Sırbistan ve Karadağ yönetimine bırakılmıştır. Berlin Konferansı Arnavutlar için seslerini duyurabilecekleri bir fırsat olarak görüşmüştür. Bu doğrultuda Arnavutlar, Berlin Kongresi toplanmadan önce Kosova'nın Prizren şehrinde toplanarak bir kongre düzenlemiş ve bu kongrede Arnavut milliyetçiliğinin temelleri atılmıştır. Toplandıkları kongre sonunda Prizren Birliği kurulmuş ve Prizren Birliği Programının kabul edilmesi ile beraber Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Arnavutlar özerklik istemişlerdir. Arnavutların din ve eğitim alanlarında serbest olma isteğiyle beraber vergi toplama talepleri oluşmuştur. Ancak bu birlik, ardından toplanılan Berlin Kongresi'nde dikkate alınmamıştır (Toktamış, 2012).

Çıkış noktasına bakıldığında temelinde Ayestefanos Antlaşması'na karşı bir başkaldırı eylemi olduğunu ve Arnavutların tarihinde oldukça önemli bir dönüm noktası olduğunu söyleyebileceğimiz Prizren Birliği'nin Türkoğlu'na (2001) göre siyasal ve kültürel olarak iki amacı bulunmaktaydı. Siyasal olarak, dağınık halde bulunan Arnavut bölgelerinin birleştirilmesi, kültürel olarak da Arnavut dilini, eğitimini ve kitaplarını geliştirmekti. Arnavut milliyetçiliğinin temellerinin atıldığı bu birliği, II. Abdülhamit, Pan-İslamizm çerçevesinde, Müslüman bir harekete dönüştürmek istemiştir. Bu nedenle Birlik içerisinde kendi çıkarlarını korumaya çalışan kesimi destekleyerek milliyetçi bir hareketi önlemeye çalışmıştır. Birlik içerisinde tam anlamıyla bütünlük oluşturulamadığından, Prizren Birliği 1881 yılında bastırılmıştır.[03*] Birlik dağıtılmış olmasına rağmen, bağımsızlık hareketleri Batılı devletlerin teşvikleriyle çeşitli örgütler tarafından yürütülmeye devam etmiş ve Birliğin kuruluşundan itibaren Arnavutlar coğrafi ve siyasi anlamda bir özerklik talebi olduklarını isyanlarla sıklıkla belli etmiştir. II. Meşrutiyet ile beraber yeniden güç kazanan Arnavut hareketleri, öncelikli olarak 1909 yılında özerk bir Arnavutluk talebinde bulunmuş ve bu talepleri 1912 yılında Londra Konferansı'nda kazandıkları bağımsızlık süreçlerine kadar devam etmişti. Balkan Savaşları ile yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti'nin Arnavut topraklarını koruyamayacağına dair olan inanç, Arnavutlardaki bağımsızlık fikrinin yeniden gündem olması ile sonuçlanmıştır. Ardından Londra'da İsmail Kemal Bey liderliğinde yapılan konferans ile Arnavutlar bağımsızlıklarına ulaşmışlardır. Sonuç olarak sürece bakıldığında, Tanzimat Fermanı ile başlayan ve I. Meşrutiyet Dönemine kadar devam eden Arnavutların bağımsızlık hareketinin otuz beş yıl sonra başarıya ulaşarak bağımsızlıklarını elde etmelerine sebep olduğunu söyleyebiliriz.

03 Birliğin kimliğinin İslami bir karakter kazandırması gerektiği taraftarları Müslüman gelenekçiler ile özerklik taraftarları Arnavut milliyetçilerinin arasında yaşanan fikir ayrılıkları, Prizren Birliği'nde ciddi sorunlara sebep olmuş ve bütün olarak hareket edilmesinin önünde engel olmuştur.

I. Dünya Savaşı döneminde daha yeni bağımsızlığını ilan etmiş Arnavutluk üzerinde Yunanistan, İtalya ve Sırbistan işgallerinin başlaması, henüz zaten tam anlamıyla toparlanamamış bir Arnavutluk'u yeniden sorunlar içerisine çekmiş ve Arnavutluk stratejik konumu nedeniyle uzun sürecek bir karışıklık dönemi içinde kendini bulmuştur (Şimşir, 2001). Bağımsızlık sonra I. Dünya Savaşı'nın da etkileri ile siyasal istikrarı sağlama sürecine giren ve bu süreçte zorlanan Arnavutluk için II. Dünya Savaşı işgal yıllarının başlangıcıdır. Mussolini ile anlaşma yoluna girmeyen Arnavutlar, savaşın büyük bir kısmını İtalya'nın işgali altında geçirmiştir. Arnavut milliyetçiliğinin önemli dönüm noktalarından biri de Arnavutluk için savaşan antifaşist bir Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin (Lëvizja Nacional Çlirimtare) II. Dünya Savaşı'nda Nazi Almanya'sına ve İtalyanlara karşı gösterdikleri direniş olmuştur. İtalya'nın Yunanistan işgalinde başarısız olması, Almanya'nın Arnavutluk üzerindeki etkisini arttırmıştır. Almanya'nın Kosova bölgesinin yönetimini Arnavutlara vermesi ve bölgedeki Sırpların göç etmeye başlaması da bu şekilde gerçekleşmiştir.

Arnavutlar, Almanlar bölgeyi kendilerine vermiş olmalarına rağmen işgale karşı koyabilmek adına ülkede silahlı çete birlikleri kurarak direniş göstermiştir. Arnavutlara bu süreçte Yugoslav komünistler destek olmuş ve Arnavutlar aldıkları destek ile beraber Kasım 1941 yılında parti sekreterliğine Enver Hoca'nın getirildiği Arnavutluk Komünist Partisini kurmuşlardır. Enver Hoca, hem Arnavutluk hem de Dünya siyasetini etkileyecek önemli bir isim olacaktır (Yılmaz, 2001). Siyasi süreç bu yönde ilerlerken Arnavutluk içerisinde de iç karışıklıklar devam etmiştir. Diğer bir direniş hareketi olan Ulusal veya bir diğer adı ile Milli Cephe (Ballı Kombëtar), komünist temelli Ulusal Kurtuluş Hareketi'ne karşılık milliyetçi bir grup olarak ortaya çıkmıştır. Milli Cephe kuruluş amacı olarak ülkenin bağımsızlığına ulaşmasını hedeflerken bir taraftan da Kosova'nın sınırları içerisinde olduğu bir Büyük Arnavutluk fikrini arzulamıştır. İki hareket de İtalyan işgaline karşı birlikte savaşmalarına rağmen Arnavutluk'un sınırları konusunda yaklaşımları farklı olmuştur. Yugoslav Partizanlar ile yakınlık içerisinde olan Ulusal Kurtuluş Hareketi karşısında Ballistler siyasi bir birlik kuramamışlardır. Ballistler'e göre Kosova Arnavutluk sınırları içerisinde yer alması gerekirken Yugoslav Partizanlar Kosova'nın kurulacak olan Yugoslavya topraklarına ait olduğunu savunmuşlardır. Dönemin şartları gereği Ballistlerin bu görüşü faşist bir düşünce olarak algılanmış ve güç kaybetmelerine sebep olmuştur. Almanya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi Arnavutlar için birleştirici bir güç özelliği taşımıştır. Enver Hoca, komünist partinin kurulmasında Yugoslavya'dan destek alarak başarıya ulaşmıştır.

Komünist Arnavutların yükselmesi Yugoslavya'nın desteği ile olmuştur. Dolayısıyla Arnavutlar Joseph Tito Broz'un verdiği bu destek karşısında Almanların kendilerine verdiği Kosova yönetimini kabullenerek yayılmacı bir politika izlediği algısı yaratmak yerine Almanlara karşı direnmeye devam etmişlerdir. Faşizmin bu denli gündemde olduğu bir süreçte Arnavutların önceliği mevcut varlıklarını

devam ettirmek olmuştur. Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin hem direnişte hem de iç siyasetlerinde etkili olması Arnavutlar için komünizm temelli diktatörlük yıllarını başlatmıştır. Acımasız uygulamaların yapıldığı ve baskıcı rejimlerin yaşandığı bu dönem Arnavutluk'un yalnızlık politikası izlediği bir süreci beraberinde getirmiştir. Hem İtalyanlar ve Almanların kurmuş olduğu Büyük Arnavutluk'un 1941 yılından beri bir parçası olan Kosova'da hem de Arnavutluk içerisinde bulunan milliyetçilerde Büyük Arnavutluk devletinin kurulması isteği vardı. Savaş sonrası en sorunlu konulardan biri Kosova'ydı. Tito'nun desteği ile beraber Enver Hoca liderliğinde kurulan Arnavutluk Komünist Partisi, Arnavutların bu isteğini gerçekleştirmek için bir eylemde bulunamıyordu. Komünistler için bu sıkıntılı bir sorundu. Arnavutlar, Kosova meselesinde bir anlaşmaya varamamasından ötürü Enver Hoca'yı suçlarken, Tito da bir taraftan Kosova sorununu kullanarak Enver Hoca'yı Yugoslavya'da gerginlik yaşanmasından suçlu tutmuştu (Sugar, 1995).

II. Dünya Savaşı'nın çıkması sonucu savaş boyunca Almanya ve İtalya işgali altında kalan Yugoslavya Krallığı, savaşın bitmesine yakın içinde bulunduğu şekli kaybederek bambaşka bir sistemin içerisine girmiş bir Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti olarak sosyalist bir rejimi benimseyerek Tito önderliğinde yeni bir rejim ile karşımıza çıkmaktadır. Tito, birbirinden farklı özelliklere ve niteliklere sahip olan Yugoslavya toplumlarından homojen bir devlet oluşturmak yerine kendi kendilerini yönetebilecekleri, uzlaşmacı, federal unsurların oluşturduğu siyasi bir birlik üzerinden politikasını yürütmeyi tercih etmiştir. 1936 SSCB Anayasasından esinlenerek oluşturduğu 1946 Anayasası ile oluşturduğu Yugoslav Cumhuriyetinin temelini atmıştır. Yugoslavya'yı oluşturan altı ulus; Sırplar, Hırvatlar, Boşnaklar, Slovenler, Karadağlılar ve Makedonlardan, cumhuriyetler olarak adlandırılmıştır. Boşnaklar haricindeki diğer tüm cumhuriyetler, ulusal nüfus çoğunluğu etrafında oluşturulmuştur. Yugoslavya devleti içerisindeki bu cumhuriyetler, self determinasyon hakkına sahip olmasa da kendi kültürlerini geliştirme, koruma ve kendi dillerini kullanma hakkına sahiptiler (Vickers, 1998).

Kosova'nın "statü" sorunu da bu federal cumhuriyetin kuruluşu ile ortaya çıkmıştır. 1945 yılı itibari ile Sırbistan'a bırakılan Kosova'da, Arnavutlar için milliyetçilik duyguları hiç dinmemiştir. Tito'nun bu doğrultuda Kosova Arnavutları ile gerilimi azaltmak adına attığı ilk adım 1946 yılında Kosova'ya özerk statüsü tanımak olmuştur. Ancak Kosovalı Arnavutlar, bu özerkliği Sırp hâkimiyeti altında olmalarından kurtulmak için yeterli görmemiş ve Kosova için bağımsızlık talebinde bulunarak idealları olan Büyük Arnavutluk fikrini gerçekleştirmek istemişlerdir.

Tito her ne kadar milliyetçilik akımını engellemeye çalışıp milliyetçi ideolojiye karşı çıksa da Hem Arnavutluk'ta hem de Kosova'da yaşayan Arnavutlar, Büyük Arnavutluk projesinden vazgeçmemişlerdir. Yeni anayasa ile YSFC'nin içinde bulunan cumhuriyetlerin yetkileri artarken özerk statüde olan Kosova Arnavutları millet statüsünden azınlık statüsüne düşmüştür ve bu durum Kosovalı Arnavutlarda milliyetçi duyguları körükleyerek federal devletten yeniden hak talebinde

bulunmaları sonucunu doğurmuştur. Kosovalıların giderek artan hak talepleri sonucunda Tito, Kosova üzerinde izlediği politikayı değiştirerek uzlaşmacı bir tutum sergilemiştir. Böylelikle Kosovalı Arnavutlar daha fazla haklara sahip olmuştur ancak bu hak yine de bağımsızlık isteklerinin yerini tutmamıştır. Sırplar ile eşit haklara sahip olmak ve içinde bulundukları bölgenin Cumhuriyet statüsü kazanması için protestolar düzenleyen Arnavutların hareketleri zamanla şiddete dönüşmüş ve Arnavutların Büyük Arnavutluk fikrinden vazgeçmeyeceklerini bir kez daha gözler önüne çıkmıştır.

1960 yıllar ile canlanmaya başlayan kültürel milliyetçiliğin bir sonucu olarak Arnavutlar kendi haklarını aramaya başlamaları, bu doğrultuda düzenledikleri protestolar ve isyanlar sonucunda Tito, 1946 Anayasasına ek olarak yeni maddeler eklemiştir. 1974 yılında Yugoslavya Sosyalist Federe Cumhuriyeti Anayasasında yapılan iyileştirmeler sonucunda Kosova, bu ek maddeler ile ciddi bir özerk statü elde etmiş ve kendilerine ait bir kimliği resmi olarak kazanmışlardır. Kosova yeni Anayasa ile beraber tam bir Özerklik hakkına sahip olmuştur. Böylelikle federal cumhuriyetin içinde Kosova, hukuki açıdan bir varlık olarak kendini göstermeyi başarmıştır. Bu haklar doğrultusunda tamamen olmasa da geçici bir süreliğine Arnavutların milliyetçilik isteği bastırılmıştır. Ancak Sırplar 1974 Anayasası sonucu oluşabilecek yeni kararlara karşı çıkmışlar ve bu özerklik statüsünü hiçbir zaman kabul etmemişlerdir. Sırbistan haricindeki diğer tüm cumhuriyetler 1974 Anayasası ile beraber bağımsız karar alma yetkileri arttırılmıştır. Sırbistan için bir değişiklik yapılmaması üzerine bölgedeki etnik Sırplar yenilenen Anayasaya karşı çıkmış ve bu değişikliği tersine çevirmek için arayış içine girmişlerdir. Bazı Sırp yöneticiler değişiklik için çalışmalar başlatsa dahi Tito'ya karşı çıkamamışlardır (Johnstone, 2004). Tito'nun Yugoslavya'yı bir arada tutmak üzere izlediği siyaset 1980 yılında ölümü ile son bularak hem Yugoslavya'nın hem de Kosova'nın kaderini oldukça etkilemiştir. Bölgede bir denge unsuru olan Tito'nun Yugoslavya üzerindeki birleştirici etkisinin yok olması birliği parçalanmaya götürerek etnik uyuşmazlıklar ve anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

1974 Yugoslav Anayasası ile Kosova'ya tanınan özerklikten rahatsız olan, bu özerkliği kabul etmeyen ve Yugoslavya Federal Sosyalist Cumhuriyeti içerisinde geri planda kalan Sırplar Tito'nun ölümünün ardından milliyetçi bir uyanış içerisine girmişlerdir. Tıpkı Arnavutlar gibi Sırplar da Büyük Sırbistan hayalini gerçekleştirmek üzere harekete geçmişlerdir. Bölgede Sırp katliamları ve soykırımlarının giderek ve şiddetlenerek artması sonucunda Arnavutlar da siyasi çizgilerini belirlemişlerdir. İbrahim Rugova liderliğinde sessiz ve uzlaşmacı bir politika izlenmiş ancak bu politikanın yetersizliği sonucunda kendileri için artık bağımsız bir Kosova harici alternatif istemeyen Arnavutlar da şiddet içeren direnişlerini sergilemeye başlamışlardır. 1981 yılında Priştine Üniversitesi'nde gerçekleşen eylemler ile başlayan Arnavut direnişi, Kosova'nın geleceğinde etkili olmuştur. Bir öğrenci protestosu olarak başlayan bu direniş zamanla amacı dışında hedefler ba-

rındıran siyasi bir harekete dönüşmüştür. Kosovalı Arnavutların gerçekleştirdiği bu protestolar Yugoslavya birliği için bir tehdit oluştururken öbür taraftan Sırp ve Arnavut milliyetçiliklerinin yeniden ortaya çıkmasının temelini oluşturmuştur.

Tito'nun ölümünün ardından iktidara yükselen Sırp asıllı lider Slobodan Miloşeviç dönemi iki taraf arasındaki anlaşmazlığı şiddetlendirmiştir. Miloşeviç'in Yugoslavya topraklarında izlediği milliyetçi politika sadece Kosovalı Arnavutları değil bölgedeki diğer etnik milliyetleri de endişeye sürüklemiştir. Etnik farklılıkları etnik temizlik ve asimilasyon gibi yollarla yok etmek isteyen Miloşeviç'in bu eylemleri, 1989'da Kosova'ya tanınan özerklik statüsünün kaldırılmasıyla sonuçlanmıştır. Miloşeviç'in izlediği etnik politikalar karşısında Kosova'da yaşayan halkın bağımsız bir devlet kurma arzusu artmış ve Kosovalı Arnavutların da karşı bir direniş göstermesi ile beraber Kosova sorununda yaşanan kriz daha da derinleşmiştir (Agolli, 2019).

Miloşeviç izlediği baskıcı ve aşırı milliyetçi politika ile Kosova'nın özerkliğini kaldırarak Sırp milliyetçiliği körüklemiştir. Büyük Sırbistan hayalini gerçekleştirmek isteyen Miloşeviç liderliği ile beraber Kosova'daki Sırpların haklarını savunmuştur. Kosova'da bir Sırplaştırma hareketi başlatarak milliyetçi bir tutum sergilemiş ve Sırpların Yugoslavya'daki tüm etnik gruplardan üstün olduğunu belirttiği söylemlerine başlamıştır. 1989 yılında gerçekleşen bu gelişmeler hem bütün bir Yugoslavya için hem de Kosova bölgesi için oldukça önemli gelişmelerdir. Arnavutlar eğitimden dışlanmış, Arnavutça resmi kurumlarda yasaklanmış, Arnavut yayınları engellenmiş ve Arnavut figürleri kaldırılarak Sırpların iktidarı güçlenirken Arnavutlar yalnız bırakılmıştır. Miloşeviç Kosovalıların siyasi haklarını kısıtlayarak Kosova'nın Sırplaştırma adımlarını başlatmıştır. Arnavutlar bölgeden uzaklaştırılırken bölgede Sırplaştırma politikası yürütülse de Kosova nüfusunun yarısından çoğunu oluşturan Arnavutlar da bulundukları her yerde kendi birliklerini kurarak Büyük Arnavutluk mücadelelerini sürdürmeye devam edeceklerdi. Bölgedeki Arnavut nüfusu azaltıp yerine Sırp nüfusunu arttırarak hâkimiyetini sağlamak isteyen Miloşeviç kendi tetiklediği milliyetçi etkinin bir sonucu olarak aşırı milliyetçi Sırp hükümetine karşı aşırı milliyetçi bir Kosova Kurtuluş Ordusu kurulması ile karşılaşmıştır.

Etnik bir gerilla hareketi olan ve ezilen toplum üyelerinin intikam duygularıyla kurulan UÇK, ultranasyonelist bir tavır sergileyen Sırpların uzlaşmacı olmayacaklarını ve kendilerine talep ettikleri bağımsızlığı tanımayacaklarını düşünüyordu. Bu sebeple, bu sorun artık karşılıklı oturarak çözülecek bir sorun olmaktan çıkarak ancak silahlı bir mücadele ile çözülebilirdi. Sırpların bu politikası Arnavut milliyetçiliğine güç vermiştir. Kosova Kurtuluş Ordusunun silahlı mücadeleye yönelmesi ve Sırpların bu saldırılara karşı göstermiş olduğu müdahaleler, bu sorunu artık bir Balkan iç meselesi olmaktan çıkartıp uluslararası nitelikteki bir sorun haline taşıyacaktı. İkili rekabetin şiddet boyutuna ulaşması ile ortaya çıkan ve bizzat Sırp şiddetinin bir meyvesi olan Kosova Kurtuluş Ordusu, Arnavutların

kendilerini savunduğu askeri bir örgütün temellerini atarak Arnavutların Kosova meselesinde uzlaşmak değil bizzat bağımsızlık isteklerinde netleştirmiştir. UÇK ile Sırpların oluşturduğu Yugoslavya Ordusu arasındaki çatışmalar artması 1999 yılında NATO'nun sürece müdahale etmesini beraberinde getirmiştir.

1999 Kosova Savaşı sonrası BM ve NATO denetiminde olan Kosova'daki Arnavutlar 17 Şubat 2008 tarihinde Kosova Meclisi'nde okunan tek taraflı bağımsızlık bildirgesi ile Sırbistan'dan ayrılıp bağımsızlığı ilan etmiştir.

Büyük Arnavutluk Projesi ve Kosova

Büyük Arnavutluk bir fikir olarak ilk defa 1878 yılında Berlin Antlaşması sonucu Arnavut milliyetçileri tarafından planlanan bir proje olarak karşımıza çıkmıştır. Bu projede dini ve kültürü ne olursa olsun, Arnavutça konuşan ve etnik anlamda Arnavut olan bütün Arnavutların tek bir ülke çatısı altında toplanma arzuları Büyük Arnavutluk fikrinin ana hattını oluşturmaktadır. Arnavut milliyetçiliğinin yayılması her ne kadar diğer Balkan ülkeleri tarafından engellenmek istense de belirli sürelerde bastırılan Arnavut milliyetçiliği ve Büyük Arnavutluk fikri daima kendini yaşatmaya devam etmiştir.

Akdeniz ve Adriyatik arasında bağlantı noktası olan Kosova siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda bakıldığında Balkanlarda stratejik açıdan önemli bir yere sahip bölge konumundadır. Bölge, tarih boyunca birbirinden farklı milletlere ve çeşitli dinlere de ev sahipliği yapmıştır. Kaynaklara bakıldığında, bölgenin demografik anlamda nüfusunun çoğunluğunu Arnavutlar oluşturmaktadır. Sırplar ise, bölgede Arnavutlardan sonra gelen ikinci halk konumundadır.

Büyük Arnavutluk için vazgeçilmez bir parça olan Kosova bölgesi, hem Arnavutlar hem de Sırplar açısından tarihsel ve kültürel anlamda önem taşıyordu. Etnik Arnavutların yaşadığı tüm toprakları tek bir devlet çatısı altında birleştirmeyi hedefledikleri milliyetçi bir hareket olan Büyük Arnavutluk fikri aynı zamanda siyasi bir hareket özelliği de taşımaktaydı. Bu fikirde etnik duygular güçlü bir rol oynamıştır. Balkanlarda yaşayan ve aynı dili konuşan Arnavutların, başlangıç noktaları olan İliryalılar döneminden itibaren varlıklarını sürdürdükleri toprakları ve bütün Arnavutları tek bir ulusal devlet haline getirme düşüncesi Büyük Arnavutluk ideasının olduğu gibi Kosova sorununun da temelini oluşturmaktaydı.

Sırbistan, Yunanistan ve diğer Balkan ülkeleri, Balkan Savaşları esnasında Arnavut milliyetçiliğinin yayılmasını önlemek için de mücadele etmeleri ve bu ülkelerin tutumları Arnavutların ulusal davaları önünde bir engel olsa da Arnavutlar bu ideayı daima gerçekleştirmek istemişlerdir. Balkan topraklarında yükselen milliyetçilik akımı Kosova'daki iç dengenin bozulmasına ve Kosova'nın Sırplar ve Arnavutlar arasında ciddi bir sorun haline gelmesine sebep olmuştur. İki taraf için

de tarihsel hak olarak gördükleri Kosova toprakları, uzlaşamama boyutunun şiddetlenerek savaş boyutuna ulaşmasıyla uluslararası bir sorun haline dönüşmüştür.

Tarih boyunca farklı egemenliklerin himayesi altında kalan Kosova, hem Sırplar hem de Arnavutlar için milliyetçiliklerinin temeli olarak görülmüştür. Tito'nun ölümü ile Kosova'da hâkimiyet kazanan Sırp milliyetçiliği Kosovalı Arnavutları, Büyük Arnavutluk fikrini gerçekleştirmek için yeniden harekete geçirmiştir. Kosova, Büyük Arnavutluk İdeası ve Arnavut milliyetçiliği için bir temel oluştururken Makedonya, Sırbistan'ın güneyi ve Karadağ'da yaşayan Arnavutlar ile Yunanistan'ın Çameriya bölgesini oluşturan Arnavutlar Büyük Arnavutluk'un diğer kısımlarını oluşturuyordu. Dolayısıyla etnik anlamda kimliklerini tanımaları için önem arz eden Kosova bölgesi Arnavutlar için yıllarca mücadele edeceği bir alan haline gelmiştir. Büyük Arnavutluk düşüncelerine en çok II. Dünya Savaşı sonunda Almanların Kosova yönetimini kendilerine bırakması ile ulaşan Arnavutlar, Kosova'nın bağımsızlığını en çok destekleyen millet olmuşlardır.

Birbirlerinden sürekli ayrı bölgelerde yaşamak zorunda kalan Arnavutlar siyasi açıdan çok mücadele vermek zorunda kalmışlardır. Arnavutluk içerisinde yaşayan Arnavutlar Enver Hoca döneminde diktatörlük ve komünizm baskısı altında kalırken, Kosova topraklarında yaşayan Arnavutlar ise Sırp işgali altında yaşamak zorunda kalmışlardır. Kosova'da taraflar arasındaki çatışmaların şiddetlenmesi ve 1999 yılında NATO'nun sürece müdahale etmesi sonucunda 2008 yılında Kosova tek taraflı bağımsızlığını ilan ederken Sırplar bu hareketi Büyük Arnavutluk ideasının bir adımı olarak değerlendirmişlerdir. Bu tek taraflı bağımsızlık kimi ülkeler tarafından kabul edilse de kimi ülkeler Kosova'nın hala Sırbistan içerisinde özerk bir bölge olduğunu kabul etmektedir.

Büyük Arnavutluk fikri ve Arnavutların, Kosova'nın bağımsızlığı için verdiği desteğin Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesinde olumlu yönde etkileri olmuştur.

Sonuç

Tanzimat dönemi ile beraber vilayet sistemine geçilmesi Arnavutların Kosova, İşkodra, Manastır ve Yanya olarak dört farklı vilayete bölünmelerine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti tarafından belirlenen bu sınırlar aslında Büyük Arnavutluk'un sınırlarını kapsıyordu. Birbirinden farklı bölgelerde yaşayan Arnavutların, farklı din ve kültürler altında kalmış olmaları milli bilinçlenmelerinin zaman almasına ve dolayısıyla milliyetçi hareketlerinin gecikmesine sebep olmuştur. Dini, kültürel ve coğrafi anlamda bölünmüş olan Arnavutlar Tanzimat Fermanı ile beraber Arnavut aydınlar tarafından birleştirilmeye çalışılmıştır. Geliştirilen dil ve yayınlanan eğitim kitapları ve gazeteler ile milli bilinç aşılanmaya çalışılmıştır. 1881 yılında Prizren Birlik dağıtılmış olsa da bu birlik ile beraber Arnavut milliyetçiliği siyasi bir

boyuta ulaşmıştır. Prizren Birliği, komşu devletlerin işgallerine karşı bir savunma amacıyla kurulmuş olsa dahi Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı özerk bir Arnavutluk kurulması isteği, bütün vilayetlerin birleştirilmesi ve Arnavutları bir araya toplama hedefi Büyük Arnavutluk ideasının kaynağı olarak Prizren Birliği'ni önümüze koymaktadır. Arnavut haklarının savunulması için Prizren'de kurulan birlik, Arnavutların bir araya toplanarak Arnavut milliyetçiliğinin canlandırılmayı ve bu milli bilinçlenme ile içerisinde tüm etnik Arnavutları barındıran, doğal sınırlarına ulaştırmış bir ulus devlet amaçlanmıştır.

Birbirinden kopuk yaşamalarına rağmen Balkan topraklarının neredeyse her yerinde varlıklarını sürdüren Arnavutlarda ulus bilincinin oluşması Etnik, Doğal veya Büyük Arnavutluk olarak adlandırılan bu ideayı daima canlı tutmuştur. Arnavut milliyetçiliği, diğer hareketlerden geç bir tarihte ortaya çıkmış olmasına rağmen benimsediği Büyük Arnavutluk İdeası sınırları ile diğer Balkan Devletleri için tehdit niteliği taşımıştır. Balkanlarda bıraktığı bu endişe beraberinde Balkan topraklarında çatışmaların yaşanmasını getirmiştir.

Kosova, Arnavut tarihinde kimliklerinin tanımlanmasında önemli bir yere sahiptir. Bu toprakları kendilerine ait gören Arnavutlar, uzun yıllar doğal ve büyük Arnavutluk için savaşmışlardır. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte Kosova'nın Arnavut yönetimine bırakılması Büyük Arnavutluk fikrine en çok yaklaşılan dönem olmuştur.

Siyasi açıdan yaşanan gelişmeler bu fikrin gerçekleşmesinde etkili olacaktı. Arnavutların tek bir çatı altında toplanması fikri hem Arnavutluk'ta hem de Arnavutluk dışında yaşayan Arnavutlar tarafından desteklenen bir proje olmuştur. Kosova sorunu, Büyük Arnavutluk için önem arz etmektedir. 1999 yılında Kosova'nın tek taraflı ilan etmiş olduğu bağımsızlığın diğer ülkeler tarafından tanınmaması Kosova'nın Arnavutluk ile birleşmesinin önünde büyük bir engel olmuştur.

Günümüzde birleşme arzuları hala devam Arnavutlar için Kosova'daki iç sorunların hala çözülememiş olması ve Sırbistan'ın bölgede iddia ettiği hak Arnavutların birleşme planını gerçekleştirmesini güçleştirmektedi.

Kaynakça

Agolli, G. (2019). Kosova Sorunu Örneğinde Sırp ve Arnavut Milliyetçilikleri, Yüksek Lisans Tezi. s. 67. Ankara.

Andonyan, A. (1975). *Balkan Harbi Tarihi.* İstanbul: Sander Yayınları.

Bicaj, İ. (2003). *Marrëdhëniet Shqiptaro-Malazeze 1881-1914.* Priştine: Instituti i Historisë Yay.

Bozbora, N. (1997). *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi.* İstanbul: Boyut Kitapları.

Bozbora, N. (2006). *"Arnavut Milliyetçiliğin Gelişimi" Balkanlar El Kitabı, der. Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ, C. I.* Ankara: Karam Yayınları.

Çelik, B. (2004). *II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavut Sorunu: İttihatçılar ve Arnavutlar.* İstanbul: Büke Yayınları.

Çelik, B. (2004). *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu.* İstanbul: Büke Yayınları.

Hatipoğlu, M. M. (1999). *Yunanistan'da Etnik Gruplar ve Azınlıklar.* Ankara: Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi.

Johnstone, D. (2004). *Ahmakların Seferi.* İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Sugar, P. F. (1995). *Eastern European Nationalism in the Twentieth Century.* USA: The American Univercity Press.

Şimşir, B. N. (2001). *Türkiye-Arnavutluk İlişkileri.* Ankara: ASAM Yayınları.

Şıvgın, H. (2003). Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar. *Türk Dünya Araştırmaları*(147), 145.

Toktamış, A. (2012). *Siyasal Tarih.* İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Türkoğlu, E. (2001). *"Kosova Arnavutlarının Milliyetçiliği", Balkan Diplomasisi.* Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.

Vickers, M. (1998). *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo.* New York: Columbia University Press.

Yılmaz, M. (2001). Türk Dış Politikasında Arnavutluk. *(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 5.

AKILLI GÜÇ PERSPEKTİFİNDE TÜRKİYE VE RUSYA'NIN BALKANLAR POLİTİKASININ İNCELENMESİ

Erdem EREN[01]

Özet

Güç tarih boyunca hem devletlerarası ilişkilerde hem de uluslararası ilişkiler disiplini incelemelerinde merkezi bir rol oynamıştır. Günümüze kadar gelinen süreçte güç; askeri güç, ekonomik güç, kültürel güç, sert güç, yumuşak güç gibi farklı formlarda incelenir olmuştur. Yakın dönemde sıkça tartışılan bir diğer güç formu da akıllı güç olup, kavram özetle yumuşak ve sert gücün uygun bir formülle birleşimini ifade etmektedir. Balkanlar tarihin birçok döneminde başta Türkiye olmak üzere Rusya, ABD, Avrupalı devletler gibi çok sayıda aktörün güç mücadelesine tanıklık etmiştir. Hâlihazırda Balkanlar; bölgede yaşayan Müslüman ve Türk nüfus, tarihi-siyasi-kültürel-ekonomik bağlar, bölgenin jeostratejik önemi itibariyle Türkiye için büyük bir önem arz etmektedir. Benzer sebepler için de bölge Rusya'nın dış politikasında önem teşkil etmektedir. İki devlette bölgede hem yumuşak hem sert hem de akıllı güç perspektifinde politikalar ve faaliyetler yürütmektedir. Bu çalışmada iki devletin Balkanlara yönelik genel politikaları, benzerlik ve farklılıkları incelendikten sonra bölgeye yönelik akıllı güç yaklaşımları ve bölgede gerçekleştirdikleri akıllı güç uygulamaları analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Güç, Kamu Diplomasisi, Balkanlar, Türk Dış Politikası, Rus Dış Politikası

Analysis of Turkey and Russia's Balkans Policy In Smart Power Perspevtive

Abstract

Throughout history, power has played a central role both in interstate relations and in the study of the discipline of international relations. Power in the process

01 Araştırma Görevlisi, Doktorant, Rumeli Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul Rumeli Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-9891-1763, erdem.eren@rumeli.edu.tr.

until today; It has been examined in different forms such as military power, economic power, cultural power, hard power, soft power. Another form of power that has been frequently discussed recently is smart power, and the concept briefly expresses the combination of soft and hard power with an appropriate formula. In many periods of history, the Balkans has witnessed the power struggle of many actors such as Turkey, Russia, the USA and European states. Currently the Balkans; Muslim and Turkish population living in the region, historical-political-cultural-economic ties, geostrategic importance of the region are of great importance for Turkey. For similar reasons, the region is important in Russia's foreign policy. Both states carry out policies and activities in the region from the perspective of both soft and hard power and smart power. In this study, after examining the general policies, similarities and differences of the two states towards the Balkans, their smart power approaches towards the region and their smart power applications in the region will be analyzed.

Keywords: Smart Power, Public Diplomacy, Balkans, Turkish Foreign Policy, Russian Foreign Policy

Giriş

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu'nun Balkanlara yönelik dış politikası ile bu ülkelerin Balkanlardaki bölgesel ve ülkesel politikaları doğrultusunda gerçekleştirdikleri uygulamalar incelenecektir. Çalışmanın ilk bölümünde güç kavramı ve güç çeşitleri açıklandıktan sonra akıllı güç teorisi tanımlanacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye ve Rusya'nın Balkanlar politikasının genel hatları geleneksel ve güncel boyutu ile değerlendirilecektir. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde Türkiye ve Rusya'nın Balkanlarda akıllı güç perspektifinde gerçekleştirdikleri uygulamalara örnekler verilecektir.

1.Güç ve Akıllı Güç

Güç kavramı günümüze kadar uluslararası ilişkiler literatüründe araştırmalara sıklıkla konu edilen en önemli kavramların başında gelmektedir. Bunun en önemli sebeplerin biri gücün devletlerarası ilişkilerde en belirleyici etkenlerden biri olmasıdır. Güç kavramı tanımlamalarında içinde en bilineni ise Robert Dahl'ın 1957 yılındaki "*The Concept of Power*" başlıklı makalesinde yer verdiği güç tanımıdır. Dahl'a göre güç; A aktörünün B aktörü üzerinde güç sahibi olması ve bu şekilde A aktörünün yapamayacağını B aktörüne yaptırabilme kapasitesi ve yeteneğidir (Dahl, 1957: 203). Yakın dönemde güç ile ilgili önemli çalışmalara imza atan teorisyenlerden biri olan Joseph S. Nye'a göre ise güç; "birinin istediği sonuçları elde edebilmesi demektir" (Nye, 2005: 11). Devletler açısından düşünüldüğünde dış politikada amaçlara/sonuçlara ulaşmak en önemli konuların başında geldiği

için devletlerin hangi güç türleri ile uygulamaları kullanacağı hayati önem kazanmaktadır. Bu doğrultuda uluslararası ilişkilerde Realistler askeri gücü öncelerken, Liberaller ise ekonomik gücü öne çıkarmaktadır (Bozdağlıoğlu ve Özen, 2004: 60-70). Ancak genel itibariyle güç türlerini; sert güç, yumuşak güç, keskin güç ve akıllı güç olarak örneklendirmek mümkündür.

Sert güç ya da İngilizce kullanımıyla *"Hard Power"* en geleneksel güç türlerinin başında gelmekte olup, yüksek bir askeri güç kapasitesine ve ekonomik yaptırım gücüne sahip olan devletlerin küresel siyaseti kendi lehine kontrol edebileceği iddiasını savunmaktadır (Keohane ve Nye, 2012: 725-730). Sert güç kullanan devletler küresel siyasetteki kazanımlarını ise askeri müdahale, baskıcı diplomasi ve ekonomik yaptırım gibi metotlarla elde etmektedir. Bunun için o devletlerin silahlı kuvvetlerinin, ekonomi kaynaklarının ve benzeri kaynaklarının yeterli kapasitede olması gerekmektedir (Yatağan, 2018: 71). Sert güce göre literatürde daha yeni bir kavram olan yumuşak güç ya da *"Soft Power"* ise ilk kez 1990 yılında ABD Eski Savunma Bakan Yardımcısı Joseph S. Nye tarafından "*Bound To Lead: The Changing Nature Of American Power"* ve *Foreign Affairs* dergisinde de yayınlanan "*Soft Power"* başlıklı makalesinde kullanılmıştır (Ekşi, 2014: 34).

Nye Soğuk Savaş sonrasında küreselleşme ile de birlikte küresel sistemin değişime uğradığını, ABD'nin süper güç konumunu sert güç uygulamaları ile sürdüremeyeceğini, diplomaside kamuoyunun yani toplumların zihin ve kalbinin kazanılmasının önem kazandığını savunmuştur. Kavramı *"Soft Power"* adlı kitabında; "kültür, siyasi değerler ve dış politika olmak üzere üç kaynağa dayanan, başkalarının tercihlerini kaba güç ve zorlama dışında şekillendirme ve böylece diğerlerinin sizin istediğinizi istemelerini sağlamak" şeklinde açıklamıştır (Nye, 2004: 11-14). Sert güç uygulamalarında en önemli aktör devlet ve devlet aygıtları iken, yumuşak güç uygulamalarında devlet ve devlet aygıtlarının yanında, devlet dışı aktörler olarak özel sektör ve şirketler, sivil toplum kuruluşları, uluslararası örgütler, medya, elitler ve kanaat önderleri gibi aktörler de etkili olabilmektedir.

Son yıllarda uluslararası ilişkilerde Çin'in özellikle ekonomik ve siyasi olarak güç kazanması neticesinde literatürde ve kamuoyunda Çin'in dış politikası ve dış politikadaki uygulamaları ile bu uygulamalarda kullandığı araçlar incelenmeye ve tartışılmaya başlanmıştır. Çin'in ekonomik, siyasi ve askeri gibi sert güç araçlarına sahip olmasının yanında kültür ve kültürel miras gibi yumuşak güç araçlarını da dış politikada sofistike bir metot ile kullandığı tespit edilmiştir (Kurlantzick, 2007: 1-8). Çin gibi bir otoriter rejime sahip olan devletin sert ve yumuşak güç kaynaklarını dış politikada geleneksel metotların dışında kullanması ise "Keskin Güç" ya da *"Sharp Power"* ismiyle tanımlanmıştır. Kavram ile Çin'in liberal demokrasiyle yönetilmekte olan ülkelerde girişmiş olduğu birçok kamu diplomasisi faaliyetinin bu devletlerin karar alma mekanizmaları üzerinde etki kurduğu ve hatta bu devletlerdeki demokratik mekanizmaları çalışamaz hale dahi getirme amacı güttüğü iddia edilmiştir (Bilener, 2019: 243).

11 Eylül 2001 tarihinde El-Kaide'nin ABD'de düzenlediği terör saldırıları uluslararası ilişkilerde çok önemli değişimleri ve gelişmeleri beraberinde getirmiştir. ABD "Bush Doktrini" kapsamında Afganistan ve Irak'ta terörle mücadele amacıyla sert güç uygulamalarına girişmiştir (Efegil, 2009: 103-122). Bu ülkelerde girişilen işgal faaliyetleri, yaşanılan insanlık dramları ve de Ebu-Garip cezaevinde uygulanan işkenceler uluslararası kamuoyunda infiale neden olmuştur (Hersh, 2004). Ayrıca bu uygulamalar neticesinde ABD uluslararası kamuoyunda ciddi bir *"imaj ve prestij"* kaybına uğramıştır. ABD'nin bu kaybolan *"imaj ve prestijini"* yeniden kazanması, süper güç konumunu sürdürmesi ve terörle başarılı bir strateji ile mücadele etmesi için "Akıllı Güç" ya da İngilizce şekliyle *"Smart Power"* teorisi ortaya konmuştur. Kavram ilk olarak 2006 yılında ABD'nin düşünce kuruluşlarından olan Stratejik ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi (Center for Strategic and International Studies – CSIS) bünyesinde kurulan "Tarafsız Akıllı Güç Komisyonu" (Comission on Smart Power) tarafından hazırlanmış olan "Daha Akıllı, Daha Güvenli Amerika" (A Smarter More Secure America) adlı raporda açıklayıcı bir şekilde ele alınmıştır.

Joseph S. Nye ve Richard Armitage'in içinde bulunduğu komisyonca hazırlanan raporda güç ve Amerika'nın dünyada gücü nasıl kullandığı hakkında bilgi verilmiştir. Raporda ayrıca ABD'nin akıllı güç konsepti doğrultusunda dış politikada ittifaklar/ortaklıklar, küresel kalkınma, kamu diplomasisi, ekonomik entegrasyon ile teknoloji ve yenilik gibi beş kritik odak alanına yoğunlaşması gerektiği önerilmiştir (Armitage ve Nye, 2007: 27). Nye akıllı gücü; dayatma ve ödetmeye odaklı sert güç ile ikna etme ve cezbetmeye dayalı yumuşak gücün bir alaşımı olarak tanımlamaktadır. Ona göre akıllı güç ne sert ne de yumuşak güçtür. Sert ve yumuşak güç araçlarının hünerli bir şekilde birleşimidir. Özetle akıllı güç amaca ulaşmak için hem sert hem de yumuşak güç ile oluşturulan bütüncül bir strateji geliştirmeyi ifade etmektedir (Nye, 2004: 32).

Başarılı bir akıllı güç stratejisi için devletlerin yerine getirmesi ya da sağlaması gereken bazı şartlar ile gerçekleştirmesi gereken aşamalar mevcuttur. Nye'a göre devletler önceliklerini ve amaçlarını belirlemeli, sahip oldukları güç kaynaklarının envanterini çıkarmalı, bu kaynakları hedefe yönelik ne zaman kullanacağını planlayarak takvimlendirmeli, hedef üzerinde hangi kaynak ve güç aracının başarılı olabileceğini hesaplamalı, hedefe yönelik analiz yaparak hedefin düşünceleri öğrenmelidir (Nye, 2011: 208). Nye'ın görüşlerine ek olarak 2009 yılında ABD'de *"The Elements of Smart Power: Re-inventing Public Diplomacy"* başlıklı akıllı güç konulu bir konferans düzenlenmiş, bu konferansın sonuç raporu da akıllı gücün başarı ile uygulanması noktasında gerekli hususların belirlenmesinde etkili olmuştur. Rapora göre; Devletler akıllı güç stratejisi kapsamında kamu diplomasisinde bütüncül bir yaklaşım sergileyerek faaliyetlerinde coğrafi, bölge, etnik, dini vb. kısıtlamaya gitmemeli yani kapsayıcı olmalıdır. Kamu diplomasisini uygulayacak aktörler kurumsal, finansal ve personel açısından güçlendirilmeli, bu alanda uz-

man personeller yetiştirilmelidir. Yeni iletişim araçlarından maksimum kapasite ile faydalanılmalı, sivil ve askeri değişim programları da arttırılmalıdır. Ek olarak akıllı güç stratejisinde saha da devlet dışı yani özel sektör ve sivil toplum kuruluşları gibi aktörler paydaş olarak yer almalıdır (WhiteOak, 2009: 1-2). Başta ABD olmak üzere Avrupa Birliği (AB) ülkeleri, Çin, Rusya ve Türkiye dünyanın birçok coğrafya ve ülkesinde dış politikalarında sert güç, yumuşak güç ve akıllı güç uygulamalarına başvurmaktadır. Bu coğrafyaların arasında ise Balkanlar gelmektedir.

2.Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu'nun Balkanlar Politikasının Genel Hatları

Balkanlar tarih boyunca devletler ve toplumlar arasındaki güç mücadelelerinin aralık vermeden sürdüğü, birçok medeniyetin yanı sıra birçok savaşa ve yıkıma tanık olan coğrafyaların başında gelmektedir. Literatürde ve uluslararası kamuoyunda bölge "Balkanlar, Rumeli, Güney Avrupa ve Güney Doğu Avrupa" gibi isimlerle tarif edilmektedir. Bölge genel olarak ismini Bulgaristan sınırlarında yer alan "Balkan dağlarından" aldığı için coğrafyaya "dağlık bölge" şeklinde de hitap edilmektedir. Coğrafi olarak incelendiğinde ise bölgenin kuzey sınırını Tuna ve Sava nehirleri, batı sınırını Adriyatik Denizi, doğu sınırını Karadeniz şekillendirmekte, güney sınırını ise Türkiye'nin Doğu Trakya'da kalan ve toplam yüzölçümünün %27'sini teşkil eden kısmı ile Yunanistan oluşturmaktadır. Bölge mevcut konumu itibariyle Ege ve İyon Denizleri üzerinden Akdeniz'e de erişim sağlamaktadır (Kodaman ve Birsel, 2014: 52).

Balkanların tarif edilen sınırları kapsamına ise Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Karadağ, Kosova, Kuzey Makedonya, Sırbistan ve Yunanistan bütünüyle girerken, Slovenya'nın %27'si ve Romanya'nın da %9'u girmektedir (Özgöker ve Batı, 2016: 29). Bölgenin AB gibi siyasi ve ekonomik bir güç ile pazara yakınlığı, ticaret ve enerji güzergâhında yer alması, denizlerle çevrili olması gibi nedenler bölgeye jeostratejik bir önem yüklemektedir. Bu jeostratejik önem bölgedeki güç mücadelelerini kuvvetlendirdiği gibi etnik ve dinsel açıdan heterojen bir yapıya sahip olan ve oldukça milliyetçi toplumlardan oluşan Balkanların siyasal açıdan istikrara kavuşamamasına da neden olmuştur. Yaklaşık 778 Bin kilometrekarelik yüzölçümüne sahip olan bölge, 60 milyonun üzerinde bir nüfusa ev sahipliği yapmaktadır (Worldbank, 2018).

Balkanlar etnik açıdan bakıldığında Yunanlar, Bulgarlar, Arnavutlar, Makedonlar, Sırplar, Boşnaklar, Hırvatlar, Slovenler, Rumenler gibi çoğunluk ya da yüksek nüfusa sahip toplumların yanı sıra Türkler, Torbeşler, Pomaklar, Goralılar, Romanlar/Çingeneler gibi azınlıklardan oluşmaktadır. Dinsel açıdan ise Balkanlardaki nüfusun; yaklaşık 45 milyonunu Ortodoks Hıristiyanlar, yaklaşık 7,5 milyonunu Katolik Hıristiyanları meydana getirmektedir (Eren, 2019: 373; 375-395). Balkan-

larda çoğunluk durumda olan Hıristiyanlardan sonra en büyük ikinci dini toplum Müslümanlar olup, Balkanlarda yaklaşık 9 milyon Müslüman'ın yaşadığı tahmin edilmektedir (Albayrak, 2016: 360).

Balkanların etnik ve dinsel toplum yapısı özellikle iki ülkeyi bölge konusunda aktif politika izlemeye itmektedir. Bölgedeki Türk ve Müslüman nüfustan dolayı Türkiye Cumhuriyeti, Slav ve Ortodoks Hıristiyan nüfustan dolayı ise Rusya Federasyonu, bölgedeki gelişmeleri takip eden ve bölge devletleri ile toplumlarına yönelik ilişkilerini geliştirmeye çalışan iki devlet konumundadır. Bu iki devletin başta bölgeye yönelik kimlik politikaları olmak üzere siyasi, askeri, ekonomik, kültürel ve benzeri politikalarının geleneksel ve güncel dış politikaları üzerinden incelenmesi gerekmektedir.

2.1.Türkiye Cumhuriyeti'nin Balkanlar Politikasının Genel Hatları

Türkiye Cumhuriyeti Balkanlarda etkin siyaset yürüten ABD, Rusya ve AB gibi diğer aktörlerden farklı olarak bölge ile coğrafi, tarihi, siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan güçlü bağları bulunan bir ülkedir. Türkiye topraklarının yüzde 5'i olan ve Doğu Trakya olarak da adlandıran bölgesinin Balkan coğrafyasında yer alması nedeniyle her şeyden önce bir Balkan ülkesidir. Osmanlı Devleti'nin yaklaşık 550 yıl bölgede hüküm sürmüş olması, Türkiye Cumhuriyeti'ne maddi ve manevi önemli miraslar bırakmıştır. Türkiye'nin bölgeyle mevcut olan tarihsel bağları, Türkiye'de yaşayan Balkan kökenli nüfus, Balkanlar'daki Türk ve Müslüman topluluklar ile bölgenin jeopolitik konumu Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile olan ilişkilerini etkileyen önemli etkenlerden bazılarıdır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Balkanlardan günümüze kadar uzanan göç dalgası Türkiye'de en az 15 milyon Balkan kökenli nüfus meydana getirmiştir. Ayrıca bugün Balkanlarda ise yaklaşık 1 milyon Türk ve 9 milyon Müslüman nüfus yaşamaktadır. Son olarak Balkanlar jeopolitik konumu ile Türkiye ve Avrupa arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilerinin sürdürülebilmesi adına bir köprü vazifesi görmektedir (Sancaktar, 2010: 329-333).

Türkiye'nin Balkanlar politikasının genel hatlarını Osmanlı Devleti'nin tarihi mirası, Balkan ülkeleriyle sürmekte olan ikili ilişkiler ve Türkiye'nin Balkanlarda uygulamakta olduğu kamu diplomasisi yaklaşımı ile açıklamak gerekmektedir. Osmanlı Devleti Balkanları sadece siyasi ve askeri bir yönetim biçimiyle idame etmemiş, bölgede sürdürdüğü "istimalet politikası" adı verilen hoşgörü, gönül alma ve barış politikasının yanında gerçekleştirdiği inşa ve ticaret faaliyetleriyle refaha eriştirmiştir. Bunun neticesinde günümüze hanlar, kervansaraylar gibi maddi/fiziksel yapıların yanı sıra önemli sayıda Müslüman ve Türk nüfusun yanında, Osmanlı Devleti hafızasına sahip toplumlar miras olarak kalmıştır (Eren, 2022: 3).

Bu miras her şeyden önce Türkiye'nin Balkanlara yönelik sahip olduğu yumuşak güç kaynaklarını oluşturmaktadır.

Türkiye'nin Balkanlar politikasının en önemli yapı taşlarından biri de bölge ülkeleriyle olan ikili ilişkilerdir. Bu ilişkiler Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri sürmekteyken, Balkan ülkelerinin Yugoslavya Federasyonu'ndan bağımsızlıklarını elde etmeleri sonrasında giderek hız kazanmıştır. Balkan ülkelerinden Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk ve Romanya Osmanlı Devletinden bağımsızlıklarını kazanmışlar, geri kalan ülkelerden Hırvatistan, Kuzey Makedonya, Slovenya, Bosna-Hersek, Karadağ, Sırbistan ve Kosova ise uzun yıllar Yugoslavya Federatif Cumhuriyeti altında yönetimlerini sürdürmüşlerdir. Bu devletlerden Hırvatistan, Kuzey Makedonya ve Slovenya 1991, Bosna Hersek 1992, Karadağ ve Sırbistan 2006, son olarak Kosova ise 2008 yılında Sırbistan'dan ayrılarak bağımsızlığını elde etmiştir (Kodaman & Birsel, 2014: 54-55). Türkiye bu ülkelerden özellikle Bosna-Hersek ve Kosova'nın bağımsızlık sürecinde aktif rol alarak, bu ülkeleri ilk tanıyan devletlerden biri olmuştur.

Balkan ülkeleri Yugoslavya'dan bağımsızlıklarını kazanmaları sonrasında AB ve NATO gibi uluslararası örgütlere üye olma girişiminde bulunmuştur. Türkiye bu aşamada Balkan ülkelerinin bu örgütlerle olan ilişkilerine diplomatik olarak yardımcı olurken, üyeliklerini de desteklemiştir ve hala da desteklemektedir. Türkiye bunlarla da kalmamış, Bosna Savaşında Bosna-Hersek'e uluslararası kamuoyunda destek sağlamak amacıyla İslam Konferansı Örgütü içinde bir Temas Grubu kurulmasına ön ayak olmuştur (Balcı, 2017: 249). Türkiye bölge ülkeleriyle ekonomik işbirliğini de geliştirmek istemiş bu amaçla Haziran 1992'de Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEI) adında bir oluşumun öncüsü olmuştur. KEI çatısı altında başta Arnavutluk, Romanya, Bulgaristan, Moldova, Ukrayna, Yunanistan, Rusya, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan bir araya gelmiştir (Kösebalaban, 2014: 243).

Türkiye'nin hâlihazırda Balkan ülkeleriyle siyasi, askeri ve ekonomik olarak çok güçlü ilişkileri bulunmaktadır. Bunların birçoğu akıllı güç konseptinin kapsamında olduğu için çalışmanın son bölümünde açıklanacaktır. Ancak diplomatik olarak Türkiye'nin Balkanlarda sürdürdüğü en etkin politikalardan biri sahip olunan kamu diplomasisi yaklaşımıdır. Türkiye'nin Balkanlardaki kamu diplomasisi faaliyetleri; "Kalkınma Yardımları ve Teknik Destekler, Nakdi Yardımlar ve İnsani Yardımlar, Mimari-Restorasyon, Siyasal İletişim, Kültür-Sanat ve Eğitim, Dini Hizmetler, Medya ve İletişim ile Güvenlik ve Askeri Faaliyetler" olarak tasniflendirilebilir (Eren, 2020, 113-114). Türkiye hâlihazırda Balkanlarda resmi ve yarı resmi kurumlar, sivil toplum kuruluşları, özel sektör ile kamu diplomasisi yaklaşımı kapsamında faaliyetler yürütmektedir. Bu kurumlara örnek olarak; Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT), Yunus Emre Enstitüsü (YEE), Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM), Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), Türkiye Maarif Vakfı gibi kurum ve kuruluşlar verilebilir.

Türkiye'nin Balkanlara yönelik dış politikasının eksenleri ve amaçları bakımından temel bazı ayakları bulunmaktadır. Bu eksenler ve amaçlar Türk kamu diplomasisinin de çerçevesini büyük oranda belirlemektedir. Türkiye Balkanlara yönelik politikasını büyük oranda dört ana eksen üzerine oturtmaktadır. Bu eksenler; üst düzeyli siyasi diyalog, herkes için güvenlik, azami ekonomik *"entegrasyon"* ve bölgedeki çok etnikli, çok kültürlü, çok dinli toplumsal yapıların muhafazasıdır (Göral, 2013: 110).

2.2.Rusya Federasyonu'nun Balkanlar Politikasının Genel Hatları

Balkanlardaki güç mücadeleleri içerisinde tarihsel olarak etkinliğini gösteren geleneksel ve başat güçlerden biri de Rusya Federasyonu'dur. Slav ve Ortodoks kimliğine sahip olan Rus toplumu ile Balkan toplumları arasında kimlik bağları bulunmaktadır. Balkanların nüfusu 61 milyonun üzerinde olup bu nüfusun; yaklaşık 45 milyonunu Ortodoks Hıristiyanlar, yaklaşık 7,5 milyonunu Katolik Hıristiyanları meydana getirmektedir (Eren, 2019: 375-395). Bölgedeki Slav ve Ortodoks kökenli nüfusun fazlalığı Rusya'nın bölgeye yönelik dış politikada gerçekleştirdiği kimlik politikalarını da temellendirmekte ve bu politikalara ağırlık vermesini kolaylaştırmaktadır. Rusya bu kimlik politikalarını dış politikasında sadece teorik olarak kurgulamamakta özellikle kültür alanında da Balkanlarda uygulamaya çalışmaktadır. 2012 yılından itibaren bölgede etkisini arttıran "Ruskiyy Mir Foundation" adlı yumuşak güç unsuru kuruluş başta Bulgaristan olmak üzere Balkanlarda birçok ülkede Rus dilinin öğretilmesi, Rus kitaplarının okutulması, Rus filmlerinin gösterilmesi ve benzeri Rus kültürü ile unsurlarının Balkanlarda tanıtılıp yaygınlaştırılması amacıyla faaliyetler yürütmektedir (Ak, 2019: 167).

Yugoslavya Federasyonu ile Sovyetler Birliği'nin benzer tarihlerde dağılmasıyla bölgede özellikle 2000'li yılların başına kadar ciddi bir güç boşluğu oluşmuştur. Süreç içerisinde bölge ülkeleri AB ve NATO'ya entegre olma girişimlerini sıklaştırmış, bölgedeki etkisini tekrardan arttırmak isteyen Rusya bölgeye yönelik başta kimlik politikaları olmak üzere siyasi, ekonomik, enerji ve benzeri politikalara stratejik bir yaklaşım inşa etmiştir. AB ve NATO'nun bölgedeki genişlemesini kendisine tehdit olarak algılayan ve bunu bir çevreleme politikası olarak kabul eden Rusya, bölgedeki bu aktörlerle rekabete girişmiştir. Bu minvalde bölgedeki nüfuzunu arttırmak amacıyla "Yakın Çevre Politikası" adı verdiği dış politika yaklaşımını ekonomik unsurlarla beraber uygulamaya koymuştur (Progonati, 2015: 106). Genel olarak bakıldığında Rusya'nın Balkanlar politikasını biçimlendiren bazı öğeler mevcuttur. Bunlar; Balkanların jeopolitik yapısı, Balkan ülkelerinin AB ve NATO'ya olan entegrasyon süreçleri, ekonomik, enerji, siyasi ve stratejik konulardır.

Balkanlar Rusya için, Rusya'yı Avrupa ülkelerine bağlayan en yakın coğrafya konumunda olduğu için karasal anlamda oldukça jeostratejik bir öneme sahiptir (Progonati, 2015: 106). Yine Balkanların doğu sınırı olan Karadeniz, Rus ticareti açısından bir çıkış kapısıdır. Balkanlar fiziki olarak Asya, Afrika ve Avrupa'nın kavşak noktası üzerinde olması, Avrupa'dan Türk Boğazlarına kadar ulaşım için de uygun bir güzergâhta bulunmasından dolayı sadece Rusya için değil birçok devlet için de stratejik bir öneme sahiptir. Ayrıca Balkan yarımadası Akdeniz, Karadeniz, Marmara Denizi, Ege Denizi, Adriyatik Denizi gibi çok sayıda denize de sınırdaşlık yapmaktadır (Çomak, 2009). Mevcut konumu itibari ile Balkanlar Rusya'yı Güney Avrupa, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'ya bağlamaktadır.

Tablo 1: Balkan Ülkelerin AB ve NATO Üyelik Bilgileri

Ülke	AB (Üyelik Tarihi)	NATO (Üyelik Tarihi)
Arnavutluk	Aday Ülke	Üye (2009)
Bosna-Hersek	Potansiyel Aday	Aday Ülke
Bulgaristan	Üye (2007)	Üye (2004)
Hırvatistan	Üye (2013)	Üye (2009)
Karadağ	Aday Ülke	Üye (2017)
Kosova	Potansiyel Aday	Aday Ülke
Kuzey Makedonya	Aday Ülke	Üye (2020)
Romanya	Üye (2007)	Üye (2004)
Sırbistan	Aday Ülke	Aday Ülke
Slovenya	Üye (2004)	Üye (2004)
Yunanistan	Üye (1981)	Üye (1952)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo incelendiğinde Balkan ülkelerinin beşinin AB'ye, sekizinin ise NATO'ya tam üye olduğunu göstermektedir. Geri kalan ülkeler ise bu örgütlere üyelik süreçlerini yürüttükleri gibi bazı işbirliği antlaşmaları da imzalamıştır. Örneğin; Sırplar NATO ile sık sık askeri tatbikatlar düzenlemekte olup, 2016 yılında NATO'nun Destek ve Tedarik Örgütü ile ortak hareket etme kararı da almıştır. Bu doğrultuda yapılan antlaşmaya göre NATO kuvvetleri talep ettikleri zaman Sırbistan topraklarından serbestçe geçme hakkı elde etmiştir (Intell4, 2020). Rusya AB ve NATO'nun bölgedeki genişlemesine karşı özellikle bu örgütlere üye olmayan ülkelerde etkinliğini siyasi ve ekonomik politikalarla arttırmak yolunu da seçmiştir.

Ekonomik politikaların en önemli ayağını ise Rusya'nın enerji politikaları oluşturmaktadır.

Balkanlar Rusya'nın hem enerji arz ettiği bir pazar hem de Avrupa'ya yönelik gerçekleştirilecek enerji arzı için de geçiş güzergâhıdır. Rusya'nın enerji kaynaklarını Batı piyasalarına arz edebilmesi için Balkanlara ihtiyacı bulunmakta olup, Balkanlar yakıt transportu için uygun bir coğrafi konuma sahiptir. Bölgenin bu özeliği Rusya için oldukça cazip gelmektedir (Demirci, 2008: 5-6). Balkanların mevcut tüm jeopolitik ve jeostratejik önemi hem Türkiye'yi hem de Rusya'yı Balkanlarda akıllı güç stratejisi uygulamaya sevk etmektedir.

3.Türkiye ve Rusya'nın Balkanlardaki Akıllı Güç Uygulamalarına Örnekler

Akıllı güç teorisinin ve Türkiye ile Rusya'nın bölgeye yönelik dış politikalarının genel hatlarını çizdikten sonra geriye kalan en önemli konu bu ülkenin bölgede gerçekleştirdikleri akıllı güç politikası kapsamındaki uygulamalarını örneklendirmektir. Türkiye ile Rusya'nın Balkanlardaki akıllı güç uygulamaları arasında hem önemli benzerlikler hem de farklılıklar bulunmaktadır. Türkiye'nin Balkanlardaki akıllı güç faaliyetleri; alt ve üst yapı yatırımları, kamu diplomasisi faaliyetleri, dış ticaret ilişkileri, askeri faaliyetler ve stratejik diyalog gibi alanlara odaklanmışken, Rusya'nın ise enerji ve ekonomik politikalar, siyasi ve stratejik yaklaşım (siyasi ve askeri işbirliği) gibi alanlarda büyük oranda ağırlık verdiği görülmektedir. İki devletin de bölgeye yönelik politikalarının ise kimlik açısından şekillendiği de anlaşılmaktadır. Öyle ki Rusya için Balkanlardaki Slav ve Ortodoks nüfus büyük önem arz ederken, Türkiye için de bölgedeki Müslüman ve Türk nüfus oldukça önemlidir.

3.1.Türkiye'nin Balkanlardaki Akıllı Güç Uygulamalarına Örnekler

Türkiye hem Yugoslavya Federasyonu dışında kalan Balkan ülkeleri ile hem de Yugoslavya'dan bağımsızlığını elde etmiş ülkelerle ikili ilişkilerine siyasi, ekonomik, kültürel ve benzeri alanlarda geliştirmeye büyük önem vermiştir. İkili ve bölgesel diplomatik ilişkilerin yanında Türkiye bölgeye yönelik özellikle 2000'li yıllar sonrasında kamu diplomasisi yaklaşımı da geliştirmeye ve sergilemeye başlamıştır. Başta TİKA olmak üzere YTB, YEE, TMV gibi devlet kurumları, yarı resmi kurumlar ve sivil toplum kuruluşları ile özel sektörden aktörler Türkiye'nin Balkanlardaki kamu diplomasisi yaklaşımında önemli rol oynamaya başlamıştır. Yumuşak güç olarak da nitelendirilen kamu diplomasisi yaklaşımı süreç içerisinde akıllı güç uygulamalarıyla da kuvvetlendirilmiştir. Türkiye'nin Balkanlara yönelik gerçekleştirdiği akıllı güç stratejisi kapsamındaki uygulamaları ise; Alt ve üst yapı

yatırımları, kamu diplomasisi faaliyetleri, dış ticaret ilişkileri askeri faaliyetler ve stratejik diyalog olarak sınıflandırmak mümkündür.

İlk olarak Türkiye başta Bosna ve Kosova Savaşı kapsamında yaşanan krizler olmak üzere bölgede gerçekleşen krizlere yönelik girişimci bir tutum sergilemiş, krizlerin çözümünde ve sonrasında diyaloğun sürmesinde rol oynamaya çalışmıştır. Bu kapsamda Türkiye "stratejik diyalog" platformları inşa etmeye gayret göstermiştir. Örneğin; Türkiye Bosna Krizi sürecinde sadece askeri destek vermekle kalmamış, kalıcı barışın sağlanması adına da girişimlerde bulunmuştur. Bosna Savaşı'nda 1992-1995 yılları sonrası süreçte kalıcı ve sağlıklı bir barış ortamının kurulması adına Türkiye; Bosna-Hersek ve Hırvatistan'ın yanı sıra Bosna-Hersek ve Sırbistan ile üçlü danışma mekanizmalarının oluşturulmasına öncülük etmiştir. Bu doğrultuda örneğin; Nisan 2010'da İstanbul, Nisan 2011'de Sırbistan Karadjordjevo ve Mayıs 2013'de Ankara zirveleri gerçekleştirilmiştir (Battır, 2017: 121).

İkinci olarak Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında askeri işbirliklerinin de geliştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Örneğin; Türkiye ile Arnavutluk arasında 1997 yılında Türkiye'nin tek deniz üssü olan Vlora kentindeki Paşalimanı Askeri Üssü'nü yeniden inşa etmek için askeri işbirliği anlaşması imzalanmış ve Türkiye'ye üssü kullanım hakkı tanınmıştır. Arnavutluk'un bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte Türkiye Arnavutluk ilişkileri de gelişmeye başlamıştır. 1991 yılına gelindiğinde Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanı Tiran'ı ziyaret etmiş, 29 Temmuz 1992'de ise iki ülke arasında "Askeri İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır. Anlaşma ile Arnavut subayların Türkiye'de eğitilmesi, bir kısım Türk subayların da Arnavutluk'ta eğitim çalışmalarına katılması sağlanmıştır. Ocak 1993'te ise Türkiye Arnavutluk ordusuna subay ve askerlerin eğitimi ve askeri teçhizat noktasında destekte bulunmuş, komando birlikleri Türkiye'de eğitime tabi tutulmuştur (Tuncer, 2016: 98).

Türkiye'nin Balkanlardaki askeri faaliyetleri sadece ikili işbirliği antlaşmalarıyla da geçerli değildir. Türkiye hâlihazırda Kosova ve Bosna-Hersek'teki barış misyonlarını da devam ettirmektedir. NATO tarafından Kosova'da 1999'dan beri sürdürülen Kosova Gücü (KFOR) Harekâtına Türkiye'de harekâtın başından beri destek vermektedir. Bu kapsamda Türkiye bölgeye 1.180 kişilik bir mekanize piyade taburu, Birleşmiş Milletler Sivil Polis Gücü (UNIP)'ne ise 100'den fazla polis görevlendirmiştir (Uslu, 2006: 69) Arnavutluk dışında Türkiye Kuzey Makedonya'nın da aralarında bulunduğu birçok Balkan ülkesine askeri ekipman ve teçhizat desteği vermektedir. Ek olarak Türkiye'nin savunma sanayindeki gelişmeleri Balkan ülkelerinin de ilgisini çekmektedir. Bulgaristan, Kosova, Sırbistan ve Arnavutluk Türk insansız hava araçlarını almak istediklerini beyan etmiştir.

Türkiye'nin Balkanlardaki akıllı güç uygulamaları arasında en önemli kısmı bölge ülkelerinde gerçekleştirilen alt ve üst yapı yatırımları oluşturmaktadır. Başta Kosova'daki Priştine Havaalanı, Kuzey Makedonya'daki Üsküp ve Ohrid Havaalanları Türkiye'deki firmalar tarafından yapılmıştır. Bunun dışında Türkiye son yıllarda

stratejik öneme sahip yatırımlarda gerçekleştirmektedir. Bosna-Hersek'in başkenti Saraybosna ile Sırbistan'ın başkenti Belgrad arasında Türkiye'nin desteğiyle inşa edilecek otoyol projesi bu yatırımların başında gelmektedir. Yolun toplam maliyetinin 2.6 Milyar Avro civarında olması beklenmektedir (AA, 2018).

Bosna Hersek Havayolları'nın %49'unu Türk Hava Yolları satın almıştır (Tansi & Erkan, 2015: 95). Makedonya'da ise 100'den fazla Türk şirketi etkinliği sürdürmektedir. TAV ve Şişecam gibi büyük çaplı şirketlerin yatırımları ile birlikte ülkedeki Türk yatırımı 500 Milyon Doları da aşmıştır. Örneğin ülkedeki Üsküp ve Ohrid havalimanlarının modernleştirilmesi ve işletilmesi hakkını TAV şirketi kazanmıştır (Kamel, 2014: 251). Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Sırbistan'a 2017'de yaklaşık 2 Milyar Dolar olan Türk yatırımlarının uzun vadede beş milyar dolara ulaştırılması hedefini bizzat kendisi açıklamıştır. 2015 yılında Halkbank Sırbistan'da faaliyet gösteren Cacanska Banka'nın yüzde 76,76'sını satın almış ve bankanın adını Halkbank AD Belgrad olarak değiştirmiştir. Böylelikle Sırbistan'da ilk kez Türk sermayesi faaliyete geçmiştir (Halkbank, 2015).

Kosova elektriğinin dağıtımı ise Çalık ve Limak Gruplarınca yapılmaktadır. Yine Kosova'daki Priştine Havaalanı'da Türk şirketi Limak Grubu tarafından inşa edilmiştir (Özlem, 2016: 323). 140 Milyon Avro yatırımla hayata geçirilen bu havaalanı yeni terminal binası ve ek tesisleri 2013 yılında hizmete açılmıştır. T.C. Priştine Ticaret Müşavirliği, Kosova'da faaliyet gösteren 41 adet Türk yatırımcı firması bulunduğunu ve 2015 yılı sonu itibarıyla bu firmaların toplam yatırım tutarının yaklaşık 346 Milyon Dolar olduğunu belirtmektedir. Türk firmaları tarafından 359'u Türk, 6.034'ü Kosovalı olmak üzere toplam 6.393 kişi istihdam edilmektedir (Nuroğlu ve Nuroğlu, 2016: 30). Romanya'daki Türk yatırımları, üçüncü ülkeler üzerinden gelenlerle beraber toplam 6 Milyar Dolara ulaşmıştır. Hâlihazırda Romanya'da 7 bin civarında Türk firması aktif olarak faaliyet göstermektedir. Romanya'da bugüne kadar 90 Türk müteahhitlik firmasınca yaklaşık 6,2 Milyar Dolar tutarında proje gerçekleştirilmiştir. Bulgaristan'da önemli yatırımcı konumunda aktif olarak iş yapan 50'nin üzerinde Türk firması vardır ve bu firmalar 10 binin üzerinde kişiyi istihdam etmektedir. Bu firmaların toplam yatırım tutarı yaklaşık 2 Milyar Dolardır. Borsa İstanbul, 2014 yılında Karadağ Borsası'na yaklaşık yüzde 25'lik hisseyle ortak olmuştur (Nuroğlu ve Nuroğlu, 2016: 32-47).

Tablo 2: Türkiye'nin Balkan Ülkeleriyle Dış Ticaret İlişkileri (Milyar Dolar)

Ülkeler	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi
Arnavutluk	0.79	0.06	0.85
Bosna Hersek	0.64	0.22	0.86
Bulgaristan	3.95	2.54	6.49
Hırvatistan	0.50	0.38	0.88
Karadağ	0.11	0.02	0.13
Kosova	0.55	0.02	0.57
Kuzey Makedonya	0.57	0.20	0.77
Romanya	5.17	3.43	8.60
Sırbistan	1.48	0.44	1.92
Slovenya	1.64	0.38	2.02
Yunanistan	1.57	1.15	2.72
Toplam	**16.97**	**8.84**	**25.81**

Kaynak: TÜİK, 2020-2021.

Balkan ülkelerinin dış ticaret hacimleri incelendiğinde ihracatlarının yaklaşık 375 Milyar Dolar, ithalatlarının ise yaklaşık 400 Milyar Dolar olduğu görülmektedir. (Trademap, 2019). Türkiye bölge ülkelerinin Almanya ve İtalya'dan sonra üçüncü büyük dış ticaret ortağıdır. Almanya'nın bölge ülke ülkeleriyle dış ticaret hacmi yaklaşık 90 Milyar Dolar, İtalya'nınki ise yaklaşık 55 Milyar Dolardır. Tablo 2'de de görüldüğü üzere Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle dış ticaret hacmi toplamda yaklaşık 26 Milyar Dolardır. Türkiye bölgeye yaklaşık 17 Milyar Dolarlık ihracat gerçekleştirirken, bölgeden yaklaşık 9 Milyar Dolarlık ithalat yapmaktadır. Bölge ülkeleri Türkiye'ye karşı yaklaşık 8, Almanya'ya 4, İtalya'ya karşı ise 3 Milyar Dolar dış ticaret açığı vermektedir.

Türkiye'nin Balkanlardaki akıllı güç uygulamalarına son örnek olarak ise bölgede gerçekleştirilen kamu diplomasisi faaliyetleri verilebilir. Türkiye'nin Balkanlardaki kalkınma yardımları, teknik destekler ve nakdi yardımlar akıllı güç uygulamalarının kapsamına girmektedir. Türkiye'nin akıllı güç uygulamaları noktasında temel kamu diplomasisi aktörlerinin başında Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) gelmektedir. TİKA'nın beş daire başkanlığından biri de "Balkanlar ve Doğu Avrupa Daire Başkanlığı"dır. TİKA'nın yıllık bütçesi yaklaşık 565 Milyon TL olup, uzun yıllardır bu bütçeden en çok payın Balkanlar ve Doğu Avrupa Daire Başkanlığı'na ayrıldığı ve bu bölgede daha çok faaliyet yürütüldüğü görülmektedir. 2010 yılında bütçenin yaklaşık %33'ü, 2012 yılında %23'ü, 2017 yılında %27'si, 2020 yılında 25'i (120 Milyon TL) ve 2021 yılında ise %31'i (141 Milyon TL) bu Başkanlığın hizmetine sunulmuştur. Kurum planlarında bu daire Başkanlığına 2022 yılında 146 Milyon TL ve 2023 yılında ise yaklaşık 150 Milyon TL bütçe

ayrılacağı tahmin edilmektedir. Kurum bütçesinin ise; "Balkanlar ve Doğu Avrupa'da Kalkınma İş Birliğini Geliştirmek, Balkanlarda Ortak Tarihi ve Kültürel Mirasımızı Koruma" gibi başlıklarda gerçekleştirilen projelerde kullandırıldığı tespit edilmektedir (TİKA, 2021).

TİKA Balkanlarda ilk olarak 1992 yılında Sırbistan'da faaliyetlerine başlamış, günümüze kadar yaklaşık 4 Bin proje gerçekleştirmiştir. Bu projelere örnek olarak; "Bosna-Hersek Balıkçılığın Geliştirilmesi Projesi (Karagül, 2013: 94-96), Sancak Bölgesinde Genç Arıcıların Yetiştirilmesi Projesi (Yılmaz ve Kılıçoğlu, 2017: 125), Kosova Küçük Kruşa Kadın Çiftçiler Derneğinin Süt Toplama Merkezi Projesi (TİKA, 2018: 36-39), 2016 yılında Kosova Gilan Belediyesi Çiftçilerine Tarım Makineleri Desteği Projesi (Yılmaz ve Kılıçoğlu, 2017: 125), ve Kuzey Makedonya Pirinç Kalitesi ve Veriminin Artırımı Projesi" (TİKA, 2018: 48-49) gibi projeler verilebilir.

3.2.Rusya'nın Balkanlardaki Akıllı Güç Uygulamalarına Örnekler

Rusya'nın Balkanlara yönelik gerçekleştirdiği akıllı güç stratejisi kimlik politikalarının temelinde; enerji ve ekonomik politikalar, siyasi ve stratejik yaklaşım (siyasi ve askeri işbirliği) gibi alanlar üzerine inşa edilmiştir. İlk olarak enerji Rusya'nın Balkanlardaki etki alanını genişleten en önemli güç unsurlarından biridir. Balkanlarda Rusya dışında inşa edilecek alternatif petrol ve doğalgaz boru hatları, Rusya'nın bölgedeki enerji hâkimiyetini büyük oranda kırmak anlamına gelmektedir. Günümüze kadar Rusya, Balkan ülkeleri için önemli bir petrol ile doğal gaz tedarikçisi olagelmiştir. Bununla birlikte Rus şirketleri bölgenin enerji piyasalarında, yeni girişim ve altyapı geliştirme faaliyetleriyle etkin bir konumdadır. Rusya bu tür yatırımlarla enerji aracılığıyla bölgedeki hâkimiyetini güçlendirmeye çalışmaktadır (Progonati, 2015: 114-115). Bugün Balkanlardan çok sayıda petrol ve doğalgaz boru hattı projeleri geçmektedir. Rusya Türkiye Doğalgaz Boru Hattı, Türkiye Yunanistan Doğalgaz Boru Hattı, Romanya Sırbistan Hırvatistan Petrol Boru Hattı, Bulgaristan Yunanistan ve Bulgaristan Kuzey Makedonya ve Arnavutluk Petrol Boru Hattı gibi projeler Rusya'nın Balkanlara yönelik gerçekleştirdiği enerji arzları karşılayan projeleri oluşturmaktadır.

Rusya hem özel hem de devlet şirketleriyle Balkan ülkelerinde enerji sektöründe önemli hisselere sahip olmakta, özellikle Gazprom'un Güney Akımı doğalgaz boru hattı ve Sırp enerji devi *"NIS (Naftna Industrija Srbije)"* firmasının inşası gibi iki ayakla Balkanlarda kritik bir strateji izlemektedir. NIS 2008 yılında özelleştirilmiş olup, Rusya Gazprom ile şirkette büyük bir hisse elde etmiştir. NIS Sırbistan'da petrol ve doğalgaz tekeli olmasının yanında iki petrol rafinerisi ile bir doğalgaz rafinerisi çalıştırmaktadır. Ayrıca Bulgaristan, Romanya ve Bosna-Hersek petrol ürünlerinin yaklaşık %80'i Sırp pazarına ait durumdadır. Genel olarak

bakıldığında doğal gaz alanında Sırbistan %85 oranında Rusya'ya bağımlı durumdayken, ülkenin en büyük petrol istasyon zinciri olan Beopetrol'ün %80'lik hissesi de Rus şirketi Lukoil'in elindedir. Daha önce belirtildiği üzere Sırbistan devlet enerji şirketi NIS'in %51'lik hissesi de 400 Milyon Avro bedelle Rusya'nın doğalgaz devi olan Gazprom'un petrol kolu Gazpromneft'in eline geçmiştir (Büyük, 2016: 18-21).

Rusya sadece Sırbistan'daki aktif durumda olmayıp başka ülkelerde de enerjide önemli hamleler gerçekleştirmektedir. Örneğin Bosna-Hersek'te 2007 yılında özelleştirilen *"Rafinerija Nafte Brod"* petrol rafinerisi ile Modrica motor yağı fabrikası da Rusya tarafından satın alınmıştır. Benzer şekilde Mayıs 2011 yılında da Hırvatistan devlet boru hattı operatörü, *"Jadranski Naftovod (JANAF)"* ile Rusya devlet petrol şirketi *"Zarubezhneft"* arasında petrol ve doğalgaz sektörlerinde işbirliğini içeren bir mutabakat imzalanmıştır. Rusya 2014 yılında ise Yunanistan için doğalgaz fiyatlarını %15 oranında düşürerek, Yunanistan ile Rusya arasındaki diplomatik ilişkileri geliştirmeyi amaçlamıştır (Progonati, 2015: 115-116). Romanya hem AB hem de NATO üyelikleri sonrasında Rusya ile siyasi gerilimler yaşasa da bu ilişkiler enerji ve ekonomi konularına yansımamış, öyle ki Rusya gaz şirketi Lukoil Romanya'nın en büyük enerji arzını gerçekleştiren şirketi olmayı başarmıştır (Bozbora, 2017: 680). Bulgaristan ile Güney Akım, Trans-Balkan, Burgas-Alexandroupolis ve Belene gaz boru hatları gibi Pan-Avrupa enerji projelerinde işbirliği kurulması için görüşmelerde yapılmıştır. Rusya benzer şekilde hem Bulgaristan hem de Yunanistan ile 2007 yılında görüşmeler gerçekleştirmiş bu görüşmelerde Bulgaristan ve Yunanistan topraklarından geçecek enerji hatları ile Rusya'daki enerji arzının Doğu Akdeniz'den Afrika'ya ulaştırma noktasında ikili ve üçlü anlaşmalar yapmıştır (Ak, 2019: 151; 156).

Enerji dışında Rusya'nın Balkanlardaki akıllı güç uygulamaları kapsamında sayılabilecek bir diğer alan ise ekonomik politikalar ve uygulamalardır. Avrupa Birliği'nde yaşanan Avro krizi, ABD'nin yaşamış olduğu ekonomik kriz ve Asya'ya yönelik gerçekleştirmiş olduğu açılımlar Rusya'nın ekonomik olarak Balkanlardaki önünü açan bir aktör olmuş bunun yanında Balkan ülkeleri de yatırımlara açık bir hale gelmiştir. Rusya bölgedeki ekonomik etkinliğini arttırmaya çalışırken aynı zamanda AB'nin ekonomik ve jeopolitik ağırlığını da bölgede azaltmaya çalışmaktadır. 2013 yılına gelindiğinde Rusya "ruble diplomasisi" kapsamında Sırbistan ekonomisini kurtarmayı amaçlamış, bunun neticesinde Sberbank üzerinden 1 Milyar Dolarlık bir bütçe ayırmıştır. Bosna-Hersek'te ise Rusya 2013 yılında *"Republika Srpska'daki"* ekonomik varlığını %40 oranında arttırmayı başarmıştır. Alman İstihbarat Servisi BND'nin Mayıs 2014 tarihli *"Der Spiegel"* dergisine yansıyan raporunda ise Bulgaristan ekonomisinin üçte birinin doğrudan ya da dolaylı bir yöntemle Rusya tarafından kontrol edildiği iddia edilmektedir. Yine Alman Uluslararası Güvenlik İşleri Enstitüsü tarafından Karadağ'daki işletmelerin %32'sinin Rus yatırımcılara ait olduğu ifade edilmektedir. Bu yatırımlar ise daha çok turizm,

gayrimenkul ve eğlence sektörlerine yöneliktir. Ülkeye gelen turistlerinde üçte biri Rusya'dan gelmektedir (Progonati, 2015: 117-118).

Rusya'nın Balkanlarda kimlik politikası yürüttüğü Slav ve Ortodoks toplumların siyasal izdüşümünün de geniş olması yani bu toplumların birçok siyasal partiye sahip olması Rusya'nın Balkanlarda siyasi ve stratejik yaklaşımlar sergilemesine imkân sağlamaktadır. Balkanlarda ideolojik ve kültürel sebeplerden dolayı Rusya'nın etkisinin yüksek olduğu ve Rusya ile ilişkilerini çoğunlukla merkezinde tutan birçok ülke bulunmaktadır. Bunları; Sırbistan, Bulgaristan, Bosna-Hersek *(Republika Srpska)* ve Karadağ şeklinde sıralamak mümkündür. Bu ülkeler dış politikalarını inşa ederken büyük oranda hem Rusya ile ilişkilerini geliştirmeyi hem de Rusya'nın bölgedeki çıkarlarını düşünerek hareket etmeye dikkat etmektedir. Rusya'da bu ülkelerdeki siyasi konjonktürü özellikle sol, popülist ve milliyetçi siyasi partiler üzerinden ittifaklar kurarak kontrol etmektedir. Örneğin; Sırbistan'daki Sırbistan İlerleme Partisi (SNS) ile Rusya'daki Birleşik Rusya Partisi arasında güçlü bir ittifak bulunmakta, SNS ülkesinde Rusya yanlısı bir siyaseti savunmaktadır. Benzer şekilde Bulgaristan'daki Bulgaristan Sosyalist Partisi ile ATAKA Partisinin, Karadağ'da ise Sosyalist Halk Partisinin de Moskova ile çok güçlü bağları bulunmaktadır (Progonati, 2015: 117-118). Bunun yanında özellikle Bulgaristan'da Rusya'nın siyasetini destekleyen Rusofillerin Ulusal Hareketi adlı ülkenin en önemli sivil toplum kuruluşu da bulunmaktadır (Ak, 2019: 166).

Rusya'nın Balkanlar politikasındaki siyasi ve stratejik yaklaşımının en önemli parçalarından biri Rusya – Sırbistan ilişkileridir. Moskova Balkanlardaki etki alanını kaybetmemek adına kendisi gibi Slav halktan oluşan Sırbistan'a büyük bir önem vermekte, Sırbistan'ın Rusya yanlısı eğilimini kuvvetlendirmek için enerji ve ekonomi gibi sektörler üzerinden açılımlar gerçekleştirmektedir. Bu açılımlar sadece Sırbistan'ın değil, Balkan ülkelerinin de Rusya'ya karşı ekonomik ve enerji bağımlılığını gün geçtikçe arttırmaktadır. Moskova Sırbistan üzerinden bölgede Batılı ülkelerle jeopolitik bir rekabet yaşamaktadır. Moskova ile Belgrad aralarındaki ilişkiyi 24 Mayıs 2013 yılında imzalanan "stratejik ortaklığa" da dönüştürmüş olup, bu ortaklık başta uluslararası ilişkiler ve güvenlik olmak üzere ticaret, kültür, teknoloji, bilim ve eğitim gibi çok sayıda politikayı kapsamıştır (Progonati, 2015: 112-121). Sırbistan'da ya kısmi ya da tamamıyla Ruslara ait olan şirket sayısı bin civarında olup, bu şirketlerin toplam gelirinin 5 Milyar Avro değerinde olduğu tahmin edilmektedir.

Sırbistan günümüzde ise Rusya'nın hem askeri hem ekonomik hem de yumuşak güç kanallarını en yoğun kullandığı ülke konumundadır. Rusya hâlihazırda Sırbistan'da paramiliter grupların yanı sıra milliyetçiler, aşırı milliyetçiler ve uç gruplara hitap etmekle birlikte "Russia Today ve Sputnik" gibi yayın organlarını Sırbistan'da propaganda yapmak amacıyla da kullanmaktadır. Buna ek olarak sadece 2015-2016 yıllarında iki ülke arasında 2,5 Milyar Dolarlık silah anlaşması imzalanmıştır (Ydyrys, 2017: 2-3). 2013 yılında imzalanan Stratejik Ortaklık An-

laşması sonrasında Rusya Sırbistan'a en az 71 alanda yatırımlar gerçekleştirmeye başlamış, örneğin Güney Akım Projesi ile Rusya enerjisini Sırbistan üzerinden dağıtarak Sırbistan'ın bölgedeki stratejik üstünlüğünü de arttırmıştır. Aleksander Vucic'in Sırbistan'da 2014 yılında iktidara gelmesi sonrasında üçüncü gaz paketi kapsamında Gazprom, Sberbank, Lukoil gibi uluslararası Rus şirketler Sırbistan'a yaklaşık 2 Milyar Dolarlık yatırım yapmıştır. Bunun yanında Rus demiryolları firması JSC de Sırbistan'daki yolları yapmak amacıyla yaklaşık 900 Milyon Dolarlık bir ulaşım altyapısı anlaşması imzalamıştır (Ak, 2019: 164-165).

Sonuç

Tarih boyunca güç devletler arası ilişkilerde dengeleri belirleyen ana etkenlerden biri olmuş, uluslararası ilişkilerde dengeleri lehine çevirmek isteyen devletler gücü farklı formlarda uygulamıştır. Tarih boyunca sert güç, yumuşak güç, keskin güç ve akıllı güç gibi güç formları ile askeri güç, ekonomik güç ve kültür temelli güç türleri en belirgin güç formları öne çıkmıştır. Devletler arasındaki güç mücadeleleri ve devletlerin dış politikaları kapsamındaki uygulamaları farklı bölgelerde de cereyan etmiştir. Balkanlar da bu bölgeler arasında gelmektedir. Osmanlı Devleti ve Yugoslavya Federasyonu gibi büyük devletlere ev sahipliği yapan bölge, bu iki devletin dağılması sonrasında çok devletli, çok toplumlu, çok dinli ve çok kültürlü bir yapıya bürünmüştür. Balkanların bu demografik yapısı bölge devletlerinin hem kendi aralarındaki hem de başka devletler ve uluslararası kuruluşlarla olan ilişkilerini de etkiler ve şekillendirir olmuştur. Bölge ülkeleri bir yandan AB ve NATO gibi uluslararası kuruluşlara üye ve entegre olmaya çalışırken, diğer yandan bölgede önemli aktörler olan ABD, Rusya, Türkiye, Çin, Körfez ülkeleri gibi devletlerle ilişkilerini geliştirmeye ve devletler arasındaki güç mücadeleleri arasında denge kurmaya çalışmaktadır.

Balkanlarda etkili olan geleneksel güç ve aktörlerin başında Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu gelmektedir. Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nin halefi olması, bölgede önemli sayıda Müslüman ve Türk nüfusun yaşaması gibi sebepler Türkiye'nin Balkanlara yönelik yoğun bir ilgi duymasını sağlamaktadır. Benzer şekilde bölgede Slav ve Ortodoks toplumun çoğunluğu, bölgenin jeopolitik ve jeoekonomik önemi bölgeyi Rusya Federasyonu açısından da önemli kılmaktadır. Bu noktada iki devlet dış politikaları doğrultusunda bölge ülkeleriyle olan ilişkilerini geliştirmek adına yumuşak güç, sert güç ve akıllı güç stratejilerine dayalı yaklaşım ve uygulamalar sergilemektedir.

Bu çalışmada Türkiye ve Rusya'nın Balkanlar politikası ile politikaları kapsamında bölgede gerçekleştirdikleri uygulamalar akıllı güç perspektifinde analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde gücün ne olduğu ve gücün türleri tanımlandıktan sonra akıllı güç açıklanmıştır. Çalışmanın ikinci kısmında ise Türkiye

ile Rusya'nın Balkanlar politikası genel hatları itibariyle ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise Türkiye ve Rusya'nın Balkanlar politikası kapsamında bölgede gerçekleştirdikleri akıllı güç uygulamaları örneklerle analiz edilmiştir.

Çalışmanın neticesinde akıllı gücün hem yumuşak gücü hem de sert gücü hedef devlet ve toplumlara uygun bir formülle uygulamada içine aldığı sonucuna erişilmiştir. Devletler diğer devletler ile ilişkilerini geliştirmek ve ikili ya da bölgesel ilişkilerde dengeyi lehine çevirmek adına akıllı gücü başarılı bir strateji ile uygulamaya çalışmaktadır. Bu noktada Türkiye ve Rusya örneğinde iki devlette bölgedeki demografik yapıyı dikkate alarak tarihsel ve kültürel olarak bağları bulunan toplumları merkeze alarak ilk olarak bir kimlik politikası inşa etmiştir. Türkiye'nin Müslüman ve Türk toplumları, Rusya'nın ise Slav ve Ortodoks toplumları merkeze alan bu dış politikaları iki devletin bölgeye yönelik gerçekleştirdikleri kamu diplomasisi yaklaşımı, ekonomik politikalar (dış ticaret, alt ve üst yapı yatırımları), stratejik diyalog ve iletişim, askeri işbirlikleri ve enerji politikaları ile inşa edilmiştir.

Sonuç olarak Türkiye Balkanlara yönelik bir yandan kamu diplomasisi yaklaşımıyla kültürel diplomasi metotlarıyla yumuşak güce dayalı bir dış politika uygularken diğer yandan askeri işbirlikleri, dış ticaret ilişkileri ve alt yapı ile üst yapı yatırımları gibi uygulamalarla yumuşak güç ve sert güç formlarını harmanlayarak akıllı güç stratejisini inşa etmeye çalışmaktadır. Rusya da benzer şekilde bölgeye yönelik benimsediği kimlik politikalarının üzerine siyasi işbirlikleri, ekonomik yatırımlar ve enerji politikalarıyla akıllı güç stratejisini uygulamaktadır.

Kaynakça

"Rusya'nın Balkanlar Politikası", 5 Ocak 2020, https://www.intell4.com/rusyanin-balkanlar-politikasi-haber-183849, Erişim Tarihi: 17.09.2021.

"Saraybosna-Belgrad Otoyolu iki güzergâhtan yapılacak", 31 Ocak 2018, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/saraybosna-belgrad-otoyolu-iki-guzergahtan-yapilacak/1048328, Erişim Tarihi: 21.01.2022.

"Halkbank, Cacanska Banka'nın yüzde 76,76'ini devraldı", 20 Mart 2015, https://www.halkbank.com.tr/tr/bizden-haberler/haberler/2015/mart/halkbank-cacanska-bankanin-yuzde-7676ini-devraldi.html, Erişim Tarihi: 21.01.2022.

Ak, Mehmet Ali (2019). *Kimlik Bağlamında Rusya'nın Balkanlar Politikası (Vladimir Putin Dönemi),* Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Albayrak, K. (2016). Balkanlar'da Üç Dinin Etkileşimi: Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet. M. S. Kafkasyalı (Dü.) içinde, *Balkanlarda İslam (Cilt 1),* (s. 351-397). Ankara: TİKA.

Armitage, R. L., ve Nye, J. S. (2007). *A Smarter, More Secure America, A Report of the CSIS Commission on Smart Power.* Washington: CSIS Center For Strategic & International Studies.

Battır, O. (2017). *İnsani Diplomasi Teoriden Pratiğe: Türk Dış Politikasının Yeni Aracı*, İstanbul: Çizgi Kitabevi.

Bilener, T. (2019). Dış Politika Analizinde Yumuşak Güç-Keskin Güç Karşılaştırması: Çin Örneği. *The Turkish Yearbook of International Relations,* (50): 225-257.

Bozbora, Nuray (2017). *"Demokratik Dönemde Romanya,"* N. Bozbora içinde, Balkanlar II: Cilt (s. 670-685), Ankara: Akçağ Kitap.

Bozdağlıoğlu, Y., ve Özen, Ç. (2004). Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık, *Uluslararası İlişkiler Dergisi, 1* (4): 59-79.

Büyük, Hamdi Fırat (2016)."Balkanlarda Rusya Miti", *Analist Dergisi,* Temmuz 2016: 18-21.

Büyükbaş, Hakkı (2013). "Kimlik, Güç ve Dış Politika: 1912-13 Yıllarında Rusya'nın Balkan Politikası Üzerine Bir Analiz", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8 (1): 245-276.

Cretu, Valeri (2006). *Soğuk Savaş Sonrasında Rusya Federasyonu'nun Yugoslavya Krizleri'ne Yönelik Politikası*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006.

Çomak, Hasret. *"Balkanlar ve Bosna-Hersek'in Jeopolitiği",* Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM), 24 Nisan 2009, HYPERLINK "https://tasam.org/tr-TR/Icerik/3790/balkanlar_ve_bosna_-_hersekin_jeopolitigi" https://tasam.org/tr-TR/Icerik/3790/balkanlar_ve_bosna_-_hersekin_jeopolitigi , Erişim Tarihi: 14.07.2021.

Dahl, R. (1957). The Concept of Power. *Behavioral Science, 3* (2): 201-215.

Demirci, Sadat. "Rusya'nın Balkanlardaki Yeni Jeopolitik Çıkarları", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi,* 1(1): 45-60.

Efegil, E. (2009). "Bush Doktrini ve Dünya Güvenliğine Etkileri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* (8): 103-122.

Ekşi, M. (2014). *Kamu Diplomasisi ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası.* Ankara: Siyasal Kitap.

Eren, Erdem. *"Balkanlardaki Müslüman ve Türk Azınlığın Sorunları",* başlıklı bölüm Mehmet Seyfettin Erol ve Muharrem Ekşi (Ed.), Uluslararası İlişkilerde Güncel Sorunlar içinde Ankara: Akçağ Yayınları, 2019, s. 373-401.

Eren, E. (2019). Balkanlardaki Müslüman ve Türk Azınlığın Sorunları. M. S. Erol, & M. Ekşi (Dü) içinde, *Uluslararası İlişkilerde Güncel Sorunlar* (s. 375-395). Ankara: Akçağ Yayınları.

Eren, E. (2020). "Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri Işığında Türk Kamu Diplomasisinin Yeni Yapısı", *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi,* 8 (16): 111-132.

Eren, E. (2022). "Türkiye'nin Balkanlar Politikasının Alemdarları Olarak Yurt Dışı Türkler", *Kızılelma Dergisi, 2* (4): 3-5.

Göral, E. (2013). "Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye'nin Balkan Politikasının Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi", *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 21 (2): 99-118.

Hersh, S. M. (2004). "*Torture at Abu Ghraib*", The New Yorker: https://www.newyorker.com/magazine/2004/05/10/torture-at-abu-ghraib, Erişim Tarihi: 23.12.2021.

Kamalov, İlyas. "Soğuk Savaş Sonrasında Rusya'nın Balkanlar Politikası", *Karadeniz Araştırmaları,* Bahar 2007, 13: 99-113.

Keohane, R. O., & Nye, J. S. (2012). Power and Interdependence. *International Organization , 41* (4): 725-753.

Kodaman, T., & Birsel, H. (2014). 21. Yüzyıl Balkan Jeopolitiğinin Çok Boyutlu Bir Bakış Açısı ile İncelenmesi ve Türkiye'ye Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 19* (1): 49-64.

Kösebalaban, H. (2014). *Türk Dış Politikası.* Ankara: BigBang Yayınları.

Kurlantzick, J. (2007). *Charm Offensive: How China's Soft Power is Transforming the World.* New Haven: Yale University Press.

Manisalı, Erol (1994). *Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu'daki Gelişmeler ve Türkiye*, Uluslararası Girne Konferansı Kıbrıs Araştırmaları Vakfı.

Elif Nuroğlu ve Hüseyin H. Nuroğlu, *BALKANLARDA ALMANYA VE TÜRKİYE İHRACAT VE YATIRIMLAR*, Rapor, İstanbul: SETA Yayınları.

Nye, J. S. (2004). *Soft Power.* New York: Public Affairs.

Nye, J. S. (2011). *The Future of Power.* New York: Public Affairs.

Nye, J. S. (2005). *Yumuşak Güç.* Ankara: Elips Kitap.

Özgöker, U., & Batı, G. F. (2016). *AB'nin Doğu Sınırı Balkanlar.* İstanbul: Derin Yayınları.

Progonati, Erjada. "Rusya'nın Balkanlar Politikası", *Karadeniz Araştırmaları,* Bahar 2015, Sayı 45, s. 105-125.

Sancaktar, Caner. *"Balkanlar'da Aşırı Milliyetçilik - 1: Aşırı Milliyetçiliğin Tanımı Ve Nedenleri",* 20 Eylül 2010, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/1319/balkanlarda_asiri_milliyetcilik_-_1_asiri_milliyetciligin_tanimi_ve_nedenleri, Erişim Tarihi: 04.10.2021.

Şahin, M., ve Çevik, B. S. (2015). Türkiye'de Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç. M. Şahin, & B. S. Çevik (Der.), *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi*, İstanbul: Nobel Yayınları, 1-17.

TİKA (2021). *Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu 2021*, Ankara: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı.

TRADEMAP (2020). "Trade Statistics for International Business Development", https://www.trademap.org/, Erişim Tarihi: 20.05.2020.

WhiteOak. (2009). "*White Oak Recommendations on Public Diplomacy"*, Mountain Runner: https://mountainrunner.us/wp-content/uploads/2019/09/The_White_Oak_Recommendations_on_Public_Diplomacy.pdf, Erişim Tarihi: 24.12.2021.

Worldbank. (2018). *Worldbank Open Data*. https://data.worldbank.org/, Erişim Tarihi: 15.11.2021.

Yatağan, A. G. (2018). "Sert Güç Unsurlarının Yumuşak Güç Aracı Olarak Etkileri", *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi , 28* (2): 69-94.

Ydyrys, Kanat. *"Rusya'nın Balkanlar'a Yönelik Politikası ve Ukrayna Krizi – 1",* ANKASAM, 6 Ocak 2017, https://www.ankasam.org/rusyanin-balkanlara-yonelik-politikasi-ve-ukrayna-krizi-1/, Erişim Tarihi: 06.10.2021.

Yıldırım, K. E., ve Yıldırım, A. (2017). "Türkiye'nin Yumuşak Güç Sembollerinden Türk İşbirliği Koordinasyon Ajansı ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na Genel Bakış", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (33): 203-219.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN NORMATİF GÜCÜ: AB ADAYI TÜRKİYE VE AB POTANSİYEL ADAYI BOSNA-HERSEK ÜZERİNDEKİ ROLÜ

Denizhan Ege ŞAKRAK[01]

Özet

Avrupa Birliği demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve eşitlik üzerine kurulmuş bir birliktir. Avrupa Birliği her şeyden önce bir barış projesidir. Bunun yanında Avrupa Birliği kurulduğu günden itibaren ekonomik, siyasi ve hukuki olarak daha fazla derinleşerek bütünleşmesini artırmıştır. Yıllar içerisinde daha da genişlemiştir dolayısıyla hem üye sayısı hem de komşuları gittikçe artmıştır. Bu doğrultuda, Avrupa Birliği hem üyelerini ortak bir hedef doğrultusunda desteklemek hem de ilişki içinde olduğu diğer devletlerle de bağlarını genişletme çerçevesinde Avrupa değerlerini aktarmaktadır. Avrupa değerleri ise AB'nin normatif gücü çerçevesinde değerlendirilmektedir. Avrupa Birliği'nin normatif bir güç olarak değer ve normlarını hem üye hem aday hem de komşu ülkelere aktardığı konusu tartışmaya açık olmaktadır. Kimi zaman AB normatif bir aktör olduğu ve değerlerini empoze ettiği kimi zaman ise oldukça yetersiz olduğu ve aday ya da komşu ülkelere olumlu katkılarının olmadığı ifade edilmektedir. Bu doğrultuda AB'nin normatif gücünün ne derece etkili olduğunu incelemek için Birlik'in normatif rolünün AB'nin en eski ortaklık anlaşması yaptığı ülkelerden biri ve şuanda da bir adayı olan Türkiye ve potansiyel aday olarak Bosna Hersek üzerindeki katkılarını incelenme oldukça önemli ve AB'nin normatif gücünü inceleme anlamında oldukça yararlı olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: AB normatif gücü, Türkiye, Bosna Hersek, aday ülke, potansiye aday ülke

Abstract

The European Union is a union founded on democracy, human rights, the rule of law and equality. The European Union is first and foremost a peace project. In addition, the European Union has increased its integration by deepening more

01 Doktora Adayı, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı, ORCID ID: 0000-0003-3737-6952, egesakrakk@gmail.com

economically, politically and legally since the day it was founded. It has expanded over the years, so both the number of members and its neighbors have increased. In this direction, the European Union conveys European values both to support its members towards a common goal and to expand its ties with other states with which it has relations. European values are evaluated within the framework of the normative power of the EU. The issue that the European Union, as a normative power, transfers its values and norms to both member, candidate and neighboring countries is open to debate. It is sometimes stated that the EU is a normative actor and imposes its values, and sometimes it is quite inadequate and does not make positive contributions to candidate or neighboring countries. In this direction, it is very important to examine the contribution of the Union's normative role on Turkey, which is one of the countries with which the EU has signed the oldest partnership agreement and currently a candidate, and Bosnia and Herzegovina as a potential candidate, in order to examine how effective the normative power of the EU is and very useful in terms of examining its normative power.

Keywords: EU's normative power, Turkey, Bosnia and Herzegovinia, candidate country, potential candidate country

Giriş

Batı Avrupalı devletler II. Dünya Savaşı'nın yıkıcı ve sarsıcı etkilerinden sonra birlik ve beraberliğe dayalı ekonomik ve siyasal bir ortaklığa gereksinim duydular. Bu sebeple savaş sonrası aralarında barış ortamı oluşturmak ve aralarındaki kömür-çelik denetimini ve ticareti kontrollü olarak artırarak ekonomik gelişim sağlamak için 1951 yılında Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg arasında imzalanan Paris Anlaşması ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kuruldu (Çam, 1989: 146) .İlerleyen zaman içinde entegrasyon artarken 1957 yılında imzalanan Roma Anlaşması ile Avrupa Ekonomi Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu kurulmuştur (Kaya vd., 2016: 5). Avrupa Birliği'ndeki önemli gelişmelerden biri de 1986 yılında imzalanan Avrupa Tek Senedi'dir. Avrupa Tek Senedi 1993 yılına kadar tek pazar oluşturulması konusunda üyelerin daha çok bütünleşmesini sağlamıştır. 1992 yılında Maastricht Anlaşması AB'nin kurucu anlaşması olarak imzalanmıştır. 1993 yılında Maastricht Anlaşması ile AT Avrupa Birliği adını alarak üç sütunlu bir yapıya sahip olmuştur (Kaya vd., 2016: 6-7-8).

2007 yılında imzalanan 2009 yılında yürülüğe giren Lizbon Anlaşması ile Avrupa Birliği (Kaya vd., 2016: 12) bütünleşme anlamında etkin bir hareket sağlamıştır. Yıllar içindeki dönüşümler, değişimler ve genişlemelerle AB bugünkü entegre ve 27 üyeye sahip bir Birlik haline gelmiştir. Bu doğrultuda birinci bölümde AB'nin normatif gücü tartışılacaktır. İkinci bölümde AB'nin en eski ortaklarından ve şuan bir AB adayı olan Türkiye ile ilişkilerinin nasıl başladığı, sürdüğü ve AB'nin bir

aday ülkesine ne derecede normatif gücünü aktardığı değerlendirilecektir. Üçüncü bölümde ise 90'lı yıllarda savaşın ardından Dayton Barış Anlaşması sonrasında kurulan Bosna-Hersek'in yaşadığı süreç ve AB'nin normatif gücünün potansiyel aday Bosna Hersek üzerindeki etkilerini tartışma hedeflenmektedir.

1.AB'nin Normatif Gücü

Normatif kelime olarak "davranışın kalıplarını, standartlarını ve tanımı yapan, olması gerekeni ortaya koyan" şeklinde kullanılmaktadır. Norm, uluslararası siyaset mekanizmasında bir rica, dilek ya da öğüt kelimesi olmamakta; normun en belirgin özelliği emredici olmasıdır. Bu sebeple aykırılık durumu ortaya çıktığında yaptırım uygulayabilme ihtimali ve şartını ifade etmektedir. Buna ek olarak norm neden, hedef ve dayanakları ile "olması gereken"e yöneliktir (Işıktaç, 2015, akt. Vatandaş, 2018: 154). Normlar adeta bir yol için kuralları (rules of the road) çizerler ve böylelikle aktörün kimliğini ortaya koymuş olurlar (Vatandaş, 2018: 154).

Normun norm olarak ifade edilmesi için dört faktöre dayanması gerekir. İlk faktör olarak bir aktör gibi tutarlı davranışları teşvik etmesidir. İkinci olarak normun rasyonel özelliklerinin olması ve bu doğrultuda aktörün norm eğilimli tavrının ortaya konması gerekmektedir. Üçüncü kavram normun yaptırım uygulayabilmesi olarak ifade edilmektedir. Bu doğrultuda aktörü takip edenlerin davranışları aktör doğrultusunda oluşmaktadır. Dördüncüsü ise normun bir fikir olması, bu doğrultuda ise normatifliği incelenerek özelliklerinin hakkaniyetli olma ve ahlaki olma çerçevesinde oluşmasıdır; tüm bu kurallar ya da şekillendirici unsurlar ise tarihsel mekanizma altında oluşmaktadır (Goertz, Gary ve Diehl Akt. Vatandaş, 2018: 155).

İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında Avrupa Birliği savaştan kaynaklı olarak gerçekleşen ekonomik ve insanı zararın önüne geçmek için bölgeye barış ve denge getirmeyi hedefleyerek

kurulmuş "sui generis" olarak isimlendiren bir Birlik'tir. AB üyelerine sağladığı katma değer, ekonomik refah, politik istikrar ve hukuki bütünleşme ile de yıllar içerisinde AB'nin uluslararası camiada da etkisi artmıştır. Öte yandan AB'nin üyeleri dışındaki ülkelere ya da bölgelere olumlu anlamda katkı yapıp yapmadığı tartışmalı bir hale gelmiştir. AB'nin ekonomik bir güç olurken aynı etkinlikte askeri güç sergileyememesi ve sınırlı bir politika kullanması dönem dönem eleştirilmiştir.

AB'nin ekonomik, askeri ya da sivil güç olup olmadığı tartışmaları en çok 1970'lerde yükselirken ekonomik olarak güçlü ancak savunma gücünün ekonomik gücü yanında tartışmaya açık; dolayısıyla bir sivil güç olarak adlandırılma süreci baş göstermiştir (Duchêne, 1973). AB'nin sivil güç kavramı özellikle Soğuk Savaş'ın yükselişte olduğu 1980'lerde Bull tarafından olumsuz olarak ifade edilmiştir. AB

ülkelerinin sivil güçlerinin olacağı konusu adeta askeri kapasitesinden ayrı olarak belirtilmemiştir (Bull, 1982). Normatif güç tanımlaması AB'nin dünya sahnesindeki siyaset yaklaşımının Soğuk Savaş sonrasında ne kadar etkileyebileceğine karşı bir bakış açısı ile ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak konu AB'nin Birlik içindeki aday ve Birlik dışındaki komşu ülkelere kendi kurucu değerlerini ne kadar aktarabildiği ile ilişkilendirilmiştir.

AB'nin normları Avrupa hukuku ve politikasının beş temel ve altı norm etrafında oluştuğu belirtilebilir. Temel normlar merkeziyetçi barış, özgürlük, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve demokrasi iken; alt normlar toplumsal gelişim, sürdürülebilir kalkınma, iyi yönetim ve ayrımcılıkla mücadele olarak ifade edilmektedir (Manners, 2001: 10-11). AB'nin komşu ülkelerle ilişkisini geliştirmesi ancak AB'nin değerlerine uyum sağlama şartı ile gerçekleşmektedir. Bu anlamda AB'nin 1993 yılında belirttiği Kopenhag Kriterleri önem taşımaktadır. Kopenhag Kriterleri üyelik şartı olarak aday ülkelerin hukukun üstünlüğü, demokrasi, insan hakları, azınlık haklarına saygı ve güvencesini garanti altına alan kurumların istikrarına, işleyen bir piyasa ekonomisine, AB müktesebatından doğacak yükümlülükleri yerine getirme kapasitesine (European Commission, t.y.) sahip olmaları gerekmektedir. Bu doğrultuda AB'nin aday ülkeleri üzerinde pozitif rol oynadığı konusunda hiçbir şüphe yoktur.

AB'nin normatif güç konusunda kuvvetli olarak vurgulanan yapısı üye devletler ve komşuluk politikası izlediği devletlere bunu ne şekilde aktardığıdır. Burada dikkatle incelenmesi gereken nokta AB'nin adaylara üyelik yoluna giden süreçte uygulamaları gereken kriterler ve müktesebat doğrultusunda adayların gerçekleştirmesi gerekenler, komşu ülkelerle de yaptığı anlaşmalar doğrultusunda eylem planlarındaki hedefler doğrultusunda ne derecede hareket edildiği ve bu anlamda AB'nin değişimlere hangi şekilde etki sağladığı olmaktadır.

2.Türkiye'nin AB'ye Uyum ve Adaylık Süreci

Türkiye'nin AB ile resmi olarak ilişkileri 31 Temmuz 1959'da AET'ye başvurması ile başlamıştır. Başvurusu AET tarafından olumlu karşılanırken 1963 yılında AET ve Türkiye arasında Ankara Anlaşması imzalanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, t.y.). Anlaşmanın Hazırlık Dönemi 1964'te yürürlüğe girmiştir ve bu dönem 1973 yılında kadar sürmüştür. Aynı dönemde Küba füze krizi (Seven, 1997: 647), 1964 Johnson mektubu (Atun, t.y.) 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'nın ABD tarafından olumlu karşılanmaması (Saynur-Derman, Kurban, 2016: 474) ve buna ek olarak Batı Avrupalı devletlerin Kıbrıs meselesi ile yakından ilgili olması bu dönemde iç politikanın milliyetçi bir tabanda yükselmesini ve Batı'dan uzaklaşarak biçimlendiğini göstermektedir. Önceki dönemde Türkiye ekonomik, politik ve askeri ilişkilerini Batı'yla birlikte hareket ederek düzenlemesine rağmen dış siyasi olayların farklı şekillenmesiyle iç politika

da bundan aynı oranda etkilenmiştir ve sonunda farkı bir politika izleme gerekliliği baş göstermiştir.

1963 ve 1973 yılları arasındaki süreç AET ve Türkiye arasındaki anlaşmanın ilk dönemidir ve Türkiye'nin az gelişmiş yapısı göz önünde bulundurularak AET'nin tek taraflı olarak tarım ürünlerine tarife kontenjanları açması ve özel koşullara bağlı olarak Türkiye'ye kredi verilmesiyle geçmiştir. İkinci dönemde ise karşılıklı sorumlulukların başladığı bir dönem yaşanmıştır. Ankara Anlaşması'nın belirttiği Katma Protokol 1973 tarihinde yürürlüğe girmiştir ve tarafların sorumlulukları ve anlaşmanın şartları kapsamında Geçiş Dönemi esasları belirlenmiştir. AET bu dönemde belirli petrol ve tekstil ürünleri hariç Türkiye'den ithal ettiği tüm sanayi ürünlerine uygulanan gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarını tek taraflı olacak şekilde sıfırlamıştır. Türkiye ise AB'den gelen sanayi ürünleri için gümrük vergilerini yavaş yavaş sıfırlamayı hedeflemiştir. Gümrük Birliği'nin tamamlanması için 22 ise yıl süre verilmiştir.

Avrupa'da bu dönemde enflasyon ve işsizlik artınca, işçi alım anlaşmaları durdurulmuştur. İşçilerin kendi ülkelerine geri gönderilmesine karar verilmiştir. Ayrıca AET Katma Protokol gereklerine uyarak Türk işçilerinin serbest dolaşımı ve sosyal güvenliği konularını uygulamamıştır (Karluk, 1996: 418). Bu unsurlar AET ve Türkiye arasında problemleri doğurmuştur ve Gümrük Birliği süreci sorunlu işlemeye başlamıştır. Türkiye ve AT arasındaki bir sorun da 20 Ocak 1976 tarihinde yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında AT tarafından gümrük indirimiyle ilgili net bir tarih belirlenememesinden ötürü Türkiye'nin 25 Aralık 1976'da Katma Protokol doğrultusunda yükümlülüklerini askıya alma kararını vermesiyle baş göstermiştir (TBMM, t.y.). 1979 yılında bu karar Türkiye tarafından geri çekilmiştir. Demirel Hükümeti 5 Şubat 1980'de Türkiye'nin AT için tam üyelik başvurusu yapacağını ifade etmiştir. Fakat 1980'de Türkiye'de darbe gerçekleşti. Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koydu ve TBMM fesh edildi (Karluk, 1996: 398). Böylece Türkiye-AT ilişkileri duraksarken ilişkiler fiilen askıya alınmıştır. 1980'li yıllar Türkiye-AT ilişkilerinde demokrasi ve insan hakları problemlerinin sorgulandığı bir dönem olmuştur.

1980 darbesi ile parti hareketlerinin yasaklanması (TBMM, 1980: 6) ve idam cezaları (TBMM, t.y.) o dönemde Türkiye'deki demokrasinin seviyesinin AT tarafından kuşkuyla karşılanmasına neden olmuştur. Böylece AT Türkiye'ye karşı olumsuz bir bakış açısına sahip olmuştur. Türkiye'deki bu yaşanan siyasi durumların sonucunda 22 Ocak 1982'de Avrupa Parlamentosu Ortaklık Anlaşması'nı askıya alma talebi doğrultusunda ilişkiler resmi olarak donmuştur (TBMM, t.y.).

1984 yılında Türkiye sivil yönetime geçmiştir. Özal Hükümeti zamanında 14 Nisan 1987 yılında ise AB'ye tam üyelik başvurusu yapılmıştır (Eralp, 1994: 103). Fakat Komisyon iki yıl sonra 18 Aralık 1989 tarihinde bu başvuruyla ilgili olarak bu dönemde -1993 yılına kadar yeni katılım müzakerelerine dahil olmayı uygun görmediğini ra-

porda ifade etmiştir. AT ve Türkiye arasında müzakerelerin bu sebepler gerekçe gösterilerek başlamayacağı ancak ortaklık aşamasının devam edeceği beyan edilmiştir.

Türkiye'nin tam üyelik başvurusu 1989 yılında reddilmiştir ancak 1995 yılında Gümrük Birliği'nin tamamlanması kararlaştırılmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 1989). Bundan sonraki zamanda ise Türkiye ve AT arasındaki ilişkiyi şekillendiren en önemli unsurlardan biri Gümrük Birliği olmuştur. 1996'da Geçiş Dönemi sona ermiştir ve 1 Ocak 1996'da Ankara Anlaşması'nın son dönemine girilmiş ve Gümrük Birliği tamamlanmıştır.

Türkiye'nin ilişkilerinin AB'ye uyum bağlamında en kuvvetli olduğu dönem ise 1999 yılında Helsinki'de adaylığının ilanı (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2020) ile ilgili olmuştur. Bunun hemen ardından 1999 ve 2004 yılları arasında Kopenhag kriterleri ve AB müktesebatına uyum anlamında 1982 Anayasası'nın önemli bir kısmı yeniden yazılırken (Gürsoy, 2016: 70) medeni kanun Türk ceza kanunu ve terörle mücadele yasası ile ilgili önemli düzenlemeler sağlanmıştır. Evlilikte kadın-erkek eşitliğinin sağlanması, kadınlara ve çocuklara karşı şiddetin cezalandırılması, işkencenin suç sayılması ve idam cezasının kaldırılması insan hakları ile ilgili (Gürsoy, 2016: 70) önemli ilerlemelerdir.

Öte yandan Türkiye gibi AB'nin en eski ortaklarından biri olan bir ülkenin neden hala uyum anlamında sorun yaşadığı ya da AB tarafından zaman zaman olumsuz karşılandığı önemli bir sorun olmaktadır. Bugün Türkiye ve AB arasında 16 fasıl müzakereye açılmıştır (T.C. Dişişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2016) ancak 14 fasıl hala açılamamaktadır. 11 Aralık 2006'te AB Genel İşler Dış İlişkiler Konseyi "sekiz başlıkta Türkiye'nin müzakerelerini Türkiye'nin Kıbrıs Cumhuriyeti'ne koyduğu kısıtlamalardan dolayı askı almıştır" şeklinde ifade edilmiştir. Bu ifade 2007 İlerleme Raporu'nda da Türkiye'nin Kıbrıs Cumhuriyeti'ne yönelik sınırlamaların olduğu ve sekiz fasılda müzakere açılmaması ayrıca herhangi bir fasılın geçici olarak kapatılmaması kararına varıldığı vurgulanmıştır. 11 Aralık 2006 tarihli Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi Kararı Çerçevesinde Askıya Alınan Fasıllar: "1) Malların Serbest Dolaşımı, 3) İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunumu Serbestisi, 9) Mali Hizmetler, 11) Tarım ve Kırsal kalkınma, 13) Balıkçılık, 14) Taşımacılık Politikası, 29) Gümrük Birliği, 30) Dış İlişkiler" dir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, t.y.).

Buna ek olarak, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), 8 Aralık 2009 tarihli Genel İşler Konseyi'nde 6 fasılda ilerleme kaydedilmesini tek taraflı olarak bloke ettiğini ve ilişkilerin normalleşmesi şeklinde ancak belirlediği koşullara bağlı kıldığını ifade etmiştir. GKRY'nin Tek Taraflı Bloke Ettiği Fasıllar: 2) İşçilerin Serbest Dolaşımı, 15) Enerji, 23) Yargı ve Temel Haklar, 24) Adalet, Özgürlük ve Güvenlik, 26) Eğitim ve Kültür, 31) Dış, Güvenlik ve Savunma Politikası (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, t.y.) olarak belirtilmektedir. Bu doğrultuda AB ve Türkiye ilişkilerinin düzenlenmesi adeta Türkiye'nin Kıbrıs ile arasındaki sorunu çözmesine bağlı olarak Türkiye'ye bir şart olarak sunulmuştur. Ancak Kıbrıs üyeliğe ka-

bul ederken adada iki tarafın da sahip olacağı bir çözüm ya da Türkiye ile sorun çözme konusu bir şart olarak Kıbrıs'a dayatılmaksızın 2004 yılında Kıbrıs'ın AB üyeliği gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bazı zamanlarda AB'nin Türkiye'ye katkısının eksik olduğunu ve Türkiye'ye doğrultulan belirtli şartların başka ülkelere karşı aynı oranda sağlanmadığı görülmektedir. Bu konuda AB'nin normatif bir güç olup olmadığı tartışmaya açık olarak kalmaktadır.

3.Bosna Hersek'in Kuruluşu ve AB ile İlişkileri

II. Dünya Savaşı'nın ardından Boşnak, Hırvat ve Sırplar için farklı etnisiteler olarak birleştirilme hedefi güdülmüştür ve 1946 yılında kabul edilen anayasa doğrultusunda Bosna ve Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Slovenya olarak 6 Cumhuriyet ve özerkliği kısmi olarak tanınan Kosova'dan oluşarak Yugoslavya Halk Federal Cumhuriyeti şeklinde kurulmuştur (Dalar, 2008: 94-95).1963 tarihinde Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti şeklinde ismi değişmiştir. Sovyetlerin doğılmasından sonra ise Yugoslavya'da da etnik ayrımlar baş göstermiştir. 1991 yılında Hırvatistan ve Slovenya bağımsızlıklarını duyurmuştur. Bosna Hersek Parlamentosu da bağımsızlık kararı alırken 1992 yılında yapılan referandum ile karar Müslüman ve Hırvatların büyük çoğunluğunca kabul edildi. 7 Nisan 1992 tarihinde Bosna Hersek ABD ve Avrupa Topluluğu tarafından resmi olarak tanınmıştır (Dalar, 2008: 95). Bosna Hersek'te etnik olarak en fazla Boşnak sonrasında Sırp ve en küçük oran da Hırvatlara aitti.

Bosna'da savaşın başlamasından önce 1992 tarihinde üç etnik politik parti Müslüman Demokratik Hareket Partisi (SDA), Sırp Demokratik Partisi (SDS) ve Hırvat Demokratik Birliği (HDZ) olarak bölünmüştü. Boşnakların sayısı Sırp ve Hırvatlar'dan fazlaydı. Sırpların hedefi ise belirli bir toprağı ele geçirip Sırbistan'a bağlayarak bağımsız bir devlet kurma doğrultusunda ilerlemiştir. Hırvatlar ise Bosna'nın bir kısmını ele geçirip Hırvatistan'a bağlamayı hedeflemekteydi. Bosna ve Hersek bu dönemde diğer devletler kadar Avrupa ve ABD desteği göremedi (Dalar, 2008: 94-95). 1992 yılında Bosna'da gerçekleşen bir saldırının ardından Birleşmiş Milletler Yugoslavya'ya ambargo uygulamıştır (Kaya, 2020)

1992 yılında Srebrenitsa güvenli bölge olarak belirtilirken Boşnaklar bölgeye yerleşmiştir ancak uzun bir kuşatmanın ardından 1995 yılında Mladic komutasında Sırplar bölgeye girerek binlerce masum Boşnak'ı öldürmüştür (Kaya, 2020). Bu olayda hem ABD hem AB etkin bir caydırıcı önlem göstermemiştir. 1992 tarihinde Bosna Savaşı başlayarak 1995 yılına kadar sürdü. Bu savaşta Boşnaklara karşı yürütülen bu etnik temizlik Bosna-Hersek'in Sırbistan tarafından soykırım yapması ile ilgili Uluslararası Adalet Divanı'na başvurması ve Divan tarafından verilen kararla BM Güvenlik Konseyi ve Genel Sekreterliği'nin Bosna'da Sırpların soykırım amaçlı faaliyetlerin önlenmesini isterken Güvenlik Konseyi etkin dav-

ranmamıştır. Güvenlik Konseyi Bosna'ya karşı gerçekleştirilen durumu "etnik temizlik" ifadesi ile değerlendirmiş bu nedenle o yıllarda Soykırım Sözleşmesi'ne dayanarak Konsey'in harekete geçmemesine neden olmuştur. (Dalar, 2008: 97).

Ayrıca AB ve ABD savaş sırasında eşgüdüm gösterememiştr. Hırvatistan ve Bosna bağımsız olduğunda onlara ambargo uygulanırken AB, ABD'yi İran ve diğer Müslüman ülkelerin Bosna'ya silah yardımı yapması konusunda ambargoyu ciddiye almadığını ifade etmiş ve suçlamıştır. Ayrıca AB barış anlaşmasına giden yolda Sırp isteklerinin gerçekleşmesine daha yakın durmuştur. Dayton Anlaşması ABD'nin verdiği sözlerle sonuca gitmiştir. Aliya İzzetbegoviç, ABD'den Bosna güçlerini silahlandırılıp eğitilmelerini isteme sözü alarak Dayton sürecine gireceğini belirtmiştir. Bu doğrultuda, Dayton Barış Anlaşması yetersiz yönleri olsa bile Sırpların soykırımını engellemek ve barışın tesisini sağlama unsuruna katkıda bulunduğu doğrultusunda değerlendirilebilir.

Dayton Barış Anlaşması'nın 1995 yılında ABD'nin Ohio eyaleti Dayton şehrinde taslağı hazırlanmıştır ve Paris'te Bosna Hersek, Hırvatistan ve Sırbistan tarafından imzalanmıştır. Böylece Bosna Hersek 10 kantona, Bosna Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti iki entite ve Brcko ismiyle özerk bir bölgeye ayrılmıştır. (Dalar, 2008: 98-99). Entiteler hukuki olarak gerçek sınırı olmayan ve uluslararası güç tarafından denetimi olan 1400 km uzunluğunda sınıra sahiptir. Dayton Barış Anlaşması çatışmanın önlenmesi, askeri ve sivil alanlarda düzenlemeler içermektedir. 1996 yılından beri var olan SFOR barış koruma görevi 2004'te EUFOR tarafından devralınmıştır. Dayton Barış Anlaşması'na göre anayasanın oluşması Halk Meclisi ve Temsilciler Meclisi şeklinde iki unsurlu parlamento ve üç kişilik Cumhurbaşkanlığı Konseyi (iki kişi Bosna Hersek Federasyonu, bir kişi Sırp Cumhuriyeti'ne mensup) Bakanlar Kurulu, Anayasa Mahkemesi ve Merkez Bankası'na bağlıdır (Dalar, 2008: 99).

Anlaşmada kurumların başında Cumhurbaşkanlığı Konseyi üç millet temsilcisi olarak Müslüman, Sırp ve Hırvatlardan oluşmaktadır. Dört yıl için göreve gelen Konsey başkanlık olarak sekiz ay rotasyon ile değişmektedir. Bakanlar Kurulu başbakan ve bakanlardan oluşmaktadır. Bakan Müslüman, yardımcılarından biri Sırp, diğeri Hırvat olmalıdır. Bosna Hersek Temsilciler Meclisi ve Bosna Hersek Halk Meclisi'nden oluşan Bosna Hersek Parlamentosu vardır. Bosna Hersek Temsilciler Meclisi, 28 kişi Bosna Hersek Federasyonu ve 14 kişi Sırp Cumhuriyeti'ndeki seçmenlerin oyu ile seçilen 42 üyeden oluşmaktadır (Dalar, 2008: 99) Bosna Hersek Halk Meclisi entite meclisi tarafından seçilen 15 üyeden meydana gelir ve 3 etnik grubun her biri 5 üyeye sahip olmaktadır (Dalar, 2008: 100). Dayton Barış Anlaşması anayasa ile tek devleti önerse de iki entite ve bir özerk bölge tek devlet değil bölünebilen devlet anlamına gelmektedir. 10 kantondan oluşan ademi merkez Bosna Hersek, merkez Sırp Cumhuriyeti olan anayasal yapıdan oluşur. Anayasanın belirttiği yasama ve karar alma süreci ise karar oluşması ve yasama olabilmesi için her üç etnik gruptan da "evet" almak gerekmektedir. Ayrıca entite

meclisinde yasa tasarısı ile çoğunluk karar alır fakat alınan kararda yine her üç etnik grubun da 1/3'ünün onayı alınmalıdır. Yine entite meclisinde yasa tasarısı çoğunlukça ulusal hayati çıkar ile örtüşmez ise tasarı yasa olamaz.

Uluslararası hukuk konusunda anlaşma yalnızca Sırbistan ve Karadağ tarafından oluşan Yugoslavya Federal Meclisi'nce 2002 tarihinde onaylanmıştır ve anlaşma Bosna Hersek'i Yugoslavya'nın tanıması anlamına gelmektedir. Bosna Hersek'te bulunan Sırp Cumhuriyeti anlaşmayı tanımakta fakat Bosna-Hersek ve Hırvatistan Cumhuriyeti anlaşmayı onaylamamıştır. Belirtilen onayın hedeflediği ise Eski Yugoslavya olarak bu devlet üzerinde hak iddia etmektir. Ayrıca Sırbistan'ın esasen bir diğer hedefi de Kosova ile ilgili gelecekte statüye ilişkin yasal bir dayanak oluşturmaktır bu nedenle bu anlaşmayı onaylamaktadır (Zilic, 2003: 3-4). Anlaşma Bosna Hersek tarafından onaylanmadıkça Sırp Cumhuriyeti'nin hayata geçirecekleri entitelerin ulusal ve uluslararası hukuki ve siyasi işlemlerinin meşruiyetinin sorgulanmasına neden olacaktır.

Bosna Savaşı'ndan hemen sonra imzalanan bu anlaşma daha çok ABD öncülüğündeki uluslararası çevreye tepki doğurmuştur çünkü bu anlaşma ile Bosna Hersek'in kurumsal yapısı henüz tesis edilememiştir. Anlaşma etnik temellere dayanan kurumsal yapısı oldukça karmaşık olan Bosna Hersek'in devlet yapısı ve tüzel kişiliğini tartışmalı hale getirmektedir. Sırp Cumhuriyeti Dayton Anlaşması'nı onaylasa bile diğer etnik unsurların onayı olmadan anlaşmayı onaylama yetkisi yoktur. Dolayısıyla anayasanın karar vermeye ilişkin yasama ve yürütme organlarında var olan üç etnik unsurun kabul etmediği bir karar veya yasa tasarısı kanun haline gelememekte ve Bosna Hersek adına bu üç etnik unsurun onayından geçmesi gerekmektedir (Dalar, 2008: 102)

Dayton Anlaşması Bosna Hersek'e uluslararası anlamda kişilik kazandırırken ortaya çıkardığı karar alma ve yasama sürecindeki şartlar ile henüz etkin bir kurumsal yapı oluşturamamakta ve sürekli bir barış tesis etme konusunda eksik kalmaktadır. Anlaşma adeta çeşitli siyasilerin Bosna Hersek'te kalıcı barışın önünü kestiği yolunda eleştirilere sebep olmuştur. Anlaşma savaş sonrası uzlaşma ve entegrasyona engel olunurken mültecilerin yeniden evlerine dönmesi sınırlanmış ve Bosnalılar yerinden edilmiştir. Anlaşma hem sivil hem askeri olarak eksik yanlarının olduğu şekli ile ifade edilmektedir. Çünkü askeri olarak NATO'ya dayalı anlaşma merkezi kurumlara sahip bir yandan da üniter devlet yapısını ayrı olarak iki entiteye ayırmıştır; kuvveti sınırlandırmış ve hukuki boşluk yaratmıştır.

Bosna Hersek üniter görünse de bölünmüştür ve bu da bütünleşmeyi engellemekte ve iki entite yapısı iki farklı vatandaşlık ve farklı yönetim anlamına gelmektedir. Merkezi yapının önemi çok fazla işlememektedir, tek vatandaşlık kavramı da bu anlamda yoktur. Devletin tek bir kimliğe sahip olması yönünde engel teşkil etmektedir. Anlaşma etnisite vurgusu yapmaktadır. Diğer bir unsur ise anlaşma sivil olarak güçlü gibi görünse de askeri ve güvenlik olarak ülke üzerinde etki yarat-

maktadır. Anlaşma henüz hedeflenen siyasal, sosyal ve ekonomik hedeflere ulaşamamıştır (Dalar, 2008: 106-107)

Savaştan en fazla zarar gören ve Boşnakların yoğun yaşadığı yerler olan Višegradd, Srebrenica, Zvornik, Foça ve Drina Sırp Cumhuriyeti altında görünmekte ve anlaşmanın yarattığı büyük açıklardan biri anlamına gelmektedir. Ayrıca Boşnakların hayatını kaybettiği yerlerde Sırp ve Hırvatlar yerleştirilerek bölge açma sağlanmıştır. Diğer bir unsur ise ifade edilen alanlarda Boşnakların yaşadığı yerlere sonradan yerleştirilenler "bölge halkı" olarak kabul edilmiştir (Yenigün, Hacıoğlu, 2004: 191). Dayton Anlaşması'nın EK 7 bölümü yerlerinden gitmek zorunda kalan kişilerin yeniden yerleştirilmesi konusunda düzenleme getirirken Boşnak Federasyonu Sırp Cumhuriyeti'nde yerlerinden edilmiş Müslümanların yeniden eski yerlerine dönmeleri konusuna olumlu yaklaşırken aynı konuya Sırplar olumsuz yaklaşmaktadır (Sharp, 1998:116).

Bosna Hersek'in en temel amaçlarından bir tanesi de AB ile uyumdur. Bosna Hersek AB'nin potansiyel adaylarından biridir. Bosna Hersek AB ile İstikrar ve Ortaklık Süreci'ni kabul etmiştir. Bu konuda Bosna Hersek'in AB ile uyum sağlayacağı gerçeği bu anlamda onu olumlu etkileyecektir. 1998 yılında İstişari Görev Gücü AB ve Bosna Hersek arasında oluşturulmuştur. Siyasal ve teknik dönüşümler için bir forum oluşturmakta ve AB Bosna Hersek arasındaki ilişkilere farklı bir bakış açısı sunmaktadır. 2006 yılında Reform Süreci İzleme ismini almıştır ve 2006 yılında AB ve Bosna Hersek arasında geçen müzakereler bitmiştir ama polis teşkilatı reform gerçekleştiremediği için İstikrar ve Ortaklık Anlaşması imzalanamamıştır (Dalar, 2008: 116). Polis reformunun sağlanması için Avrupa Komisyonu devlet bütçesinden maliye unsurunun sağlanması, siyasetin polis işlerine dahil olmaması, polis bölgelerinin fonksiyonel olarak belirlenmesi şeklindedir. Fakat sonrasında bir takım yetkilerinin yok olacağını düşünerek anlaşmaya Bosnalı Sırp partiler destek vermeye devam etmediler. Endişe edilen yetki kaybı ise devlet bütçesinden pay ayrılması ya da Sırp, Boşnak ve Hırvat bölgeleri arasında sınırın yok olması konularıdır. Fakat AB bu şartlar doğrultusunda Bosna Hersek ile ilişkilerin olumlu olmaktan çok olumsuz seyredeceği üzerinde bilgi sağlamıştır (Dalar, 2008: 116)

Sonraki aşamada Bosna Hersek Parlamentosu'na bağlı Temsilciler Meclisi polis reformunu kabul etmiştir ve reformun ön aşaması tamamlanmıştır. Ancak yasa tasarısının tamamlanması için yine Bosna Hersek Parlamentosu'na bağlı Halklar Meclisi'nde de onay alınması gerekmektedir (Dalar, 2008: 116). 2008 yılında SAA müzakereleri sonuçlanarak Bosna Hersek, AB ve üyeleri tarafından 2008 yılında imzalanmıştır. Buna göre polis reformu yapılması, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile işbirliği, Kamu yayıncılığı ve Kamu yönetimi reformlarını sağlanması konusunda uzlaşılmıştır.

Ayrıca 2007 yılında Lahey Adalet Divanı Sırbistan Devleti'ni Srebrenitsa'da gerçekleşen soykırım ile ilgili doğrudan sorumlu tutmamıştır. Böylece karar ile Sırbistan aleyhinde açılabilecek tazminat davalarının da önüne geçilmiştir. Fakat

aynı mahkeme Srebrenitsa'da yapılanları "soykırım" olarak kabul ederken, "soykırım yapıldı ama devlet eliyle değil" demektedir. Bu anlamda oldukça çelişkili olması ikna edici olmamakta ayrıca Boşnakların uluslararası yargı sistemine olan güvenlerini azaltmaktadır. Dahası, adeta soykırım yapan kişiler bu denli aklanmıştır (Dalar, 2008: 117).

Soykırım kararının hemen ardından Sırp Cumhuriyeti entitesi Bosna Hersek'teki savaş sırasında "Sırp olmayanlara karşı işlenen suçlara ilişkin derin üzüntülerini ifade eder ve bu suçlara iştirak eden herkesi kınar" şeklindeki ifade de "soykırım" tabirinin kullanılmaması özelllikle vurgulanması gereken nokta olurken güçsüz bir ifade kullanıldığı anlamına gelmektedir. Öte yandan yine de savaş suçlularının suçlarının hukuki karşılığını ceza olarak çekmeleri konusunun işlenmesi ve hukuk sistemi ile bu konuda işbirliği içinde olunması etnik unsurlar arası işbirliğini sağlayacak ve barışın sağlanması konusunda yardım edecek unsurlar olarak durmaktadır (Dalar, 2008: 118)

2008'de AB ve Bosna Hersek arasında Vize Kolaylığı ve Geri Kabul Anlaşması imzalanmıştır bu doğrultuda 2008'den itibaren taraflar arasında vizesiz seyahat diyaloğunu başlatmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2019). Gereklilik olarak ise geri kabul anlaşmasının imzalanması, sınır güvenliğinin etkin bir şekilde sağlanması, yasadışı göçle mücadele etme, suçla ve yolsuzlukla mücadele etme ve biyometrik pasaport uygulamasını sağlama olarak belirtilmiştir. 2008 tarihinde AB ve Bosna Hersek arasında imzalanan İstikrar ve Ortaklık Anlaşması 1 Haziran 2015 itibarıyla yürürlüğe girmiştir.

Bosna Hersek'in Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ne kadar uyum sağladıkları konusu büyük önem taşımaktadır. Çünkü AİHS'nin kararları AB ile uyumlu olmaktadır. Bosna Hersek 1995 yılındaki Dayton Barış Anlaşması'na göre anayasada Boşnak, Hırvat ve Sırplar Üçlü Cumhurbaşkanlığı Konseyi ve Halk Meclisi için seçilme hakkına sahipken diğer etnik gruplara aynı hak tanınmamaktadır fakat bu durumda bireyler Boşnak, Sırp ya da Hırvat olmazlarsa ülke içinde üst düzey kamu görevlerine gelme hakkına sahip olamamaktadır. Bu durum, Bosna Hersek'teki diğer azınlıklar için eşitsizlik ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle Roman aktivist Dervo Seydiç ve Musevi azınlık temsilcisi Yakob Finsi anayasa ve seçim yasasının azınlıkları cumhurbaşkanı seçme hakkını vermediği için 2006'da AİHM'de Bosna Hersek'e karşı dava açmıştır. Üç yıl sonra AİHM'de açtıkları bu davayı Seydiç ve Finsi kazanmıştır. Buna göre AİHM Bosna Hersek'in anayasasının AİHS'ne uyumlu hale getirmesine karar vermiştir.

Anayasa hukuku profesörü Kasım Trnka Seydiç-Finsi davasındaki karara ilişkin Dayton modelinin üç kurucu etnisite için mevki garantisi verdiğini ancak herkese bu anlamda eşitlik vermediğini fakat Avrupa Birliği modelinin her vatandaşa eşit hak verdiğini ve iktidara gelebilmesi için eşit hakları sağladığını ifade etmektedir. Dayton ve AB modelinin adeta çatıştığı ifade edilmekte ve dikkat çekilen konu Dayton modelinin geçmişte uluslararası siyasetçiler tarafından düzenlenir ve da-

yatılırken çözümün yerli siyasetçiler tarafından getirilmesinin beklendiği olarak ifade edilmektedir. Bu anlamda teorik ve yeterli çözüm olmadığı belirtilmekte ve uluslararası olarak ciddi bir destek ve çözüm için adeta teşviğin gerektiği ifade edilmektedir (Brnicanin, 2014)

Sonuç

Sonuç olarak Türkiye 1963 yılından beri AB ile resmi olarak Ankara Anlaşması çerçevesinde ilişki yürütmektedir. İlişkiler Ankara Anlaşması'nın ilk aşamasından sonra (ilişkiler resmi olarak başladıktan 10 yıl sonra) gerek dünyada gerçekleşen kriz gerek sonrasında Türk iç siyasetinde gerçekleşen olumsuzluklar sebebiyle birbirinden uzaklaşmaya devam etmiştir. Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte Avrupa'nın yakın coğrafyasında ve Türkiye'nin de yakın olduğu bölgedeki Sovyet kuvvetinin azalması ile Türkiye'ye stratejik anlamda ihtiyaç kalmaması sonrası ilişkiler AB'nin Türkiye'ye karşı bakış açısı konusunda üyelik perspektifinden uzaklaşarak ortaklık şeklinde ilerlemesi, Türkiye'nin ise üyelik bağlamında ilişkiler geliştirme çabası ile devam etmiştir. İlişkiler Gümrük Birliği çerçevesinde şekillenirken 1999'da adaylığın ilan edilmesi, 2005 yılında müzakerelerin başlaması ile birlikte Türkiye'de AB'ye uyum anlamında özellikle bu iki zaman arasında hızlı değişimler ve gelişimler yaşanmıştır. İnsan hakları, hukukun üstünlüğü, seçme ve seçilme hakkı ile ilgili olumlu değişimler AB adaylığının ilan edilmesinden hemen sonra gerçekleşmiştir. Bu süreçte AB'nin Türkiye üzerinde normatif bir güç olduğu ve bu normatif gücün AB normları, AB değerleri anlamında bir aday ülke üzerinde büyük bir tesiririnin olduğu çok açık bir gerçekliktir.

Öte yandan AB'ye üyelik ya da AB'ye yakın olmak AB değerlerinin yeteri kadar aktarılıp aktarılamadığı ya da bu değişimler gerçekleşirken AB'nin normatif gücünün sadece kural ya da yaptırım değil ancak tutarlılık, kazanım ya da değer olarak gerçek anlamda sağlanıp sağlanamadığı da çok açık olmamaktadır. Örnek vermek gerekirse; AB ve Türkiye'nin son dönemdeki ilişkilerini gözlemlemek faydalı olabilir. Türkiye'nin son yıllarda AB ile ilişkileri göç ve göçmenler çerçevesinde devam etmektedir. Özellikle 2013 yılında imzalanan Geri Kabul Anlaşması temelinde Türkiye üzerinden AB'ye geçiş yapan mültecilerin Türkiye'ye verilmesi, bunun karşılığında Türk vatandaşlarının vizesiz Avrupa seyahatinin 2016 yılının Ekim ayında gerçekleşmesi planlanmıştı fakat Türkiye ile AB arasında imzalanan anlaşmanın sonucu olarak Türk vatandaşları vizesiz AB'ye seyahat edememektedir. AB, Türk vatandaşlarının vizesiz seyahatinin gerçekleşmemesinin nedenini anlaşma çerçevesinde değerlendirilen 72 kriterden altı kriterin gerçekleşmemesi sebebiyle henüz yürürlüğe koymamıştır. Bu kriterler ise terörle mücadele, yolsuzlukla mücadele, cezai konularda adli işbirliği, Europol ile işbirliği, Geri Kabul Anlaşması, kişisel verilerin gizliliğidir.

Tarafların elbette aralarında müzakere etmeleri ve Türkiye'nin Vize Serbestisi Yol Haritası'nda yer alan kriterleri yerine getirmesi gerekmektedir. Ancak anlaşma kapsamında ifade edildiği gibi Türk vatandaşlarının AB'ye seyahatleri yıllar geçmesine rağmen henüz gerçekleşmemiştir. Bu da vatandaşların AB'ye olan güvenini ya da AB yolundaki şevkini kırabilir bu nedenle Türkiye'nin attığı adımlar kadar AB'nin de benzer şekilde adım atması gerekmektedir. Eğer AB-Türkiye arasındaki ilişki olumlu devam ederse Türk vatandaşlarının AB ile uyum ve AB üyeliği anlamında istekleri daha çok artacaktır. Ayrıca AB'nin en eski ortaklık anlaşması olan ülkelerden biri Türkiye'dir; bu anlamda Türkiye'nin Batı ile ortaklığı geçmişten günümüze kadar olan süreçte önem taşımaktadır fakat Türk vatandaşlarının hala vizesiz AB seyahatinin gerçekleşmemiş olması bile en basit ve en yakın örneklerden bir tanesi olarak olumsuzluk ifade etmektedir. Bu nedenle AB'nin normatif gücünün değer anlamının yanında aynı zamanda Avrupalılaşma şeklinde kullanılması için AB'nin de riayet etmesi gereken noktalar olmaktadır. Türkiye'nin ise bir aday ülke olarak AB ile ilişkisinde AB'ye uyum ve üyelik hedefi yolunda düzenlemelerini Kopenhag kriterlerine uygun olarak yerine getirmesi gerekmektedir. İlişkilerin yakınlaşması ise AB ve Türkiye olarak iki tarafın karşılıklı işbirliği ile mümkün olacaktır.

Bosna Hersek ile ilgili süreç incelendiğinde Bosna Savaşı'nın yaşandığı yıllarda savaşa son vermek ya da Müslüman vatandaşların kayıplarının önüne geçmek anlamında AB'nin herhangi olumlu bir katkısı yoktur. Dayton Barış Anlaşması'na bağlı olarak kurulan Bosna Hersek için anayasa Üçlü Cumhurbaşkanı Konseyi ve Temsilciler Meclisi'nden oluşmaktadır ve Konsey'de göreve gelmek için Hırvat, Müslüman ya da Sırp olmak gerekmektedir dolayısıyla etnik olarak bu üç etnik unsurdan farklı olan bir vatandaşın hakkı baştan elinden alınmıştır. Bu yapıyı yeniden düzenlemek, herkese eşit haklar sağlamak AB'ye uyum anlamında Bosna Hersek için oldukça önemlidir. Çünkü AB hukukun üstünlüğü, insan hakları ve barış üzerine kurulmuş bir birliktir dolayısıyla AB içerisinde eşitlik çok önemli bir yere sahiptir.

Yine 2006 yılında bu etnik yapıya son vermek amacıyla Finsi ve Seydiç AİHM'de Bosna Hersek'e karşı dava açmıştır. Davanın 2009 yılındaki sonucuna göre Bosna Hersek'in anayasasını AİHS temelinde düzenlemesi kararı verilirken yapılan yorumlarda da Dayton Modeli ve AB modeli anayasa düzeyinde karşılaştırılarak Bosna Hersek'in eşitlik temelinde AB modelli anayasayı dikkate alarak hukuki düzenlemelerini sağlaması gerektiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla Avrupa Konseyi tarafından oluşmuş AİHS buna ek olarak AB değerlerinin temel alınmasının bu anlamda olumlu katkısının olacağı görülmektedir. Öte yandan Bosna Hersek Savaşı'nda Boşnak Müslüman vatandaşlara yapılan soykırım Uluslararası Adalet Divanı olan Lahey Adalet Divanı'nda soykırım olarak tanımlanmasına rağmen Sırbistan direkt olarak soykırımı yapan olarak belirtilmemiştir bu da Sırbistan'ı tazminat cezasına karşı korumak anlamına gelmekte ve Boşnak vatandaşların

uluslararası sisteme duyduğu güveni azaltmaktadır. Öte yandan soykırım kabulünün ardından Sırp komutanlar ve savaş boyunca soykırıma destek verenler ceza almışlardır fakat yine Sırbistan bu durumu Sırp olmayanlara karşı işlenen suçlara ilişkin derin üzüntülerini ifade etme noktasında kınamıştır. Sırbistan da durumu soykırım olarak kabul etmemektedir. Buna ilişkin AB'nin ya da Avrupalı devletlerin yaptırımımın olmaması Boşnak vatandaşların uluslararası hukuk ile ilgili ya da AB yolunda güvenini kırabilir ya da sürecin işlemesi ile ilgili onların vatandaş olarak destek göstermelerini olumsuz hale getirebilir.

Bu nedenle Bosna Hersek ve AB ilişkilerinin birbiri ile yakın bir şekilde devam edebilmesi ve Bosna Hersek'in potansiyel AB üyeliği devamında ve sonrasında resmi olarak AB üyeliğinin gerçekleşebilmesi için AB'nin Bosna Hersek'i desteklemesi, Bosna Hersek halkı için normatif bir güç olduğunu, değerler ve normlar üzerine inşa edildiğini ve bunu aday olan bir ülkeye yayma doğrultusunda kararlı olduğunu gösterebilmesi açısından Bosna Hersek halkı tarafından kabul edilebilir olması gerekmektedir. Bosna Hersek'in ise yine AB ile ilişkilerinde AB'ye uyum doğrultusunda politikalarını ve hukukunu AB müktesebatına uygun şekilde revize etmesi gerekmektedir. Bu da ancak tarafların işbirliği yaparak ortak hedeflere ulaşmaları doğrultusunda gerçekleşebilir.

Kaynakça

ATUN, A. (t.y.) 1964 Johnson Mektubu'nun Perde Arkası, TASAM, 23 Ekim 2019 tarihinde https://tasam.org/Files/Icerik/File/1964_Johnson_Mektubu_pdf_49ba45e6-9efd-4b84-8acf-56054d711caf.pdf adresinden alınmıştır

Brnicanin A. (t.y.), Bosna Hersek'in AB Engeli, *Al Jazeera Turk*, 29 Ekim 2021 tarihinde http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/bosna-hersekin-ab-engeli adresinden alınmıştır.

BULL, H., (1982), Journal of Common Market Studies içinde Wiley Blackwell *Civilian Power Europe: A Contradiction in Terms*, 21(2), (s.149-170)

ÇAM, E. (1989), Avrupa Topluluğu ve Türkiye, T. Ateş (ve diğerleri) içinde *Türk Dış Politikasında Sorunlar*, İstanbul, (s.147-176)

CVCE (t.y.) Final Act of the Nine-Power Conference (London, 28 September–3 October, 1954), 25 Ekim 2021 tarihinde https://www.cvce.eu/en/obj/final_act_of_the_nine_power_conference_london_28_september_3_october_1954-en-9929e166-3f19-4768-94fd-74564959bc5a.html adresinden alınmıştır

CVCE, (t.y.). The establishment of Western European Union (WEU), 25 Ekim 2021 tarihinde https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/803b2430-7d1c-4e7b-9101-47415702fc8e/6d9db05c-1e8c-487a-a6bc-ff25cf1681e0 adresinden alınmıştır

DALAR, M., (2008) Dayton Bariş Antlaşması Ve Bosna-Hersek'in Geleceği, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(16), (91-123),

29 Ekim 2021 tarihinde https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/154685 adresinden alınmıştır

Deutche Welle AB, Kosova'da polis ve yargı misyonunu devraldı, 29 Ekim 2021 tarihinde https://www.dw.com/tr/ab-kosovada-polis-ve-yarg%C4%B1-misyonunu-devrald%C4%B1/a-3820151 adresinden alınmıştır

DUCHÊNE, F. (1973) A Nation Writ Large? Foreign-Policy Problems before the European Community içinde M. Kohnstamm and W. Hager *The European Community and the Uncertainties of Interdependence,* (1–21). London: Macmillan .

ERALP, A. (1994) Developmentalism and beyond, Ayşe Öncü (ve diğerleri) içinde *Turkey in the Changing Postwar World Order: Strategies of Development and Westernization,* Cairo: The American University in Cairo Press (s. 204-229)

European Commission Accession criteria European Commission (t.y.)- Enlargement - Accession criteria, 29 Ekim 2021 https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/enlargement-policy/glossary/accession-criteria_en adresinden alınmıştır

European Union Common Security And Defence Policy (t.y.) EU Military Operation In Bosnia And Herzegovina (Operation Eufor Althea), 29 Ekim 2021 tarihinde https://eeas.europa.eu/archives/csdp/missions-and-operations/althea-bih/pdf/factsheet_eufor_althea_en.pdf adresinden alınmıştır

GÜRSOY, Y.(2016), Avrupa Birliği'ne Giriş Tarih Kurumlar ve Politikalar Kaya, A. Vd., içinde Avrupa Birliği ve Demokratikleşme, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, (s. 59-76)

KARLUK, R. (1996) Avrupa Birliği ve Türkiye, İstanbul, *İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (IMKB*)

KAYA, A., AYDIN-DÜZGİT, S., GÜRSOY, Y., BEŞGÜL, Ö. O., (2016) *Avrupa Birliği'ne Giriş Tarih Kurumlar ve Politikalar,* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

KAYA, Ö. C., (2020) 30 Ağustos Dünya Kayıplar Günü: Boşnak halkı halen kayıplarını arıyor , 29 Ekim 2021 tarihinde https://qha.com.tr/haberler/politika/30-agustos-dunya-kayiplar-gunu-bosnak-halki-halen-kayiplarini-ariyor/239500/ adresinden alınmıştır

KÖSE, S. (2000) 24 Ocak 1984 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programları Çerçevesinde Yapılan Hukuki ve Kurumsal Düzenlemelerin Mukayeseli Analizi, *Devlet Planlama Teşkilatı*, No: 2508

LAMPE J. R., (t.y.) Bosnian War European history [1992–1995], Britannica, 25 Ekim 2021 tarihinde https://www.britannica.com/event/Bosnian-War adresinden alınmıştır

MANNERS, I., (2001). "Normative Power Europe: The International Role of the EU". *European Union Studies Association (EUSA) Biennial Conference*, 31 Mayıs-2 Haziran 2001, Madison, Wisconsin, (1-30).

Office of the Historian (1949) North Atlantic Treaty Organization (NATO), 1949, 25 Ekim 2021 tarihinde https://history.state.gov/milestones/1945-1952/nato adresinden alınmıştı

SAYNUR-DERMAN G., KURBAN, V., (2016) Kıbrıs Sorununun Türk Dış Politikasına Etkisi ve ABD-SSCB ile İlişkiler, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16(33) 23 Ekim 2019 tarihinde http://ataturkilkeleri.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2016/12/K%C4%B1br%C4%B1s-Sorununun-T%C3%BCrk-D%C4%B1%C5%9F-Politikas%C4%B1na-Etkisi-ve-ABD-SSCB-%C4%B0le-%C4%B0li%C5%9Fkiler.pdf adresinden alındı

SEVEN, A. (1997) Yeni Bulgular Işığında - 1962 Küba Krizi ve Türkiye, Dergi Park, 52(1), 23 Ekim 2019 tarihinde http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/480/5596.pdf adresinden alınmıştır

SHARP, JANE M. O. (Winter, 1997-1998). , Dayton Report Card *International Security*, (22(3).

T.C. Dışişleri Bakanlığı (t.y.) Avrupa Birliği Başkanlığı, Potansiyel Aday Ülkeler, 29 Ekim 2021 tarihinde https://www.ab.gov.tr/potansiyel-aday-ulkeler_45467.html adresinden alındı.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı Katılım Müzakerelerinde Mevcut Durum 29 Ekim 2021 tarihinde https://www.ab.gov.tr/katilim-muzakerelerinde-mevcut-durum_65.html adresinden alınmıştır

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı (t.y.) Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi, 29 Ekim 2021 tarihinde https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html adresinden alındı

TBMM (19 Eylül 1980) Milli Güvenlik Konseyi, *Tutanak Dergisi*, I, 22 Ekim 2021 tarihinde https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001001.pdf adresinden alınmıştır

TBMM: GENEL GEREKÇE, 22 Ekim 2021 tarihinde https://www2.tbmm.gov.tr/d24/2/2-0062.pdf adresinden alınmıştır

The World Bank Member Countries 2020 (2020), 29 Ekim 2021 tarihinde https://www.worldbank.org/en/about/leadership/members adresinden alındı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, EK1, (t.y.) 29 Ekim 2021 tarihinde https://global.tbmm.gov.tr/docs/secim_sonuclari/secim3_tr.pdf adresinden alındı.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (1989) Türkiye´nin Topluluğa Katılım Talebiyle İlgili Olarak Komisyon Tarafından Verilen Görüş (20 Aralık 1989), 25 Ekim 2021 tarihinde http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-topluluga-katilim-talebiyle-ilgili-olarak-komisyon-tarafindan-verilen-gorus-_20-aralik-1989_.tr.mfa adresinden alınmıştır

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, (2019) Potansiyel Aday Ülkeler, Bosna Hersek, 29 Ekim 2021 tarihinde https://www.ab.gov.tr/bosna-hersek_45469.html adresinden alınmıştır

VATANDAŞ S. (2018) Avrupa Birliği'nin Normatif Gücü : İnsan Hakları ve Demokrasi İdeali Bağlamında Bir Analiz *Bilge Strateji*, 10(19), (s. 149-176)

YENİGÜN, C. - HACIOĞLU, Ü., (2004) Dünya Çatışma Bölgesi, İNAT K., DURAN B., ATAMAN M içinde Bosna-Hersek: Etnik Savaş, Eksik Antlaşma ,., Ankara Nobel Yayınları.

ZİLİC A., (2003) The Dayton Agreement: Challenges of Change, speech at *International Conference, Berlin, September 12 and 13*, 29 Ekim 2021 tarihinde http://www.suedosteuropagesellschaft.com/pdf-berlin/zilic.pdf adresinden alınmıştır.

RUSYA'YA AÇILAN KAPI: BALKANLAR

Cem TEPEBAŞI[01]
İsmet Kahraman ARSLAN[02]

Özet

Avrupa'nın güneydoğusunda, sistem düzeyindeki kapsamlı, etnik, dini ve dini yapıları ve hatta çoğunu içeren bölgesel yapısı nedeniyle uluslararası krizlere açık bir bölgedir. Öncelikle açıklamamız gereken şey, küçük bir alanda (Türkiye Cumhuriyeti hariç, Balkanlar 765.000 km2 ve Türkiye sadece 778.000 km2'yi kaplar) çok sayıda etnik ve kültürel grubun bulunduğudur. Rusya, Balkanları tamamen kıskacı altında tutmakla birlikte özellikle Bosna Hersek'i Sırbistan içerisinde özerk bir bölge olarak görmesi Balkanlarda Sırbistan dışında diğer ülkelerin AB'ye yönelmelerini sağlamıştır. Türkiye özellikle Balkan ülkeleri ve en önemlisi de Rusya'ya ekonomik anlamda ihracat gerçekleştirmek ve bu işlemler esnasında ilgili gümrük giderlerini ve diğer giderleri minimize etmek için Sırbistan'ı tampon ülke olarak kullanıp Rusya ve diğer Balkan ülkeleri ile ekonomik hacmini gerçekleştirebilir.

Anahtar Kelimeler; Balkanlar, Rusya, Sırbistan, Ekonomi, Ticaret, İhracat, İthalat

Abstract

In the southeast of Europe, it is a region highly prone to international crises due to its ethnic, religious and sectarian structure and even its wider, system-level, regional structure that includes many of them. Perhaps the point we should explain at the beginning is that in a small piece of land (the total area of the Balkans excluding the Republic of Turkey is 765,000 km2, Turkey alone is 778,000 km2) many ethnic and cultural groups live 'in a dispersed state' and as a result, those who want to form a national state. It is a region whose borders cannot be drawn. Russia, while keeping the Balkans completely under its grip, especially seeing Bosnia and Herzegovina as an autonomous region within Serbia enabled other countries in the Balkans, except Serbia, to turn to the EU. Turkey can realize its economic volume with Russia and other Balkan countries by using Serbia as a buffer country in order to export to the Balkan countries and most importantly to Russia in an

01 Doktora Öğrencisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, ORCID ID: 0000-0002-0331-1934 cem.tepebasi@ticaret.edu.tr

02 Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, ORCID ID: 0000-0002-0130-6509 karslan@ticaret.edu.tr

economic sense and to minimize the related customs and other expenses during these transactions.

Keywords; Balkans, Russia, Serbia, Economy, Trade, Export, Import

1.Giriş

Balkanlar coğrafi yapısı, kültürel ve tarihi geçmişi nedeni ile Türkiye'nin kendisini oldukça yakın hissettiği bir bölgedir. Türkiye'nin artan dış politika aktivizminin bir sonucu olarak, Balkanlar ve Balkanlar arasındaki önemli siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel ilişkiler 2000'li yıllarda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Vize muafiyeti, serbest ticaret anlaşmaları, Türkiye'den bölgeye artan yatırım, karşılıklı ticaret ve çeşitlenen sosyal ve kültürel ilişkiler dahil olmak üzere hemen hemen her alanda bölge ülkeleriyle ikili anlaşmalar ile resmi karşılıklı ziyaretler her düzeyde daha sık hale geldi. Genel olarak, Türkiye bölgesi ile ticaret artıyor ve sürekli olarak kabul edilebilir. 2002 yılında 3,6 milyar dolar olan Balkanlar ile Türkiye arasındaki ticaret, 2016 yılında 4,5 kat artarak 16,2 milyar dolara ulaştı. Bölge ile ticaret 2014 yılında 20,8 milyar dolara ulaştı ve ardından biraz geriledi. Ancak Türkiye bölgesine ihracat büyümeye devam ederek 2016 yılında 9,6 milyar dolar ile rekor seviyeye ulaştı. Son iki yılda ticaretteki düşüş, bölgeden yapılan ithalatın azalmasından kaynaklanmaktadır.

Türkiye yukarıda ifade edildiği gibi balkanlara karşı son dönemlerde bakış açısı değişmiş olsa dahi özellikle baklanlarda Çin, Almanya ve Rusya ekonomik ve ticari denklemi arasında kaybolmaktadır. Türkiye özellikle bu denklem içerisinde yer alan Rusya ile ekonomik ilişkilerini daha fazla geliştirmesi gerekmektedir. Balkan ülkelerinden birisi olan Sırbistan tarihsel süreç içerisinde Rusya ile yakın ilişki içinde olmuştur. Türkiye eğer Rusya ile balkanlar üzerinden ticari hacmini genişletmek ve balkanlarda yeni bir ekonomik denklem kurmak istiyorsa özellikle Sırbistan'a yakın olmak ve Sırbistan üzerinden ekonomik olarak Rusya'ya dokunmak zorundadır. Yaşanabilecek Sırbistan-Rusya-Türkiye denklemi, bölge içerisinde Türkiye'nin ekonomik, siyasi ve politik gücünü arttırmanın yanı sıra özellikle Rusya ile ekonomik anlamda ticaret hacmini de arttırması beklenebilir. Bu bağlamda Türkiye, balkanları özellikle de Sırbistan'ı Rusya'ya açılan kapı olarak görmesi hayati öneme sahiptir.

2.Kuramsal Çerçeve

2.1. Balkanlar ve Rusya

Kırım'ın Rusya tarafında ilhak edilişi ve bunun ardından Ukrayna'ya saldırı tehdidi özelikle Avrupa'yı rahatsız etmekte olan konulardır. Rusya'nın yaklaşımı Baltık

ülkeleri ve Polonya için potansiyel bir tehdit oluşturuyor. Ancak bu durum Balkanları da etkiliyor. Rus emperyalizmi bölgede tarihi bir iz bıraktı. Tarihsel göstergelere bakacak olursak, Ukrayna'nın Rus İmparatorluğu'na dahil olması, Rus İmparatorluğu'nun Karadeniz ve Avrupa'daki maceraları için lojistik ve stratejik bir ön koşul olarak anlaşılabilir.

Ancak Rus dış politika yapıcıları, siyasi-askeri ittifaklar ve geleneksel sertlik yanlıları gibi unsurların sınırı geçme tehdidini engelleyemediğini savunuyorlar. Genel olarak, dünyanın çeşitli coğrafi güçleri arasındaki boşluklar bir baş aktöre ihtiyaç duyar, aksi takdirde anarşizm ortaya çıkar. Günümüzün çok kutuplu dünyasında basit bir uluslararası düzene ulaşmak zor görünüyor. Tarihsel ve coğrafi olarak, güç boşluğu birçok bölgede hissedilmiştir. Bu bölgelerdeki ve eski Sovyetler Birliği'nin etkisi altındaki en prestijli bölgeler Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ve Balkanlar'dır (Kalyoncuoğlu, 2019).

Balkanlar, Rusya'nın dış politikasında jeostratejik bir ilgi alanıdır. Balkanlar'ın Rusya ile kültürel, dini ve siyasi bağları var. Moskova için Balkanlar, Rusya'yı Avrupa'ya bağlayan en yakın coğrafyadır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Rusya, Balkanlar'daki askeri, ekonomik, siyasi, ideolojik ve jeostratejik önemini kaybetti. Bu durumda Rusya, uluslararası sistemde "ikinci sınıf statüsünü" tanımak zorunda kaldı, ancak zamanla Moskova önemli bir uluslararası statü ve prestij kazanmayı reddetmedi.

Soğuk Savaş'ın ardından diktatörlük için mücadele eden Rusya Federasyonu, "savaş" yöntemini değiştirdi. Rusya kontrolü ele geçirmek için mücadele etmeye devam ediyor ve başta ekonomik unsurları olmak üzere çevre politikalarını kullanıyor. Böyle bir imajı tanımlamak için Rusya'nın uluslararası alanda daha aktif olmaya çalıştığı açıktır. Rusya Federasyon'un amacı, "arka bahçesinde" kaybetmiş olduğu etkisini geri kazanmaktadır. Rusya'nın bölgesel etkisi sadece "arka bahçe" (eski Sovyet havzası - şimdi BDT) olarak adlandırılan bölgeden oluşmuyor, çünkü Yugoslavya'nın çöküşünden sonra Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'ne aktif katılım Moskova'yı kesintiye uğrattı. Sırbistan'ın en güçlü müttefikleri Slovenya (Mart 2004) ve Hırvatistan (Nisan 2009) NATO'ya katıldı ve Sırp azınlık, ister Slovenya'da ister Hırvatistan'da olsun, zayıf kalmaya devam etmektedir (Kalyoncuoğlu, 2019).

Ancak 2001'den beri Rusya'nın Balkanlar'daki etkisi ABD ve Avrupa Birliği'nden daha fazla hissediliyor. Balkanlar'ın AB'ye katılma arzusu devam ediyor, ancak Bulgaristan ve Romanya'nın 2007'de tam üyeliği AB'nin Balkanlar hakkındaki anlayışını aşındırdı. 1989'dan beri Balkanlar'ın geçiciliği, belirsizliği ve AB'nin Balkanlar'a net bir yol çizememesi, diğer uluslararası aktörlerin dikkatini çekti. Balkanlar'daki güç boşluğu ve diğer uluslararası aktörlerin bu durumu uzaktan takip etmesi Moskova için bir avantaj haline gelmiş ve Balkanlar bir kez daha Rusya'nın dış politikasında önemli bir yer edinmiştir.

Bu çalışmada Balkanlar'ın Rusya'nın dış politikasındaki konumu değerlendirilmiştir. Bu amaçla genel olarak Rus jeopolitik felsefesi ve eğilimlerine odaklanılmış ve Putin'in Rus dış politikasının temelleri ve Balkanlar'a yönelik mevcut politikası tartışılmıştır.

2.2. Tarihsel Süreçte Rusya- Sırbistan İlişkisi

1990'ların başında Balkanlar'daki etkisini tamamen kaybettiğini anlayan Rusya, eski Yugoslav cumhuriyetleriyle sistematik ikili işbirliğini terk ederek Avrupa'nın önde gelen gücü ABD ile kısa vadeli ittifaklara başladı. Ancak 1999'da Yugoslavya'nın NATO birlikleri tarafından bombalanması bu stratejinin yanlış olduğunu gösterdi. 2000'li yılların başından itibaren Rusya ile ABD arasındaki gerilim, bu olay sonrası dünya düzenine ilişkin farklı görüşler nedeniyle gerginleşmiştir. Bu süreçte Rusya, Sırbistan ve Karadağ arasında halkların tarihi ve kültürel yakınlığına dayalı bir yakınlaşma dönemi başlamıştır (https://insamer.com/tr/rusya-balkanlar-kiskacinda_2065.html).

Bugün Rusya ile Sırbistan arasındaki diplomatik ilişkiler iyi seviyede, ancak Rusya ile Karadağ arasındaki ilişkiler 309 yılın en düşük seviyesinde. Makedonya ve Arnavutluk da Moskova'nın yörüngesinden uzakta. Bu, 2019'un başlarında Makedonya'nın Yunanistan ile AB ve NATO'ya katılmak için bir anlaşma imzalayıp adını değiştirmesiyle netlik kazandı. Bosna-Hersek ise sadece Moskova'nın Serpskaya Cumhuriyeti (Bosna Hersek'in özerk bir bölgesi) ile ilişkileriyle ilgilenmektedir. Yakın zamana kadar, Rusya ile Hırvatistan arasındaki ilişkiler tüm zamanların en düşük seviyesindeydi. Dolayısıyla Rusya'nın dış politikasının bu özellikleri, diğer Balkan ülkelerinin ve onların Batılı ortaklarının Rusya'yı bölgelerinde Sırp yanlısı ve/veya Batı karşıtı olarak algılamasına olanak tanımaktadır.

Karadağ'ın 2017'de NATO'ya katılmasının, Karadağ'ın Balkanlar'daki Avrupa-Atlantik ittifakı mücadelesinin yenilgisine yol açacağını bilen Rusya, dış politikasını sadece "ebedi dostluk" kelimesini kullanarak sürdüremeyeceğini anladı. Ayrıca Karadağ'ın NATO'ya katılımı, Balkanlar'ın Rusya'ya yönelmesinin bölgedeki karar alma süreçlerinde otomatik koruma ve destek anlamına gelmediği anlamına gelmektedir (https://insamer.com/tr/rusya-balkanlar-kiskacinda_2065.html).

Rusya'nın bölgedeki müttefikleri yalnızca Sırbistan ve Sırp cumhuriyetleri olarak kaldı. Rusya ve Sırbistan arasında stratejik ortaklık anlaşması, serbest ticaret anlaşması, Sırbistan'da faaliyet gösteren birkaç Rus bankası, çeşitli amaçlarla devlet kredileri ve Sırbistan ile Avrasya Ekonomik Birliği arasında serbest ticaret bölgesinin kurulmasına ilişkin devam eden bir anlaşma imzalandı. Ayrıca Rusya-Sırp ilişkilerinin göründüğü kadar iyi olmadığına dair tartışmalar da var. Örneğin, Sırbistan'ın AB ve Rusya ile ticari ilişkileri nispeten eşitsizdir. Sırbistan'ın AB ile

olan dış ticareti yüzde 60'tan fazla, Rusya ile olan ticareti ise sadece yüzde 6 civarında. Sırbistan her yıl Rusya ile üç, NATO ile de on askeri tatbikat düzenliyor. En önemlisi, 2016 yılında Sırbistan NATO ile bir anlaşma imzaladı. Anlaşmaya göre Sırbistan, gerektiğinde NATO kuvvetlerinin topraklarına engelsiz bir şekilde girmesine izin vermekle yükümlüdür (https://insamer.com/tr/rusya-balkanlar-kiskacinda_2065.html).

Sırbistan demiryolunun bazı kısımlarını inşa eden Rus Demiryolları sayesinde Rusya'nın Sırbistan'ın altyapı gelişiminde güçlü bir konuma sahip olduğuna inanılsa da, Rusya bunu önemli bölgesel ulaşım ve altyapı projelerini değerlendirirken anlıyor. burada paylaşacak çok şey yok; Rusya, bu alanda çalışan Çinli şirketleri engelliyor.

Doğal gaz transit projeleri, Rusya'nın Balkanlar'daki en önemli ticaret kartlarından biri olarak kabul ediliyor. İlk akla gelen proje Türkiye Akımı-2. Rusya'dan Türkiye'ye ve Güneydoğu Avrupa'ya doğalgaz taşıyacak projede Sırbistan da yer alıyor. Ancak bu proje, Rus-Sırp ilişkilerinden çok Rus-Bulgar ilişkileriyle ilgili. Belgrad, hem Güney Akımı hem de Türkiye Akımı projeleri gündeme geldiğinde Moskova'nın her zaman sadık bir destekçisi olmuştur. Ancak Rusya, Sofya ile bir geçiş güzergahı üzerinde anlaşabilirse, Sırp desteği gerçek olacak. Aslında bu durumun sonuçlarını Bulgaristan'ın Güney Akım projesine teslim olmasıyla gördük.

Belgrad ile Priştine arasında devam eden müzakereler, dünyada pek fazla ilgi görmeyen önemli bir konu olmakla birlikte, Rusya'nın Sırbistan'ın en önemli müttefiki ve enerji kaynaklarının tek tedarikçisi olma riski bulunmaktadır (https://insamer.com/tr/rusya-balkanlar-kiskacinda_2065.html).

2.3. Balkanlar- Türkiye İlişkisi

Türk Dış Politikasında Balkanlara bakışı Soğuk Savaştan hemen sonraki on yıl ve 21. yüzyıl sonrası olarak ayırmak gerekmektedir. 1997 yılında İsmail Cem ile Türk dış politikasında başlayan dönüşüm etkisini 21. yüzyılda daha güçlü bir şekilde göstermiştir. Bu dönemde Türk Dış Politikası yumuşak güç araçlarını da kullanmaya başlayarak buna uygun kurumlar meydana getirmiştir.

Soğuk Savaş sonrasında güvenlik temelli bakılan ve bölgedeki istikrarsızlığın Türkiye'yi de etkilemesini istemeyen bir dış politika yaklaşımı benimsenirken 1997 yılından itibaren Balkanlarda yapıcı olma, istikrarın sağlanması, ilişkilerin geliştirilmesi hususlarında adımlar atılmaya başlanmıştır. Özellikle Avrupa Birliği tarafından geliştirilen enerji politikaları sebebiyle de bölgenin öneminin artması ile birlikte Türkiye de bölgeye farklı bir bakış açısı ile yaklaşmaya ve önem vermeye başlamıştır (Aydın, , 2004).

1990'lı yıllarda Balkan Politikası

Soğuk Savaş sonrasında güvenlik kaygıları yerini hızlı kalkınma, genişleme ve entegrasyon çalışmalarına bırakırken Avrupa Birliği ülkelerinin birincil kaygısı, bunları gerçekleştirmek için gereken enerji kaynaklarının Ortadoğu'dan ve Orta Asya'dan Avrupa'ya nasıl getirileceği olmuştur. Bunun sağlanabilmesi ve enerjinin sorunsuz bir şekilde Avrupa'ya aktarılması da Balkan ülkelerinin istikrarının ve AB'ye üye olması ile gerçekleşeceği sonucuna varılmıştır (Buzan, 2009).

1990'lı yıllar Türkiye'nin Balkan politikasının aktif hale geldiği, politik hamleleri temkinli de olsa ilişkilerin ilerletilmeye çalışıldığı dönemdir. Türkiye Balkanlar politikasını bu dönemde siyasi ve ekonomik perspektif olarak iki ayaklı yürütmüştür. Ekonomik olarak Balkanlar sosyalizmden yeni çıkan ülkeleri bünyesinde barındırdığından ötürü Türkiye için hem iyi bir pazar hem de Türk iş adamlarının yatırım yapması için uygun bir ortama sahipti. Siyasi açıdan ise Türkiye Yugoslavya'nın parçalanması hususunda ikilemde kalmıştır. Ayrılıkçı hareketlerin desteklenmesinin ülkedeki ayrılıkçı terör örgütü PKK'ya meşruiyet kazandıracağının düşünülmesinden ötürü Yugoslavya'nın parçalanması istenmemiş ve sorunların diyalog ile çözülmesi yoluna gidilmesi savunulmuştur. Buna rağmen Bosna- Hersek, Hırvatistan ve Makedonya ayrıldıktan sonra da bu ülkeleri tanımakta çabuk davranmış, çözülme sürecinde Balkanlarda yaşanan çatışmalara Birleşmiş Milletler ve NATO bünyesinde askeri müdahalede de bulunmuştur (Sancaktar, 2013: 635-660).

Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Balkan Politikası;

21. yüzyılda dünya siyaseti 11 Eylül 2001 saldırıları üzerinden şekillenmeye başlamıştır ve ülkelerin iç ve dış politikalarında genel sorun özgürlük-güvenlik dengesi olmuştur. Güvenlik tedbirlerinin artması ile birlikte dengenin güvenlik lehine bozulması sonucunda bozulan denge birçok alanda toplumlar tarafından tepki görmüştür (Yılmaz, vd, 2016: 132). Türkiye bu iki kavram arasından dengeyi tutturmaya ve bu denge ile de yumuşak gücünü arttırmaya çalışmaktadır (Tuğtan, 2016: 3-10). AKP döneminde Türkiye, dış politikada İsmail Cem ile başlayan dönüşümü devam ettirme ve yumuşak güce daha da fazla önem atfetme yoluna gitmiştir. 2000'li yıllarla birlikte Türk dış politikası Balkanlarda şu şekilde şekillenmiştir.

* Balkan ülkeleri ile diplomatik kanalları daimi olarak açık tutmak ve aktif olarak bu kanalları kullanmak
* Bölgedeki ABD, Rusya ve AB rekabetinde bölge ile olan tarihsel bağları neticesinde bölge üzerinde etken olabilmek

* Bölgede Frozen conflict olarak varlığının koruyan Müslüman-Hristiyan çekişmesinin ortaya çıkmasını engellemek ve Müslümanların statükolarını korumasını sağlamak
* Hazar enerji kaynaklarının önce Türkiye sonra Balkanlar üzerinden aktarılmasını sağlayarak ülkenin enerji koridoru olmasını sağlamak

21. yüzyılda Balkanlardaki Türk dış politikası çok yönlü olarak belirlenmiştir. Bölgede istikrarın korunması Türk dış politikasının birinci önceliği olarak bu alanda arabuluculuk rolü de üstlenilmiştir. Bölgede kamu diplomasisine büyük önem verilmiş, gerek TİKA gerekse Yunus Emre Enstitüsü ile birlikte bölgede Türk kültürünün yayılması, Osmanlı eserlerinin restorasyonu ile sempati sağlanması yoluna gidilmiştir. TİKA bölgede verdiği eğitimler ve kalkınma yardımları ile de bölgenin ekonomik olarak gelişmesine destek olmuştur (Ekşi, 2014: 173-175).

21. yüzyıl ile birlikte AB, ABD ve Rusya'nın nüfuz alanı kurabilmek için rekabet halinde olduğu Balkanlar'da Türkiye'nin sert gücü kullanarak bu güçlerle rekabet edebilme şansı bulunmamaktadır. Bu sebeple Türk dış politikasının karar vericileri bölgede yumuşak güç unsurlarını devreye sokarak toplumların sempatisini kazanmak Türkiye'yi buradaki insanların gözünde cazibe merkezi haline getirmek istemişlerdir (Özlem, 2012: 26).

2.4. Türkiye Özelinde Ekonomik Olarak Balkanların Değerlendirilmesi

Türkiye-Balkan ilişkileri ekonomik olmaktan çok duygusaldır. Bir dizi yüksek hızlı ve havalimanı projesi bir yanılgı yaratıyor. Kosova ve Arnavutluk dışında Türkiye, diğer Balkan ülkelerinde çok küçük bir yatırımcı ve ticaret ortağı payına sahiptir. Makedonya ile ilk olarak 1999 yılında Serbest Ticaret Anlaşması (STA) imzalayan Türkiye, anlaşmayı 2000 yılında tüm Balkan ülkeleriyle uygulamış ve bölge ile ticari ve ekonomik işbirliğini geliştirmeye başlamıştır. Ancak Türkiye ile Balkanlar arasındaki ticaret hacmi, ekonomik ilişkilerin stratejik ve siyasi amaçlarla gelişmediğini göstermektedir. Pazar koşulları, stratejik hedeflerden ziyade ticaretin yönünü ve boyutunu belirler. Türkiye'nin toplam yabancı yatırımının sadece %7'sinin Balkanlar'da olduğu düşünüldüğünde, Türkiye ekonomik açıdan önemli bölgelerden biri değil. Türkiye'nin Balkanlar'daki Batılı komşularına göre bölgede daha az ticaret ve yatırıma sahip olduğu söylenebilir (Mitrovic, 2014). Ancak 2013 ve 2014 yıllarında Balkanlar'daki Türk yatırımlarının ve bu ülkelerle ticaretin artması, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme çabalarının olumlu sonuçlar verdiğini göstermektedir. 2015'teki düşüş, ekonomik gerilemenin bir sonucu olarak Yunanistan'dan yapılan ithalattaki yüzde 44'lük düşüşten kaynaklanmaktadır (Miş vd., 2015). Türkiye'nin Balkanlardan ticari anlamda bir beklentisi genel olarak bulunmamaktadır. Balkanlar Türkiye için genel anlamda tarihsel süreçten kaynaklanan gönül ve kültür birliği içerisinde bulunmaktadır.

2.5. Balkanlar Üzerinden Rusya İle Ekonomik İşbirliği Teorisi

Türkiye, Balkan ülke ve toplumları ile birçok farklı zeminde ciddi anlamda ilişkiler gerçekleştirebilme potansiyeline sahip bir ülkedir. Bölgedeki diğer kilit uluslararası aktörler, bu coğrafi çok taraflı ilişkileri geliştirmek için Türkiye ile aynı mantığa sahip değil. AB, 2000'li yıllarda değerler ve kurumsallık yoluyla bölgeye kapsayıcı bir yaklaşım geliştirmeyi başardı, ancak Avrupa şüpheciliği Balkanlar'da, özellikle muhafazakar Ortodoks ve Müslümanlar arasında yaygın. Rusya bölgesindeki etkisi güçlü ve süreklidir, ancak Slav-Ortodoks grupları ve çeşitli çıkarlarla sınırlıdır. Soğuk Savaş'tan sonra Arnavutluk'un coğrafyası ve Romanya ile yakın stratejik bağları, 2000'li yılların başından itibaren ABD'nin Balkanlar'a çok az ilgi göstermesine neden oldu. Siyasete ilgisi az olan yeni ekonomik aktörler, bölgedeki çeşitli projelere kaynak sağlayan Çin, Körfez ülkeleri, Azerbaycan, Balkanlar, İsviçre ve Norveç gibi ülkelerle ilgilenmektedir (Clark, 2014).

Balkanlarda yaşayan Türklerle dilsel, dinsel ve kültürel ortaklıklar ve Müslümanlarla din, kültür ve gayrimüslimlerle ilişkiler Türkiye'ye çok çeşitli bölgesel temaslar sunmaktadır. Ayrıca, yukarıda bahsedilen ortak ekonomik çıkarlar ve güvenlik konuları, Türk-Balkan işbirliğini rasyonel ve karşılıklı olarak faydalı kılmaktadır. Bu geniş kapsamlı ilişki sayesinde Türkiye, barış ve istikrar hakim olduğu sürece tüm Balkanlar'da aktif bir bölgesel oyuncu olabilir. Bölgesel barış ve istikrarın kaybolması durumunda, özellikle Türkiye'nin veya Müslümanların çatışmaya dahil olması durumunda, Türkiye istenmeyen bir taraf olmak zorundadır, bu da Türkiye'nin birçok yönünü kullanamayacağı anlamına gelir. Balkanlar'ın Türkiye ile kutuplaşması, bölgesel ve uluslararası aktörlerle uzun ve zorlu anlaşmazlıkların yanı sıra göç ve terör gibi yeni güvenlik riskleri yaratacaktır.

Türkiye ve Rusya, coğrafi olarak rakip ve güçlü aktörler olma geçmişine sahiptir. Her iki aktör de ikili ilişkiler tarihi boyunca anlaşmazlık içinde olmuş ve aynı zamanda kendi etki alanları olarak gördükleri bölgedeki farklı aktörlerin güçlendirilmesini dengelemek için birlikte çalışmışlardır. "Batı" bu dengeleme çabasında önemli bir aktördür. Her iki ülke de Batı'dan ulusal çıkarlarına yönelik ciddi bir tehdit gördü ve birbirleriyle işbirliği yaparak Batı gücünü dengelemeye çalıştı. Bu dengeleme çabasında özellikle iki dünya savaşı arasındaki dönem önemlidir. Bu süre zarfında Türkiye ve Rusya birçok konuda işbirliği yapmış, dış ve iç politika ortaklıkları geliştirmiştir (Hobbes, 1998). Bu durum II. Dünya Savaşı'ndan sonra değişti ve özellikle Türkiye'yi Batı yanlısı bir dış politika izlemeye yönlendiren anti-komünist ideolojinin ortaya çıkmasıyla değişmiştir.

Yukarıda ifade edildiği gibi özellikle başta Almanya olmak üzere İtalya, Çin, Rusya, balkanlarda ekonomik anlamda yatırımları gerçekleştiren ve olumlu dönüşler alan ülkelerdir. Türkiye, bölgeye sadece barış, huzur, tarihsel geçmiş olarak bakmaktadır. Türkiye gibi bir ülkenin, üstelik kültürel bağı olduğu balkanlarda ekonomik anlamda bu ülkelerden geride kalması acınası bir tablo olarak görülmektedir. Türkiye

özellikle gıda ürünleri, tekstil, demir-çelik ihraç eden bir ülke konumunda olması, bu ihracatını kültürel bağı olan balkanları kullanmayarak farklı alternatif yollara başvurması oldukça yanlış olarak değerlendirilebilir. Ekonomik, siyasi ve politik anlamda balkanlarda belirli bir güç dengesi oluşturmuş olan Rusya ile Türkiye bu alanı bir ticari Pazar olarak ortak kullanabilirler. Bölgede etkinliği son dönemde artan Çin, özellikle Rusya ile siyasi, askeri, ekonomik ve politik anlamda iş birliği içerisindedir. Türkiye bu noktada sadece kültürel ve tarihsel bağ ile balkanlara yönelmesi nedeni ile özellikle Almanya, Çin gibi ülkelere maalesef yerini kaptırmıştır. Bölgede etkili olan Almanya ve Çin, yine bölge üzerinde etkisi bir hayli fazla olan Rusya ile ekonomik anlamda işbirliği geliştirmiştir. Yani balkan politikasını doğru ama eksik şekilde izleyen Türkiye'nin yerini Çin ve Almanya doldurarak ekonomik olarak Rusya ile bir bağ oluşturmuştur. Türkiye'nin bu noktada atması gerekli olan en önemli adım, balkanlara bakışını değiştirerek bu bölgeyi bir geçiş güzergahı olarak kullanmak ve özelikle bölgede Almanya ve Çin'in yerini alarak Rusya ile ekonomik işbirliğini ileri seviyelere taşıması gerekmektedir (Halil, 2009).

Türkiye özellikle demir-çelik, gıda gibi ürünleri Rusya'ya en fazla ihraç eden ülke olması gerekirken bu noktada Almanya, Türkiye'yi geride bırakmış (demir-çelik) ve Rusya ile ekonomik hacmini genişletmiştir. Almanya'nın bu başarısı ise balkan politikasını iyi izlemesi, bölge üzerinde ekonomik olarak etkili olması ve bu alanı ekonomik iş birliği alanı olarak kullanması ile bu başarıyı yakalamıştır (Halil, 2009).

2.5.1.Ekonomik İş Birliği Teorisi Kapsamında Sırbistan Değerlendirilmesi

Rusya Federasyonu'nun dış politika konsepti belgesinde Balkanlar şu şekilde tanımlanmıştır; "Balkan bölgesi, Avrupa ülkelerine doğalgaz ve petrolün transferi için taşıma ve altyapı merkezi olarak taşıdığı önem açısından Rusya için büyük bir stratejik önem arz etmektedir." (The Ministry Of Foreign Affairs Of The Russian Federation, 2013). Balkanların enerji politikaları açısından önemini üç ana unsurun şekillendirdiği söylenebilir:

* Balkanlar enerji geçiş güzergâhı olarak, enerji güvenliği bağlamında stratejik bir bölgedir.
* Rusya başta olmak üzere, Hazar Havzası ülkelerinin enerji kaynakları için Balkanlar'ın enerji pazarı olarak potansiyeli çok önemlidir.
* Tüm ülkeler açısından, enerjinin güç dengesi unsuru olarak kullanılması bağlamında, Balkanlar kritik bir noktada yer almaktadır.

Bu nedenle bölgedeki ekonomik ve siyasi durum, küresel katılımcıların ve komşu ülkelerin enerji politikasını belirlemede etkili bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Telli ve Demirtaş 2019). Enerjinin ekonomi politiği bağlamında, bu değerlendirmeler Balkanların Rusya için önemini açıkça ortaya koymaktadır. Enerji pi-

yasaları için geçiş noktası ve aktarım noktası olma imkanı; bu da Balkanları tüm enerji depolama ülkeleri için çok değerli kılmaktadır.

Rusya ve Sırbistan yönetimleri geleneksel olarak yıllardır süregelen aktif siyasi diyaloglarını devam ettirmektedirler. İki ülke arasında en üst düzeyde toplantılar ve görüşmeler düzenli olarak yapılmaktadır. Bunun en iyi örneklerinden biri 24 Mayıs 2013'te Soçi'de iki devlet başkanı Vladimir Putin ve Tomislav Nikoliç'in, Rusya ile Sırbistan arasındaki stratejik ortaklık deklarasyonunu imzalamaları olmuştur. Bununla birlikte iki ülke arasında vizesiz bir rejim uygulanmaktadır. Her zaman bölgesel ve coğrafi olarak Avrupa'nın doğal bir parçası olan Sırbistan, çeşitli sebeplerle hiçbir zaman onun gerçek bir parçası olamamıştır. Geçmişte olduğu gibi, Sırbistan'ın bugün Avrupa ile entegrasyonunda yaşadığı sorunlar; aslında 200 yıllık bir geçmişi olan, karmaşık ve çözülmemiş Sırp sorunu'nun yansımaları olarak görülebilir.

Aynı zamanda, coğrafi anlamda Avrupa'nın bir parçası olan Sırbistan, doğal olarak Avrupa Birliği'ne katılma konusunda bir irade ortaya koymuştur. AB'ye katılmayı hedefleyen Sırbistan yönetimleri, Avrupa Birliği'nin Rusya'ya yönelik yaptırımlarına katılmamış ve Ukrayna'daki olaylar konusunda ise oldukça çekimser pozisyon almışlardır. Rusya da Sırbistan'ı çok sayıda siyasi ve bölgesel gelişmede destekleyen en önemli aktörlerden birisi olmuştur. Coğrafi olarak uzak olmasına rağmen, Sırp ve Rus milletleri arasındaki bağlantıların güçlü olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra, Vladimir Putin Sırbistan'daki en popüler politikacı olarak öne çıkmaktadır. Putin'in bizzat şahsi profili ve yönetim tarzı da Sırbistan üzerinde etkili olmuştur (Vuksanovic, 2019).

Resmi açıklamalarında Sırp ve Rus yetkililer , genellikle geleneksel müttefiklerin kullandığı argümanlarla beyanat vermektedirler. Nitekim Sırbistan Dışişleri Bakanı İvica Daciç, Haziran 2018'de yaptığı Rusya ziyareti sırasında verdiği "Rusya ve Sırbistan geleneksel arkadaşlar ve müttefiklerdir. Sonsuza dek de arkadaş kalacağız" beyanatıyla iki ülke ilişkilerindeki yakınlaşmaya dikkat çekmiştir. Yine 9 Mayıs 2018 tarihinde 2. Dünya Savaşı zaferi dolayısıyla düzenlenen kutlamalarda Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vuciç, Putin'le sıcak bir yakınlık kurmuştur.

Türkiye, balkanlarda ekonomik anlamda etkili olmak ve özellikle bu alanda Çin, Almanya gibi ülkelerin yerini almak için bu Sırbistan'ı Rusya'ya karşı kullanması oldukça ekonomik bir adım olacaktır. Özellikle Rusya'nın Sırbistan ile olan yakın ilişkisi göz önüne alındığında, Türkiye-Rusya-Sırbistan ekonomik ortak iş birliğinin kurulması olasıdır. Ekonomi-politik anlamda balkanlarda arayış içerisine girmesi muhtemel olan bir Türkiye'nin bu iki ülke arasında bulunan yakın ilişkiden ekonomik çıkar elde ederek Rusya kapısına dayanması ekonomik olarak güçlenmesinin yanı sıra özellikle balkanlar başta olmak üzere Karadeniz bölgesinde önemi daha fazla artması olasıdır. Sırbistan ile olası ilişkiler geçmişte yaşanmış olan olaylar kapsamında olumsuz gibi görünse de özellikle Rusya'nın da bu ekonomik akıma dahil olması Sırbistan ve Türkiye'nin yakınlaşmasını mümkün kılabilmektedir (Kalaycı ve Aytekin, (2016).

Sonuç

Balkanlar, Türkiye'nin coğrafi olarak yakın olduğu ve tarihi, sosyal ve kültürel bağlarına özel önem verdiği bölgelerden biridir. Türkiye'nin dış politika aktivizmi, 2000'li yıllarda Balkanlar'la siyasi diyalog, ekonomik ilişkiler ve sosyo-kültürel ilişkilerde önemli ilerlemelere yol açmıştır. Bu dönemde Türkiye, Balkan siyasetinde giderek daha aktif bir rol oynamaya başlamış ve uluslararası işbirliği ve arabuluculuk konusunda önemli adımlar atmıştır.

Ekonomik dinamikler, Türkiye-Balkan ilişkilerinin kilit unsurlarından biridir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana dünyanın çeşitli yerlerinde kalıcı bir ekonomik oyuncu olmanın yollarını arayan Türkiye, 2000'li yıllarda ekonomik büyümesiyle bu arayışlarına hız verdi. Türkiye, Balkanlar'a coğrafi, sosyal ve kültürel yakınlığı nedeniyle ekonomik açıdan da çekici bir bölgedir. 2008 küresel mali krizi sırasında makroekonomik istikrar korunmuş ve Türkiye, yüksek işsizlik ve altyapı eksikliği ile Balkan ülkelerinin önemli bir ekonomik ortağı haline gelmiştir.

Özellikle Avrupa Birliği'ne (AB) üye olmayan batı balkanlarda hala önemli bir altyapı eksikliği var. Bu ülkeler içinde ve arasında karayolu ve demiryolu ağları ve bunların liman bağlantıları yetersizdir. Altyapı eksikliği nedeniyle bölgedeki yabancı yatırımlar yavaşlamıştır. Bölge içerisinde özellikle Almanya başta olmak üzere Çin, Rusya ekonomik anlamda oldukça etkilidir. Türkiye, balkanlar ile sadece kültürel ve tarihsel bağ çerçevesinde ilişkiler geliştirmesi bu alanda ekonomik etkinliğinin azalmasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak bakıldığında Türkiye'nin balkanlarda sadece kültürel ve tarihsel anlamda temaslarda bulunması bu alanın farklı ülkelere ekonomik olarak yakın olmasına neden olmuştur. Türkiye özellikle bu alanda büyük etkiye sahip olan Rusya ile ticari ve ekonomik ilişkiler gerçekleştirmesi için öncelikle bu alanda etkili olması gerekmektedir. Özellikle bu alanda Rusya ile iyi ilişkiler içerisinde olan Sırbistan üzerinden Rusya ile ekonomik ticaret hacmi ve ortak olarak bölgenin kontrol edilmesi mümkün olabilir. Türkiye öncelikle balkanlara karşı bakış açısını ekonomik ve ticari politika kapsamında revize etmesi, Sırbistan ile iyi ilişkiler gerçekleştirerek Rusya-Sırbistan-Türkiye denklemini kurması, Rusya ile ekonomik ticari hacmin artmasına neden olmakla birlikte bölgede söz sahibi olan en önemli aktörlerden birisi konumuna gelebilir.

Kaynakça

Aydın, M. (2004), "19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm Ve Rusya", Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2004/1, Sayı:15, S.109-124.

Buzan, B; Waever, O (2009), "Macrosecuritisation And Security Constella-Tions: Reconsidering Scale İn Securitisation Theory", Review Of Inter¬National Studies, 35, 2:2, 2009.

Clark, D - Foxall, A. (2014), Russia's Role İn The Balkans-Cause For Concern?, The Henry Jackson Society, London,

Çomak, ve C. Sancaktar , (2008), Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler: İki Kutuplu Sistem Sonrası Türk Dış Politikası, İstanbul: Beta Yayıncılık.

Ekşi, M. (2014). Kamu Diplomasisi Ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Halil, İ. (2009). Türk Mutfağının Batı Trakya'daki Ve Yunanistan'daki Etkileri. A. K.

Hobbes, T. (1998). Leviathan. Oxford: Oxford University Press.

Https://İnsamer.Com/Tr/Rusya-Balkanlar-Kiskacinda_2065.Html

Kalaycı, İ., Ve Aytekin, B. (2016). Türkiye-Balkan İlişkileri Üzerine (Geçmişten Geleceğe) Ekonomi-Politik Notlar. Avrasya Etüdleri, 50 (2), 99-126.

Kalyoncuoğlu, Y. (2019, Kasım 14). Diziler Latin Amerika Ülkelerinde Türk İsimlerini Yaygınlaştırıyor. Kasım 14, 2020 Tarihinde Https://Www.Aa.Com.Tr/Tr/Kultur- Sanat/Diziler-Latin-Amerika-Ulkelerinde-Turk-İsimlerini-Yayginlastiriyor/1645101 Adresinden Alındı

Mitrovic,M. (2014). "Turkish Foreign Policy Towards The Balkans: The Influence Of Traditional Determinants On Davutoğlu's Conception Of Turkey-Balkan Relations", Get Ma Working Paper, No: 10,

Özlem, K. (2012). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Abd'nin Ve Türkiye'nin Balkan Politikalarının Bosna Hersek, Kosova Ve Makedonya Krizleri Örneğinde İncelenmesi. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, 1* (1), 23-40.

Sancaktar, C. (2013). Türkiye'nin Balkan Politikası: 1990 Sonrası Balkan Açılımı. H.

Telli A. ve, Demirtaş I. (2019), "Küresel Enerji Jeopolitiğinde Balkanların Ekonomi Politiği Üzerine Bir Değerlendirme", Gaziantep University Journal Of Social Sciences, 18 (1), Ss. 271-290.

The Ministry Of Foreign Affairs Of The Russian Federation, Concept Of The Foreign Policy Of The Russianfederation,12.02.2013,Http://Www.Mid.Ru/Brp_4.Nsfz0/76389fec168189ed-44257b2e0039b16d.,

Tuğtan, M. A. (2016). Kültürel Değişkenlerin Dış Politikadaki Yeri: İsmail Cem Ve Ahmet Davutoğlu. *Uluslararası İlişkiler, 13* (49), 3-24.

Turkey İn The Balkans: The Good Old Days", Economist, 5 Kasım 2011.

Vuksanovıc V, (2019), "Serbs Are Not „Little Russians"", The American Interest,26.06.2018 Https:// Www.The-American-İnterest.Com/2018/07/26/Serbs-Are-Not- Little-Russians/,.

Yılmaz, E. A., Can, Ö.H., Ve Akbulut, A. (2016). Güvenlik Özgürlük Dengesi Bağlamında Türkiye'deki "İç Güvenlik Paketi" Tartışmaları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afro-Avrasya Özel Sayısı,* 132-146

TÜRKİYE'NİN KOMŞU VE ÇEVRE ÜLKELERLE DIŞ TİCARET STRATEJİSİ ÇERÇEVESİNDE SIRBİSTAN İLE DIŞ TİCARET PERFORMANSI

Ayşe İpek SARIKABADAYI[01]
İsmet Kahraman ARSLAN[02]

Özet

Bu çalışmanın ilk bölümünde, 2011-2020 yılları arasında Türkiye ile Avrupa Birliği üyesi olmayan Balkan ülkeleri arasında dış ticaret gelişimi incelenmiştir. Gümrük Birliği dışında kalan ve araştırmaya konu olan söz konusu ülkeler, Sırbistan, Arnavutluk, Makedonya, Karadağ ve Bosna Hersek'tir. Yöntem olarak, Türkiye'nin bu ülkelerle arasında oluşan dış ticaretin boyutları; dış ticaret istatistikleri ve hesaplanan dış ticaret yoğunlaşma endeksleri ile ortaya konmuştur. Bir ülkenin belirli bir ülke ya da ülke grubuyla gerçekleştirdiği dış ticaret faaliyetlerinin dünya ortalamasına göre hangi seviyede olduğunu açıklamayı amaçlayan ithalat ve ihracat yoğunlaşma endekslerinin hesaplanması için TradeMap istatistik verileri temel alınmıştır. İkinci bölümde ise ithalat ve ihracat yoğunlaşma endekslerinin yüksek olduğu ve Arnavutluk'a göre 3 kat daha fazla ihracatımız olan Sırbistan ile dış ticaretimiz fasıl bazında incelenmiştir. 2020 yılı itibariyle 1,3 Milyar $ ihracatımız olan Sırbistan'a 83 fasılda 50 Bin $ üstü yıllık ihracat yapılmış olup uluslararası ticareti açıklayıcı teoriler doğrultusunda taraflar arasındaki ticaretin seyrini ve ölçeğini geliştirmek, buradan hareketle de iki ülke arasındaki dış ticaretin gelecek dönemlerde nasıl şekilleneceğini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sırbistan, Dış Ticaret Yoğunluğu, Balkanlar

Abstract

In the first part of this study, the development of foreign trade between Turkey and the Balkan countries that are not members of the European Union between the years 2011-2020 has been examined. The countries in question, which are

01 Doktora Öğrencisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, ORCID ID: 0000-0002-5198-5773 ayseipek.sarikabadayi@ticaret.edu.tr

02 Prof. Dr. İstanbul Ticaret Üniversitesi İşletme Fakültesi, karslan@ticaret.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-0130-6509

outside the Customs Union and subject to research, are Serbia, Albania, Macedonia, Montenegro and Bosnia and Herzegovina. As a method, the dimensions of foreign trade between Turkey and these countries; foreign trade statistics and calculated foreign trade concentration indices. TradeMap statistical data is used to calculate the import and export concentration indices, which aim to explain the level of foreign trade activities of a country with a certain country or country group compared to the world average. In the second part, our foreign trade with Serbia, which has high import and export concentration indices and exports 3 times more than Albania, is analyzed on a chapter basis. As of 2020, Serbia, which has an export of 1.3 billion $, has made annual exports of more than $ 50 thousand in 83 chapters, and it is aimed to improve the course and scale of the trade between the parties in line with the theories that explain international trade, and from this point of view, it is aimed to reveal how the foreign trade between the two countries will be shaped in the future.

Keywords: Serbia, Foreign Trade Intensity, Balkans

1.Giriş

Tarihsel olarak Osmanlı döneminde yakın bağlarımızın oluştuğu Balkanlar coğrafyasında Birinci Dünya Savaşı sonrasında önce Yugoslavya Krallığı ve daha sonra da 1943 yılından itibaren Yugoslavya Demokratik Federal Cumhuriyeti hüküm sürmüştür. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Yugoslavya da dağılma sürecine girmiş ve Arnavutluk hariç, Yugoslavya'dan yedi ayrı devlet doğmuştur.

Balkan ülkeleri arasında göze çarpan Sırbistan, Avrupa Birliği'ne tam üyelik için 2009 yılında başvuruda bulunmuştur. AB, 2012 yılında Sırbistan'a aday ülke statüsü tanımış, Ocak 2014'te tam üyelik müzakereleri başlamıştır. Müzakerelerin devam ettiği Sırbistan'dan AB'ye gerçekleştirilen sanayi ve tarım ürünleri ihracatında gümrük vergisi, 2000 yılında AB tarafından tek taraflı olarak kaldırılmıştır. AB ile Sırbistan arasında 2008 yılında imzalanan "İstikrar ve Ortaklık Anlaşması" ile ticari konulara ilişkin «Geçici Anlaşma» çerçevesinde ise; AB'den Sırbistan'a gerçekleştirilen sanayi ve tarım ürünleri ihracatında gümrük vergileri 2014 yılına kadar kademeli olarak kaldırılmıştır. Hâlihazırda Sırbistan ile AB arasındaki tüm ticaret karşılıklı olarak, gümrük vergisinden muaf gerçekleşmektedir.

Yaklaşık 1,3 Milyar tüketiciye gümrüksüz erişim imkânı sağlayan Sırbistan aynı zamanda Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması (CEFTA) üyesi olup Rusya, Kazakistan, Beyaz Rusya, Kırgızistan, Ermenistan gibi ülkelerle serbest ticaret anlaşmalarına sahiptir.

2. Balkanlarla Dış Ticaret ve Türkiye'nin Dış Ticaret Yoğunluğu

İlk kez Brown (1947) tarafından literatüre kazandırılan, daha sonra Kojimoto (1977) ve Kunimoto (1977) tarafından geliştirilen ticaret yoğunluğu endeksleri, bir ülkenin belirli bir ülke ya da ülke grubuyla gerçekleştirdiği dış ticaret faaliyetlerinin dünya ortalamasına göre hangi seviyede olduğunu açıklamayı amaçlar. Ticaret yoğunluk endekslerinin değer aralığı 0 ile +∞'dur. Endeks değerinin birden büyük olması ticari ilişkilerin "yoğun" olduğunu gösterir. Endeks hesaplamaları ülkelerin kıyaslanmasına imkân tanırken ülke büyüklüklerinden etkilenmemektedir. İhracat yoğunlaşma endeksi (XIij) ve ithalat yoğunlaşma endeksi (MIij) (Tash vd. 2012:28);

$$XI_{ij} = \frac{X_{ij}/X_i}{M_j/(M_w - M_i)}$$

Denklemde yer alan;

Xij = i ülkesinin j ülkesine ihracatı
Xi = i ülkesinin ihracatı
Mj = j ülkesinin ithalatı
Mw = Dünya toplam ithalatı
Mi = i ülkesinin ithalatı; ifade etmektedir.

$$MI_{ij} = \frac{M_{ij}/M_i}{X_j/(X_w - X_i)}$$

Denklemde yer alan;

Mij = i ülkesinin j ülkesinden ithalatı
Mi = i ülkesinin toplam ithalatı
Xj = j ülkesinin toplam ithalatı
Xw = Dünya toplam ihracatı; ifade etmektedir.

a. İthalat Yoğunlaşma Endeksi

2011-2020 yılları arasındaki dış ticaret verilerinden yola çıkarak hesaplanan ithalat yoğunlaşma endeksine göre, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olmayan beş Balkan ülkesiyle olan ithalatında yoğun bir ticaret gerçekleştirdiği anlaşılmakla birlikte endeks değerlerinin birin altında kaldığı Arnavutluk ile 2016-2019 yılları arasındaki ithalatı dünya ortalamasının altında kalmıştır:

Tablo1: Türkiye'nin Balkan Ülkeleriyle Olan İthalat Yoğunlaşma Endeksleri (2011-2020)

	Sırbistan	Makedonya	Karadağ	Bosna Hersek	Arnavutluk
2011	1.41	1.52	1.72	1.14	4.79
2012	1.46	1.97	2.93	1.66	3.85
2013	1.31	1.40	1.67	1.77	2.55
2014	1.71	1.24	1.19	2.33	3.05
2015	1.43	1.39	1.76	3.82	2.00
2016	1.58	1.36	5.19	4.27	0.83
2017	1.84	1.31	4.79	3.12	0.78
2018	1.49	1.33	3.03	2.86	0.66
2019	2.00	1.31	2.72	2.58	0.72
2020	1.78	1.52	3.40	2.55	1.03

Kaynak: Trademap Veritabanı kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Tablo-1'de 2011-2020 yılları itibariyle trademap veritabanından elde edilen verilerle hesaplanan Türkiye'nin Balkan ülkelerinden ithalatının yoğunlaşma katsayıları ifade edilmektedir. Tablodaki değerleri incelediğimizde Arnavutluk'tan ithalatın 2011 yılından itibaren düşüş eğiliminde olduğu ve 2018 yılında en düşük değeri aldığını görmekteyiz. Türkiye'nin Sırbistan'dan ithalatında ise yıllar itibariyle azalma ve artış görülmekte olup 2020 yılı itibariyle Sırbistan, Bosna Hersek ve Karadağ'dan sonra bölgede Türkiye'nin en yoğun ithalat yaptığı ülke olarak karşımıza çıkmaktadır.

b. İhracat Yoğunlaşma Endeksi

2011-2020 yılları arasındaki dış ticaret verilerinden yola çıkarak hesaplanan ihracat yoğunlaşma endeksine göre, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olmayan beş Balkan ülkesiyle olan ihracatında yoğun bir ticaret gerçekleştirdiği anlaşılmakta, tüm endeks değerleri birin üzerinde görülmektedir. Bir önceki ithalat yoğunlaşma endeksine göre daha yüksek endeks değerleri bulunan ihracat yoğunlaşması Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ithalattan ziyade ihracat odaklı bir dış ticaret ilişkisi içerisinde olduğunu da göstermektedir.

2020 yılı itibariyle ise Arnavutluk'tan sonra en yoğun şekilde ihracat yapılan ülke Sırbistan olarak karşımıza çıkmakta ülke büyüklükleri ve pazar derinliği bu sonucu mantıken doğrulamaktadır.

Tablo2: Türkiye'nin Balkan Ülkeleriyle Olan İhracat Yoğunlaşma Endeksleri (2011-2020)

	Sırbistan	Makedonya	Karadağ	Bosna Hersek	Arnavutluk
2011	4.17	5.68	1.41	3.25	6.69
2012	4.00	5.01	1.49	2.99	6.25
2013	4.15	5.24	1.61	3.10	7.54
2014	4.33	5.42	1.69	3.30	6.98
2015	4.55	5.70	2.11	3.67	7.51
2016	4.85	6.19	2.51	3.74	7.21
2017	4.96	5.18	2.90	3.71	8.13
2018	5.21	5.05	3.58	4.16	7.92
2019	5.10	4.48	5.25	4.22	8.57
2020	5.37	4.86	4.38	4.60	8.63

Kaynak: Trademap Veritabanı kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Tablo-2'de 2011-2020 yılları itibariyle trademap veritabanından elde edilen verilerle hesaplanan Türkiye'nin Balkan ülkelerine ihracatının yoğunlaşma katsayıları ifade edilmektedir. Tablo-1'de yer alan sonuca benzer biçimde Arnavutluk Türkiye'nin ihracatında yoğunlaştığı önemli bir ülke olarak görülmekte olup yıllar itibariyle bu yoğunluğun istikrarlı bir seyir izlemediği gözlemlenmiştir. Ülkelerin sahip oldukları ekonomik büyüklükler de sonuçları doğrular nitelikte, geniş pazarlarla daha yoğun dış ticaret ilişkisi geliştiği gözlemlenmiş, Karadağ, Bosna Hersek, Makedonya gibi nispeten küçük ülkelerle daha az yoğunlukta dış ticaret ilişkisi tespit edilmiştir.

2. Sırbistan ve Türkiye'nin Dış Ticaret Görünümü

Yüzölçümü ve nüfus büyüklüğü olarak birbirinden oldukça farklı olan iki ülkenin dış ticaret verilerine bakmadan önce ekonomik büyüklüklerinin altını çizmekte fayda olabilir:

Sırbistan, Ekim 2021 itibariyle kişi başı 8.794 $ ve toplam 60,6 Milyar $ gayri safi milli hasılaya sahiptir.[03] 6.8 Milyon nüfusu ve Ekim 2021 itibariyle %6.5 büyüme oranı ile Balkanlardaki ekonomik gelişime en açık ülkelerden biridir. Türkiye ise 2020 yılında kişi başı 28.384 $ ve 720 Milyar $ gayri safi milli hasılaya sahiptir.[04] GSMH bakımından iki ülke arasında 240 katı fark görülürken kişi başına düşen milli gelir bakımından sadece 3 katı fark söz konusudur.

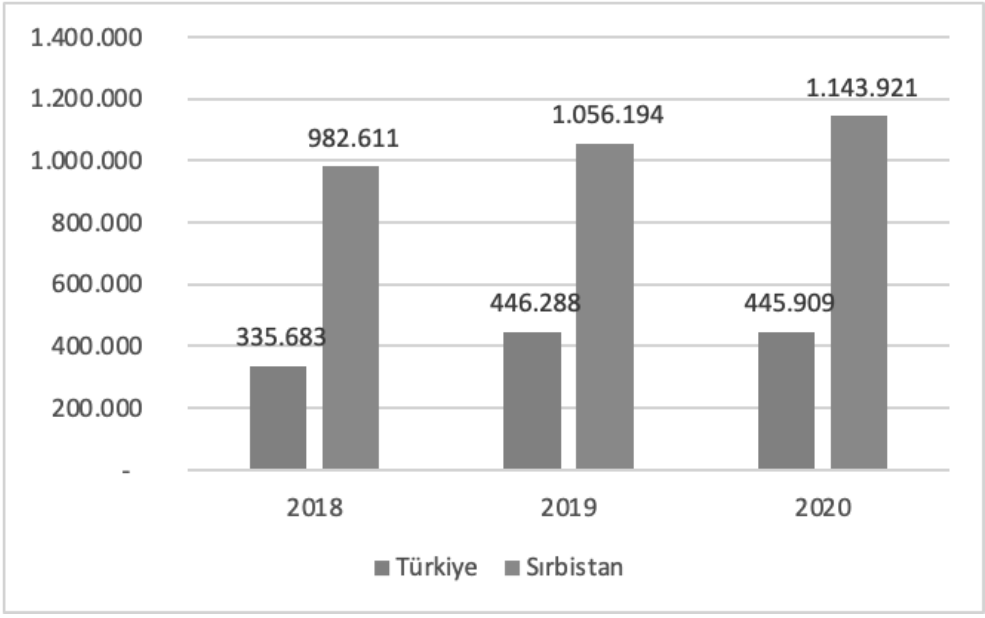
Ülkelerin dış ticaretine baktığımızda ise Sırbistan'ın 2020 yılında toplam 26.1Milyar $ ithalat ve 19.3 Milyar $ ihracat gerçekleştirdiği, Türkiye'nin ise aynı yıl 169,6

03 https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/s%c4%b1rbistan/genel-bilgiler (Erişim Tarihi: 15.12.2021)

04 https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=TR-RS&name_desc=true (Erişim Tarihi: 15.12.2021)

Milyar $ ihracat ve 219 Milyar $ ithalat gerçekleştirdiği görülmektedir. [05]İki ülke arasındaki dış ticarete bakıldığında ise Türkiye'nin lehine bir dış ticaret görüntüsü gözlemlenmektedir:

Grafik1: Türkiye ve Sırbistan Karşılıklı İthalat Karşılaştırması(Bin Dolar)

Kaynak: Trademap Veritabanı

a. Sırbistan'ın Türkiye'den İthalatında Başlıca Ürünler

Sırbistan'ın genel ithalat yapısına baktığımızda 2020 yılında en fazla ithal ettiği ürünlerin tarifenin başka yerinde belirtilmeyen eşyaların oluşturduğu 99 no.lu fasıldan öncelikle geçtiğini, ikinci olarak ise makineler, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, kazanlar ve parçalarının oluşturduğu 84 no.lu fasıldan geçtiği görülmektedir. Üçüncü olarak ise elektrikli makine ve teçhizat ve bunların aksam ve parçaları; ses kaydediciler ve çoğaltıcılar, televizyonların oluşturduğu 85 no.lu fasıldan geçtiği görülmüştür. Söz konusu ilk üç ithalat kaleminin toplam ithalat içerisindeki payı ise %33 seviyesindedir.

Sırbistan'ın Türkiye'den ithalatı ise 2020 yılında 1,1 Milyar Dolar olup en fazla ithalat 84. Fasıldan 112 Milyon $ ile makineler ve mekanik cihazlardan yapılmış-

05 https://www.trademap.org/Product_SelCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1 (Erişim Tarihi: 15.12.2021)

tır. Türkiye'nin bu fasılda 2020 yılında yaptığı toplam ihracatın (16,7 Milyar $) %1'inden daha azına tekabül ederken ilginç bir şekilde Türkiye'nin Sırbistan'a en fazla ihraç ettiği ikinci ürün grubu olan 99 no.lu fasılda (tarifenin başka yerinde belirtilmeyen eşyalar) Sırbistan %22'lik bir paya sahiptir: bu fasılda Türkiye'nin dünyaya ihracatı 394 Milyon $ iken, Sırbistan'a ihracatı 90 Milyon $'dır.

Dikkat çeken bir diğer ihraç ürünü ise 59 no.lu fasılda yer alan dokumaya elverişli maddelerden mensucattır. Türkiye'nin toplam ihracatı olan 256 Milyon $'ın %4,9'u Sırbistan'a ihracat olarak gerçekleşmiştir: 12 Milyon $. 60. Fasılda yer alan örme veya kroşe eşya ise Türkiye'nin Sırbistan'a ihracatında yüzdesel olarak en fazla paya sahip olan üçüncü ürün olarak görülmektedir: Türkiye'nin toplam ihracatı olan 1,5 Milyar $ ihracatının %2,8'i Sırbistan'a yapılmıştır: 42 Milyon $.

b. Türkiye'nin Sırbistan'dan İthalatında Başlıca Ürünler

Türkiye'nin genel ithalat yapısına baktığımızda 2020 yılında en fazla ithal ettiği ürünlerin mineral yakıtlar, mineral yağlar ürünlerinin olduğu 27 no.lu fasıldan öncelikle geçtiğini, ikinci olarak ise kıymetli metaller, kıymetli metallerle kaplı eşyaların oluşturduğu 71 no.lu fasıldan geçtiği görülmektedir. Üçüncü olarak ise makineler, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, kazanlar ve parçalarının oluşturduğu 84 no.lu fasıldan geçtiği görülmüştür. Söz konusu ilk 3 ithalat kaleminin 219 Milyar $ olan toplam ithalat içerisindeki payı ise %36,8 seviyesindedir. Sırbistan'ın ithalatı ile karşılaştırıldığında her iki ülkenin de ana ihracat kalemlerinden birinin 84 GTIP no.lu makineler ve mekanik cihazlardan oluştuğu görülebilmektedir.

Türkiye'nin Sırbistan'dan ithalatı ise 2020 yılında 445 Milyon $'dır, dolayısıyla Türkiye Sırbistan ile olan dış ticaretinden fazla vermektedir. En fazla ithal edilen ürüne baktığımızda 40 no.lu fasılda yer alan kauçuk ve mamulleri 69 Milyon $ ile birinci sırada, tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler 38 Milyon $ ile ikinci sırada, makineler ve mekanik cihazlar ise 37 Milyon $ ile üçüncü sırada yer almaktadır. Sırbistan'dan yapılan ithalatın yüzde oranlarının büyüklüğüne göre incelediğimizde ise 2 no.lu fasılda yer alan etler ve yenilen sakatat ürünlerinde Sırbistan'ın aldığı pay %15.46 ile 11.4 Milyon $'dır. 57 No.lu fasılda yer alan halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları ise %7 pay ve 3 Milyon $ ile ikinci en fazla pay alan ürün grubudur.

3. Sırbistan- Türkiye Dış Ticaretinde Güncel Gelişmeler

Sırbistan ile Türkiye arasında Serbest Ticaret Antlaşması bulunmakta olup 1 Eylül 2010'da yürürlüğe girmiştir. Anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte Sırp menşeli sa-

nayi mallarına Türkiye ithalat gümrük vergilerini sıfırlamıştır. Türk menşeli sanayi mallarına uygulanan ithalat vergisi ise 1 Ocak 2015'ten itibaren sıfırlanmıştır.

Tarım ürünlerinde taraflar seçilmiş ürünlerde tarife kontenjanları çerçevesinde vergi muafiyeti veya MFN vergi indirimi şeklinde olmak üzere karşılıklı taviz değişiminde bulunmuşlardır. 1 Haziran 2019 itibariyle yeni tarım tavizleri protokolü yürürlüğe girmiştir.

Hizmetler Ticaretini STA kapsamına dâhil eden Protokol, 30 Ocak 2018'de imzalanarak 1 Haziran 2019'da yürürlüğe girmiştir. İki ülke arasındaki ticari ilişkileri geliştirme yönünde siyasi iradenin varlığı ile dış ticaret hacminin kısa vadede 2 Milyar $ mertebesine orta vadede ise 5 Milyar $'a yükselmesi hedeflenmektedir.

Yakın zamanda Sırbistan'ın Leskovaç kentinde Türk şirketi Erenli de araç sıvı sirkülasyon sistemlerine yönelik bir üretim tesisi kurma kararı almıştır. 1959 yılında İzmir'de kurulan firma, otomotiv sektörünün kauçuk parça talepleri üzerine otomotiv yedek parça sektöründe üretim yapmaya başlamıştır. İzmir Kemalpaşa Organize Sanayi Bölgesi'nde 11 bin metrekarelik alana kurulu tesisi, yıllık 3 bin tonluk üretim kapasitesine sahiptir.[06] İtalya ve Almanya başta olmak üzere ABD, İspanya, Fransa, Finlandiya gibi ülkelere ihracat yapan firma ile Leskovaç kenti yönetimi arasında imzalanan anlaşmada kurulacak fabrikanın 16,6 milyon Euro yatırımla hayata geçmesi ve 338 kişiyi istihdam etmesi beklenmektedir. 1.2 Milyon € değerinde ve 67 bin 649 metrekare büyüklüğünde olduğu belirtilen arazi Türk şirketine bedelsiz tahsis edilmiştir. Sırbistan son dönemde Türkiye'den tekstil, otomotiv, maden ve enerji gibi alanlarda onlarca firmanın yatırımını çekmiş, bunlara yenileri eklemek için de iştahlı görünmektedir.

Sonuç

Tüm veriler ve güncel ikili ticaret ilişkileri ışığında artan mal ve hizmet ticaretinin yoğunluğunun yanı sıra Sırbistan'la doğrudan yatırım ilişkilerinin de Türkiye açısından önem arz ettiği görülmektedir. Avrupa Birliği üyesi olmayan dolayısıyla Gümrük Birliğinde yer almayan Balkan ülkeleri arasında Sırbistan gerek ticaret diplomasisi açısından gerekse yurtdışındaki Türk yatırımları açısından önemli bir destinasyondur. Yine de 2020 yılı itibariyle elde edilen dış ticaret hacmi, Türkiye-Sırbistan dış ticaretinde halen geliştirilebilecek alanlar olduğunu göstermektedir. Sırbistan ile Serbest Ticaret Antlaşmasının yapılmış olması, hizmet ticaretinin de STA kapsamına dâhil edilmiş olması dış ticaretin gelişmesi için karşılıklı olarak hükümetlerin çaba sarf ettiğini göstermekle birlikte Balkan ülkeleri üzerinde ticari anlamda hâkim olma çabası içerisinde olan Rusya Federasyonu'nun girişimleri de irdelenmesi gereken bir konudur.

06 https://www.dunya.com/kose-yazisi/turk-firmasi-tesviki-aldi-sirbistana-tesis-kuracak/637829

İlaveten, Sırbistan'ın Avrupa'ya açılan bir kapı olarak stratejik coğrafi konumu, lojistik avantajı; Balkan ülkeleri içinde Romanya ve Yunanistan'dan sonra üçüncü büyük nüfusa sahip ülke olması; imzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmalarıyla beraber yaklaşık 1,3 milyar tüketiciye gümrüksüz erişim imkânı sağlaması nedeniyle Türkiye için önemli bir ticari partnerdir. Rekabetçi operasyonel maliyetler (işgücü maliyetlerinin ucuz oluşu, düşük vergiler, vb.), Sırbistan Hükümeti tarafından sunulan finansal destekler ve teşviklerin yanı sıra Türkiye ile Sırbistan arasındaki siyasi, ekonomik ve ticari ilişkilerin artarak güçlenmesi de ikili dış ticaret ilişkilerini olumlu etkileyen unsurlardır.

Kaynakça

Alpdoğan, H., Akal, M., Hasanov, G.(2020) Türkiye ile Azerbaycan'ın Dış Ticaret Gelişimi. Journal of Business and Trade (JOINBAT) 1(1), 16-26.

Saray, M. O. (2019). D-8 ekonomileri, dış ticaret desenleri ve Türkiye için önemi: İhracat ve ithalat yoğunluğu endeksiyle bir değerlendirme. Curr Res Soc Sci, 5(2), 171-188.

Tash, M. S., Jajri, D. I. B., & Tash, D. M. N. S. (2012). An analysis of bilateral trade between Iran and D-8 countries. Global Journal of Management and Business Research. 12(2), 26-34.

https://data.worldbank.org/

https://www.trademap.org/

https://www.dunya.com/kose-yazisi/turk-firmasi-tesviki-aldi-sirbistana-tesis-kuracak/637829

ONTOLOJİK GÜVENLİK BAĞLAMINDA YUNANİSTAN'IN DOĞU AKDENİZ POLİTİKASININ ANALİZİ

Dilara ŞENSİVAS[01]
Uğur Yasin ASAL[02]

Özet

Kimlik ve dış politika bağlamında inşa edilen ontolojik güvenlik doktrini, devletlerin de bireyler gibi varoluşsal bir güvenlik arayışı içerisinde olduğu argümanını savunmaktadır. Ontolojik güvenlik, devletlerin kimlik anlatılarının sürekliliğine atıfta bulunmakta, dış politika kurgulama sürecinde ulusal kimliğin yeniden inşasını öne çıkarmaktadır. Bu yönüyle devletlerin dış politika stratejilerindeki ben ve öteki tanımlamaları, ontolojik güvenlik yaklaşımlarını da şekillendirmektedir. Ben ve Öteki üzerinden şekillenen dış politika ve ontolojik güvenlik ilişkisi, bu çalışmada Yunanistan'ın Doğu Akdeniz politikası çerçevesinde ele alınmaktadır. Çalışmada, Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'de Türkiye karşıtlığında ittifak kurma ve işbirliği geliştirme çabaları ontolojik güvenlik perspektifinden analiz edilmektedir. Söz konusu analizi yerine getirirken Yunan kimliği, dış politika inşa süreçleri, aktör ve kurumları gösterge setleri olarak ele alınmakta, çalışmanın bağımlı ve bağımsız değişkenleri arasında tutarlı bir korelasyon kurulmaya çalışılmaktır. Çalışmanın bağımlı değişkeni, Yunanistan'ın ontolojik güvenlik bağlamında Doğu Akdeniz politikasıdır. Bağımlı değişkeni etkileme kapasitesine sahip bağımsız değişkenler ise Yunan kimliği, dış politika aktörleri, tehdit algılamaları ve güvenlik siyasetidir. Çalışma, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki korelasyonu güncel ekonomik ve siyasal parametreler üzerinden analiz ederek, ontolojik güvenlik ve bölgesel güç dengesi ilişkisini nesnel temellere dayandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ontolojik Güvenlik, İttifak, İşbirliği, Doğu Akdeniz, Kimlik

01 Arş. Gör. İstanbul Ticaret Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-9473-1546, e-mail: dsensivas@ticaret.edu.tr

02 Doç. Dr. İstanbul Ticaret Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID ID: 0000-0003-1567-9186, e-mail: uyasal@ticaret.edu.tr

Analysis of Greece's Eastern Mediterranean Policy in the Context of Ontological Security

Abstract

The ontological security doctrine, built in the context of identity and foreign policy, defends the argument that states, like individuals, are in search of existential security. Ontological security refers to the continuity of states' identity narratives and highlights the reconstruction of national identity in the foreign policy-making process. In this respect, the definitions of self and other in the foreign policy strategies of states also shape their ontological security approaches. In this study, the relationship between foreign policy and ontological security, shaped by the Self and the Other, is discussed within the framework of Greece's Eastern Mediterranean policy. In the study, the efforts of Greece to establish alliances and develop cooperation against Turkey in the Eastern Mediterranean are analyzed from the perspective of ontological security. While carrying out the said analysis, Greek identity, foreign policy construction processes, actors and institutions are considered as indicator sets, and a consistent correlation between the dependent and independent variables of the study is tried to be established. The dependent variable of the study is the Eastern Mediterranean policy of Greece in the context of ontological security. The independent variables that have the capacity to affect the dependent variable are Greek identity, foreign policy actors, threat perceptions and security policy. The study bases the relationship between ontological security and regional balance of power on objective foundations by analyzing the correlation between dependent and independent variables through current economic and political parameters.

Keywords: Ontological Security, Alliance, Cooperation, Eastern Mediterranean, Identity

Giriş

Güvenlik kavramı uluslararası ilişkilerde Soğuk Savaş döneminde iki kutuplu düzen ve nükleer silahlanma ve benzeri tehditlerle ilgiliyken, Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgesel aktörlerden ve sorunlardan kaynaklanan, tarihsel dostluk veya düşmanlık algısından beslenen, yeni aktörler ve sorunlar ile çeşitlenen bir kavram olarak gelişmiştir. Bu çalışmanın teorik alt yapısını oluşturan ontolojik güvenlik teorisi, güvenliğin yalnızca fiziksel varoluşla değil aynı zamanda sürekli bir benlik ihtiyacına dayalı olduğu varsayımından hareket ederek uluslararası arenada devlet ve devlet dışı aktörlerin istikrarlı benlik arayışlarını ve bu arayışların siyasi

çıktılarını konu edinmektedir. Ontolojik güvenlik, devletlerin dış politika kararlarını alırken sadece tehdit algıları üzerinden değil, ontolojik kaygılar üzerinden de politika geliştirildiğini iddia etmektedir. Bu perspektiften hareketle, çalışmada Yunanistan'ın temel ontolojik sorunları saptanmaya çalışılmış, bu sorunlarla başa çıkmak için kullandığı rutin ve öz anlatıların nasıl oluştuğu ortaya konulmuştur.

Çalışmada, söz konusu ontolojik güvenlik algılarının temelinde hangi soru ve sorunların yattığı Yunanistan dış politika inşa süreci içerisinde ele alınmıştır. Bu politik kurgulama sürecinin Yunanistan'ın ikili ve çok taraflı ilişkilerinde güvenlik eksenli projeksiyonları ele alınmıştır. Yunanistan'ın güvenlik ve dış politika merkezli ontolojik algılarında ben ve ötekinin nasıl oluştuğu? Bu temel üzerinden inşa edilen dış politika söyleminin Yunanistan'ın günümüz bölgesel politikalara nasıl yansıdığı? Çalışmanın temel sorularını oluşturmaktadır. Söz konusu araştırma sorularına ek olarak, Yunanistan'ın ontolojik güvenlik ihtiyacının, Türkiye ile dış politikada işbirliği ve entegrasyonun doğal sınırlarını oluşturduğu ve bu sınırların Avrupa Birliği ve Kıbrıs ilişkileri başta olmak üzere çok taraflı diplomasi mekanizmalarında başat rol oynadığı hipotezi savunulmaktadır.

Yunanistan'ın Doğu Akdeniz dış politika karar ve çıktıları, Türkiye karşıtlığında oluşturulan ittifak ve işbirliği çabaları ontolojik güvenlik çerçevesinden hareketle analiz edilmiştir. Çalışmanın ilk kısmında ontolojik güvenliğin teorik çerçevesi ele alınmıştır. İkinci ve üçüncü kısımlarda ise Yunanistan-Türkiye ilişkileri kurucu öteki bağlamında ele alınıp, ikili ilişkilerde çatışmanın tekrar eden döngüsü tespit edilmeye çalışılmıştır. Ülkeler arasındaki ontolojik güvenlik algıları ortaya konulmuştur. Son bölümde tekrarlayan çatışma içerisinde yer alan krizlerden biri olarak Yunanistan'ın Doğu Akdeniz politikasındaki, işbirliği ve ittifak çabaları ontolojik güvenlik yaklaşımı üzerinden analiz edilmiştir.

Ontolojik Güvenlik Yaklaşımı

Psikiyatrist Laing (1991) tarafından, ***"The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness"*** adlı eserde ilk kez kullanılan ontolojik güvenlik kavramı, bireylerin sürekli ve istikrarlı bir benlik ihtiyacını ifade etmektedir. Liang'in ontolojik güvenlik kavramı Anthony Giddens tarafından sosyoloji disiplinine aktarılmıştır. Ona göre Ontolojik güvenlik; bilişsel olmayan, duygusal ve bilinçdışı bir olgu olup, sosyal ve fiziksel olarak tekrarlanan rutinlerde ve bireylerin kendilerini güvende hissetmelerinde ön koşuldur (Giddens, 1998). Giddens, bireylerin herhangi bir sebepten ötürü hayatlarındaki alışkanlık ve rutinlerin sekteye uğraması durumda kaygıların yükselmeye başlayacağını ve kaygıların yükselmesinin güvensiz hissettirmekten öte; korku ve endişe haline sebep olduğunu belirtmektedir (Giddens, 1998, s.91). Rutinin ve alışkanlıklarının devamlılığı hem bireylerin

kendilerini güvende hissetmesini hem de psikolojik olarak özgürleşmesini sağlamaktadır.

Bireyler, bebeklikten itibaren çevresinde oluşan rutinlerle kendisinin ve çevresinin sürekliliğine dair bir güveni oluşturmaktadır. İlerleyen dönemde kendi rutin ve öz-anlatısı ile pekiştirilen bu temel güven, insanların kendisi ile diğerlerinin varlığı ve insan hayatının dış dünyayla olan ontolojik endişelerini bastırarak, gündelik yaşamlarına devam etmelerini sağlamaktadır. Ontolojik güvenliği, bireylerin öz-kimlikleri ve bulundukları veya ait oldukları sosyal ve fiziki ortamların sürekliliğine dair güven hissi olarak açıklamak mümkündür (Mitzen & Larson, 2017, s. 3). Bireylerin davranış kalıplarının ve öz-kimliklerinin devamını engelleyecek koşulların oluşması, onların öz-anlatısını engelleyecek ya da geçersiz kılarak radikal bir değişime neden olursa, bu bireylerin, bastırılan temel ontolojik sorunlarının ortaya çıkmasını beraberinde getirmektedir. Bu sorunlarla birlikte bireyler kendi ve çevrelerinin sürekliliğine yönelik olan güvenlerini kaybederek, yoğun bir kaygı hissetmeye başlar. Ontolojik güvenliğe göre bu kaygı durumu, güvensizlik olarak tanımlanmaktadır. Aktörlerin, öz anlatılarının devamlılığını sağlayacak veya buna karşıt olamayacak eylemlerde bulunmaları gerekmektedir (Mitzen, 2006).

Mitzen ve Steele tarafından (Mitzen, 2006) (Steele, 2008) ontolojik güvenlik kavramı siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler literatüründe devletlerin insani özelliklere sahip olduğu ve ontolojik güvenliklerini sağlamanın peşinde oldukları düşüncesinde hareketle kullanılmaya başlanmıştır. Ontolojik güvenlik ihtiyacı devletleri de tutarlı ve istikrarlı bir öz-anlatı çerçevesinde belirli rutinler içerisinde hareket etmeye yöneltmektedir (Düzgün, 2019, s. 16). Devletler sadece kendi iç dünyalarında değil diğer devletlerle kurdukları ilişkilerinde de ontolojik güvenliğe ihtiyaç duymaktadır. Ontolojik güvenlik yaklaşımına göre devletler, fiziksel güvenliklerinin yanı sıra kimliklerine de korumak istemektedir. Bu durum devletlerin kimlikleri ve fiziksel güvenlikleri arasında bir ikileme de neden olabilmektedir (Ertem & Düzgün, 2021, s. 44). Ontolojik güvenlik yaklaşımında devletlerin beka kaygıları, oluşan fiziksel güvenliklerini sağlanmasına yönelik bir anlatıdan çok kimlikleri yani öz anlatıları için ihtiyaç duyulan bir söylemi oluşturmaktadır. Bu yaklaşım bir taraftan devletlerin kurucu kimlik anlatısını devam ettirmeye ihtiyaç duymasını sağlarken, diğer taraftan devlet ve toplum ilişkisi çerçevesinde öz anlatılarının yeniden inşasını beraberinde getirmektedir. Ontolojik güvenlik yaklaşımı, beka siyaseti için inşa edilen öz anlatıların sorgulanmasına ve fiziksel güvenliğin tartışmaya açılmasına zemin hazırlamaktadır (Rumelili & Adısönmez, 2020, s. 5-6).

Ontolojik güvenlik kavramı aracılığıyla, devletlerin öz-anlatılarının altında yatan sosyal ve psikolojik dinamikler ortaya çıkartılmaktadır (Mitzen 2006, s.44). Mitzen'e göre (2006) sosyal etkileşim sonucu ortaya çıkan benliğin güvenliği öncelikli iken, Steele'ye göre (2008) ise bu, içsel varlığın güvenliğini merkeze almaktadır. Mitzen ontolojik güvenliğin özneler arası oluşuna vurgu yaparak, devletlerin diğer devletlerden bağımsız bir şekilde ontolojik güvenliklerini sağlayamayacakla-

rını belirtmektedir. Devletlerin diğer devletlerle kurmuş oldukları ilişkiler ve bu ilişkilerin sonucunda ortaya çıkan rutinler, ontolojik güvenliği oluşturmaktadır. Steele, devletlerin ontolojik güvenliğinin sağlanmasında toplumsal iç dinamikleri öncelemektedir. Bu yaklaşıma göre devletler kendi öz anlatı ve imajlarını iç dinamiklerini dikkate alarak söylem olarak inşa eder ve bu inşa ettiği benlik algısı aracıyla devletlerarası ilişkileri kurgular (Steele, 2005). Öte yandan Kinnvall'a göre ontolojik güvenlik, ben ve öteki ayrımlarıyla oluşmakta olup, devletin öz anlatısında yer alan kurucu ötekisiyle kurmuş olduğu tarihsel ilişkilerle ilintilidir (Kinnvall & Nesbitt-Larking, 2011, s. 7-8).

Ontolojik güvenlik teorisi devletlerin kimliklerinin ötekisiyle olan ilişkisini belirleyenin anlam yapıları olmadığını, bunun için ontolojik güvenliğe ihtiyaç olduğunu söylemektedir. Mitzen ontolojik güvenliğin sadece çatışma rutinleri üzerinden değil, işbirliği rutinleriyle de sağlanabileceğini ifade etmektedir (Mitzen, 2006). Burada temel olan politik sürekliliktir. Devletlerin ontolojik güvenlik gereksinimleri öz anlatılarında yer alan farklı ve tehdit olarak tanımladıkları öteki üzeri üzerinden karşılanabileceği gibi, ittifak, işbirliği vb. dostane ilişkiler çerçevesinden de elde edilebilmektedir. Başka bir ifadeyle ontolojik güvenlik, içsel, öteki ve dışsal etkileşim üzerinden kurgulanan öz imaj ve anlatıların sürekliliğine duyulan sosyal ve psikolojik gereklilikleri temel alırken, diğer yandan sürekli değişmekte olan iç ve dış koşullar çerçevesinde öz anlatı ve imajların sürekli ve yeniden inşa edilmesiyle ilgilenir (Rumelili & Adısönmez, 2020, s. 30).

Ontolojik güvenlik teorisi, ilk olarak Steele tarafından devletlerin öz imajının söylemsel olarak inşa edildiği ve dış politika kararlarının buna göre şekillendirildiği yaklaşımından hareket ederek dış politika analizinde kullanılmıştır. Kolektif hafıza, duygular ve kaygıyı içine alan çalışmalar, literatüre eklemlenerek, güvensizlik, mağduriyet ve korku temaları etrafında ele alınmaktadır. Kinnvall, devlet elitlerinin kriz dönemlerinde seçilmiş travma ve zaferlerin nasıl yeniden üretildiğini ve bu söylemlerin devletlerin ontolojik güvenliklerini hangi yöntemlerle yeniden inşa ettiğini incelemektedir (Kinnvall, Nationalism, Religion and the Search for Chosen Traumas: Comparing Sikh and Hindu Identity Constructions, 2002). Steele de Kinvell gibi travmaların uluslararası aktörler tarafından nasıl ve hangi araçlarla kullanıldıklarını incelemektedir. Ona göre aktörler, tarihlerindeki travmatik olayları, öz anlatı ve imajlarını, ontolojik güvenlik rutinlerini netleştirmek ve gelecekte kim olacaklarını belirlemek için kullanmaktadır. Kinnvall, travmaların devletlerin ontolojik güvenliklerini nasıl yönettiğini, travma kaynaklı kaygıların geçmiş, bugün ve gelecek ekseninde kolektif hafıza aracıyla nasıl yeniden inşa edildiğini açıklamaktadır (Kinnvall, 2017).

Söz konusu literatürden hareketle 1920'lerden itibaren savaşmamış, 1952'den beri aynı askeri ittifakın parçası olan Yunanistan ve Türkiye arası ilişkiler politik uyum içerisinde değildir. 1955'den itibaren iki ülke arasındaki ilişkiler çatışmacı bir sürece girmiştir. Sorunlar derinleşmiş ve her iki ülkenin dış politika gündemi-

ni devamlı işgal eden kronik bir yapıya dönüşmüştür. Küçük'ün vurguladığı üzere tekrarlayan çatışma ilişkisi içerisindeki Yunanistan, fiziksel güvenliğinin yanında kimliğini de korumaya yönelmiştir (Küçük, 2021).

Yunanistan Kimlik İnşası ve Kurucu Ötekisi

Anderson, milletlerin sınırlı bir şekilde ve egemen olarak hayal edildiğini, zira millet kavramının tüm dünya nüfusunu içerecek bir şekilde tanımlanmadığını söylemektedir. Ayrıca ona göre milletler egemen olarak hayal edilmişlerdir; çünkü milletler, modernleşmeyle birlikte meşrulaştırıcı bir unsur haline dönüşmüştür. Ona göre milletler hayali cemaatlerdir ve hayali olmalarının temelinde kimlik anlayışı yatmaktadır (Anderson, 2006, s. 6-7). Hobsbawm'a ise milleti, ezelden ebediyete kadar var olacak bir mit olarak değerlendirmektedir (Hobsbawm, 2010, s. 20-25). Smith, uzun süreli ve yoğun çatışmaların milli kimlikten kaynaklı rekabet halindeki aktörler arasında geçtiğini ifade etmektedir. Bu rekabet milletlerin kimliklerinde öteki ve düşmanı; mitler, semboller, hatıra ve benzeri unsurlar aracıyla sürekli olarak inşa etmektedir. Geçmişe dair anlatılar, semboller, mitler ve hatıralar ortak bir benlik duygusu ve algısının yaratılmasında kullanılmaktadır (Smith, 2017, s. 9-15).

Ontolojik güvenlik inşasının temelinde "ortak kimlik" kavramı yer almaktadır. Kimlikler kendilerini tanımlamada, öteki olanı kullanmaktadır. Buaman'a göre kimlik, belirsizliklerin giderilmesinde kullanılır. Belirsizliğin giderilmesi için belirli dışlama ve içine alma mekanizmaları kullanılarak farklı olan yani öteki ve düşman kimliği yaratılırken, ortak biz inşa edilir (Bauman, 2017). Ulus-devletlerin bu ortak bizi, öz anlatıları tarafından sürekli olarak yeniden inşa edilmektedir. Öz anlatıların ulus devletlerin kimliğini nasıl sınırlandırdığı? Ve Belirli eylemleri nasıl devam ettirdiği analizi yapılırken önemli bir yol göstericidir. Devletlerin sürdürdükleri politikalar, kendi öz anlatıları ve imajları, öteki ve düşman anlatıları üzerinden okunabilmektedir (Steele, 2008, s. 10).

Yunanistan ulusal kimliğinin inşası Türk ötekisi üzerine temellendirilmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'da ortaya çıkan neo-klasik ve romantik düşünce akımlarının etkisiyle Helenistik düşünce oluşmuş ve Avrupalı aydınlar, Avrupa'ya giden Yunan burjuvazisi ve aydınları, bu düşüncenin etkisiyle Yunan milli kimliği ve bağımsızlık hareketini oluşturmuştur. Oluşturulan kimlik modern dönem Yunanlıların, Osmanlılardan üstün oldukları düşüncesi üzerinden inşa edilmiştir. Bir tarafta geri kalmış ve doğulu Osmanlı, diğer tarafta Yunan ırkının olduğu iddiası üzerinden (Özkırımlı & Sofos, 2013, s. 20-21) Yunan bağımsızlık hareketi başlatılmıştır. 1821 Mora İsyanıyla başlayan ve Yunanistan tarih yazıcılığı tarafından Yunan Bağımsızlık Savaşı olarak adlandırılan hareket, 1830'da etkisini arttırmıştır. Yunan bağımsızlık hareketi, Avrupa sorunu olarak ortaya çıkmış ve bağımsızlık hareketi esnasında ve

sonrasında Avrupalı devletler ve Rusya etkin olmuştur (Ortaylı, 1985). Osmanlı İmparatorluğunun zayıflamasıyla birlikte, topraklarının paylaşılması konusunda, Batı dünyası ve Rusya İmparatorluğunun bir takım projeleri söz konu olmuştur. Rusya, Grek Projesi ile Bizans imparatorluğunu canlandırmak isterken, Fransa Helen İmparatorluğu projesini öne sürmüştür (Berkes, 2002, s. 21). Yunanistan üçüncü aktörlerin desteğiyle Büyük Yunan Devlet'ini kurmak için Megali İdeasını gerçekleştirmeye çalışmıştır. Yunanistan'ın kurulmasının ardından 19. Yüzyıl boyunca Osmanlı devletine yönelik yayılmacı politikalar izlenmiş ve yabancı aktörlerle kurulan ittifaklar aracıyla topraklar elde edilmiştir. Aynı zamanda Yunanistan'daki devlet kurumları, Avrupalı devletlerin yönlendirmelerine göre şekillendirilmiştir (Clogg, 2007, s. 68).

Yunan milli kimliği ve ulus inşası için öz anlatı ve öz imajlar oluşturulmuştur. Kolektif bilinç ve kimliğin inşasında kurucu öteki olarak Osmanlı/Türk düşman imgesinden yararlanılmıştır. Tarih yazıcılığı ile Yunan kimliği olarak seçilen Helen milletinin geçmişten bugüne yekpare, aralıksız ve değişmeyen bir şekilde geldiğini ortaya koyan, toplum içindeki olumsuz olan her şeyin öteki olan Osmanlı/Türk'e yüklendiği bir anlatı kurulmuştur (Özkırımlı & Sofos, 2013, s. 42) (Özkırımlı, 2010, s. 64). Yunan kimliğini inşa edilirken, Türk kimliği ayrıştırılarak, kurucu öteki olarak tanımlamış ve tüm olumsuzluklar Türk kimliğine yüklenmeye çalışışmıştır (Özsüer, 2015, s. 178).

Birinci dünya Savaşından sonra İzmir'in işgal edilmesi, Yunanistan'ın Küçük Asya'da Megali İdea projesini gerçekleştirmek istemesi, Kuva-yi Milliye'nin oluşmasında ve Türk milli kimliğinin şekillenmesinde önemli bir saç ayağını oluşturmaktadır. Ulus devletlerin öz anlatılarında farklı dönemlerde değişen öteki kimlikleri olsa da Türk ve Yunan kimlikleri birbiri için kurucu ötekidir. Her iki devlet için de, tarihsel süreç içerisinde meydana gelen birçok krizin temeli, öteki kurgularından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamdan hareketle her iki devlet, güvenlik ile ilişkili sorunlarında birbirine kuşku, korku, endişe ve kaygı duygularıyla yaklaşmakta ve buna uygun dış politika kararları almaktadır (Küçük, 2021, s. 26).

Yunanistan-Türkiye İlişkilerinde Tekrarlayan Krizler ve Ontolojik Güvenlik

1952 tarihinden itibaren NATO'ya dâhil olan Yunanistan ve Türkiye arasındaki ilişki, 1955 tarihinden itibaren çatışmalı bir seyir izlemiştir. İki ülke arasındaki sorunlar kronikleşmiş ve dış politika gündemlerini sürekli olarak meşgul etmiştir. Yunanistan ve Türkiye dış politika kararlarını alırken fiziksel güvenlikleri kadar kimliklerini de korumak istemektedir. Yunanistan için kurucu öteki olan Türk kimliği, tarihsel travma ve anılar aracıyla iki devlet arasındaki çatışmanın önemli bir parçası olmuştur (Küçük, 2021, s. 22). İki ülke arasındaki tekrarlayan çatışmalar, bazı dönemlerde ortaya çıkan ve uzun bir süreye yayılan, bazı dönemlerde ise

duraksayan etkileşimlerdir. Diğer bir ifadeyle uzun süreye yayılmış ve uzlaşının olmadığı, tarafların kimliklerine yönelik olan çatışmalar tekrarlama eğilimi göstermektedir. Devletlerarası çatışmalar; on yılı aşkın, üç ve üzeri krizin yaşandığı, savaşın farklı unsurlarının kullanıldığı, taraf ülkelerin müttefiklerinin de çatışmanın bir parçası olduğu kimliğe içkin çatışmalardır (Brecher, 2016, s. 4).

Ontolojik güvenlik bağlamında tekrarlayan çatışma, öz anlatılarının rutininin sürdürülmesine yönelik olarak ortaya çıkmaktadır. Yunanistan Türkiye arasındaki ilişkiler on yılda bir savaş tehlikesine neden olan uyuşmazlıkların yaşandığı, rutin çatışmalar birbirini izleyerek döngüsel dış politika krizleri meydana getirmiştir. Uzun döneme yayılan dış politika krizleri düşmanlık algılarının sürdürülmesini ve her iki devletin, ben ve öteki ilişkisinin devamlılığını sağlamaktadır. Tekrarlayan çatışma ortamında taraflarda, kaygı, korku, tarihsel düşmanlık, şüphecilik ve güvensizlik ve benzeri hisler öne çıkarak dış politika krizleri fiziksel temeli ne olursa olsun öteki kimliğinin sürekli olarak inşasında kullanılmaktadır. Kaygı yükseldiğinde devletlerin öz kimlik bilinçleri tehdit edilmektedir (Ertem & Düzgün, 2021, s. 51). Türkiye Yunanistan arasındaki krizler 3 ana grupta incelenebilir. Bunlar Kıbrıs, Ege Denizi ve azınlık sorunlarıdır (Küçük, 2021, s. 26-27).

Yunanistan'ın, Ege denizinde Türkiye'nin taleplerinin ekonomik ve güvenlik açısından Yunan adalarını çevreleyeceğini, Türkiye'nin Ege ordusu adı ile bilinen ordusu ile Ege adalarından gelecek tehdide yönelik konuşlandırıldığını düşünmesi, ülkenin iç sorunlarından uzaklaştırmayı sağlayacak girişimler olarak algılanmaktadır (Küçük, 2021, s. 30-31). Ege denizi bağlamındaki sorunlar dikkate alındığında aynı olayı her iki ülke de farklı algılayarak, birbirlerinden farklı anlam dizgelerine sahip oldukları görülmektedir. Bu farklı anlam dizgeleri ontolojik güvenlik çerçevesinde kendi öz anlatılarının ve öteki kimliğinin inşasından kaynaklanmaktadır. Tekrarlayan çatışma ortamında devletler benzer tepkiler vererek kendi kimlik ve öz anlatılarını korumaktadır. İki devlet arası ilişkide rutinler, öteki aracıyla ulusal kimliği inşa ederken var olan kimliğin devamlılığını da sağlar. Devletler ontolojik güvenliklerini fiziksel güvenliklerinin yerine tercih edebilir. Karşılıklı düşmanlık ilişkisinin devamlılığını sağlayan ve tekrarlayan çatışmalar, devletlerin öz anlatılarının devamlılığını sağlayarak ontolojik güvenlik yaratacaktır.

Ontolojik Güvenlik Bağlamında Yunanistan'ın Doğu Akdeniz Politikası

Tekrarlayan çatışma ortamında çözümsüz kalan meseleler, yeni sorunların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Doğu Akdeniz'de doğal gaz arama faaliyetleri Ege Denizi ve Kıbrıs'ta yaşanan sorunların devamı niteliğindedir. Doğu Akdeniz'de karbon yataklarının bulunmasının ardından kıyıdaş ülkeler kendi aralarında Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) anlaşmaları yapmışlardır. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) tarafından Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'nin hakları

görmezden gelinerek İsrail, Mısır ve Lübnan ile yapılan ikili ve üçlü anlaşmalar, Doğu Akdeniz'de Türkiye ve Yunanistan gerginliğine neden olmuştur. Yunanistan ve GKRY'nin doğuda yer alan en uçtaki adaları MEB alanı olarak belirleme gayreti, bu gerilimi artırmaktadır (Ayman, 2021, s. 344-345). Yunanistan'ın Türkiye'ye yönelik olarak kullandığı stratejinin iki önemli ayağı bulunmaktadır. İlki askeri gücünü artırmak iken diğeri ittifakların oluşturulması ve güçlendirilmesi için kullanılan diplomasidir. Her iki stratejisi değerlendirildiğinde kendisini mağdur ülke olarak değerlendiren Yunanistan'ın temel ötekisi, Doğu Akdeniz'de, bağımsızlığını kazanmasından bugüne doğudan gelen tehdit olarak algıladığı Türkiye ve Türk kimliğidir.

2000 yıllar itibariyle Doğa Akdeniz bölgesinde keşfedilen doğalgaz rezervlerinin Avrupa'ya ihracatıyla ilgili olarak merkezinde GKRY, Yunanistan, İsrail ve Mısır'ın da yer aldığı, Türkiye'yi devre dışı bırakmayı ve sınırlamayı amaçlayan bölgesel bir enerji ittifakı kurulmak istenmektedir. İtalyan ENI, Fransız Total, Amerikan Noble Energy ve Exxon Mobile şirketlerine sondaj izni verilerek, ilgili devletlerin donanmalarının Doğu Akdeniz'e konuşlanmasıyla, bölge küresel güç mücadelenin bir merkezi haline gelmiştir. Bölgedeki krizin temelinde MEB sınırlarının belirlenmesi yatmaktadır. MEB, karasularının ölçülmeye başladığı esas hattan itibaren kıyı devlete 200 mil deniz sularında, yatağında ve toprak altında alanlardan hak ve yetkiler tanıyan deniz alanıdır. Kıyıdaş devletler kıta sahanlığına doğrudan sahip olup, MEB sadece ilan edilerek kazanılabilmektedir. Yunanistan, deniz alanlarının belirlenmesinde egemenliği altında bulunan adaları temel almaktadır. Akdeniz Bölgesindeki kıyıdaş ülkelerin sınırlarının belirlenmesinde ortay hatlar metoduyla, yani kıyılarından eşit şekilde belirlenmesini talep etmektedir. Doğu Akdeniz'de karşılık sahil uzunluğu 400 deniz milden kısa olup, bölge devletlerin MEB sınırlarını belirlemesinde karşılıklı mutabakatları gerekmektedir (Yılmaz, 2020) (Şeker, 2019). Yunanistan ittifaklar yardımıyla GKRY ve kendisinin MEB sınırlarını olur kılmaya çalışarak, Türkiye'yi yalnızlaştırmaya çalışmaktadır.

Yunanistan'ın Türkiye yönelik ittifak çabalarının tarihi bağımsızlığını kazanmaya çalıştığı döneme kadar uzanmaktadır. Rusya ve İngiltere arasındaki rekabet, başta Fransa ve İngiltere olmak üzere Batılı ülkelerde Yunan uygarlığına duyulan hayranlık ve Büyük devletlerin Akdeniz'de güç sahibi olmak istemesi üçüncü devletlerle kurduğu işbirliği ve ittifakların temelini oluşturmaktadır. Avrupa'nın şımarık çocuğu olarak görülen Yunanistan'ın Batı ile ilişkileri oldukça sorunludur. İngiltere, Rusya'nın Balkanlarda uyguladığı Panslavizm politikalarını aşma amacı ve Napolyon'un bölgedeki saldırıları nedeniyle Yunanistan bağımsızlığını desteklemiştir. Yunanistan Rus etkisi altında kalması Doğu Akdeniz'de İngiliz çıkarlarına ters düşmüştür. Hindistan'a giden Kral yolunun Rus tehditti altında olması İngiltere'nin Yunanistan'la müttefiklik kurmasındaki en temel etkendir. Yunanistan kuruluşundan itibaren dönemin büyük güçleri sayesinde bağımsızlığını kazanmış ve topraklarını genişletmiştir. Yunanistan'ın büyük güçlerle olan ittifaklarının ka-

zanç sağladığı kadar bazı ağır maliyetleri de söz konusu olmuştur. 1821'de bağımsızlık kazanmakla birlikte büyük güçlerin kontrolü altında bir yönetime sahip olmuştur. Avrupalı devletlerin iç siyasete müdahaleleri milli bölünme sürecinin yaşamasına neden olmuştur. 1. Dünya Savaşı'na Yunanistan Doğu Akdeniz'deki stratejik konumundan faydalanmak isteyen İngiltere'nin toprak vaatleriyle katılmış ancak limanları ablukaya alınarak ticaretine el konulmuştur. Yunanistan'ın tarihi anlamdaki en büyük travmalarından biri olan Anadolu'ya saldırısı İngiltere'nin desteği ile yapılmış ancak sonrasında yalnız bırakılmıştır. 1946-49 tarihleri arasında yaşanana iç savaşta yine batılı devletlerin etkisi altında kalmıştır. 2010 yılındaki ekonomik krizde ise Belçika ve Almanya tarafından kemer sıkma politikası uygulamaya zorlanan Yunanistan'ın politikaları açısından bağımsızlığı halen sorgulanmaktadır. Bu derin bölünme ve güvensizlik karşında toplumu birleştiren tek şey Ayman'ın ifadesi ile Türk Düşmanlığıdır. Türkiye'nin vazgeçilmesi zor ve kullanışlı bir düşman olma durumu ontolojik güvenliklerini sağlamak için Yunanistan açısından elzem görünmektedir (Ayman, 2021, s. 330-331).

2020 yılında yayınlanan Küresel Potansiyel Ateş Gücü (2021 Military Strength Ranking, 2021) sıralamasında Yunanistan 29. Sırada yer alırken Türkiye 11. Sırada yer almaktadır. Bu rapordan görüleceği üzere Yunanistan'ın askeri gücü Türkiye karşısında oldukça sınırlı kalıp, Yunanistan'ın güvenliği için Türkiye'ye karşı bir revizyonist bir güvenlik politikası sürdürmesi ontolojik güvenlik algılarıyla açıklanabilir. Yunun kimlik inşasında Türk düşmanlığının çok temel bir yeri oluşu ve Türkiye'ye karşı uyguladığı dış politika rutinleri Doğu Akdeniz'de benzer dış politika kararları almasına neden olmaktadır. İki devlet arasında var olan askeri güç farklılıkları ordularının karşılaşması durumunda, kendi başına Yunanistan'ın caydırıcılığının yetmeyebileceğini ortaya koymaktadır. Tarihi süreç incelendiğinde Yunanistan, Türkiye'ye karşı mağlup olmaktansa kendisini doğrudan çatışmaya sokmayı tercih edebilecektir. Kardak Krizi bu psikolojinin temel örneklerinden birisidir. Doğu Akdeniz'de tekrarlayan çatışma bağlamında krizin devam ettiği görülmektedir (Ayman, 2021, s. 328-329).

Yunanistan, Türkiye'yi kendi imkânlarıyla engellemek ve çevrelemek amacıyla öncelikle askeri gücünü geliştirmeye çalışmaktadır. 2020 verilerine göre Yunanistan Gayri Safi Milli Hasılasının yüzde 2.58'ni askeri harcamalara kullanırken Türkiye'de bu oran 1.91'dir (NATO, 2020). Yunanistan'ın bu harcamaları yapmasında geçmişten gelen Türk düşmanlığı yer almaktadır. Yunanistan, öz anlatısında yer alan mağdur ülke kimliği ile Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin kazanç sağlamasını engellemek ve onu çevrelemek için kendi iç kaynaklarını kullanmasının yanında tarihten gelen ittifaklara dayanma rutinlerinde yer alan alışkanlığı ile ittifakları ve diplomasiyi kullanmaktadır.

Yunanistan'ın bölgedeki ittifak ve işbirliği çabaları çok yönlüdür. Yunanistan, Türkiye'nin bölgede anlaşmazlık yaşadığı ülkelerle ikili ilişkiler geliştirmektir. Yunanistan, ulusal çıkarlarının gerçekleştirilmesinde ülkeler arasında ekonomik

bağlarını kurmaya ve geliştirmeye çalışmaktadır. Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon rezervleri 1990'lardan bu güne Ege'deki tekrarlayan çatışmada kullanılan stratejilerden biri olan ekonomik diplomasinin geliştirilmesine neden olmuştur. Akdeniz Bölgesinde hidrokarbon rezerv yataklarının bulunması, kıyıdaş devletlerarasında yukarıda da değinildiği üzere yeni işbirliği ve ittifakların kurulmasına temel oluşturmuştur. Yunanistan, GKRY ve İsrail, Doğu Akdeniz doğal gazının Avrupa'ya taşınması için 2018 yılında EastMed botu hattı üzerine mutabakata varmıştır. EastMed projesiyle bölgedeki doğalgazın taşınması amacıyla, AB Enerji Direktörlüğü finansmanıyla İtalyan Edison ve Yunan DEPA şirketleriyle anlaşılmıştır. Projenin 5 yıl içerisinde tamamlanarak, yılda yaklaşık olarak 16 m3 doğalgazın İsrail Leviathan havzasından Kıbrıs'a, sonrasında Girit Adası üzerinden Yunanistan'a ulaştırılarak İtalya ve Bulgaristan piyasalarına ulaştırılması hedeflenmektedir (Akyener, 2017). Bu proje ile birlikte AB'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığının azalması ve GKRY'nin ekonomik açıdan rahatlatılması düşünülmektedir. Bu proje kapsamında ittifakın arkasındaki asıl gücün AB olduğu öngörülebilir (Yılmaz, 2020, s. 39). Yunanistan, Mısır, GKRY, İsrail, İtalya, Filistin ve Ürdün'ün katılımı ile 16 Ocak 2019 tarihinde "Doğu Akdeniz Doğal Gaz Forumu Vakfı Sözleşmesi" imzalanmış ve bölgedeki doğalgazın araştırılması ve kullanılmasıyla ilgili işbirliğine yönelik zemin oluşturulmuştur. Kıyıdaş ülkeler olan Türkiye, KKTC ve Libya forumda yer almamıştır. Bu anlaşma ile Akdeniz'e kıyısı olan ülkeler iki eksene ayırılmıştır. Mısır, Yunanistan, İsrail, Ürdün ve GKRY bir ekseni oluştururken, Türkiye, KKTC ve Libya diğer ekseni oluşturmaktadır (Yılmaz, 2020, s. 40).

Doğu Akdeniz'de kendisine karşı kurulan eksene cevap olarak Türkiye, Kasım 2019'da Libya'nın uluslararası sistemde kabul gören Trablus merkezli Ulusal Mutabakat Hükümeti'yle denizcilik ve güvenlik alanlarına yönelik olarak "Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırasını" uygulamaya koymuştur. Bu mutabakat ile Türkiye, Doğu Akdeniz'de Libya ile karşılıklı deniz yetki alanlarını belirlemiştir. Türkiye, Yunanistan ve GKRY'nin ittifakıyla Doğu Akdeniz doğalgazının Avrupa'ya taşınmasını sağlayacak olan boru hattı projesini etkisizleştirmiştir. Bu adımla Türkiye, Yunanistan ve GKRY tarafından ilan edilmiş olan MEB'leri tanımamıştır. (Yılmaz, 2020). Ağustos 2020 tarihinde Türkiye'nin hamlesi üzerine Yunanistan, Mısır ile birlikte yeni bir Münhasır Ekonomik Bölge anlaşmasına imza atarak, her iki tarafın bu belirlenen bölgede mevcut kaynakların en üst düzeye çıkarılması amaçlanmıştır. Bu anlaşmanın, taraf ülkelerin karşılıklı deniz yetki alanlarının sınırları belirlenerek, Türkiye ve Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin daha önce ilan ettiği ekonomik bölge anlaşmasının etkisizleştirilmesi amacıyla yapıldığı tahmin edilmektedir (Acer, 2020, s. 2).

Yunanistan, bölgeye kıyısı olmayan üçüncü devletlerin bölgeye ilgisini artırarak Türkiye karşıtı ittifaklar oluşturmaya çalışmaktadır. Bunun için Ocak 2020'de Yunanistan, Fransa, Mısır ve GKRY Dışişleri Bakanları düzeyinde gerçekleştirilen toplantıda Doğu Akdeniz'de stratejik ilişkilerin doğasına uygun olacak bir şekilde

başta silahlı çatışma, düzensiz göç ve terörizm alanları olmak üzere birçok alanda işbirliği yapılması üzerine kararlar almıştır. Bölge dışı aktörler olan Rusya, ABD, İtalya ve Katarlı enerji şirketlerinin bölgedeki doğalgaz yataklarına olan ilgisi artmıştır (Yılmaz, 2020, s. 41). 2019 yılında Yunanistan ile ABD, Karşılıklı Savunma ve İşbirliği Anlaşması kapsamında ABD yatırımı ile Suda ve Dedeağaç limanında üstlerin kurulması ve geliştirilerek modernize edilmesi amaçlanmıştır. Yunanistan bu anlaşmayla askeri anlamda bölgede Doğu'dan gelen tehlike olarak algıladığı Türkiye'ye karşı kendini güvenli hissetmek için hareket etmiştir. Yunanistan'ın ittifak çabaları incelendiğinde geçmişte Akdeniz'de yaşanan büyük güç gerilimi akla gelmektedir (Ayman, 2021, s. 346).

Yunanistan, Ege ve Kıbrıs sorunlarında, sorunların AB sorunları olarak değerlendirilmesini sağlamaya çalışmaktadır. Türkiye üzerinde bu tarz bir baskının yaratılması Yunanistan'ın geleneksel dış politika rutinleri arasındadır. AB ise bir bütün olarak Doğu Akdeniz'de Yunanistan'ın politikalarına paralel olarak hareket etmemektedir. İspanya, Türkiye'yi stratejik ortak olarak değerlendirirken, İtalya ise Libya Mutabakat hükümetini desteklemekte ve Doğu Akdeniz'de her iki tarafla ortak sondaj faaliyetleri içine girmektedir. Almanya ise bölgede her iki ülke arasında gerilimi azaltmak için arabuluculuk faaliyetleri gerçekleştirmektedir (Ayman, 2021, s. 348).

Yunanistan ikili işbirliklerin yanı sıra Yunanistan-GKRY-Mısır, Yunanistan-GKRY-İsrail, Yunanistan-GKRY-Lübnan, Yunanistan-GKRY-Ürdün, Yunanistan-GKRY-Filistin olmak üzere üçlü zirveler yapmıştır. Bu zirveler dâhilinde Yunanistan-İsrail, Yunanistan-Mısır, GKRY-İsrail ve GKRY-Mısır arasında savunma ve güvenlik anlaşmaları ile ortak askeri tatbikatlar yapılmaktadır. Türkiye Yunanistan'ın merkezde yer aldığı bu işbirliklerine yönelik, enerji ekonomisi ekseninde sismik araştırma ve sondaj faaliyetleri başlatmış, askeri düzeyde ise Ege denizinde uyguladığı mutat donanma faaliyetlerinin yanında 2019 yılında tüm denizlerde eş zamanlı olarak Mavi vatan tatbikatı gerçekleştirmiştir (Kozanhan, 2022).

Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'de Türkiye'ye karşı uyguladığı politikalar değerlendirilirken askeri ve stratejik boyut kadar tarihi-psikolojik boyut da önemlidir. Devletler öz anlatılarını oluştururken geçmiş zaferlerin yanı sıra orak acı ve felaketlerini de kullanmaktadır. Geçmiş tarihlerde yaşanmış olan kayıplar, mağduriyet hissinin oluşmasını beraberinde getirmektedir (Ayman, 2021, s. 335). Öz anlatılar aracılığıyla toplumun ben imajında yer alan mağduriyet hissi, devletlerin dış politika rutinlerinin bir parçası halini alır ve bu hissiyatın varlığı ile devletler kendilerini güvende hisseder. Yunanistan'ın Doğu Akdeniz politikası; Türkiye'nin mukayeseli askeri gücü ile başa çıkmak, onun sahip olduğu imkânları engellemek ve her alanda çevrelemektir. Özetle Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'deki işbirliği ve ittifak çabaları, tarihsel süreçteki Türkiye karşıtı ittifak çabalarının bir yansıması niteliğindedir.

Sonuç

Çalışmada yer alan literatür taraması ve güncel veriler ışığında analiz edildiğinde Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'de kurduğu ve geliştirmeye çalıştığı ittifakların, Yunanistan'ın ontolojik güvenlik anlatısı çerçevesinde oluştuğu görülmektedir. Dış politikada Türkiye-Yunanistan arasındaki tekrarlayan çatışma, Yunan kimliğinin bir parçası olarak sürdürülmektedir. Doğu Akdeniz krizi bu bağlamda önemli bir kırılma olarak değerlendirilmelidir. Askeri, ekonomik ve diplomatik olarak kendisinden üstün gördüğü Türkiye'yi sınırlandırmak ve çevrelemek üzerine politikalar yürüten Yunanistan, hem iç siyasi krizlerini Türk düşman imgesi üzerinden aşmaya çalışmakta hem de dış politikada çatışmacı söylemi devam ettirmek istemektedir.

Yunanistan ve Türkiye arasında Doğu Akdeniz merkezli gelişen bu çatışma dinamiklerine, orta ve uzun vadede Ege'deki adaların silahlandırılması sorununun eklenmesi kaçınılmazdır. AB ve ABD ile geliştirilen askeri ve ekonomik ittifakların temelinde Türkiye'yi Ege denizinde yalnızlaştırma siyaseti benimseyen Yunanistan'ın, bu siyaseti Avrupa merkezli bir bütünlüğe taşımasının önünde ise çeşitli engeller söz konusudur. Bu engellerin başında, Yunanistan siyasetinin AB eksenindeki inandırıcılığı ve argümanlarının geçerliliğinin sorgulanması gelmektedir. Ekonomik ve siyasi krizlerdeki performansı ile AB nezdinde eleştirilen Yunanistan, politik güvenirliği sorgulanan ve uzun vadeli yapısal reformları uygulamakta kaçınan siyasi bir görünüme sahiptir.

Türkiye açısından değerlendirildiğinde ise Yunanistan'ın ontolojik güvenlik merkezli siyaseti karşısında, ekonomik ve askeri tedbirlerin alınması kaçınılmazdır. Söz konusu tedbirlerin, Doğu Akdeniz'e kıyıdaş ülkelerle yapıcı ve uzun vadeli ilişkiler temelinde kurulması gerekmektedir. Son yıllarda İsrail ve Mısırla geliştirilen ilişkiler bu olumlu paradigma değişikliğinin göstergesi niteliğindedir. Bu yönüyle dış politikanın reel politik ve artan çatışma riskleri merkeze alınarak, çok taraflı diplomasi merkezinde geliştirilmesi Türk dış politikası açısından rasyonel bir tercih mahiyetindedir.

Kaynakça

2021 Military Strength Ranking. (2021). Global Firepower Index Retrieved: https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php adresinden alındı

Acer, Y. (2020). Doğu Akdeniz'de Mısır-Yunanistan Deniz Sınırı Antlaşması ve Türkiye Raporu. *(293)*. SETA.

Akyener, O. (2017). *Doğu Akdeniz Boru Hattı Projesi*. TESPAM: https://www.tespam.org/dogu-akdeniz-eastmed-boru-hatti-projesi/ adresinden alındı

Anderson, B. (2006). *İmagined Communities Reflections on the Orgin and Spread of Nationalism.* London: Verso.

Ayman, G. (2021). Ege'den Doğu Akdeniz'e Yunan Dış Politikasında Güç, Tehdit ve İttifaklar. M. Ak, H. Alkan, & M. Ünver (Dü) içinde, *Coğrafya, Tarih ve Uluslararasası Hukuk Boyutlarıyla Küresel ve Bölgesel Denklemde Ege ve Doğu Akdeniz.* İstanbul: Istanbul University Press.

Bauman, Z. (2017). *Kimlik.* (M. Hazır, Çev.) Heretik Yayıncılık.

Berkes, N. (2002). *Patrikane ve Ekümeniklik.* Analiz Basım Yayım.

Brecher, M. (2016). *The World of Protracted Conflicts.* Lexington Books.

Clogg, R. (2007). *Modern Yunanistan Tarihi.* (D. Şendil, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları,.

Düzgün, A. N. (2019). Turkish Foreign Policy towards Israel (2008-2019): Routines, Identity and Ontological Security. Z. A. Kişman içinde, *Turkey in International Arena: Political and Economic Relations* (s. 3-46). Arad: Editura Universităţii "Aurel Vlaicu".

Ertem, H. S., & Düzgün, A. N. (2021). Uluslararası İlişkiler Disiplininde Ontolojik Güvenlik Teorisi: Kavram ve Literatür Odaklı Bir İnceleme. *Güvenlik Stratejileri Dergisi, 17*(37), 39-83.

Giddens, A. (1998). *Modernliğin Sonuçları.* Ayrıntı Yayınları.

Heraclides, A. (2019). The Unresolved Aegean Dispute: Problems and Prospects. G. A. Çakmak, & A. Heraclides içinde, *In Greece and Turkey in Conflict and Cooperation.* (s. 89-108). Routledge.

Hobsbawm, E. J. (2010). *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik.* (O. Akınhay, Çev.) Ayrıntı Yayınları.

Kinnvall, C. (2002). Nationalism, Religion and the Search for Chosen Traumas: Comparing Sikh and Hindu Identity Constructions. *Ethnicities, 2*(1).

Kinnvall, C. (2017). Feeling Ontologically (In)secure: States, Traumas and the Governing of Gendered Space. *Cooperation and Conflict, 52*(1).

Kinnvall, C., & Nesbitt-Larking, P. (2011). *The Political Psychology of Globalization: Muslims in the West.* Oxford: Oxford University Press.

Kozanhan, M. K. (2022). Enerji Politikaları ve Güvenlik Bağlamında Doğu Akdeniz. *ANASAM, 3*(1), 55-76.

Küçük, A. (2021). Ontolojik Güvenlik Bağlamında Türk[iye]-Yunan[istan] Çatışması. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5*(Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı), 21-39.

Laing, R. (1991). *The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness.* UK: Penguin.

Millas, H. (2002). Milli Türk Kimliği ve 'Öteki'(Yunan). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* (Cilt 4, s. 193-201). içinde İletişim Yayınları.

Mitzen, J. (2006). Anchoring Europe's Civilizing Identity: Habits, Capabilities and Ontological Security. *Journal of European Public Policy, 13*(2).

Mitzen, j. (2006). Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma. *European Journal of International Relations, 52*(3), 341–370.

Mitzen, J., & Larson, K. (2017). Ontological Security and Foreign Policy. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*.

NATO. (2020). *Defense Expenditure of NATO Countries (2013-2020).* https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_178975.htm adresinden alındı

Ortaylı, İ. (1985). Balkanlar'da Milliyetçilik. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 4). içinde İletişim Yayınları.

Özkırımlı, U. (2010). *Milliyetçilik Üzerine Güncel Tartışmalar Eleştirel Bir Müdahale.* (Y. Başkavak, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Özkırımlı, U., & Sofos, S. A. (2013). *Tarihin Cenderesinde Yunanistan ve Türkiye'de Milliyetçilik.* (S. T. Özsakınç, & Ö. Bülbül, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,.

Özsüer, E. (2015). Tarihin "Öteki" Yüzü: Türkiye ve Yunanistan Örneğinde Tarihi Yeniden Algılamak. *Turkish History Education Journal, 4*(2), 165-201.

Rumelili, B., & Adısönmez, U. C. (2020). Uluslararası İlişkilerde Kimlik-Güvenlik İlişkisine Dair Yeni bir Paradigma: Ontolojik Güvenlik Teorisi. *Uluslararası İlişkiler, 17*(66), 23-39.

Smith, A. (2017). *Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik.* (B. F. Çallı, Çev.) İstanbul: Alfa Basım Yayın.

Steele, B. J. (2005). Ontological Security and the Power of Self-Identity: British Neutrality and the American Civil War. *Review of International Studies, 31*(3), 519-540.

Steele, B. J. (2008). *Ontological Security in International Relations: Self-Identity and the IR State.* Routledge.

Şeker, B. Ş. (2019). Doğu Akdeniz Enerji Güvenliği Ekseni: Yunanistan-Gkry'nin Muhtemel Politikalarının Analizi Ve Türkiye'nin Tutumu. D. Güler, A. Yıldız, & İ. Savaş (Dü) içinde, *Yeni Deniz Güvenliği Ekosistemi ve Doğu Akdeniz.* İstanbul: Tasam Yayınları.

Yılmaz, E. A. (2020). Doğu Akdeniz'deki Gelişmeler Doğrultusunda Türk Dış Politikası'nın Dünü ve Bugünü. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 48*, 27-48.

2010-2021 YILLARINDA AB VE NATO'NUN BATI BALKANLARDA GÜVENLİK TOPLULUĞU OLUŞUMUNA ETKİSİ

Nesibe Gül KILIÇ[01]
Halit Ahmet KAHRAMAN[02]

Özet

Bu çalışmada AB ve NATO'nun Batı Balkanlarda bir güvenlik topluluğu oluşturmaya yönelik politikaları incelenmiştir. Literatürde yer alan çalışmaların birçoğunda bölgede etkin iki uluslararası örgüt olan AB ve NATO'nun faaliyetleri, bölgede yaşayan toplumlardan çok devlet elitleri odaklı ve bölgesel entegrasyondan ziyade ulus devlet entegrasyonuna dayalı olduğu iddia edilmektedir. Bununla birlikte söz konusu iki örgütün 2010'lardan itibaren bölgesel entegrasyonu bölge devletlerine bir üyelik şartı olarak koştuğu gözlemlenmektedir. Bu çalışmada, AB ve NATO'nun bölge devletlerine karşı uyguladığı politikalarda bölgesel entegrasyonu bir şart olarak sunmasına rağmen bu şartın politik uygulamalarda ne kadar yer aldığı incelenmiştir.

Çalışmada yöntem olarak karşılaştırmalı tarihsel analiz metodu kullanılmıştır. AB ve NATO'nun bölgeye yönelik oluşturduğu politikalar mukayeseli biçimde incelenmiştir. Buradan hareketle öncelikle ilgili iki örgütün yayınladığı raporlar analiz edilmiş ek olarak ikili ve çok taraflı zirve, anlaşmalar ve politika tavsiyeleri değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Balkanlardaki güvenlik tehditlerinin içsel ve organik olması bölgesel entegrasyonun önemini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda son on yılda AB ve NATO bölgedeki aktörler arasında güven, karşılıklı bağımlılık ve kolektif kimlik gibi bölgesel güvenlik topluluğunun inşasında öne çıkan konulara yeterince önem vermemeyi sürdürmüştür. Bununla birlikte bu çalışmada iki uluslararası örgütün bir Balkan güvenlik topluluğu oluşturmaktan ziyade temel çabaları bölgeyi Avrupa Atlantik güvenlik topluluğuna dahil etmekle sınırlı kaldığı ortaya konulmuştur. AB ve NATO'nun inşa etmeye çalıştığı Avrupalı kimliği halihazırda zayıf olan Balkan kimliğinin ortadan kalkmasına neden olmaktadır. AB ve NATO'nun bu bölgedeki toplumsal düşmanlıkları ortadan kaldırmak adına diğer aday ülkelere uygulanan

01 Doktora Adayı, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, nesibegulkilic@gmail.com, 0000-0002-5190-3846
02 Arş. Gör., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, hakahraman@ticaret.edu.tr, 0000-0002-9225-4125

prosedürlerden farklı süreç, mekanizma ya da araçları etkin bir şekilde kullanmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, AB, NATO, Bölgesel Güvenlik Topluluğu

Abstract

In this study, the policies of the EU and NATO to create a security community in the Western Balkans are examined. Some articles and reports claim that the activities of the EU and NATO, which are two active international organizations in the region, are focused on state elites rather than societies and based on nation-state integration rather than regional integration. Moreover, it is observed that the two IGOs have imposed the development of regional integration as an important condition of membership to the Balkan states since the 2010s. In this research, how much this condition takes place in political practices in the region have been examined.

Comparative historical analysis is used as a method in this study. The policies of the EU and NATO towards the region have been examined comparatively. From this point of view, firstly, the reports published by the two IGOs were analyzed, and then, bilateral and multilateral summits, agreements, and policy recommendations are analyzed.

The endogenous and organic nature of security threats in the Balkans reveals the importance of regional integration. In this context, in the last decade, the EU and NATO have continued to pay insufficient attention to issues that can contribute to the development of a regional security community, such as trust, interdependence, and collective identity among the actors in the region. In addition, these two IGOs are trying to integrate the region into the Euro-Atlantic security community rather than creating a Balkan security community. The EU and NATO have been trying to construct the European identity, but it causes the already weak Balkan identity to disappear. Therefore, the EU and NATO do not effectively use such processes, mechanisms, or tools which are different from the procedures applied to other candidate countries in order to eliminate social hostilities in the region.

Keywords: Balkans, EU, NATO, Regional Security Community

Giriş

Bu çalışma, iki önemli uluslararası örgüt olan NATO ve AB'nin Batı Balkan ülkeleri içinde ve arasında güven ve aidiyet duygularına dayanan güvenlik topluluğu oluşum sürecinde nasıl bir rol oynadıklarını incelemektedir. 1950'lerde Karl Deutsch (1957) tarafından temellendirilmeye başlanan ve bundan 40 yıl sonra Emma-

nuel Adler ve Michael Barnett (1998) tarafından yeniden canlandırılan ve geliştirilen güvenlik topluluğu fikri, devletlerin güvenlik ikileminden farklı bir mantık benimseyerek güvenlik algılarını nasıl yeniden yapılandırabileceklerini anlamanın bir yolunu sunmaktadır. Çalışmada öncelikle güvenlik topluluğu kavramının literatürde nasıl alındığı kısaca incelendikten sonra bölgeyi daha yakından anlamak adına Batı Balkanlarda yaşanan güvenlik problemleri ve krizlerin kısa tarihi ele alınacaktır. Üçüncü bölümde ise Batı Balkanlarda güvenlik topluluğu inşası sürecine Uluslararası Örgütlerin nasıl bir katkı sağladığını anlamak adına bölge ile en çok etkileşim kuran iki örgüt olan Avrupa Birliği ve NATO'nun bölgeye yönelik uyguladığı programlar ve girişimler incelenecektir. Özellikle AB'nin uyguladığı Stabilisation and Association Process (SAP) ve NATO'nun uyguladığı Partnership for Peace (PfP) programları bölge devletlerinin bu örgütlerle ilişkilerini derinden biçimlendirmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise bahsi geçen uluslararası örgütlerin bölgede oldukça zayıf düzeyde kalan güvenlik topluluğu gelişim sürecine nasıl bir katkıda bulundukları tartışılacaktır. Bu çalışmanın ortaya koyduğu üzere AB ve NATO'nun bölgeye yönelik uygulamış olduğu politika ve programlar Batı Balkan devletlerinde yapısal reformlara yönelik bir dizi eylemin hayata geçirilmesini desteklemiştir ancak bu kurumlarla hayata geçen ortak bir topluluk olmaya yönelik sosyalleşme süreci yukarıdan aşağı bir entegrasyon yaklaşımının etkisiyle elit düzeyinde kalmış ve toplum düzeyindeki sosyalleşme süreci ortak bir bölgesel kimlik, aidiyet ve bizlik duygusu yaratma konusunda henüz gelişmemiştir. Ayrıca kendi birliklerine üye olma motivasyonuyla şekillendirilen AB ve NATO'nun Batı Balkanlara yönelik olarak uyguladığı programların "Balkan" yerine "Avrupalı" olma ortak kimliğine yönelik olması, bölge devletlerinin içsel dinamikleriyle şekillenen kendilerine özgü bir güvenlik topluluğu kurmalarını güçleştirmektedir.

Çalışmada öncelikle kavramsal ve teorik açıdan güvenlilik topluluğu anlatılacaktır. Ardından Soğuk Savaş sonrasında Batı Balkanlar'da yaşanan gelişmelere değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise tarihsel süreçte AB ve NATO'nun Balkanlara yönelik uyguladığı politikalar anlatılmıştır. Son bölümde ise çalışmaya konu olan yıllar arasında AB ve NATO'nun Balkanlar'da güvenlilik topluluğu oluşumuna katkıları incelenmiştir. Elbette bu kısa çalışmada, Batı Balkanlar bölgesindeki güvenlik topluluğu inşası sürecine uluslararası örgütlerin yaptıkları katkının bütünlüklü bir analizini ortaya koymak mümkün değildir. Toplumun tüm katmanlarında ortak bir topluluk olma sürecine dair nasıl bir bakış açısının ve etkinin var olduğunun anlaşılması için bölgede yapılacak anket ve mülakat çalışmalarının bu tür bir araştırmaya katkısı büyük olacaktır.

1. Kavramsal ve Teorik Açıdan Güvenlik Topluluğu

Güvenlik topluluğu kavramı, 1957 yılında Deutsch'un (s.5) yaptığı tanımla şekillenmeye başlamıştır. Bu tanıma göre güvenlik topluluğu, o topluluğun üyelerinin

fiziksel olarak birbirleriyle savaşmayacakları ve anlaşmazlıklarını başka bir yolla çözeceklerine dair gerçek bir güvencenin bulunduğu birbiriyle entegre olmuş bir topluluktur. Entegrasyon ile bir bölge içinde, bir topluluk duygusunun ve bu topluluklar arasında uzun bir süre için barışçıl değişim beklentilerini temin edecek kadar güçlü ve yaygın kurum ve uygulamaların elde edilmesi kastedilmektedir. Topluluk duygusuyla, bir gruptaki bireylerin en azından sosyal sorunları 'barışçıl değişim' süreçleriyle çözülmesi gerektiği ve çözülebileceği konusunda ortak inanca sahip oldukları belirtilmektedir. Barışçıl değişim ile ise sosyal sorunların büyük ölçekli fiziksel güce başvurmadan kurumsallaşmış prosedürlerle çözülmesi kastedilmektedir.

Deutsch ve arkadaşları (1957, s.6) birleşmiş ve çoğulcu olmak üzere genel olarak iki tür güvenlik topluluğu olduğunu savunmuşlardır. Birleşmiş güvenlik topluluğu, önceden bağımsız olan iki veya daha fazla birimin aynı hükümete sahip daha büyük tek bir birim haline gelerek resmi olarak birleşmesi ile oluşur. Deutsch, ABD'nin oluşumunu birleşmiş güvenlik topluluğunun başlıca örneği olarak göstermiştir. Buna karşılık, çoğulcu güvenlik topluluğunu oluşturan birimler ise resmi hükümetlerinin hukuki bağımsızlıklarını sürdürürler. Ole Wæver (1998) daha sonra çoğulcu güvenlik topluluğunu, siyasi anlaşmazlıklarının şiddet içermeyen yollarla çözüleceğine dair güvenilir beklentileri paylaşan bir grup siyasi topluluk olarak tanımlamıştır. Benzer bir biçimde Alexander Wendt (1995, s.73) güvenlik topluluklarının devletlerin anlaşmazlıkları savaşsız bir biçimde çözmek için birbirlerine güven duydukları ortak bilgi ile oluştuğunu düşünmüştür. Dolayısıyla bir güvenlik topluluğu, aktörlerin ortak normlar ve değerler konusunda bilgilerini geliştirdikleri etkileşim sürecinden doğmakta ve bu süreç tarafından sürdürülmektedir. Bu bilgi ve örüntü-öngörülebilirliği, bir güvenlik topluluğu olarak aralarındaki düzeni sürekli olarak yeniden tanımlamalarına olanak tanır. Adler ve Barnett (1998, s.30) ise güvenlik topluluğunu "insanların barışçıl değişime ilişkin güvenilir beklentilerini sürdüren egemen devletlerden oluşan ulus ötesi bir bölge" olarak tanımlamıştır.

İş birliği, güvenlik topluluklarının altında yatan bütünleşmenin bir topluluk duygusunu karakterize eden karşılıklı çözüm oluşturma faaliyetlerini yansıtması açısından önemli bir nosyondur. Bu nosyon daha çok karşılıklı sempati duyma, sadakat, biz olma hissi, güven ve anlayış ile ilgilidir (Deutsch v.d., 1957, s.129). Bütünleşmiş devletler topluluğunun etkileşimleriyle gelişen bu tür bir iş birliği anlayışı, bütünleşmenin altında yatan bir kolektif kimliğe işaret eder. Kolektif kimlik; karşılıklı dikkat, iletişim, ihtiyaçların algılanması ve karar alma süreçleri içinde karşılıklı yanıt verebilirliğin gelişmesiyle oluşur (Deutsch v.d., 1957, s. 36). Önceden de belirtildiği üzere Deutsch ve arkadaşları (1957, s.5) barışçıl değişim kavramını benzer bir anlayışla ele alarak; güvenlik topluluğunun üyelerinin birbirleriyle fiziksel olarak savaşmayacaklarına, aralarında çıkabilecek anlaşmazlıkları başka

bir yolla çözeceklerine dair gerçek bir güven algısı duymalarıyla barışçıl değişimin gerçekleşeceğini düşünmüşlerdir.

Adler ve Barnett (1998, s.38) güvenlik topluluklarının ortaya çıkmasını kolaylaştıran üç faktör olduğunu ileri sürmüştür: (i) hızlandırıcı koşullar; demografi, ekonomi, çevre, sosyal gerçekliğin yeni yorumları ve dış tehditlerdeki değişiklikler; (ii) karşılıklı güven ve kolektif kimliğin geliştirilmesine yardımcı olan faktörler; faaliyet, organizasyon ve sosyal öğrenme ve (iii) barışçıl değişimin güvenilir beklentileri için gerekli koşullar; karşılıklı güven ve kolektif kimlik. Adler ve Barnett (1996, s.86) ortak tehdit algıları, ticari fayda beklentileri ve bir dereceye kadar kolektif kimlik ile şekillenen 'yeni doğmakta olan güvenlik topluluğunu' güvenlik topluluğu inşasının en erken aşaması olarak tanımlamaktadır. Literatürde olgun bir güvenlik topluluğu oluşturma süreci ise güvenlik topluluğuna dahil devletlerin gelişmiş demokrasilere sahip olmalarıyla ilişkilendirilmiştir. Örneğin Vasquez (1986, s. 288) demokratik güvenlik topluluğunu, barış-düzen formunun en üst düzeyi olarak tanımlamıştır. Demokratik güvenlik topluluğunun temel özelliği, vatandaşlarının tercihlerine cevap verebilme kapasitesine sahip olmasıdır. Bu yaklaşım, demokratik devletlerde karar vericiler, çatışmaları uzlaşma ve şiddete başvurmadan çözmeye çalışacakları ve diğer demokratik devletlerdeki karar vericilerin durumu aynı şekilde algılamasını bekleyecekleri varsayımına dayanmaktadır (Rengger, 2000, s. 115).

Güvenlik topluluğu kavramını anlamada önemli olan nosyonlardan biri sosyalleştirici güç kavramıdır. Literatürde sosyalleştici güç, herhangi bir toplumu oluşturan bireylerin ve küçük grupların alışkanlıklarını ve davranışlarını şekillendirme gücü olarak ele alınmaktadır. Bu noktada kabiliyet olarak ele alınan güç, devlet seçkinlerinin politika tercihlerini şekillendirmek için dış aktörlerin sosyalleştirici gücünü göstermektedir. Yani, dış aktörler 'biz'liği oluşturan ortak anlamları belirlemekte, olayların anlamlarını tanımlamakta ve böylece sosyalleşmiş devletlere etkileşimlerini nasıl yorumlayacağını öğretmektedir (Bially-Mattern, 2005, s. 53). Sosyalleştirici güç kavramı, sosyalleşmenin hem öğretici hem de zorlayıcı mekanizmalarını içerir. Örneğin dış aktörler kurumlarına üyelik olasılığını devlet davranışlarıyla ilişkilendirerek katılım şartlılığını, Balkanları yatıştırmak için önemli bir araç haline getirebilmektedir (Levi, 1964, s. 24).

Kavalski'nin (2008, s. 53) çalışmasında Balkan devletlerindeki karar verici otoritelerin yani siyasi elitlerin sosyalleşmesi, ilişkilerin güvenlik topluluğu çatısına girişinin ilk basamağı olarak görülmektedir. Seçkin güvenlik topluluğu, ortak uygulamaların ve kurumların benimsenmesiyle tanımlanmaktadır. Seçkinlere odaklanmak, devletlerin gözlemlenebilir davranışları aracılığıyla teşvik edilen normların ve kuralların kurumsallaşmasının izini sürmeye izin verdiği için önemlidir (Adler ve Haas, 1992, s. 372). Bu sebeple bu çalışmada elitlerin sosyalleşme düzeyine bakmak güvenlik topluluğu oluşum sürecini anlamak açısından oldukça önemlidir, diğer yandan bütünleşen toplumların yalnızca elitlerden oluşmadığını

ve güvenlik topluluğu inşasının yalnızca yukarıdan aşağıya gerçekleşmek zorunda olmadığını göz önünde bulundurarak toplumu ve devlet içindeki farklı aktörlerin sosyalleşmesini de göz önünde bulundurmak gereklidir. Sosyalleşme dinamiklerini anlamak için bölgesel devlet seçkinlerinin hem dış aktörlerle hem de kendi aralarında kurdukları düzenli etkileşimi incelemek önem taşımaktadır. Bu sebeple okumaya devam ettiğiniz bu çalışmada Balkanlarda güvenlik topluluğu oluşum sürecini ilgilendiren kısa tarihçeye bakıldıktan sonra, öncelikle elitler arasındaki sosyalleşme düzeyi incelenecek ve sonrasında toplum düzeyinde güvenlik topluluğu oluşumunun hangi düzeyde olduğu anlaşılmaya çalışılacaktır.

2. Soğuk Savaş Sonrası Batı Balkanlar'da Yaşanan Gelişmeler

Literatürde Batı Balkanlar'ı Arnavutluk, Bosna-Hersek (BH), Hırvatistan, Kosova, Makedonya, Karadağ ve Sırbistan'dan oluşan yedi ülke kapsamaktadır (Tezcan, Aras& Günar). Balkanlar milliyetçilik akımının yaygınlaşmaya başladığı Fransız İhtilalinden 1. Dünya Savaşı'nın başlamasına etki eden, Yugoslavya gibi özgün bir devleti içinde barındıran ve Soğuk Savaş sonrası yaşanan çatışmalarla dünya siyasetinde siyasi, ekonomik ve toplumsal olarak ön plana çıkan bir bölgedir. Bölgede 2000'li yıllar itibariyle tarihte yaşanan gelişmelerden kaynaklı sorunlar ve bu sorunların uzantısı olan etnik gerilimler, sınır anlaşmazlıkları, göç ve mülteci akımları, silahların yayılması, organize suç ve yolsuzluklar gibi önemli sorunlar devam etmektedir (Taşkın, 2018, s.15; Baş, 2017, s.225). Bu çalışmanın kapsamı bağlamında ilerleyen başlıkta Batı Balkanların Soğuk Savaş sonrası tarihine dair bir anlatım yapılmıştır.

Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte uluslararası sistemde yaşanan belirsizlik süreci, (Maull, 2019, s.4) Balkanlar'ı da etkilemiştir. Başka bir değişle Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkilerin en istikrarsız bölgelerinden biri Balkanlar'dır. Bu belirsizlik döneminde bölgede yaşayan halklar arasında birbirini tetikleyen ve inşa eden şekilde milliyetçilik artmıştır. Artan milliyetçiliğin bir sonucu olarak bölgedeki farklı milletler kendi devletini kurmaya çalışmış ve bu süreçte sıcak çatışmalar yaşanmıştır.

Slovenya, Hırvatistan ve Makedonya sırasıyla 1991 ve 1992'de Yugoslavya Federasyonu'ndan bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Ertesi yıl BH de bağımsızlık talebinde bulunmasına rağmen Sırp direnişiyle karşılaşmıştır (Bowker,1998). Sırp direnişi Slobodan Miloseviç'in Yugoslavya'nın dağılması ile bölgedeki Sırp hâkimiyetini etnik milliyetçilik üzerinden kurmaya çalışmasından kaynaklanmıştır. BH'de 1995'e kadar devam eden çatışmalar NATO'nun müdahalesi ile son bulmuştur. Uluslararası toplumun yetersiz ve geç desteği nedeniyle 100.000'den fazla insanın öldürüldüğü ve 1 milyondan fazla kişinin yerinden edildiği tahmin edilmektedir (Kısacık & Banjaku, 2016). NATO müdahalesi sonrası ABD'nin etkisiyle Dayton

Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre Müslüman ve Hırvatların birliğini temsil eden Bosna-Hersek ve Bosna'daki etnik Sırplardan oluşan Sırp Cumhuriyeti kurulmuştur. (Gallagher, 2005, s. 132). Bosna Hersek'in aksine Karadağ'ın bağımsızlığı AB'nin destekleri ile daha kolay bir şekilde gerçekleşmiştir. Her ne kadar Sırbistan, Karadağ'ın bağımsızlığına istekli olamasa da AB'nin desteği ve BM Güvenlik Konseyi daimî üyeleri tarafından desteklenen bağımsızlık taleplerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Mayıs 2006'da yapılan ve büyük çaplı bir toplumsal çatışmanın gerçekleşmediği referandumda, Karadağ halkının %55,4'ü bağımsızlık yönünde oy kullanmıştır (Baş, 2017, s.50).

Kosova 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesine rağmen bağımsızlık ilanının uluslararası toplum tarafından tanınması sınırlı kalmıştır. Kosova, Sırbistan Cumhuriyeti içinde federal bir bölge olarak kalmıştır. 1990'ların sonuna kadar tansiyonun çok fazla yükselmediği bölgede Miloseviç'in Sırp milliyetçiliğini yeniden gündeme getirmesi ile çatışma riski artmıştır. BH'de yaşanan şiddetli çatışmaların tecrübesi nedeniyle uluslararası toplum BM onayı aranmaksızın NATO aracılığıyla çatışmalara müdahale etmiş ve çok fazla sıcak çatışma yaşanmadan sorun çözümlenmiştir. Bu NATO operasyonunu bölge ülkelerinden Arnavutluk ve Makedonya desteklemiştir. 2008 yılına kadar BM güvenlik bölgesi olarak yer alan Kosova'nın bağımsızlık süreci ise belirsizlik içinde kalmıştır. Şubat 2008'de bağımsızlığını tekrar ilan eden Kosova bu sefer özellikle Batı dünyasının öncülük ettiği geniş bir uluslararası tanınmaya sahip olmuştur. Kosova'nın 2008 anayasası BM'ye herhangi bir rol vermezken AB'nin Hukukun Üstünlüğü Misyonu'nun bölgedeki görevlerini tanımaktadır. Ayrıca Rusya, Kosova'nın bağımsızlığını tanımadığı için Kosova BM'ye üye olamamıştır.

Kosova'da çıkan sıcak çatışmalar nedeniyle 245000 Arnavut sığınmacı Makedonya'ya göç etmiştir (Baş, 2017, s.44). Bu göçmenlerin arasında Makedonya'da Arnavutluk'un egemenlik hakları olduğunu düşünen gruplar da bulunmaktadır. Bu gruplar gizli şekilde silahlanarak Makedonya güvenlik güçlerine karşı Şubat 2001'de sıcak çatışmalara sebep olmuşturlar. 100'e yakın ölümün gerçekleştiği çatışmalar, NATO'nun hızlı bir barışı koruma operasyonu ile büyümeden engellenmiştir.

Hem NATO hem de AB Soğuk Savaş sonrasında Doğu Avrupa ülkelerine odaklandığı için Balkanları ikincil bölge olarak algılamış, bölgedeki gelişmelere tepki veren etkin ve hızlı politikalar oluşturamamıştır. Fakat bu iki büyük uluslararası örgüt, Avrupa Atlantik kanadının güvenlik ve istikrarının Balkanlar'ın istikrarı ile bağlantılı olduğunu geç de olsa fark etmiştir. Bu bağlamda bu ülkelere üyelik ve müzakere süreçleri açık tutulmuştur. Hırvatistan (2009), Arnavutluk (2009), Karadağ (2017) ve Kuzey Makedonya (2020) NATO'ya dahil olmuştur. Bölgedeki Sırp saldırganlığının haricinde kalan yerler NATO üyesi olurken BH resmi aday statüsüne sahiptir. Kosova ve Sırbistan'ın aday devletler statüsüne sahip değillerdir.

AB'ye üyelik konusunda Batı Balkan ülkelerinin ilerlemesi çok farklı şekillerde gelişmiştir. Hırvatistan'ın (2013) erken bir şekilde Yugoslavya'dan ayrılması ve Batı ile olan yakın siyasi ve ekonomik ilişkileri Batı Balkanlardan AB'ye üye olan ilk ülke olmalarına yol açarken Sırbistan'ın saldırgan politikaları ve bölgeyi istikrarsızlığa sürüklemesi üyelik konusunda dezavantaja sahip olmalarına sebep olmuştur. Karadağ, Sırbistan, Arnavutluk ve Kuzey Makedonya ise aday ülke statüsüne sahip olarak müzakere süreçleri devam etmektedir. BH ve Kosova ise potansiyel aday konumundadır. (Baş, 2017, s.149).

3. Batı Balkanlarda Güvenlik Topluluğu Oluşum Süresi ve Uluslararası örgütler

3.1. AB'nin Batı Balkanlarda Uyguladığı Programlar

AB'nin Balkanlar'daki rolü, Kosova krizinin bir sonucu olarak niteliksel olarak değişmiştir. Kosova krizi öncesi AB'nin bölgeye yönelik politikası büyük ölçüde AB kurumları ile girişilen bir ilişkiden uzak olarak şekillenirken Kosova krizi sonrası AB'nin ortaklık ve üyelik programlarıyla ilerletilmiştir. 1999 öncesi dönemde AB bölge devletlerine yönelik somut bir üyelik beklentisi içine girmeden bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi teşvik etmiş, çeşitli insani yardımlar yapmış ve devletlerarası barışçıl ilişkileri güçlendirme taleplerinde bulunmuştur. Sonraki dönemde ise AB, belirli kriterlere uyulması koşuluyla üyelik olasılığını sunan daha proaktif bir yaklaşım benimseyerek, Balkan devletlerinin dış politika davranışlarını etkileyen AB'ye katılım faaliyetleri aracılığıyla Balkan devletlerinin AB standartlarıyla iç uyum sağlamalarını teşvik etmiştir (Kavalski, 2008, s. 121-122). Böylece Kosova krizi sonrası dönemde Avrupa barış kuşağının genişletilmesi ve güvenlik topluluğu inşasının teşvik edilmesi konusunda daha kurumsal ve somut adımlar atılmaya başlanmıştır.

2003 yılında Selanik Avrupa Konseyi'nde, bölgenin geleceği AB'nin ayrılmaz bir parçası olarak ele alınmıştır. 2017 yılında Avrupa Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker, "Kendi bölgemizde daha fazla istikrar istiyorsak, Batı Balkanlar için de güvenilir bir genişleme perspektifini sürdürmeliyiz." açıklamasında bulunmuştur. Aynı konuşmada Avrupa genişleme politikasının 2025'e AB'yi güçlendirme politikasının önemli bir parçası olması gerektiği, bunun AB'nin güvenliğine, ekonomik büyüklüğüne ve etkisine ve vatandaşlarına koruyabilme kapasitesine yapılan bir yatırım olduğunun altı çizilmiştir (EC, 2018, s. 3). Avrupa Komisyonu'nun 2018'de yayınladığı resmi raporunda benzer ve açık bir biçimde "Batı Balkanlar Avrupa'nın bir parçası" olarak ele alınmıştır (EC, 2018, s. 2).

Mart 2020'de AB üyesi devletler oybirliğiyle Kuzey Makedonya ve Arnavutluk ile katılım müzakerelerini başlatmaya karar vermişlerdir. Bosna-Hersek Şubat

2016'da sunulan AB'ye katılım başvurusu ile, Kosova ise Nisan 2016'da yürürlüğe giren İstikrar ve Ortaklık Anlaşması ile potansiyel aday konumuna gelmişlerdir.

2016'da bölgenin AB ile toplam ticareti, 2008'den bu yana %80 artarak 43 milyar Euro'nun üzerine çıkmıştır. Avrupalı şirketler, beş yıl içinde bölgede 10 milyar Euro'yu aşan doğrudan yabancı yatırımlarla Batı Balkanlar'daki en büyük yatırımcı şirketler haline gelmişlerdir. Böylece bölgenin Avrupa Birliği ile ekonomik ilişkisi ve karşılıklı bağımlılığı gittikçe artış göstermiştir (EC, 2018, s. 2). Ayrıca AB, bölgesel entegrasyonu artırmak ve AB ile bölge devletleri arasındaki sosyoekonomik uçurumu azaltmak amacıyla bölgeye yönelik bir dizi yatırım ve yardım programları gerçekleştirmiştir. 2021 yılında Avrupa Komisyonu bölge için yaklaşık 30 milyar Euro'luk Ekonomik ve Yatırım Planı'nı açıklamıştır. Covid-19 Küresel Salgını döneminde AB üyesi devletler bölge ülkelerine aşı yardımının yanı sıra 3,3 milyar Euro değerinde mali yardım paketi uygulamışlardır (EC, 2021).

3.1.1. SAP: AB'nin Batı Balkanlara Yönelik İstikrar ve İşbirliği Programı

Temelde AB genişlemesi, Avrupa içinde ve Avrupa sınırlarında güvenlik ve barışı konsolide etmekle ile ilgilidir ve AB, Batı Balkan ülkelerine yönelik politikasında net bir zaman çizelgesi ve perspektiften maalesef ki yoksundur. Nitekim Yugoslavya Federasyonu'nun dağılmasının ardından AB dış politikası bölgedeki olumsuz gelişmelere hazırlıksız yakalanmış ve dökülen kanı durduramamıştır. Ancak daha sonra 2000'lerde bölgedeki angajmanını artırarak, Orta ve Doğu Avrupa'da gösterdiği başarıyı tekrarlama umuduyla Balkan devletlerinin AB üyesi olma olasılıklarını artırmıştır (Noucheva 2012, s. 1). AB'nin bölgeye yönelik politikaları dört ana boyuta odaklanmaktadır. Bunlar; etkin devletlerin inşa edilmesi, demokrasinin pekiştirilmesi, açık ve liberal ekonomik sistemlerin gelişmesine izin verecek ekonomik reformların uygulanması ve bu ülkelerin üyelik için hazırlanmasıdır.

AB, Batı Balkanlardaki devletlerle ilişkilerini kurarken çeşitli programları devreye sokmuştur. Bunlardan en önemlisi 1999'da AB üyeliği olasılığını sunmanın bir yolu olarak Batı Balkanlar'daki ülkeler için SAP'dir. Farklı teorik perspektiflerden değerlendirildiğinde AB'nin bu politikaları havuç sopa metaforu, sosyalleşme, koşulluluk ve yayılma (spill over) gibi kavramlara atıfla açıklanmaktadır. Ancak üyelik müzakereleri için bir sözleşme olmamasına rağmen SAP, bölgedeki etnik çatışmanın özel mirasını ele alan bir girişimdir. Program, kurumsal kalkınma için önceki genişleme adaylarından beklenenden daha yavaş ve kademeli bir zaman çizelgesiyle bölgesel iş birliğinin vurgulayan bir yaklaşımı amaçlamaktadır (Europa web sitesi). Her bir ülkenin tekil şartlarını göz ardı etmeden Batı Balkan ülkeleri arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi için geliştirilen bir bölgesel yaklaşım hedeflenmiştir. SAP'nin temel özellikleri, asimetrik ekonomik liberalizasyonun dengelenmesi, ekonomik ve mali yardım, bütçe yardımı ve ödemeler dengesi desteği,

demokratikleşme ve sivil toplumun geliştirilmesi, mülteciler için insani yardım, ülkesine geri dönen kişiler için hukuki ve kamu alanında iş birliği ve yapıcı bir siyasi diyaloğun geliştirilmesidir (Grillot, Cruise and D'erman, 2010, s.74).

1999'daki başlangıcından bu yana, SAP'nin başlıca başarısı CARDS (Community Assistance for Reconstruction Development and Stabilisation) mali programı olmuştur. Yeniden İnşa ve İstikrar için Topluluk Yardımı olarak çevirebilecek bu program, ilgili ülkelerin özel ekonomik durumları ile SAP hedefleri arasında bağlantı kurmaktadır. Bu bağlamda Batı Balkan ülkelerinin AB'nin değer ve uygulamalarının gerçekleşmesi için gerekli olan reformlara ve kurumsal yapılanmaya odaklanır (Grillot, Cruise and D'erman, 2010, s.75). Finansal destek programı, kamu yönetimi, polis, sınır yönetimi, medya alanlarındaki reformları, yatırım ortamının iyileştirilmesi, demokratik istikrar, sivil toplumun güçlendirilmesi, ticaret, altyapı, çevre ve eğitim ile ilgili düzenlemelerin gerçekleştirilmesini kapsamaktadır ((Grillot, Cruise and D'erman, 2010, s.75).

İstikrar ve Ortaklık Süreci, Avrupa Birliği'nin nihai AB üyeliği hedefiyle oluşturulan Batı Balkanlar'a yönelik politikasıdır. İstikrar ve Ortaklık Süreci olarak bilinen mevcut AB genişleme süreci; devlet, demokrasi ve iyi komşuluk ilişkilerindeki zayıflıkları ele alırken aynı zamanda AB entegrasyonuna, yani bu ülkeleri gelecekte üye devletler olmaya hazırlamaya odaklanmaktadır. AB tarafında, Birliğin Batı Balkanlar'daki angajmanı, büyük ölçüde 1990'lardan önceki deneyimleriyle şekillenmiştir. 1990'ların başında Batı Balkanlar'daki çatışmalar sırasında AB, bölgedeki çatışmaları çözme konusunda büyük ölçüde zayıf ve aciz olarak algılanmıştır. Hırvatistan, Bosna ve daha sonra Kosova'da yaşanan çatışmalara müdahale etmeyi ve sahada barış misyonlarına liderlik etmeyi başaran ise ABD ve NATO olmuştur.

AB, Batı Balkanlar'a yönelik politikasında İstikrar ve Ortaklık Süreci ile ikili ve çok taraflı ilişkiler ağı kurmuştur. İstikrar ve Ortaklık Süreci, tüm Batı Balkan ülkelerinin AB'nin gelecekteki potansiyel üyeleri olarak kabul edilen 2003 yılında gerçekleşen Selanik Avrupa Konseyi'nde daha da güçlendirilmiştir. Batı Balkan ülkeleri, bölgeyi istikrara kavuşturmak ve serbest ticaret bölgesi oluşturmak amacıyla ilerici bir ortaklığa katılmışlardır. O zamandan bu yana, Batı Balkan ülkeleri üyelik yolunda çeşitli başarılar kaydetmiştir; Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti, Sırbistan ve Karadağ'ın adaylıkları tanınırken, Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Kosova hala potansiyel adaylar olarak görülmektedirler. Hırvatistan ise AB'ye Temmuz 2013'te dahil olmuştur.

AB genellikle nihai üyelik hedefi ile bölgede kendi standartlarını, normlarını ve kurallarını dikte etmiş ve bazen de muğlak bir başarı elde etmiştir. Chandler (2006), AB de dahil olmak üzere Batı'nın, yerel uygulamaları ve uzun vadeli meşruiyeti daha derin bir şekilde dikkate almadan Batılı olmayan toplumlarda kurumsal tasarım ve devlet inşasına odaklandığını savunmaktadır. AB söyleminin hala normatif bir yönü olmakla birlikte, son gelişmelerin bir sonucu olarak, eko-

nomik çıkarlar da Avrupa entegrasyonu ve onunla birlikte AB genişlemesi sürecinde kilit bir yer tutmaktadır. AB'nin ekonomik çıkarları şu anda çok sayıda üye devletteki mali krizlerin ardından yeniden tanımlanmıştır.

AB, bu konudaki deneyimsizliğine rağmen, devlet kurma çabaları yoluyla Batı Balkanlar'ı yalnızca barışın ve anlaşmazlıkların çatışmasız çözümü için gerekli temelleri oluşturmak için değil, aynı zamanda daha fazla çatışmayı önlemek için bölgedeki devletleri reformdan geçirmeyi amaçlamaktadır. 'AB üye devlet inşası' olarak adlandırılan süreç, çatışma sonrası zayıf toplumlarda devlet ve demokrasiyi sağlamlaştırmaya yönelik paralel gelişmeleri içerirken, aynı zamanda bu ülkeleri AB üyeliğinin koşullarını yerine getirmeleri ve Birliğe mümkün olan en kısa sürede katılabilmeleri için hazırlamaya çalmakta ve reformlar yapmaktadır.

SAP, önceki genişlemelerden iki önemli şekilde farklıdır. İlk olarak, her ülke kendi ilerlemesi temelinde değerlendirilir ve eski Yugoslavya'nın halefi olan ülkeler Birliğe büyük olasılıkla farklı tarihlerde katılacaklardır. İkinci olarak, SAP demokratikleşme ve piyasa entegrasyonuna odaklanır ve ayrıca devlet inşası, çatışma sonrası yönetim ve uzlaşma ile ilgili konuları ele alır. Bölgesel iş birliği, sürecin ana temalarından biridir. Bu, SAP'nin diğer genişleme süreçlerinden çok daha ayrıntılı ve spesifik olduğu anlamına gelmektedir. SAP'de kullanılan en önemli araç koşulluluktur. AB'nin Batı Balkan devletlerinin temel sorunlarından biri olan yönetim kapasitesini güçlendirmeye odaklanmaması, çoğu zaman geçici kararlarla bölgenin siyasi ve ekonomik sistemlerindeki uzun vadeli zayıflıklardan ziyade kısa vadeli sorunları ele alması, aday ve potansiyel aday devletler ile kendisi arasındaki asimetrik ve dengesiz ilişkiyi yeniden üreterek bölgedeki devletlerin kendine özgü koşullarını ve miraslarını ve yerel halkın ihtiyaç ve isteklerine cevap verememesi, dış 'genişleme' ile iç 'derinleşme' arasındaki gerilimler sonucu iç derinleşmeye daha fazla odaklanması temel problemler arasında yer almaktadır.

3.2. NATO'nun Batı Balkanlarda Uyguladığı Programlar

NATO'nun Balkanlardaki başlıca varlığı, bölgedeki iç çatışmalara doğrudan askeri müdahalesi ile gerçekleşmiştir. NATO, ilk başarılı barışı koruma operasyonunu 1995 yılında BH'ye yapmıştır. Bölgeye direkt ikinci askeri müdahalesi ise Kosova'ya olmuştur. Aynı zamanda NATO liderliğindeki kuvvetler bölgedeki ülkelerin güvenlik sektörünü reforme etmesine özellikle terörle mücadele çabalarına, savaş suçu şüphelilerinin yakalanmasına ve sivil-asker ilişkilerine katkı sağlamaktadır.

NATO askeri müdahalelerin dışında bölgede güvenlik ve istikrarın temini için Partnership for Peace (PfP) programını uygulamaktadır. 2021 yılı itibariyle BH, Sırbistan ve Karadağ PfP programına üyedirler. Programın temel amacı, aday olmayan ülkeler ve NATO arasındaki iş birliğini artırmaktır. Bu bağlamda NATO'ya aday ülkelerin kuvvet yapılarını ve yeteneklerini hazırlayarak NATO kuvvetleriyle

birlikte çalışabilme yeteneğini geliştirebilmektir. PfP'nin diğer özellikleri ise çerçeve belgesinde sıralanmaktadır. Buna göre; ilk madde uluslararası hukuk ilkelerinin, BM Şartı'nın, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin ve çeşitli uluslararası sınır anlaşmalarının, silah anlaşmalarının ve uyuşmazlık çözüm mekanizmalarının sürdürülmesini ve korunmasını içerir. İkinci madde ise silahlı kuvvetler üzerinde sivil kontrolün kurulması, ulusal savunma sistemlerinin tahkimi, savaş suçlularının aranmasında iş birliği ve nihayetinde gelecekteki barışı koruma ve insani operasyonlarda NATO ile ortak eylem kapasitesinin geliştirilmesini içeren artan şeffaflığı ve kurumsallaşmayı gerektirir. (NATO, 2020).

NATO sadece askeri güvenliğe değil aynı zamanda PfP kapsamında bölgenin demokratikleşmesi için gerekli olan kurumsal reformların gerçekleşmesini desteklemektedir (Bjola, 2001, s. 9-10). Bu destekler devletlerin iç güvenliğini temin ederek istikrarlı bir kurumsal hukuk devleti olmasına katkı sağlamaktadır. Buradan hareketle iç güvenlik ve istikrarını kurabilen ülkeler bölgesel barışa da hizmet ederler. Nathan'ın da belirttiği gibi devletler, birbirlerinden güvenilir barışçıl beklentilere dayanacaksa, bu ancak devlet içindeki istikrara bağlıdır (2006). Bu durum, Batı Balkan bölgesindeki gibi güvenlik tehditlerinin dışsaldan çok içsel(-nesibe 63) olduğu bir coğrafyada daha çok öne çıkmaktadır.

4. AB ve NATO'nun Batı Balkanlarda Güvenlik Topluluğu Oluşumuna Katkısı

Entegrasyon teorilerinin gelişmesinde ve yeni işlevselciliğin temellerinin kurulmasında önemli bir payı olan Ernst Haas'ın belirttiği üzere bir bölgede entegrasyon potansiyeli güçlendiren temel dinamiklerden biri bölgedeki elitler arasında uyumun var olmasıdır (Haas and Schmitter, 1964). AB karar alıcıları da benzer bir yaklaşımla bölge devletlerinin arasındaki etkileşim ve işbirliğinin artması ve bütünleşme ve ortak bir topluluk olma sürecinin güçlenmesi için elitler arasında uyum ve sosyalleşmenin artmasını teşvik etmişlerdir. Örneğin, AB üye devletlerinin ve Batı Balkanlardaki siyasi liderlerin endişe ettikleri ortak konuları tartışmak üzere düzenli olarak bakanlar düzeyinde elitleri bir araya getirmeyi amaçlayan Zagreb Süreci 2000 yılında başlatılmıştır. Bir araya gelen siyasi liderlerin yayınladıkları bildirgelerde siyasi düzeyde Batı Balkanların Avrupa perspektifini ortaya koyarak; birlik, dayanışma, hukukun üstünlüğü, demokrasi, iyi yönetişim, iyi komşuluk ilişkileri ve bölgenin siyasi, ekonomik ve toplumsal dönüşümü dahil olmak üzere Avrupa değer ve ilkelerine bağlılık ifade edilmektedir. Öncelikli politika konuları ise çoğunlukla ekonomi, bağlantı, terörle mücadele, dış ve güvenlik politikası, göç, dezenformasyonla mücadele ve hibrit tehditler ve 2020 Zagreb Bildirgesi'nde belirtildiği üzere salgınla mücadele olarak sıralanmıştır (EPRS, 2020).

AB'nin düzenlediği siyasi liderleri bir araya getiren zirvelere ek olarak, bölgede elit sosyalleşmesinin artışına örnek olabilecek çeşitli gelişmeler yaşanmıştır. Örneğin,

2003 yılında Arnavutluk, Bulgaristan ve Makedonya cumhurbaşkanları, ülkelerini birbirine bağlayan Ulaştırma Koridoru VIII'in inşası için fon çekmeye yönelik ortak çabaları görüşmek üzere Arnavutluk'un Pogradec kasabasında bir araya gelmişlerdir. Ayrıca AB, Sırbistan/Karadağ ve Bosna Hersek'i mültecilerin geri dönüşü konusunda ortak bir anlaşma imzalamaya ikna olmalarında etkili olmuştur (RFE/RL Newsline, 2003). Arnavutluk, Makedonya, Karadağ ve Kosova'nın siyasi liderleri bir araya gelerek organize suçla mücadele konusunda bölgesel bir anlaşma imzalamışlardır (RFE/RL Newsline, 2003). 2004 yılında Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan/Karadağ devletlerinin Dışişleri Bakanları ortak sorunların çözüm yollarını bulma konusunda ortak çalışma başlatmışlardır (Kavalski, 2008, s. 135).

Sırbistan, Kuzey Makedonya ve Arnavutluk liderleri, 2019 yılında ülkeleri arasındaki sınır kontrollerini kaldırmayı taahhüt eden bir girişim başlatarak projeye Küçük Schengen (Little Schengen) ismini vermişlerdir. 2021'de Sırbistan, Kuzey Makedonya ve Arnavutluk liderleri tekrar bir araya gelerek projenin adını Küçük Schengen'den Açık Balkanlar (Open Balkans) olarak değiştirerek bölgesel sınır kontrollerinin kaldırılması girişiminde ilerleme kaydetmişler ve 1 Ocak 2023'ten itibaren kontrolleri kaldırma konusunda anlaştıklarını belirtmişlerdir (RFE/RL Balkan Service, 2021). Bulgaristan ve Kuzey Makedonya'nın yıllardır dil ve tarihi meseleler konusunda fikir ayrılığı yaşamasının bir yansıması olarak 2020'de AB üyesi Bulgaristan'ın Kuzey Makedonya ile üyelik müzakerelerinin başlamasını veto etmesi iki ülkede arasında kriz yaratmıştır. Bulgaristan ve Kuzey Makedonya başbakanları, Kuzey Makedonya'nın Avrupa entegrasyon hedefini durdurmakla tehdit etmesiyle alevlenen iki komşu arasındaki gerilimi yatıştırmak için 25 Ocak 2022 tarihinde Sofya'da bir araya gelmişlerdir ve yaptıkları toplantılar sonucu ekonomi, altyapı, Avrupa entegrasyonu, ticaret, eğitim, kültür ve tarih alanlarında işbirliği için ortak çalışma grupları oluşturma kararı almışlardır. (RFE/RL Balkan Service, 2022).

AB'nin bölgesel iş birliği yaklaşımı büyük ölçüde katılım odaklı sosyalleşme modeline dayanmaktadır. Koşulluluk ilkesiyle ne kadar çok AB kurumlarının ve değerlerinin benimsenirse o kadar çok üye olma potansiyelinin bölge devletleri için artacak olması bölgesel sosyalleşmenin katılım hedefi üzerinden şekillenmesine sebep olmaktadır. Bu durumu bölgedeki siyasi liderlerin ifadelerinde de görmek mümkündür. Dönemin Kosova Başbakanı Bayram Recepi 2003'te, "şimdi tüm Balkan ülkelerinin tek bir amacının olması iyi bir şey, bu amaç AB'ye katılmak" şeklinde açıklamada bulunmuştur. Makedonya Cumhurbaşkanı Branko Zrvenkovski ise Saraybosna ziyareti sırasında benzer duygularla; "Eskiden tek bir ülkede yaşıyorduk. Umarım gelecekte tekrar Avrupa Birliği adı verilen tek bir toplulukta yaşarız." ifadesinde bulunmuştur (RFE/RL Balkan Report, 2005).

Etkileşim ve mutabakat sağlanmadan, halk arasında bir topluluk duygusunun gelişmesi mümkün değildir. Hükümet yetkilileri arasında etkileşimi teşvik eden direktiflerin ve kurumsal talimatların AB gibi bölgesel kurumlar aracılığı ile bölgeye

empoze edilmesi, Kavalski (2004) gibi uzmanlar tarafından böylesine sorunlu ve etnik olarak bölünmüş bir bölge için gerekli olarak görülmektedir ancak böyle bir yaklaşımın temel sorunu, Batı Balkan komşuları arasında yukarıdan aşağıya değil, toplum seviyesinde güven ve sosyalleşmeyi teşvik etmeyi ihmal etmesidir nes). Esasen Avrupa Komisyonu'nun 2018'de yayınladığı raporunda belirttiği gibi "bölgesel işbirliği, iyi komşuluk ilişkileri ve uzlaşı dışarıdan empoze edilemez; bölge liderleri konuyu tam sahiplenmeli ve davranışlarıyla örnek olarak liderlik yapmalıdır" (EC, 2018, s. 7). Ancak böyle bir yaklaşım güçlü bir ortak kimlik ve işbirliği kurma sürecine olumlu katkı sağlayabilir.

Sonuç

Güvenlik konusunda Batı Balkan devletleri; terörle mücadele ve aşırıcılığın önlenmesi, başta ateşli silahlar, uyuşturucu, göçmen ve insan kaçakçılığı olmak üzere uluslararası organize suçlarla mücadele, siber güvenliğin sağlanması ve siber suçlarla mücadele, düzensiz göç ve sınır yönetimi konuları gibi birçok alanda iş birliği yapmaya ihtiyaç duymaktadır. Fakat özelikle büyük çatışma ve krizlere ev sahipliği yapmış bölgelerde işbirliği, uzlaşı ve ortak eylemde bulunma gibi nosyonların gelişmesi, yalnızca bunlara ihtiyaç duyulmasıyla kendiliğinden gelişen kolay bir süreç değildir. Özellikle AB ve NATO Batı Balkanlarda istikrar, uzlaşı ve iyi komşuluk ilişkilerinin gelişmesi adına 2000'li yıllarda yoğunlaştırdıkları çeşitli girişimlerle bölgede güvenlik topluluğu oluşumuna katkı sağlamaya çalışmışlardır. Bu kurumsal program ve politikalar, bölgede yer alan siyasi elitler ve devletlerarası ilişkilerde kısıtlı sayıda ortak girişimin başlatılmasına vesile olmuştur. Fakat uluslararası örgütlerin büyük ölçüde yukarıdan aşağı ve elit odaklı bir yaklaşımla işbirliği ve entegrasyonu artırma stratejileri, siyasi elitler düzeyinde geçmişe nazaran daha olumlu seyreden işbirliklerinin yolunu açmış olsa da toplum düzeyinde bölge halklarının birbirine olan yaklaşımlarının olumlu hale gelmesi ve ortak bir bölgesel aidiyetin kurulması konusundaki etkisi zayıf kalmıştır.

Uluslararası ve bölgesel örgütlerin, var olan bir bölgesel güvenlik topluluğunun tohumlarını güçlendirme ve teşvik etme potansiyelini içlerinde taşıyabilseler de daha önce bir bölgesel topluluk haline gelmemiş bir bölgede güvenlik topluluğu oluşturma konusunda oldukça kısıtlı bir kabiliyete sahip oldukları çıkarımında bulunmak mümkündür. Bölgeye yönelik uygulanan politika ve programlarda hem AB hem de NATO üyeliğine yapılan vurgu, Batı Balkan devletlerinde yapısal reformlara yönelik bir dizi eylemin hayata geçirilmesini motive etmiştir ancak bu kurumlarla hayata geçen sosyalleşme süreci öncelikle "Balkan" yerine "Avrupalı" olma ortak kimliğine yöneliktir. Bu durum ise bölgenin kendine özgü koşullarla, ortak değer ve tarihsel hafızalarıyla şekillenen kimlikleri üzerinden bir güvenlik topluluğu kurmalarını güçleştirmekte, bunun yerine bölge dışında varlık gösteren yabancı kurum ve topluluklara entegre olmaları teşvik edilmektedir. Elbette uluslararası örgütlerin materyal

gücünü kullanarak bölge devletlerini istedikleri yönde etkilemeleri bu devletlerde yapısal değişimlerin yaşanmasına sebep olmaktadır fakat bu güç uzun dönemli bölgesel istikrar için yeterli bir koşul değildir.

Kaynakça

Adler, E., & Barnett, M. (1998). *Security Communities*. Cambridge: Cambridge University Press.

Adler, E., & P. Hass (1992). Epistemic Communities, World Order and the Creation of a Reflective Research Program. *International Organization,* 46(1), 367–90.

Baş, N. (2017). AB Batı Balkan İlişkileri ve Bu Süreçte Batı Balkanlar'da Yaşanan Siyasal Dönüşüm. *Yayınlanmamış Doktora Tezi.* Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi SBE.

Bially-Mattern, J. (2005). *Ordering International Politics.* London: Routledge.

Bjola, C. (2001) NATO as a Factor of Security Community Building: Enlarging and Democratization Incentral and Eastern Europe. *EAPC-NATO Individual Fellowship Final Report 1999–2000*, Central European University, http: //www.nato.int/acad/fellow/99-01/bjola.pdf.

Bowker, M. (1998). The Wars in Yugoslavia: Russia and the International Community. *Europe Asia Studies,* 50(7), 1245–1261.

Deutsch, K., S. Burrell, R. Kahn, M. Lee, M. Lichterman, R. Lindgren, F. Loewenheim, R. Van Wagenen (1957). *Political Community in the North Atlantic Area.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

European Commission (2018). A Credible Enlargement Perspective for and Enhanced EU Engagement with The Western Balkans. Brussels: European Union.

European Commission (2021). EU-Western Balkans Summit in Brdo reaffirms European perspective and strategic engagement in the region. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/news/eu-western-balkans-summit-brdo-reaffirms-european-perspective-and-strategic-engagement-region-2021-10-06_en.

European Parliamentary Research Service. (2020). Outcome of the Zagreb EU-Western Balkans video-summit of 6 May 2020. https://epthinktank.eu/2020/05/11/outcome-of-the-zagreb-eu-western-balkans-video-summit-of-6-may-2020/.

Gallagher, T. (2005). *The Balkans in the New Millenium: In the Shadow of War and Peace.* New York: Routledge.

Grillot, S. R., Cruise, R. J., & D'erman, V. J. (2010). Developing Security Community in the Western Balkans: The role of the EU and NATO. *International Politics*, 47(1), 62-90.

Haas, E. B., & Schmitter, P. C. (1964). Economics and Differential Patterns of Political Integration: Projections About Unity in Latin America, *International Organization*, 18(4), 705-737.

Kavalski, E. (2008). *Extending the European Security Community: Constructing Peace in the Balkans*. London: Tauris Academic Studies.

Levi, W. (1964). On the Causes of Peace. *Journal of Conflict Resolution* 8(1): 23–35.

Maull, H. W. (2019). Global Disorder. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 16 (63), 3-12.

Nathan, L. (2006). Domestic Instability and Security Communities. *European Journal of International Relations,* 12(2): 275–299.

NATO. (2020), Partnership for Peace Programme, NATO Official Website, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50349.htm.

Rengger, N. (2000). *International Relations, Political Theory and the Problem of Order.* London: Routledge.

Radio Free Europe/Radio Liberty (RFE/RL). (2005). Balkan Report. https://www.rferl.org/a/1340941.html.

Radio Free Europe/Radio Liberty (RFE/RL). (2021). Balkan Service. Serbia, North Macedonia, Albania Push Forward On 'Open Balkans' Initiative. https://www.rferl.org/a/serbia-macedonia-open-balkans/31384360.html.

Radio Free Europe/Radio Liberty (RFE/RL). (2022) Balkan Service. Leaders Of Bulgaria, North Macedonia Bullish on Talks To Improve Ties. https://www.rferl.org/a/bulgaria-macedonia-sofia-talks-ties/31671061.html.

Taşkın, Ö. (2019). Batı Balkanların Avrupa Birliği Bütünleşmesi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi SBE.

Tezcan, E., İlhan, A., & Altuğ, G. (2015). *Avrupa Birliği'nin Doğu Avrupa ve Batı Balkanlara Genişlemesi.* Sentez Yayıncılık.

Wendt, A. (1995). Constructing International Politics. *International Security.* 20(1): 71–91.

Wæver, O. (1998). *Insecurity, Security and Asecurity in the West European Non-War Community, (ed.) Adler and Barnett, Security Communities,* 69–118.

BALKANLAR'DA GÜVENLİK VE İŞBİRLİĞİ EKSENİNDE NATO VE TÜRKİYE YAKLAŞIMLARI

Tolunay TARI[01]

Özet

Tarihsel süreç içerisinde insanların ihtiyaçları gelişimlerine göre her dönem için farklılıklar gösterse de güvenlik ihtiyacının tüm dönemlerde en önde gelen ihtiyaçlardan bir tanesi olduğu anlaşılmıştır. İnsanlık ve tarih gelişimini sürdürürken bazen belli yerleşim sahaları çeşitli özellikleri nedeniyle ön plana çıkmaktadır. Bu sahaların başında da şüphesiz ki Balkan coğrafyası gelmektedir. Tuna Nehri'nin adeta hayat verdiği bu saha, çok kıymetli kadim medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Değerli görülen bu sahada aktif olmak ve kaynakları yönetebilme isteği ise güvenlik noktasında da birtakım politikaların planlanması ve uygulanmasını beraberinde getirmiştir. Balkan coğrafyasında hem Türkiye hem Avrupalı devletler, hem de önemli bir ağırlık merkezi olmak isteyen Rusya, bu coğrafya üzerinden etki alanları kurmaya gayret göstermektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın çıktığı Balkan coğrafyası, İkinci Dünya Savaşı sırasında önemli bir cephe halini almışken Soğuk Savaş sürecinde ise kutupların egemenlik kurmaya çalıştığı bir saha olarak dikkat çekmiştir. Soğuk Savaş sonrası ise bölge hiçbir zaman terk edilmemiş, uluslararası ilişkilerde temel gündem maddelerinden biri olmaya devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balkan, Coğrafya, Medeniyet, Tarih, Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı, Soğuk Savaş, Güvenlik, Uluslararası İlişkiler

Abstract

Although the needs of people in the historical process differ for each period according to their development, it has been understood that the need for security is one of the foremost needs in all periods. While humanity and history continue to develop, sometimes certain settlement areas come to the fore due to their various features. Undoubtedly, the Balkan geography is at the forefront of these settlement areas. This settlement area, brought to life by the Tuna River, has hosted many precious and ancient civilizations. The desire to be active in this valuable

01 İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Öğrencisi, e-mail: tolunay_2209@hotmail.com

residential area and to manage resources has brought about the planning and implementation of certain policies in terms of security. Turkey, European states and Russia, which wants to be dominant in terms of power, strive to establish spheres of influence over this geography. While the Balkan Geography, where the first world war broke out, was an important front during the second world war, it attracted attention by becoming an area where the opposing fronts in the war tried to establish dominance during the cold war. After the Cold War, the region was never abandoned and continued to be one of the main agenda items in international relations.

Key words: Balkan, Geography, Civilization, History, First World War, Second World War, Cold War, International Relations

Giriş

Dünya tarihi boyunca insanların her zaman için en temel ihtiyaçlar listesinde yeme-içme ile güvenliğin geldiği görülmüştür. İnsanoğlunun yerleşik hayata geçtikten sonra oluşturduğu ve teşkilatlandırdığı devletlerin ise kimi zaman usul ve esaslarını değiştirse de güvenlik kavramını her zaman için en tepelerde tuttukları tarihsel kaynaklardan anlaşılmaktadır. Devletler ve milletler ulusal ve uluslararası egemenliklerini daimî kılabilmek için güvenlikçi politikalar üretmek ve uygulamaya koymak zorundadırlar.[02] Ülkelerin ve toplumların devamlılığı için dış tehditlere karşı savunma mekanizması oldukça önemlidir. Tarihin hangi dönemine bakarsak bakalım siyasi meselelerin tam ortasında yer alan Balkan coğrafyası ve Orta Kuşak' taki yeriyle Türkiye, bölgedeki güvenliğin maksimize edilmesi adına çeşitli güvenlik politikalarına başvurulduğu sahalar olmuştur. Dünyada konvansiyonel olarak gerçekleşen iki büyük kanlı Cihan Harbi sonrası dünya barışının sağlanması fikri ağır basmaya başlamıştır. Bu fikir ekseninde devletler, siyasi anlamda krizlerin çıktığı ve güç mücadelelerinin yaşandığı sahalarda çeşitli güvenlik politikalarını hayata geçirmeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı veya İkinci Dünya Savaşı sürecinde stratejik açıdan kritik bir cephe olan Balkanlar coğrafyası da elbette bu alanların başında gelmektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı süreci sonrasında topyekûn gerçekleşecek olan Soğuk Savaş sürecinde iki kutbun egemenlik kurmaya çalıştığı ve rekabet içerisinde olduğu sahalardan bir tanesi de Balkan coğrafyası olmuştur. Soğuk Savaş sürecinin ana aktörlerinden SSCB'nin Batı dünyasına ulaşmada Yugoslavya, Bulgaristan, Macaristan gibi Doğu Avrupa ülkelerine ve Balkan coğrafyasına kuracağı baskı gözlerden kaçmamalıdır. Büyük bir dünya savaşının adeta çıkış noktası olarak tarihe geçen bu alanda yine büyük bir güç mücadelesi olacağı İkinci Cihan Harbi'nin hemen sonrasında anlaşılmıştır. SSCB, zaman zaman kendi rejimini buradaki ülkelere ihraç ederek, zaman zaman ise Çekoslovakya veya 1956'da örneğin Macaristan'da yaptığı gibi askeri müdaha-

02 Mustafa Özalp, "Çıkmakla Kalmak Arasında Türkiye-NATO İlişkileri", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* C. III, S.2, (Aralık 2018), s. 405.

lelerle sahada var olmaya çalışmıştır. SSCB için Batı dünyasına ulaşmadaki en kritik aşamalardan bir tanesi Balkan coğrafyasında egemenlik sahasını güçlendirmek olmuştur. Dünya için böylesine kritik bir süreçte ortak hareket edilmeyecek ise ne zaman ortak hareket edilecektir? İşte bu soru artık ortak savunma anlayışının güçlenmesi gerekliliğini dünya için ortaya koyan sorudur. Yaşanan gelişmeler eksenin de II. Dünya Savaşı sonrası hem Balkan sahasının hem de Avrupa coğrafyasının ortaklıklar olmadan savunulamayacağı tecrübe edilmiştir. Dünya, adeta savaşa savaşa savaşmadan kritik alanları nasıl koruyabiliriz sorusuna cevap bulmuştur. Zira ne Viyana Düzeni ne de Milletler Cemiyeti Düzeni barışı korumaya yetmemiştir. Ortak savunma fikrinin bu denli güçlenmesinde elbette yaşanılan savaş tecrübesi kadar Sovyetler Birliği'nin de ürkütücü bir şekilde izlediği genişleme siyaseti etkili olmuştur. Kuvvetlenen Kızıl Ordusu ile Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya ve Finlandiya'da egemenlik kuran Ruslar, Polonya'da da önemli ölçüde bir baskı ortamı oluşturmuştur. Özellikle Kuzeydoğu Almanya ve Çekoslovakya işgalleri ile Ruslar, adeta Batı dünyası ile köprüleri atmıştır. Dünya için artık iki büyük Dünya Savaşı sonrası güvenliğin ana unsuru ve gündemi Sovyetler Birliği haline gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin kurmaya çalıştığı sistem uğruna birçok durumu göze alabileceği anlamı da yaptığı eylemlerden net bir şekilde anlaşılmaktadır. Tüm bu gelişmeler dünyanın batısında yer alan ABD'yi Sovyetlere karşı bir durdurma (Containment) politikası izlemeye sürüklediğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Burada ABD'nin ön plana çıkmasının en önemli nedeninin dengelemenin ABD olmadan sağlanamayacağının anlaşılması olmuştur. Nasıl ki 1.Dünya Savaşı sürecinde Alman tehdidine karşı Rusya çok istenmeden de olsa Avrupalılar için mecburen tercih edilmişse şimdi de bir zorunluluk oluşmuştur. Öyle ki Avrupa'da Sovyetlerin karşısında yer aldığını belirten ülkelerden İngiltere dışındaki ülkelerin neredeyse tamamı II. Dünya Savaşı sırasında Alman işgaline uğramış ve harap halde bulunan, ekonomilerini yeniden canlandırma telaşı içerisinde olan devletlerdi. Yaşanılan her bir olay ve atılan her bir adım yeni bir hamle ve politikayı da beraberinde getiriyordu. Dünya hiç alışık olmadığı bir sisteme doğru ilerleyiş içerisindeydi. O sistemin adı Soğuk Savaş'tı. İşte bu kritik aşamada da Balkan coğrafyası ve bu coğrafyanın stratejik yapısı bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Güvenlik ve İşbirliği

1948 yılındaki Berlin Buhranı sonrası artık Batı Dünyasının Sovyetler ile ortak bir zeminde buluşmasının mümkün olmadığı tüm dünya kamuoyu tarafından da anlaşılmıştır. Dünyanın daha önce hiç alışık olmadığı iki kutuplu bir düzene doğru ilerlediği görülmektedir. Özellikle Doğu Avrupa coğrafyasında iktidarı ele geçiren gruplarla kurduğu ittifaklar ve ilişkiler ağı ile Sovyetler, Doğu Avrupa ülkelerinin büyük bir bölümünü adeta uydusu haline getirmeyi başarmıştır. İşte bu yayılmacı politikalara karşın kendisini güven ortamında hissetmek isteyen Avrupalı devletler yoğun girişimler sonrası dünya tarihinin en büyük ve en uzun süreli askeri it-

tifakını oluşturmuşlardır. Devletlerin yaşama arzusu ortak savunma kavramını ortaya koymuştur. Artık Batı dünyası için farklılıkları bir kenara koyarak ortak bir savunma ağında buluşma vakti gelmiştir. Belki de Batı dünyasının bileşenleri savaşa savaşa ortak savunma fikrini de öğrenmişlerdi. Batı dünyasını bu denli hızlı davranmaya iten de elbette Sovyetler Birliği'nin agresifçe yayılma politikaları izlemesi olduğu görülmektedir. Burada Türkiye Cumhuriyeti üzerinden örnek verecek olursak SSCB'nin Türkiye'den Boğazların yönetimini ve Kuzeydoğu Anadolu coğrafyasından toprak taleplerini de uçuk kaçık yayılmacı fikirleri ekseninde ifade edilebilir. Batı dünyası açısından bu yayılmayı engelleme noktasında en önemli adım ABD Başkanı Truman'ın ortaya koyduğu Marshall yardımları olacaktır. Öte yandan tarihler 1947'yi gösterdiğinde SSCB'nin Komin Formu kurması ile dünyanın adeta iki bloğa ayrıldığı anlaşılmaktadır. Yayılmacılığa karşı güvenlik ve iş birliği kavramının dünyada uluslararası ilişkiler sistemine artık yerleştiği anlaşılmaktadır. Savaş sonrası Sovyetlerin agresif ve müdahaleci politikalarından endişe duyan Avrupalıların endişeleri 1948 yılında yaşanan bir gelişme ile adeta tavan yapmıştır. Yaşanan o gelişme Prag Darbesi'dir. Bu gelişme Doğu Avrupa'nın göbeğinde adeta tüm dünya kamuoyunun gözü önünde gerçekleşmiştir. Sovyetler Birliği'nden olmayanları Sovyet tanklarının nasıl bertaraf edeceğinin ilanı gibi bir hadise olarak tarihi kayıtlara yerleşmiştir. Bu hadisenin Avrupalıları ne denli ürküttüğünü anlamak zor olmayacaktır. Olayın akabinde 1948 yılı içerisinde Brüksel Paktı adıyla bir "Batı Birliği Savunma Teşkilatı" oluştuğu görülmektedir. Tüm bu savunma ve ortak hareket etme kabiliyetine rağmen Sovyetler Birliği gibi hırçın ve büyük otoritenin dengelenmesinin gerçekleşemeyeceğini gören Avrupalılar, çareyi ABD'yi sürece katmakta bulmuştur. Nitekim yaşadığı savaşlarla yorgun düşen Avrupa'nın böylesine bir dengelemeyi sağlayacak ne maddi ne de askeri bir gücü kalmadığı ABD ile ortak savunma fikrini ortaya atmasından da anlaşılmaktadır. Avrupalıların kendi kıtlarının savunması için ABD'yi organizasyonun içine katma çabaları da aslında Avrupalıların ne denli yıprandığını anlamak açısından oldukça yeterli olacaktır. Nitekim her zaman olduğu gibi savaşlar toplumları ve ülkelerin ekonomilerini yerle bir etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) başkenti Washington D.C.'de 4 Nisan 1949 tarihinde imzalanan Kuzey Atlantik Anlaşması ile kurulan NATO'ya 1952 yılında katılan Türkiye, İttifak'ı uzun yıllar boyunca sağladığı savunma ve güvenlik teminatlarının yanı sıra "Batılı" kimliğini de pekiştiren bir örgüt olarak görmüştür.[03] Güvenlikle olduğu kadar siyaseten de Türkiye'nin önemli bir tercihte bulunduğunu ifade etmek gerekir. NATO üyeliğinin sağladığı faydaların yanı sıra Türkiye açısından ciddi güvenlik sorunlarını da getirmiş olduğu uzun yıllar boyunca Türk kamuoyu nezdinde zaman zaman tartışmalara açıldığı da görülmektedir. Özellikle bu noktada Prof. Dr. Türkkaya Ataöv gibi isimlerin NATO'nun ülkelerin güvenlik mekanizmasını gayri millileştirdiği gibi eleştirileri de mevcuttur. Birlik içerisindeki ülkelerin birbirlerinin askeri kapasitelerine hakim olmalarının zaman zaman doğruluğu da tartışmaya açılan ko-

03 Mustafa Kibaroğlu "TÜRKIYE-NATO İLIŞKILERİ", *SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI*, S. 195, (2017), s.8.

nular arasındadır. Gerek Soğuk Savaş sürecinde gerekse süreç tamamlandıktan yani 1990'lı yıllardan sonra da Soğuk Savaş'ın başlangıç noktasında olduğu gibi Balkan coğrafyası gündemden hiç düşmemiştir. İttifaklar ne kadar bir yapıya karşı kurulsa da bazen çok boyutlu yanları da olabilir. Nitekim NATO'da süreç içerisinde sadece bir askeri ittifaktan ibaret olmaktan sıyrılmış, ekonomik ve siyasi bir ittifak halini aldığı ortaya konmuştur. Birçok otorite NATO'nun askeri bir ittifaktan ziyade ideolojik bir ittifak olduğunu da çok kez dile getirmiştir. Buna Türkiye Cumhuriyeti'nin ittifaka çok boyutlu bir bakışla yaklaşması örnek olarak gösterilebilir. Berlin duvarının yıkılışına kadar NATO'nun savunma politikası ve stratejisi birinci derecede Batı Almanya'nın doğu sınırından itibaren Batı Avrupa'nın güvenliğine ve bu bölgeye yönelen Sovyet-Varşova Paktı tehdidinin algılanmasına odaklanmıştı. NATO'nun aynı zamanda ülkelerin nükleer silahlanma durumlarının önlerine geçtiğini de ifade etmek gerekir. İttifakın Avrupa tarafında sadece Birleşik Krallık ve Fransa nükleer silaha sahiptir. NATO ve ABD'nin ortaya koyduğu güvenlik ağı tüm NATO üyesi ülkeler için temel güvenlik söylemidir. Burada bir eleştiri olarak şurayı açabiliriz ki NATO ülkelerin savunma sistemlerinin gayri milli bir hal almasına da belli oranda neden olduğu şeklinde de birçok otorite tarafından eleştirilmektedir. Soğuk Savaş'ta devletlerin silah tedarikinden ordu yapılanmalarına kadar birçok noktayı NATO belirlemiştir. Yine çok az bilinen bir gerçektir ki örneğin Türkiye, Ege Ordusu dışındaki tüm birliklerini NATO'ya tahsis etmiştir. Tüm bunlara rağmen bu tercihlerin önemli sonuçlar doğurduğunu ifade edenler de olmuştur. Örnek vermek gerekirse bazı emekli askerlerin aynı zamanda bu ortaklığın ordunun dünya orduları ile ölçümü ve durumunu analiz etmek anlamında değerli olduğunu da belirttiğini ifade etmek gerekir. NATO'nun savunma anlayışı ele alındığında konvansiyonel ve nükleer gibi iki tip savunma mekanizması göze çarpmaktadır. Burada Sovyet tehdidinin büyüklüğünden çekinildiği için NATO'nun uzun yıllar boyunca nükleer savunmaya önem verdiği de tarihsel süreç içerisinde görünmektedir. Aslında iki büyük güç bırakın birbirini adeta dünyayı yok edecek kadar askeri yığınak yapmakla birbirlerini dengelemeye çalışıyorlardır. 1967 yılı itibariyle bu oranın ve askeri anlamdaki nükleer varlığın getirdiği riskler düşünülmüş olacak ki NATO'nun daha esnek bir savunma mekanizmasını kabul ettiği anlaşılmaktadır. Aslında tamamen nükleerden vazgeçilmemişti ancak olası bir Sovyet tehdidine karşı nükleer varlığı artık kademeli olarak devreye girecekti. İttifakın güney kanadı olarak görülen Türkiye, Yunanistan, İtalya gibi ülkelere ise ittifak ikinci derecede savunma alanları şeklinde bir pozisyon belirlemiştir. Bu kanattan da Avrupa'nın desteklenmesi için her türlü destek, yapılan planlar doğrultusunda alınacaktı. Elbette nüfus, ekonomi, askeri varlık gibi unsurlar düşünüldüğünde bu kanatta NATO'nun en büyük gücü Türkiye olarak dikkat çekmekteydi. Özellikle NATO, Türkiye üzerinde kurduğu askeri sahalarla Sovyetlere karşı her zaman bir tehdit unsuru yaratma noktasında istekli olduğunu da belirtmek yanlış olmayacaktır. Özellikle Türkiye'nin mevcut boğazlar ve Karadeniz varlığı Sovyetlerin batıya ulaşmasını engelleyici en önemli unsur olarak değerlendirilmekteydi. Türkiye tali bir yol üzerinde ele alınsa da merkezi destekle-

yen önemli bir aktör ülke olarak NATO için pozisyonunu tarihsel süreç içerisinde her zaman koruduğu gerçeğini, yaşanılan birçok örnek olay da ortaya koymuştur. Aslında ittifakın temel metnin de herhangi bir ülkenin üstünlüğü veya siyasi anlamda etkinliğinden söz edilmezken, NATO içerisinde de ABD merkezli bir güç ağının olduğunu söylemeden geçmek doğru olmayacaktır. Her ne kadar devletler bir ittifak ruhuyla bir araya gelmiş olsalar da zaman zaman her devletin çıkarları doğrultusunda farklı doktrinler de savunabildiğini ifade etmek gerekir. Burada oluşan ihtilaflar ise yine yaşanılan bazı olaylarda NATO'nun âtıl kalmasını da beraberinde getirmiştir. Örneğin hem 1956'da Macaristan'daki Sovyet müdahalesinde hem de 1968'de ki Çekoslovakya'da meydana gelen askeri müdahalede ABD'nin telkinlerine rağmen NATO üyesi ülkeler oldukça isteksiz bir tutum sergiledikleri anlaşılmaktadır. Zira Sovyetler, bu müdahalelerin hiçbirinde herhangi bir dayatma veya engel ile karşılaşmamıştır. Örneğin zaman zaman NATO güvenlik konsepti nedeniyle Türkiye ile de benzer farklılıklar yaşadığı görülmektedir. 1962 yılında Jüpiter füzelerini Türkiye Cumhuriyeti'nin haberi olmaksızın ABD'nin ülkeden çıkarması ciddi bir güven bunalımını beraberinde getirmiştir. Yine Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında da NATO üyesi ülkelerin Türkiye'ye net bir biçimde karşı tavır alabildiği gözlemlenmiştir. 1975-1978 yılları arasında ABD tarafından Türkiye'ye uygulanan silah ambargosu da daha önceleri 1964 yılında Başkan Johnson'un İsmet İnönü'ye gönderdiği kaba ve tehditkar mektup olayları iki devlet arasında zaman zaman soğuk rüzgarların esmesine de neden olmuştur. Tabi burada özellikle Johnson'un mektubuna verilen cevap ve Kıbrıs Barış Harekatı'nın Türk Devleti tarafından yapılması da egemen devlet duruşunun net bir örneği olarak tarihi kayıtlara geçtiği de unutulmamalıdır. Yıllar içerisinde ilişkilerdeki iniş ve çıkışlar çeşitli hadiseler ışığında sıkça gözlemlenmiştir. Son döneme kadar Türk halkı ve yöneticilerinin önemli bir kısmı nezdinde yüksek güvenilirliğe sahip olan NATO zamanla bu özelliğini kaybetmekle kalmamış, Türkiye'nin milli birlik ve bütünlüğüne tehdit oluşturan bir kurum olarak da görülmeye başlanmıştır.[04] Türkiye Cumhuriyeti tarihsel süreçte İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD'nin yer aldığı blokta net bir şekilde kendisini konumlandırdığı görülmektedir. Bunun elbette en önemli sebeplerinin başında 1939 yılı itibariyle Sovyetlerin özellikle Kuzeydoğu Anadolu toprakları ve Boğazlar üzerinde kurmaya çalıştığı egemenlik hayalleri gelmektedir. Burada Türkiye'yi NATO'ya iten önemli bir güç unsuru olarak Sovyetlerin tutumunu ele alabiliriz. Her ne kadar Hollanda, Belçika, Norveç gibi ülkeler Sovyetlerin tepkisinden çekinse veya her ne kadar başta İngiltere olmak üzere birliğin diğer ülkeleri Ortadoğu sorunları birliğe sıçrar gibi endişeleri dile getirmiş olsalar da en nihayetinde Türkiye birliğe 1952 yılı itibariyle katılımını sağlamıştır. Her ne kadar Stalin'in vefatı sonrası Sovyetlerin Türkiye üzerindeki hak taleplerinden vazgeçtiğini açıkladığını görsek de özellikle Ortadoğu coğrafyasında meydana gelen siyasi bunalımlar ve bu bunalımlara yönelik Sovyet müdahaleleri nedeniyle Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetler her zaman için oldukça temkinli olmuştur. Çalışmada başından beri askeri ve güvenlik ek-

04 Kibaroğlu, a.g.e s.8

senli kavramlardan bahsederken NATO için ekonomik ve siyasi ayakları görmezden gelmek gerçeklerin kaçırılmasına neden olacaktır. Öncelikle NATO ile ilgili muhalif bakışlar olsun, NATO'nun işlevini anlamlı bulanlar olsun hemen hemen her otoritenin NATO'yu sadece askeri bir ittifak olarak tanımlamadıklarını bilmek gerekir. Örneğin bir görüşe göre "NATO dar anlamda askeri bir bağlaşma değildir; kapitalist toplum düzenini sürdürmek ve savunmak amacını gütmektedir. Kapitalizmin ilkel madde kaynakları, pazarları ve yatırım alanları gittikçe daralmakta olduğundan, bu alanları yardımlar. Heyetler, uzmanlar, üsler ve ittifaklarla korumak istemesi kaçınılmazdır"[05]. Anlaşılacağı üzere NATO karşıtı bu görüşe göre NATO aynı zamanda ülkelerde iktidarda kalmak isteyen egemen sınıf için bir kontrol ve emniyet kemeridir. Burada kime karşı emniyet sorusunun cevabı ise herkesin aklına geleceği üzere elbette Sovyetler Birliği'ne karşı demekte yanlış olmayacaktır. Yine bu noktada Türkiye'nin NATO'yu nasıl gördüğü sorusu da aslında sorulmalıdır. Elbette anlaşılacağı üzere NATO ağırlık merkezi olarak askeri unsuru ön planda olan bir yapılanmayken, diğer unsurları neleri sağlayacaktır bunun bilinmesi gerekir. NATO ile ilgili toplumumuzun olduğu kadar akademik camiamızın da tutumunda yıllar içerisinde değişimlerin olduğunu ifade etmekte fayda vardır. Türkiye'nin ekonomik anlamda Batı dünyası ile attığı ortak adımların faydaları oldukça dikkat çekici ve kıymetlidir. Savaştan çıkan ve 1930'lu yıllarda atılımlar yapmaya çalışan Türkiye Cumhuriyeti için yatırımları finanse etmek ve ekonominin çarklarını döndürmek oldukça kıymetlidir. Bu olanakların sağlanamadığı takdirde veya problemler yaşandığı dönemlerde de Batılı ülkelerle girilen iyi ilişkilerin sonucu olarak ekonomik anlamda sağlanmaya çalışılan destekte gözlerden kaçmamalıdır. Özellikle NATO üyeliği sonrası Türkiye veya örneğin Yunanistan gibi ülkelerde batılı yatırımların sayısının oldukça artması ve güvenli ortamda gerçekleşen ekonomik büyümeler göz ardı edilmemelidir. Aslında bu husus dünya içinde önemlidir. "Ne zaman III. Dünya Savaşı çıkacak?" gibi çılgın bir sorunun gölgesinde ülkelerin ekonomik atılımlar gerçekleştirmeleri elbette beklenemez. Ekonomi temelinde unutulmaması gereken bir gerçek vardır ki sermaye sakin limanlarda kendisini daha huzurlu hissetmiştir. Ekonomik bağlantıların ve ağların, küresel şirketlerin bu denli yayıldığı modern dünyada NATO gibi devasa bir askeri ittifakında bir mesele veya bir alanda sıkışması elbette beklenemezdi. İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomilere güven aşılayarak yatırımlar çekilmesinde bir gölge gibi varlığını gösteren kuşatıcı ve kapsayıcı bir emniyet kemeri olan askeri yapı, zamanla siyasi ağını da genişletecektir. İnsanoğlunun sonsuz ihtiyaçları ve artan nüfus düşünüldüğünde Soğuk Savaş sonrası da ekonomik rekabet çılgın bir hal alacaktır. Özellikle dünyada da 1980 sonrası yükselen aşırı tüketim ve mallara duyulan inanılmaz ihtiyaç, ülkelerin güvenlik konseptini terk ederek ekonomik konseptli bir bakış geliştirmelerini de beraberinde getirecektir. Yine de ABD'nin her ülkenin gayri safi milli hasılasının yüzde dördü kadar harcama talebi de pek karşılık bulmamış olacak ki hala savunma noktasında birlikte en büyük harcamaları ABD'nin yaptığı ve diğer ülkelerin harcamalarıyla ara-

05 Türkkaya Ataöv, **AMERİKA, NATO VE TÜRKİYE**, İstanbul: İleri Yayınları, C.116, S.2 (Ekim 2006) s.199

sında büyük bir uçurumun olduğu gözlemlenmektedir. 2010 yılındaki NATO raporunda ise askeri dönüşüm noktasında meydana gelen mali sorunların dile getirildiği görülmektedir. Raporda AB ile NATO'nun ortaklıklarını artırması fikrinin de ekonomik temelli olarak vurgulandığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

1990'lı yıllardan sonra dünya bambaşka bir hal almıştır. Özellikle belirtildiği üzere 1980 sonrası kapitalizmin hızlı büyümesi ve ekonomilerin global bir hal alması bireylerin ve devletlerin tercihlerini son derece değiştirmiştir. Sovyetler Birliği'nin ekonomik çöküşüyle beraber de hem Balkanlar için hem de NATO için güvenlik kavramı ve algısı tamamen değişmiştir. Artık dünya, tek kutuplu bir yapının varlığından 2000'li yılların başına kadar söz etmektedir. Almanya'nın, AB'yi büyütme isteği örneğin Bulgaristan gibi ülkeleri AB üyesi yaparken, NATO'nun da eski Doğu Blok ülkelerini kendi bünyesine katma eğilimi baş göstermiştir. NATO, kendisine Soğuk Savaş sonrası hem Balkanlar'da hem de birçok coğrafya da yeni bir güvenlik konsepti oluşturma gayreti içerisine girmiştir. Ankara NATO'nun Ukrayna ve Gürcistan'a doğru genişlemesine ihtiyatlı yaklaşırken, ittifakın Balkanlarda genişlemesine tam destek vermiştir.[06] Tarihsel süreçte Kore'den bugünlere kadar yaşanılan hadiselerde Türkiye'nin bölgesel güvenliği destekleyici operasyonlarda katkı sağlamaktan yana olduğu da anlaşılmaktadır. 2000'li yıllar ile beraber çok kutuplu şekilde ifade edilen yeni dünya düzeninde artık bloklaşmalar yerini işbirliklerine bırakmıştır. Kadim tarihiyle Balkan coğrafyası da yeni işbirliklerine açık bir saha olarak dikkatleri üzerine çekmektedir.

Kaynakça

Armaoğlu, F. (2017). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi. Macar Milli Ayaklanması* (22.Baskı) (s.427-432) İstanbul: Timaş Yayınları

Bekcan, U. (2019). "Sovyet Penceresinden 1956 Macar Ayaklanması: Batı Destekli Bir Karşıdevrim Girişimi", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 8 (1), 15-23*

Mustafa Özalp, "Çıkmakla Kalmak Arasında Türkiye-NATO İlişkileri", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* C. III, S.2, (Aralık 2018)

Mustafa Kibaroğlu "TÜRKIYE-NATO İLIŞKILERİ", *SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI*, S. 195, (2017)

Tarık Oğuzlu "NATO ve Türkiye: Dönüşen İttifakın Sorgulayan Üyesi" *Uluslararası İlişkiler, Cilt 9, Sayı 34 (Yaz 2012), s. 99-124*

Türkkaya Ataöv, AMERİKA, NATO VE TÜRKİYE, *İstanbul: İleri Yayınları, C.116, S.2 (Ekim 2006).*

06 Tarık Oğuzlu "NATO ve Türkiye: Dönüşen İttifakın Sorgulayan Üyesi" *Uluslararası İlişkiler, Cilt 9, Sayı 34 (Yaz 2012), s. 99-124*

WHO IS READY FOR PEACE-BUILDING?

Dajana BOGDANOVİĆ[01]
Majda Behrem STOJANOV[02]

Abstract

Peace-building should be all enhancing process which should gather all people, who would contribute through their personal and collective visions to overcome different trauma caused by conflict, and work towards reconciliations. Bosnia and Herzegovina has been working on peace-building for some time, yet, there are many steps that need to be taken to reach high levels of developed, reconciled country. Through USAID's PRO-Future project, different stakeholders as well as citizens of Bosnia and Herzegovina are included, bringing their different identities, from gender, age, to ethnicity and religion. This paper investigates difference between perceptions of youth, as well as their older fellow citizens across Bosnia and Herzegovina through quantitative research of data gathered through years. The research shows, that both, youth as well as older fellow citizens are almost equally interested in peace-building, and want to be engaged more, if included through different activities which are designed for different (age) groups. These activities include different cultural activities, share of knowledge, active engagement in community development, etc. The goal of all activities is to work over differences to secure better future for everyone.

Key words: USAID, CRS, PRO-Future, youth, reconciliation, Bosnia and Herzegovina

Introduction

Often we hear a term peace-building, and working on peace-building for many years, we have came to conclusion that sometimes it happens that people do not know what peace-building truly is, since they have been contributing to it, but are not familiar with the term, and were not aware of it.

Therefore, Kroc institute for international peace studies defines peace-building as "Peacebuilding is the development of constructive personal, group, and political

01 Dajana Bogdanović, MA in International Relations, Catholic Relief Services, dajana.bogdanovic@crs.org
02 Majda Behrem Stojanov, PhD Candidate in Human Rights, Catholic Relief Services, majda.behrem-stojanov@crs.org

relationships across ethnic, religious, class, national, and racial boundaries." (Kroc Institute, 2022) This is a very broad definition which basically states that any type of building relationship on any level can be seen as peace-building. Through long-term experience that Catholic Relief Services has been working on peace-building worldwide, but in Bosnia and Herzegovina too, it is believed that this would be the most suitable definition since it portrays the diversity of actions, activities and events that have a goal of developing relationships at any level.

This paper will share good practices Catholic Relief Services (CRS), through support of U.S. Agency for International Development (USAID) has been initiating and realizing over past 9 years in Bosnia and Herzegovina (even though these practices have been lasting longer). The paper will focus on comparative analysis of thinking of citizens of Bosnia and Herzegovina, and youth from Bosnia and Herzegovina, who have been participating through different activities. Furthermore, the paper will briefly state which activities showed as most suitable and perception changing for citizens of Bosnia and Herzegovina, and to what extent they changed their perception on other ethnic group, other than their own.

After 27 Years War Ended in Bosnia and Herzegovina, is There Still Need for Peace-Building Activities?

Even though war in Bosnia and Herzegovina finished 27 years ago, the situation is not harmonized. The fact that there is no physical violence means that Bosnia and Herzegovina is in state of negative peace, but for the welfare of all citizens in Bosnia and Herzegovina, one must strive towards positive peace *reference

Positive peace is defined as Johan Galtung as "the integration of human society", which means not just absence of violence, but also every type of human integration into the society, which could basically be connected with 10 principles of democracy every democratic state should obey, even though this is not the case all the time. (Galtung, 2003)

Potential connectors can serve as good ground for peace-building activities. These neutral grounds, which at first are not directly related to peace-building, mostly have the biggest potential for connecting people of different ethnic/religious background over the same problem. Such potential connectors, like art, sports, education, but also business, which is not only the matter of economy, but also matter of social cohesion, human relations and stopping the brain drain from the country. Better employment conditions, together with investment into community through being socially responsible company, helps not only company itself, but also local community. The better developed local community is, and the more open and diverse it is, the more chances for less brain drain, but also attracting more investments.

Another, very strong connector, is ecology. Quality of air, purity of water, richness of land has no boundaries, within state, or out of it. More and more people are seeing potential of making ecology as connector, but also practicing their civic engagement through defending their health, environment and quality of life by organizing different actions against pollution, build up of small hydro-plants, inappropriate disposal of radioactive waste, etc. The practice has shown, that these cases unite people very strongly with overcoming any type of national, ethnic, or any other type of division.

In past 10 years, Bosnia and Herzegovina has been hit with different natural disasters, such as flood, earthquakes, but also migrant crisis, and the effects of pandemic COVID-19, not just on health, but also social and economic life of people. In these periods of high crisis, people have been uniting, and providing help and support to each other in order to overcome difficult times. For example, in 2019, PRO-Future gathered mayors from 10 cities in Bosnia and Herzegovina to show solidarity, rise awareness and provide financial help to mayor of Bihać, who was continuously struggling with large influx of migrants to his town, with lack of support of highest state bodies. Furthermore, during first wave of COVID-19 pandemics, PRO-Future distributed more than 400 packages of help to more than 80 communities.

Youth Rights

In Bosnia and Herzegovina, by law, youth are defined as persons of age 15-30(de iure), and they, at least by the law, have the right to be included into processes that are directly related to them, as well as to develop their individual and social development. However, the general critics state that there are not so many opportunities for youth, especially in smaller communities in Bosnia and Herzegovina, other than Sarajevo, Banja Luka and Mostar.

In order to have democratically developed society, youth must have developed critical thinking, making it possible for them to evaluate which information is correct and incorrect and be more resistant to different rhetoric. This is, in some manner, one of the goals PRO-Future project has working with youth. Only if youth are educated enough (either formal or informal education) they can be more independent and strive towards individual and social development. Having this in mind, for last nine years, PRO-Future has been working in local communities across Bosnia and Herzegovina, and organized activities mainly in other local communities (rather than Sarajevo, taking into consideration that many events are organized in Sarajevo). Through these events, out of 1 620 events organized in 9 years, a total of 99 359 citizens of Bosnia and Herzegovina attended PRO-Future events. In order to measure readiness of citizens of Bosnia and Herzegovina

towards peace-building, and their ability to change perception toward other ethnic/religious groups, as well as development of critical thinking, a post event evaluation sheet was used with questions indicating answers on above mentioned questions.

Furthermore, one of the interests for youth is meeting someone who is of other ethnic/religious background than their own. In former Yugoslavia, composition of people living in one ethnic community was multiethnic, in contrast to today's Bosnia and Herzegovina, in which almost all local communities are monoethnic (census results 1991 and 2013). Therefore, youth born from the 1990s onwards often had no opportunity to meet youth coming from other ethnic/religious backgrounds. Furthermore, taking into consideration financial status of many families in Bosnia and Herzegovina, which is on the border with poverty, many parents do not have any financial means to send their children to travel, even if they would want it. However, PRO-Future welcomes the idea that in order to broaden the horizons, and learn something new, as well as develop critical thinking, one must have frequent opportunities of meeting new people, other than their own (especially related to ethnic/religious background[03]) Taking into consideration that many local communities are monoethnic, it does not mean that they are 100% composed of one ethnicity, even though this can be case too, in many communities there are still majority, but also non dominant ethnic groups for that community living. Therefore, even though constitution of Bosnia and Herzegovina recognizes three ethnicities as constituent peoples, the case is often that these three ethnic/religious groups are somewhere a minority, besides other groups of minorities, such as those that do not relate to any other ethnic group.

About Bosnia and Herzegovina

Bosnia and Herzegovina is one country with two entities and one district, out of which one entity is split into 10 cantons. All mentioned, together with state government have their roles and duties, and with such segregation of power it is very challenging to realize good initiatives and activities. Furthermore, according to the latest census, BiH has a population of 3,531,159. Out of that number, BiH has more than 200,000 politicians and employees in public administration, and they spend 3.31 billion KM a year on their income alone (Tanović, 2019).

Ethno-nationalist rhetoric is prominent in BiH, reinforced by political party affiliations, with key government officials and media playing significant divider roles in disseminating negative stereotypes and discrimination that shape citizen per-

03 In this paper, the ethnic and religious background is written together, since majority of people in Bosnia and Herzegovina who identify themselves as one ethnic group, at the same time identify themselves as members of one religious community

ceptions. Constant rhetoric, together with not functional education, as well as health system, and modern trend of migrations, has made Bosnia and Herzegovina as one of the leading countries from the region to leave the country, and migrate to countries of West Europe.

What is PRO-Future?

PRO-Future is all-enhancing, holistic peace-building project, which works with key people and more people to stand up for peace and demand political responsibility and advocate for institutional change, which will result with B-H society enjoying greater stability. To achieve this, PRO-Future works with politicians, media, educational institutions, war victims, civil society organizations, business, youth and all other relevant stakeholders in Bosnia and Herzegovina and region.

Through inclusion of different aspects of society, through different project pillars, PRO-Future works both with youth, adults, key leaders from government, media, religious and education sphere. In order to have key people (key community leaders) gathered around peace-building, but also in order to support citizens of Bosnia and Herzegovina, variety of activities are organized, including adoption from state and federal parliament of Platform for Peace, document which serves as platform for peace-building and dialogue initiated by 75 mayors[04] from Bosnia and Herzegovina, through public speaking events of former prisoners of war, to political academies which gather young politicians, peace camps bringing youth from the region, and providing financial support to different groups to support their peace-building initiatives as well as continuous work with media on positive reporting.

04 In time of writing this paper, 75 local communities from Bosnia and Herzegovina are included into PRO-Future project; however, the number of local communities joining this project is continously growing

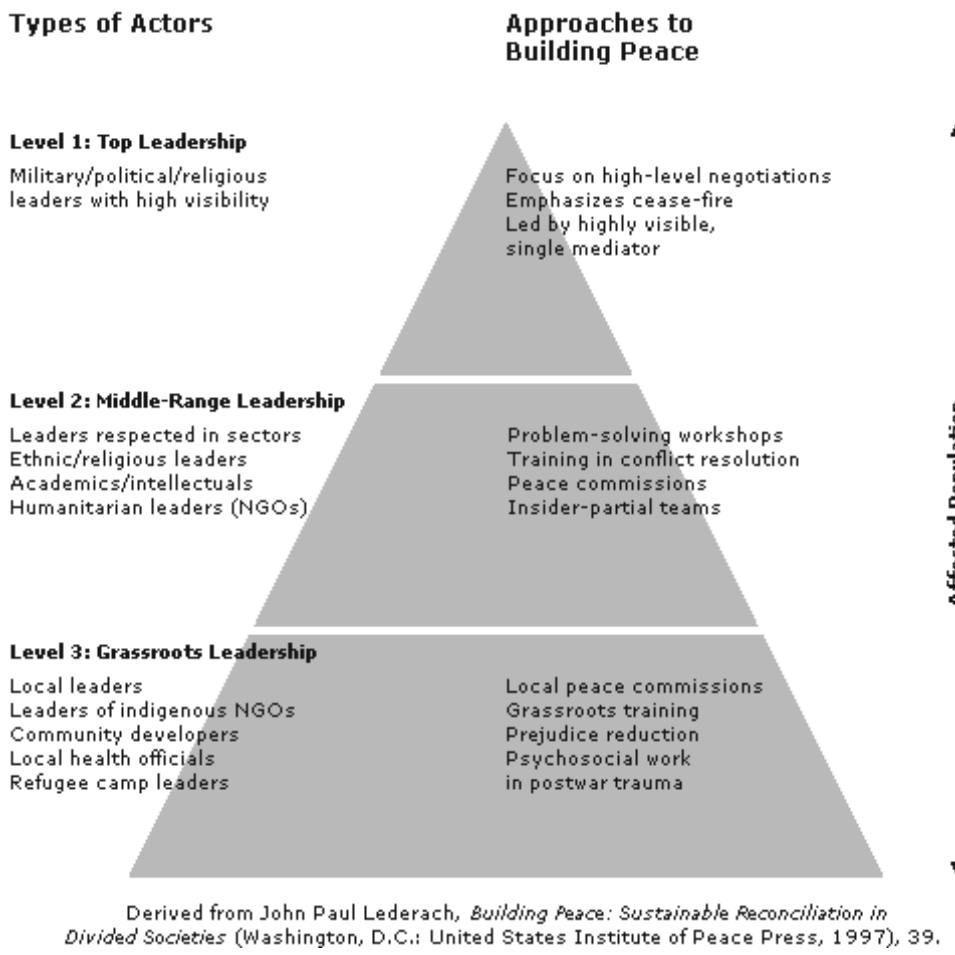

Figure 1: John Paul Lederach's pyramid of peace-building

One of the basis PRO-Future relies on is John Paul Lederach's pyramid of peace-building. Per Lederach, in order to have successful transformation of state towards peace, and making it functional. The levels of the pyramid, as can be seen on photo 1 portray that all levels of society must be included from ordinary citizens to key influencers and stakeholders (Lederach, 1997). CRS's experience, through working in Bosnia and Herzegovina, but also other countries worldwide has shown that inclusion of key stakeholders, weather on level of local community such as mayor, or on more higher level, such as government officials or top religious leaders is of crucial importance for having adequate continuation of work in society but also political support, often very much needed in process of peace-building. Furthermore, inclusion of academia and NGOs is also important since usually they serve as buffer zone, the middle between ordinary citizens and key stakeholders. The reason for this lies in fact that if one project works only with citizens, they feel as individuals working on peace-building and

not as part of larger group or a collective working for better future. Therefore, it is of crucial importance to engage leaders, for two reasons: citizens feel more motivated and protected, but also providing institutional support to project.

In order to be able to adequately portray the results that have been achieved so far, a brief list of type of activities will be described. The activities PRO-Future project implements can be split into two spheres- those organized, where public can come (including youth) as well as activities which are solely organized by youth. In last nine years, two phases of PRO-Future project have been implemented, and so far, activities ranged from public concerts, sports and other types of cultural events such as exhibitions, public speaking of former war victims, different educational round tables and symposiums, while activities directly related to youth are organized in form of peace education in high schools, Universitates, through informal education such as different peace-camps, different cultural events such as art colonies, but also informal education with young politicians as future leaders etc.

One of the prides CRS supported was initiative by three theological faculties in Bosnia and Herzegovina (Faculty of Islamic Sciences, Catholic Theological and Orthodox Theological faculties), in establishment of master program "Inter-religious studies and peace-building". This master program, besides having professors form all three theological faculties, has visiting professors from other social sciences, but is also an unique institutional relationship between education and religious institutions. The program has now enrolled fifth generation of students, and is a unique 'product' which will last even after the finish of different projects which portrays sustainability of activities in Bosnia and Herzegovina society, and longevity of peace-building initiatives even after the end of project.

Who is More for Peace-Building?

As previously stated, during nine years of implementation of PRO-Future project, 99 359 number of citizens of Bosnia and Herzegovina participated on activities organized by this project. Citizens were engaged through 1620 events organized in last 9 years of PRO-Future project. These events include both events organized by PRO-Future team, as well as activities organized by different organizations or by informal groups of youth, but through support of PRO-Future project. These activities, which are designed by different sphere of inclusion, gather different groups of citizens. For example, there are educational activities which are only organized for youth, such as Peace Education, which is implemented in schools, during classes, through institutional cooperation with relevant Ministries of Education, while there are also public tribunes and round tables, which also have educational character, but are open for public, and are usually attended by general population of local community in which the activity is organized.

After each event (except events gathering large groups of people, such as concerts), a post evaluation questionnaire was used in order to evaluate to what extent did the activity influence participants, and to what extent are they now more open towards hearing other narratives and developing critical thinking.

The questionnaire was filled in by total of 15 325 participants, out of which 5101 participants did not want to declare their age, so we do not know whether they are older or younger. From the data that is available to the PRO-Future, a total of 5643 adult citizens, and 4203 youth participated. As can be seen from the Figure 2, there is similarity in answers by youth, as well as adult citizens related to readiness to hear something that differs from their own opinion. Furthermore, Figure 3 shows almost similar results, about development of critical thinking during PRO-Future events. Finally, when it comes to empathy, and development of compassion towards other groups, the results are almost similar to previous two, which can bee seen in Figure 4.

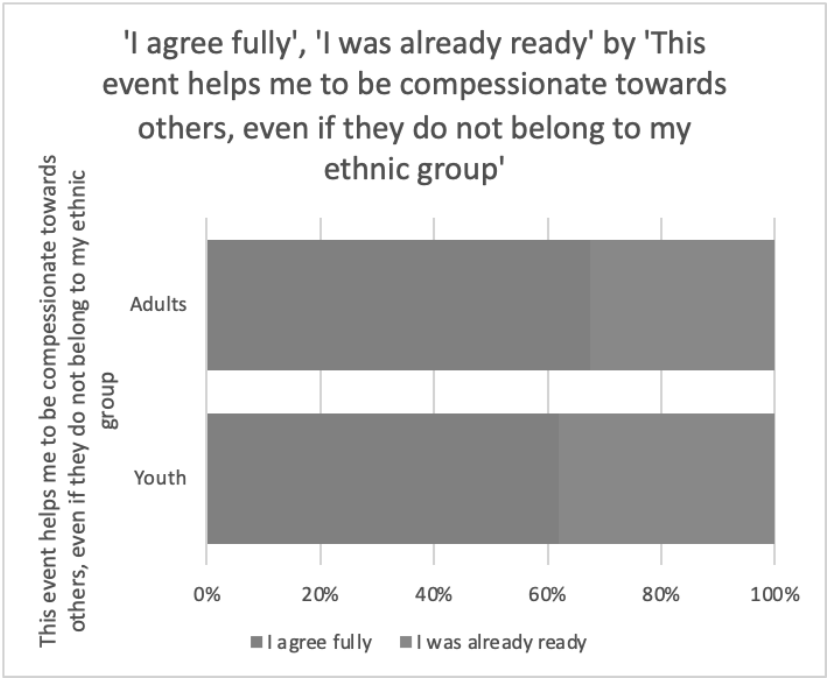

Figure 2 Level of empathy desegrated by youth and adults

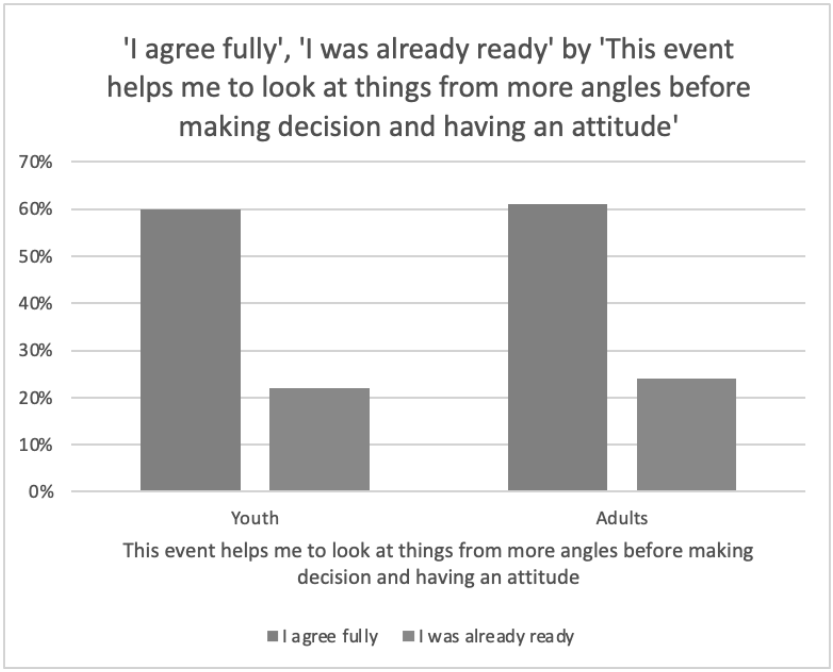

Figure 3 Development of critical thinking desegrated by youth and adults

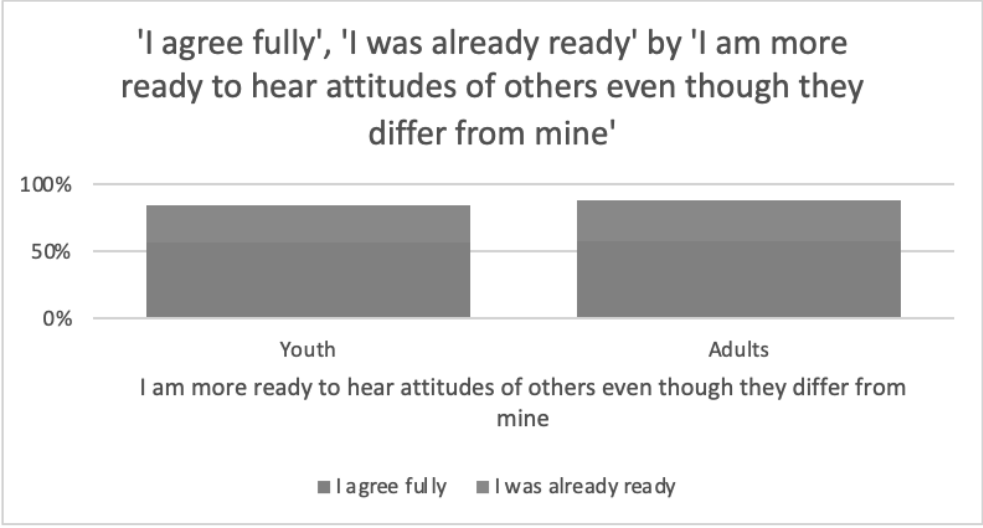

Figure 4 Readiness of hearing different attitudes desegregated by youth and adults

Conclusion

As the results indicate, there is generally no big difference in development of empathy, critical thinking or changing perception towards other ethnic/religious

groups based on the age difference. Looking at total numbers, there is similarity in the number of participants attending the PRO-Future events. The reason for this was that PRO-Future has had some events designed only for youth, and other events which are for general public. The idea was that youth will attend events which are open to public, but in reality it turned out youth do not find this interesting enough to attend it.

Furthermore, another interesting contextual factor plays vital role in approaching these results, and that is living in multiethnic communities (adults before the war) and being aware how it looks like, how the composition of neighborhoods was different, and to what extent there inter-ethnic relations were nurtured. On the other hand, there is a new context, after the war, which is mostly related to youth, who do not know other type of living than living in monoethnic communities. Having in mind that youth does not know for different, it is a double effort that needs to be put into processes of peace-building and reconciliation, in order to provide reasons why being different, and having a joint vision on economic prosperity, which, as we saw from the beginning of the paper is not possible without harmonious inter-ethnic relations, is better that being close minded in their own local communities, without taking every opportunity to meet someone coming from different ethnic/religious group, having different habits or different customs (this could specially be related to religious differences). It is essential that all citizens of Bosnia and Herzegovina, especially youth, who did not have opportunity to live in different environment learns, expends their knowledge, reduce prejudice and develops empathy, while at the same time works on problem solving of common interest. Through PRO-Future project, recently, one of the common interests that youth are interested to jointly solve is mostly related to ecology, but also business, to be more specific, investments into the society, and the rights of employees, which are directly correlated to human rights, since they are more and more affected by enormous brain drain from the state, but region also, feeling it emotionally, but also practically, and identifying it as one of the biggest problems of today that needs to be resolved, not only as a consequence, but also as the cause of this problem.

References

Kroc Institute for International Peace Studies (2022), *What is Strategic Peacebuilding?* https://kroc.nd.edu/about-us/what-is-peace-studies/what-is-strategic-peacebuilding/ retrieved on 31/03/2022

Lederach, John Paul, *Building Peace, Sustainable Reconciliation in Divided Societies.* Washington: United States Institute of Peace, (1997)

Last census results, http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-2013/konacni-rezultati-popisa-2013/ retrieved on 10/12/2021

Census results from 1991, http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-1991-i-stariji/ retrieved on 10/12/2021

Grewal, Baljit Singh, (2003), *Johan Galtung: Positive and Negative Peace*, http://www.activeforpeace.org/no/fred/Positive_Negative_peace.pdf retrived on 10/12/2021

Tanović, Mirza, 08/01/2019, Focus.ba, *Borba s administracijom u BiH: "Ono kad ti fali jedan papir"*, https://www.fokus.ba/fokustv/borba-s-administracijom-u-bih-ono-kad-ti-fali-jedan-papir-video/1341854/?fbclid=IwAR1kNrB1ZfLo6SQNZDXWCrfzWwoPLpr_1m9tcIcTxm4b22VDJ2yx94cDTVo retrieved on 10/12/2021

Zakon o mladima Federacije Bosne i Hercegovine, 2010, https://www.vijecemladih.ba/wp-content/uploads/2016/12/Zakon-o-mladima.pdf

U.S. Agency for International Development /Catholic Relief Services, (2014), PRO-Future project, Program description

U.S. Agency for International Development /Catholic Relief Services, (2017), PRO-Future II project, Program description

SAVAŞ SONRASI BOSNA HERSEK'TE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM: SİVİL TOPLUMUN ROLÜ

Oya DAĞLAR MACAR[01]
Duygu TEMEL[02]

Özet

Bu çalışma, sivil toplum faaliyetlerinin barış inşası sürecinde toplumsal dönüşüme ne ölçüde etki ettiğini incelemektedir. Çalışma, imzalandığı günden bu yana eleştirilerin odağında yer alan Dayton Barış Antlaşması'nın inşa ettiği Bosna – Hersek'i mercek altına almaktadır. Ayrıca, sivil toplum tarafından yürütülen çalışmaların, barış inşa sürecine etkilerini tartışmaya açmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla ilk bölümde, ilgili alan yazında yer alan, sivil toplum ve barış inşası ilişkisini konu alan çalışmalar üzerine sistematik ve kapsamlı bir inceleme sunulacaktır. Gerek savaş sırasında sivillere yardımların ulaştırılmasında gerek savaş sonrasında derinden bölünmüş toplumlarda barışın inşasında sivil toplum önemli ve etkin bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle ikinci bölümde, Bosna – Hersek'te savaş sırasında ve sonrasında inşa edilmeye çalışılan sivil topluma ve günümüzde sivil toplum alanında yürütülen çalışmalara odaklanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Barış inşası, sivil toplum, Bosna – Hersek, pozitif barış,

Social Transformation in Post-War Bosnia and Herzegovina: The Role of Civil Society

Abstract

This study analyzes how civil society's activities effects in peacebuilding process. The study scrutinizes the Bosnia and Herzegovina, built by the Dayton Peace Agreement, which has been at the center of criticism since the day it was signed. In

01 Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, ORCID ID:0000-0002-8163-8721, oyadr@ticaret.edu.tr
02 Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-2575-3784, temel.duygu@outlook.com

addition, it aims to discuss effects of activities by civil society on the peacebuilding process. For this purpose, the first part will offer a systematic and comprehensive review of the studies on the relationship between civil society and peacebuilding in the related literature will be presented. Civil society emerges as an important and effective tool both in delivering aid to civilians during the war and in building peace in deeply divided societies after the war. With this motivation, the second part will focus on the civil society that was tried to be built during and after the war in Bosnia and Herzegovina and the activities conducted by civil society nowadays.

Keywords: Peacebuilding, civil society, Bosnia and Herzegovina, positive peace

Savaş Sonrası Bosna Hersek'te Toplumsal Dönüşüm: Sivil Toplumun Rolü

Giriş

Bu çalışmanın amacı Bosna – Hersek örneği özelinde, savaştan çıkmış ülkelerin yeniden yapılanma süreçlerinde sivil toplumun önemini vurgulamak ve sivil toplum kavramının barış inşası sürecindeki rolünü, Uluslararası İlişkiler yazınına katkı sağlayacak biçimde detaylı olarak ele almaktır. İlgili akademik literatüre bakıldığında, çatışma dönüşümünün önemli bir ayağı olan yapısal dönüşüm üzerine Türkçe literatürde pek çok çalışma bulunmaktadır. Barış inşasının odağında yer alan toplumsal dönüşüm için aynı durum söz konusu değildir. Bu nedenle, *"Bosna Savaşı sonrası Bosna – Hersek'te sivil toplum tarafından yürütülen çalışmalar ile toplumsal dönüşüm arasında nasıl bir ilişki vardır?"* sorusundan hareketle yürütülen bu çalışma, Türkçe literatürdeki bu boşluğun doldurulmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bosna – Hersek'te savaş sonrası imzalanan Dayton Barış Antlaşması, negatif barış olarak da ifade edilen, silahlı çatışmaların sonlandırıldığı bir barış ortamı yarattı. Sıcak çatışmaların olmadığı fakat sıcak çatışmalara neden olabilecek unsurların var olduğu bu ortamda, pozitif barışın inşası, bölge istikrarı ve Bosna – Hersek devletinin bütünlüğü için önem teşkil etmektedir. Barış içerisinde bir arada yaşamın geliştirilmesi, pozitif barışın tesis edilmesi için toplumsal dönüşüme ihtiyaç vardır. Bu çalışmada, dönüşüm için gerekli iletişim kanallarının yaratılmasında sivil toplum faaliyetlerinin etkisi vurgulanacaktır.

1. Sivil Toplum ve Barış İnşası

Barış inşası, 1990'lı yıllarda ön plana çıkan, nispeten yeni bir kavramdır. Barış inşasının, ilk kez resmi tanımı 1992'de Birleşmiş Milletler'in eski Genel Sekreteri Boutros – Ghali'nin "An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peace-keeping" başlıklı raporunda yapıldı. Raporda barış inşası, *"tekrar çatışmaya dönüşün engellenmesi için barışı güçlendirici yapıların desteklenmesi"* şeklinde tanımlanmıştır (Boutros – Ghali, 1992: 11). Tam bir yapısal dönüşümü ve gelişimi amaçlayan, çatışma çözümü ve çatışma yönetimi kavramlarını da kapsayan çok boyutlu bir kavram (Bercovich ve Jackson, 2009: 168) olarak barış inşası, birbirinin devamı niteliğinde iki model üzerinden geliştirilir. İlki, savaştan yeni çıkmış ülkelerin ihtiyaçlarının ivedilikle karşılanmasına yönelik, uygun ortamın yaratılması ve yöntemlerin oluşturulmasıdır. Bir diğeri ise, daha çok sosyal dönüşüm odaklı faaliyetleri kapsamaktadır (Özerdem, 2013: 65).

Soğuk Savaş öncesi geleneksel, devletlerarası çatışmalar uluslararası siyasette egemen iken, savaş sonrası bu çatışmaların yerini iç savaşlar, etnik çatışmalar ve terör aldı (Mason ve Meernik, 2006: 2). Soğuk Savaş sonrası, iç çatışmalar ve beraberinde yükselen insani kriz ile birlikte, barış inşası kavramı ivme kazandı (Pugh, 2021: 17). 1990'lı yılların başında, klasik çatışma çözümü yaklaşımlarının başarısızlığı çatışma paradigmasında ve pratiğinde bir değişimi doğurdu. Bu değişim çatışmaları yönetmekten çok çatışmalara neden olan derin – köklü nedenlerin çözümü ile çatışmaların yeniden meydana gelme olasılığını azaltmaya odaklıdır.

Barış inşasının tanımına yönelik tam bir mutabakat yoktur. Kavram, farklı teorik bakış açılarında farklı anlamlara karşılık gelmektedir. Barış inşa faaliyetlerinin kapsamında yaşanan genişlemenin burada önemli bir etkisi vardır. Barış inşası terimi ilk kez 1976'da Johan Galtung'un "*Three Approaches to Peace: Peacekeeping, Peacemaking and Peacebuilding*" başlıklı makalesinde barış yapmak ve barışı korumak kavramlarından farklı olarak, çatışma çözümünde şiddetli çatışmaların kök nedenlerini ele alan yapıların yaratılmasını ifade etmek için ortaya atıldı (Ejdus, 2021: 53). Bu nedenle barış inşasında daha geniş bir perspektiften ve uzun vadeli bir dönüşümden söz edilebilir. Barış inşası, aynı zamanda daha az görünür şiddet formları ve bir ölçüde şiddetin oluşumunu besleyen toplumsal eşitsizliklerin üstesinden gelme çabası olarak görülebilir (Bräuchler, 2021: 184). Böylesi bir yorumlama, hedefin negatif değil, pozitif bir barış inşası olduğunu göstermektedir.

Clements, barış inşasını bir maratona benzetir. Bu maraton, sürat koşusundan farklı olarak, sürekli üzerinde çalışılması gereken, hiçbir zaman bitmeyen bir süreçtir (Clements ve Ikeda, 2019: 54). Psikolojik, sosyal, kültürel vb. pek çok alanda zarar gören toplumsal ilişkileri onarmak elbette ki kısa zamanda gerçekleşmeyecektir.

Barış çalışmaları gerçek anlamda barışı, devlet liderlerinin ilişkilerinde değil, tüm toplumun bütüncül dönüşümünde arar. (Goldstein ve Pevehouse, 2017: 89) Bu bütüncül dönüşümde amaç, toplumsal barışın inşasıdır. Bu amacı gerçekleştir-

mek, toplumlar arası ilişkileri yeniden tesis etmek her seviye aktörün dahil edildiği bir mobilizasyon sürecini gerektirir. Böylesi bir süreçte sivil toplum ve aktörleri etkin ve önemli birer araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Soğuk Savaş'ın ardından sivil toplum, uluslararası arenada etkin birer aktör olarak ortaya çıktı. İki kutuplu dünya sisteminin çöküşü, uluslararası toplumda devlet dışı aktörlerin önemi konusunda bir farkındalık yarattı. Son yıllarda sivil toplum alanında faaliyet gösteren kuruluşlar, devletlerin sağlayamadığı veya sağlamak konusunda isteksiz olduğu hizmetlerin sunumunda popüler birer araç haline geldi.

Her ne kadar kavram uluslararası bir proje olarak sunulsa da aslında kendiliğinden ve sivil bir yöntem olarak ilerlemektedir (Kustermans vd., 2021: 3). Kavramın sivil karakterine vurgu yapan iki önemli teorisyen ve aynı zamanda eylem insanı, Johan Galtung ve John Paul Lederach'tır. Her ikisinin de ortaya attığı yaklaşımlar kavramın gelişmesinde önemli rol oynamaktadır.

1.1. Johan Galtung ve John Paul Lederach'ta Barış İnşası

Barış çalışmaları alanının kurucusu Johan Galtung, ürettiği eserlerle literatürde pek çok çalışmaya esin kaynağı olmuştur. Kendine has bakış açısı ve disiplinlerarası yaklaşımı ile savaşın nedenleri yerine barışın koşullarına odaklanan yazar, "Violence, Peace and Peace Research" başlıklı, 1969 yılında yayımladığı makalesinde şiddet ve barış arasındaki ilişkinin önemini vurgular. Ardından ilk olarak şiddetin tanımını yaparak başlar. Galtung'a göre şiddet*; "temel insan ihtiyaçlarına ve genel itibariyle herhangi bir canlı yaşama yönelik önlenebilir bir saldırıdır".* Burada Galtung'un sözünü ettiği temel ihtiyaçlar; varlığını sürdürme, sağlıklı olma, özgürlük ve kimliktir (Galtung ve Fischer, 2013: 35- 36).

Farklı şiddet türlerinin varlığına dikkat çeken Galtung, ilk ayrımını fiziksel ve psikolojik şiddet üzerinden yapar. Dar anlamıyla şiddetin, fiziksel şiddete odaklandığını belirtir. Fiziksel şiddet, bireylerin bedenine ölüme varan zararlar verir. Psikolojik şiddet ise "*yalanlar, beyin yıkama, endoktrinasyon, tehditler"*dir. Bir diğer ayrım; pozitif ve negatif etkiye yönelik yaklaşım arasındadır. Burada etkileyicinin yanlış bulduğu şeyi yaptığında etki altında kalan, cezalandırılır ya da tam tersi bir durumda ödüllendirilebilir. Sistem hoşnutluk vaatlerine dayanır ve ödül odaklıdır. Bu şekilde insanların eylem alanını daraltır. Diğer bir ayrım türü, nesne odaklıdır. Zarar gören bir nesnenin olmadığı durumlarda da şiddetin varlığından söz eder. Örneğin; bir kişi, grup, ulus, nükleer silah denemesi yaptığında veya taş attığında zarar görme anlamında bir nesne olmayabilir fakat, fiziksel şiddet kullanma tehdidi vardır.

Önemli bir diğer ayrım, özne odaklıdır. Galtung, şiddet eylemini gerçekleştiren bir aktörün olduğu durumları, kişisel/ doğrudan şiddet, bulunmadığı durumları ise, yapısal/dolaylı şiddet olarak adlandırır. İlk durum, aktörlerin tespitine elverişlidir fakat ikinci durumda, şiddet yapının içerisine yerleşmiştir. Bir diğer ayrım şiddetin

kasıtlı veya kasıtsız olması arasındadır. Yahudi – Hristiyan etiği ve Roma hukuku ahlaki yargılamalarda sonuçtan ziyade niyet üzerinde durur. Söz konusu ayrım, etnik çatışmalar açısından önemlidir. Nitekim, kasıtlı şiddete odaklanmak, yapısal şiddetin etkilerini görmeyi zorlaştırır. Son ayrımı, gizli ve açık şiddet üzerinden yapar. Açık şiddet, görünen şiddettir. Gizli şiddet ise, Galtung'un özellikle üzerinde durulmasını istediği potansiyel şiddettir (Galtung, 1969: 169-173).

Galtung ayrıca, bir toplumun yapısında yerleşik olarak bulunan adaletsizlik ve eşitsizlik olarak yapısal şiddetin varlığına da işaret eder. Görünür olmayan bu şiddet genellikle güç ve servetin çok eşitsiz dağılımını içerir. Yapısal şiddetin net kurbanları vardır, ancak çoğu zaman net bireysel failleri yoktur, bunun yerine insanlar toplumun örgütlenme veya yapılanma biçiminden ötürü dezavantajlıdır.

Çok daha yavaş yayılan bu şiddet türü, fakat potansiyel olarak daha yıkıcı bir hızla insan yaşamını yoksullaştırır. Yapısal şiddet, tehditler ve doğrudan şiddet kullanımı yoluyla sürdürülebilir. Aynı zamanda yanlış bilgilendirme, manipülasyon, gazeteler ve medyanın çarpıtılması, aldatma, adaletsiz yasalar ve baskı yoluyla da sürdürülebilir. Yapısal şiddeti ele almadan doğrudan şiddeti ele alma çabaları genellikle başarısızlıkla sonuçlanır (Galtung ve Fischer, 2013: 36).

Bir diğeri kültürel şiddettir. Kültürel şiddet de yapısal şiddet gibi görünmezdir. Genellikle bir toplumun kültürel, dini veya ideolojik inançlarından kaynaklanır ve doğrudan ve yapısal şiddeti meşrulaştırmak için kullanılır.

Bir toplulukta belirli türdeki yapısal veya doğrudan şiddet, normal veya kaçınılmaz olduğu düşünülen bazı durumlarda kabul edilebilir veya hoş görülebilir. Şiddetin farklı biçimlerinin arasındaki ilişkiyi üçgen formu üzerinden anlatan Galtung, her birinin birbiri ile sürekli etkileşimdedir ve birbirlerini üretirler. Barış inşası uygulayıcıları kendilerini bu şiddet türlerini anlamak ile donatmadıklarında büyük ihtimalle başarısız olacaklardır.

Dar anlamıyla barış, savaşın tersidir. Ünlü Fransız düşünür, Raymond Aron barışı, "uzun veya kısa vadede politik birimler arasındaki rekabete ara verilmesi" olarak tanımlar (Diez vd., 2011: 154). Batı düşünce sisteminde barış uzun yıllardan beri negatif barış üzerinden algılanagelir. Şiddetli çatışmaların çözümünde kullanılan; arabuluculuk, askeri müdahale gibi şiddeti sonladırmak ya da azaltmak üzerine yöntemler negatif barış odaklıdır (Özerdem, 2013: 6).

Fakat belli bir yerde savaşın olmaması, her zaman barış olduğu anlamına gelmez. Galtung'un şiddete dair öne sürdüğü bu fikirler, kendisinin barışa dair fikirlerine zemin hazırlar. Galtung barışı, şiddetin farklı türlerinin yokluğu üzerinden tanımlar. Onun pozitif ve negatif barış kavramları literatürde yaygın kullanılan bir ayrımdır. Aslında negatif barış kavramını ilk kez kullanan Galtung değildir. Kavramı ilk kez 1907 yılında Jane Addams Newer Ideas of Peace adlı eserinde kullanmıştır. Burada negatif barış, "savaşın olmaması" şeklinde tanımlanmıştır. Fakat Galtung, kavramı sistematik bir

şekilde ele almış ve tartışmayı yeni bir zemine taşımıştır. Bu da kavramın kendisi ile anılmasını beraberinde getiren önemli bir etkendir (Romya Bilgin, 2018: 186).

Galtung'a göre negatif barış; doğrudan, kişisel şiddetin yokluğu, pozitif barış ise sömürünün en aza indirildiği veya ortadan kaldırıldığı bir sosyal durum, başka bir deyişle yapısal şiddetin yokluğudur (Galtung, 1969: 183). Güçlü bir adalet kavramı, pozitif barışın doğal bir parçasıdır. Pozitif barış daha çok barış inşası ve iyi yönetişime vurgu yaparken, negatif barış "barışı koruma" fikrine dayanır. Galtung'un şiddet ve barış arasında kurduğu bu korelasyon "barış inşası" kavramının temelini oluşturur.

Galtung'a göre çatışma, özünde her daim çelişki ve uyuşmazlıkların olduğu bir fenomendir (Galtung, 2002: 5-6). Bir çatışmanın çözüme ulaşması için iki yöntemin varlığına işaret eder. Bunlardan ilki, teşhis – öngörü ve terapiye (diagnosis – prognosis – therapy) dayalı, tıbbi yaklaşımdan esinlenerek geliştirdiği *"transcend (aşma)"* yöntemidir. İlk aşama, çatışmanın ana nedenlerinin teşhis edilmesidir. Yöntemin ikinci aşamasında çatışmanın ilerleyişine dair öngörüler ortaya konur. Üçüncü ve son aşama ise, gerekli çözümlerin üretildiği ve müdahalenin yapıldığı aşama olarak ifade edilebilir. Tüm tarafları tatmin edici bir formülasyonun olmadı durumlarda, aşma yöntemi yetersiz kalabilir. Galtung, bu gibi durumlarda alternatif bir yöntem olarak *"transform (dönüştürme)"* yöntemini ileri sürer. Bu yöntem çatışmaları aşma yönteminden farklı olarak çatışmaya neden olan çıkarlara yeni formlar kazandırarak, soruna neden olan amaçları dönüştürerek çözüme ulaşmayı amaçlamaktadır (Coşgun, 2017: 35-38).

Galtung ayrıca, büyük güçler öncülüğünde gerçekleştirilen zirvelerin, barışın sağlanmasında beklenen etkiyi yaratmayacağını vurgulamaktadır (Coşgun, 2017: 57). Yapılması gereken doğrudan çatışmaların taraflarının dahil edildiği bir sürecin işletilmesidir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken, barış inşasını sadece çatışmaya dahil olan aktörler arasındaki çözüme indirgemek doğru olmayacağıdır. Böylesi bir yaklaşım çatışma sürecinde toplumu içeren bir ilişkisel ağın da varlığını gözden kaçırmaya neden olabilir. Ayrıca çatışmaya neden olan sorunlar yalnızca üst kademe aktörlerin sorunları olmadığından ötürü, çözümü konusunda her kademe aktörün sürece dahil edilmesi önemlidir.

Barış çalışmaları literatürüne bir diğer önemli katkı John Paul Lederach'ın çatışma dönüşümü (conflict transformation) yaklaşımıdır. Lederach, çatışma dönüşümü kavramını 1980'lerde Orta Amerika'da yaşadığı deneyimler sonrası kullanmaya başladığını belirtiyor. Latin meslektaşlarının deneyimlerinde çatışma çözümü gerçekten ihtiyaç duyulan değişikliklerin üzerini örtmenin başka bir yolu olarak görülüyordu (Lederach, 2012: 8).

Anabaptist/Mennonite öğretisinin etkisi altında geliştirdiği inanç temelli barış inşası (faith-based peacebuilding) çerçevesinde, Lederach, barış inşası süreçlerinde dinin yerini tartışmaya açar. Mennonite öğretisinde esas olan, şiddetin tek başına reddi değil, onu doğuran nedenler hakkında düşünmektir (Bilener ve Büyükakın-

cı, 2018: 509). Buradan hareketle, çatışma dönüşümünde amaç, anlık çözümlerle yetinmeyip, ilişkinin içeriğini, bağlamını ve yapısını ele alan bir çerçeve oluşturmak ve yapıcı değişim süreçleri yaratmaktır.

Çatışma dönüşümü kavramı, çatışmayı bir yandan insan deneyiminin bir parçası diğer yandan değişimin bir motoru olarak görür. Lederach'a göre çatışma *"bir fırsat, bir hediyedir"*. Şiddeti azaltan, sosyal yapılarda adaleti artıran yapıcı değişim süreci olarak çatışma dönüşümü barışı sürekli gelişen, dinamik bir süreç olarak görür (Lederach, 2014: 9 – 11). Lederach, 1997 yılında yayımladığı *"Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies"* adlı kitabında, çatışma dönüşümü kavramı ile barış inşa sürecine yaklaşımını ele alır. Tek bir bakış açısının çatışmanın tüm boyutlarına ve sonuçlarına odaklanmakta yetersiz olacağı düşüncesinden hareketle Lederach, aktörün önemine vurgu yapar. Barış inşasında amaç, her seviyeden aktörün katılımı ile kurulacak uzlaşı zeminini oluşturmaktır. Bu sayede sürdürülebilir bir barış mümkün olacaktır.

Lederach, bu süreçte kilit öneme sahip dört boyut vardır: kişisel, ilişkisel, kültürel ve yapısal. Dönüşüm her bir boyutun altında yatan sorunların dönüşümünü hedefleyen, çözümün ötesine geçen bir yaklaşımı ifade eder. Savaşın derinden bölünmüş toplumlar yarattığı yerlerde, barış inşasında atılacak adımlardan ilki, çatışmalardan etkilenen nüfusu tanımlamaktır.

Piramit modeli, bu tanımlama için bize imkan tanır. Aktörler ve üstlendikleri roller üç ana düzeyde kategorize edilir: üst düzey, orta düzey ve alt/taban düzeyi. Piramidin en üst düzeyini en az sayıda insan temsil eder. Bunlar; doğrudan müzakereye odaklanan, ateşkes sağlama kapasitesi güçlü, dini ve siyasi liderlerdir. Alt/taban düzeyi toplum tabanını temsil eder. Bu iki düzey arasında orta düzeydeki aktörler yer alır. Etkin mevkilerde bulunan, akademik, dini ve siyasi figürler olarak, iki düzey arasında köprü işlevi görürler (Lederach, 1997: 24-31).

Aktörlerin biraraya gelerek deneyimlerini paylaşabilecekleri alanlar yaratmak Lederach'ın barış inşa sürecinde önem verdiği faaliyetler arasındadır. İletişim ve diyalog ortamının yaratılması iyileşme sürecinin bir parçasıdır (Bilener ve Büyükakıncı, 2018: 526). Düşmanlık üzerinden hareket etmek yerine, ortak anlatılar üzerinden birleştirici bir girişim, sürdürülebilir barışın inşasına katkı sağlayacaktır.

1.2. Sivil Toplumun Barış İnşa Fonksiyonları

Devletten bağımsız kolektif bir varlık olarak sivil toplum, Batı siyasi düşüncesinde önemli bir yer tutmaktadır. Farklı yorumlarıyla bu kavram hem Liberal hem de Marksist geleneğin gelişmesinde merkezi rol oynamıştır (Seligman, 1992: 5).

Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da sosyalist rejimlerin yıkılışı, bu ülkelerdeki entellektüelleri yeni bir siyasi arayışa itti. Sivil topluma ilginin artmasında bu ara-

yışın belirgin bir rolü bulunmaktadır (Erdoğan, 1998: 5). Pek çok Orta ve Doğu Avrupalı entellektüel sivil toplumun inşası veya "yeniden inşası"nı, komünizm sonrası toplumlarının içinde bulundukları mevcut siyasi çıkmazlarından kurtulmalarında yardımcı olarak görmektedir (Kumar, 1993: 375). Daha önceleri sınıf çatışması temelinde yürütülen tartışmalar, 20. yüzyılın sonlarında meydana gelen ekonomik, siyasi ve toplumsal değişimlerle birlikte sivil toplumla ilgili eski tartışmaları yeniden gündeme getirdi. Zamanın ihtiyaçlarına göre şekillenen kavram, 1980'li yıllarda dönüşümün siyasi bir aracı olarak görülmektedir.

1990'larda çatışmaların çoğalması ve barış inşası girişimlerinin artan karmaşıklığı ile birlikte sivil toplumun çatışma dönüştürme potansiyeli üzerine çalışmalar hız kazandı. Lederach'ın barış piramitinde orta kademede yer alan kolektif aktörlerden biri olarak sivil toplum ve aktörleri, çatışma dönüşümü ekolünde kilit konumdadır. Bu ekolde temel aktör, genellikle yerel niteliktedir. Barış inşası pratiği iki varsayım üzerinden gelişir. Bunlardan ilki, sivil toplumun barış inşasında bir rolü olduğu diğeri ise, birinci ve ikinci yol aktörleri arasında koordineli bir yaklaşıma ihtiyaç olduğudur. (Paffenholz ve Spurk, 2006: 24).

Burada yanıtlanması gereken iki önemli soru karşımıza çıkmaktadır. İlki, sivil toplumu oluşturan aktörler nelerdir/kimlerdir? Diğeri ise bu kolektif aktörlerin bir formu olarak sivil toplum, barış inşasında ne gibi fonksiyonlar üstelenirler? Sivil toplum; gönüllü birlikteliğe dayanan, ekonomik çıkarlar tarafından yönlendirilmeyen, kamusal iyinin peşinde koşan, devlet dışı aktörlerden oluşur. İnanç temelli kuruluşlar, insani yardım kuruluşları, insan hakları ve savunuculuk örgütleri, ağlar bu aktörler arasında sayılabilir. Barış inşası sürecinde sivil toplumun rolleri üzerine çalışan, Thania Paffenholz ve Christoph Spurk, demokrasi ve kalkınma ile barış inşasını birlikte ele aldıkları çalışmalarında, bu aktörlerin fonksiyonları üzerinde daha geniş bir çerçeve oluşturuyor ve yedi başlık altında sıralıyorlar. Bu fonksiyonlar; (1) vatandaşların korunması, (2) izleme ve hesap verebilirlik, (3) savunuculuk ve kamusal iletişim, (4) sosyalleşme ve barış kültürü inşası, (5) toplumsal birliktelik, (6) arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık ve (7) doğrudan hizmet sağlama/sunma (Spurk ve Paffenholz, 2006: 36).

Vatandaşları koruma fonksiyonu, temeli John Locke'da kadar geri gider. Bu fonksiyon devletin veya diğer otoritelerin saldırılarına karşı hayat, hürriyet ve mülkiyeti korumaktan ibarettir. Montesquieu'nun güçler ayrılığına dayanan izleme ve hesap verebilirlik fonskiyonu, devlet aygıtı, merkezi güçler ve hükümetten hesap sorabilmenin bir yoludur. Sivil toplumun – özellikle marjinal grupların – çıkarlarını gündeme getiren, iletişim kanalları yaratarak kamuoyunu bilinçlendiren savunuculuk ve kamusal iletişim fonksiyonu, Habermasyan bir temele sahiptir. Sosyalleşme ve barış kültürü fonksiyonu; demokratikleşme çabalarına toplum tabanından katkı sağlamayı ve barış fikrini toplumda yaygınlaştırmayı amaçlar.

Vatandaşlar arasında köprü kurma işlevi üstlenen toplumsal birliktelik, farklı gruplar arasında temasa imkan verir. Montesquieu'ya kadar uzanan bir diğer

fonksiyon olarak arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık; çatışan aktörler arasında yapıcı ilişkiler oluşturmak, var olan ilişkileri iyileştirmek amacıyla dengeleme ve müzakere rollerini üstlenir. Doğrudan hizmet sunma fonksiyonuna, diğer fonksiyonların gerçekleştirilmesine katkı sağlama şartıyla çalışmalarında yer veriyorlar. Paffenholz ve Spurk'a göre sivil toplumun hizmet sunma fonksiyonu üstlenmez (Spurk ve Paffenholz, 2006: 13). Sivil toplumun üstlendiği tüm bu fonksiyonların uygulanışı, çatışmanın evresine göre değişkenlik göstermektedir. Aynı şekilde fonksiyonların işlevsellik derecesi de sahip oldukları gerek ekonomik gerek beşerî kapasite ile doğrudan ilgilidir.

2. Bosna – Hersek'te Sivil Toplum

Uzun yıllara yayılan kimlik temelli iç çatışmalar, derin toplumsal bölünmeleri meydana getirir. Toplumsal ilişkilerdeki bu bozulmanın altında şiddetli travmalar yatar. Bunları giderecek girişimlerin olmadığı yerde bir arada barış içinde yaşama kapasitesi azalır. Savaş sonrası uluslararası toplumun Bosna – Hersek'te sivil toplum oluşturma girişimleri oldu fakat bunlar pek de uzun soluklu olamadı.

Çatışma sonrası yeniden yapılanma sürecinde Bosna – Hersek'te çeşitli sivil toplum kuruluşları (STK) projeler geliştirip hayata geçirdi. Bu kuruluşların temelde üç problemle karşılaştılar. Bunlardan ilki; finansman problemi. Sık sık değişen bağışçılar, toplum yararına olmayan, kendi çıkarlarına uygun kısa vadeli programları teşvik eder durumdalar. Bu durum STK'ları finansman eğilimlerine uyum sağlamak zorunda bırakmaktadır. Genellikle, yalnızca proje desteği sağlayan finansmanların kısa vadeli bu desteği, STK'ların uzun vadeli projeler ve kapsayıcı kimlikler oluşturmasını engellemektedir (Howard, 2011: 118). Bir diğer zorluk; uluslararası ve yerel STK'lar arasında yaşanan gerilimden kaynaklanmaktadır. Uluslararası STK'lar yereli, uzmanlıktan yoksun görme, yerel ise uluslararasını indirgemeci olarak görme eğilimindedir. Bu gerilim yeniden yapılanma sürecinde yapısal zorluklara neden olmaktadır. Üçüncü problem ise; STK'ların nispeten dağınık doğasından kaynaklanır. Çalışmaların kalitesini artıracak mekanizmalar oluşturulması ve uzun vadeli barış inşası projelerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Bu problemlere çözüm olarak, yerel ile uluslararası sivil toplum kuruluşları, savaşın hatırası tarafından travmatize edilmiş bir toplumda var olan gerginlikleri ve farklılıkları kapsayıcı roller üstlenmelidir. Aynı zamanda önyargılı geleneksel modelleri terk ederek, işbirliği içerisinde barış inşa sürecine katkı sağlamak çabası içerisinde olmalıdırlar. Başarılı bir sivil toplum inşası, ancak bu şekilde mümkün olacaktır (Evans ve Bleiker, 2003: 105-116).

Uluslararası toplumun, Bosna – Hersek'te sivil toplum inşa çabası, zayıf kalmıştır. Bunun nedenleri arasında; gönüllülük geleneğinin zayıflığı, ekonomik zorluklar ve savaşın yarattığı derin etnik bölünmeler sayılabilir. Ayrıca beklenenin aksine,

uluslararası müdahale, bir takım önemli kararlar alınmasına etki etse de yerelin potansiyelini azaltma etkisine de sahiptir (Bieber: 2017, 25-29).

Bosna – Hersek örneğinde olduğu gibi, BM'nin barış operasyonlarından alınan başarısız sonuçlar, 1990'lı yıllardan itibaren, Barış İnşası kavramının kapsamını yeniden tartışmaya açtı. 1995 yılında "Supplement to An Agenda for Peace" başlıklı ek rapor açıklandı. Bu raporla birlikte barış inşası "uzlaşma ve iyileşme" temalarının dahil olduğu, bütüncül bir dönüşümü içeren bir yapıya büründü (Şeyşane, 2018: 27). Bu dönüşüm sivil toplum kuruluşları gibi devlet – dışı aktörlerin barış inşasında kilit aktörler konumuna gelmelerinde etkili olmuştur (Sandıklı ve Kaya, 2013: 74). Sivil toplumun barış inşasındaki önemini vurgulayan "aşağıdan barış" (peace from below) kavramı bu sürecin ürünüdür (Şeyşane, 2018: 283).

Bosna – Hersek'te barışı inşa etmenin zorluğu ve özellikle bu süreçte sivil toplumun rolü, yaşanan etnik savaşın travmatik hatırasından bağımsız düşünülemez. Bosna – Hersek'te savaş sonrası imzalanan barış antlaşması çatışmaları sonlandırmış fakat toplumsal bölünmüşlüğün üstesinden gelmekte başarılı olamamıştır. Bu durumu uluslararası toplum destekli sivil toplum girişimlerinin yetersiz kaldığının bir örneği olarak yorumlamak mümkündür. Mevcut sorunların üstesinden gelmek ve barış içerisinde bir arada yaşama kültürünü oluşturmak konusunda yerel sivil topluma önemli görevler düşüyor. Aşağıda ele alacağımız iki girişimin de odak noktası, barış kültürü dediğimiz, bir arada barış içinde yaşama fikrini, toplumsal hafızada güçlendirici işler üretmektir.

Bunlardan ilki; Savaşta Çocukluk Müzesi (War Childhood Museum). Savaş zamanı Bosna-Hersek'te büyüme deneyimini araştıran bir proje olarak başlayan çalışmaların çıktıları 2013 yılında "Savaş Çocukluğu: Saraybosna 1992-1995 (War Childhood: Sarajevo: 1992-1995)" isimli bir kitapta toplandı. Bu kitap çalışması esnasında insanların o döneme dair hikayelerini anlatmaya ne kadar istekli olduğu, döneme ait eşyalarını hala sakladıkları görüldü. Buradan hareketle insanların hem hikayelerini paylaşabilecekleri hem de objelerin sergilenebileceği bir platform oluşturma fikri, Jasminko Halilovic tarafından 2017 yılında bir müze formunu almıştır.

Zorlu geçmişle yüzleşmek, kişisel travmaların üstesinden gelmek adına bu hikayeler çok önemlidir. Bunun nedeni Bosna'nın pek çok farklılığı içerisinde barındıran, deyim yerindeyse bir kültür mozaiğine sahip yapısıdır. Böylesi bir coğrafyada yapılan bu çalışma, kolektif deneyimi konu alması nedeniyle özellikle önemlidir. Yüzleşmenin yanı sıra bu hikayeler yeni bir geleceği şekillendirmenize de fayda sağlayan materyallerdir. Müze aracılığıyla bu hikayeler belgelenerek kalıcı olarak koruma altına alınmaktadır. Müze, çocukları savaştaki meçhul, pasif kurbanlar olmaktan çıkarıp, toplumsal iyileşme ve uzlaşı zemininin temel bir parçası olarak ele almaktadır. Çalışmalarının odak noktasına "çocukluk" kavramını alan müze, üç farklı etnik grubu da bu kavram etrafında birleştirmektedir. Bu oluşum aynı zamanda, Bosna – Hersek gibi derinden bölünmüş bir toplumda, açık diyaloğun

gerçekleşebileceği, ortak anlatıların ortaya çıkabileceği ve etnik gruplar arası ilişkilerin kök salabileceği nadir bir güvenli alanlardan birisi olarak görülebilir (Balyan, 2018). Bu ve benzeri alanların yaratılması, Galtung'un barışı sağlama konusunda önem atfettiği diyalog kültürünün gelişmesini teşvik edecektir.

2021 yılında yayımlanan ve Avrupa'nın en etkili 50 müzesini konu alan bir kitapta (Mouliou,2021: 221-224) *"Savaş Çocukluğu Müzesi, müzelerin insanların hayatlarını değiştirmek ve dünyamızı daha yaşanabilir kılmak için neler yapabileceğinin çarpıcı bir örneği"* ifadesiyle tanıtılmıştır.

Bir diğeri Memory Lab (Hafıza Laboratuvarı) - Trans-European Exchange Platform on History and Remembrance (Trans Avrupa Tarih ve Paylaşım Platformu) adıyla yürütülen bir projedir. 2010 yılında Saraybosna'da kurulan bu ağ, bölgede dağınık haldeki sivil toplumun mobilizasyonu için oluşturulmuştur. Amacı Saraybosna içerisindeki bölünmüşlüğün üstesinden gelebilmektir. Organizasyon aynı zamanda Batı/Orta Avrupa ve Güneydoğu Avrupa'nın farklı ülkelerinden gelen zorlu geçmişlerle yüzleşme girişimlerini bir araya getirerek çift yönlü bir deneyim paylaşımını amaçlamaktadır. Sahadaki aktörler, hayatta kalanlar ve müze profesyonelleri ile hafıza mekanlarını ziyaret ederek hafızalaştırma süreçlerini araştırmaktadırlar.

Anıtlar kamusal alanda konumlanmış, günlük hayatın bir parçası olarak güçlü sembollerdir. Hafıza mekanları, anıtlar, müzeler savaşın tarihine ışık tutarken aynı zamanda ortak bir uzlaşı zemini yaratılmasına da fırsat sunmaktadırlar. Yaratılmaya çalışılan bu uzlaşı zeminleri Lederach'ın barış inşası faaliyetlerinde önemli bir yere sahiptir. Anıtlar üzerinden toplumda olumlu bir değişim taban seviyesinden geliştiğinde beklenebilir. Anılar ve anıtlar toplumları hem bölücü hem birleştirici etkiye sahiptir. Anıtlar ve hafıza mekanları üzeriden yürütülen hafızalaştırma çabalarında amaç yeni çatışmalar üretmek değil, çatışmaları önlemek ve gelecek nesle olumlu bir mesaj bırakmaktır. Hatırlamak sadece bir düşünme pratiği değil, odağına hem geçmişte yapılmış hatalardan ders çıkarmayı, hem de olumlu deneyimlere (birlikte yaşama kültürü) odaklanmayı aldığında ve insanları daha düşünceli yaptığı ölçüde yararlı olacaktır.

Bosna-Hersek'te 2016 yılı itibariyle, savaştan sonra sivil kurbanlar veya askerler için inşa edilen 2.100 kayıtlı anıt var. Birçok anıtın tek etnikli veya dini bir anlatıya bağlı olduğu ve bunun etrafında bir bellek inşa edildiği görülmektedir. (Robinson – Conlon, 2019: 3). Anıtlar aracılığıyla yaratılan bu seçici hafıza bölünmeleri derinleştirmekte ve uzlaşma sürecini sekteye uğratmaktadır. Bu nedenle toplumlararası anlayışı genişletmek ve uzlaşmaya doğru ilerlemek için halka açık olarak yürütülen ortak hafızalaştırma çalışmaları önem kazanmaktadır. Bu çalışmaların Galtung ve Lederach'ın barış inşası sürecinde her kademe aktörün katılımına ve rolüne yaptıkları vurgunun somut örnekleri olduğunu söyleyebiliriz.

Bosna-Hersek özelinde ele aldığımız bu sivil toplum çalışmaları, düzenledikleri programlar ve geliştirdikleri materyaller ile karşılıklı anlayışı ve diyalogu teşvik ederek toplumsal dönüşüme katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Böylelikle yeni soruların sorulmasına ve güncel soruların cevaplarını bulmasına da ortam yaratmış olmaktadırlar. Aynı zamanda, barış inşa sürecine sağladıkları yeni perspektif ile toplumlararası entegrasyona ve barış sürecine geniş ölçüde katkıda bulunmaktadırlar.

Sonuç

Bu çalışma, Bosna – Hersek örneği üzerinden sivil toplumun barış inşa sürecine etkisini incelemektedir. Bu bağlamda, hafıza mekanları oluşturması; belleğin yitimini engellemeye yönelik çabalar, geçmişle yüzleşme çalışmaları seçici hafızayı durdurmaya yönelik çabalar olarak yorumlanarak bu çabaların pozitif barışa olan katkısı vurgulanmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası dönem, savaşın doğasının dönüştüğü, klasik savaşların yerini iç savaşların aldığı bir dönemdir. Derin toplumsal bölünmelere neden olan bu iç savaşlar, çatışmaların dönüşümünde yeni yaklaşımları da beraberinde getirmektedir. Barış inşası konsepti, Bosna – Hersek gibi derinden bölünmüş toplumların yeniden inşası ihtiyacından doğmuştur. Barış yapmak ve barışı korumak kavramlarından farklı olarak barış inşası, daha kapsayıcı bir sürece işaret eder. Bu süreçte sivil toplum etkin ve önemli bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. "Aşağıdan yukarı" bir barış inşa sürecinin önemine yapılan vurguyu hem Galtung'da hem de Lederach'ta, görmek mümkündür. Çatışmanın taraflarını bir araya getirerek, yapıcı bir diyalog oluşturan sivil toplum, yerel düzeyde barış inşasında önemli rol oynamaktadır.

Sivil toplum tarafından yürütülen barış inşası çabalarının bir örneği olarak ele aldığımız "Savaşta Çocukluk Müzesi", alternatif anlatılara yer verdiği çalışmaları ile, kapsayıcı ve yapıcı diyaloga imkan sağlayarak, sivil toplumun barış inşasındaki arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık gibi önemli bir rolünü yerine getirmektedir. Bireysel ve toplumsal travmaların yoğunluğu, bir arada yaşama kapasitesini zedeleyen bir unsurdur. Bu nedenle travmaların iyileştirilmesi gerekir. Hafıza Laboratuvarı, geçmişteki düşmanlıklar yerine, ortak hafızalaştırma çalışmalarını merkezine alarak, iyileşme sürecine katkıda bulunmaktadır.

Makalede yer verdiğimiz söz konusu çalışmalarda, barış inşası; aktörleri, araçları, sınırları ve amaçları belirlenmiş bir süreci değil, zamana ve çevreye göre değişim ve dönüşüm gösteren bir süreci ifade etmektedir. Bu nedenle, yürütülen bu çalışmaların pratikteki yansımaları çalışmamızın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

Siyaset felsefesinin her daim güncelliğini koruyan tartışma konularından biri olarak barış kavramı, makalenin kaleme alındığı dönem içerisinde meydana gelen

Ukrayna – Rusya savaşıyla birlikte, daha da önem kazandı. Yaşanan bu çatışmaların küresel ve bölgesel etkilerini ilerleyen günlerde hep birlikte tecrübe edeceğiz. Bu çatışma aynı zamanda, milliyetçi siyasetçilerin söylemleri ile yeniden bir çatışmaya sürüklenme riski taşıyan Bosna – Hersek içerisinde de bir endişe yarattı. Ülke içerisinde oluşturulmaya çalışılan barış ortamının altını oyan bir takım ayrılıkçı seslerin yakından takip edilmesi gerekliliğini doğurmuştur.

Bölgesel ve küresel ölçekte barış ortamının yaratılması adına atılan her adım kıymetlidir. Barış inşası, bir süreçtir ve öğrenilebilir. Bu nedenle, her çalışma doğrudan barış inşasına yönelik olmayabilir fakat uzun vadede bu girişimler barışa katkı sağlayacaktır. Daha iyi bir gelecek kurgulamak adına Bosna – Hersek'in barış inşa deneyimleri öğreticidir. Yürütülen bu çalışmalar ile sağlanacak bir barış ortamı, barış inşa girişimlerinin tarihi açısından da çok önemli bir örnek teşkil edecektir.

Kaynakça

Balyan, V. (28.05.2018). Çocukların Dilinden Saraybosna'nın Zor Geçmişi. Agos Gazetesi. Erişim tarihi: 12.11.2021, http://www.agos.com.tr/tr/yazi/20705/cocuklarin-dilinden-saraybosnanin-zor-gecmisi

Bercovich, J. & Jackson, R., (2009), Conflict Resolution in the Twenty – first Century: Principles, Methods, and Approaches. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Bieber, F., (2002), Aid Dependency in Bosnian Politics and Civil Society: Failures and Successes of Post-war Peacebuilding in Bosnia-Herzegovina. Crotian International Relations Review, Vol.8, No. 26/27, 25-29.

Bilener, T. & Büyükakıncı, E., (2018), John Paul Lederach, Büyükakıncı, E. (der.), Barış Çalışmaları, (506 – 531), Ankara: Adres Yayınları

Boutros-Ghali, B. (1992). An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peace-keeping. New York: United Nations.

Bräuchler, B., (2021). Peacebuilding and Resistance: Inequality, Enpowerment, Refusal. J., Sauer, T., Segaert, B. (edts.), A Requiem for Peacebuilding, (181-203), Palgrave Macmillan

Clements, P. K. & Ikeda, D. (2019). Toward a Century of Peace: A Dialogue on the role of civil society in peacebuilding. New York: Routledge.

Diez, T., Bode, I. & Costa, A., (2011), Key Concepts in International Relations, Sage Publication

Edjus, F., (2021), Revisiting the Local Turn in Peacebuilding, Kustermans, J., Sauer, T., Segaert, B. (edts.), A Requiem for Peacebuilding, (41-58), Palgrave Macmillan

Erdoğan, M. (1998). "Sivil Toplum, Bir Kavramın Anatomisi", Liberal Düşünce Dergisi, Ankara

Evans, B. Ve Bleiker, K. (2003). Peace Beyond the State? NGOs in Bosnia and Herzegovina. Mitigating Conflict: The Role of NGOs,(102-118),London: Frank Cass Publishers.

Galtung, J. & Fischer, D., (2013). Johan Galtung: Pioneer of Peace Research, New York, Springer

Galtung, J. (1969). Violence, Peace, and Peace Research, Journal of Peace Research. Cilt: 6. Sayı: 3

Galtung, J. (2002). Rethinking Conflict: the Cultural Approach, Council of Europe, Strasbourg

Goldsteın, S. J. Ve Pevehouse, J. C. W. (2017). International Relations (11th Ed.). Boston: Pearson.

Howard, I. (2011). Building Civil Society in Bosnia and Herzegovina: Challenges and Mistakes. Sarajlic, E. & Matko, D. (eds.), State or Nation? The Challenges of Political Transition in Bosnia and Herzegovina, (93- 124). University Of Sarajevo

Kustermans, J., Sauer, T., Segaert, B. (2021). Peacebuilding's Predicament: A Dark Mood Among The Experts. J., Sauer, T., Segaert, B. (edts.), A Requiem for Peacebuilding, (3-16) , Palgrave Macmillan

Kumar, K. (1993). Civil Society: An Inquiry into the Usefulness of an Historical Term", The British Journal of Sociology,Vol. 44, No. 3.

Lederach, J.P.(2012). "The Origins and Evolution of Infrastructures For Peace: A Personal Reflection", Journal Of Peacebuilding And Development, C. 7/3: 8-13.

Lederach, J. P. (2014). The Little Book ff Conflict Transformation. New York: Skyhorse Publishing.

Mason, D. T. Ve Meernık, D. J. (2006). Conflict Prevention And Peacebuilding İn Post – War Societies: Sustainig The Peace. New York: Routledge

Mouliou, M. (2021). War Childhood Museum. In O'Neill, M., Sandahl, J., Mouliou, M. (Eds.). Revisiting Museums of Influence. (221-224). New York: Routledge

Özerdem, A. (2013). Barış İnşası Kuram ve Uygulaması. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Paffenholz, T. and Spurk, C. (2006). "Civil Society, Civic Engagement, and Peacebuilding" The World Bank Social Development Papers: Conflict Preventation and Reconstruction. Paper No.36.

Pugh, M. C. (2021), Peacebuilding's Origins And History. J., Sauer, T., Segaert, B. (edts.), A Requiem for Peacebuilding, (17-41), Palgrave Macmillan.

Robinson-Conlon, V. (2019). Editorial. Balkan Perspectives. Issue:11. s.3

Romya Bilgin, K., (2018), Johan Galtung, Büyükakıncı, E. (der.), Barış Çalışmaları, (172 – 207), Ankara: Adres Yayınları.

Sandıklı, A., Kaya, E. (2013), "Barış Kavramına Teorik Yaklaşımlar ve Küresel Yönetişim", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:12, Sayı:23, 59-79

Seligman, B. A., (1992). The Idea of Civil Society, New York: The Free Press.

Şeyşane, V. (2018). Yeni Kurumsalcılık Teorileri Bağlamında Liberal Barış İnşası ve Hakikat Komisyonları", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

BALKANLAR'DA NEGATİF BARIŞ VE YENİ BARIŞIN İNŞASI

Gürkan DEMİR[01]

Özet

Balkan coğrafyası kanla yazılmış bir yakın tarihe sahiptir. Hem toplum düzeyinde hem de devletler arasında farklı nedenlerden dolayı çatışmalar yaşanmıştır. Bu nedenler arasında etnik ve dini farklılıklar; ekonomik sorunlar ve göç; uluslararası aktörlerin bölge politikaları gibi nedenler bulunmaktadır. Bugün bu çatışmalar neticesinde şiddet ortaya çıkmamaktadır. Lakin dondurulmuş çatışmaların şiddete dönüşmesi için büyük bir potansiyel bulunmaktadır. Negatif barış olarak adlandırılan bu süreç, şiddet ortaya çıkmadan yeni bir barış inşasına dönüştürülmelidir. Bu çalışmada negatif barış ve yeni barış inşası üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Negatif Barış, Barış İnşası, Çatışma

Abstract

Balkan geography has a recent history written in blood. There have been conflicts for different reasons, both at the level of society and between states. These reasons include ethnic and religious differences; economic problems and migration; There are reasons such as the regional policies of international actors. Today, violence does not occur as a result of these conflicts. However, there is a great potential for frozen conflicts to turn into violence. This process, called negative peace, must be transformed into a new peacebuilding process without violence. This study will focus on negative peace and new peace building.

Keywords: Balkans, Negative Peace, Peacebuilding, Conflict

01 İstanbul Ticaret Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID: 0000-0001-5021-4486, grkndmr37@gmail.com

1.Giriş

Barış çalışmaları bölgesel ve küresel güvenlik için oldukça önem taşımaktadır. Dünya üzerinde iç savaşların ve bölgesel savaşların arttığı günümüzde bu önem daha da fazlalaşmaktadır. Bölgesel çıkarlar, uluslararası aktörlerin etkisi, kimliksel farklılıklar gibi nedenlerin ortaya çıkardığı çatışmalar güvenliği ve barışı tehdit etmektedir. Her ne kadar bazı toplumlarda veya bölgelerde şiddetin olmadığı görülse de, şiddet potansiyelinin de bir tehdit olduğu bilinmelidir. Çatışmaları oluşturan nedenler eğer ortadan kaldırılmadan barış kurulmuşsa şiddetin tekrar ortaya çıkma ihtimali bulunmaktadır. Bu durum hem toplumsal hem bölgesel hem de küresel sorunlara neden olabilir.

Bu çalışmanın ele aldığı şekliyle Balkanlardaki negatif barışın yeniden bir şiddete dönüşebileceği varsayılmaktadır. İnşa edilen negatif barışın, yapıcı bir barışa dönüştürülmediği takdirde tekrar kan ve gözyaşının bu coğrafyada akacağı düşünülmektedir. Günümüzde hem sosyal hem de ekonomik sorunlar bu ihtimali daha da güçlendiren unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Yine uluslararası aktörlerin varlığı ve kendi politikalarına göre bu coğrafyayı bir mücadele alanı ve bölge ülkelerini bir vekil aktör görmeleri de şiddetin ortaya çıkmak ihtimalini arttırmaktadır. Burada uluslararası aktörlerden özellikle Rusya ve NATO bahsedilmelidir. Çünkü bu iki aktörün attığı adımlar bölgedeki gerilimi bir anda yükseltebilmektedir. Balkan ülkeleri, bölgeyi bir 'satranç tahtası' olarak kullanabilen bu iki aktör arasında stratejik bağımsızlıklarını büyük ölçüde yitirebilmektedirler. Tim Marshall, Balkanları diplomatik ve ekonomik savaş meydanı olarak nitelendirmekte ve AB, NATO, Rusya ve Türkiye arasında bu mücadelenin gerçekleştiğini ifade etmektedir (Marshall, 2021:111).

Henüz şiddetin ortaya çıkmadan yeni bir barış inşası ile bu tehlike büyük ölçüde engellenebilir ve önüne geçilebilir. Bu çalışmada özellikle negatif barış durumu anlatılarak sonuç bölümünde yeni barış inşası için neler yapılabileceği ele alınmıştır.

2. Barış Çalışmaları ve Negatif Barış

Savaş, çatışma, şiddet gibi kavramlar insanlık tarihinin büyük kısmını kapsayan kavramlardır. İnsanoğlu, küçük topluluklardan büyük imparatorluklara kadar tarihin birçok döneminde savaşlar gerçekleştirmiştir. Bunun yanında toplumsal çatışmalar veya bireysel şiddetler de insanoğlunun kaderinin çağlar boyu bir parçası olmuştur. Bu kaderin getirdiği ölümler, acılar ve kayıplar ise insanlık için ortadan kaldırılması gereken bir sorundur. Nitekim uluslararası ilişkilerin bir disiplin olarak ortaya çıkmasına yol açan 'savaşın önüne geçilebilir mi?' sorusu da bu noktada önem taşımaktadır.

Savaşın veya diğer kavramların ortadan kalktığı durum ise barış olarak adlandırılmaktadır. Devletlerarası, toplumsal veya küresel bir barış her zaman insanlar için umut dolu kelimeler olmuştur. Lakin savaşların ardından daha büyük savaşlar yaşanmış ve günümüzde savaşın çok daha farklı şekillere evrildiği görülmüştür. Yirminci yüzyılın henüz başlarında yaşanan Birinci Dünya Savaşı, ardından İkinci Dünya Savaşı'nı getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın dehşet verici yıkımı sonrasında Soğuk Savaş dönemi başlamıştır. Bu dönemde de bir savaş görülse de esasında sıcak çatışmaya dönüşmemesi için ciddi mücadeleler de verilmiştir. Soğuk Savaş'ın bitmesi ile birlikte girilen yeni dünya düzeninde ise savaşın çok daha farklı halleri ile karşılaşılmıştır. İç savaşlar, asimetrik savaşlar, vekalet savaşları gibi birçok savaş türünün yükselişe geçtiği görülmüştür. Savaşın değişimi dolayısıyla 'barış' kavramı da değişmiştir.

Barış çalışmaları özellikle Birinci Dünya Savaşının getirdiği büyük yıkımlar sonrası kendini akademide hissetmeye başlamıştır. Sosyal bilimlerde ki birçok kavram gibi barış kavramı içinde net ve kabul görmüş tek bir anlamdan bahsetmek mümkün değildir. Birçok araştırmacı barış üzerine yaptığı kavramsallaştırmada barışa farklı yönleriyle yaklaşmıştır. Lakin geniş anlamda barış için 'savaşın yokluğunu' ifade ettiği söylenebilir (Akgül, 2016: 87).

Barış çalışmalarında önemli bir isim olan Galtung ise barışı ikiye ayırmıştır; pozitif barış ve negatif barış. Negatif barış 'şiddetin yokluğunu' ve pozitif barış ise' yapısal şiddetin yokluğunu' ifade etmektedir (Galtung, 2013: 23). Her zaman şiddetin ortadan kalkması sonrasında tüm sorunlar çözülmüş ve yepyeni başlangıçlar yapılmış olmaz. Şiddet sırasında çeşitli travmalar ve kırılmalar yaşanabilir. Esas mesele bu travmaların şiddetle birlikte ortadan kaldırılmasıdır. Eğer bu başarılırsa yapısal şiddet ortadan kalkmış ve pozitif bir barış sağlanmış olur. Aksi halde yalnızca şiddetin ortadan kalkması sonucu negatif barış ortaya çıkar. Nitekim R. Aron'a göre negatif barış; uzun ya da kısa vadeli bir erteleme durumudur (Akgül, 2016: 88). Negatif barış aynı zamanda şiddetin tekrar ortaya çıkmasını da barındırmaktadır. Var olmuş bir şiddetin bastırılması ve 'tahammül edilmesi' olarak da ifade edilebilir. Bu durum tahammülün aşıldığı zamanda şiddetin ortaya çıkmasını da getirmektedir. Bu yönüyle negatif barış, çatışmaya konu olan sorunların dondurulduğu bir barış türüdür. Farklı sebepler ile sıcak çatışmaya –şiddete- dönüşmeye elverişlidir.

Galtung'a göre gerçek barış sağlanabilir. Ancak bunun için yalnızca sıcak çatışmanın bitmesi yeterli değildir. Hatta taraflar arasındaki düşmanlığın bitmesi bile yetersiz bir durumdur. Taraflar bu iki durumunda ötesine geçilmeli ve 'birlikte var olma hedefini' paylaşmalıdırlar (Sandıklı ve Kaya, 2013: 60). Bu sayede gerçek barışa ulaşılabilecektir. Pozitif barış için belli unsurların durumları incelenmelidir. Bunlar; düşük seviyeli yoksulluk, iyi işleyen devletler, kaynakların adil dağıtımı, emniyetli iş ortamı, serbest bilgi akışı, komşular ile iyi ilişkiler, başkalarının haklarının kabulü ve yüksek seviyede beşeri sermayedir (IEP, 2021: 63). Bu doğrultu-

dan bakıldığında barış konusu hem siyasi hem sosyal hem ekonomik hem de bir güvenlik dairesinin içerisinde değerlendirilebilir.

3. Balkanlarda Negatif Barış

Balkanların yakın tarihi kan, gözyaşı ve acıyla doludur. Bu konuda en çok üzerinde durulan ülke ise Bosna-Hersek'tir. Yugoslavya'nın dağılmasının ardından Balkanlarda Yugoslavya coğrafyasında yedi ayrı devlet ortaya çıkmıştır. Bu devletler; Bosna-Hersek, Hırvatistan, Slovenya, Kuzey Makedonya (bugünkü ismiyle), Sırbistan, Karadağ ve Kosova'dır. Bu devletlerin yanında Balkan coğrafyasına dahil edilen Yunanistan, Türkiye, Romanya, Bulgaristan gibi devletler de bulunmaktadır. Bazı farklı Balkan haritalarında ise bu devletlerin bazılarının Balkan devleti olarak sayılmadığı da görülmektedir.

Balkanların birçok farklı etnisiteyi bir arada barındırması gibi bir neden ve üstüne Yugoslavya'nın dağılması sonucu oluşan güç boşluğuyla birlikte özellikle Bosna-Hersek'te büyük bir savaş doğmuştur. 1992-1995 yılları arasında yaşanan savaş, 'soykırıma' dönüşmüş ve sivilleri doğrudan hedef almış, hatta öldürülen siviller toplu mezarlara gömülmüştür. Bugün bile yeni toplu mezarlar keşfedilmektedir. Tarihin bu denli acı hatıraları günümüzde yaşanan sorunların ortaya çıkışını cevaplamada yardımcı olacaktır. Ayrıca savaşı ortadan kaldıran Dayton Anlaşması ise bugünkü sorunların temeli olarak görülmektedir. Dayton Anlaşması ile kurulan sistem esasında bir 'krizler sistemi' inşa etmiştir.

Yugoslavya'nın dağılması sonrasında farklı devletlerin ortaya çıkmasıyla oluşan sorunlar günümüzde de kendini göstermeye devam etmektedir. Esasında devletlerin iç sorunları ve bu bölgedeki komşu devletleri ile olan sorunları öne çıkmaktadır. Öncelikle Balkanlarda bir toprak sorunu bulunmaktadır. Bu sorun yine etnik ve dini bölünmelere dayalı sorunlardır (Andreychuk, 2018: 3). Örneğin; Arnavutluk ile Yunanistan arasındaki deniz sınırları sorunu, Sancak bölgesi sorunu, Kosova ile Sırbistan arasındaki sınır sorunu, Bosna-Hersek ile Hırvatistan arasındaki sınır sorunu gibi bölgede birçok sınır sorunu saymak mümkündür. Bu sorunlar bölge ülkelerinin birbirleri ile olan sorunlarıdır. Ayrıca bölge ülkelerinin sahip olduğu farklı dinamikler de toplumsal sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Çatışmalar bu yönleriyle ele alınabileceği gibi çatışmayı besleyen nedenlerde yerel ve uluslararası aktörler üzerinden değerlendirilebilir.

3.1. Yerel Aktörler

Balkan devletlerine bakıldığında çok farklı etnik ve dini toplumların olduğu görülmektedir.

- Balkanların en büyük ülkesi olan Sırbistan diğer devletlere göre ciddi bir çoğunlukta olan etnik ve dini nüfusa sahiptir. Sırbistan'ın yüzde 83 oranında Sırp ve aynı orana yakın bir oranda Ortodoks nüfusun olduğu görülmektedir.
- Bosna-Hersek'te ise aynı durum söz konusu değildir. Bosna-Hersek'te yüzde 51 oranında Boşnak, yüzde 31 oranında Sırp ve yüzde 16 oranında da Hırvat bulunmaktadır. Dini olarak yüzde 51 Müslüman, yüzde 31 Ortodoks, yüzde 16 oranında da Katolik bulunmaktadır. Her etnisite aynı zamanda belli bir dini görüşünde sahiplenicisi konumundadır.
- Balkanların en küçük ülkesi olan Karadağ'da ise yine farklı etnik kimliklere sahiptir. Karadağ'ın yüzde 45'i kendini Karadağlı olarak görmektedir. Geriye kalan nüfusun yüzde 29'u Sırp, yüzde 9'u Boşnak ve yüzde 5'i Arnavut'tur. Dini ayrıma bakıldığında ise yüzde 72 oranında Ortodoks'un, yüzde 20 seviyesinde de Müslüman'ın yaşadığı görülmektedir.
- Nüfus sayımlarının en son 2002 yılında açıklandığı Kuzey Makedonya'ya bakıldığında ise yüzde 65'i Makedonlardan oluşmaktadır. Geriye kalan nüfusun yüzde 25'i Arnavut ve yüzde 4'ü Türklerden oluşmaktadır. Ayrıca küçük oranlarda Romanlar ve Sırplarda bulunmaktadır. Dini olarak bakıldığında ise yüzde 65'i Ortodoks, yüzde 34'ü de Müslüman'dır.
- Balkanların önemli ülkelerinden olan Arnavutluk'ta ise dini bir ayrım görülmektedir. Nüfusunun yüzde 57'si Müslüman, yüzde 10'u Katolik ve yüzde 7'si Ortodoks'tur (Emin, 2020).

Bu etnik ve dini ayrım birçok çatışmanın da kaynağı olarak görülmektedir. Balkanlarda yaşayan insanların kendi kimliklerini yüzde 37 oranında dini kimlikle, yüzde 33 oranında etnik kimlikle ve yüzde 29 oranında vatandaş kimliği ile tanımladıkları görülmektedir (SDE, 2018: 42). Etnik ve dini ayrımın olması sürekli bir çatışmanın olması anlamına gelmese de, bölge ülkelerindeki bu farklılıklar çatışmalara neden olmaktadır. Bu farklılıklar sadece bir ülke içerisinde çatışmaya neden olmakla kalmamakta, devletlerarası çatışmalarda da sıklıkla karşılaşılmaktadır. Yugoslavya coğrafyasındaki etnik ve dini harita, Yugoslavya sonrası kurulan devletlerin siyasi haritasından daha farklıdır. Örneğin; Sırp etnisitesinin hem Sırbistan hem Bosna-Hersek hem de Kuzey Makedonya gibi farklı ülkelerde bulunduğu görülmektedir. Aynı şekilde Arnavutluk etnisitesi yalnızca Arnavutluk'ta değil aynı zamanda Kuzey Makedonya'da da ciddi oranda bulunmaktadır. Bu durum aynı zamanda Arnavutluk özelinde yaşanacak sorunların Arnavut etnisitesi üzerinden diğer ülkeleri de etkileyeceğini göstermektedir (Davutoğlu, 2010: 320). Dini olarak da Müslüman, Ortodoks ve Katoliklerin birçok ülke içerisinde nüfusa sahip olduğu görülmektedir. Aynı şekilde dini kimlikler üzerinden ortaya çıkan çatışmalar ülke sınırlarını aşacak etkilere sahip olmaktadır.

Kimliksel farklılar ile 'bir arada' yaşayabilmek mümkün olsa da bu coğrafyada çatışmanın ortaya çıkmasında ve günümüzde de devam etmesinde en önemli un-

surlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Esasında çok yüksek bir oranda Balkanlarda yaşayan insanların bir arada yaşamak istedikleri de görülmektedir (SDE, 2018:43). Lakin bunun önünde hem yerel hem bölgesel hem de küresel engeller bulunmaktadır.

Yerel aktörlerin hem kendi içinde hem de komşu ülkeleri ile ilişkilerinde derin çatışmalar görülmektedir. Örneğin; Bosna-Hersek'te kurulan siyasal sistemin sorunları hem ülke içindeki çatışmayı hem de komşu ülkeler ile oluşan çatışmaları daha da arttırıcı ve demokrasinin özüne aykırı durumlar ortaya çıkarmaktadır. Öncelikle demokrasinin özüne aykırıdır çünkü yüzde 51'lik nüfusa sahip Boşnaklar'ı temsil eden Cumhurbaşkanı ile yüzde 16 nüfusa sahip Hırvatlar'ı temsil eden Cumhurbaşkanı aynı süre zarfında dönüşümlü görevde bulunmaktadır. Dönüşümlü yürütmeyle birlikte istikrara ket vuran bu sistem Bosna-Hersek'te kararların alınmasının önüne etnik ve dini kaygıları koymakta, ülke içi çatışmayı da körüklemektedir.

Bir diğer önemli husus ise Bosna-Hersek içerisindeki Sırp ve Hırvat etnisiteleri ile Sırbistan ve Hırvatistan devletleri arasındaki ilişkilerdir. Bu ilişkiler Bosna-Hersek'in barış ve güvenliğinde başka devletlerin tutumlarının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bosna-Hersek örneği her ne kadar olumsuzluk içeriyorsa da aynı zamanda yeni bir barışın sağlanması ile tüm bölgeye umut getirme potansiyelini de barındırmaktadır.

Kuzey Makedonya'daki durumda yine bir kimlik çatışması olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuzey Makedonya içerisinde bulunan Makedonlar, Arnavutlar, Türkler ve diğer etnisiteler arasında bir kimlik sorunu görülmektedir. Yalnızca ülke içerisinde bir kimlik çatışması da bulunmamaktadır. Aynı zamanda komşu ülkeleri ile de tarihsel kimlik sorunları da vardır. Bağımsızlık sonrası Makedonya ismini alan bu ülke Yunanistan ile yaşadığı isim krizi sonrasında adını değiştirmek zorunda kalmış ve Kuzey Makedonya olmuştur. Sadece ismini de değil aynı zamanda bayraklarını da değiştirmişlerdir. Kuzey Makedonya ile ilgili bir diğer önemli hususta ülkede bulunan "Çatışma Önleme Gücünün" varlığıdır. Çatışmaların önüne geçilebilmek amacıyla ülkeye Birleşmiş Milletler tarafından bir 'barış gücü' konuşlandırılmıştır (Emin, 2020). Bu durum ülke içindeki çatışma potansiyelini bastırmaya yöneliktir.

Balkanlarda bu şekilde kimlik sorunları birçok yerde görülmektedir. Balkanların neredeyse tamamında görünen ve toplumsal barışın sağlanmasının önüne engel koyan bir diğer neden de ekonomik istikrarsızlıktır. Balkan ülkelerinde ciddi bir işsizlik sorunu görülmektedir. Bosna-Hersek'te yüzde 20.7, Karadağ'da yüzde 14.3, Sırbistan'da yüzde 10.3, Kosova'da yüzde 29.6, Kuzey Makedonya'da yüzde 17.5, Arnavutluk'ta yüzde 12.3 işsizlik oranına bulunmaktadır. Genç işsizlik oranına bakıldığında ise sorun daha net şekilde görülmektedir. Genç işsizlik Bosna-Hersek'te yüzde 45.8, Karadağ'da yüzde 31.7, Sırbistan'da yüzde 31.9, Kosova'da yüzde 52.7, Kuzey Makedonya'da yüzde 46.7, Arnavutluk'ta yüzde 31.9 oranındadır

(Emin, 2020). Ekonomik sorunlar yalnızca işsizlik ile sınırlı da değildir. Aynı zamanda bölge ülkelerinde ciddi oranda yolsuzluk, kaçakçılık, usulsüzlük, rüşvet, güvensizlik gibi sorunlarda ekonomik gelişmeyi engellemektedir.

Bu ekonomik sorun aynı zamanda ciddi anlamda bir göçü de beraberinde getirmektedir. Balkanlarda ki nüfusun hızla Batı Avrupa'ya doğru göç ettiği görülmektedir. Özellikle gençler tarafından daha iyi hayat şartlarının olduğu Batı Avrupa'ya toplu göçler yaşanmaktadır. Gençlerin böylesi bir göçü aynı zaman demografik sorunlara da neden olacaktır (UNDP, 2021:134). Bu göçler neticesinde Balkan ülkelerinin hem ekonomik hem de sosyal düzenleri olumsuz etkilenmektedir. Gidenlerin çok küçük bir kısmının geriye dönmesi de bu durumu daha da zorlu kılmaktadır. Bölgede ölüm oranlarının doğum oranlarından daha yüksek seviyede izlemesi de bölge ülkeleri için nüfuslarının hızla azalacağını göstermektedir. Hem ekonomik sorunlar derinleşmekte hem de demografik yapı değiştirmektedir.

3.2. Uluslararası Aktörler

Balkanlar coğrafi konumu itibariyle oldukça stratejik bir yerde bulunmaktadır. Bu coğrafya hem Balkan devletleri hem de bu devletler ile ekonomik, stratejik ve tarihsel ilişkilere sahip diğer ülkeler için oldukça önemlidir. Bölge dışındaki bu uluslararası aktörler kendi çıkarları doğrultusunda bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler kurdukları gibi bölgedeki çatışma fay hatlarını kendi politikaları doğrultusunda hareketlendirdikleri de görülmektedir.

Uluslararası aktörlerin nüfus alanları bölgedeki etnik ve dini yapının izdüşümleri etrafında okunabilmektedir. Sırbistan veya bölgedeki diğer Sırp etnisitesinin Ortodoks olması Rusya'yla arasındaki ilişkiyi tarihsel ve inançsal düzlemde açıklayabilmektedir. Aynı şekilde Bosna-Hersek'te ki Müslüman nüfusun ve bölgedeki diğer Müslüman kimliğe sahip etnistenin Türkiye ile yakın ilişkiler içerisinde olduğu da görülmektedir. Katolik nüfusa sahip olan Hırvatistan ise kendini daha yakın gördüğü Batı Avrupa ile iyi ilişkiler kurmaktadır. Ortodoks nüfusun çoğunlukta olduğu Karadağ ise bir istisna olarak Batı ile ilişkilerine daha çok önem vermektedir (DW, 2017). Önceden Rusya ile yakın ilişkilere sahip olan bu ülke günümüzde NATO üyesi ülkelerden biridir. Aynı zamanda bölge ülkelerinden Arnavutluk, Hırvatistan, Yunanistan ve Bulgaristan'da NATO üyesi ülkeler arasındadır. NATO'ya en son bölge ülkeleri arasındaki Kuzey Makedonya 2020 yılında üye olmuştur. Kosova'da NATO'ya üye olmak istemekte lakin bu durum Sırbistan için savaş sebebi sayılmaktadır. Bu aktörlerin yanında ekonomik yatırımları ile bölgeye girmeye başlayan Çin'in ve Körfez ülkelerinin de varlığı bulunmaktadır.

Bölgede nüfus alanı oluşturan bu uluslararası aktörler, bölge ülkelerinin hem dış politikalarında hem de iç siyasetlerinde zaman zaman söz sahibi olabilmektedir. Özellikle NATO üzerinden ABD'nin ve Batı Avrupa'nın bölge ülkedeki varlığı

ve yine Rusya'nın varlığı bu bölgeyi daha da stratejik bir hale getirmektedir. NATO'nun bölgede ciddi askeri üsleri bulunmaktadır. Rusya'nın da özellikle Sırplar ile yakın ilişkisi ve Sırp milliyetçiliğine verdiği destek yerel aktörleri endişelendirmektedir.

Balkanların bu iki uluslararası aktör arasında bir rekabet veya bir mücadele alanı olması bölgeye getiriden çok götürüsü olacağı ortadadır. Bunun nedeni uluslararası aktörlerin attıkları adımlar bölgedeki barışı ve güvenliği tehdit etmektedir. En net örneklerden birisi de Sırp Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Dodik'in ayrılıkçı ve soykırımı reddeden açıklamalarına Rusya'nın verdiği destektir. Rusya hem Dodik'i bölgede desteklemekte hem de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde ki konumu ile etkilemektedir. Bu durum Dodik'i daha da cesaretlendirmekte ve Bosna-Hersek için ciddi bir barış ve güvenlik tehdidi haline gelmesine neden olmaktadır.

Batı ülkeleri ise Balkanlarda çıkabilecek bir çatışmanın ne kadar tehlikeli olabileceğini görmektedir. Her ne kadar bunun olmaması için politikalar üretmeye çalışsalar da Batı ve Rusya, vekil aktörleri üzerinden güvenlik ikilemine neden olmaktadır. Birinin desteklediği vekil aktörün attığı adıma karşılık diğeri kendi vekil aktörünü desteklemekte ve istemli/istemsiz bölgedeki tansiyonu yükseltmektedir.

Uluslararası aktörlerden bir diğeri olan Türkiye'nin bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler içerisinde olduğu görülmektedir. Bu durum yalnızca tarihsel ve kültürel bağları güçlü olan ülkeler ile sınırlı değildir. Örneğin, Sırbistan ve Türkiye arasındaki kimliksel çatışmalara rağmen ikili ilişkilerde zirve yıllar yaşanmaktadır. Türkiye, Balkan politikasını "ortak çıkar alanları" oluşturarak siyasi diyalog, ekonomik entegrasyon, herkes için güvenlik ve farklılıkların muhafazası gibi "bölgesel sahiplenme" ve "kapsayıcılık" ilkeleri üzerinden kurmaktadır (MFA, 2022). Türkiye'nin Balkanlara bu yaklaşımı diğer uluslararası aktörlere göre çok daha güvenilir ve pozitif bir imaj sağlamaktadır. Örneğin Türkiye - Bosna-Hersek – Sırbistan arasındaki üçlü diyalog ve iş birliği mekanizması çözüm odaklı ve yapıcı adımlarda bulunabilmektedir (Ekinci, 2017:20).

Sonuç

Balkanlarda ki durumu ikiye ayırmak mümkündür; yerel aktörlerin kendi içerisindeki barış ve çatışması, ardından da uluslararası aktörlerin bölge ülkeleri üzerindeki barış ve çatışmaya yansıyan politikaları. Yukarıda ele alındığı gibi Balkan ülkelerinin etnik ve dini farklılıklarının 'bir arada' yaşamayı kabullenememiş olması ve uluslararası aktörlerin çıkarları bağlamında bölgeye yaklaşımları Balkanların yapıcı bir barışa ve güvenliğe sahip olmasının önünde bir engel olarak durmaktadır.

Bu iki kategoride değerlendirilen Balkanların barış ve çatışma durumu günümüzde 'negatif barış' olarak adlandırılan süreci içermektedir. Bu süreçte farklı etnik ve dini unsurların 'bir arada ve birlikte' yaşamayı başaramaması en önemli sorunlardan biridir. Bosna-Hersek örneğinde görüleceği üzere yakın geçmişin acı ve kanla dolu hatıraları günümüzde aşılamamış ve yapıcı bir barış inşa edilememiştir. Üstelik Dayton Anlaşması ile kurulan yeni siyasal sistem de negatif barışa olanak tanımıştır.

Balkanlarda görüldüğü gibi yeni bir barış inşasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun için çok farklı etnik ve dini yapıya sahip Balkan ülkelerinde 'devlet-vatandaş' temelli bir siyasal ve toplumsal sistem kurulmalıdır. Kurulacak bu sistem ile birlikte bu ülkelerdeki insanlar kendilerini etnik ve dini kimlikleri üzerinden değil, vatandaşlığı üzerinden nitelendirebileceklerdir. Böylelikle etnik ve dini ayrımın siyasal sistemden uzaklaştırılması sağlanabilecektir. Ayrıca bölge ülkeleri hem birbirleri ile ilişkilerinde hem de kendi toplumsal meselelerinde yapıcı bir söylem inşa etmelidir.

Negatif barışı ortadan kaldırabilecek yeni barış inşasında önemli olan bir diğer unsurda ekonomik istikrarın sağlanmasıdır. Toplumsal çatışmaları besleyen ekonomik sorunlara çözümler üretilmeli, bunun için bölgeye diğer ülkeler tarafından yatırım yapılarak istihdam üretilmelidir.

Uluslararası aktörler tarafından mücadele alanı olarak kullanılan Balkan coğrafyası kendini bu durumdan kurtarmalıdır. Bunun için bölge ülkeleri, üçüncü ülkelerin (özellikle Rusya, AB ve ABD) dışında birbirleri ile iyi ilişkiler geliştirmeli ve tüm tarihsel çatışmalar ve kimliksel sorunlara rağmen diyalog sürecini desteklemelidir. Türkiye gibi bölgeye yaklaşan ülkelerin bölgesel barışa katkıları arttırılmalıdır. Lakin bölge ülkelerinin çıkarları ön planda tutulmalı ve bir dayatma olarak değil barışı destekleyici politikalar ile yaklaşılmalıdır. Bölge ülkeleri arasındaki diyalog süreçlerine uluslararası aktörler tarafından saygı duyulmalıdır.

Kaynakça

Akgül, N. S. (2016). Barış Çalışmaları: Başlangıçtan Günümüze Değişimi. Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, 3 (1): 85-106.

Andreychuk, R. (2018). "Security in the Western Balkans". Sub-Committee on NATO Partnerships. Kanada.

Davutoğlu, A. (2010). Stratejik Derinlik. İstanbul: Küre Yayınları.

Deutsche Welle, DW. (2017). "The Balkans: From Yugoslav wars to an ever-tense peace". (04.06.2017). https://www.dw.com/en/the-balkans-from-yugoslav-wars-to-an-ever-tense-peace/a-38910096.

Ekinci, M. U. (2017). Türkiye Balkanlar İlişkileri. İstanbul: SETA Analiz.

Emin , E. (2020). "Balkan Raporu: Bölünme ve Birleşme Sarmalında Bir Coğrafya". İnsamer. (24.02.2020). https://insamer.com/tr/balkan-raporu-bolunme-ve-birlesme-sarmalinda-bir-cografya_2705.html.

Galtung, J. (2013). Peace, Memory and Education Researcher. Educational Research Association The International Journal of Educational Researchers, 4 (3) : 23-27.

IEP, The Institute for Economics & Peace. (2021). Global Peace Index. Sydney. https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2021/06/GPI-2021-web-1.pdf

Marshall, T. (2021). Coğrafya Mahkumları. İstanbul: Epsilon Yayınevi.

Sandıklı, A. ve Erdem Kaya. (2013). Barış Kavramına Teorik Yaklaşımlar ve Küresel Yönetişim". İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi, 12 (23): 59-79.

Stratejik Düşünce Enstitüsü, SDE. (2018). "Balkanların Geleceği İçin Strateji Çalıştayı". Ankara.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, MFA. (2022). "Balkan Ülkeleri İle İlişkiler". (Erişim: 05.02.2022). https://www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler.tr.mfa.

United Nation Development Program, UNDP. (2021). Youth Perceptions on Peace in The Western Balkans. New York.

Ümraniye
Belediyesi